

BUDAPEST RÉGISÉGEI

XXIV. 1

BUDAPEST 1976

Rev. '90

BUDAPEST RÉGISÉGEI

XXIV. 1

BUDAPEST 1976

10876

1957

A szerkesztőbizottság elnöke:

DR. HORVÁTH MIKLÓS

A szerkesztőbizottság tagjai:

DR. BERTALAN VILMOS

DR. GÁBORI MIKLÓS

DR. GERELYES EDE

DR. GEREVICH LÁSZLÓ

DR. KABA MELINDA

DR. KŐSZEGI FRICYES

DR. KUBINYI ANDRÁS

DR. MEZEI GYULA

DR. SÁGVÁRI ÁGNES

DR. SZÉKELY GYÖRGY

Főszerkesztő:

DR. HORVÁTH MIKLÓS

Szerkesztők:

DR. KABA MELINDA

DR. KUBINYI ANDRÁS

Segédszerkesztő:

ZSIDI PAULA

Lektorok:

DR. ENTZ GÉZA

DR. MÓCSY ANDRÁS

STATISZTIKAI KIADÓ VÁLLALAT

Felelős vezető: Kecskés József igazgató

Terjedelem: 56,5 (A/5) iv Nyomdaüzem - 76-0675-8

ELŐSZÓ

A Budapest Régiségei XXIV. kötete nemcsak formájában, de tartalmában is eltér az előzőktől. Két-két szöveg és ugyancsak két-két rajz, illetve fotó kötetben adjuk közre: Óbuda, Pest és Vár-i kutatásainkat.

Óbudán az elmúlt három évben team-rendszerben folyt a kutatás egész éven át, megszakítás nélkül. Az ásatók a nagy lakótelepek és ipari övezetek építési programjához igazodva Óbudának minden lényeges pontját feltárták, egyeztetve a tudományos érdekeket az élet diktálta gyors építkezések ritmusával. Az ásatások eredményeit az eddigi gyakorlattól szokatlan módon - terep munka közben, hiszen jelenleg is folytatódnak az ásatások - nyers formában adják közre, hogy megindulhasson a tudományos elemző munka. Mind a terepmunkában, mind a feldolgozásban helyet kaptak a Budapesti Történeti Múzeum legfiatalabb, az egyetemről most elindult régészei éppennygy, mint a gazdagabb szakmai gyakorlattal rendelkező kutatók.

Miután a budai Vár különálló kutatási terület, az itt folyt feltárásokat a gótikus szoborleletekkel együtt külön kötetben jelentjük meg, közzétéve a feltáró régész véleményét, hogy az anyag publikációs formában is közkinccsé váljon és itt is megindulhasson a tudományos vita.

A Szerkesztő Bizottság

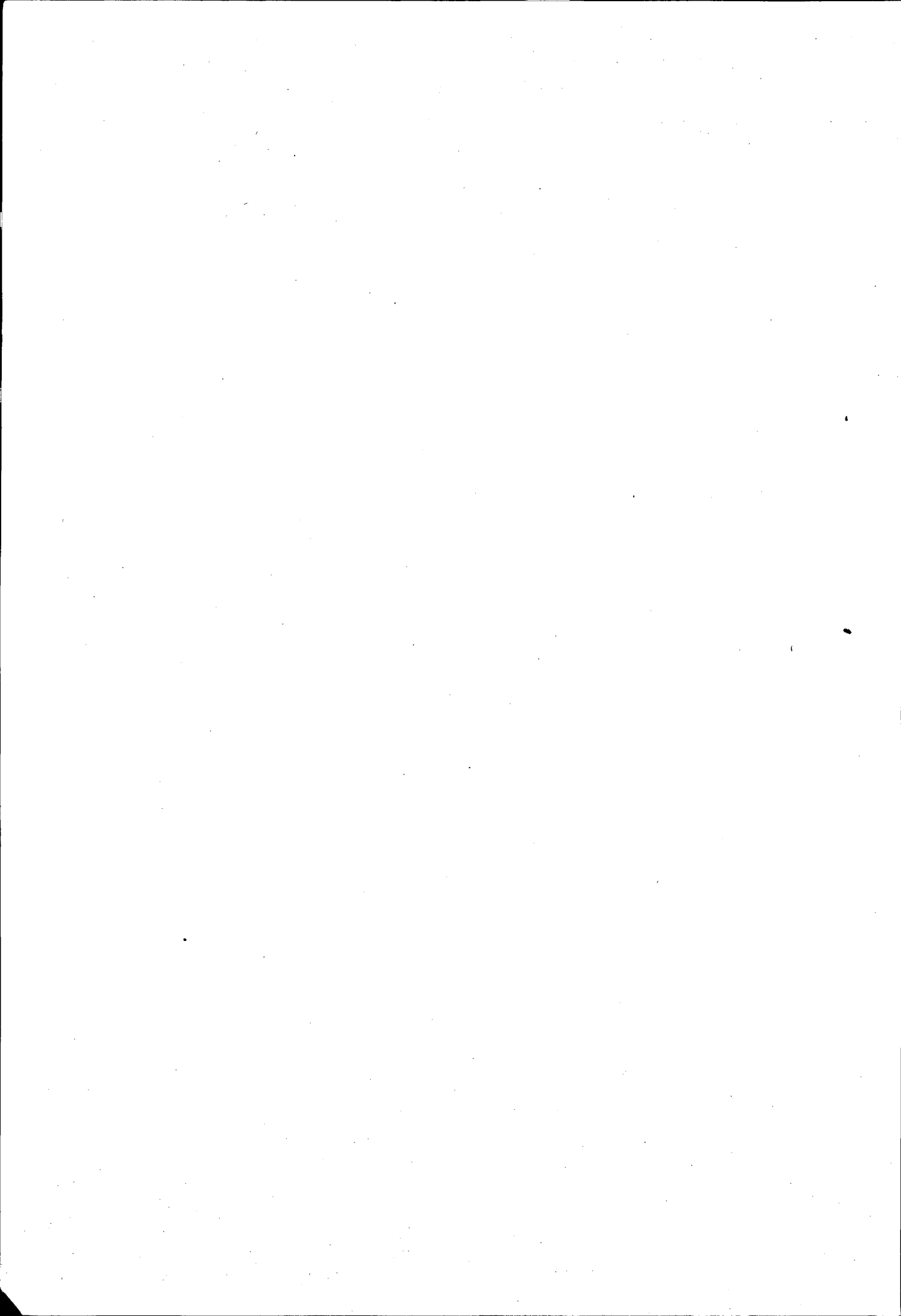
PREFACE

Volume 24 of Budapest Régiségei (The Antiquities of Budapest) differs from the preceding ones not only in form, but in content as well. The results of our research conducted at Óbuda, Pest and the Buda Castle are published in four volumes, two text volumes and two volumes of drawings and plates.

During the past three years, research at Óbuda was conducted in the form of teamwork all year round, without interruption. Adjusting themselves to the programs of building of the large housing estates and industrial districts, the excavating archeologists opened up all important points of Óbuda, reconciling the scientific interests with the rapid pace of the works of construction as dictated by modern life. As compared with the practice followed up to now they publish the results of the excavations in an unusual way - in the course of fieldwork, since the excavations are under way even at present - in rough form, so that the work of scientific analysis may begin. Both in the field-work and in the elaboration the youngest archaeologists of the Historical Museum of Budapest, freshly graduated from the university have taken part - just as the researchers of greater professional-experience.

Since the Buda Castle is an independent field of research, the results of the excavations conducted there will be published in a separate volume including the report on the Gothic statue finds, and setting out the opinion of the archaeologist who uncovered them also so that the material may become public property also in the form of a publication, and scientific debate may begun also in this respect.

The Editorial Board

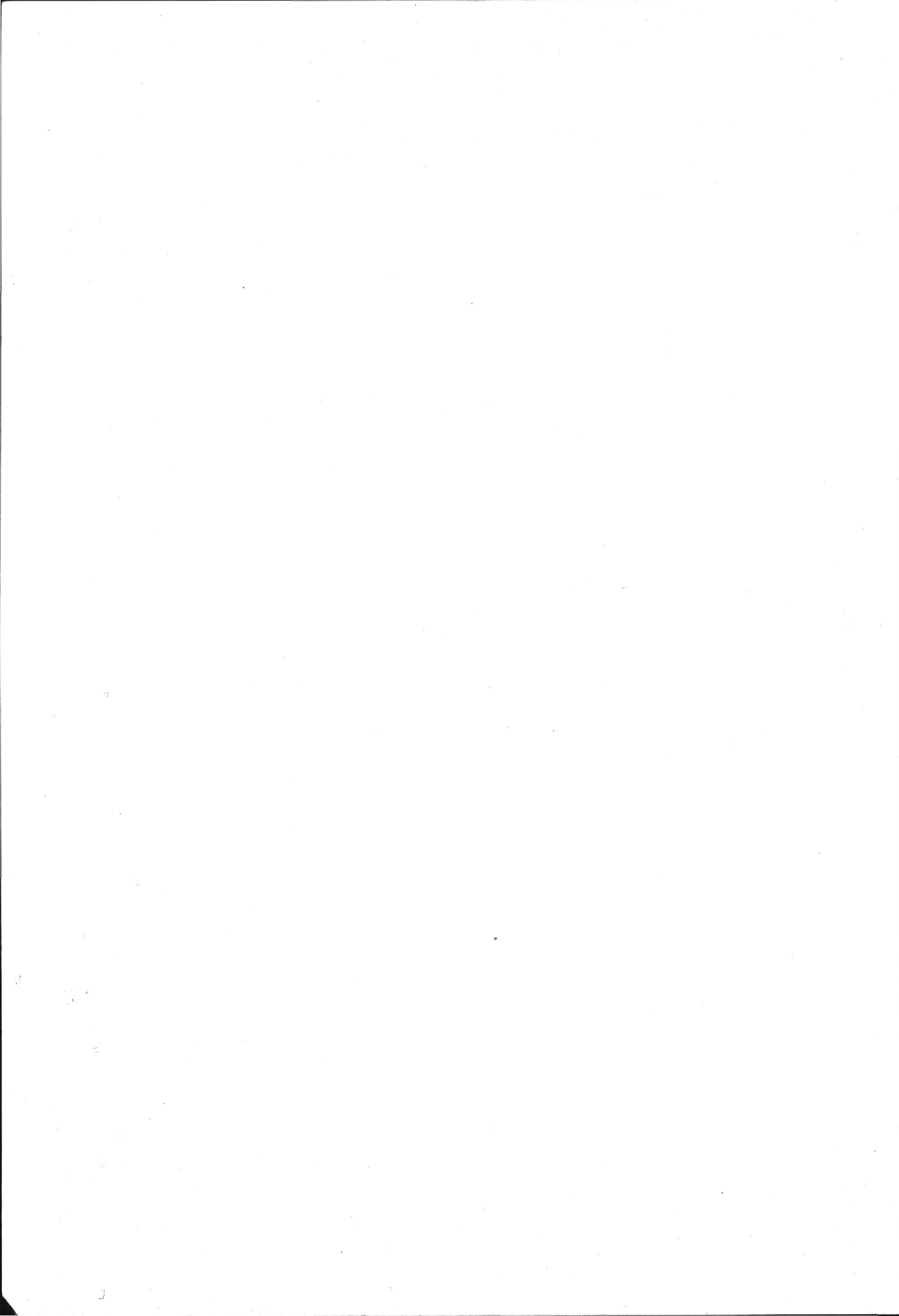
ПРЕДИСЛОВИЕ

XXIV том "Budapest Régiségei" /Древности Будапешта/ не только по форме, но и по содержанию отличается от предыдущих. Текст результатов наших исследований в Обуде, Пеште и Замковой горе содержится в четырех томах, и в четырех томах даются иллюстрации: рисунки и фотографии.

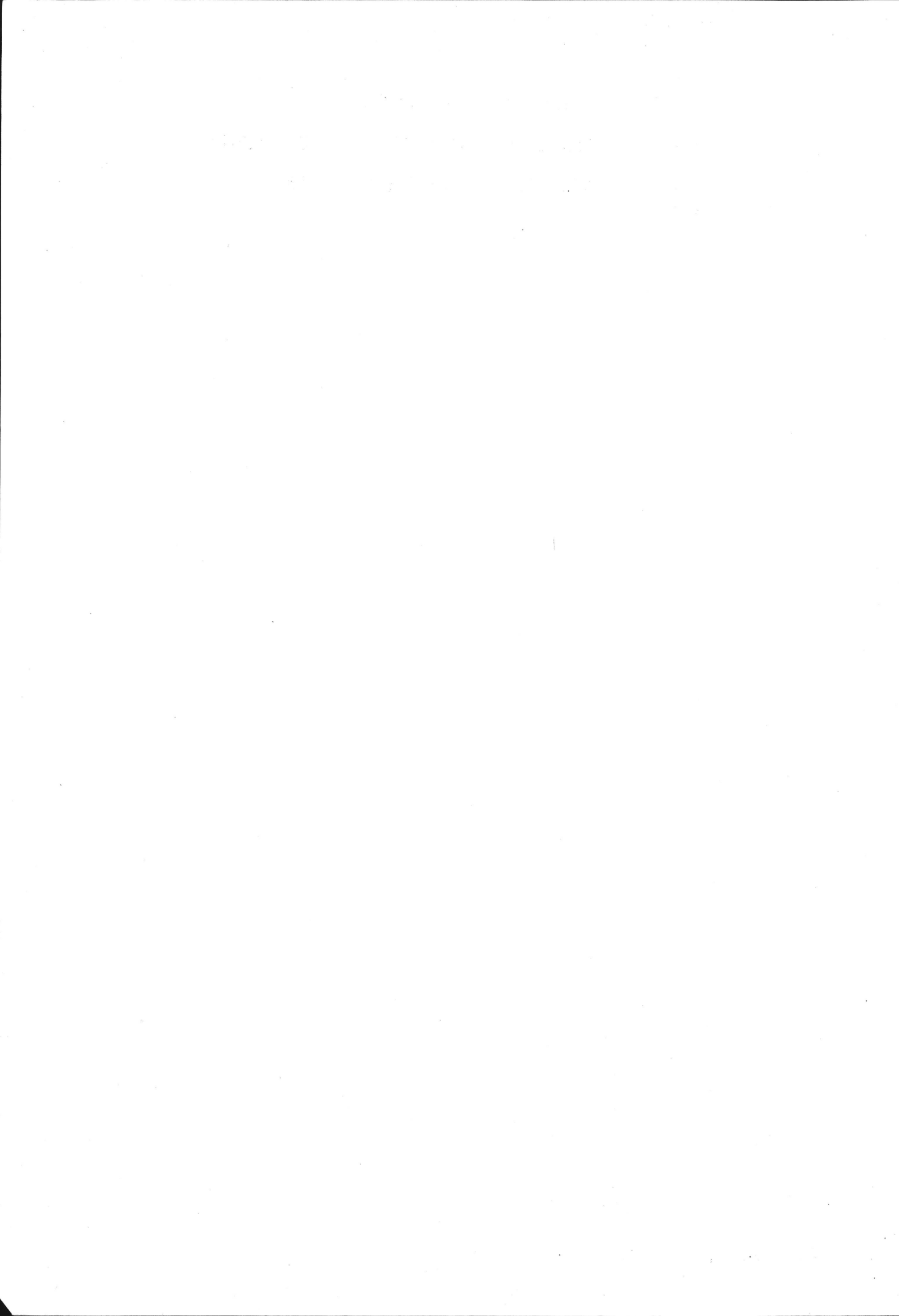
За последние три года исследования в Обуде проводились по группам. Исследования велись без перерыва. Раскопками в Обуде, приуроченными к программе строительства крупных жилых кварталов и промышленных районов, были вскрыты все наиболее значительные исторические объекты, согласовав тем самым научные цели с быстрыми темпами строительства. Результаты издаются в доселе необычной форме в период самих работ /поскольку раскопки ведутся и в настоящее время/ в необработанном, сыром виде, чтобы открылся доступ к их подробному изучению. И в археологических раскопках, и в обработке материала принимают участие как самые молодые сотрудники Будапештского Исторического Музея, только что окончившие университет археологи, так и исследователи, обладающие более богатым опытом.

Поскольку Замковая гора в Буде представляет отдельно стоящую исследовательскую область, результаты раскопок, проведенных здесь, вместе с открытыми здесь готическими статуями мы издаем в отдельном томе, предлагая также вниманию концепцию руководителя раскопок, обнаружившего памятники, с тем, чтобы этот материал в опубликованном виде стал народным достоянием и предметом серьезных дискуссий.

Редколлегия

KUTATÁSTÖRTÉNET
HISTORICAL SURVEY OF THE RESEARCHES
ИСТОРИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

AZ AQUINCUMI LEGIOSTÁBOR ÉS KATONAVÁROS ROMJAINAK A FELTÁRÁSA ÉS A MÜEMLÉKI BEMUTATÁSA

1778-ban került sor Magyarországon területén az első szakszerű régészeti feltárássra, ugyanis már ennek nevezhető Óbudán a Flórián téren egy római fürdő romjainak felkutatása. Az archaeológiai esemény híre a császári udvarba is eljutott, s Mária Terézia királynő rendeletileg intézkedett a feltárásról, a romok lefedéséről, valamint arról is, hogy az ásatások eredményét méltóképpen ismertessék. A régészeti munkákat Schönvisner István irányította s a maga idejében korszakalkotó művet írt a munkák eredményeiről. Ez a publikáció számunkra egyébként is kiemelkedő jelentőségű: Aquincum másfél évezreden át feledésbe merült neve itt bukkan fel először az ujkorban. A jeles történész ismerte fel a magyar főváros alapjául szolgáló római kori település azonosságát az antik irodalomban és feliratokban szereplő elnevezéssel.

A Flórián téren feltárt romokat ettől kezdve állandóan gondozták, egy évszázad múlva mégis szükségessé vált a védőépület modernizálása. Időközben megalakult Magyarországon a Műemlékek Országos Bizottsága, s 1871-ben ennek az új intézménynek első ülésén "Az izléstelen és disztelen építmény eltávolításával... az egy évszázad óta gondjainkra bízott régiség alkalmasabb megvédését" határozták el. A műemlékvédelmi munkákra néhány héten belül ki is utalták a szükséges arany forintokat!¹

Ezekben az években mind többen figyeltek fel Óbuda római kori emlékeire, amelyek a sűrűn lakott városrészben és annak határában, - a mai múzeum körüli romterületen -, a felszínen láthatóak voltak. Rómer Flóris 1870-ben archaeológiai kirándulásra hívta az érdeklődőket. "Nemcsak mulatságos, de tanulságos is lenne, ha nyaranta Pest-Buda régiségekben éppen nem szegény vidékeire kirándulnánk. A közlekedés oly könnyű, hogy kevés költséggel egy nap alatt is sokat láthatnánk. Talán lesz belőle valami, ha mindjárt is csak tizen lennénk is." A tanulmányi kirándulások találkozó helyéül már ekkor a Flórián téri fürdőt választották.²

A II. adiutrix legio építette thermae maiores romjai ma már elsőrendű kulturtörténeti értéknek tekinthetők, hiszen kerekén kétszáz évvel ezelőtt itt volt az első régészeti ásatás színhelye Magyarországon, s a feltárt romokból az első magyarhoni római kori műemlék vált, amelynek lefedéséről, bemutatásáról évszázadokon át gondoskodtak. E római kori fürdőnek ma már topográfiai jelentősége is megállapított; a római tábor központjában állt, éppen a via praetoria és a via principalis sinistra kereszteződésében. (1-2. ábra).

Ma, amikor nagy vonalakban kezd kibontakozni Óbuda ujkori és középkori településrétegei alatt a római kori örökség, vessünk egy pillantást arra; hogyan jutott el a kutatás kerekén kétszáz év alatt (1778-1975!) egyetlen épületrész feltárástól a római kori városszerkezet és várostörténet rekonstrukciójához? Idézzük fel az aquincumi legiostábor és katonaváros (castrum és canabae) feltárájának jelentősebb állomásait! S nézzük meg, hogy mi a jelentősége azoknak az ókori építményeknek, vagy művészeti alkotásoknak, amelyek a mai modern városképben megőrződnek.

Óbuda központjában a nagy lelkesedést kiváltó Schönvisner-féle ásatásnak hosszú időn át nem volt folytatása. A sűrűn beépített lakónegyedben a fürdő romjai elszigetelten hirdették a római kori település helyét. Kb. ötven évvel később az érdeklődés hirtelen a mai múzeum körüli romterület felé fordult, ahol látványosabban, összefüggőbben lehetett feltárni és a beépítetlen nagy kiterjedésű mezőn meg is lehetett tartani a polgárváros néhány épülettömbjét.³

A millenium körüli évtizedekben aztán újra napirendre került a katonaváros területén lépten-nyomon mutakozó romok gyűjtése, kutatása. Érdekes módon Fehéregyháza, a középkori városlőd, Árpád sirjának akkoriban szenvedélyes vitákat kiváltó kutatása melléktermékeként került sor a római kori emlékek regisztrálására. A nagy mennyiségben felbukkanó római leletek és épületek feltárása természetesen a középkori kutatások szempontjából érdekes területre lokalizálódott és nem a római kor célkitűzései szerint folytak, vagyis éppen az aquincumi canabae peremén zajlottak.⁴

A szórványosan előkerülő és az esetlegesen begyűjtött emlékekből csupán az első világháború körüli évekre érlelődött tervszerű kutatás. Az indítékot elsősorban a XIX. század második felében megindult óriási epigráfiai adatgyűjtés szolgáltatta, amit Mommsen szervezett.⁵ Egy másik faktorként Rómer Flóris térképező, terepbejáró munkássága említendő. Ő jelölte meg Aquincum helyét a magyar-honi római kori települések közt, sulyt és jelentőséget adva a Budapesten folyó terepmunkáknak. Ugyanilyen alapvető fontosságú két szakfolyóirat megjelenése: az Archaeológiai Értesítő, majd a Budapest Régiségei c. sorozat, amelyekben rendszeresen közölték és értékelték az Óbudán előkerült római kori emlékeket.⁶

Mintegy fél évszázados előzményeket összegezett tehát Kuzsinszky Bálint 1934-ben megjelent "Aquincum, Ausgrabungen und Funde (Budapest)" c. munkájában. A lényegében a polgárváros ásatásait ismertető kiállítási vezetőben helyszínrajzot közöl a katonaváros és a polgárváros jelentősebb objektumairól. Már itt negyvenhat lelőhelyet tüntet fel, s most már tudjuk, hogy ezeknek éppen a fele, vagyis huszonhárom helyszín a castrum és a canabae területéről való.⁷

Itt csupán mellékesen jegyezzük meg, hogy amikor kb. két évtizeddel később a legióstábor tervszerű kutatása megindult, amelyekhez ez a térkép szolgált támpontul, néhány tévedésnek is forrásává lett. Egészen a legutolsó évekig félrevezette a kutatókat pl. az óbudai temető melletti mérföldkövek lelőhelye. A négy mérföldkövön az "ab Aqu. II milia passuum" jelölés olvasható. A kb. 3 km-es távolságot a tábor feltételezett nyugati kapujához idomították, s így próbálták lokalizálni a castrumot. Ma már tudjuk, hogy a III. században az északi kaputól kellett, hogy kimérjék a szóbanforgó lépéseket; s légvonalban éppen ide vezet az az út, amelynek rövidebb-hosszabb szakaszai különböző földmunkák során már több alkalommal előkerültek.⁸

Egy másik támpontja volt a kutatásoknak az a feliratos köemlék, amely viszont kronológiai értéke miatt tűnt igen fontosnak. A felirat olvasata szerint már i. sz. 19-ben épült volna castrum Óbudán, mégpedig valahol az Árpád-híd körzetében. Bár a szöveg legújában új értelmet és korhatározást nyert, az Aquincumban megfordult, vagy itt állomásozó s a feliratok révén jól ismert csapatok, elhelyezkedésével kapcsolatban éppen e felirat miatt már sok évtizedes vita folyt, amely mindenképpen gyümölcsözőnek bizonyult.⁹ Aquincum katonai megszállásáról és a koracsászárkori határvédelemről így alakulhatott ki az az általánosan elfogadott kép, miszerint csupán az I. század közepén létesült itt állandó település. Vespasianus korában épülhetett az első palánktábor egy katonai lovasalakulat részére, és Domitianus alatt az első legióstábor, egyelőre ugyancsak ideiglenes jelleggel, kő és fa konstrukcióval.

A második világháború éveire jutott el az óbudai római kori emlékek feltárása egy olyan jelentős állomáshoz, ami - sajnálatos módon éppen a háború miatt - aztán már csak egy évtizeddel később folytatódhatott. 1941-ben megkezdődhetett a rendszeres kutatás a Hajógyárszigeten Pannonia Inferior helytartóinak palotája helyén Szilágyi János vezetésével. Az ő nevéhez fűződik az objektum eredeti rendeltetésének a felismerése.¹⁰ Ugyancsak Szilágyi János irányításával indult el 1936-ban a canabae déli végében a katonai amphitheatrum feltárása, amely munkákat 1941-ben Nagy Tibor folytatott és fejezett be.¹¹

1942-ben jelent meg a Budapest története c. monográfia két kötete, amelynek egyes fejezeteit Alföldi András - Nagy Lajos - Nagy Tibor és Szilágyi János írták. E tanulmányok ma is alapvető forrásként szolgálnak. Harminc év leforgása alatt további négy monográfia és egy tanulmány látott napvilágot, az újabb eredményekkel bővítve az 1942-ben rögzített és sajnálatos módon csupán magyarul közzétett kötetet.¹² Időrendi sorrendben a Budapest Műemléki Topográfiája I, (1953) c. kötetben a római kort Radnóti Aladár írta. Az "Aquincum" c. monográfia szerzője 1956-ban Szilágyi János volt. Ő foglalta össze a Budapest Műemléki Topográfia II. kötetében (1962) az aquincumi polgárváros és katonaváros emlékeit, Nagy Tibor ugyanott az Aquincumra vonatkozó történeti eseményeket, 1969-ben a Pauly-Wissowa RE "Aquincum" címszavában Szilágyi János teljes irodalmi apparátussal foglalta össze a római kori városra vonatkozó ismereteket. Nagy Tibortól származik a Budapest története c. monográfia 1973-ban megjelent I. kötetében az ókori településről szóló rész.¹³

A XIX. század végén a gyáriparosodás felfutásának estek áldozatul Óbudán az aquincumi tábornak és katonavárosnak, valamint a polgárvárosnak addig még a felszínen látható romjai. A római kori épületmaradványok a XX. század első felére Óbudáról már teljesen eltűntek, ezért a második világháború után több éves, tervszerű kampánynak kellett indulnia ahhoz, hogy a II. adiutrix legio táborát lokalizálni lehessen. Az alaprajz tisztázására az 1950-es években kerülhetett első ízben tervszerű kísérlet. A második világháború pusztításai után ugyanis megindult Óbuda újjáépítésének tervezése, s az elképzelések szerint az új városrendezéssel a római, illetve középkori romegyüttes is fontos szerepet kapott volna. Szilágyi János irányításával 1950-68-ban, majd Nagy Tibor vezetésével 1969-72-ben folytak a római kori erődrendszer régészeti munkái: a sűrűn beépített Óbuda lakóépületei gátolták azonban a nagyobb lélegzetű feltárást. A kutatóknak csupán azt sikerült megállapítaniuk, hogy a tábort többször is átépítették, s később át is helyezték.¹⁴

Az időközben megváltozott gazdasági helyzet miatt Óbuda újjáépítése husz évig szünetelt, s csak néhány éve folytatódik. Az elmúlt két-három év alatt viszont nagyobb mérvű régészeti kutatás folyt az aquincumi legios tábor körzetében, mint az idézett két évszázad leforgása alatt összesen. Lebontották Óbuda történelmi jelentőségű, de már teljesen korszerűtlenné vált belvárosát, hogy helyére modern lakónegyedet létesítsenek. A terület pontosan a római castrum és a canabae helyével azonos! A kivitelezés érdemében három éve folyik, ami az előnyös kutatási lehetőségek mellett azt jelenti, hogy az archaeológiának óriási hátránnyal kell megküzdenie: a gépesített építkezéssel kell lépést tartania, s ez bizony eleinte nem ment minden zökkenő nélkül ...

Budapest római kori hagyatékának kutatásakor a legfontosabb feladat mindenkor a legios tábor helyének meghatározása volt, mert az I-IV. századi római kori castrum körül létesült a katonaváros, a táborkapuból kifutó utak mellé települtek az iparos telepek, itt várhatók a temetők s ugyanezen utakra fűződnek a villák és majorságok. Amennyiben tehát sikerül tisztáznunk a római uralom bármely évszázadában a legios tábor helyét és kiterjedését, ennek függvényeként Óbudán a római kori városszerkezet rendszere is felvázolható.

A LEGUJABB ÁSATÁSOK EREDMÉNYEI:

Óbuda centrumának szanálásakor, az új lakótelep építkezéseihez alkalmazkodva, fenti célkitűzéssel folynak 1973 óta - jelenleg is - a tervásatások és a leletmentések.

A különböző évszázadokban épült castrumok topográfiai helyzetét vizsgálva az ásatások révén eddig az alábbi ismereteket szereztük:

Az I. század közepéről egy partmenti vicus helye rajzolódik ki, egyelőre csupán a legkorábbi északitáliai és délgalliai terra sigillaták, valamint a helyi LT D kerámia továbbélésére utaló leletek foltja alapján. A bizonytalan körvonalú terület a Dunaparton a Fő tér - a Laktanya u. - a Kő u. vonalában húzódik.¹⁵

A Flavius-kori, legutóbb Vespasianus idejére (korábban Drusus idejére) keltezett ala tábor építési feliratának a lelőhelye a Lajos u. 168 alatt (a plébánia templom mellett) van, éppen egy olyan terület K-i határán, ahol az I. sz. közepétől keltezett leletek sűrűsödnek.

Ide fut ki egy észak-déli irányú, a Dunával párhuzamos ut, amelynek a szegélyén egy Flavius-kori lovasalakulat egyik katonájának siremlékét találták, kb. 200 m-re délre az említett építési felirat lelőhelyétől. Talán itt lehetett a helye a rövid életű castrumnak.¹⁶

A Domitianus-kori legios tábor konturja a Vespasianus-kori ala tábor (kb 150 x 150 m-es alapterületű) feltételezett helyétől É-ra rajzolódott ki. Mégpedig oly módon, hogy a két castrum majdnem érintkezett egymással. Az ala tábor kelet felől határoló - már említett - észak-déli ut a legiostábor is szegélyezte. Az ezzel párhuzamos, az ala-tábor Ny-i oldalánál haladó ut viszont a legiostábor via principalis-aként folytatódhatott. Az utóbbi castrum helye Szilágyi János ásatásai nyomán vázolható fel: az Ék u. - Raktár u. - Harrer Pál u. - Tavasz u. négyszögében. DNY-i sarkát 1969-1971-ben Nagy Tibor hitelesítette. Az ő véleménye szerint a Vörösvári ut 7. - Kórház u. 22. sz. -től keletre helyezkedett el ez a Flavius-kori castrum.

A feltételezések szerint 86-ban vagy 89-ben épült Domitianus-kori legiostábornak a mérete fentiek szerint 460 x 430 m volt.¹⁷ Ennek az első, palánkszerkezetű legios castrumnak a helyével kapcsolatban a legújabb ásatások eredményt nem hoztak: kapui, belső építményei, stb. egyelőre ismeretlenek. Az I. század utolsó harmadára keltezhető leletanyag elterjedési területe már egy nagyobb körre terjed ki: É-i határa a Hévízi ut, Ny-i oldalon a Szél u, D felől a Selmecei u. - Dugonits T. tér.

A II. század elején kőtáborrá építették át az aquincumi legiostábor, s ez alkalommal újra módosult az erődítmény helye: az új tábor délebbre toldott ki s ugyanakkor praetoria frontja távolabb került a Dunától. A Traianus-Hadrianus-kori tábor három kapujának a (K-i, É-i és D-i) helyét, erődrendszerének szerkezetét (vallum, fal, fossa) Bertalan Vilmosné, Zolnay László és Nagy Tibor ásatásai révén¹⁸, valamint korábbi adatok felhasználásával lehetett lokalizálni. A legújabb feltárások némileg módosították a tábor ÉD-i kiterjedésére vonatkozó adatokat. Az 1973-75-ös új ásatások egyik lényeges eredményének mondható ugyanis, hogy a tábor K-i frontján a Dunával párhuzamosan több mint egy km hosszú metszetet nyertünk. A K-i táborkapu és három bástya helyén a Harrer Pál utca, Vöröskereszt utca, Kórház utca 7-9, valamint a Polgár utca teljes hosszában folyt ásatás!¹⁹ A táborban álló épületek közül is sok új ismeretet nyertünk. Első helyen a principia feltárása említendő: ÉNy-i sarkánál, D-i szárnyának egy szakaszán és keleti frontján folytak kutatások. Lényeges, hogy a principia bejáratához valamikor a III. században hozzá csatlakoztatott négy nyílású diszkapuzat egykor többemeletes tornyának romjai is előkerültek.²⁰ A feltételezett fabrica alaprajza már korábbról ismert a principiától É-ra.²¹ Most ennek pendantjaként a via principalis sinistra Ny-i oldalán műhelyeket, többek közt préseket és párolórendszert magába foglaló tömböt tártunk fel.²² Ma már ismeretes a kórház, a fürdő és három raktár alaprajza, valamint egy továbbinak a helye. A praetenturában és a retenturában is kaszárnyatömbök körvonalazhatók. Legújabban előkerült az utcák kövezése több ponton, a csatornahálózat majdnem az egész tábor területén és a vízvezeték több ága a castrum belsejében.²³

A tábor falainak, illetve a kibányászott falak helye, a vizesárkok, kapuk alapján a II. században épült castrum területe 520 x 460 m volt. Ez a keskenyebb oldalával a Dunával párhuzamos négyszög alakú erőd, a Harrer Pál u. - László u. - Akác köz - Vihar u. - Solymári u. 4. - Gyűrű u. 3. - Pacsirta u. 16. - Polgár tér 5. - közti területet tölti ki.²⁴

Az 1973-75. évi - jelenleg is folyamatban lévő - ásatások, régészeti megfigyelések még további periodusokat hoztak felszínre és hitelesítettek a II. században létesült táboron belül. A Severus-kori átépítés alkalmával csupán néhány méterre tolták el É felé a tábor KNY-i tengelyét; Severus-kori és Constantinus-kori átépítést találtunk a II. századi tábor minden pontján²⁵, amely a IV. század közepéig használatban volt. Valamikor a IV. század közepén - talán éppen Constantinus idejében - még toldásokkal is bővült a castrum, ami az alábbi ásatási eredményekből tűnik ki:

A Harrer Pál utca és a Vöröskereszt utca közötti területen (az új lakótelep 203-204-205 épületei által körbezárt térség), közművesítéséhez kapcsolódva több mint 150 m hosszúságban feltártuk a II. századi castrum K-i falával párhuzamosan futó ÉD-i irányú via sagularist. A korábban 7,20 m széles uttestet három ízben megújították: az I. század végén az ut közepén 70 cm mély kikövezett, kőlapokkal fedett csatorna futott. Amikor az uttestet a

II. illetve a III. században megemelték, az ut K-i szegélyére került egy keskeny csatorna. A IV. század végi megújításkor téglatöredékeket döngöltek az utburkolat kövezetébe és ekkor már semmiféle csatornázás sem készült. (Valamikor a IV-V. századok fordulóján egy hypocaustummal ellátott, apsiszal zárt épületet emeltek az ut D-i végén, ezáltal eltorlaszolva itt a közlekedést.) Az utjavítás azonos periodizációját figyelhettük meg a tábor K-i kapujának előterében (a Kórház u. 7. sz. helyén), ahol a via sagularis a via praetoriával találkozott, valamint az erődrendszer É-i és D-i oldalánál több ponton.²⁶

A Kórház u. 7. sz. alatt (az új 209/b jelű épület Duna felőli oldalán), a régészeti feltárások felszínre hozták az aquincumi legióstábor K-i kapujának romjait. Az építmény alapterülete kb. 38 x 15 m. A kapu mindkét oldalát egy-egy nyolcszögletű, többemeletes torony védte. A kapunak három, feltehetően boltíves átjárója készült, É-on és D-en keskenyebb átjárók a személyforgalmat szolgálták.²⁷ Ugyanitt azt is tapasztaltuk, hogy a betöltött vizesárok helyére a táborfal külső, ellenség felőli oldalához csatlakoztatva raktársor került. Ez a tény mindenképpen bizonyítja, hogy a II. században emelt castrum stratégiai szerepe megváltozott a IV. század második felében ezen a szakaszon.

A K-i táborfal belső oldalán a Kórház u. 7. sz. alatt feltárt kaputól É-ra egy nagy raktárház (horreum) bontottunk ki - a Vöröskereszt utca - Harrer Pál utca sarkán. Az épület teljes hosszát ÉD-i irányban nem lehetett tisztázni (72 m hosszban követtük), mert É-on a már felépült lakóház alá futottak be a falai. Feltételezhető, hogy mindkét végén egy-egy 14 x 7 méteres terem zárta le, amelynek tetőszerkezetét pillérek tartották.

A porta praetoriától D-re - a kapu és az első bástya között - az elbontott körüljáró helyére ugyancsak horreum épült a IV. század folyamán. Szélessége mindössze 18 m és csupán két ÉD-i irányú, - vagyis a táborfallal párhuzamos - traktusból állt; hossza 76 m volt. Ezt a középületet is díszes faragványok ékesítették.

Hasonló periodizációt figyelhettünk meg a Pacsirta u. - Kiscelli u. - Gyűrű u. - Föld u. négyszögében. Itt 1970-ben a középkori városszerkezet tisztázása érdekében Zolnay László folytatott kutatásokat. Ekkor talált rá a római kori tábor D-i kapujának egyik tornyára, a via principalis sinistra, valamint a via sagularis hosszabb szakaszaira, s ami talán még meglepőbb volt, egy ÉNy-DK-i irányú kétágú vízvezetékre, ami már a későcsászárkorban készült.²⁸ Ugyanennek a vízvezetéknek egy-egy darabja ismeretes a Vörösvári utról (Wellner I. ásátása)²⁹, a Szőlőkert utcából (Nagy Lajos ásátása), a Kiscelli utcából (Gerevich L., Szilágyi J., Póczy K., Németh M. ásátásai)³⁰, valamint a Fényes A. utcából (Bertalan Vilmosné ásátása)³¹. A legióstábor D-i kapujának a helyén 1971-ben és 1974-ben folyt feltárás. A fontos közműcsomópont helyén az alábbi objektumokból került elő már eddig egy-egy részlet³²:

Az erődrendszerhez tartozó

- a/ táborfal (KNy-i irányú),
- b/ vizesárok (fossa), (KNy-i irányú).

Utak:

- 1/ via principalis és D-i meghosszabbítása (ÉD-i irány)
- 2/ via sagularis (KNy-i irány)
- 3/ táborfallon kívüli ut berma (KNy-i irány)
- 4/ vizesárkon kívüli ut, (KNy-i irány)
- 5/ átlós ut korábbi épülettöredékek fölött (ÉNy-DK irány)

Vízvezeték:

- A/ egycsövű, a IV. századból (KNy-i irány)
- B/ kétcsövű, későcsászárkori (ÉNy-DK irány)

Csatorna:

- a/ nagy szennyvízgyűjtő, kőfalas (KNy-i irány)
- b/ kis lefolyó, téglából (ÉNy-DK irány)

Sirok:

- a későcsászárkorból a korábbi via sagularis burkolatába vágva.

A II. század elején épült aquincumi legios castrum használatának idejét illetően az 1973-75. évi feltárások eredményei a korábbi felfogásoktól eltérő eredményt hoztak. Ez világossá vált már akkor, amikor 1973 nyarán a Fényes Adolf utcában egy IV. századra kel-

tezhető patkó alaku tornyokkal ellátott táborkapu került feltárásra, a kapuhoz csatlakozó D-i táborfal maradványaival és a kapun átvezető uttal. A kapuba II-III. századi sirköveket és IV. századi épületfaragványokat is befalaztak.³³ Szilágyi Jánosnak már korábban volt egy feltevése, miszerint a Constantinus-korban az előző kettőnél lényegesen délnyugatabbra fekküdt volna egy új tábor, amelynek semmi kapcsolata sem volt a korábbi castrummal. Véleménye szerint az új tábor további jellemzője, hogy legalább a felére csökkentették a méretét (az előzőhöz képest).³⁴ Nagy Tibor ezzel szemben úgy látta, hogy a II. sz-i legios-tábor a római uralom legvégéig funkcionált.³⁵ Az új ásatások váratlan eredményei bizonyos fókig a két eltérő nézet különös kombinációját mutatják.

A feltárások során kiderült, hogy a IV. század elején betöltték a castrum keleti - ellenség felőli - oldalán a vizesárkot s a keleti táborfalat északi és déli irányban is meghosszabbították mindkét oldalon kb. 130-150 m hosszán. Ez az új fal a korábinál lényegesen monumentálisabb, 320 cm vastag, a betöltött vizesárkok helyén - nyilván statikai okokból - roppant gondosan, lépcsőzetesen, kváderekkel alapozták.³⁶ A déli irányban futó falból nyugat felé (vagyis a fal külső oldalán) patkó alaku bástya ugrott ki.³⁷ A fal belső oldalához kőépületeket tapasztottak, amelyek az ÉD-i irányu lapkőves utról nyitlak. A fal tehát egyúttal az utat is védte, amely hatalmas, patkó alaprajzu kaputornyok között futott ki az erőd-ből.³⁸ A IV. sz-i erőd-fal a kapunál keletre, a Dunához fordul; érdekessége, hogy itt, a déli oldalon a patkó alaku bástyákat ives falszakaszok kötik össze.³⁹ Az északi oldalon az erődítés rendszerének a vizesárkát és a falat kívülről szegélyező utat sikerült dokumentálni.⁴⁰

Mindebből kitűnik, hogy a későcsászárkorban a castrum praetoria frontját oly módon alakították át, hogy a négyszögű tábor keskenyebb, Duna felé néző oldalához egy hosszabb, fektetett téglalap alaku területet kapcsolak hozzá, s ezáltal még egy további, kb. 700 x 350 m-es területet kerítettek be. Az így keletkezett erőd formája - az eltérő méretek ellenére - roppant hasonlít a pannoniai limes-szakaszon emelt erődített kikötőkhöz.⁴¹ Mócsy András az erőd-sor építését a Duna-Tisza közén húzott sáncrendszer kialakításával, illetve a ripa Sarmatica biztosításával hozza összefüggésbe, s Diocletianus idejére keltezi.⁴² Soproni Sándor a "Daphne" tervvel veszi egyidősnek⁴³; ebben az esetben Constantinus idejében került volna sor Aquincumban is erre a nagyarányu erődépítési munkára. Egyelőre az aquincumi leletekből is csupán az tűnik ki, hogy a vizesárkok betöltéséből Diocletianus érem került elő, tehát a falat ennél később emelték.

Megjegyzendő, hogy ennek a IV. sz-i erődnek a Dunához lefutó vizesárkát még a XVIII. század elején is látta és leírta Marsigli⁴⁴, s talán az a két római kori fal, amelyet 1756-ban Matthey és 1877-ben Zsigmondy a kis Dunaágban mért fel, a kikötőerőd határfala lehetne.⁴⁵

Minthogy a II. századi legios-tábor K-i, vagyis az ellenség felőli oldalán a feltöltött vizesárkok helyén az erőd-falat raktárakkal beépítették (Vöröskereszt utca - Polgár utca) s már korábban beépítették a fal Ny-i oldalát a lebontott vallum helyén is, a táborfal tűzfal szerepét töltötte be. Ez a jelenség mutatta, hogy a IV. század második felében a korábbi táborfal hadászati funkcióra nem volt többé alkalmas.

A IV. század közepe után a II-III. századi tábor település-szerkezete is alapvetően megváltozott. Az új épületek, mint pl. apszisos épületek (a Vöröskereszt utcában, a Miklós és Polgár utcában) a korábbi főforgalmi utak eltorlaszolásával, illetve a lebontott kaszárnyák helyén álltak. További támpontul szolgál a kronológiához, hogy a legkésőbbi római kori temető az új erőd körül terebélyesedett s kirajzolja a falak körvonalát.⁴⁶ Egy még későbbi időpontban (a téglákon kivétel nélkül mind Valentinianus-kori bélyeg van!) a leletek szerint már 380 után, a castrum északi részében, az erőd-falon belül is temetkeznek. A lakott terület a Duna-parti castrum déli részére tömörült.⁴⁷

Érdemes megemlíteni, hogy a szóbanforgó területre, vagyis a kései castrum déli felére zsufolódtak össze a IV. század legvégére és az V. század elejére keltezett ún. fűthető lakókunyhók is. Ugyanis már korábban megfigyeltük, hogy a Pacsirta u. - Kiscelli u. - Templom u. - Lajos utca, illetve az Árpád-híd feljárója között a romossá vált kőépületek egy-egy jobb állapotban maradt helyiségében, a római uralom végén igénytelen lakosság húzta meg magát. A nagyobb termeket agyagba rakott kőfalakkal osztották meg, egy-egy helyiség

sarkába tüzhelyet tapasztottak.⁴⁸ Hunkori kerámiával jelzett lakottság és kisebb átalakítások figyelhetők meg mindenütt az erőd területén.

Említésre méltó, hogy eddigi tudomásunk szerint csupán egyetlen É-D-i irányú utcát használtak a II. századtól kezdve a magyar középkorig, illetve mindmáig folyamatosan. Ez éppen a II. századi castrum K-i falát kivülről kísérő ut volt, ami viszont érdekes módon a legkésőbbi római kori erőd Ny-i falának belső oldalát szegélyezte, az erődfalakkal éppen a főforgalmi uthoz igazodtak. A topográfiai kép teljessége érdekében utalunk arra, hogy ugyanennek az utnak a közvetlen szegélyére épült a kapu külső oldalán az az öt-karéjú, festett falu temetőkápolna, amelyet az V. századra keltezhető sírok vettek körül.⁴⁹ S ami még fokozza a további toldások-alakítások jelentőségét: ugyanezen a területen avarkori használati tárgyak kerülnek elő elvéve a legkésőbbi római kori épületek romjaiból, bizonyítva, hogy a VIII-IX. század folyamán is laktak a IV. század legvégén beerődített dunaparti terület körzetében.⁵⁰

x x

Az 1973-75. évi feltárások során a legiostábort szegélyező canabae, vagyis katonaváros településrendszeréhez fontos adatokat szolgáltatottak a Buvár utca - Szentendrei ut - Folyamór utca háromszögében előkerült épületcsoportok, temetők. Talán legjelentősebb egy módosan kialakított középület Fortuna-szoborral. Ehhez az épülethez tartozhatott egy fürdőház geometrikus mozaikkal. Szomszédságában figurális és geometrikus mozaikkal, stukkókkal, falfestménnyel díszített épületszárnyat tártak fel.⁵¹

A katonaváros K-i oldalának településrendszeréhez is néhány újabb megfigyelés szolgált: érdekes módon, a Duna partján az ellenség felőli oldalon kerültek elő a legmonumentálisabb középületek a III-IV. századból.⁵²

A canabae D-i oldalán is több épületkomplexum feltárására került sor a Kiscelli utcától D-re, a Fényes A. u. - Perc u. - Tanuló u. - Lajos u. - Árpád fejedelem u. közti területen.⁵³

Az aquincum katonaváros temetőinek feltárása szünet nélkül tart: az I. illetve a II. századi sirmező bontása a Benedek Elek utcában korábbi évek feltárási munkáihoz kapcsolódva tervszerűen haladt tovább a katonaváros ÉNy-i oldalán.⁵⁴ A katonaváros D-i oldalán a későcsászárkori erőd közvetlen közelében tisztázódott a késő IV. századi temető É-i határvonala (Kiscelli u. - Calvin köz - Fényes A. u.⁵⁵). Fontos eredménynek látszik, hogy ugyanitt (a Fényes Adolf utca és Kiscelli utca sarkán) a későcsászárkori patkó alakú tornyokkal készült táborkapu mellett, a sirmező 5 karéjos temetőkápolnája is feltárásra került (korábbi, II-III. sz-i elbontott lakóépületek helyén)⁵⁶. Későcsászárkori sírok szegélyezték a Harrer Pál utcában (az Akác köztől É-ra) a II. századi castrum ÉK-i sarkát és az innen É-ra haladó utat. De ugyancsak összefüggő sírcsoport került elő a Buvár utcában a IV. század elejéig még használatban lévő lakóházak helyén is.⁵⁷

A legújabb ásatások során a város történetének alakulása szempontjából végeredményben nyolc lényeges építési periódust sikerült szétválasztani a legiostábor területén és a hozzá csatlakozó canabaeban. A legtöbbet a Hadrianus korában épült kőtáborról tudunk, s ennek a Severus-kori átépítésekor létrejött állapota rekonstruálható a legegyértelműbben.

Teljesen új eredménynek mondható a későrómai erőd rendszere, speciális karéjos falszakaszaival, patkó alakú bástyáival s az erődhöz tartozó nagy raktárházakkal. Tisztázásra vár még a Templom u-i plébánia templom alatt jelentkező későcsászárkori épület rendeltetése, ami esetleg ókeresztény imaház lehetne. Kora mindenképpen a IV. század utolsó évtizedeire tehető.

x x

Összegezve azt mondhatjuk, hogy Aquincumban az I. század közepétől a IV. század közepéig a többször lebontott castrumok helye nem módosult lényegesen. Az ÉD-i főutvonal és néhány KNy-i utca helye megszabta az áthelyezések irányát. Az újabb táborok mindig hátrább, vagyis nyugatabbra tolódtak a Dunától, ugyanakkor a canabae mindig távolabb - délebbre - került a polgárvárostól.

A IV. század közepétől aztán teljesen új koncepció érvényesült a stratégiában. A polgári lakosság biztonságosabb elhelyezkedése érdekében monumentális falakkal új erődöt emeltek a Dunaparton, s az épületeket közvetlenül az erődfalhoz támasztották, - ami a korábban érvényben lévő szabályok szerint elképzelhetetlen lett volna. A kikötő és az ide befutó utak adják ennek az új településnek a magját. A IV. században emelt erőd tehát újra közvetlenül a Dunaparra került, (a Flavius-kori ala tábor helyére) cölöphid kötötte össze a balparti erőd-Transaquincum bejáratával. Az utolsó római kori erődöt veszik birtokukba a népvándorlás idején érkező különböző népcsoportok, sőt még a honfoglaló magyarság is.

A IV. századi erőd romjai még a XVI-XVII. századi városképeken és metszeteken is felismerhetők⁵⁸, sőt némely ponton egykori funkciójuk szerint azonosíthatók. Kiragadott példaként említjük az aquincumi vízvezeték több km hosszú falvonulatát, amelynek a közép-korban oklevelek tanúsága szerint határjelző szerepe volt. Az emeletnyi magas boltíves építményt az újkori metszeteken is eredeti magasságban ábrázolták. 1894-ben Gömöri Havas Sándor az un. Mária kőtől délre még 72 pillért tárt fel - különböző csoportokban, tehát nem folyamatos falazatként.⁵⁹ Viszont 1923-ban az aquaeductus romjainak első műemléki felmérésekor ezekből már egyetlen egy sem volt látható. A XIX. század utolsó éveiben a helyi érdekű vasut szentendrei vonalának elkészülte után már alig tucatnyi, felismerhetetlen falcsont maradt a felszínen.⁶⁰

x x

A jelentősebb romeagyüttesek bemutatása: Római kori épületek feltárásával indult Magyarországon a régészeti kutatás Mária Terézia korában, mégis paradox módon, műemlékvédelmünk programjában csupán néhány éve szerepel az antik romok restaurálása és helyszíni bemutatása. Az ok nyilvánvaló: az épületek jóformán csak alaprajzban bontakoznak ki az ásatások során s még ez az alaprajz sem mindig egyértelmű. Vagyis a csekély faltömegű római kori emlékek nem eléggé látványosak ahhoz, hogy a hivatalos szervek állagmegóvásukat szükségesnek, illetve érdemesnek tartották volna. Pedig ma már tudjuk, hogy éppen az elmúlt évszázad alatt még számtalan, egykor monumentális római épületegyüttes teljes feltárására és fenntartására nyílt volna lehetőség.

Évszázadokon keresztül tudatlanságból hagyták pusztulni a római kori épületmaradványokat; a múlt század közepe óta a közöny ártott a legtöbbet; ettől kezdve ugyanis már szakemberek hívták fel a figyelmet az antik értékekre és sürgető kiáltványokat intéztek a hatóságokhoz a romok megmentése érdekében. Sokáig úgy tűnt, hogy minden eredmény nélkül. S ha sikerült felkelteni az érdeklődést a római értékekre, - a kor romantikus szemléletének megfelelően -, a mutatós épületfaragványokat, vagy művészi kivitelű sirköveket kiemelték eredeti összefüggésükből, s müromokba ágyazva, hangulatkeltő elemként használták fel. Tipikus példája látható az ilyenfajta műemléki tevékenységnek a tatai Eszterházy kastély parkjában, ahol középkori és római kori faragványok a táj díszéül szolgáltak.

A századfordulón meginduló nagyobb lélegzetű ásatások következtében létrejött az első szabadtéri múzeum Aquincumban. Majd néhány évtized múlva itt is, ott is, - a tudományos szemlélet mind szélesebb körű elterjedésével szinte egyszerre - történtek kísérletek a római emlékek helyszíni bemutatására. Pesten a Belvárosi templom lábánál Contra Aquincum egyik oldalbástyájának romjait boltoztatta be a tér szintje alatt Nagy Lajos, s ekkor ujtották fel (most már másodízben) a Flórián téri fürdő romjainak bemutató terét.

Bármennyire is eltérőek az objektumok és különböző jellegű a környezet ahol bemutatásukra sor kerülhetett, a kivitel azonos szemlélet sugallta: a kiásott római kori emlék csupán fragmentum, múzeumi tárgy, függetlenül attól, hogy szentély berendezéséről, katonai erőd részletéről, képzőművészeti alkotásról van szó, s ezért elsősorban a kiállított "tárgy" esztétikusan ható környezetéről gondoskodtak. E valóban fontos tényezőnek a hangsúlyozásával lett pl. a savariai romkert rezervátummá a modern város szívében, ahol ma is a hangulati elem dominál.

Ennek a rövid korszaknak, vagyis az 1930-1945 közötti másfél évtizednek legsikerültebb római kori helyreállítása az aquincumi katonai amphiteatrum, ami Gerő László koncepciója szerint készült.⁶¹ A kivitel két alapvető kérdést old meg, amelyeket jelenlegi műemlékvédelmünk is célul tűz ki maga elé, illetve állandóan szem előtt tart: 1/ Hogyan válhat az ása-

tások során felszínre került fragmentumból kiegyensúlyozott, közérthető egység? 2/ Hogyan illeszthető be zökkenők nélkül az antik rom a modern városképbe?

A korszerű műemlékvédelem alapelve szerint az értelmező kiegészítés nem lehet több az eredeti falmaradványnál. Már említettük, hogy a római kori épületmaradványokat korábban azért nem tekintették fenntartható műemléknek, mert a falcsonkok összefüggéstelenül és csak a lábazat magasságáig maradtak fenn. Bár ebből a szempontból az új ásatások sem mondhatók szerencsésebbnek, mégis éppen a műemléki helyreállítások perspektívájában döntően javult a helyzet az elmúlt évtizedben. Időközben ugyanis a régészeti kutatás igényei is változtak: ma az ásatók nem elégedhetnek meg azzal, hogy épületrészeket, vagy egyedi emlékeket hozzanak felszínre, hanem a teljes alaprajz tisztázására törekednek. Így aztán egyértelműbbé válhat a válasz a műemléki rekonstrukció alkalmával. S talán ennél is fontosabb, hogy az újabb ásatások eredményei nyomán, kiterjedtebb épületegyüttesek és egész városrészek restaurálásakor - bármennyire alacsonyok a romok -, az alapterület akkora, hogy a konzervált romegyüttes elbirja az értelmező pótlásokat. A régi és az új között ebben az esetben már nem olyan nehéz megtalálni a helyes mértéket, ha néhol függőleges elemeket, - oszlopokat, ajtókereteket, párkányokat-, iktatunk be a romegyüttesbe. Ennél még bonyolultabb a régész munkája és még izgalmasabb a tervező feladata, amikor sűrűn beépített modern városrészben kerül sor a római emlékek feltárására és védelmére. Amikor az említett feladatokon túl, a római kor emlékeit is bele kell szőni, el kell helyezni egy évszázadok során kialakult városképben. A helyreállítások módozatainak a fejtegetésére azonban régész nem vállalkozhat. Az archaeológus munkáját ennél közelebről érinti és nagymértékben befolyásolja, ha ásatás közben került fel a kibontakozó épület fenntartásának az igénye.⁶²

Az utóbbi években alapvető változáson ment keresztül a helyszíni bemutatások megítélése. Európában, a Közel-Keleten és Észak-afrikában, vagyis az egykori római birodalom területén mindenütt, óriási áldozatok árán teszik a nagyközönség számára hozzáférhetővé az antik városmaradványokat. A modern nagyváros rangját emeli a római előd, még akkor is, ha csupán néhány oszlop, vagy falmaradvány emlékeztet arra, hogy a mai települések kétezer éves magból terebélyesedtek ki. A középkori és az ujkori építkezések közül többnyire nehezen hámozhatók ki az ókori épületek romjai s talán ez az oka annak, hogy ma még egyetlen olyan megoldásra sem hivatkozhatunk, amelyiket követendő példának nevezhetnénk. Itália, Délfranciaország, Spanyolország vagyis a Földközi tenger partvidéke kivétel, hiszen az ottani, sokkal enyhébb éghajlat mellett legalább a romok állagmegóvása nem okoz annyi problémát, mint a hidegebb területeken. A feladat többi része, vagyis a romterület karbantartása, az objektumok beilleszkedése az adott környezetbe, azonban ott is és mindenütt külön esetenkénti mérlegelést kíván.

A római műemléki helyreállítás különféle megoldásai között válogatva azt mondhatjuk, hogy ma a bemutatás-fenntartás mérlegelésekor, előnyben részesülnek azok a római kori objektumok, amelyek településtörténeti szempontból jelzik a modern városképben a kétezer éves multat. Ez az elv döntötte el legutóbb pl. Contra Aquincum sorsát, illetve így jutott a római erőd romjainak konzerválása egy újabb fázisba. A római hidfőállás 1936-ban tárták fel és a Március 15. tér alatt beboltozva, földalatti muzeumban konzerválták a "Pest város őst" jelképező romokat.⁶³ A jelenlegi műemléki szempontok a nyiltszíni bemutatások mellett szólnak, hiszen a cél az, hogy a régmúlt korok településmagja érvényesüljön a modern városképben. A muzeumot ezért felszámolták, s a római falakat a téren, szabadban tették láthatóvá.

x x x

Fenti elvek, elgondolások vezetnek a Fővárost Budapest legrégebbi település-részének, Óbudának római és középkori emlékei mentésekor. Ezért az új építkezéseket megelőzően, évekkel ezelőtt Budapest Főváros Tanácsa VB megbízta a Lakóépítettervező Irodát, dolgozza ki Óbuda beépítési tervét, s ebben a műemlékekre is legyen figyelemmel. Két alternatív terv készült 1969-ben.

A Fővárosi Műemlékfelügyelőség vezetője 1969 október 2-án "Óbuda részletes rendezési tervének műemléki szempontból való észrevételezése" c. véleményében az un. "B" al-

ternatívát fogadta el (Mező Lajos és kollektívájának munkáját), elsősorban azért, "... mert a terv alkalmazkodik a régi városszerkezethez, megtartja a várostörténeti értékeket."

Majd ezzel indokolja véleményét a továbbiakban: "... a beépítésre szánt terület nagy része alatt az AQUINCUM római város katonai táborának rommaradványai találhatóak. A maradványok csak részleteiben vannak feltárva, a település teljes összefüggéseit még egyelőre azonban nem ismerjük, tehát az épületek e területen való lábakra állítása szempontjaink alapján örvendetes és hasznos célt szolgálhatna, mert az időközben feltárt jelentős emlékeket is romkert formájában bemutathatnánk."

Az évekkel ezelőtt elhangzott vélemény elvben konstruktív alapállást biztosított a további munkákhoz. A műemléki szempontból tett megjegyzéshez - régész szemmel - csupán az alábbi mondatrészt szükséges kiegészítenünk: "... a település teljes összefüggéseit egyelőre nem ismerjük."

A legújabb ásatások eredményei alapján, mint fentiekből kitűnik, kirajzolódnak ugyanis a római katonai város és a legióstábor sulypontjai s a történelmi és a topográfiai összefüggések. Minthogy nagyjából a modern lakótelep összképe is kialakult, ma már beszélni lehet és kell arról, hogy milyen módon jelentkezhetnek az új városképben a történelmi értékű épületelemek.

A római település sulypontjait a következőkben jelölhetjük meg:

1. A katonai tábor, illetve az erődrendszer (a táborfalak, a bástyák, a kaputornyok, a vizesárok). Mindez többféle változatban jelentkezik, mert a római kor négy évszázadán belül több ízben átépült falrendszere a castrum. Másként kivitelezhető például a palánktábor falrendszere, mint a kőtábor körvonala.
2. A tábor legfontosabb épületei (principia, fabrica, kórház, fürdő stb.).
3. Helytartói palota és a helytartói iroda épületei a katonavárosban.
4. A katonaváros közműhálózata (utak, csatornák, vízvezetékek).
5. A kikötő és épületei (raktárak, irodák stb.).
6. A fórum, illetve a vásártér épületei (porticus, taberna sor, stb.).
7. A közigazgatás irodái és lakóépületek az északi és a déli táborkapu előterében (a Meggyfa u.-ban, a Buvár u.-i, a Folyamőr u.-i és a Kiscelli u.-i középületek).
8. Amphitheatrum.
9. Műhelyek (téglaégető, kerámia üzem, üvegfúvó műhely, bronzöntő műhely, péküzem, olajütő stb.).
10. Temetők és sirépitmények (Benedek Elek utcai temető, Bécsi uti temető, cella trichora, Kiscelli uti sírcsoport, stb.).

A vázolt római kori topográfiai csomópontok az utóbbi két évtized régészeti leletmentései nyomán rajzolódottak ki. Sajnos nem mindent dokumentálhatunk egyformán mutatós, vagy látványos épületelemekkel. A műemléki bemutatás tervezésénél elsődleges szempontként jelentkezik az a kérdés, hogyan hozható összhangba a felszínen látható rom az ugyanolyan értékű modern jelzéssel.

A Budapesti Történeti Múzeum rendszeresen és folyamatosan segíti adatszolgáltatásokkal az új városrész tervezésével megbízott intézményeket. Bár az új régészeti eredmények többsége tudományosan még nincs és az idő rövidsége miatt nem is lehet publikálva, a múzeum a felsorolt új eredményekkel is számolt. Többéves munkával elkészült egy részletes műemléki leletkataszter a római és középkori leletek feltüntetésével, és összeállítottunk olyan alaptérképeket is, amelyek már nemcsak jelzik, hanem sulyozzák is a római és középkori épületmaradványokat. Így alakultak ki azok a foltok-területek, amelyek védelmet igényelnek. Egy-egy ilyen rezervátumban lehetne bemutatni a történelmi jelentőségű romokat. Ezek természetesen csonkok, alaprajzi részletek, amelyek feltétlenül magyarázatra szorulnak. Zöld keretben, valamely park sarkában esztétikusan hatnak, de önmagukban semmitmondóak az összefüggések magyarázata nélkül.

A bemutatásnál voltaképpen különböző jellegű emlékcsoportokról van szó, amelyeket a kivitelezés során élesen el kell határolni: az eredeti, de konzervált romok, egy-egy jelentősebb művészeti alkotás másolata, amely az eredeti római alapján készülne és indokolt esetben a jelzésszerű építménynek, amelyek a római város története, vagy topográfiája szempontjából fontos objektum helyére kerülnének. (típus-tábla segítségével) Mindegyik fontosabb római kori épületgyűjtésről rekonstrukció készülne. Ennek leegyszerűsített, grafikus ábrázolása a látható rom mellett emléktáblán helyezhető el.

Mindegyik fajta bemutatásra többféle megoldás kínálkozik, de véleményünk szerint ezek nem lehetnek ötletszerűek. Csak egy kidolgozott egységes rendszer, mondhatnók jelmagyarázat szerint felelhetnek meg a célnak.

Óbuda központjában eddig öt római kori műemlék volt látható:

1. Amphitheatrum a Nagyszombat utcában,
2. Falfestményes fürdőszárnnyal bővített villa a Korvin O. u. -ban,
3. Katonai fürdő a Flórián téren,
4. Hercules villa a Meggyfa u. -ban,
5. Ókeresztény temetőkápolna a Raktár u. -ban.

Az 1973-75. évi feltárások eredményeképpen a római kori műemlékek száma máris 15-el gyarapodott. A fenntartást indokolta volna a romok történelmi jelentősége, vagy topográfiai kulcshelyzete, vagy a római korban betöltött funkciója vagy kiemelkedő művészeti értéke. Közülük két esetben (Buvár u. mozaikos és falfestményes épület, Vörösvári u-i ipartelep) védőépület kerülhetne a romok fölé. A többi műemlék keretétől zöld övezet, park szolgálhat.

A modern városképben most kaphat tehát kellő hangsúlyt a római kori alap. Ehhez a konkrét feladathoz, vagyis a kivitelezés módjához kívánunk hozzájárulni a régészeti szempontokkal. Csak a régész ismerheti a töredékekből összeálló római kori, vagy középkori emlékek jelentőségét, s ugyancsak a régésznek kell felismernie a bemutatás lehetőségeit.

Ha a kivitelezés sikeresen valósulhat meg, akkor az új városrész különleges színnel és izzal gazdagíthatja Budapestet. Az antik emlékek nemcsak feloldhatják a házigyári elemek egyhanguságát, hiszen ennél lényegesen többre hivatottak.

Segítséggel speciális fajtájú MÜEMLEKVÁROS-sá válhat Budapest legrégebbi település-része. A vázolt módszerrel Óbuda új városképében is érvényesülhet a történelmi városmag.

x x x

Összegezve az 1973 óta, vagyis a több mint két év alatt elért eredményeket, megjelölve egyszersmind az ezekből következő lépéseket, az alábbiakat mondhatjuk el a jelenleg is folyamatban lévő munkákról:

1. / Az aquincumi legio castrumának a II-III. századi topográfiai helyzete tisztázott.

Az új régészeti feltárások e viszonylag rövid idő alatt sokszoros eredményt hozhattak azáltal, hogy egyúttal hitelesítettek számtalan régi, önmagában semmitmondó adatot is. Az ilyen részletek, falmaradványok vagy egyéb jelenségek éppenséggel elszigeteltségüknél fogva voltak alkalmasak a kombinációkra. Ezért születhetett korábban a publikációkban a sok egymásnak ellentmondó vélemény az óbudai castrumok helyszínrajzával kapcsolatban.

Az új ásatások során a feltételezettekénél is több periódust dokumentáltunk; feltétlenül meg kell tehát keresnünk ezek kapcsolatát. Lehetőség nyílik ilyen kutatásra, még a Kő u. - Laktanya u. - Óbudai rkp. - Fő tér körzetében, valamint a Pacsirta u. - Szőlőkert u. - Kiscelli u. - Vörösvári ut térségében. E két területen már biztosítottuk a műemléki bemutatáshoz kapcsolódva a további ásatás lehetőségét.,

2. / Egy későrómai - IV. századi - erődrendszer feltárása Aquincum története tekintetében teljesen új eredményt hozott.

Az ives falrendszer (a középkori Zwinger elődje) ebben a formában - megoldásban egészen szokatlan a római birodalom területén, bár kronológiai szempontból megnyugtatóan illeszthető be a valamivel korábbi és későbbi hasonló feladatot betöltő építmények sorába.

A középkori városmag miatt fontos, hogy ezen az erődön belül is több építési periódust figyeltünk meg. Tisztázandó tehát, hogy minént szűkült be a fallal körülvelt település a római uralom legvégén, és hogy mikor vált katonai táborból a polgári lakosság mentsvárává. A fallal körülvelt település két fontos középülete, a nagy magtár és a templom helyére is találtunk megfelelő utalást. További feltárásokhoz az Árpád fejedelem u. - Lajos u. (vagyis a plébánia templom és a zsinagóga közötti) térségében, valamint a már említett Polgár-tér körzetében, biztosítottuk a műemléki bemutatáshoz kapcsolódva a további kutatás lehetőségét.

3. / A folyamatos lakottság kérdése Óbudán itt kapcsolódik a római kori település kutatásához, illetve az un. kontinuitás problémájához. A legkésőbbi római erődítmény falai között ugyanis a római közigazgatás megszűnte utáni időkre jellemző sártapasztásos kunyhókat, tüzhelyeket, kerámiát és egyéb használati eszközöket találtunk. A falon kívül kései sírok sorakoznak.

A Calvin u. - Polgár tér - Fényes A. u. - között, valamint a Vörösvári u. - Bécsi ut közötti területen biztosítottunk e téma kutatásához további lehetőséget a műemléki bemutatáshoz kapcsolódva.

4. / A római városszerkezet legfontosabb csomópontjait az eltelt két év alatt rögzíteni tudtuk, vagyis: három egymással párhuzamos ÉD-i irányú, valamint ugyanennyi KNY-i irányú utcát a város tengelyében és szélein. Három különböző rendszerű vízvezeték nyomvonalát, az egyiknek az elosztórendszerét és a két, egymástól kb. fél km távolságra lévő KNY-i irányú főgyűjtő csatorna ágát.

A vízvezetékek és az uthálózat további kutatása a Szentendrei ut - a Vörösvári ut - a Bécsi ut rekonstrukciójához kapcsolódva biztosított.

Amint a fentiekből is kitűnik a műemléki bemutatás a római kori település szempontjából sulypontos - lényegeset jelentő objektumok helyén máris folyamatban van. Lehetőség nyílik tehát arra, hogy a nem szakember, a járókelő is összefüggő képet kapjon a római kori városszerkezetről a romok bemutatása, vagy - szükség esetén - jelzésszerű utalása révén.

Bemutatásra kerülhetnek pl.: a legiostábor három legfontosabb építési korszakából egy-egy (teljesen különböző típust képviselő) kapuja: a/ négyzetű alaprajzu tornyokkal (Pacsirta u.), b/ nyolcszögletű alaprajzu tornyokkal (Kórház u.), c/ patkó alakú tornyokkal (Fényes A. u.).

A korai castrum falszakasza egy bástyával, vizesárokmal (Polgár u.), a késői erődrendszer ives falszakasza egy bástyával, vizesárokmal (Fényes A. u.), a késői erődrendszer ives falszakasza bástyákkal (Templom u. - Lajos u.), szentély apszissal, porticussal kiegészített részlete (Vöröskereszt u. - Miklós u.).

A középületek közül a canabaiban: padlófűtéssel, mozaikokkal, falfestménnyel, stukkókkal, szobrokkal díszített épületek (Buvár u., Folyamór u.), fürdőszárny (Kő u.).

Ipartelepek közül: prések (Vörösvári u.), téglavető, kerámia üzem, üvegfüvóműhely (Bécsi ut).

A közművek közül: vízvezeték részlete (Szentendrei ut, Gyűrű u.), csatornahálózat rendszere (Gyűrű u., Óbudai rkp.).

Célunk a bemutatásra javasolt objektumokkal - s ezt újra ismételtén hangsúlyozzuk - nem az, hogy még egy, vagy két rom legyen látható, illetve helyi muzeum létesüljön Óbudán, hanem kizárólag egy olyan műemléki együttes megjelenítése, amely beleszöve a modern lakótelep szövetébe, lépten-nyomon utaljon a kétezer éves városmagra. Fontos ezért, hogy a római és a középkor megfelelő arányban szerepeljen a modern lakótelepen, mert a nagy kontraszt az antik emlékek romjai és az új korszerű formák között mindkét korszakot előnyösen kiemeli. Csak ezáltal válik egyedivé, eredetivé, megismételhetetlenné az óbudai városrész, s ezáltal válhat olyan idegenforgalmi látványossággá, ahol Budapest több évezredes városi multja a közművelődés magas szintjén mutatható be.

Azt mondtuk, hogy a mult emlékeit csak a régész tudja kellően feltárni s csak muzeológus tud rámutatni arra, hogy ebből a holt anyagból mi a fontos, mi a jellemző, vagyis: mi értékelhető a történelmi városmag megjelenítése érdekében. A muzeumnak ez feladata s a muzeum ezt Óbudán meg is tette. A muzeum szerepe azonban csak eddig terjed! A műemléknek javasolt romok tervezése, kivitelezése már műemléki hatáskörbe tartozik ...

A muzeológus azonban egy dolgot még ezzel kapcsolatban sem hallgathat el: kár azzal áltatni magunkat, hogy az óbudai új lakótelep szanálása és építkezései során előkerült római és középkori emlékek visszatemetve megőrződnek a föld alatt, s akár egy újabb évszázad elteltével is újra feltárhatók, s bemutatathatók lesznek. A keserű tapasztalat azt mutatja, hogy egy élő, fejlődő város alatt a romok nem őrizhetők meg! Óbudát most keltették fel sokszáz éves álmából, tehát csak most van egyszeri lehetőség a történelmi városmag bemutatására egy váratlanul jó állapotban előkerült speciális emléanyag segítségével. Ha a főváros vállalja a tervezésnek és kivitelezésnek a költségeit, valamint a fenntartással és a gondozással járó nehézségeket, Budapest egészen különleges történelmi értékű és egyedi látványt nyújtó műemléki városrészt kaphat.

(Ábrák: 1-3)

JEGYZETEK

1. Schönvisner I., De ruderibus laconici caldariique Romani ... (Budapest 1778).
2. Rómer F., Arch. Ért. (1869.) 41.
3. Német S., Tudományos gyűjtemény 6 (1823). Gömöri Havas S., Bp.R.1 (1889) 22.
4. Gömöri Havas S., Bp.R.2 (1890) 72., Hampel J., Arch. Ért. (1875) 124. Bártfai Szabó L., Obuda egyházi intézményei a középkorban. Bp. 1935, 15.
5. Corpus Inscriptionum Latinarum, Berolini 1863 óta
6. Archaeológiai Értesítő 1868 óta; Budapest Régiségei 1889 óta, címe ekkor még "A főváros területén talált műemlékek és történelmi nevezetességű műemlékek leírása."
7. Kuzsinszky B., Aquincum, Ausgrabungen u. Funde, Budapest, 1934, 221.
8. Garády S., A budai (óbudai) káptalan alapítása. TBM. 7 (1939) 80; Garády S., Ásatások az óbudai Lepold (volt Demjén) téglagyárban. Arch. Ért. 40 (1936) 123.
9. Szilágyi J., Laureae Aquincenses II. Diss. Pann. 10. Budapest 1938, 287. Új olvasattal és kormeghatározással Tóth E.-Vékony G., Arch. Ért. 97 (1970) 109.; Radnóti A., Budapest Műemlékei I. Bpest 1955, 24., Alföldi A., Budapest története I, Budapest az ókorban. Bpest 1942, 267.
10. Szilágyi J., Bp.R.14 (1945) 31; 16 (1965) 403-; 18 (1958) 53. A kormeghatározáshoz még Wellner I., Arch. Ért. 97 (1970) 116, valamint Nagy T., Budapest története, Bpest 1973, 181.
11. A Nagyszombat u-i amphiteatrum romjait már a XIX. század első felében felismerték és felmérték Németh S., Tudományos Gyűjtemény 6 (1923) 11. Feltárásáról Nagy T., Bp.R.13(1943) 369.
12. Nagy L., foglalta össze és az Aquincumi limesszakasz történetét és vázolta az erőd-sort: Budapest története. Budapest az ókorban. Bpest 1942, 356.
13. Az aquincumi tábor-kutatásra vonatkozó eredményekről legutóbb Szilágyi J., Aquincum, PWRE Suppl. XI. Stuttgart 1969, 82.; Nagy T., Budapest története c. monográfiában Római kori telepek Budapest területén c. Bpest 1973, 113.
14. Szilágyi J., Arch. Ért. 78 (1951) 121; Aquincum, 1956, Ant. Tan. 10 (1963) 85.
15. Póczy K., Bp.R.16(1955) 41.; Kaba M.; Bp.R.20(1963) 289.
16. Lásd 9. jegyzetet. A legújabb ásatások alkalmával Parragi Györgyi tárt fel olyan cölöp alapozású építményeket, amelyek kora beleillik a szóbanforgó időszakba: publikációja jelen kötetben.
17. Szilágyi J., 1969, 83.; Nagy Tibor, Aquincum, 1973, 113.
18. Bertalan V.-né, Bp.R.23 (1973) 107-; Zolnay L., Bp.R.23(1973) 265-; Nagy T., Aquincum, 1973, 114.
19. Póczy Klára ásatása, ismertetése a jelen kötetben.
20. Szirmai Krisztina ásatása, publikációja jelen kötetben.

21. Korábban a canabae forumának tartották: Szilágyi J., Arch. Ért. 91 (1964) 254. és Aquincum, 1956, 21., az épület rendeltetésére vonatkozó új javaslatot Nagy T., uo. 113.
22. Pető Mária ásatása, jelen kötetben a publikáció.
23. Kérdő Katalin, Németh Margit, Pető Mária és Póczy Klára publikációi, jelen kötetben.
24. A területet körvonalazta Nagy T., uo. 115.
25. Németh Margit és Szirmai Krisztina cikkei jelen kötetben. Ehhez még Fitz J., Il soggiorno di Caracalla in Pannonia nel 214 (Roma 1961) 18.
26. Részletesen erről, a porta praetoria feltárásáról szóló tanulmány jelen kötetben.
27. A római korról Póczy K., a középkorra vonatkozó feltárások eredményeiről Bertalan V. -né ad jelen kötetben részletes leírást.
28. Zolnay L., Bp.R.23 (1973) 265.
29. Wellner I., Bp.R.23(1973) 179.
30. Póczy K., Bp.R.16(1955) 81 és Németh M., tanulmánya jelen kötetben.
31. Bertalan V. -né tanulmánya jelen kötetben.
32. Nagy T., Budapest története, 1973. 115 és jelen kötetben leletmentési beszámoló.
33. Parragi Gy. ásatása, publikáció jelen kötetben.
34. Szilágyi J., Aquincum (1956) 21.; Aquincum (1969) 83.
35. Nagy T., uo.
36. A II. századi castrum ÉK-i sarkánál a Harrer Pál utcában Németh Margit ásatása, a DK-i saroknál a Polgár téren Póczy Klára ásatása; mindkét publikáció jelen kötetben.
37. Kérdő Katalin ásatása, publikációja jelen kötetben.
38. A kapu publikációját jelen kötetben Parragi Györgyi teszi közzé.
39. Facsády Annamária ásatása, jelen kötetben közli az eredmények egyik részletét.
40. Németh Margit és Szirmai Krisztina leletmentési beszámolója jelen kötetben.
41. Mócsy A., Fol. Arch. 10 (1958) 102.
42. Mócsy A., Pannonia a késői császárkorban. Bpest, 1974, 99.
43. Soproni S., Limes Sarmatiae, Arch. Ért. 96 (1969) 46-.
44. Garády S., Marsigli óbudai castrumai. Historia 2 (1929) 173. 1726-ban Marsigli ezt írja: "a nagyobbik (castrum) kerületében különféle falromok találtak és a Dunára néző oldalától, ugyanezidig terjedő árok nyulik ki ..."
45. Kuzsinszky B., Az aquincumi castra kérdése. Bp.R.17(1897) 403. - Közli Zsigmond G. 1877-78. évi felmérését, amelyen fel van tüntetve a két, egymással párhuzamos KNy-i irányú fal a Kis-Dunaágban. Helyük egyezik a mostani feltárások során előkerült falak irányával. - Ugyanezeket a falakat láthatjuk Matthey 1756-ban készült térképén: Garády S., uo. 174.
46. Németh Margit és Szirmai Krisztina ásatása. Mindkettőjük publikációja jelen kötetben (Kiscelli u., Calvin u., Harrer P. u. -i sírok).
47. Temetkeznek a Harrer Pál u. - Vöröskereszt u. sarkán, a Laktanya utcában, a Fő téren: Szirmai Krisztina leletmentési beszámolója jelen kötetben.
48. Póczy K., Bp.R.16(1955) 65.; Bp.R.21(1964) 62.
49. Parragi Györgyi publikációja az ötkaréjos temetőképelnéről és Németh Margit beszámolója a sirmezőről jelen kötetben.
50. Bertalan V. -né ásatása, bővebben a lelőköri körülményekről e kötetben.

51. Parragi Gy. és Wellner I. ásatásai. Az épületcsoportok feltárása jelenleg is folyik.
52. Németh Margit és Szirmai Krisztina ásatásai jelenleg is folynak.
53. Bertalan V. -né és Facsády Annamária még folyamatban lévő ásatásai.
54. Kaba Melinda ásatása, részletesebb beszámoló jelen kötetben.
55. Németh Margit ásatása, jelen kötetben részletesebben.
56. Parragi Györgyi ásatása, jelen kötetben bővebben.
57. Szirmai Krisztina ásatása, jelen kötetben bővebben.
58. Bertalan V. -né, Bp.R.23 (1973) 110.
59. Gömöri Havas S., Bp.R.2 (1890) 72.
60. Foerk E., Bp.R.10 (1923) 25.
61. Gerő L., Építészet és Műemlékvédelem 13 (1958) 11.
62. Póczy K., Műemlékvédelem 14 (1970) 11.
63. Nagy L., Az Eskü-téri római erőd, Pest város őse. Budapest, 1947.

INVESTIGATION OF THE AQUINCUM LEGIONARY CAMP AND THE RESTORATION OF ITS RUINS

This paper surveys the history of the excavations of the Aquincum legionary camp since the beginning, 1778, that is from the first archaeological investigations, then it summarizes the results of the two years between 1973 and 1975, marking the inevitable further steps as well.

About the current investigations the following can be said.

The topographical situation of the Aquincum legionary camp during the second and third century A. D. has been cleared up.

The new archaeological excavations brought manifold results even during this relatively short period, because many isolated, previously known data could be coordinated and authenticated. These details, wall remnants, or other phenomena presented themselves by their isolation very well for combinations. Many previous publications bore highly contradicting opinions about the topography of the camps at Óbuda.

The position of the three gates, the construction of the fortification system (vallum, wall, fossa) of the legionary camp of the age of Trajan and Hadrian can be outlined, applying the old data. New knowledge was also obtained about the edifices within the camp. The first to be mentioned is the principia, and most important that a decorative gate with four openings belonged to this, during the third and fourth centuries. Remnants of its multistoried tower came to light. The ground plan of the presumed "fabrica" has been known previously north of the "praetorium". As a counterpart, workshops, among others a block containing a press came to light on the western side of the "via principalis sinistra". The ground plan of the hospital, the baths, and three store-rooms are known today. Barrack blocks can be outlined in the "praetentura" and the "retentura". Paved streets came to light at several spots, the drainage system, and the aqueduct for almost the entire inner area of the camp.

In the course of the recent excavations in the last years (1973-75) eight essential periods of the history of Aquincum could be distinguished in the area of the legionary camp and in the adjoining canabae. Most data are known about the stone camp built under Domitian and Trajan and a later re-building in Severan times which can be reconstructed with the least ambiguity.

The determination of the system of the late Roman fort with its special foiled wall-sections, horseshoe-shaped bastions and large magazines can be considered quite a new result. The purpose of the building dating from the late imperial period found under the Parish Church in Templom Street still needs to be cleared up; possibly it could be an early Christian chapel. In any case, the time of its construction may be put at the last decades of the fourth century A. D.

To sum up, it can be said that in Aquincum the localization of the castra which were often pulled down has not much altered between the end of the 1st and the beginning of the 4th centuries A. D. The location of the north-south main road and some streets leading from east to west determined the direction of the changes. The subsequent camps were at all times built more back, i. e. more to the west of the Danube, at the same time the canabae got farther and farther - from the civilian town.

Then, from the middle of the 4th century on a quite new conception prevailed in strategy. So that the civilian population could be settled down more safely, a new fort with monumental walls was erected along the banks of the Danube and the buildings were leant directly to the walls of that fort, - which would have been inconceivable under the rules in force before. The centre of this new settlement is formed by the port and the roads leading there. Thus the fort built in the 4th century was placed again directly on to the banks of the Danube, and was connected with the entrance of the fort on the left bank - Transaquincum - by a pile bridge. The various ethnic groups, among them even the Hungarians conquering the land in the 9th century take then possession of the last Roman fort in the Migration Period.

The ruins of the 4th century fort can be recognized even in the townscapes and engravings of the 16-17th centuries, moreover, at some points they can even be identified by their one-time functions.

Parallel with the excavations preliminary steps are being taken for the restoration of the ruins. Thus there is an opportunity of presenting a comprehensive picture about the town-structure of Roman times even for the non-specialist, for the simple passer-by by means of displaying, or, if necessary, by marking the sites of the ruins.

There may be restored e.g. a gate each of the three most important architectural periods of the legionary camp (which could represent quite different styles): a/ with towers of quadrangular ground-plans (southgate), b/ with towers of octagonal ground-plans (east gate), c/ with horse-shoe-shaped towers (gate of the late Roman fort).

A section of the wall of the early castrum with a bastion and with two ditches on the east front, a curved section of the wall of the later fortification system with four bastions (Templom Street, Lajos Street), details of shrines with apsis and porticus (Vöröskereszt Street, Miklós Street).

Among the public buildings in the canabae: edifices with hypocausts, mosaics, frescoes, stuccoes, statues (Buvár Street, Folyamőr Street) and the baths adjoining them (Kő Street).

Of the industrial plants: presses (Vörösvári Road), brick-works, pottery plant, glass-blowing workshop (Bécsi Road).

Among the public utility services: part of different aqueduct (Szentendre Road, Gyűrű Street), canalization network (Gyűrű Street, Óbuda Quay).

(Figures: 1-3)

КЛАРА ПОЦИ:

РАСКРЫТИЕ И ДЕМОНСТРИРОВАНИЕ РУИН ЛЕГИОННОГО ЛАГЕРЯ И ВОЕННОГО ГОРОДА АКВИНКУМА

Статья предлагает обзор истории исследования аквинкумского легионного лагеря, начиная с 1778 года, то есть с первых археологических исследований, затем подводит итоги исследований, проведенных с 1973 г., то есть исследований двух лет, и в то же самое время намечает следующие шаги в проведении исследований. О ведущихся и в настоящее время работах в статье отмечается следующее.

Сейчас определено топографическое положение аквинкумского легионного лагеря II-III веков.

Новейшие археологические раскопки принесли удвоенные результаты благодаря тому, что они в то же самое время проверяли достоверность старых, самих по себе ничего не говорящих данных. Неполно вскрытые объекты, отдельные стены и другие факторы в силу своей изолированности давали повод высказыванию всякого рода умозаключений. Вот почему в отношении планов расположения лагерей в Обуде в старых публикациях зачастую рождались гипотезы, противоречащие друг другу.

Благодаря новейшим раскопкам и используя данные старых исследований, сейчас можно определить месторасположение трех ворот /восточных, северных и южных/ и конструкцию системы укреплений /вал, стены, фоссы/ легионного лагеря эпохи Траяна-Адриана. Много новых данных получено нами и в отношении зданий, находящихся в лагере. На первом месте следует упомянуть расположение принцепия. К нему когда-то, в III-IV веках примыкали парадные ворота с четырьмя проходами. Руины башни этих ворот, имеющей несколько этажей, также были обнаружены раскопками. Предполагаемая фабрика, известная по старым раскопкам, находится к северу от претория. Недавно был вскрыт целый комплекс, в который входят цехи, прессовый станок, расположенные на западной стороне.

Сейчас нам известны планы больницы, баней и трех складов лагеря, определяют контуры казарменных блоков как в претентуре, так и в ретентуре. Мощные камнем улицы обнаружены нами во многих пунктах, канализационная система прослеживается почти по всей территории лагеря, раскопаны также и несколько ответвлений водопровода, проложенного внутри каструма.

Во время новейших археологических исследований на территории военного лагеря и примыкающего к нему канабэ нам удалось определить в конечном итоге во семь главнейших, с точки зрения формирования истории Аквинкума, строительных периодов. Всех лучше исследован лагерь эпохи Адриана. Реконструкция же тех перестроек, которые были произведены в эпоху Севера, не вызывает сомнений.

Новым достижением является открытие позднеримской системы укреплений с ее специальными, дугообразными участками стен, подковообразными башнями и крупными помещениями для складов, относящимися к оборонительным строениям лагеря. В будущем следует уточнить назначение здания позднецезаревской эпохи, которое прослеживается под приходской церковью на ул. Темплом, возможно, оно являлось древнехристианской молельней. Его датировка, во всяком случае, падает на последние десятилетия IV века.

Обобщив исследования, можно сказать, что в Аквинкуме в период с I в. до середины IV в. положение неоднократно разбираемых крепостей по существу не

изменилось. Главная трасса, идущая с севера на юг, а также ряд улиц, перерезывающих лагерь с востока на запад, обуславливали направление размещения новых строений. С течением времени новые лагеря отодвигались все более к западу, то есть в сторону от Дуная, и в то же время канабэ отодвигались к югу от гражданского города.

С середины IV века в римской стратегии проводится в жизнь совершенно новая концепция. В целях более безопасного размещения населения на берегу Дуная теперь строится укрепление и обносится монументальными стенами. Постройку такого укрепления ранее нельзя было предполагать в силу действующих в то время стратегических правил. Пристань и сходящиеся здесь дороги составляли сердцевину этого нового укрепленного поселения. Построенное в IV веке оно, таким образом, снова приблизило население непосредственно к берегам Дуная. Мост на сваях связывал левобережное укрепление с входом в Трансаквинкум. Это последнее укрепление римской эпохи захватывают в свои руки различные народности, прибывшие сюда во время великого переселения народов, более того, даже венгры-завоеватели.

Руины IV века еще можно различить на гравюрах и рисунках, изображающих город XVI-XVII веков, нередко даже определить функции отдельных построек.

Показ памятников римской эпохи представляется чрезвычайно важной задачей. Это можно осуществить на более важных объектах или путем демонстрации руин или помещения сигнализирующих надписей-справок. В этих местах не только специалист, но и любой прохожий получит возможность познакомиться с древнейшими памятниками нашей столицы.

Демонстрированию могут подлежать следующие объекты.

Ворота каждого из трех строительных периодов военного лагеря, представляющие собой совершенно различные типы: а/ с башнями четырехугольными в плане /по ул. Пачирта/; б/ с башнями восьмиугольными в плане /по ул. Корхаз/; в/ с башнями подковообразной формы /по ул. Фенеш Адольф/.

Участки стены римского каструма с башней и водяным рвом /по ул. Полгар/, участок стен поздней системы укреплений, имеющий изогнутую форму и башни /по ул. Темплом и ул. Лайош/, деталь святилища с аспидой и портиком /по ул. Вёрешкерест и ул. Миклош/.

Среди жилых зданий в канабэ: дома, оснащенные подпольным отоплением, с мозаикой, стенными росписями, штукко, статуями /по ул. Бувар и ул. Фойамёр/, крыло здания с бассейном /по ул. Кё/.

Среди ремесленных построек: давальни /по ул. Вёрешвари/, кирпичная и керамическая мастерская, стеклодувная мастерская /пр. Бечи/.

Среди построек коммунального характера: отрезок водопровода по пр. Сентендрэй, ул. Дюрю/ и часть канализационной системы /по ул. Дюрю и наб. Обудаи/.

/Фиг. 1-3/

A KÖZÉPKORI ÁSATÁSOK - KUTATÁSOK TÖRTÉNETE ÓBUDÁN (1850-1975)

Óbuda az önálló középkori város, fővárosunk egyik középkori magja, a török és a török utáni időkben pusztult el.¹ A XVI-XVII. sz. fordulóján készült metszetek Óbudát már nagyon romos állapotban mutatják. A romok között egy-két kisebb ház állt csupán.² Később eltűntek a középkori romok,³ a helyük is beépült.⁴ A Zichy nagy építkezései és telepítései⁵ elsősorban a jelentős középkori objektumok helyén, illetve környékén folytak.⁶ A középkori épületekből 1686 után egy sem épült fel eredeti funkciójában a pálosok⁷ és klarisszák⁸ sem tudták kolostorukat újra megépíteni. A falusias jellegű XVIII. sz-i Óbudán egyetlen középkori épület sem állt.

A század végén kezdték kutatni a középkori város emlékeit a krónikák és oklevelek alapján. Az 1746-ban megjelent Anonymus krónika⁹ Árpád sirjának keresését hozta előtérbe. A krónika szerint Árpád vezért 907-ben egy kis folyónak forrása fölött temették el, amely kömederben folyt alá Attila király városába. A sir fölött a magyarok megtérése után a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére egyház épült, melyet Fehérnek hívnak. A kutatók hosszú sora kísérelte meg bejárásokkal, kisebb-nagyobb földmunkákkal¹⁰ a sirt megtalálni. A kutatások alapja Anonymus krónikája és az 1355-ös határjáró oklevél. Árpád sirjának keresése nemzeti ügy lett. A rendőrség több esetben politikai tüntetést látván a dologban a további kutatásokat betiltotta. A kutatások tudományos háttéréül a Tudományos Akadémia felhívása (1847) szolgált a magyarországi műemlékek összeírására és megmentésére. Árpád sirjának felderítésére 1850 körül Érdy János két helyen végzett ásatást. Óbuda közelében Kissing pusztán és a Schwanfelder nyaraló előtt,¹² a mai csillaghegyi Árpád fürdő környékén. Itt talált is egy kápolnát, a kápolna körül egyéb falakat. A kápolna hossza 22 m, szélessége 9 m volt, az apszis átmérője 3 m, a falak vastagsága 1 m körül volt. Kutatásainak eredménye alapján úgy vélte, hogy a sir a Péterhegy alatt, a melegforrásoknál van. Ezen a nyomon ásott tovább 1869-ben Rupp Jakab és részben újra feltárta a kápolnát, részben az ásatás során faragott köveket talált.

1867-ben az óbudai téglavető agyagbányájának¹¹ mélyítésénél kis kápolnára és sirokra bukkantak. A leletek meghatározására Rómer Flóris végzett kisebb kutatást. A jelentős kőemlékeket a helyszínen I. Ferenc József is megtekintette. A szomszédos telken (Victoria Téglagyár) az új téglagyári építkezésnél 1869-ben a római régiségek mellett gótikus templom maradványai kerültek elő: a szentély és a hajó részlete; a szentély északi oldalán egy kápolna és a kolostor keleti szárnyának maradványa, valamint a falakkal együtt XIV-XV. sz-i építészeti részleteket találtak. A további munkák során még több izben 1877, 1884 végeztek itt kisebb feltárásokat. Ezek során a középkori kolostor kerengőfolyósójának és a templom további részleteinek maradványa és számtalan építészeti töredék került elő. Megtalálták a kolostor gazdasági szárnyát, egy középkori agyagcsöves vízvezetékkel. A feltárt középkori objektumot okleveles adatok alapján különböző módon értékelték. Vásárhelyi, Rómer, Zsigmondy és később Némethy Lajos, Gárdonyi, Bártfai Szabó László Árpád sirja mellett épült pálos kolostornak tartották. Ezzel szemben Henszlmann Imre, aki egy rövid ideig ásott is a területen és Zsigmondy felmérést kiegészítve publikálta az alaprajzát - meghatározás nélkül gótikus templom és kolostornak nevezte a feltárt romokat. Vásárhelyi Géza és kezdetben Némethy Lajos ugyancsak okleveles, illetve XIV. sz-i műformák alapján a maradványokat klarissza kolostorral azonosították. Ezt vallotta Garády Sándor és Lux Kálmán is.

Az Árpád sirja kutatásának újabb lendületet adott az ezred forduló közeledte. Ennek a milleniumi hangulatnak az érvényesülése látszik Budapest Főváros Tanácsának 1882. évi közgyűlésén¹³ elfogadott 107-es határozatban. Ez a határozat kimondja, hogy a "Pápöldön" végzendő feltárásnál az ásítás irányításával megbízott szakbizottság figyelje "működésük folyamán ezentul ne csupán a római régiségek feltárását tűzze ki célul, hanem figyelemmel lévén hazánk történelmi régiségeire is, különösen a hon alapító sirját, illetve Fehéregyház romjait igyekezzenek feltalálni. Mi ha sikerülne ezen örvendetes esemény kapcsán, az ásítási munkák netán nagyobb mérvű kiterjesztésével további fedezeti összegekre volna szükség, a közgyűlésnek annakidején előterjesztést tegyen". A Fehéregyháza kutatása tovább folyt, 1882-ben Tolt Titusz¹⁴ a Rádl malomtól nyugatra a szőlőkertekben kisebb próbaásítást végzett. Munka során egy kis kápolnát tárt fel, melyet Henszlmann és ő is a X-XI. századra datált. Véleménye szerint ez lenne Fehéregyháza.

1908-ban a Kálvin utcában¹⁵ az evangélikus lelkészlak építésénél faragott kövek és egy jelentős középkori épületmaradvány került elő. Az építető bejelentése alapján a Műemlékek Országos Bizottsága költségén kisebb ásítás folyt a területen, melynek során ugyanennek a helyiségnek még díszes kapuját lehetett feltárni. A maradványok egy részét kisebb áttervezés árán láthatóvá tették. 1923-ban a poligonális apszis részlete került elő a Kálvin utca területén és a korábban meghatározott épülethez tartozó további falrészletekkel. 1934-35-ben további építkezés során egy újabb gótikus szentély észak-dél és kelet-nyugati irányu traktusok részletét s ezen kívül egy déli falat tártak fel. A feltárt épület meghatározásánál a kutatók véleménye megoszlott. Lux Kálmán, Horváth Henrik, Garádi Sándor az óbudai prépostság maradványait vélték megtalálni. Véleményüket elsősorban a korai profilokra építették. Csemegi József viszont a feltárt maradványokat az óbudai királyi várral, melyet később a királynék kapnak meg, azonosította. Bártfai Szabó László a klarissza kolostornak tartotta a romokat. A művészettörténeti munkákban is különböző értékelést és meghatározást találunk a két feltárt óbudai objektummal kapcsolatban. Lechner Jenő¹⁶ a szerkesztésében megjelent Budapest Műemlékeiben két középkori objektumot említ meg. A Kálvin utcában feltárt épületet Lux Kálmán alapján Szönyi Ottó is az óbudai prépostság tatárjárás alatt elpusztult templomának tartja. A Victoria Téglagyár telken előkerült gótikus maradványokat Lux Kálmán is a klarissza kolostornak vélte. Dillichnek Ungarische Chronikban megjelent metszetén látható romokat az első prépostság és a királynéi vár maradványaival azonosítja. Ez utóbbi a Királydomb-nak nevezett magaslaton Óbuda délnyugati szélén állt. Az ujkori beépítés alatt a királyi vár maradványait sejtí és nem gondol a római kori amphitheátrumra. Feltételezését a környéken talált gótikus kövekre alapozza. Az Anjouk építkezéseiből Budán és Óbudán Divald Kornél¹⁷ még nem ismer semmit. Az első óbudai királyi várat, melyet a prépostok építettek, feltételezi a Királyhegyen a római kori déli amphitheatrum fölött. A Nagy Lajos korában alapított királyi, majd királynéi várat az előbbi közelében a hegyoldalon a téglagyárak által elpusztított területen képzei. Erzsébet királyné óbudai építkezéseiből a klarissza kolostorról beszél, melyet a Kálvin utcában talált romokkal azonosít. Kétségbevonta Lux Kálmán véleményének helyességét, mármint a romok azonosítását az első prépostsági templommal. Feltételezi, hogy a románkori maradványokat, melyeket Lux talált, máshonnan vitték oda. Az ismert topográfiai adatok alapján szerinte az első prépostság nem lehet itt. Hogy hol lehet, azt még nem tudja.

1935-ben csatornázási munkáknál a Fő téren kerültek elő nagyobb méretű háromhajós gótikus templom maradványai. Leletmentés során még további részletei kerültek elő: a déli és északi hajófal, két oszlopalapozás és a szentélyek zárófalának maradványai. A feltárt romokat Csemegi József és Garád Sándor¹⁸ is Óbuda XIV. sz-i prépostsági templomának tartották.

Az előző években, illetve évtizedekben a régészeti feltárások elsősorban az építkezések és a közművesítések során véletlenül előkerült emlékek meghatározására terjedt ki. Óbuda szanálásával kapcsolatban az új lakótelep tervezésével felmerült az igény Óbuda középkori és római kori emlékeinek további feltárására és bemutatására. Így folytatódtak a már ismert középkori objektumok feltárása. A Kálvin u. 2-4.¹⁹ udvarán 1949-51. között, a szentély déli oldalán huzódó helyiség sor alaprajza egészült ki. Ettől az épületszárnytól nyugatra és kelet felé nyíló két XIII. sz-i kapu maradványát ásták ki. A nyugati kapun gazdag figurális díszítés. Ugyancsak kiteljesült a nyugati épületszárny alaprajza. Feltárássra került a téglányalaku udvar köré épületkomplexumot lezáró déli, nyugati és keleti várfal egy-egy szakasza.

A feltárás eredményei és az okleveles adatok alapján Gerevich László a maradványokat XIII. sz. első felében épült királyi, majd királynéi várral azonosítja.

1956-57-ben folytatódott a XIV. sz.-i prépostsági templom feltárási munkái a Fő tér 1-ben.²⁰ A munka során az épület pincéjében a Korvin Ottó tér 8. 9. sz. házak pincéjében és udvarán kerültek elő újabb falmaradványok. Ezekkel kiegészítve rekonstruálható volt a templom teljes alaprajza. A templom északi oldalán egy nagyméretű középpilléres sekrestye vagy káptalanterem került feltárásra. A háromhajós templom nyugati oldalán középen egy torony került elő. A feltárás során a korábbi középkori falak alatt római kori maradványok kerültek elő. Az újabb kutatások eredményei megerősítették Csemegi véleményét, hogy a maradványok a XIV. sz.-ban épült prépostsági templomhoz tartoznak.

Az 50-es években vált láthatóvá a Lajos u. 158. sz. épület északi homlokzatán az el-falazott középkori ablakkeret és a kapu gótikus kőkerete. 1960-ban Budapest műemléki jegyzékében a lakóházat, mint jelentős barokk műemlék jelölik meg, melyben sok középkori részlet van. A középkori épületet Jankovich Miklós a klarissza kolostor tartozékának véli. Feltételezését az udvaron végzett régészeti kutatások már 1973 előtt megdöntötték. 1958-ban a Lajos u. 11-13.²¹ között az uttesten a leletmentés során XIII. sz.-i település maradványait határoztuk meg. A település a XVI. században pusztul el és a XVIII. sz.-ban az elplanirozott maradványok fölött ut alakult ki. A középkori maradványok, melyek feltehetőleg a Szentjakabfalvával azonosíthatók, római kori fal, ill. utmaradványra helyezkednek.

Ugyanez évben a Fő tér 6. és Hidfő utca sarkánál egy közműárokban 170 cm mélységben észak-déli irányban koraközépkori falat, egy XIV. sz.-i kőkonzolt és középkori falazótéglákat találtunk.

1959-ben a Lajos u. 12. 16., 18. és 26.²² udvarán a középkori Szentjakabfalva nyugati határánál próbaárkokban újkori temető és középkori települési réteg maradványa került elő. Ugyanez évben a Polgár u. 9-es ház pincéjében XIII. sz.-i szemétdödröt tártak fel, melyet az észak-déli római utba vágtak bele. A római árokba beleépült középkori fal mellett középkori kerámiát, kő- illetve törökkori anyagot találtunk.

1962-ben a Lajos utca 163. udvarán²³ illetve a 166. és 168. előtt az uttesten végzett kutatásnál középkori épületmaradvány került elő, későközépkori utréteggel. A Fő tér 1. udvarán későközépkori épületet és XIII. sz.-i réteget tártunk fel a római kori tábor árka és falmaradványa felett. A Lajos u. 35. helyén a beépítés előtt középkori Szentjakabfalva keleti és északi határának meghatározása folyt, melynek során észak-déli római utat és középkori épületmaradványokat találtunk.

1968-ban a Kórház utca - Kerék utca²⁴ területén kelet-nyugati irányu római utréteg tejetén középkori utmaradványt és az mentén kelet-nyugati irányu kiszedett középkori épületet találtunk.

1969-ben a Lajos u. 158.²⁵ udvarán és az épület előtt folyt kutatás. Ennek során megállapíthattuk, hogy a ma álló épület emeletes észak-déli része középkori eredetű. Az udvar Ny-i végén egy újabb középkori épület maradványait határozták meg. Az épület előtt egy középkori feltehetőleg csorgókutnak a maradványát tárták fel.

1970-ben a Lajos u. 163.²⁶ udvarán középkori épületmaradványokat ástak ki. A többször átépített középkori házat a római falak felhasználásával építették. A középkori kőépületnél korábbi, ugyancsak középkori cölöpös, agyagpadlós épület maradványa került elő.

1971-ben a Lajos u. 160.²⁷ területén XIII. sz.-i épület maradványát tártuk fel, melyet a XIV-XVI. sz. folyamán átépítettek. Alatta római kori épületmaradványok kerültek elő. Lajos u. 168. udvarán középkori kutatást tártak fel. Lajos u. 170. (plébánia templom) É-i és K-i oldalán folyt kutatás, melynek során római falat és a XVIII. sz.-i temető maradványát találták meg. Perc utcában leletmentés során a gázcsőárókban középkori falak és szint került elő, alatta XIII. sz.-i települési réteg és É-D-i irányu római ut.

1972-ben Hidfő u. 14.²⁸ helyén középkori falmaradvány került elő, feltehetőleg egy kerítésnek a maradványa. Pacsirta u. 3-5. helyén XVIII. sz.-i sirokat ástak ki. Kórház u. 5. udvarán É-D-i irányu római ut részletét tárták fel. Kórház u. 7. udvarán középkori szintmaradvány, ill. az épület alatt középkori pince került meghatározásra. A középkori objektumok alatt római kori maradványok voltak.

1973. Fő tér 4.²⁹ számú épület pincéjében és Hidfő u. 16. pincéjében épületmaradványok, ill. azok kiszedett helye került elő. Kórház u. és Polgár u. sarkán a közműárokban középkori utmaradványok és egy középkori épület részlete került elő. Középkori maradványok alatt római kori épület. Kórház utcától É-ra Vöröskereszt utca területén közművesítési munka során középkori sirok, ill. épületmaradványok jöttek elő. Perc u. - Fényes Adolf u. - Mókus u. területén végzett ásatásnál és közműárkokban nagyméretű középkori objektum falait tárták fel. A maradványok alapján megállapítható volt, hogy a XIV. századi klarissza kolostor és templom került elő. A kutatások során a kolostort körülzáró kerítés Ny-i falának több szakaszát találták meg. A középkori kerítésen belül a IV. századi vízvezeték elosztójának maradványát találták meg. A vízvezeték feltehetőleg a középkorban is használták. Lajos utca 161. helyén későközépkori épület részletét határozták meg, illetve az épület É-i oldalán a mai Tél utca alatt középkori ut maradványát határozták meg. A középkori épület, illetve ut alatt egy nagyobb római kori objektum falai kerültek elő. A római épület Ny-i homlokzata előtt É-D-i irányu utat határoztak meg. Tél utcában É-D-i irányu későközépkori épületet lehetett a szanálás után feltárni. A középkori ház körül Árpád-kori házmaradványok voltak. Kiscelli utca és Calvin utca kereszteződésénél K-Ny-i irányu középkori ut került elő és az ut D-i oldalán későközépkori épület maradványa.

1974-ben³⁰ a Vöröskereszt utca Ny-i végén feltárássra került egy középkori kolostor templomának részlete (4-5. ábra). Az egyhajós egyenes szentélyzáródású templom É-i oldalán épületmaradvány került elő. A maradványokat a középkori ferences kolostorral azonosították. A Fényes - Perc - Mókus utca területén folytatódott az ásatás, melynek során a már meghatározott klarissza kolostor templomát tárták fel (4-5. ábra), mely a kolostortól É-ra helyezkedik el. Középkori kolostor alatt római ut és épületmaradványok húzódnak. A Calvin utcában az elbontott 3-as és 5-ös számú épületek helyén folytatódott a középkori vár feltárása. (4-5. ábra) A munka során a szentélynek a záródása, a szentélytől K-re É-D-i fal, a várfal maradványa és a szentély déli falához hozzáépült pilléres folyosó további részletét tárták fel. Fő tér 1. udvarán nagyméretű középkori palota maradványa került elő. A XIV. századi templomtól az épület É-ra, ill. K-re helyezkedik el. (4-5. ábra) Ugyanitt korábbi középkori burkolat maradvány és leletanyag került elő. A középkori épület alatt római kori épület maradványa van. Laktanya utca - Árpád fejedelem utja - középkori település maradványok, így kemence és ut részletet találtak, mely a középkori település É-K-i szakaszára adott új adatokat.

A 2 és 1/2 éves munka eredményeképpen ma már nagyjában meghuzhatjuk a XIV-XVI. századi Óbuda északi és délnyugati határát a volt Akác-köz és Kő utca vonalán a Perc - Lajos utcáig. A várost 1355-ben kettéosztó határ fix pontjainak régészeti meghatározását folytattuk. Ismert a határjárásban említett vízvezetékfal (murus dirutus) a mai Szentendrei uton, a ferences kolostor a Vöröskereszt utca területén, a Fehéregyházára vezető nagy ut azon szakasza, mely a középkori vártól nyugatra húzódik és a római tábor déli árkán megy keresztül (Pacsirta utca 16. Gyűrű utca 5. környékén.) Továbbá a vártól kelet felé a Margit-szigethez a Duna partra levezető ut, a mai Serfőző utca területén. Feltehetőleg ennek az utnak legkeletibb pontja az Árpád-híd déli oldalán előkerült római ut, melynek tetején középkori anyag került elő.

A feltárási munkák során a középkori utcahálózat a piactér (4-5. ábra) és több középkori kőépület, illetve korábbi középkori faszerkezetű agyagpadlós lakóépület maradványát találták meg. A középkori beépítés a római tábor és canabae területén volt meghatározható. Sok esetben a középkori utcák É-D-i és K-Ny-i rendszerében követik a római irányát, utca vonalát. Több helyen tapasztaltuk, hogy a XIII. századi objektumok, mint a ferences kolostor a Vöröskereszt utcában, a középkori palotánál a Fő tér 1-ben, a Lajos utca 163, 160. helyén álló kőépületeknél felhasználták a középkorban a római falakat s a későbbiekben csak hozzáépült egy újabb részlet. Az átépített középkori objektumon belül a szintek megegyeznek vagy csak nagyon kis feltöltés van a két szint között. Ezekben a helyeken hiányzik a római kori pusztulási és bontási réteg. Ezt figyelhettük meg a Fényes Adolf utcában is, ahol a XIII. sz-i épület agyagpadlója a klarissza kolostor alatt a késő római épületen belül és a római kori uttesten húzódik. Több helyen volt meghatározható, hogy a XIV. sz. folyamán nagyobb területen planirozás és feltöltés következett be. Így a klarissza kolostornál (Fényes Adolf utca - Mókus utca), ugyanezt látjuk a Fő téren a XIV. sz-i prépostsági templom körül. Ugyanezeknél az objektumoknál viszont hiányoznak a XIV. sz. fölötti szintek, sőt a

XIV. sz-i járószintek is elbontásra kerülnek a XVII. sz-i épülettel. Ez mutatható ki a XVIII. sz. első felében épült plébániatemplomnál, ahol a XVIII. sz-i szint megközelítőleg a középkori kápolna szintjénél van, illetve a klarissza kolostornál a XIV. sz-i szintet elbontják a XVIII. sz-i beépítéssel. Ugyanezt látjuk a Fő téren a prépostsági templom körül, ahol az ugyancsak XVIII. sz. első felében épült Zichy kastély járószintjével planirozzák el a XIV. sz-i szintet. A középkori objektumok alatt a római kori periódusok mellett a Fényes Adolf utcától a Perc utca vonalán VII-VIII. századi avar kori kerámiát találtunk. A Templom utca vonalán őskori anyag került elő keverten római és középkori anyaggal.

Miután a kutatások még folyamatban vannak, a teljes középkori városképről, illetve a középkori városban a római kori előzmények továbbéléséről még csak vázlatos képet tudunk nyújtani. A további kutatásokkal még fontos, topográfiai szempontból jelentős objektumokat kívánunk meghatározni. Így az óbudai első prépostsági templom meghatározása egyik ilyen súlyponti feladat.

Az ásatások során előkerült leletanyag - elég szegényes, miután a XVII. sz-i szint-süllyesztésnél a legjelentősebb objektumoknak a faragott kövekkel és műformákkal diszes részeit elbontották. Több XI-XII. sz-i román kori faragvány, melyek feltöltési rétegekben kerültek elő, tehát lényegileg topográfiai meghatározásra nem alkalmasak, viszont művészettörténeti kiértékelésük igazolja azt a korábban felvázolt képet, mely szerint a román kori objektumok az ország jelentős román kori építményeivel rokonok. A klarissza kolostor és királynéi vár feltárásánál, ill. a második prépostsági templom munkáinál előkerült XIV. sz-i faragványok, miután ezeket okleveles adatokkal jól datálni lehetett, művészettörténeti szempontból igen becses értékűek. A kisleletanyagban előkerült import kerámia ugyancsak a XIII-XIV. sz-i város Budával azonos kereskedelmi kapcsolatokat és kézműves szintet mutat.

A feltárt objektumok közül az új lakótelepben több jelentős épületegyüttes bemutatása született meg. Így a ferences kolostor és egy nagyméretű római kori középület. A középkori kápolna és a IV. sz-i római kori erősítés egy patkóalaku tornya. Ugyancsak bemutatásra kerül a klarissza kolostor temploma ill. a kolostor egy részlete, és a Lajos utca 158. emeletes középkori épület.

(Ábrák: 4-5)

RÖVIDÍTÉSEK

Bártfai Szabó (1934) = Bártfai Szabó L.: Hol állott Fehéregyháza Óbudán: Magyar Kultura 1934.

Bártfai Szabó (1935) = Bártfai Szabó L.: Óbuda egyházi intézményei a középkorban. Budapest, 1935.

Rupp = Rupp J.: Buda-Pest és környékének helyrajzi története. Pest, 1868.

Tholt (1886) = Tholt T.: Fehéregyház és Árpád sirjának holfekvése és kutatásaim. Budapest, 1886.

JEGYZETEK

1. Fekete L. - Nagy L.: Budapest története a török korban. Budapest Története II. (1973) 364, 369, 389.
2. Rózsa Gy.: Buda - Pest régi látképei. Budapest 1963. Kat. 74. XV. tábla
3. Bártfai Szabó (1934) 8-9.
4. OL Mapparum Archivalium Nr. 830. - u.o. 1-2. kép. - 1767 és 1779 között - a kincstári felmérések alapján készült térképek romokat nem mutatnak. A régészeti kutatások is ezt igazolták, hogy a XVIII. sz. -ban a római és középkori maradványokat beépítették, a járószintig elbontották.
5. A XIV. sz-i prépostsági templom mellett épült Zichy család kastélya (Fő tér 1.) A mai plébániatemplom (Lajos u. 170) egy középkori kápolna maradványán áll. A klarissza kolostor romjai (Mókus u.) az 1710-1720 között kialakult zsidó telep (Zichy utca és környéke) házai alatt vannak. A Kálvin u. -i ref. templom alatt középkori és római kori épületek húzódnak.
6. Nagy L.: Budapest Története a törökök kiűzésétől a márciusi forradalomig. Budapest Története III. (1975) 67-68., 87-88.
7. Bártfai Szabó (1935) 21-22; Rupp 37.
8. OL P. 707 Zichy csal. lelt. 219 fasc. 21 fol. 743, 750, 756, 760, 762.
9. J. G. Schwandtner: Scriptorum rerum hungaricum ac genvini I-II. Bécs, 1746 II. 34.
10. Bártfai Szabó (1935); u.ő (1934) 3-5.
11. Havas S.: LXXVII, LXXIX, LXXX. - Zsigmondy G.: Óbudai újabb ásatások Arch. Ért. 7 (1887) 160-162. - Henszlmann I.: Az óbudai Victoria téglagyár rommaradványai, Arch. Ért. 7 (1887) 269-270. - Foerk E.: Újabb leletek a Victoria telkén, Bp.R. 10. (1923). 80.
12. Rupp 2-47.
13. Havas S.: LI.
14. Tholt T.: Az Óbudai Fehéregyház és Árpád sirja, Arch. Ért. II. (1883) XLV. - XLVI.; u.ő (1886) 65.
15. Lux K.: Árpád-kori építészeti maradványok Óbudán. MMÉE Közlöny (1916) 193-199. 202-205. - Csemegi J.: Hol állott egykor az óbudai királyi vár, MMÉE értekezések, beszámolók (1943) 5. - Gerevich L.: Budapest Műemlékei II. (1962) 376, 380.
16. Lechner J.: Budapest Műemlékei. Budapest 1924, 49-50., 65-66. és 110.
17. Divald K.: Magyarország Művészeti Emlékei Budapest 1927. 75-77.
18. Garádi S.: A budai (óbudai) káptalan alapítása. TBM 7 (1940) 13. Összekapcsolja a romokat a Kálvin utcában Lux által feltárt románkori maradványokkal.
19. Gerevich L.: Budapest Műemlékei II. (1962) 380. - Gerevich L.: Budapest művészete az Árpád-korban. Budapest Története I. (1973) 365-368.

20. Bertalan Vné: Budapest Műemlékei II. (1962) 399-401. - Bertalan Vné: Adalékok Óbuda középkori helyrajzához. Bp. R. 23 (1973) 99-110. - Gerevich L.: 244-245.
21. Régészeti Füzetek 11 (1959) 59-60, 60-61.
22. Régészeti Füzetek 13 (1960) 87-88.
23. Régészeti Füzetek 16 (1963) 64.
24. Régészeti Füzetek 17 (1964) 28, 60.
25. Régészeti Füzetek 23 (1969) 27-28.
26. Régészeti Füzetek 24 (1971) 82.
27. Régészeti Füzetek 25 (1972) 86-87.
28. Régészeti Füzetek 26 (1973) 96. - Jelentések
Bp. R. 24 (1976)
29. Régészeti Füzetek 27 (1974) 84-87. Gerevich L.: 244. - Jelentések
Bp. R. 24 (1976)

THE HISTORY OF THE INVESTIGATION AND EXCAVATION WORKS ON THE TERRITORY OF THE MEDIEVAL ÓBUDA (1850-1975)

The construction works of the Óbuda residential settlement are near completion. The housing estate has been built on the ruins of the medieval town and on those of the Roman castrum. In the demolished country-like 18-19th century settlement one or two relics of the medieval town were known. The volume *Budapest Műemlékei II* (Monuments of Budapest, II) issued in 1962 reported on a medieval monastery and church in the neighbourhood of No. 160, Bécsi Road; on the king's, later the queen's castle dating from the 13th century at No. 2-4, Kálvin Street (Fig. 4/4); on the 14th century Óbuda provostship church at Korvin Ottó Square (Fig. 4/2) and on the dwelling house under No. 158, Lajos Street, as part of the convent of the Clarissa nuns (Fig. 4/5). From the fifties on a systematic research has been in course for clearing up the medieval topography of Óbuda. First the 17-19th century maps and/or engravings were collated with today's situation and the cellars of medieval origin were explored. By means of minor excavations of informative character the conditions of the medieval levels and strata were determined. The works of digging were regularly controlled and rescue excavations were conducted. These works of preparatory character brought on numerous new proveniences and Roman as well as medieval finds.

In 1973, in Volume XXIII of *Budapest Régiségei*, subtitled: *Data to the Medieval Topography of Óbuda*, already 32 new places of discovery could be elaborated. In the course of the reconstruction of the area the chances of methodical and purposeful excavations at simultaneous collation with the data of the preliminary research and written records were better. These excavations though were often greatly encumbered by the constructions and other earthworks. In planning the excavations the construction schedule had to be taken into consideration.

Between 1973 and 1975 two significant ecclesiastic edifices known from medieval sources could be determined namely the Franciscan monastery and the Clarissa convent (Fig. 4/1 and 5). On the southern side of today's Parish Church a medieval chapel (Fig. 4/8), to the north of the latter probably the street leading to the Danube mentioned in the perambulation of 1355 could be opened up. Surrounding No. 158, Lajos Street a medieval square could be distinguished, the eastern side of which shows an indented development with a street leading on to the Danube. On the square there is a wall dating from the Middle Ages. The square round No. 158, Lajos Street can be identified as part of the market-place of the queen's town. In several places the author could state that the wall of the Roman fort had been used in the Middle Ages.

As the works of the excavation are still in course, only an outline of the complete medieval townscape and/or of the use and continued existence of the Roman antecedents in the medieval town can be given (Fig. 5). By means of subsequent researches the author intends to determine further important buildings significant in topographic respect. One of these tasks of central interest is to determine the first provostry church of Óbuda.

The finds turned up during the excavations are scanty enough, since the upward walls of the most important buildings, adorned with carved stones and artistic decoration were pulled down when the ground level was lowered in the 17th century. Several 11-12th century Romanesque carvings were found in layers of filling, thus essentially they are not suitable for

topographic determination. On the other hand, their evaluation in respect of the history of art, supports the earlier outlined picture, according to which the Romanesque buildings of Óbuda were related with the other significant edifices of Hungary of that time. The 14th century carvings found in the course of the works of uncovering the Clarissa convent and the queen's castle, as well as the second provostry church could be well dated by documentary data, consequently, they are of high value in an art historical respect. The imported ceramic vessel turned up among the minor finds is a proof of the commercial relations of the 13-14th century town.

Out of the uncovered edifices the presentation of several significant groups of buildings will be possible in the new residential settlement, thus that of the Franciscan monastery, of a large-size Roman public building, of the medieval chapel and of the horseshoe shaped tower of the Roman fort. The church and a part of the convent of the Clarissa nuns respectively, of further the two-storied medieval building at No. 158. Lajos Street are going to be displayed as well.

(Figures: 4-5)

Строительные работы нового жилого квартала в Обуде приближаются к концу. Этот квартал стоит на руинах средневекового города и римского каструма. На месте снесенного поселения XVIII-XIX веков, имеющего деревенский облик, стало известно несколько памятников средневекового города. Во 2-ом томе "Budapest Műemlékei" /Архитектурные памятники Будапешта/, изданного в 1962 г., отмечены средневековый монастырь и церковь в районе пр. Бечи 160, на месте ул. Кальвин дом 2-4 - замок XIII века, сначала короля, а затем королевы /рис.4/4/, на месте пл. Корвин Отто - обудайская настоятельная церковь /рис.4/2/, а жилой дом № 158 по ул. Лайоша упоминается как часть кларисского монастыря /рис.4/5/. Начиная с пятидесятих годов, ведутся планомерные исследования по уточнению средневековой топографии Обуды. Сначала было произведено отождествление карт и гравюр XVII-XIX веков с современными постройками, велись исследования средневековых подвалов. Небольшими ориентировочного характера раскопками был определен средневековый уровень города, а также расположение его культурных слоев. Ведущиеся земляные работы проверялись археологами систематически, проводились раскопки спасательного характера. Эти исследования, носящие предварительный характер, дали большое число новых археологических местонахождений, а также вскрыли материал римского времени и средневековья.

В XXIII томе "Budapest Régiségei" /Древности Будапешта/ в 1973 году в статье о данных к плану средневековой Обуды уже рассматриваются 32 новых местонахождения.

Снесение зданий дало обширную возможность продолжить предварительные исследования, а также проводить планомерные раскопки, используя при этом данные письменных источников. Эти раскопки часто тормозились строительством или земельными работами. В их планировании надо было учитывать и темпы строительных работ.

С 1973 по 1975 годы удалось определить расположение двух важнейших церковных объектов, известных по письменным источникам: францисканский и кларисский монастыри /рис.4/1 и 4/5/. Нами открыта средневековая часовня /рис.4/8/, находящаяся с южной стороны современной приходской церкви, а также улица к северу от часовни, ведущая, вероятно, во время размежевания территории 1355 года к Дунаю. В районе дома № 158 по ул. Лайош была открыта средневековая площадь, на восточной стороне которой по спускающейся к Дунаю улице ступенчато располагались постройки. На площади - средневековый колодец. Эту площадь, в районе д. № 158 по ул. Лайош мы отождествляем с частью рыночной площади города королевы. Во многих пунктах мы констатировали использование в средние века камней римской стены.

Поскольку исследования еще продолжаются, в настоящее время мы можем лишь схематично обрисовать картину средневекового города, констатировать использование в средневековом городе памятников предшествующей римской эпохи, отметить, что продолжало жить от римской эпохи /рис. 5 /. Дальнейшими исследованиями мы стремимся определить другие исторические объекты, важные с топографической точки зрения. Одним из узловых вопросов является определение первой обудайской наставительной церкви. Археологический материал, полученный во

время раскопок, скуден, поскольку во время планировки уровня, произведенного в XVII веке, были снесены у важнейших объектов детали с резными камнями и фигурными изображениями, выступающие над уровнем. Те резные камни XI-XII века, которые обнаружены в засыпке уровня, оказались, таким образом, непригодными для топографического определения. С искусствоведческой точки зрения они подтвердили то более ранее предположение, что обудайские объекты романской эпохи являются родственными важнейшим строениям романской эпохи страны. Резные камни XIV в., обнаруженные во время раскопок кларисского монастыря, крепости королевы, а также второй наставительной церкви хорошо датируются данными грамот и представляют с точки зрения искусствоведения ценные памятники. Импортная керамика XIII-XIV вв. говорит о торговых сношениях города.

Во многих случаях важные строительные комплексы будут представлены обзору в новом жилом квартале. Среди них францисканский монастырь и большое общественное здание романской эпохи, средневековая часовня, а также подковообразная башня римского укрепления. Будет экспонирована и часть кларисского монастыря с церковью, а также несколькоэтажное здание, находящееся на месте дома 158 по ул. Лайош.

/Фиг. 4-5/

A várostörténetnek, de különösen a középkori várostörténetnek legizgalmasabb fejezeteit a települési terület súlypontjainak kialakulása és áthelyeződései alkotják. E települési területet sokszor szélesen kell értelmeznünk, amely házcsoportok sokszor messze terjedő konglomerátumából áll. A topográfiában betöltött szerepük a történelem és társadalom számos összetevőjéből kialakult végeredmény, melynek szétbontása és visszavezetése a várostörténet feladata. Kutatásában érvényesül talán leginkább az interdiszciplináris tényező. Sajnos, e különböző módszerek egy célra irányítása Magyarországon csak igen nehezen érvényesül. Kétségtelen pedig, hogy Budapest története nemcsak a magyarországi, hanem az európai várostörténetnek egyik legérdekesebb kérdése. A Közép-Duna kitáguló határainak nemcsak földrajzi, hanem történelmi fókuszja egyben. Irott forrásainak szegényes szivárgása, monumentális emlékeinek szinte teljes felszíni pusztulása folytán mindkét területen új adatokra és diszciplínák nem egymás melletti fölsorolására, hanem kombinatív együttes alkalmazásra volna szükség.

Két figyelemben eléggé nem részesített, vagy helytelenül magyarózott ténycsoportot szeretnék a kutatás előterébe vonni. Szeretném kommentálásukat alaposabb és gazdagabb régészeti bizonyítékokkal kísélni, de ugyanakkor az ellentmondásokat sem hagyhatom figyelmen kívül.

A megsemmisült építészeti emlékek már igen korán fölkellették a figyelmet a középkori Pest város kezdeteire különös tekintettel arra, hogy szinte elválaszthatatlannak tűnt a terület római kori történetétől, amit a számos római lelet látszott illusztrálni. A középkori építészet, így elsősorban a várfalak maradványai, illetve bástyák Jankovich vizsgálódásaiban fölmerültek, aki már a középkori vár lehetőségét is felvetette.¹ Anonymus híradását, a pesti vár izmaelita uraknak való eladományozását már úgy kommentálta Rómer: "Falakkal körülvett várat kell-e itten értenünk, mint amilyen a szomszéd contra-aquincumi erőd volt, vagy csak pusztá földgátonyt?"² vagy kételkedett létezésében, mint Salamonra jellemző volt.³

A megsokasodó római kori emlékek, de különösen az 1932-ben a régi piarista rendház⁴ lebontásakor folytatott ásások után a kérdést tulajdonképpen a mai napig eldönteni látszott Nagy Lajosnak a kérdés lényegét tárgyaló kitünő műve.⁵ Teljesebb változata magában foglalja az 1944-ben Bertalan Vilmos által végzett ásítás eredményeit,⁶ sőt a pesti plébánia-templom restaurálásakor 1939-től 1944-ig végzett kutatások adatait is.⁷ A templomnak a castrum belsejében való elhelyezkedését minden további vizsgálat nélkül a pesti vár X-XIII. századi fennállásának bizonyítékaként értékelték és így Budapest kialakulásának egyik sarokpillére lett. A Nagy Lajos művében fölsorakoztatott bizonyított tényeket alapul véve, de a következtetéseket a terület teljes föltárása hiányában csak mint ellentmondásokat tartalmazó hipotézist fogadhatjuk el és az összefüggéseket további tényekkel egészíthetjük ki. Sajnos az ásításokról megjelent igen csekély számú dokumentum, az összefüggéseket rögzítő rajzok és leletek a kérdés végleges eldöntését nem teszik lehetővé, mégis néhány kétségtelenül bizonyítható és Pest történetére nézve alapvető régészeti tényről tudunk beszámolni.

A római tábor, a templom és a sirmező rétegtani és helyzeti összefüggéseit sajnos azért nem lehetett felderíteni, mert a templom restaurálása mellett az épületben és alatt

végzett kutatásokat Lux Kálmán, míg a tábor és temető feltárását Nagy Lajos végezte a rendkívül nehéz terepen. A kutatások tehát két különböző úton haladtak módszerek, szempont és célok tekintetében és nem hangolták össze azokat. A Bertalan-féle 1944-es rövid ideig tartó feltárás leírását pedig nem követhette egy történeti értékelés.

Lux Kálmán elsősorban a létező és a falban többnyire csonkitott állapotban megmaradt eredeti épületrészeket és falakat vizsgálta, de a korábbi templom szentélyének nem könnyű feltárására is vállalkozott. "Fáradtságos kutatómunka folyt" írja Lux, "a templom padozata alatt a régi román bazilika alapfalainak felbontása érdekében. A hajó alatti kriptá teréből kelet felé tárnát vágtunk a szentély irányában. A kriptá keleti zárófalának áttörése után három méternyire hatalmas alapfalba ütköztünk, mely alapfalon nyugodhatott hajdan a román bazilika főhajójának árkádpillére"... majd dél felé fordulva "laza állományú falhoz értünk és ugyanez a fal állta útját a kelet felé való továbbhaladásnak",⁸ szerinte a XVII. század végén, a XVIII. század legelején emelték. Ami a legfontosabb, ez a laza fal a gótikus templom leomlott köveinek betöltéséből állott. Anyaga Lux szavaival "az összeomlott gótikus hajó pilléreiből és boltozataiból származtak"... "Az arcus triumphalis baloldali alappillére mellett kelet felé megtaláltuk a román bazilikának faragott (!) köveitől megfosztott alapfalát..."⁹ A kutatást fedezet hiányában a régi bazilika alapkiterjedésének megállapítása nélkül félbeszakították és úgy látszik itt csak 1941-ben folytatták.¹⁰

Az alapos helyszíni szemle és az adatok fölrázolása után e leírás segítségével a következő tényeket tudjuk megállapítani és gondolatmenetet fölvázolni. Kiindulásul szolgálhatott a Lux által is román alapfalnak tartott és a restaurálás folyamán kiképzett kriptának, keleti félkörívű alapfala.¹¹ Keleti félköríveinek réteggövei szabályos sorokban voltak rakva, vastag habarcsréteggel, és az egyenetlenségeket római peremes téglákkal és töredékeikkel töltötték ki. (1. kép) A baloldali arcus triumphalis alapozása, amelyben a legtöbb román lábazati párkányt találtuk, aligha tarthatta - mint azt Lux gondolta - a román templom diadalívét, hiszen a körüljárós csarnokszentély építésekor a XIV. század végén elbontott román apszis köveiből építették. Közvetlenül mellette a félig elbontott íves alapfalból, az alapfal keleti felét lezáró félkörívhez képest egészen más központú, de hasonló rádiusú ív bontakozik ki (2. kép), amely azonban nem fejlődik a félkörív sarkáig, hanem egyenesbe megy át a középső alapozásának meghosszabbított északi vagy baloldali szárába. (1. kép) E félkörív elbontott kifejlődésének kiserkesztett befejezése valóban megrázza eredeti alapozását, de ha a mai egyenes alapfalszakasz felületét alaposabban megvizsgáljuk, az északi és középső-keleti félkörívű fal sima, egyenes vonalú fölülete helyett itt teljesen megbontott leszakított fölületet észlelhetünk. (3. kép) Hogy e későbbi, az északi és keleti félkörívű alapfal megbontása Luxtól származik-e, aki az északi félkörívű falat a csontkamrához vezető folyosóval vágta át, illetve befalazta a diadalív pilléralapozásától keletre, vagy a gótikus szentély pilléralapozása idején bontották el, esetleg sírhelyet vágtak bele, nem tudhatjuk.

A középső, illetve keleti apszisalapozás meghosszabbításának határai pontosan kirajzolódnak, ha az északi és keleti félkörívet kiserkesztjük, ami egy cella trichorá-val egyezik pontosan. A cella trichora harmadik félkörívének helyét viszont a cella trichora keleti ívének és a kiegyenesedő folytatása között található elválása adja meg. (4. kép) Igaz ugyan, hogy a szentély második déli pillérének román faragott köveket és féloszlopokat tartalmazó alapozása is megszakítja a keleti félkörív folytatását. A második pilléralapozás után a fal itt délen egyenesen folytatódik. És ez nem is lehetett másképpen, mert a cella trichora déli félkörívű alapozása annyira eltért a később ráépített, esetleg preróman, majd román templom apszisától, hogy teljesen új alapozást kellett létrehozni. Az egykori déli félkörív helyett azonban a fuga, az alapozás földdel töltött falelválása pontosan jelzi a déli apszis kiindulásának helyét. (6. ábra). Az a föltételezésünk, hogy a keleti félköríves falalapozást és északi meghosszabbítását a román templom valóban alapozásul használta föl, az északi Zsigmondkori szentély diadalíve elég hosszú párkánydarabjainak ív-kiserkesztéséből következik. Ebben az esetben a megegyező ívű apszisfal alapozásának vastagsága 150-160 cm lehetett. Sajnos két alapvető pont tisztázása nem jelent meg a szakirodalomban és ez a Lux által meglett "régibazilika alapfala" magassági viszonyaira vonatkozó adatok. Lux egy helyen azt írja a szintviszonyok tisztázása helyett: "Az arcus triumphalis baloldali alappillére mellett kelet felé megtaláltuk a román bazilikának faragott köveitől megfosztott alapfalát."¹²

A feltárás publikációjában a laza, a gótikus templom pilléreinek, boltozatának töredékeiből álló rendkívül-vastag fal magyarázatát nem adja, de sejteni engedi azt, hogy talán a visszafoglalás után elpusztult hajórészt és a szentélyt elválasztó falat alapozhatta meg. Az alapfal vastagsága ezt alig teszi hihetővé, Lux szerint talán torony emelkedett. Valószínűbb megoldásnak látszhat, hogy egykor itt valóban ugyancsak kriptá állott a preromán templomban. A falak téglaboritása és a padló cementborítása miatt ennek eldöntése egyelőre lehetetlen.

Visszatérve a terület történetére, kétségtelen a háromkaréjos épület fennállása. Szintjét nem ismerjük, de a későbbi déli kutató akna vagy folyosó; egy állítólagos "hypocaustum" fűtésű szédült és összeomlott helyiséget keresztezett, terrazzo padlójának egy része megmaradt,¹³ ennek mélységi szintje nagyjából azonos, illetőleg valamivel, 38 cm-rel mélyebb a Nagy Lajos által feltárt északi torony kitörő kapujának küszöbszintjénél. A helyiség maradványainak hypocaustumos fűtését semmi sem bizonyítja. A keskeny fal és meszelés is inkább egykori sirépitmény létezése mellett szól, amelynek korát a lezuhant Frigeridus... Dux (375-376) téglajegyje látszik jelezni. Evvel a szinttel esik egybe a mai kriptá cementpadlója. Annak magyarázatát, hogy miért éppen ide tervezték, fölépítői, így pl. Lux sem adta meg. Az apszisalapozások faljellegének megváltozása is legfeljebb egy jó fél méterrel emelné meg az egykori szintre vonatkozó elképzelésünket. (5. kép) A terrazzo elvágása a feltételezett cella trichora alaprajz tengelyére merőleges, tehát a szintek és az irányok alapján lehetséges, hogy a cella építéskor pusztították el ezt a tévesen pretoria részének tartott épületet. A talaj süllyedése miatt a templom hosszában, nyugat felé ca 80 cm-t lejt,¹⁴ és ennyi lehetett a későközépkori szintkülönbség. A nehezen egyeztethető magassági adatokat a saját mérésünk alapján összevetve; a jelenlegi román torony szintje 116 cm-rel van magasabban, mint a római toronyküszöbszint, a gótikus padka pedig 76 cm-rel. Ezek nagyjában, a felszín lejtését, hullámvázát is figyelembe véve, reálisak. A Bertalan-féle későbbi, 1944-es ásatásoknál kisebb különbségek adódnak a Zsigmond-kori szentélypadkától, a délkeleti római saroktorony falának simára lebontott mélysége mintegy 120-138 cm, 20 cm-re bontottak a római nivó alá.¹⁵ A fal felszíne fölött és annak magasságában vastag égési réteg huzódott bizonyítva, hogy rögtön a bontás után nagyarányú pusztulás, égés következett be. Alatta koraközépkori cserépedény.¹⁶ Az elbontott falak nyoma 3 m-re, nyugatabbra 3,72 m-re mélyedt a Zsigmond-kori szint alá.¹⁷ A bontási törmelékreteget a déli toronynál 220 cm mélységben észlelték. Ez az adat összefügg Nagy Lajos azon megjegyzésével, hogy az északi táborfal föltárásánál 320 cm-re kezdődött az érintetlen római réteg. Ezt az adatot megerősíteni látszik már a déli táborfalon kívül kb 180 cm mélyen fekvő utburkolat, alatta égési réteggel és a 211 cm mélységben lelt Árpád-kori sir. Az északi oldal számos sirja ugyancsak megközelítő mélységben, soros Árpád-kori temetőből származik. "A IV-VI. árokban római épületnyomok nem kerültek elő, csak Árpád-kori sirok, melyek belenyultak a római kori rétegbe. A sirok egy vonalban jelentkeztek, 3,15 m az átlagszint, melyből leásták a sirokat."¹⁸ Itt azonban a római szintet az akkori szinttől 3,50-4 m mélységben észlelték, amely az előbbi megjegyzéssel szemben jó 50-70 cm eltérést mutat. A III. árokban érintetlen római kulturréteg 3,22 m mélyen,¹⁹ a fal alapjai 5-5,10 m-re feküdtek;²⁰ Bertalannál 3-3,75 m. A 3,85 m-nél már az alap jelentkezett a két mérési pont között, tehát legalább 1,50-2 m a különbség de a fölszín természetesen igen bizonytalan volt.²¹

E szintadatok ellentmondásával tisztában vagyunk. Említésükkel az eltérések méreteire hívjuk föl a figyelmet, amely részben a mindenkori felszín különbségéből és hullámvázából is adódik. Ez ellentmondó adatokat némileg javítani igyekeztünk új felméréssel, így a római szint vonatkozásában az ellentmondás fél méteren belül van. A sirok fölszínének Árpád-kori szintjét alig lehet reálisan értékelni, de mint döntő kronológiai mércét nem lehetett teljesen elhagyni.²² Bertalannál 70 cm-re mélyedt a római szint alá és így a román és gótikus szint között a déli toronynál jelentkező 76 cm különbségnek körülbelül (71 cm) megfelel. A román templom felszínéről áshatták tehát le.

Ujabb mérésünk szerint az északi torony-kitörő kapu szintje föltehetőleg a római szint fölött valamivel, 116 cm-rel fekszik a déli torony román szintje, pontosabban alapozási padkája alatt, ami szerint különösen ha a terepnek a kelet felé és észak felé enyhe emelkedését vesszük tekintetbe, ugyancsak megint a román szint körül, vagy az alatt találjuk meg

az Árpád-kori sirokleásási szintjét. Miután a sirokat a XI. századra és a XII. század derekára lehetett keltezni,²³ úgy látszik, hogy a XI. század elejei és a XII. század második felében, végén épült templomok szintjei, sőt főfalai sem különbözhetek lényeges módon.

A kérdést már ezen adatok felsorolása után röviden összefoglalhatjuk régészeti vonatkozásában (7. ábra). A kétségtelenül létező háromkaréjos épület egy, a római szinttel egybeeső terrazzós építményt (talán sirkamrát), melyet a Frigeridus-téglabélyeg alapján 375-376-ra keltezhetünk - vágott el.²⁴ Ez a cella trichora a tábor sarkában épült, de még annak falával össze volt egyeztethető, amennyiben nem volt hosszabb hajója. Preromán templom épült ugyanennek a helyén, melynek apszisát a trichora keleti félkörívére alapozták. Létezését nemcsak az bizonyíthatja, hogy 1046-ban Szt. Gellért tetemét ideiglenesen itt hantolták el, hanem néhány jellegzetes preromán faragvány, amit később, a XII. század végi templom építési idején az új formákra átfaragtak (6-7. kép). Nyilván a helyszínen lebontott templom köveit használták föl. A szalagfonatos félbevágott kőkeret átfaragott maradványa talán nyíláskeretet vett körül (8. kép). E templomnak tehát csak igen kiterjedt sírmezejét, egyik történeti adatát, néhány kőtöredékét, talán déli falát és szintjét ismerjük. A román templom építésének idején még mindig ismerték a cella trichora keleti apszisát, és így ennek kellett a preromán templom apszisának is lennie, ugyanis ellenkező esetben, ha nem ismerték volna, aligha alapozhatták volna rá a román templom középszentélyét. Ez a tény azt a lehetőséget is fölveti, hogy a cella trichora töltötte be a preromán templom szerepét. Miután a lóhere-alaprajz nyugati folytatását nem lehetett megtalálni, az egy nyugatra huzódó hajó szentélye is lehetett. Ilyen alaprajzot ismerünk e korból.

Ez ellen szól a munkálatok egykori közvetlen kivitelezőjével, Borsos Lászlóval való megbeszélésem évekkal ezelőtt, aki a barokk kriptá déli hosszfalának nyugati végén hosszan huzódó eredeti román alapfalnak ma már a kazánház létesítésekor elépített mélyén "opus spicatum" technikával épített falra hívta föl a figyelmemet (6. ábra). Ez a szintekkel együtt amellet szólna, hogy a preromán templom bazilika volt és XII. századi átépítések, akárcsak a középső főapszisát, a hajófalak egy részét is megtartották. Megjegyzendő azonban, hogy a trichora szentély főtengelye és a későbbi templomok főtengelye valamivel észak felé eltér az egykori római castrumfaltól. Építkezéséhez nem veszik igénybe sem falait, sem alapozás céljából köveit.

Mindenesetre különös, hogy a későgótikus összeomlott hajó pillérei, iveri hogyan kerülhettek kriptamélyiségben a még álló középkori templomszentély padlója alá, ha itt nem maradtak fönn használatlan, de létező helyiségek. A használat ellen szólnak különben a későbbi, Zsigmondkori nyers pilléralapzatok. A korábbi üres teret látszik igazolni a terrazzo-padlós helyiség beépíthetősége, de lezuhant római törmelékhalma is. Így függhet össze a cella trichora, a preromán és a román templom. Az első kettő összefüggését a trichora alap falainak vertikális és horizontális föltárásával lehet csak meghatározni.

Hogy milyen lehetett a román templom alaprajza, erre a háromkaréjos épület alapfalai-ból lehet némi következtetést vonni. Diadalíve egybeeshetett a keleti apszis végződésével, melynek külső ívét a lábazati párkányoknak majd negyedkörív hosszúra összeállítható darabjaiból szerkesztették ki. Itt megvastagíthatták az ugyanis erősebb alapozást, esetleg fölmenő falakat, ugyanis nem véletlenül kerültek éppen e fölé a csarnokszentély első megszülesített keleti pillérállásai, megbontva, meghosszabbítva a keletre folytatódó azonos távolságu pillérállásokat (6. ábra). A déli torony- és a kelet felé folytatódó falalapozás vonala megadja a háromhajós megoldású szentélyt, melynek keresztalaku négy 24 cm átmérőjű, féloszlopos pillértípusát is ismerjük.²⁵ A két oldalapszis előtt lehet, hogy kereszthajó huzódott keresztben. Lux boltszakasszal meghosszabbított középpapszisu szentélymegoldást javasol, amire a hosszú déli alapfal utal. Mindkét esetben nehezen képzelhető el, hogyan és hová töltötték be a XVII. század végén az elpusztult gótikus hajók faragott köveit. A nyugati barokk kriptá is fölkelte annak gyanuját, hogy régebbi volt, tekintettel arra, hogy határfalát a román templom alapozása képezi és így kétszentélyű későkaroling típus is fölmerülhet.

A román hajó fönnmaradt egészen a Mátyás-kori átépítésig, mint azt az arcus triumphalis síkjának meghosszabbításában a mellékhajókban emelt hevederívek fölött készült lezárás kerek ablaka elárulja. Erre a diafragmára az alacsonyabb román hajó és a magasabb szentély közti különbség elzárása miatt volt szükség.²⁶

A templom történetének és alakváltozásának vizsgálata nemcsak az építészettörténetre és településre vet világot, hanem arra a gondolatra, melyből Pest kialakulásának, eredetének hipotézise született, mint erre Nagy Lajos is többször utal és a plébániatemplom helyét korábbi ökeresztény szentéllyel magyarázza (7. ábra). Azonosítását, érezve annak elégtelen voltát, a Ptolemaios által használt Pession, Pessium - Pestium - Pest azonosításával erősítette.²⁷ Mindnyájunkat megtévesztett azonban, hogy a templom a tábor belsejében, ha mindjárt a szélén is állott. A pontos kiszerkesztés azonban nem hagy kétséget afelől, hogy a román, sőt ha a preromán templom nem azonos a cella trichorával - hiszen annak nem is ismerjük nyugati záródását -, a déli táborfallal egyidőben nem állhatott. Amennyiben a cella trichora nyugati záródása azonos a föltételezésünkkel, elfér a táborral együtt, de a közvetlenül rányíló kapuját sem lehet teljesen megmagyarázni, sőt a temetőkápolna, melyet a beépített sírkövek valószínűsítenek, már nehezen egyeztethető össze a castrummal.

A preromán templom valószínű kora a X. század vége, XI. század eleje lehetett. Ha a preromán templom bazilikális volt, hajója nem létezhetett együtt a táborfallal, de bármilyen más formában sem lehet a még álló castrum-falhoz illeszteni. E valószínű föltevésével szemben tény az, hogy a XII. század második felében épülő román templom idején már régen nem létezett a pesti vár.

Az ezzel szembenálló felfogás számos súlyos ellentmondást tartalmaz. A saroktorony leszedésének mélysége római szinthez igazodik. A pogány temető (lehet, hogy izmaelita) távol fekszik a vártól, ahol evvel szemben a XI-XII. században állandóan keresztény templom működik és a vár egész területét keresztény temetőnek használják föl. Hiszen, és ez kétségtelen, még a közepén és északi felén is soros keresztény sírokat talált halántékkarika melléklettel Nagy Lajos. Hol feküdt ez a vár, "Pest castrum", melyet Anonymus "castrum, quod dicitur Pest"-nek nevez és amelyet, ha a római castrummal azonosítunk, ekkor már aligha létezhetett, vagy éppen az építendő új templom miatt falai bontása közben voltak. E várnak már nemlétezéséről kellett volna tudnia Anonymusnak, akár II., akár III. Béla király névtelen jegyzője volt is. Bármilyen oldalról tekintjük, a pesti vár azonosítása a római castrummal nem tartható fenn.

Több leírás alapján ismerjük a plébániatemplom környezetét, ahol sem a várnak, sem a királyi háznak a nyomáról semmiféle említés nem történik.²⁸ Ugyancsak nehezen tartható fenn a pesti vár helyszínelése, tehát a balparti Pest elsőbbsége, különösen ha Pestet - Ofen fordítása miatt - a mészégető kemence szóból származtatjuk.²⁹

Mégsem szabad azonban teljesen kizárni annak lehetőségét, hogy az egykori kikötő közelében valamilyen erősség létezhetett, bár a tatárjárás viszonylag jól leírt pesti harcaiban várat nem említenek a források. Ha a kereskedelem és a dunai hajózás ujramegindulása hívta is életre, ekkor már aligha létezett, talán mert nem időálló anyagból készült. A kikötő-vár valószínű helyét szerepe és neve miatt talán az egykori Bécs közelében kereshetjük, melynek törökös képzése³⁰ talán a volgai bolgárok Billa és Baks (Bocsu) várának emlékét őrzi és ahol az izmaeliták később is laktak.³¹ Jóval későbbi az itt emelkedett kerek tornyos, rondellás vár, nyomait a XIX. században újra föllelték és a XVIII. századi térképeken is jelentkezik.³² Ugyancsak a kikötőt védte a korábbi helyen. Ez a balparti kikötő kapcsolódott a vele majdnem szemben helyezkedő jobbparti révhez és a két lefutó várfal között védett királyi kikötőhöz. Véleményünk szerint a mikrogeográfiai helyzet alakította ki azt a topográfiát, amely már szinte a X. század óta nagyjában azonos maradt. Szinte kivétel nélkül a folyóhoz kinyúló hegyfokon emelték a korábbi, sőt a honfoglalás kori földvárakat is. A várhegynek ilyen funkciója is kellett, hogy legyen. Az ősi átkelőhely és kikötő fölött két völgy és a parton haladó ut találkozásánál emelkedett az a stratégiai pont, ahonnan, és szinte csak kizárólag innen lehetett ellenőrizni a Margitszigettől a Csepel-szigetig a Duna szakaszát és partjait.

Anonymus megszövegezése nem hagy kétséget afelől, hogy életében még állott Pest vára, melynek helyére nézve az adatok régészeti bizonyítékot nem szolgáltatnak és történetileg is inkább csak visszakövetkeztethetünk valamely szerényebb erődítésre.

Míg a történeti teóriák által kialakított képnek a régészeti tények nem felelnek meg a Duna balpartján, a budai Várhegy déli fokán találjuk meg azokat a korai monumentális és jellegzetes korjegyeket mutató épületrészeket, melyekre egyértelmű történeti adatokból következtetni egyelőre nem tudunk.

Szemléletünket elsősorban a tatárjárás után feltűnő új elnevezések befolyásolták, főleg a "nova Buda"-val szemben az Óbuda és a "novus mons pestiensis".³³ Bár ez a megkülönböztetés "vetus Buda" főleg a 40-es évek (1243 ?, 1247-48) második felétől, "antiqua Pest" még később fordul elő.³⁴ Ezek a megkülönböztető kifejezések elég ritkák az időpont után is, tehát ha a "hegy" valamiképpen nem fordul bennük elő, a helynevek megkülönböztetése szinte lehetetlen, bár a vár ekkor már főleg a budai Várhegyre értendő.³⁵

A budai Várhegyet a XIII. század dereka előtt Pestnek és Budának is nevezik, sőt a vár polgárainak az 1244-ben Pestnek kiadott privilegium van birtokukban. A történeti azonosság csak e kérdés megoldása után volna elvégezhető. Cikkem folytatása előtt előrebozsátanám azt a felfogásomat, hogy a hegyi várost már lakják, de nevük megkülönböztetését csak később vezetik be, ami arra mutat, hogy a Várhegy eredeti neveit használják. Az un. alapítás későbbi ténye és leírása azt igazolja, hogy már korábban lakott területeket erősítettek meg, illetve újratelepítettek. A polgárok lakóhelyének elnevezése inkább Pest, a királyi város Buda.

A Szt. Gellért legendában találjuk a legkorábbi és a legtöbb adatot. E terület politikai jelentősége nyilvánvaló. Fontos átkelőhely az ország közepén, szinte annak kapuja. Míg a pesti vár azonosságát nem sikerült bizonyítani, a Várhegy déli fokán lelt számos korai, a XIV., sőt a XIII. századi épületek alatt elhelyezkedő monumentális épületmaradványok keltezésének elismerését tovább alig lehet halogatni, hiszen ez is hozzájárul Buda, a két Pest és Ofen állandó keveredéséhez, e városok és települések korának bizonytalanságához. Pestnek mindenestre régebbi helynévnek kellett lennie, ha a X. század derekán már létezett, és semmibe foszlott Billa és Baks első várurainak neve, míg népeinek kereskedővé, adószedővé vált leszármazottait 1218-ig lehet nyomon követni. A helynév kettősségének okai számos, jelenleg alig érthető adatot magyaráznának meg. A Gellért halálával (1046) kapcsolatos jelentékeny politikai események sokoldalú és viszonylag rövid időn belül következő leírásai egyfajta magyarázatot megengednek.³⁶ Szinte mindegyik forrás megegyezik abban, hogy Gellért a Székesfehérvárott összegyűlt kísérelével és sok kereszténnyel a Dunához jött. A feltehetőleg ókeresztény korból leszármazott Sabina templomban misét mondott. A Képes Krónika szerint "versus portum Danubii in Pesth" haladtak. Endre és Levente az ország közepén előrehaladva ugyanavval a sokasággal közeledett a kikötőhöz, amit "közönségesen" Pestnek neveznek.³⁷ A nagy legenda szerint viszont Budán akarták fogadni a testvéreket, nyilván itt volt olyan hely, ahol méltóképpen lehetett és kellett fogadni. "...egressi sunt de Alba versus Budam, ut Endre et Levente honorifice susciperent."³⁸ Akár a XII. század első feléből származik, akár XIV. századi behelyettesítés, a Buda szó írója értelemszerűen a pesti portus-szal azonosítja az események belső logikájának megfelelően. Aligha képzelhető el, hogy "honorifice" fogadást a kikötőben akarták létrehozni. Mindebből következik, hogy a jobboldalon talán volt mód, megfelelő épület, ahol illendő lett volna fogadni a testvéreket. Ennek ellenkezője ugyanis soha nem létezett, a balpartot később sem nevezhették Budának.

A pesti vár ismeretlen helye megzavarja az eddig látszólag megnyugtató történeti képet, amit tovább fokoznak az 1946-1963 között végzett budavári feltárások tényei és a fentebb említett forrásmagyarázat szerény következtetése sem oszlatja el azokat a kételyeket, amelyek előbb-utóbb arra kényszerítettek, hogy befejezzük a gondolatmenetet és teljesen leszámoljunk egy történeti sablonnal vagy nihilista szemléletű magyarázatokkal.

A budai Vár XIII. századi feltöltéseiben, illetve alattuk számos szerényebb felszín és falmaradvány, de több helyen igazán nagyarányú építkezés csontjai maradtak fenn, melyek legtöbb esetben nehezen voltak abszolút keltezhetőek a szinte állandó lakottság miatt. De már ekkor világosan leszögeztem a rétegtani adatok alapján, hogy a vár első kiépülése a XIII. század dereka előtt befejeződhetett. "Legkésőbb ekkor azonban, valószínűleg ez előtt (50-es évek) megkezdődött a várpalota kiépítésének második periódusa, ... katonai célú épületeket emeltek".³⁹

A kisebb rétegtani szintáttörések és szerényebb falmaradványok említésétől, melyek száma több tucatra rug, eltekintek. Nem hagyhatom azonban szó nélkül a keleti kváderfal mögött, mélyen a szintek alatt húzódó hatalmas falakat, még kevésbé a nyugati belső udvar harmadik, késő Zsigmond-kori szintje alatt húzódó (9.kép), 3,50 m magas hatalmas kváderfalból illesztett alapfalat,⁴⁰ (10.kép) melyhez néhány méternyire délnyugatra egy nem kisméretű kerek torony (?) alapfalának az a része maradt meg, ahol a várfal építése miatt

nem pusztult el. A kutatások folytatását egy hirtelen feltöltéssel akadályozták meg. Ez a hatalmas száraz kváderkőfal, fölötté emelkedő újabb kőfallal; formai hasonlóságot mutat a balkáni középkori várak alatt található antik előzményekhez.

A korai várnak az előbbiek mellett a legnagyobb összefüggő épületmaradványát, amelyet viszont műformák alapján is tudunk keltezni, a második udvar délkeleti sarkát alkotó subkonstrukciókban találtuk meg. Elhelyezkedése és összefüggései a korábbi helyszínrajzra adnak bizonyos utalásokat. A később elzárt, északról a Duna mellett haladó utról, a Szent Péter suburbiumból, sőt közvetve a hajókikötőből a nagy keleti falszorosba fölvezető utra a Zsigmond-kori vasrostélyos kapun kellett áthaladni. Ezt a kaput nyugatról egy torony is védte. A toronytól északra az ut mentén rendkívül vastag falu, V-alaku kilövőrészekkel ellátott pince-folyosószerű helyiségsor maradt fenn a boltindításokig. Nemcsak a korabeli térképek, így a Haüy jelzi itt a lőportorony robbanása helyét, de a helyiségek nivóján heverő hamuréteg bizonyítja, hogy az 1686. július 22-én végbement hatalmas pusztulás itt játszódott le és éppen úgy elpusztította az épületet, mint 1578-ban a Friss palota pincéjében főlhalmozott lőpor megsemmisítette Zsigmond palotáját.⁴¹ Az átépítések rendjében visszafelé haladva, az utolsó hevenyészett falak építése előtt a helyiségeket téglá dongaboltozatokkal fedték (11.kép). Ezt keresztboltozatos helyiségek előzhették meg (12. kép), amelyek egyidősek voltak az L-alakban a sziklába vájt félpincék hatalmas falaival és belső fölosztásukkal (8. ábra). E helyiségeket elválasztó falak követték a helyükön álló korábbi hatalmas terem hevederívének helyét (9. ábra, 13. kép). Az eredeti donga hevederíveit 7-m-nél magasabb 1 m átmérőjű oszloptörzseken ülő kónikus és dobban végződő impozáns méretű fejezetek tartották (14. kép). vállkő szerepet betöltő párnakő segítségével. A hevederív egy indítása megmaradt a belső helyiség szélességének ívtávolságára szerkeszthető nyílással (15. kép). Ezek az oszlopok illeszkedtek a sziklafalvésetekhez (16. kép).⁴² A legészakibb fal féloszlopa mögött megközelítően mérhető fal 4 (?) méteres vastagságával jelzi az egykori építmény arányait (17. kép). Föltehetőleg az egykori belépést megakadályozó kapuház vagy torony maradványaival állunk szemben (18-19. kép). Formára nézve az egykori lakótoronyok méreteit (20. kép). és elrendezésének adatait mutatja még ma is. Nem lehet ugyanis a sziklavéseteket és a sziklába vájt helyiségeket figyelmen kívül hagyni, ahol a lőporrobbanás az egész felső építményt elpusztította. A helyiségsor mögött a következő pince helyét további vésett falu mélyedés jelzi. Ezt tekintetbe véve adódik ki az alaprajz: egy nagy, 35-40 m széles épület, talán egykori torony. A helye nem kevésbé fontos, mint a formája (10. ábra). Számos későbbi, de még középkori forráshely utal ezekre a korábbi épületekre, de legfőképpen lehetetlenebbnek Bonfini leírását tartom: "In hac igitur quadrata area ante Sigismundi constituta vetus a latere palatium instaurare ceperat..." (Ad occasum vetustum Opus).⁴³

A Zsigmond-kori építése előtt az ut keskenyebb volt, keletről határoló várfala (21. kép). egyidőben együtt élt az un. északi toronnyal, amit összekötő vízfolyócsatornájuk is bizonyít. Ezt a többrétegű utat ugyancsak, mint több helyen, beágyazott folyamkavics fedte, amit nyugatabbra a kaputorony mögött huzódó fal mellett is fölleltünk, bár akárcsak a keleti kváderfal előtt valószínűleg az agyagalap hatalmas megcsuszásának és későbbi föltöltésének rétegei mutathatók ki.⁴⁴

És itt térhetünk rá a nagy téglányalaku épület elhelyezésére, amiből több fontos következtetés vonható (10. ábra). Előtte délre egy korábban nyilván természetes sziklahasadék huzódott, amit árokká vájtak ki egyenesre levésett falakkal és ez a kezdetben védő szerepet betöltő sziklaárok az egész hegyerincet átszelte és a későbbi belső trapézalaku palotaudvart választotta el a későbbi Zsigmond-udvartól. E védővonal nyugati sarkán épült a hasonló sarokvédelmi szempontból a csonkatorony, amit egy másik nagy épület, talán védőtorony előzött meg. Jóval a XIV. századi rétegek és a csonkatorony osztófala alatt (22. kép), a belső kőárok irányában fekvő hatalmas kőhasábokból épült fal (23. kép). árulja el létezését.⁴⁵ A csonkatorony falaiban hatalmas korábbi épületből bontott kőtömbök vannak beépítve. Előlről, észak felől ezt a középső platót a következő hasadék, a vésett árokká bővített szárazárok védte.

A kisebb, belső védőárok folytatásának irányában egészen a Duna partján huzódó utig két hatalmas párhuzamos várfal nyult le a dunai ut ellenőrzésére, de még inkább a királyi kikötő védelmére. Itteni elhelyezkedését a XV. században tudjuk csak kimutatni. De valódi korára mutat az, hogy az észak-déli, Dunával párhuzamos, többször átépített fal (24. kép).

déli ülőpadjainak remek támlafaragványja (25. kép). a kockafejezet klasszikus gömbáthatásos lekerekítésében végződik (26. kép).⁴⁶ E meglepően korai faragványok már más megvilágításba helyezik a szórvány kockafejezeteket, melyek mérete a szobanagyság arányai közt maradt. (27. kép). Az is elképzelhető volt, hogy ezek máshonnan származtak és a föltöltéssel kerültek ide, bár formai kapcsolatuk a várta padjaihoz alig vitatható. Még meggondolandóbbak azok az akantuszdiszű faragványok, (28-29. kép). melyek viszonylag korán, talán még a XVI. században az oszlopos épület mögött huzott falból kerültek elő, és egykor részsüs kapu akantuszdiszűs fejezetei voltak, a Sárosfürdő pilaszterfejezetével (30. kép). azonos stílusúak és föltehetőleg azonos épülethez tartoztak.⁴⁷ A támfalrendszer, amiben találják, a nagyoszlopos épület mögött huzódott és az egyik kiágazása egy korábbi, nyilvánaz épület belsejébe vezető csigalépcsőt pusztított el.

Ezek az in situ falakon és műformákon leleteken, kívül a legjellegzetesebbek a második udvar délkeleti sarkában emelt épület subkonstrukcióját tartó hétméteres oszlopok strukturája és kónikus pillérfejezetei. E pillérfejezetek és lábazatok bár kevésbé elterjedtek és gyakoriak, de végsőfokon ugyanannak az alapformára egyszerűsíthető stílusáramlatnak képviselői, mint - inkább a Rajna-vidéken, Közép-Németországban a kockafejezet, és Franciaországban az ugyancsak gyakori kockában végződő kupfejezet, a leveles és volutás vagy éppen az egyszerű dobfejezet vagy akár lábazat.

Minél egyszerűbb és természetesebb egy műforma, annál könnyebben ismétlődhetik több stílusperiódusban és stílustartományban. A kónikus fejezetek és lábazatok azonban a X. századtól kezdve a XII. század második feléig fordulnak elő viszonylag nagy számban, különösen ha tekintetbe vesszük e korai emlékek nagy pusztulási arányszámát virágzásakor a XI. században, az európai monumentális építészet születésének idején és ettől az ujjat teremtő korszaktól nem függetlenül másfél évszázados formahasználat alatt kidolgozva arányai elég sokat változtak.

Legelőször postkarolingnak minősített kripták oszlopai nyugodtak rajtuk. Példaképpen bemutatjuk a Duravel-i (Quercy) kripta esetlen lábazatát (31. kép), melyet legkésőbb 1060 körüli időre tesznek, bár én postkaroling keltezését fogadnám el⁴⁸ annál is inkább, miután az Auxerre-i katedrális kriptájában kónikus lábazatok (32. kép) és kupból élek segítségével téglányba átmenő fejezetek fejlettebb benyomást tesznek, holott 1023-1035 között épültek.⁴⁹ A chateauxmeillant-i (Berry) szentély és kereszthajó (33. kép) könnyed oszlopai kónikus lábazatának magasabb, (34. kép) elegánsabb dobjait már a XII. század elejére, derekára keltezük.⁵⁰

E kérdésben természetesen nemcsak az alapformáról, hanem még inkább strukturáról van szó, azokról a hatalmas faragott kőkváderekből épített oszlopokról, melyek az első román templomok főhajóinak három emeletét fogják össze és legtöbbször rendkívül leegyszerűsített formájú fejezeten nyugszik a dongaboltozat hevederive. Ezek a konstrukciók legkorábban Normandiában fejlődtek ki. A példák között a Mont-Saint-Michel-i apátsági templom tekinthető a prototípusnak és a jó 15 méter magas oszlopainak szerkezete és formája áll legközelebb a budai maradványokhoz. Az oszlop réteggöves jellegzetes építési technikája és konstrukciós szerepe ugyancsak korjelző jelentőségű (35. kép) Az 1023-ban elkezdett építkezések idején a hajó hét boltszakasza 1048-ban már állott, de csak 1084-ben készült el. Az északi hajó azonban 1103-ban beomlott és a déli mintájára építették ujja. Hajója toronnyal és három boltszakasszal lett 1780-ban rövidebb, boltozat helyett normann típusu fadonga fedte, ami leégett és a múlt századi pusztításoktól is igen sokat szenvedett (36. kép). De még e kicserélt részletek is jobbára az eredeti után készültek.⁵¹

Nem formában, de az oszlop falazásában és funkciójában hasonlóak az 1038-ban elkezdett Jumieges, 1049 Bernay, 1060-ban Saint Ouan de Rouen, 1062-ben az Abbay aux Hommes et aux Dames Caenban, Bayeux 1077-ben, Fécamp 1082-ben, és még vég nélkül sorolhatnánk. Kétségtelen, hogy a kónikus forma megjelenik és létezik a XII. század második feléig a kisebb palotahelyiségekben is, így pl. a narbonne-i érseki palota egyik földszinti, ma kőtárnak berendezett kisebb helyisége közepén. Különbözik a szoba többi részének boltozatát később átépítették, csak a középpillére maradt meg. De szinte Franciaország egész területén megtalálható. Tours belvárosában a "Nagy Károly tornyának" nevezett rom közelében kónikus oszlopköteg (37. kép) és magában álló oszlop (38. kép) kónikus lábazatának korát a figurális fejezet későromán, XII. századi műformái árulják el (39. kép). A kónikus lábaza-

toknak nem kevésbé gazdag változatát mutatják a Loire melletti apátságok, így pl. a Saint-Benoît-sur-Loire előcsarnoka valószínűleg a XI. század első feléből, de legkésőbb a század dereka után.⁵² A kónikus lábazatu vastag oszlopokon nyugvó kriptaboltozata ugyan csak a század végére, a XII. század elejére keltezhető, nagyon átépítették.

Anélkül, hogy e példákat tovább sorolnánk, föl kell ismernünk azt, hogy az építészetben sima egyszerű felületű a kónikus dobban végződő lábazat és fejezet,⁵³ a négyzethez formálódó oszloptörzs, az élszedett kocka, vagy az egészen egyszerű korong- vagy dobfejezet; szemben állnak a deformált antik⁵⁴ vagy a barbár szalagfonatos, indás, absztrakt állatalakos diszitással - mintegy az előbbi stílus és szellem ellentétéként jóval a ciszterci egyszerűsítés és a Szent Bernát Apológiájában megjelent intelmek előtt. A komplikált vagy egyszerű, de diszitett alapformák között igazán csak a kockafejezetnek szenteltek figyelmet és valóban e stílusnak és korszaknak ez a legsikerültebb alkotása talán a normann godron fejezetek mellett. Elsikkadt azonban annak az egyszerűsítési törekvésnek stilisztikai értékelése, amelynek új alapformái bizonyítják, hogy a szerkezet maximális tisztelete és kifejezése nélkül nincs új stílus. Jegyei egységesen jelentkeznek az üres tér formájában, fedésében, a tagolt tér tartóelemeiben, boltozatában és végül a zárófalak plasztikájában.

(Ábrák: 6-10, képek: 1-41)

JEGYZETEK

1. Jankovich M.: Pesth városának hajdani helyheztetése. Tudományos Gyűjtemény X (1817) 57-64. Kitér Timon Sámuel: Synopsis Novae Chronolog. Tyrn. 1714. 12; Miller Ferdinánd: Epitom. vicissitud. Urbis Bud. Buda 1751. 4., és Horvát István írásaiban a pesti, illetve budai vár elhelyezésére és nevének értelmezésére. Már ekkor világossá vált, hogy neveik azonosítása szinte lehetetlenné teszi az adatok helyhez kötését, "sőt két különb Város Történeteinek egyben zavarásába ejtik."
2. Rómer F.: A régi Pest. Bp. 1873. 8.
3. Salamon F.: Budapest története II. Bp. 1885. 171.
4. Friedreich E.: A budapesti piarista telek története. Bp. 1914. 27-34. "A galamb-utcai szárny alatt 4-6 méter mélységben hatalmas, faragatlan kőből való 3-4 méteres falak húzódtak a templom felé." (27. old.)
5. Nagy L.: Pest város eredete. TBM (1934) 16-18.
6. Bertalan V.: A belvárosi plébániatemplom mellett folytatott ásások 1944 nyarán. Bp. R. 14 (1945) 469-490.
7. Nagy L.: Az Eskü téri római erőd, Pest város őse. Bp. 1946.
8. Lux K.: A budapesti belvárosi plébániatemplom. TBM II (1933) 27-28.
9. Lux K.: i. m. 28.
10. Gerő L.: A pesti belvárosi plébániatemplom. Bp. 1956.
11. Lux K.: i. m. 30.
12. Lux K.: i. m. 28.
13. Nagy T.: A Fővárosi Régészeti és Ásatási Intézet jelentése az 1938-1942. évek között végzett kutatásairól. Bp. R. 13 (1943) 366-367. A meghagyott lelet helyén "tubi" már nem található, csak "imbrices et tegulae", természetesen másodlagos elhelyezésben. Téves adat lehet csak, hogy a templom főhajójának szintje alatt 2, 35 m-re állott: Nagy L. (1946) 29.
14. Lux K.: i. m. 24. A templom lábazatának magassága 80-90 cm-t tehetett ki. "A szentély délkeleti falával az eredeti terepmagasságot is meg lehetett határozni, hol a templom körül futó járdának meglehetősen hosszú ép darabja került napvilágra. Megállapítható, hogy a régi terep a mai járdaszint alatt mintegy 80 cm-rel mélyebben állt és enyhe lejtéssel esett a Duna felé."
15. Bertalan V.: i. m. 475-476.
16. Bertalan V.: i. m. 10. kép
17. Bertalan V.: i. m. 478.
18. Nagy L. (1946) 44.
19. Nagy L. (1946) 44.
20. Nagy L. (1946) 37.
21. Nagy L. A talaj felszínéről: (1946) 37; Bertalan a szentélyszintről mért: i. m. 475. -A római fal strukturájában az alaptól eddig volt a "lázán kötőanyag nélkül bedobált mészkö", e fölött soros falrakás. Bertalan V.: i. m. 476.
22. Bertalan V.: i. m. 478, 480.
23. Nagy L. (1934) 17. Pénz is került elő a sirből (CNH I. 189).
24. Nagy T. (1943) 366.

25. Lux K.: i. m. 27.
26. Gerevich L.: Budapest művészete a későbbi középkorban a mohácsi vészig. Budapest története. II. Bp. 1973. 276-277.
27. Nagy L. (1946) 48-49, 103, 108. Az újabb szakirodalom nem fogadja el.
28. HÖkmI. 401-403, 1485. október 15. Dl. 61885.
29. Melich J.: A honfoglaláskori Magyarország. A magyar nyelvtudomány kézikönyve. I. Bp. 1925. 140. - Szinte a kulturálisan és kereskedelmileg fontos bolgár határvidéken a Duna mellett Bács-Bodrogban és a szerémségi Ilok mellett sorakoztak korábbi várak helyén. Belitzky J.: Adatok Budapest koraközépkori helyrajzához. TBM VI (1938) 88; Melich 138-139. Ilok-Ujlak elhelyezése hasonló; köemlékeit a XI.-XII. század első felére keltezik az "uj" település ellenére is.
30. Melich J.: i. m. 414.
31. Belitzky J.: i. m. 88-90. A böszörmények lakóhelyét és annak Pesttel azonos Bécs elnevezését Györffy György magyarázatából valószínűnek tartom. Györffy Gy.: Budapest története az Árpád-korban. Budapest története. I. Bp. 1973. 260-261.
32. Neve 1467. április 26., a király átírt iratában is előfordul, lehet, hogy ősi kifejezést őriz "prope murum Beethwara" a Duna mellett. Knauz N.: A budai káptalan regesztái. Magyar Tört. Tár XII (1863) 23-24.
33. Gömöri Havas S.: Budapest multja és a királyi vára Ó-Budán. Bp. R. 3 (1891) 5-46, 31-32.
34. Gárdonyi A.: Budapest történetének okleveles emlékei. I. Bp. 1936. 48, 67; Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. (Szerk. Szentpétery I.) Bp. 1923. I: 747, II: 123; Kubinyi A.: Die Anfänge Ofens. Berlin 1972. 33.
35. Kubinyi A.: i. m. 30.
36. *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianea Gestarum.* (Edendo operi praefuit E. Szentpétery). II. Bp. 1938. 501-505. Továbbiakban: SRH.
37. SRH I. 339.
38. A kikötőben jelzett fogadás aligha zajolhatott le "méltóképpen", ha nem valami jelentékenyebb épületre vagy Budára gondoltak. Ha Pauler Gyulának igaza van és e rész átvétel a Képes Krónikából (Buda = Pest portus, későbbi adaptáció, Századok 1888. 61.), értelmetlenné, ellentmondóvá válik a történet. Csak úgy logikusak az események, ha Buda vagy annak későbbi helye eredetileg is benne volt, úgy e terület kettős nevének magyarázatát is rejtené, vagy, és ez egy másik lehetőség, a prépostságra gondol. Az első, valószínűbb esetben - Pauler is így fordítja - Pest portus a későbbi budai vár funkcióját tölti be.
- E résznek és Kelenföldnek kitűnő elemzését adja ifj. Horváth J.: A Gellért-legendák forrásértéke. MTA Nyelv. és Iroda. Oszt. Közl. XIII. (1958) 67, 68-71. A nagyobb legendát a XII. század első feléből származtatja a XIV. században korszerűsítve, a kisebb legendát a XIII. századból, mindkettő közös forrás alapján készülhetett. Csóka J. Lajos a kisebb legendát 1100 körüli időre, a nagyobbát XIV. századi koncepciónak tartja: Szent Gellért kisebb és nagyobb legendájának keletkezéstörténete (137-145. old.); Horváth J.: A Gellért-legendák keletkezése és kora. Cáfolta Csóka állításait (147-163. old.). Mindkét tanulmány a "Középkori kutfőink kritikus kérdései. Bp. 1974." kötetben jelent meg.
39. Gerevich L.: A budai vár feltárása. Bp. 1966. 264.
40. Uo. 170-171.
41. Uo. 53.
42. Uo. 47-53.

43. Uo. 62.
44. Uo. 53-58.
45. Uo. 81-83.
46. Uo. 229-230.
47. Gerevich L. (1973) 356-357.
48. M. Vidal: Duravel. Quercy roman. (Zodiaque) 1959. 141-161, 151, 65. kép
49. Congrès archéologique de 1907, 1958. - A. Philippe: L'architecture religieuse au XIe et XIIe siècle dans l'ancien diocèse d'Auxerre. Bull. Mon. 1904. 42-92; R. de Lasteyrie: L'architecture religieuse en France à l'époque romane. (Seconde éd. par M. Aubert). Paris 1929. 232, 310;
50. R. Crozet: L'art roman en Berry. Paris 1932; J. Favière: Chateameillant. Berry roman. (Zod.) 1970. 143-166, 66-68. kép. XII. század első felének dereka, 145.
51. Fr. Enaud: Le Mont-Saint-Michel. Paris. 5-7; Lasteyrie 329, 800.
52. Lasteyrie 226, 383, 617-618; J. M. Berland: Saint-Benoit-sur-Loire. Val de Loire roman. (Zod.) 1965. 79.
53. Az élszedett henger vagy dobban végződő kup formára egyszerűsített lábazat már sokkal korábban is előfordul a későrómai illetve bizánci művészetben így pl. Stobi püspöki bazilikában. Szemben a román réteggő oszlopokkal, a bizánci oszlopok monolith-ból készültek. (40-41. kép).
54. A. Borg: Architectural Sculpture in Romanesque Provence. Oxford 1972. 20-23.

THE PEST AND BUDA CASTLES

The expression "castle of Pest" frequently occurs in Hungarian chronicles and documents, and for that very reason the literature on the subject, especially since the beginning of the 19th century, attempted to determine the place of that castle relying upon historical data, moreover, even upon archaeological traces. Guesswork was taken for certainty, when in 1932-41 and 1944 a Roman bridge-head: the groundwalls of a Roman camp and some of its towers were unearthed near today's Parish Church on the left, Pest side of the Danube. As the Romanesque tower of that church, dating from the close of the 12th century, moreover, its foundation walls under the Gothic sanctuary coincided with the corner of the camp, it was presumed that the latter had still been used in the Arpadian age and that it was the "...castrum quod dicitur Pest...", granted to the Volga Bulgarian lords Billa and Baks by prince Taksony. A more thorough examination of the remains of the groundwalls convinced the author that originally the foundations of a trefoiled building had been pulled down for the new arc of the sanctuary of the later church, as this is indicated by the semicircular arch survived in the northern side even today. The age of the trefoiled sanctuary (trichora) cannot be exactly determined any more since it has been covered with buildings but, also according to the authentic St. Gellért legend which dates from a later time, in the year 1046 the pre-Romanesque church still existed. In the author's opinion the trichora was built on the eastern semicircular foundations of that church. Some of the carved stones of the latter have survived. A fragment of one of its jambs decorated with interlacing was recarved at the time of its rebuilding in the 12th century, about the year 1200. The design of its ground-plan shows that the church could not have existed simultaneously with the Roman castrum. This also appears from the fact that the area of the one-time castrum is covered by a 11-12th century cemetery. Consequently, the cemetery was located round the church, but this could have ensued only after the latter had fallen into decay and had been demolished.

While on the Pest side, on the left bank of the Danube - namely, the settlement on the right bank of the river was similarly called "portus of Pest" (1046) - the castle could not be found, on the right bank, on today's Castle Hill five columns 7 m. in height and 1 m. in diameter were discovered by the author (1952), as a result of the 1946-63 excavations. Till then the columns were covered in consequence of a threefold reconstruction during the Middle Ages. Both the coursed building technique of the columns and the form of their footings and heads ending in conic drums are indicative of the 11-12th centuries. There are numerous analogies of them mainly in Normandy and also in the central part of France; Duravel (Quercy), the cathedral of Auxerre, Tours, Saint Benoit-sur-Loire, Mont Saint Michel, Narbonne, Chateauxmeillant (Berry), etc. The period in which they were current lasted to the end of the 11-12th centuries. The stone benches of the several times reconstructed castle wall, which ran parallel with the river and protected the ferry, similarly refer to a 12th century origin. The rounded backs of the benches repeat the forms of inverted cushion (block) capitals. A number of minor finds and coins date from the same period the first years of the 12th century. Even more important than this beneath the walls from the ages of the Anjou and King Sigismund, at the rare spots where one could dig under the medieval levels, vast remains of demolished walls and separating layers dated with early finds could be found. Even the walls erected in King Sigismund's time contained stones of earlier periods, thus large-size ashlar from the palaces demolished earlier were built

into the walls of the truncated tower. The capitals as well as the column- and pillar heads decorated with carved acanthus leaves built into the later walls could have been taken similarly from these palaces. All this supports the opinion that the foundation of the castle and town ascribed - relying on historical data - to King Béla IV, could have been only a reconstruction following the Mongol invasion and the fortification of the castle (which is called *novus mons Pestiensis... de veteri Buda... de nova Buda*). The continuation of the castle and settlement which also have existed before is proven by vast and tangible remains of buildings, however at the same time there are also data inconsistent with the earlier conception.

The new dating of the Castle of Buda rising over the millennial crossing place of the river and defending it, as well as the new topography of the Pest side, together with the results of the recent excavations in Óbuda, have changed the opinion about the beginnings of that town of so special geographic and topographic situation.

(Figures: 6-10, plates: 1-41)

ПЕШТСКАЯ И БУДАЙСКАЯ КРЕПОСТИ

В венгерских хрониках и грамотах нередко встречается выражение "пештская крепость", почему в специальной литературе, особенно начала XIX века, на основании исторических, более того, археологических данных пытались определить ее месторасположение. Считалось, что догадкам был положен конец, когда в 1932-1941, а также в 1944 гг. был открыт левобережный предместный плацдарм римской власти. Фундаменты стен и ственных башен римского лагеря были обнаружены рядом с современной церковью внутреннего города. Поскольку раскопанные фундаменты стен под церковной башней, восходящей к романской эпохе, к концу XII в., более того, под готическим ее святилищем упирались в угол лагеря, предполагали, что этим лагерем пользовались еще в арпадскую эпоху, и он должен был быть "...castrum, quod dicitur Pest...", пожалованный вождем Такшоном волжско-болгарским господам Билле и Бакшу. Более тщательное исследование фундамента стен показало однако, что при постройке святилищного нефа новой церкви был снесен фундамент здания с тремя нефами, о существовании которого свидетельствует сохранившийся в северной части отрезок полукруглой стены. Точное время святилища с тремя нефами /трихоры/ из-за последующих застроек определить нельзя, однако, по достоверной легенде о Геллерте, на этом месте еще в 1046 г. стояла церковь прероманского времени. Мы считаем, что на ее восточный полукруглый фундамент были возведены постройки. Фрагменты ее строительных камней, орнаментированные рамкой из переплетающейся веревки, были снова обработаны во время нового строительства XII века, около 1200 г. Сконструированный план этой церкви показывает, что одновременно с римским лагерем она стоять не могла. На это же указывает и тот факт, что территория бывшего лагеря покрыта густым могильником XI-XII вв. Могильник этот, таким образом, должен был окружать церковь, однако это могло произойти только после гибели и сноса римского лагеря.

В то время как на пештской стороне, на левом берегу Дуная /ведь поселение на правом берегу также называли пештской портой /1046 г./ крепость не была найдена, на месте современной Замковой горы археологическими раскопками 1946-1963 гг. было открыто /в 1952 г./ пять колонн семиметровой высоты и имеющих в диаметре один метр, строительная техника которых, а также их основания и капители в форме конических барабанов позволяют их отнести к XI-XII векам. Аналогии им можно найти, главным образом, в Нормандии, но в большом числе они имеются и в Центральной Франции: Дюравль /Кверси/, собор в Окрессе, Тур, Сен Бенуа-сюр Луар, Мон Сен Мишель, Нарбонн, Шатоксейан /Берри/ и др. Их распространение продолжается вплоть до конца XII века. О своем происхождении в XII веке также говорят и охраняющие речную пристань каменные скамьи идущей параллельно течению Дуная крепостной стены, чьи закругленные спинки имеют повторяющийся орнамент повернутых квадратных капителей. К началу XII в. относится и множество мелких находок, в том числе и монетных. Однако важнее этого является тот факт, что в тех немногих местах, где можно было произвести раскопки под слоем стены эпохи Анжу и Жигмонда, находились выступающие слои огромных разобраных стен, датированных ранним материалом. Даже стены эпохи Жигмонда содержали более дверные камни, так например, в стены Усеченной башни были встроены каменные строительные элементы более ранних снесенных зданий. Квадратные капитали, так же как и завершения колонн и пиллеров, украшенные акантами и позднее встроены в стены, могли происходить оттуда же. Это все говорит о

том, что известное по историческим данным основание крепости и города Беды IV могло произойти лишь после татарского нашествия, так же как и укрепление крепости /которую теперь уже называют *novus mons Pestiensis, ... de veteri Buda, ... de nova Buda*/.

О существовании более древней крепости и поселения определенно свидетельствуют во-первых, громадные остатки сооружений, а во-вторых факты, противоречащие ранним концепциям.

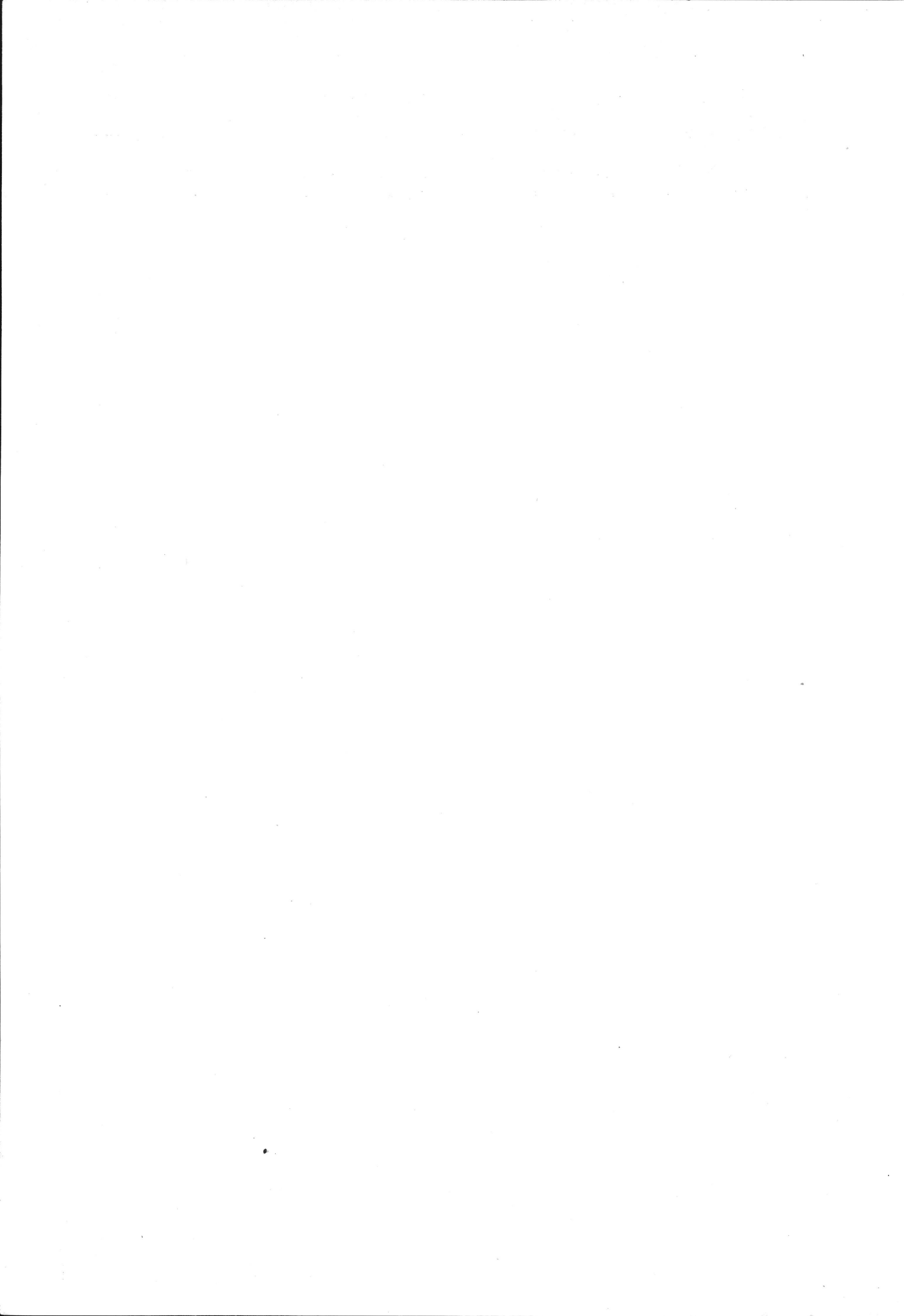
Новая датировка Будапештской крепости, возвышающейся над переправой тысячеконной давности и охраняющей ее, так же как и новая топография пештской стороны и новейшие исследования в Обуде изменяют наши представления о начальном этапе этого, имеющего особое географическое и историческое положение города.

/Фиг. 6-10, рис. 1-41/

ÓBUDA, RÓMAI KORI TÁBOROK, CANABAE ÉS KÖZÉPKORI VÁROS

ÓBUDA, ROMAN CAMPS, CANABAE AND THE MEDIEVAL TOWN

**ОБУДА, ЛАГЕРЯ И КАНАБЭ РИМСКОЙ ЭПОХИ
И СРЕДНЕВЕКОВЫЙ ГОРОД**

RÉGÉSZETI MEGFIGYELÉSEK AZ ÉSZAK-KELETI TÁBORSAROKNÁL
(ELŐZETES JELENTÉS)

Az 1974. és 1975. év folyamán több ízben került sor ásatásra a Bp., III. ker., Harrer Pál u. 12-22. sz. ház keleti oldalán, azzal a céllal, hogy a II-III. szd-i legióstábor ÉK-i sarkát, illetve saroktoronyát és a hozzá tartozó fossákat feltárhassuk. A munkát nagy mértékben nehezítette és lassította az a körülmény, hogy lakott ház mellett, már lerakott közművek között kellett dolgozni, az utcai forgalom és az épület közötti keskeny sávban. Így nem maradt más lehetőség, mint a rendelkezésre álló szűk területen huzott ÉD-i irányú árokkal kutatni a védműveket.¹

Az ásatás nem hozta meg mindenben a kívánt eredményt, de a vártakon túl újdonsággal is szolgált: előkerült annak a késői erődnek a fala, amely a II-III. szd-i legióstábor addigi formájának felhagyása után épült. Maradványait az ásatások Óbudán több helyen is felszínre hozták, s így megváltoztatták Aquincum későrómai építéstörténetéről és hadtörténetéről vallott korábbi felfogást.² Nem volt azonban már mód a II-III. szd-i legióstábor saroktoronyának feltárására, csak a kívülről övező fossákat - számszerint hármat - sikerült részben kiásni. Ezenkívül előkerült még a legkorábbi erődítésrendszerhez tartozó, ÉD-i irányú fossa rövid szakasza is. Így a nehéz körülmények ellenére is sikerült a tábor egyes építési periódusainak emlékeit olyan mértékben feltárni, hogy azok biztos kiindulópontot szolgáltatnak a még tisztázatlanul maradt kérdések további kutatásához.³

Az előkerült emlékek leírása:

Legelsőként egy 3 m vastag, ÉK-DNy-i irányú fal került elő, keleti oldalán köves-habarcos utfelülettel. Miután a fal vastagsága jóval meghaladta a II-III. szd-i legióstábor eddig ismert falrészleteinek vastagságát,⁴ joggal lehetett feltételezni, hogy máskor épült, mint azok. A feltárás során kiderült, hogy a falat egy már nem használt, betömött fossán vezették keresztül, s későbbi a közelben feltárt másik két fossánál is: vagyis az eddig ismert legióstábornál későbbi építkezés maradványa. (12-13. ábra) Legjobban megépített és megmaradt részlete az, amelyet a korábbi fossa fölé építettek: nagyméretű kváderekből, mélyen alapozva, az alapozással a fossa formáját követve. (42. kép, 12. ábra) Statikai okokból ezen a szakaszon az alapfal lefelé lépcsőzetesen mindkét oldalán megvastagodott. (13. ábra, 42-43. kép) A falalapozás legmélyebb pontja és a faltető között itt 3 m szintkülönbség volt,⁵ a fal alja a mai felszíntől nagyjából 4,5 m-re volt. A fal felmenő részének burkolatát ugyancsak nagyméretű kváderek alkották, közöttük csak kevés habarccsal. A falmag öntött, különböző nagyságu tört kövekből áll, közöttük erősen meszes habarccsal. (Egy-egy kváder nagyjából 40x50x60-70 cm nagyságu.) A fossa fölötti falszakasz 10 m hosszúságu volt, ami lényegében megegyezik a fossa szélességével. Ettől a falszakasztól 6 m-re délre ismét megtaláltuk a fal folytatását, 9 m hosszúságban, de már korántsem olyan jó állapotban, s olyan erősen megépítve, mint amott. (A két falrészlet között újkori pince huzódott.) A faltető erősen lepusztult, nagyjából azonos magasságig, mint a másik szakaszon. (103, 05-54 között) A falvastagság itt is 3 m volt, mindkét oldalát hatalmas, többé-kevésbé megdolgozott kváderkövek burkolták, amelyekből azonban később többet kibányásztak, s a fal "foghijas" lett. A falnak ezt a szakaszát északon egy keresztbe fektetett téglacsatorna zárta le, amelynek csak fenéktéglaí maradtak meg, egyiken a legio III Flavia bélyegével. A falat itt mintegy 2 m-rel magasabban alapozták, mint a fossa fölött (Atszf 102, 74).

A faltól keletre köves utfelület húzódott, amelynek irányát és jelentőségét csak később, a fossák feltárásakor lehetett megállapítani.

A falat a metszetalakon a faltetőtől mintegy 85-95 cm magasságig épülettörmelékes réteg kísérte. Kizárólag kötőrmelékéből és habarcsdarabokból állt, semmiféle kerámia vagy egyéb leletanyag nem keveredett közé, így kétségtelen, hogy a fal bontási rétege volt. Ezt az is bizonyította, hogy ott volt a legvastagabb, ahol az árok metszetalja közvetlen a fal fölé húzódott, s minél nagyobb volt a fal és a metszet közötti távolság, annál vékonyabb volt ez a bontásból eredő, tetején elplanirozott réteg. (Felette sem római, sem más járószintet nem lehetett megállapítani, a rétegekből kevés későközépkori, majd ujkori cserép került elő.) A KNy-i irányú vizesárok, amelybe a falat belealapozták, annak mindkét oldalán előkerült, teljes szélességében azonban csak a keleti oldalon lehetett kibontani. A fal nyugati oldalán azonban, a vizesárok tisztítása során, egy másik, annál korábbi V alakú fossára bukkantunk. ("A" fossa, 13. ábra) Noha teljes szélességében nem esett bele az ásatási árokba, méreteit megközelítő pontossággal ki lehetett számítani: szélessége 2,70-2,80 m, mélysége 1,80 m volt. Betöltése homogén, egészen világos színű volt, leletanyag egyáltalán nem került elő belőle. (45. kép, 13. ábra)

Ezt az ÉD-i vizesárkot vágta át s nála jóval későbbi, KNy-i irányú árok, amelybe a fal beleépült és amelyet a fal keleti oldalán teljes szélességében kitisztítottunk. (42-43. kép, 13. ábra, "B" fossa) A fossa északi széle a beleépült fal északi végével volt egyvonalban, észak felől kavicsos ut kísérte, amely azonban csak nyomokban maradt meg az odaépített ujkori pince miatt. Azt a szintet azonban, amelyikről dél felől ásták be a "B" fossát, nem tudtuk megtalálni, mert oda az ujkorban ugyancsak pincét építettek, s annak alja mélyebben volt, mint az egykori római szint. (44. kép, 12. ábra) Ugyanezért nincs meg ezen a szakaszon az erőd fal sem, mert azt is jóval magasabban alapozták. A fossa teljes szélességét így megközelítő pontossággal 10 m-re vehetjük, mélysége pedig 2,40-2,50 m volt. Formája kerekített, alja teknőszerűen kissé levágva. Déli oldalán "V" alakú vájat húzódott, benne barnás elszíneződéssel. A fossa oldalait és alját agyaggal keményre tapasztották, amely csak a legalján nem maradt meg teljesen épen. A fossa teljes kibontása után derült ki, hogy a beleépített fal nem közvetlen az árok alján fekszik, hanem azt előzőleg mintegy 45-50 cm magasságig épülettörmelékkel, zuzott kővel, téglával töltötték fel, s erre a durvább betöltésre került a falalapozás. A fossa betöltésének rétegződését megfigyelve a keleti árokkal metszetén, kitűnt, hogy természetes feltöltődés - beiszapolódás - nem volt, pusztán az árok alján mutatkozott egész vékony csikban sárgásbarnára színeződött finom homok. Erre került a feltöltés, több rétegben: kevert föld, majd durvább épülettörmelék, benne feltűnően sok "bontási anyag": téglák, falfestés töredékei, kötőrmelék.

A fossa északi oldalát kavicsos ut kísérte, amelynek szélességét az odaépített ujkori pince és beásások miatt csak hozzávetőlegesen lehetett megállapítani: 5,5-6,5 m lehetett. Alatta sötétbarna bolygatatlan humuszréteg mutatkozott, az alatt pedig sárga agyag. Az utat több ízben felszórták kavicssal, amit jól mutatnak az ásatási árok Ny-i metszetalján mutatkozó kavicssorok, közöttük kevés földréteggel.

A kavicsos utrétegek fölötti feltöltés viszont lényegében megegyezik azzal az épülettörmelékes, főleg sok falfestmény töredéket tartalmazó bontási anyaggal, amivel a "B" fossát is feltöltötték. Erre 8-10 cm vastag agyagréteg (lesározás) került, majd fölötté ugyanaz a habarcsos-épülettörmelékes réteg mutatkozott, amely a fal fölött, illetve mellett mutatkozott mint annak a bontásából származó törmelékréteg. (46. kép, 14. ábra: c-d, d-e metszet) Ez a törmelékréteg irányban a fal folytatásába esik, s másképpen nem is magyarázható, mint hogy annak szétbontott maradványa volt. Tehát a fal megépítése előtt nagyobb tereprendezést hajtottak végre: a területet, a nyitva álló és már nem szükséges fossa-szakaszokat feltöltötték, méghozzá kézenfekvő módon nagyrészt bontásokból származó épülettörmelékes anyaggal, amelyre különösen a sok falfestmény töredék volt a jellemző, amelyeket valamilyen nagyobb átépítés alkalmával verhettek le eredeti helyéről. A késői járószintet, amely a nagy falhoz tartozott, hasonló módszerrel lehetett megállapítani: A metszetben mutatkozó, több sorban egymás fölött elterített törmelékes-falfestményes anyag fölött egyenletesen elszórt kavicssor mutatkozott, rajta betaposott agyagréteg. Ez az utóbbi lehetett az a járószint, amelyet a nagy fallal egyidőben használtak, s amelyen vastag égésréteg mutatkozott. Efölött még két, járószintként értelmezhető réteg húzódott (söderos-habarcsos, majd agyagcsik),

fölöttük pedig ujkori feltöltés. Ez utóbbi járósíntek korát a közülük, illetve fölöttük kikerült anyag vizsgálata dönti majd el véglegesen. Ugyancsak a fossáknál későbbi - vagyis a fallal egyidős, illetve azzal összetartozó építkezés emlékének tarthatjuk azokat a falmaradványokat, amelyeket a faltól keletre, részben csak metszetben figyelhattunk meg. (13. ábra) A fossa fölé épült falak az alattuk lévő laza feltöltés miatt beszakadtak.

A további munka során egyrészt észak felé folytattuk a kutatást, hogy a 3 m vastag falról véglegesen eldönthessük, hogy a legióstábor egyik átépítéséhez tartozik-e vagy más célt szolgál. Déli irányban már nem volt mód a fal további kutatására, mert az az új lakóház alá húzódott, azonban feltétlenül szükséges volt a fossához tartozó táborfal, illetve sarok feltárása.

Észak felé mintegy 40 m hosszúságban sikerült a 3 m vastag erődfalat követnünk. A metszetek, amelyeket a fal alapozása mentén készítettünk, nagy hasonlóságot mutattak a "B" fossától északra lévő metszettel: vagyis ugyanazt a feltöltést-tereprendezést lehetett leolvasni róluk, amelyre a fossa betöltésekor annak közvetlen közelében sor került. A barna humuszra került több rétegben a falfestmény- és épülettörmelékes anyag, s erre épült rá a vastag fal. A fal nyugati oldalán néhány későrómai téglasir került elő, ami mindenképpen bizonyossá tette azt, hogy ez a fal nem a legióstábor keleti fala, hanem éppen ellenkezőleg, a tőle kelet felé eső területet határolja el, s a sírok a fal tövébe, annak külső oldalára kerültek. A fal egyébként ezen a szakaszon igen gyengén volt megépítve, de irányban pontosan egybeesett a tőle délre lévő szakasszal. (47. kép, 11. ábra)

A "B" fossától délre végzett kutatás során, attól 3.30 m távolságban egy újabb fossa került elő. ("C" fossa, 48. kép) Kapcsolatát a "B" fossával, illetve azt a szintet, ahonnan a "B" fossát délről és a "C" fossát észak felől beásták, a mélyre épített ujkori pince miatt nem lehetett tisztázni, mert itt nem volt olyan metszet, ahol a két vizesárok beásási szintjét össze lehetett volna hasonlítani. Ez annál is inkább nehézséget okoz, mert ez az utóbbi ("C") fossa metszete természetes beiszapolódást mutat, s középvonala irányban pontosan egybeesik a tőle nyugatra lévő késői falon keresztülvezetett csatornáéval. (13. ábra) Tehát igen valószínű, hogy ezt még a késői fal megépítése után is használták (eső- vagy szennyvizelvezetésére), de ez nem jelenti azt semmiképpen sem, hogy feltétlenül akkor is készült. Igen valószínű, hogy egy korábbi fossát használtak fel erre a célra. A természetes beiszapolódás természetesen akkor is érthető lenne, ha még mint a legióstábor védőárka töltődött volna fel, de a közelében lévő csatornamaradvány az előző lehetőséget teszi valószínűbbé. Magának a fossának a metszete "V" alakú, oldalai, a "B" fossához hasonlóan, agyaggal keményre tapasztottak. Iránya nagyjából kelet-nyugati, de nem egészen párhuzamos a "B" árokkal, hanem attól ÉNy-DK felé kissé elfordul. Ennek természetes magyarázata az, hogy ezen a szakaszon volt a táborsarok fordulása. Mélysége 2.15, szélessége 4. ⁶

A fossa déli oldalán KNy-i irányu köves út mutatkozott, két periódusban. (49. kép) Az alsót a barna humuszra építették. Alapozása sóderba rakott kisebb kövekből áll, közöttük a tetején keményre döngölt kavicsréteggel. Az út szélessége a metszetben 15 m hosszúságban volt mérhető, közepén KNy-i irányu szennyvizcsatorna húzódott. Alja és oldala kőből falazott volt, tetején kő fedlappal. Az alsó utréteg fölött mintegy 40 cm vastagságban húzódó agyagos föld fölött egy későbbi, szintén KNy-i irányu út húzódott. Szélessége 9 m, apróköves, tetejét erősen letaposták. Kötőanyaga erősen sóderos-habarcsos-kavicsos, sok kő és téglatörmelékkel. A metszetben az utréteg teljes vastagsága 50 cm, a közepén lévő földes csík arra mutat, hogy egyszer megújították. Középe domborúan kiemelkedik. Az út fölötti rétegeket egy modern vízcső beásásával elvágták.

Az utrétegektől délre, az alsó út szintjéről egy harmadik KNy-i irányu fossa indítását figyelhattuk meg. Ez a "D" fossa sem teljesen párhuzamos az előzőekkel, hanem még jobban elfordul ÉK-DNy-i irányban. (Ennek a fossának a feltárására már a rendelkezésre álló idő rövidsége miatt nem volt lehetőség.) (12. ábra)

Az előzőektől délre még egy ponton került sor az észak-keleti táborsarok közelében feltárásra, attól kissé délre került elő az a nagy KNy-i irányu szennyvizcsatorna, amelynek egy keletebbre eső, mintegy 40 m hosszú szakaszát már az 1974. év folyamán sikerült megtalálni. ⁷ A Harrer Pál utcában az a szakasza került elő, amelyiket a táborfalhoz belülről támaszkodó vallum részujébe vágta bele. (50-55. kép, 11. ábra) A csatornát 52 cm vastag

kőfalak határolták, alja is kikövezett volt. Belső szélessége 75 cm, belső mélysége a fedlapok alatt 111 cm volt. Fedlapjai hatalmas kváderkövek voltak, másodlagos felhasználásban egy diszitetlen párkányt is odahelyeztek. A csatorna kövezetét 12 cm vastag sóderréteg borította. Az oldalfalakat nagy kváderekből rakták, kötőanyaguk barna föld. A csatornát két oldalán az oldalfalak tetejéig agyagpakolás szigetelte a szivárgástól, ettől fölfelé pedig homokkal töltötték vissza a beásást. A csatorna keleti végén hiányzott a fedlap. Az ásatási árok keleti metszetsfalában egy nagyjából ÉD-i irányú kiszedett fal húzódott, feltehető, hogy a fedlapjait is ezzel egyidőben bányászták ki.

A nyugati metszetsfal világosan mutatja a vallum szerkezetét és a csatorna beásását. (51, 52, 54, 55. kép) A sötétbarna humuszra sárga köves-kőporos szint került. Ez volt minden bizonnyal a táborfal belüli járószint, s erre hordták fel a magas rézsüt, amely belülről a falhoz támaszkodott. Ennek a rézsűnek a rétegződése egészen a mai felszíntől számított 1 m mélységig megvan, ami fölött az ujkori közmű beásása elvágta. (A metszetben sötétbarna föld és homokréteg váltakozik egymással.) Ebbe a rézsűbe vágták bele utólag a csatornát, a tölcészerű beásást ugyancsak jól mutatta a metszetsfal. (52, 54, 55. kép)

Az árok északi és déli keskeny metszetsfalain pedig kiszedett fal nyoma mutatkozott. Az északi metszetsfalon az is megfigyelhető volt, hogy a rézsű rétegei "nekitámaszkodtak" ennek a kiszedett falnak, így ez minden bizonnyal a táborfal lehetett. (50, 55. kép)

Összegezve tehát a fentiekben leírt feltárást, a tábor építési korszakainak időrendben a következő emlékei kerültek napvilágra:

1. Az ÉD-i irányú, legkorábbi ("A") fossa
2. Az ÉK-DNy-i irányú (legdélebbi, "D") fossa, amelyet kívülről széles, kövezett, csatornázott ut kísért.
3. Eldöntetlen a középső ("C") fossa időrendi helyzete. (Késői használata viszont igen valószínű, feltehetőleg a közeli gyűjtőcsatornába vitte a szennyvizet.) Tisztázatlan a későbbi, magasabban lévő KNy-i utnak a szerepe.
4. Legkésőbbi, illetve utoljára volt használatban a "B" fossa. Időrendi kapcsolata a "C" fossával megoldatlan.
5. A nagy szennyvizgyűjtő csatorna legkésőbb a "B" fossa elkészítésekor, illetve használata alatt megépült. Utólag vágják ugyan bele a vallum rézsűjébe, de mindenképpen még az u. n. II-III. szd-i legióstábor közműrendszerébe tartozott bele. Déli megfelelője az Árpád hid alatt feltárt nagy szennyviz gyűjtőcsatorna, amely szintén a legióstáboron belül, a déli fal közelében gyűjtötte össze a szennyvizet.
6. Noha nem került elő, de az eddig elvégzett ásatások alapján most már szorosan meghatározott helyre lokalizálható az ÉK-i saroktorony.
7. A különböző metszetek vizsgálata során kiderült, hogy a végig a legióstábor fennállása alatt meghatározott távolság volt a lakott és beépített területek és a táborfal között. Így a legkésőbbi, "B" fossától északra mintegy 40 m távolságban volt az első ut. Római kori beépítés nyomára pedig csak a filatórum épülete alatt akadtak. Feltétlen szükséges lenne a tábor egyes építési korszakaiban megvizsgálni, mennyi az a beépítetlen terület, amelyet különböző irányokban a tábor fala körül meghagynak.
8. Az utolsó, "B" fossa betömésekor végrehajtott területrendezéssel egyidőben felhagyják, illetve valamiféle nagyobb átépítésen esik át a legióstábor addig állandó rendszere. Ennek bizonyítéka az ekkor megépült 3 m vastag erődítésfal.
9. Az erődítésfal felépülte után a fal külső - nyugati - oldala mellé temetkeznek, a fal keleti - belső - oldala mellett épületeket emeltek.

A késői erőd megléte további problémákat vet fel a korábbi legióstábortól északkeletre eső területen:

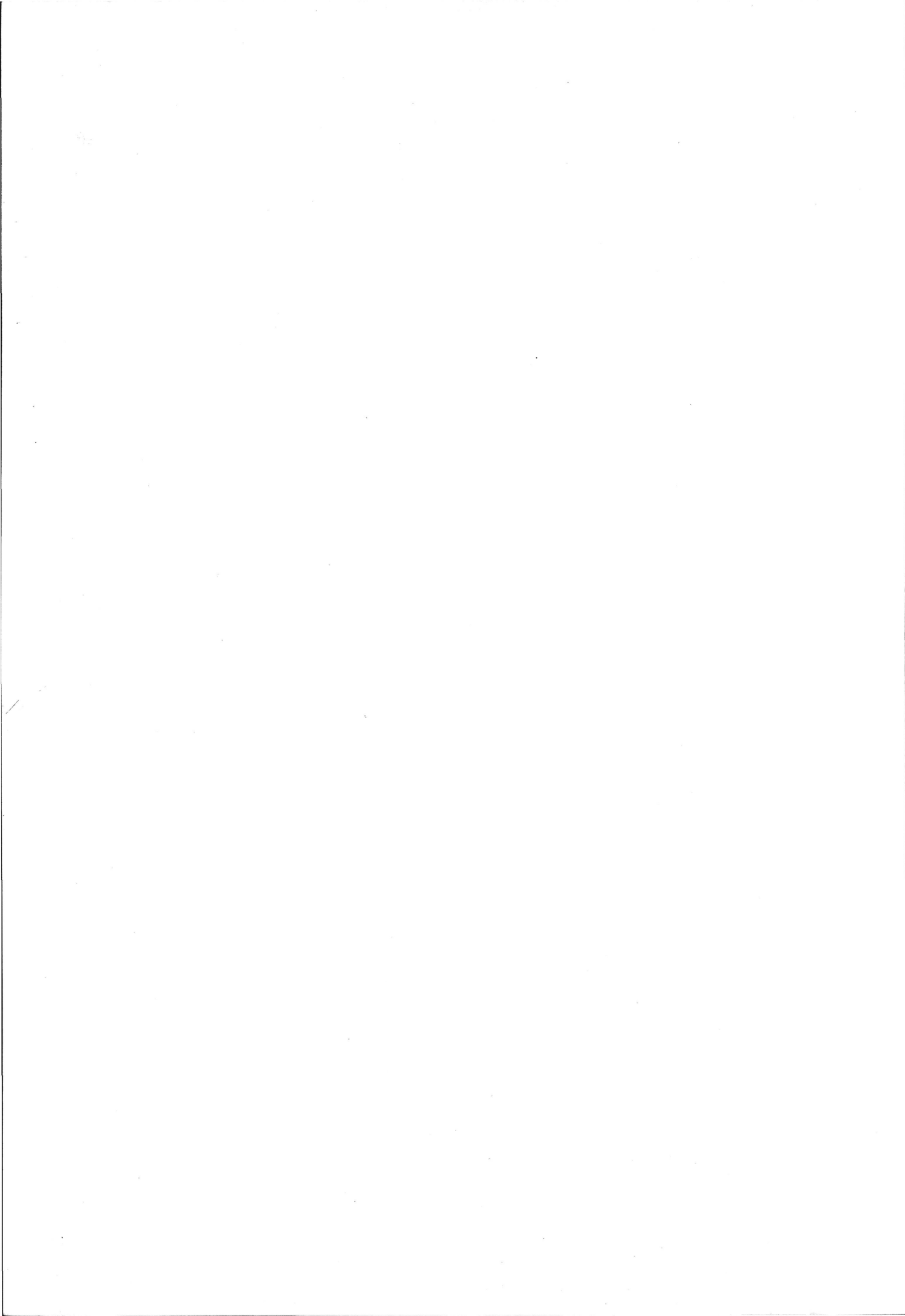
Mikor épült be a terület első ízben, s milyen funkcióju épületek álltak itt egészen a késői erőd megépüléséig, illetve fennállása alatt is? A kérdésre természetesen csak a késői erőd teljes rendszerének feltárása után lehet válaszolni. Szükséges még az említett terület eddig ismert leletanyagának újraértékelése és további feltárása.

A fentiekben felállított és egyes pontjain bizonytalan relativ kronológiát pedig az ásatási leletanyag részletetekbe menő vizsgálatával, másrészt a még hiányzó hitelesítő feltárások elvégzésével tehetjük pontosabbá.

(Ábrák: 11-14, képek: 42-55)

JEGYZETEK

1. A munkát a jelenlegi Harrer Pál u. 20. sz. előtt kezdtük meg, a 18310 (a régi Akác köz), a 18325, 18324 hrsz-u telkeken. (A régi Harrer Pál u. 30-32 sz.)
2. V.ö. a kötetben megjelenő e témáról szóló többi cikket.
3. Az ásatás egy részét Szirmai Krisztina fejezte be. A beszámolóban csak az általam feltárt emlékekről számolok be, mert Szirmai Krisztina ásatása még befejezetlen, s az eredmények összedolgozása csak a feltárások befejezése után lehetséges. A megjelenő fényképeket Molnár Iлона, a 4. sz. felvételt Szemenyei Tivadar, a rajzokat Málík Éva készítette. Munkájukért itt mondok köszönetet. Az ásatás geodéziai felmérését a BME Geodéziai Tanszéke, Vándor Andrásné és Szesztai Attiláné végezték el.
4. V.ö. Nagy T. - Györffy Gy. - Gerevich L. : Budapest Története, Budapest, 1973. 115.
5. Atszf 100,85, illetve 103,84 magasságok.
6. Az alsó utrétégtől számítva.
7. Ld. a kötetben megjelenő leletmentési jelentések között a Kő utcát.

MARGIT NÉMETH

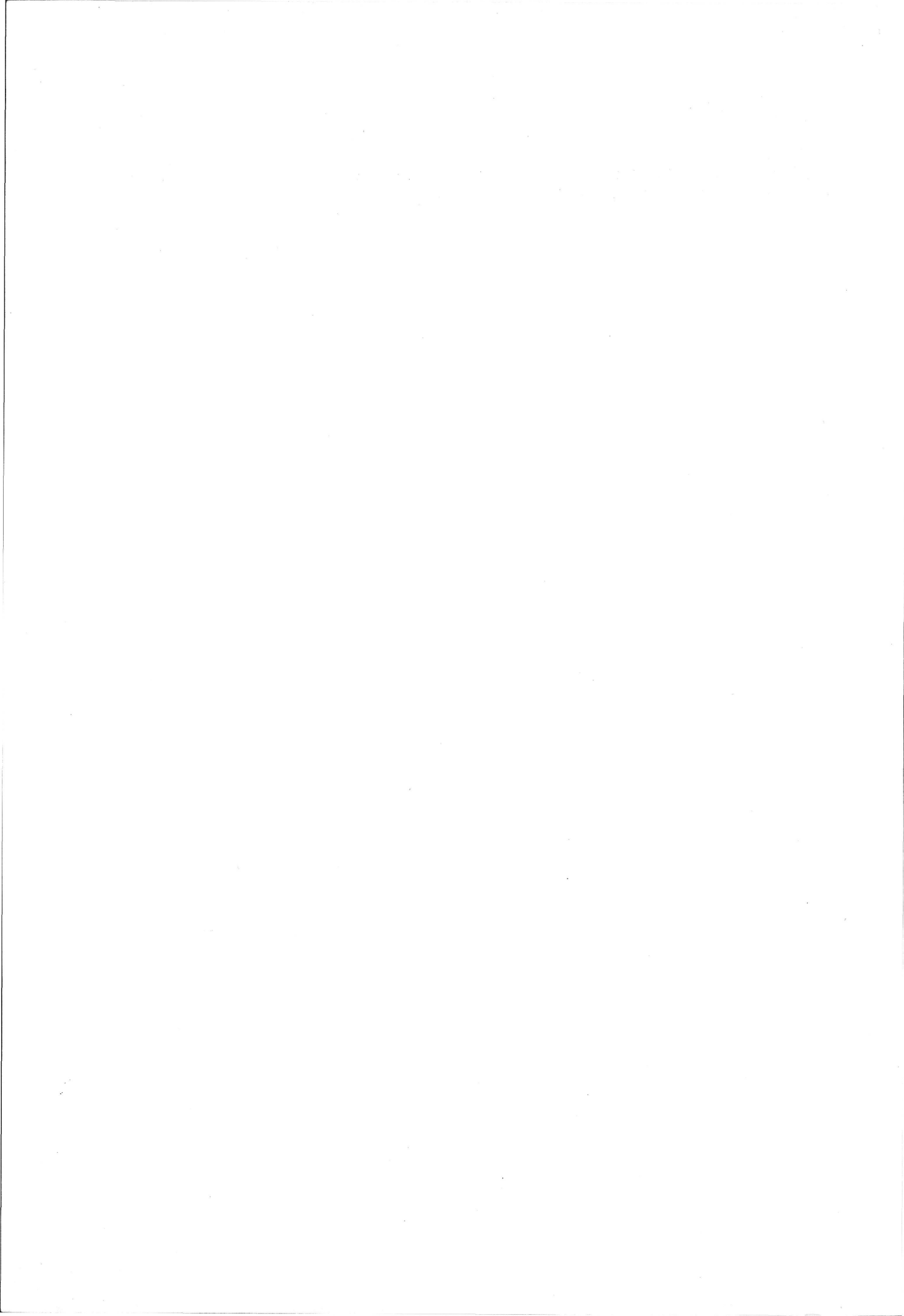
ARCHAEOLOGICAL OBSERVATIONS NEAR THE NORTH-EASTERN CORNER OF THE
CAMP (PRELIMINARY REPORT)

Excavations were conducted at the eastern side of the house No. 12-22, Harrer Pál Street, Budapest, 3rd district on several occasions during the years 1974 and 1975. The excavations aimed at opening up the north-eastern corner and corner-tower, respectively, of the 2-3rd century A.D. legionary camp, as well as the fossae belonging to them. These works did not bring the desired result in every respect, since they had to be continued among newly built houses and functioning public utilities, within a rather limited space. Still, as a result beyond expectation, the western defensive wall of the late fort was found, which had been built after the abandonment of the earlier fort of the 2-3rd century legionary camp. In several places its remains were brought to light by the excavations which thus modified the opinion professed on the architectural and military history of Aquincum in the late Roman period. (See the other papers on the exact place of the excavation, see Note 1.). However, there was no way of opening up the corner-tower of the 2-3rd century legionary camp; only the fossae surrounding the camp, from the outside - three in number - could be dug out in part. Besides them a short section of a fossa of north-south direction was found, also which had belonged to the earliest fortification system. (Fossa "A", Fig. 13., Plate 45.). (The general plan of the excavations see in Fig. 11.). The southernmost, partly dug-out fossa "D" of north-east to south-west direction follows next chronologically, and on its northern side it was accompanied by a wide, paved and drained road. (Fig. 12., Plate 49.). Out of the three, fossa "B" was used longest, it was filled up only when the late wall of north-south direction of the fort was erected. (Figs. 12, 13; Plate 42, 44, 45.).

The common drain of east-west direction belonged which to the public utility system of the legionary camp was conducted south of the fossae (and obviously also of the northern wall of the camp) consequently, within the area of the camp. It was cut into the slope of the castle rampart subsequently. (Fig. 11; Plate 50-54.). According to these, the north-eastern corner-tower can now be located in a strictly determined place. (Cf. Fig. 11.).

At the time of the last terrain correction, when the last fossa ("B") was filled up, the system of the legionary camp which was stable up to then, underwent a major reconstruction. The western wall of the newly built fort was led through fossa "B"; along its external, western side the dead were buried, and, along the inner, eastern one buildings were erected. As a future task, the chronology as set up above has to be rendered more accurate by a detailed examination of the excavated finds, as well as by the corroborating excavations still remaining to be accomplished. A further examination of the architectural history of the site of the fort - i. e. of the area to the east and north-east of the legionary camp - is by all means necessary.

(Figures: 11-14, plates: 42-55)

МАРГИТ НЕМЭТ:

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ НАБЛЮДЕНИЯ, ПРОВЕДЕННЫЕ В СЕВЕРО-ВОСТОЧНОМ
УГЛУ ВОЕННОГО ЛАГЕРЯ

В 1974 и 1975 гг. неоднократно проводились раскопки к востоку от домов, находящихся в Будапеште III, ул. Харрер Пал №№ 12-22. Целью раскопок было вскрытие северо-восточного угла военного лагеря с башней и фоссами. Раскопки не во всем принесли ожидаемые результаты, поскольку их можно было провести лишь на территории между недавно построенным жилым домом и коммунальными предприятиями. Это довольно узкая площадь. Однако одним из результатов, превзошедших все наши ожидания, было открытие защитной стены позднего укрепления, которая была построена уже после отказа от ранних форм римского военного лагеря II-III века. Следы позднеимперского укрепления были обнаружены во многих пунктах раскопочного участка, и тем самым изменили концепцию по истории строительства позднеимперского Аквинкума и военной его истории. /См. другие статьи настоящего тома по этому вопросу; о точном месте раскопок см. сн.1./ К сожалению, вскрыть угловую башню военного лагеря II-III века не было возможности, но удалось частично раскопать пять окружающих ее с внешней стороны фосс. Кроме того, была обнаружена еще одна фосса северо-южного направления, небольшой отрезок которой был раскопан. Она относится к самой ранней системе укреплений /фосса "а" фиг. 13, план раскопок см. на /фиг. 11/. За ней в хронологическом порядке следует фосса "d" направления С-В - Ю-З, которую также удалось частично раскопать /рис. 48/. Фосса "с" является более поздней /рис. 48/. Всех позднее использовали фоссу "b", она была заделана лишь во время постройки стены укрепления, имеющей северо-южное направление /фиг. 12, 13, рис. 42, 44, 45/.

К лагерю относилась и канализационная труба восточно-западного направления, проходящая к югу от фосс /следовательно, и северных стен лагеря/, то есть внутри военного лагеря. В запрудный канал ее встроили позднее /рис. 50-54/. В свете этих данных северо-восточная угловая башня локализуется довольно точно /ср. фиг. 11/.

Во время засыпки фоссы "b" постоянная до этого времени система военного лагеря была перестроена. Западную стену, построенную тогда, провели через фоссу "b". По ее западной стороне, извне устроили могильник, а с внутренней восточной стороны возвели постройки. Хронология, набросанная нами выше, должна быть уточнена детальным рассмотрением материала, а также проведением дальнейших раскопок. Необходимо проанализировать историю строительства на позднем укреплении, то есть к востоку и северо-востоку от военного лагеря.

/Фиг. 11-14, рис. 42-55/

ELŐZETES JELENTÉS AZ AQUINCUMI II-III. SZÁZADI LEGIÓSTÁBOR DÉLI, VALAMINT A IV. SZÁZADI ERŐD NYUGATI FRONTJÁN VÉGZETT KUTATÁSOKRÓL

I. A II-III. SZÁZADI LEGIÓSTÁBOR DÉLI FRONTJÁN VÉGZETT KUTATÁS

Az óbudai szanálásokhoz kapcsolódó régészeti feltárások során 1975. szeptember-december folyamán lehetőség nyílt a II-III. századi legiós tábor déli védműveinek kutatására.¹

A mai Szőlő u. 70-74. számú ház előtt az uttesttől keletre² mintegy 44 m hosszú, 5 m széles, megközelítőleg észak-déli irányú árkot húztunk. (15. ábra) Ebben északról dél felé haladva a következőket tártuk fel: egy római kutat, egy fossát, amelybe később egy vízvezetékot vágtak, egy 12 m széles római utat, majd ettől még délebbre kettős fossát. (16. ábra)

A kutatóárok északi végében található 1,5 m átmérőjű kutat (56.kép) a felszíntől 4,6 m mélyséig bontottuk ki. 4,05 méterre bukkanunk a 0,35 m széles terméskőből rakott kutgyűrűre. (szintje: Atszf. 99, 53.) A káva fölötti sötétbarna agyagos rétegből római kerámia került elő, s mivel a betöltés természetes feltöltődésre utal a kut ennél csak régebbi lehet.

A kuttól délre tártuk fel az 1. számú fossát (57.kép). Eredeti beásásának szintjét azonban a későbbi bolygatások miatt nem tudtuk megállapítani. Megfigyelhető szélessége 8 m volt, legmélyebb pontjának szintje Atszf. 99,14. A védőárok fenekén lassu beiszapolódás volt észlelhető. A betöltésből IV. századi kerámia is előkerült.

Az 1. számú fossa déli részébe betöltődése után vízvezetékot vágtak. (58.kép) A vezeték lefektetése után a beásást földdel visszatöltötték. A 15 cm átmérőjű kerámia cső egy sor kőből rakott, 60 cm széles falba volt ágyazva. A kövek közé kevés habarcsos kötőanyagot raktak. A vízvezeték egy darabját kiemeltük, a pontosabb kormeghatározás a benne lévő betöltés átiszapolása után válik lehetségessé.

A vízvezetékétől tovább haladva dél felé egy 12 m széles "bogárhátú uttest" került napvilágra (59.kép), amelyet azonban újkori közművek több helyen is átvágtak. A szabálytalan, nagyméretű kővekből álló utalapozás vastagsága 40-65 cm. Felette átlagosan 20 cm vastag világosbarna réteg húzódik, az efölött elhelyezkedő átlagosan 20 cm-es sóder réteg pedig az ut felújítására utal. (60.kép) Az utalapozás alatti 20-30 cm vastag világosbarna pernyés réteg ráhúzódik az uttól délre lévő 2. számú fossa betöltésére, megadva a kettő relatív kronológiáját. A pernyés réteg alatti sötétbarna bolygatatlan rétegbe vágták bele a 2. és 3. számú fossákat. (61.kép)

A két fossa egyidős lehet, a 2. számú szélessége 1,1 m, a 3. számúé 5 m. Mélységük 110 ill. 130 cm. (Atszf. 99,68 ill. 99,36). A betöltési rétegek alapján itt is folyamatos feltöltődésről beszélhetünk. A betöltésből zömében a II. sz. első feléből származó kerámia anyag került elő.

Összefoglalva az árok relatív kronológiáját, a következőket mondhatjuk el. A legrégebbinek a déli kettős fossa tűnik, ennél későbbi az ut, mely alatti pernyés réteg ráhúzódik a sáncárok betöltésére. Valószínűleg ez az ut az 1. számú fossához tartozó külső ut, melynek egy másik szakasza már korábban ismert.³ Új eredmény a déli kettős árok, amelynek kapcsolatát a táborfallal, ill. annak különböző periódusaival a további kutatásnak kell tisztázni.

táznia, amennyiben ezt az óbudai építkezések lehetővé teszik. További feladat a vízvezeték és a már korábban feltárt vízvezeték rendszer kapcsolatának vizsgálata.

II. A IV. SZÁZADI ERŐD NYUGATI FRONTJÁN LÉVŐ PATKÓ ALAKU TORONY KUTATÁSA

A Magyar Lajos u. 20. számú háztól északra (volt Fényes Adolf u. 84-86. sz. telkeken) került sor a torony feltárására.

A kutatás közvetlen előzménye a Magyar Lajos utca uttestjétől nyugatra húzott távfűtő-árokban végzett leletmentés volt, amely során a IV. századi erőd nyugati falát sikerült mintegy 37,5 méteres szakaszon megfigyelni. Ezt követte a torony legfelső, középkori szintjének feltárása.⁵

A torony teljes feltárására 1975. június-szeptember havában került sor. A 3,6 m széles nyugati erődfalból kiugró torony belmérete a következő: hosszanti tengelye 6,7 m, szélessége 2,8-3,1 m. (A torony északi és déli fala nyugat felé széttartó.) A toronyfal szélessége a déli falon mérve 2,3 m. Bejárata a keleti oldalon volt, amelyet a középkorban elfalaztak. (17. ábra és 62. kép)

A torony alapozása átlagosan 1,3 m mély, az alsó három sor kő kötőanyag nélkül, opus spicatum technikával földbe rakva készült. E felett 0,7 m magas törtköves, téglatoromfalas habarcsos falazás következik, amelyet a fal felrakása után habarccsal öntöttek le. Ez vakolat szerű egységes bevonatot képez. Az alapozás ettől csak a nyugati oldalon, a patkó ivelésénél tért el kis mértékben. Itt az iv külső felén az alapozás a többinél mélyebb, teknő alakú, de ugyanugy a fentebb említett habarccsal leöntött technikával készült. (18. és 19. ábra)

Hasonló jellegű a tornyot ÉK-DNy irányban átszelő csatorna falazása is, melynek szélessége 1,3 m, a falak vastagsága 40-40 cm. Alja peremes téglával bélelt.⁶ A csatorna magassága 90 cm, tetejét nagy kőlapokkal fedték le. Erre húzódik rá a toronyfal alapozása, amely a csatorna felett megrepedt. (63, 64, 65. kép)

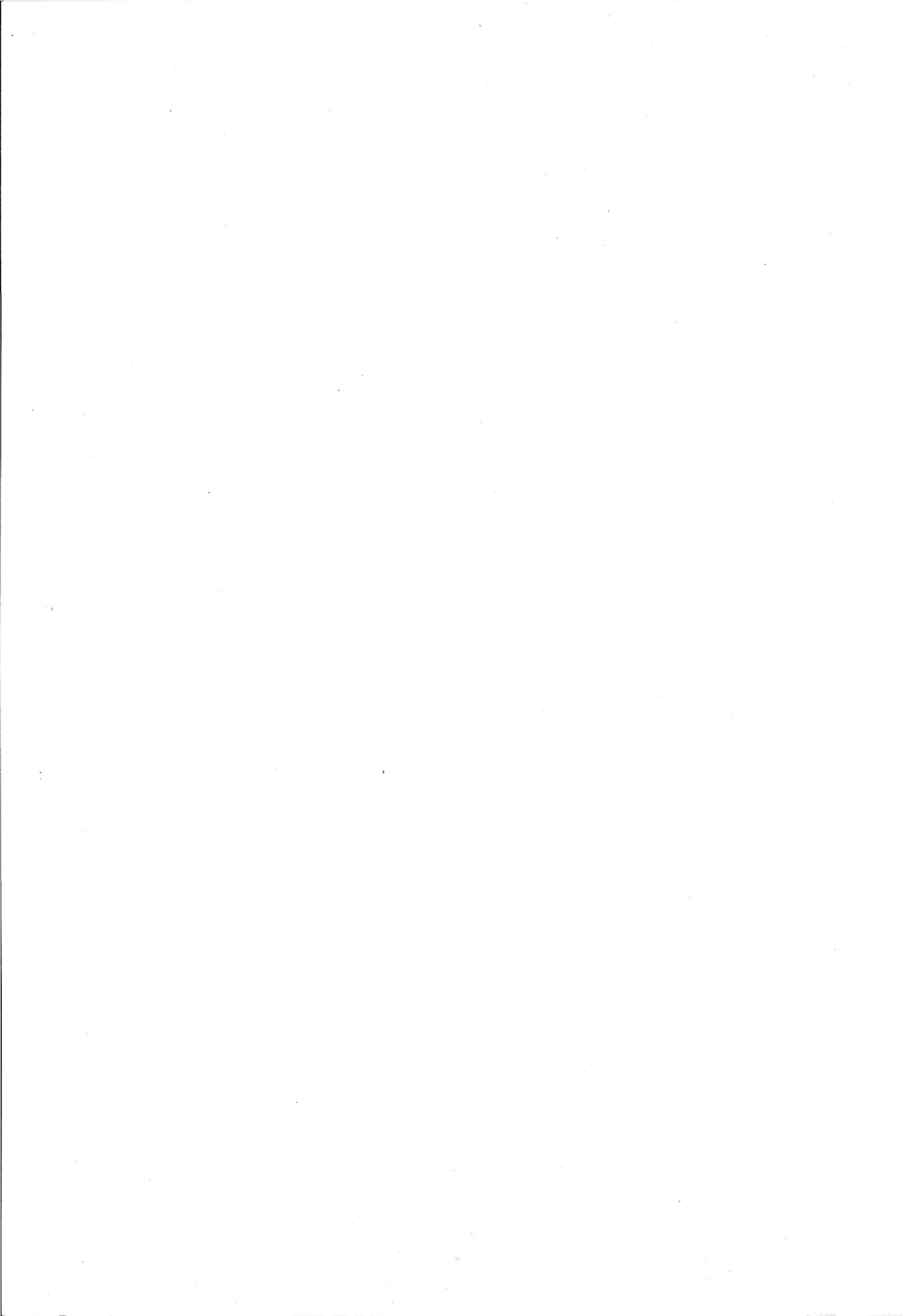
A torony eredeti belső járósíntjét még a római korban megemelték, faragott párkány- és sirkőtöredék beépítésével, amelyet 10 cm vastag habarcsos, törtköves réteggel vontak be. Ebből a szintből került elő egy AV VALENTINI és egy /FRIGE/RIDVS VP DV X APVAL feliratu bélyeges téglatorom, melynek alapján a padlószint megemelését Valentianus korára tehetjük, a legújabb kutatások alapján a 369(?) - 373/374 közötti időszakra.⁷

Ezen a szakaszon is további feladatok várnak a kutatásra. Kérdés, hogy tartoztak-e és ha igen, milyen védművek a IV. századi erődhöz, hogyan kapcsolódott a II-III. századi tábor DK-i sarkához ill. védműveihez. Tisztázni kell az erődfaltól nyugatra húzódó különböző falmaradványok viszonyát e rendszerhez, továbbá a torony alatt húzódó csatorna csatlakozását a már ismert csatornahálózathoz.

(Ábrák: 15-19, képek: 56-65)

JEGYZETEK

1. Ebben a cikkben, mely mint a címe is mutatja előzetes jelentés, nem vállalkozhattunk finomabb kronológia felállítására. Erre csupán az előkerült leletanyag feldolgozása után kerülhet sor. A II-III. századi legios tábor déli védműveinek legutóbbi összefoglalása: Nagy T.: Budapest Története. Budapest 1975. 115. A Pacsirta utcai kapu kutatása: Zolnay L.: A Budapesti Történeti Múzeum leletmentései és ásatásai az 1966-1970. években 39. III. Pacsirta u. 16. Bp. R. 23. (1974) 265-266.
2. Régi Föld u. 20-25. sz. telkek. (Hrsz.: 17093, 17207.)
3. Nagy T.: i. m. 115.
4. Helyszínrajzot ld. uebben a kötetben Facsády Annamária: Előzetes jelentés...
5. Ld. e kötetben Parragi Gy.: Fényes Adolf u. távfűtőárok leletmentés. A középkori szint feltárását ld. e kötetben Bertalan Vilmosné: Fényes Adolf u. 84-86. A torony római kori szintjeinek feltárását Póczy Klára kezdte meg. Az anyag átengedéséért neki tartozom köszönettel.
6. A csatornából kiemelt bélyeges téglá felirata elmosódott, ezért meghatározására nem tudtam vállalkozni.
7. Soproni S.: Adatok a Valentinianus-kori bélyeges téglák időrendjéhez. Arch. Ért. 85 (1958) 52-54. A legújabb kutatási eredményt Lőrincz Barnabás szíves szóbeli közlése alapján használtam fel. A kérdés irodalma: B. Lőrincz: Die Duces von Valeria unter der Herrschaft des Valentinianus I. (364-375). Alba Regia 15 (1976) sajtó alatt.
8. Ezuton mondok köszönetet az ábrák és képek elkészítéséért Héjjas Pálnak (15. ábra), Málik Évának (16-19. ábra) Molnár Ilonának (61;64. kép) és Tihanyi Bencének (56-60. kép, 62, 63, 65. kép).

KATALIN H. KÉRDŐ

PRELIMINARY REPORT ON THE INVESTIGATIONS CONDUCTED AT THE SOUTHERN FRONT OF THE 2-3rd CENTURY LEGIONARY CAMP AND AT THE SOUTHERN FRONT OF THE 4th CENTURY FORT IN AQUINCUM

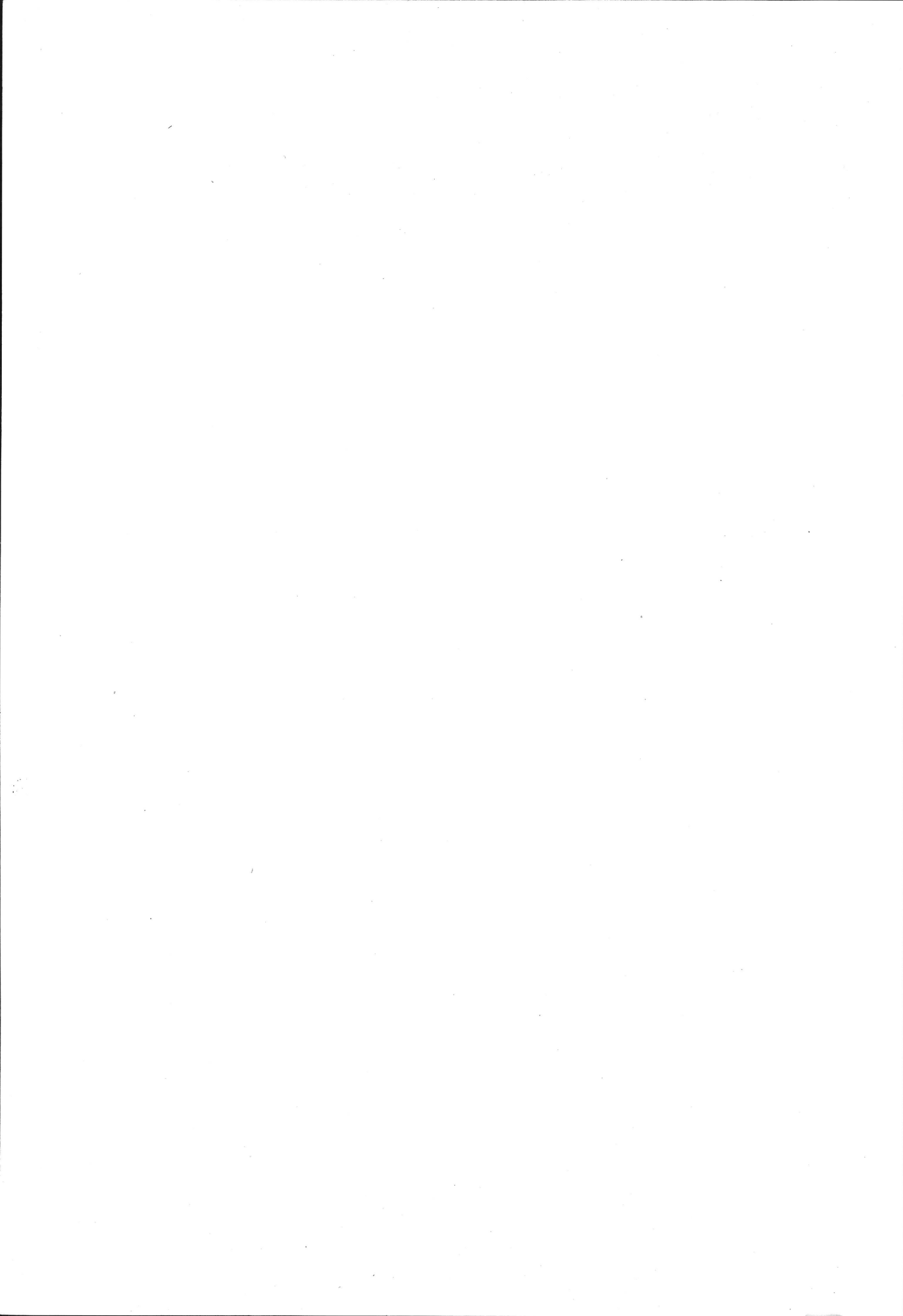
The excavations of the southern front of the 2-3rd century legionary camp and of the western front of the 4th century fort were effected in the year 1975.

Proceeding from the north to south in the trial trench dug to the east of the house No. 70-74, Szőlő Street, the following were disclosed: a Roman well 1.5 m. in diameter, an about 8 m. wide fossa, into which later a single-pipe aqueduct was cut. The latter was lead in a 0.6 m. wide wall laid of one course of stones. Further to the south a 12 m. wide Roman road was found which, as shown by the sections, was restored in later times. The widths of the double fossa uncovered to the south of the latter are 1.1 and 5 m., the depths 1.1 and 1.3 m., respectively. As to the relative chronology of the uncovered objects the following can be said: the oldest of all seems the southern double fossa, later than that one is the road under which the ashy layer extends over to the filled-in ditch. It is probably the outer road belonging to the large fossa, of which another section is known from earlier times. The northern double trench represents a new result; its connection with the wall of the camp and with the various periods of the latter respectively, needs to be cleared up by later research work, just as the relation of the aqueduct to the water-conduit system already known from before.

To the north of the house No. 20, Magyar Lajos Street the horseshoe-shaped tower of the 4th century fort was uncovered. The inside measurements of the tower jutting out of the 3.6 m. wide western wall of the fort are 6.7 x 2.8-3.1 m. (The northern and southern walls diverge towards the west.) Measured on the southern wall, the width of the wall of the tower is 2.3 m. Its entrance was on the eastern side; in the Middle Ages this entrance was walled up.

Under the foundations of the tower there extends a drain pipe, which is 1.3 m. wide, and the bottom of which was lined with rimmed bricks. Its direction is north to south-west. The inside level of the tower was raised still in the Roman period, by building into it fragments of carved cornices and tombstones. The latest possible date of the building of the tower is indicated by the stamped bricks found in this level, bearing the inscription: AP VALENTINI and FRIGERIDUS DUX AP VAL.

A more exact determination of the various periods will be possible at both sites after the elaboration of the finds turned up.
(Figures: 15-19, plates: 56-65)

КАТАЛИН Х. КЕРДЁ:

ПРЕДВАРИТЕЛЬНОЕ СООБЩЕНИЕ О РАСКОПКАХ, ПРОВЕДЕННЫХ В АКВИНКУМЕ
НА ЮЖНОМ ФРОНТЕ ВОЕННОГО ЛАГЕРЯ II-III ВВ. И ЗАПАДНОМ ФРОНТЕ ФОРТА IV В.

В 1975 г. были произведены раскопки на южном фронте военного лагеря, относящегося ко II-III. векам, а также на западном фронте укрепления IV века.

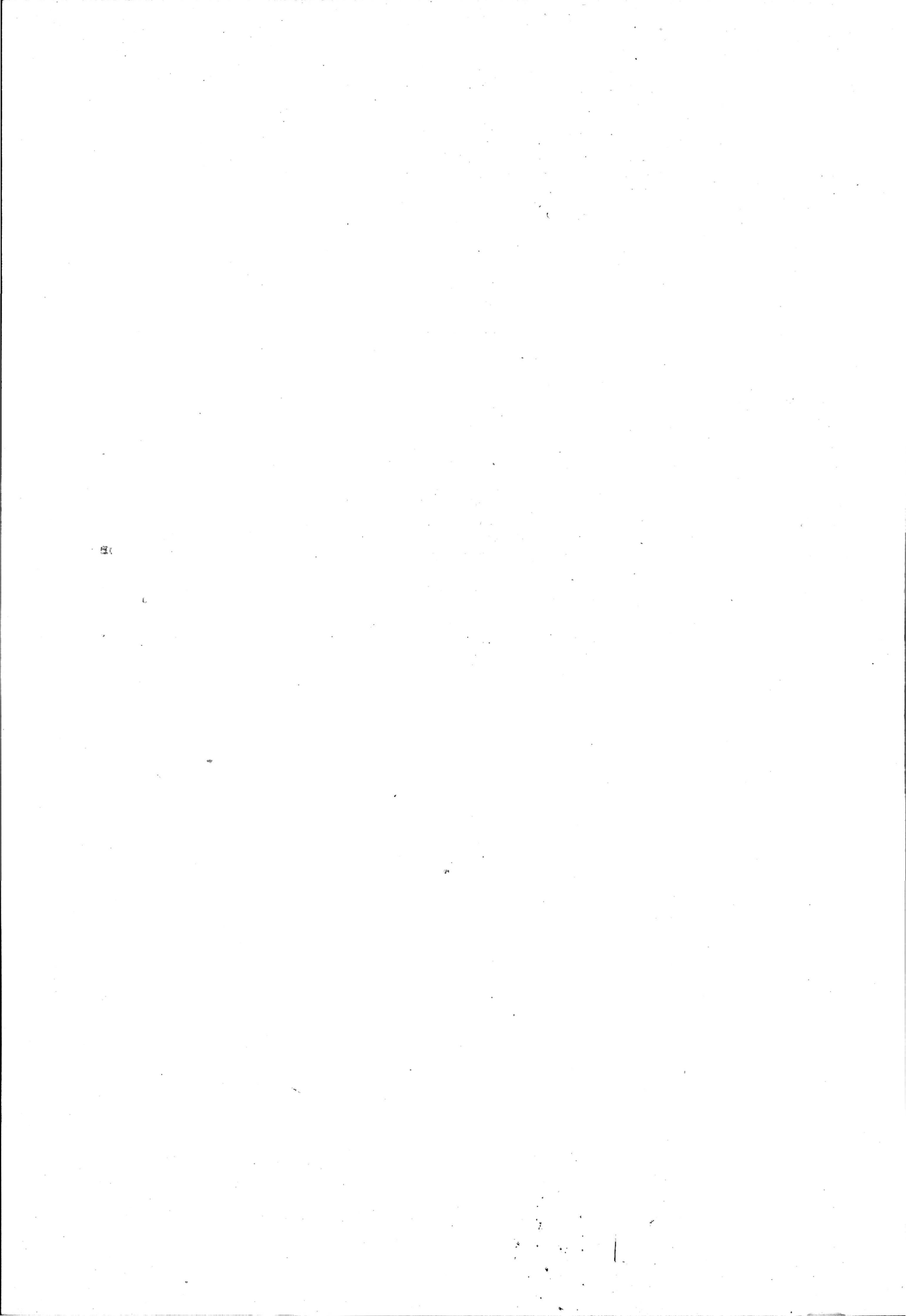
В траншее, проложенной к востоку от домов №№ 70-74 по ул. Сёлё, нами были раскрыты памятники, располагающиеся с С на Ю в следующем порядке: римский колодец, диаметром 1,5 м, фосса почти восьмиметровой ширины, в которую позднее впустили водопроводную керамическую трубу, проведенную в стену, сложенную из одного ряда камней, и ширина которой достигает 0,6 м. Продолжая раскопки в южном направлении, мы обнаружили римскую дорогу двенадцатиметровой ширины, которая, если судить по разрезу, в более позднее римское время была обновлена. Двойная фосса, находящаяся к югу от нее, 1,1 и 5 м ширины, а глубина ее 110 и 130 см. Об относительной хронологии раскрытых объектов можно сказать следующее. Самой древней из них представляется южная двойная фосса, несколько позднее была построена дорога, под которой имеется слой золы, находящийся на заполнение рва. Эта дорога являлась, повидимому, внешней, относящейся к колодцу. Ранее уже был известен ее другой участок. Новым было открытие южного двойного рва, связь которого с лагерными станами и его различными строительными периодами предстоит выяснить в будущем. Дальнейшими раскопками следует также выявить связь водопровода с уже известной в этом районе водопроводной системой.

К северу от дома № 20 по ул. Мадьяр Лайош мы раскопали подковообразную башню форта IV века. Внутренние размеры башни, выступающей от фортовой западной стены, достигающей в ширину 3,6 м, следующие: 6,7 x 2,8-3,1 м. /Северная и южная стены башни расходятся к западу./ Ширина южной стены башни 2,3 м. Вход расположен с восточной стороны, в средние века он был заделан.

Под фундаментом башни тянется канал, выложенный камнями, ширина его 1,3 м. Дно канала покрыто кирпичами с венчиками. Его направление СВ - ЮЗ. Внутренний уровень башни подняли еще в римскую эпоху, встроив в него фрагменты резного карниза и надгробия. К наиболее позднему времени постройки башни относятся кирпичи со следующей надписью на клеймах: AP VALENTINI и FRIGERIDUS DUX AP VAL.

Точное определение различных строительных периодов, прослеженных нами на двух раскопочных участках, можно будет дать после детального изучения материала.

/Фиг. 15-19, рис. 56-65/

A PORTA PRAETORIA FELTÁRÁSA AZ AQUINCUMI LEGIOSTÁBORBAN

A Kórház-u. 7. szám alatt 1972-ben Bertalan Vilmosné a középkori városkutatás érdekében folytatott régészeti feltárásai alkalmával római kori épületmaradványokat talált, melyekről rövidesen kiderült, hogy a legiostábor K-i kapujához tartozhatnak.¹ A római kori építményre Nagy Tibor még ugyanabban az évben rábontott a megkezdett felületeknél,² így nagyjából már ismertük a két kaputorony helyét, amikor 1973 őszén ezen a ponton megkezdtük az ásást azzal a céllal, hogy tisztázzuk a kapu alaprajzát, határozzuk meg építésének idejét, esetleg periódusait. 1973. folyamán először megkerestük a kapuhoz vezető via praetoriát, a via sagularis és a via angularis burkolatát, dokumentáltuk különböző periódusait, utána a kaputól É-ra és Ny-ra feltárt raktárak és egyéb épületek, valamint a porta praetoria kapcsolatát kerestük. Csak 1974 folyamán került sor a táborkapu teljes alaprajzi tisztázására.

A Vöröskereszt utcában feltárt római kori utrészletek alapján ki lehetett számítani a kapu ive alatt áthaladó via praetoria és via sagularis kereszteződésének a helyét. A feltárásokból aztán kitűnt, hogy utóbbinak K-i szakasza itt a kapu térségében a táborfaltól 7, 20 m-re van. A két ut kereszteződését sajnos 5-6 kábel fedi, és mellettük a modern épület (209/b számú) rátelepedett a kapu Ny-i szegélyére. Ezért esetleg a kábelek elbontása után lehet majd erre a pontra néhány év múlva visszatérni. Viszont a via praetoria mindkét oldalán megtaláltuk a Kórház utcától É-ra az utat szegélyező első épületek helyét. Az egész kapu-építmény ÉD-i irányban 38 m széles területet foglalt el. Egy ÉD-i irányú árokrendszerrel 1973 és 1974 folyamán az alábbi problémákat tisztáztuk:

Az É-i metszetben a kiszedett táborfal 160-180 cm széles teknője mellett, attól K-re egy lekövezett ut mutatkozott. A faltól Ny-ra szintén utburkolat nyoma látszik, amelyre aprószemű, puha mészkövekből kirakott érdes felületű burkolat jellemző. E fölött egy vastag beégés látható cölöpnnyomokkal. (66.kép) Ugyancsak az É-i metszetben tűnt elő a via sagularis helye, amelyet két izben is megújítottak. Legfelső rétege - tehát a harmadik periódus lekövezése - fehér habarcsba ágyazott gömbölyű kövekből és téglatöredékekből állt. (67.kép) Ez a harmadik utburkolat kicsit Kfelé csuszlik el a korábbi utvonal nyomvonalától és ráterjed az elbontott vallum helyére. (68-70.kép) Kirajzolódott az É-i kaputorony építménye, amelynek felmenő falából Ny-i és Ény-i oldalon, valamint a Dny-i saroknál három sor kváder látható, az eredeti helyén. Érdekes, hogy az É-i kaputorony felmenő falai nyolcszögletűek, az alapozás ezzel szemben köralaprajzu. (72.kép) Megváltozik tehát a torony Nagy Tibor által feltételezett formája és mérete, mert nem lesarkított téglalapalaku volt a torony alaprajza, hanem szabályos nyolcszöget rajzolt ki. A torony belseje tömör, közuzalékkal és kőfaragás során keletkezett nagy mennyiségű kőporral vegyes földdel dögölték be a pincét és a földszintet. Eredeti járószintet nem találtunk, mert az magasabban volt az elbontáskor keletkezett szintnél. A külső járószint azonban megőrződött a kapu Ny-i oldalán és a személyforgalom számára készült déli átjáróban. Ez fehér, öntött habarcsos, amit egy későbbi időpontban sáros földdel betapostak, majd az idők folyamán megemelkedett szintre újabb öntött padlót húztak (71.kép) Az utóbbi járószint keletkezésével egyidőben cölöpöket vertek le. Egy következő átalakítás alkalmával faszerkezettel-állvánnyal támogatták meg az omladozó tornyot. Az sincs azonban kizárva, hogy a cölöpnnyomok, amelyek szabályos távolságban veszik körül a nyolcszögű építményt, a felső emelet építésének állványo-

zásából valók. (73. kép) Az É-i kaputorony D-i oldalához KNy-i irányban 360 cm széles támpillér csatlakozik, ezen az eredeti helyen háromlábazati párkányrész maradt meg. Már egy későbbi beépítésnek a nyomai azok a vékonyabb falak, amelyek között órlókö hevert, néhány sárga mázas és besimitott diszű edénytöredékekkel. A kaputorony Ny-i oldalán kulcs alakú falnyelv csatlakozik a nyolcszög oldalához, ezen mérföldkö töredéke és oszlop maradványa hevert. Ezen az oldalon is kirajzolódott egy támpillér körvonala, illetve annak D-i szegélye. (A támpillér fölött KNy-i kábel vezet, ezért itt 2 m széles tanufalat kellett hagynuk.) (76. kép)

A kapu középtengelyében széles, falazott csatorna futott KNy-i irányban (74. kép), amit a középkor folyamán éppen a kapu közepén egy hatalmas beásásnál megbontottak. A beásás oka, hogy kutat építettek ide, a leletanyag szerint feltehetően a XIII. században. Ugyanebből származnak a kapu középső bejárójába épített kemencék. Ebben is a XIII. századtól kezdve találhatók jellegzetesebb leletek, a kemence betöltésében a XV. századra jellemző vasszerszám együttes volt. (75, 77, 78. kép) A római táborkapu K-i oldalán a két kaputorony közötti szakaszon mindenütt megvan a római kori utburkolat, kezdetben fehér öntött, habarcsos, később téglatöredékekkel bedöngölt lekövezésként. A korábbi fehér öntött, habarcsos burkolatra négyzet alakú kőlapokat helyeztek, ezekből összesen öt darabot még in situ találtunk, a többi középkor folyamán építőanyagként elszállították.

A kapu elbontásának idejére némi támpontot nyújt az a sok faragott kötőredék, amelyeket szabályosan feldaraboltak. Kb. azonos méretű kockákra vágva három sorban rakták le a hatalmas tömböket a déli átjáró előtt, kb. 3 m széles sávban, annak K-i oldalán (78. kép) A felszerelt épületfaragványok, amelyek között párkányok, pillérek, boltívek, oszlopok stb. töredékei ismerhetők fel, a téglatöredékekkel bedöngölt felső járószinten hevernek oly módon, hogy a kövek és a római burkolat között átlag 8 cm vastag földes-iszapos réteg látható. A kapu már hosszú ideje nem lehetett használatban, amikor előtte az épületmaradványokat egymás mellé három sorban lerakták. A kövek alatti földrétegben ugyanis jellegzetes későrómai mázas kerámia töredékei, elvértve egy-egy besimitott cserép és fekete jellegtelen késői töredékek maradtak meg. Koruk a IV. század legvégére, az V. század elejére keltezhető.

A kövek viszont már úgy kerültek erre a helyre, hogy a kapu előtt két kut állott (75. kép), ez is mutatja, hogy eredeti funkciója már nem volt a kapunak. A köveket ugyanis hozzá igazgatták a kut kávájához. Egy későbbi periódusban viszont úgy emeltek két középkori épületet a táborkapu K-i oldalához, hogy a római épületfaragványok sarokkőként beépítve maradtak az épületben.

A relatív periodizáció tehát a következő: a táborkapu járdáját eredetileg habarcsba raktott négyzetű kőlapokból rakták ki. Erre később, de még a római kor folyamán, aprószemű kövekből és téglatöredékekből döngölt burkolatot huztak. Majd hosszabb ideig nem használták ezt az utat, mert földdel feltöltődött, beiszapolódott. Ebben az időszakban áshatták a kutat a kapu mellé egy olyan időben, amikor a félig romos déli kaputoronyban műhelyt rendeztek be, erre utal az órlókö és a kis tüzelőhelyek. Majd még később a római épület faragványait elfűrészelték, feldarabolták és talán utalapozásként sorba rakták őket a műhely felől az egykori kaputoronyok keleti oldalán.

A XV. században néhány helyiséges kőalapozású, de vályogfalú és fakonstruktíós épület került erre a helyre. A lakóházak hulladékgyűjtőiben XV. századi kerámia volt.

A porta praetoria északi kaputornyának körvonala szerint a torony ÉD-i irányban 840 cm széles, a Ny-i nyolcszögletű rész külső szegélye 426 cm, az ÉNy-i szakasza ugyancsak 426 cm, a felmenő fal 137 cm vastag, amelyhez 15 cm-es ives lábazat tartozik. Ezáltal a fal szélessége mindenütt 150-152 cm között változik. (20. ábra)

Az északi torony É-i oldalánál (a nagy KNy-i irányú) metszetben egy kiszedett táborfal 175 cm széles teknője mutatkozott, amit a kis kockás utburkolat szintje alatt 320 cm-re alapoztak. (22. ábra) A fal nyugati oldalát közvetlenül ez az ut szegélyezi, amelynek itt most 280 cm-es teljes szélességét megkaptuk. A kiszedett falnál tehát korábbi az ut; a kapuépítménynél is korábbi azonban a táborfal, amihez a kaput egy átépítés alkalmával toldották hozzá. Az utburkolat folytatásában Ny felé keskeny (2-3 cm-es) fehér, meszes, elhuzott sávként jelentkezik a járószint. Ettől még további 80 cm-re Ny-ra fut a via sagula-

ris. A két ut között tehát eredetileg 7, 20 cm-es a távolság és 140 cm-es a szintkülönbség. A fal és az ut közé éppen befér egy befelé forduló bástya. A későbbiek során a via sagularis szegélyét K felé, vagyis a fal felé csusztatták el. Ebben az időben - a IV. században - a bástyát már lebontották, helyére raktár került.

A kiszedett táborfal K-i oldalán fehér-sárgás járósintek jelentkeznek, méghozzá három, egymástól jól elkülönülő rétegben. Köztük szürke, iszapos, agyagos betömődések dokumentálhatók, rátapadva a kapuépítmény szegélyére. (71.kép)

Érdekes, hogy a nagy pusztulás, beégés itt nem fekszik rá közvetlenül a korai utra, hanem egy földrétegre. A beégésből a cölöp az utig nem hatol le. Ennek a legkorábbi utnak a korához némi támpontot nyújt néhány délgalliai sigillata és egy volutás mécses töredéke, amelyek az aprószemű utburkolat fölött a földbetömődésből kerültek ki. Bélyeges téglatöredékek származnak a torony zoklijáról.

Az északi kaputorony belsejét kőpor tölti ki. A felső padló, illetve a lepusztított fal tetejéről való egy kis vörös-barna malomkő.

A sarokban a D-i metszetben két hatalmas cölöpnym látható, amelyet a sárga, habarcsos padló rétege zárja le, a cölöpök belsejét ugyanennek a rétegnek a habarcsosomói töltik ki, kődarabokkal tömődve. Ugyanilyen cölöpnymok a fal keleti oldalán is találhatóak,

Nem tisztázott, hogy mikor kezdték lebontani a táborfalat, de az biztos, hogy a kapu lebontásával egyidőben! A táborfal kiszedve, vagy visszabontva a torony padlója alatt nem folytatódott, tehát nem lehetett bizonyítani, hogy a nagy polygonális tornyokkal kialakított kapu melyik későbbi átépítéséből származik. Egy korábbi, keskenyebb, egyszerűbb kapu maradványai a porta praetoria déli tornya alatt keresendők. A III. század első felében ugyanis a tábor KNy-i tengelyét néhány méterrel észak felé tolták el³; a korábbi via praetoria tanúsága szerint a korábbi kapunak is valamivel délebbre kell lennie.

A déli torony belső átmérője: 620 cm, külső átmérő: 870 cm, a fal szélessége: 250 cm, ez kissé szabálytalan vonalú, mert néhol kissé kitüremkedik a szegélye. Erre a kör alakú alapra emeltek egy szabályos nyolcszögletű tornyot, amelynek oldalai 420 cm-esek. A torony külső falát kváderekkel burkolták, a falmagot öntött technikával készítették: jellemzője, hogy a laza kő zuzalékba nem keverték téglatöredéket. A kvádereket egészen porózus, puha mészkőből faragták, sárgás a színük, átlagmértékük 30 x 30 x 40 cm.

A nyolcszögletű tornyokkal ellátott kapu középtengelyét egy kőfalas, kőlapokkal fedett csatorna jelzi, amit egy magasabb szintről ástak be. D-i oldalán, attól D-re 120 cm-re levő középső támpillér alapjának a mérete KNy-i irányban 368 cm, ÉD-i irányban 240 cm. Ezek szerint a D-i személyátjáró 3 m széles volt. (21. ábra) A pillér zoklija K felé küszöbként folytatódik, s innen fordul D-i irányban az átjáró, ugyancsak in situ lévő csaplyukkal ellátott küszöbkővel. A küszöbkő sz: 65 cm; h: a kutatóárok K-i faláig 190 cm (Itt magasfeszültségű kábel akadályozta a további kutatást.), pereme 15 cm. Függőlegesen rakott kövekből áll: ezek 30, illetve 37 cm magasak. A küszöb szintjéhez vízszintesen lerakott kőlapok csatlakoznak. A pillér falalapozásától eltérően a kőlapokat csupán földre rakták. Egy keskeny lilás színű ázott hamus réteg (3-4 cm vastag), huz le a kőlapok alatt, ugyanígy mint a torony belsejében is (77. kép) tapasztaltuk.

A küszöbkő mögött (attól D-re) 32 cm-es hasáb alakú kőlap (KNy-i irányban hosszú téglalap) közbeiktatása után 130 cm hosszú (ÉD-i irányban) és (a K-i támfalig) 90 cm széles kőlap következik. Vastagsága 21 cm, ennek Ny-i oldalán újra függőlegesre állított nagy kőlap feküdt, vastagsága 28 cm, szélessége 72 cm (mélysége) hosszúsága 90 cm.

A küszöbtől D-re 3 m-re a kb. 6-8 cm vastag, sárga, porózus habarcsréteg alatt érintetlen földréteg húzódott. Bertalané 1972-ben ezen az oldalon találta meg a Kórház utca 7.sz. alatti ház pincéjében a D-i torony alapozását, közvetlenül ezen a helyen. A római kori építményeket és szinteket itt teljesen megzavarták a középkori beépítések és főleg a bontások a XV. században.

A csatorna tengelyében, attól Ny-ra megtaláltuk a kapu járószintjét azt tapasztalva, hogy itt nem folytatódott az az apróköves, téglatöredékes burkolat, amit gazdag habarcsba döngöltek be, hanem itt a korábbi nagy lapköveket a későbbiek folyamán fehér mésszel öntötték le, ezzel a csatorna fedlapját helyettesítve. A csatorna mellett sárga, agyagos-homokos rész tölti ki a kövezést. A burkolat alá sárga sódert terítettek teljesen lazán, kötőanyag nélkül.

Mindebből kitűnik, hogy polygonális tornyokkal épült kapuzat nem az első és nem is az utolsó periódus a porta praetoria körzetében. A korábbi táborból csupán egy észak-déli irányú, nagyon jellegzetes burkolatu ut maradt meg ezen a szakaszon. Ezt több, mint 300 m hosszan követték. A burkolaton volutás mécses és délgalliai terra sigillata az I. sz. utolsó, illetve a II. század első évtizedéből való.⁴ Az utat feltöltötték 80 cm vastag fekete földdel. Döngölt felületére újabb földhányást emeltek, ez azonban szabályos mintázatban mutatta egy palánkszerkezet fekete fa és a döngölt agyag sárga csikozását. A rézsű 190 cm vastag kőfalhoz támaszkodott, amit külső oldalán sárgás színű átlag 30 x 40 cm-es puha, sárgás színű mészkő kváderekkel burkoltak. A rézsűben jellegzetes II-III. századi kerámiát találtunk.⁵ Egy feltűnően vastag égésréteg után - amely minden kutatóárkunkban újra jelentkezett a castrum keleti frontján - javítások, újjáépítések voltak megfigyelhetők.⁶ A via sagularist szegélyező új csatorna tégláin a COH VII BR ANT bélyeget olvashattuk, a csatornából származó kerámia között egy Gallienus érem is volt.⁷

Lényeges újabb pusztulási réteg figyelhető meg ezután: a via sagularis új burkolata alatt - ami a csatornát is elfedi - valamint, a polygonális tornyokkal jellemzett táborkapu kőlapos járdája alatt lilás színű, ázott-hamús földréteg húzódt. A kőlapos utat, térburkolatot közép és újkori beásások minduntalan megzavarták. Ahol azonban érintetlen réteget találtunk, ott a kőlapok a fal zoklijához illeszkedtek, illetve a lábazat ráfutott a kőlapokra; egyidejűségüket ez mindenképpen bizonyítja.⁸

Két feltöltődés figyelhető meg még a római koron belül a kapuban: az első még a IV. század folyamán készülhetett, mert az új javítások meszes öntött padlórészei alatt fémházas kerámia és egy katonai bronz övcsat töredékei heverték.⁹ Egy még későbbi időpontban döngölt agyagpadló kerül a kaputornyok kis helyiségeibe, de még az utra is¹⁰, besimított kerámiával, őrlőkővel.

A porta praetoriától északra és délre folytatott feltárások az mutatták, hogy az aquincumi legiostábor keleti frontjának az átépítését a kapuhoz hasonlóan ugyancsak több fázisban hajtották végre.

Elsőnek mondható a III. század első fele, amikor elbontják a falatkísérő körüljárót és több ponton, így pl. a Vöröskereszt utcában feltárt horreum esetében is, a falból beugró négyszögű tornyok helyére kerül az új magtár, a COH VII BR ANT bélyeges téglái nyujtanak támpontot ennek az eseménynek a korhatározásához¹¹: a név ugyanis ebben a formában csak 211-222 között szerepel.

A munkák minden valószínűség szerint Caracalla császár 214. évi aquincumi tartózkodásával függenek össze. Az uralkodó több, mint egy hónapot töltött a városban, innen irányította a provincia átszervezésének a munkáit. Anyjával junius 24-én - egyik feliratos emlék szerint - résztvett a felújított Nemesis szentély ünnepségén.

A COH VII BR ANT bélyegű téglák mind újonnan készültek, azonos szállítmányból valók, zömükben csatorna fedlapként, vagy egyéb közműhöz használták őket. A csatornák átvezetnek az épületfalak alatt, tehát az építmények semmiképpen sem lehetnek az új közműhálózatnál korábbiak. Így tapasztaltuk ezt például a helytartói palota, vagy az Árpád-híd feljárója melletti K-Ny-i irányú, a Dunához vezető fő-gyűjtő csatornánál is.¹²

A táborkapu újjáépítésének az időpontjáról egyrészt a leletek tájékoztattak s utaltak arra, hogy a III. század második fele előtt nem kerülhetett sor erre az eseményre. Másrészt hasonló korhatározáshoz vezet magának a kapu típusnak a vizsgálata is. A régebbi és a sok újabban feltárt táborkapu összehasonlítása segítségével Beckert Th. nagyjából összefüggő épülettípus sort állított össze. Ebből kitűnik, hogy az aquincumi castrum porta praetoriája a tipológiai sorozat melyik részébe illeszkedik.¹³ A Lambaesis lecsapott sarku tornyok már a III. századból valók¹⁴, a kör alapozású kaputornyok amelyeknek az aquincumi

porta a praetoriáéhoz hasonlóan felmenő része nyolcszögű is lehetett) Vindonissában a 260. évi katasztrófa után épültek.¹⁵ A nyolcszögletű tornyok legismertebb példái pedig éppen Diocletianus spalatoi palotájából valók.¹⁶

Fentiek szerint legvalószínűbben valamikor a 260. évi nagy roxolán betörést követően¹⁷, de legkésőbb a IV. század elején épülhettek az új kaputornyok. A fenékpusztai erőd kaputípusa ugyanis már egy későbbi időszakra utal.¹⁸

A táborkapu belső oldaláról való egy mérföldkő töredéke. Kopott felülete miatt csak nehezen betűzhető ki többsoros feliratán az uralkodó nevének első betűi, talán MAXIMI....ként olvashatók.¹⁹

A nyolcszögű tornyokkal ellátott táborkapu építése után még több periódus volt megfigyelhető épületen belül és a közvetlen környezetben. A legutolsó római kori használat idejére besimitott kerámia és egyéb használati tárgyak a jellemzőek.

A kapu maradványait a későrómai időkben, még a IV. század végén, vagy az V. században tervszerűen bontották le, mert a kövek között erre az időre utalt a döngölt földbe keveredett leletanyag.

A római kapu félig-meddig elbontott kapualjában a népvándorláskor és a középkor folyamán is laktak, illetve műhelyt rendeztek be: kemence, kut, gabonátároló verem, őrlőhely került elő az ásások során, a VIII-XIII. században használatos eszközökkel, kerámiával. A műhelyt a XV. század folyamán bontották le. A kapu külső, Duna felőli oldalán néhány helyiséges épületeket emeltek a római kaputorony elbontott anyagából, s ezeket is elplanirozták a XV. században.²⁰

A kapunál kereszteződött a tábor KNY-i fő-utcája (via praetoria) a táborfalat szegélyező és itt ÉD-i irányban futó via sagularissal. Részletek maradtak meg mindkét ut lekövezéséből.

A via praetoria KNY-i burkolatától északra több épület falát, illetve bejáratát lehetett feltárni.²¹ Az ut déli oldalát hosszabb szakaszon határolta a tábor nagyobbik fürdője. Az épületek egy részében a kései IV. században, illetve az V. század elején is laktak, mert a terrazzo padlók fölötti lesározott padlókon besimitott kerámia töredékei tartoztak a leletek közé. Ugyanezeket az épületeket még a középkorban is átalakították.²²

A porta praetoria középtengelyétől É-ra és D-re 90 m-re, egy-egy négyszögletes, befelé forduló bástyát sikerült feltárni. A déli (a Polgár utca 13. szám helyén), a II. században emelt legiostábor K-i falához csatlakozott. (81. kép) A 8 x 8 méteres építmény kváderekkel borított felmenő falai közel 3 m magasságban megmaradtak. A bástyában hatalmas tűzvészt követően két izben is megújították a padlót, és ugyanakkor a bástya falait keményebb kőből faragott, fektetett hasábalaku kváderekkel kijavították. A torony Ny-i bejárata előtt a jelenlegi utca burkolata alatt még látható a középkori ut részlete és alatta a római kori via sagularis lekövezése, amelynek iránya megegyezik a jelenlegi utcáéval. (82.kép) A római utburkolat és a táborfal között, sárga agyaggal betapasztott ágfonatos földrézslü lenyomata maradt meg, ezt a IV. század folyamán elbontották és a bástyát egy monumentális raktárépületbe, horreumba belefoglalták.

Az 5 x 5 méteres belméretű bástya Ny-i, vagyis belső falánaka közepén kapu nyílt az utcára: a küszöböt két izben megemelték.

A II. században épült bástya alatt feltehetően a Domitianus-kori tábor részben kiszedett falait²³ és a falhoz csatlakozó utburkolat nyomait lehetett dokumentálni. A fal vastagsága csupán 160-170 cm s mellette ugyanolyan puha mészkövekből kirakott ut vezetett, mint amilyent a Vöröskereszt utcában és a Kórház u. 7-ben tártunk fel. A bástyához a IV. század folyamán É-i és Ny-i irányban is falakat húztak. Így két párhuzamos helyiségből álló épület keletkezett, hossza 76 m, szélessége mindössze 8 m. Diszes kőfaragványok tartoztak az omladékához. A padlója alatt átvezető falazott köcsatorna lefolyóját körözsa díszítette. A hatalmas épületet kijavították és átalakították a középkorban.²⁴ (25-26 ábra 83.kép)

Ettől a bástyától D-re 90 méterre, egy következő bástya kiszedett falának maradványai jelentkeztek. A fal belső, vagyis Ny-i oldalához földrézsű támaszkodott, s ennek te-
tejét kövezett járda borította. A táborfal külső K-i oldalán 180 cm széles járda után vizes-
árok (fossa) következett, amit a IV. század folyamán betöltöttek. A betöltésben ugyanis
későcsászárkori mázas kerámia töredékek voltak. - A betöltést követően a korábbi tábor-
fal külső - Duna felőli - oldalához raktársort építettek. Az egymással párhuzamos helyisé-
gek több osztásúak, 17 m hosszúak s az épületek K-i zárófala egy lekövezett ÉD-i irányu
utat szegélyezett. (27. ábra, 84-85. kép) 120 cm széles ajtókö küszöbét találtuk a járda mel-
lett.

A Polgár utca 4. számú házzal szemben, az előző bástyától D-re ugyancsak 90 mé-
terre egy IV. századi épület padlószintje alatt egy második bástya alapfalai mutatkoztak a
K-i táborfalhoz tapadva. Ennek a bástyának a belterülete is 5 x 5 méteres, s a bástyától
É-ra és D-re a táborfalat földrézsű kísérte. Ezt a IV. század folyamán elbontották és egy
apszissal, hypocaustummal ellátott épületet emeltek a táborfal helyén. Itt is azt tapasztal-
juk, hogy a betöltött vizesárok helyére a táborfal külső, ellenség felőli oldalához csatlakoz-
va raktársor került. Ez a tény mindenképpen bizonyítja, hogy a II. században emelt castrum
a IV. század második felében védelmi célra már nem volt alkalmas ezen a szakaszon. ²⁵
(28-29. ábra) A porta praetoriától északra egy nagy raktárházat (horreum) bontottunk ki
- (Vöröskereszt utca - Harrer Pál utca sarok). Az épületet 72 m hosszan tártuk fel, É-i
irányban még folytatódott. Déli végén egy 14 x 7 méteres terem zárta le, amelynek tető-
szerkezetét kőpillérek tartották. Az épület 2 m vastag 3 m mélyre alapozott falait 2,80 mé-
terenként külső támpillérek erősítették a Ny-i és D-i oldalon. A Ny-i fal közepén széles ka-
pu nyílt a via sagularisra. Az egyik helyiségében 68 ballista golyót és különböző fegyverek
maradványait találtuk, a köztük lévő megszenesedett fa maradványok és fém alkatrészek ta-
lán hajtógép alkatrészei lehettek. (23-24 ábra. 79-80. kép)

Összefoglalva az eredményeket: az 1973-74. évi ásatások megmutatták, hogy az
aquincumi legio kőtáborának a keleti frontján a III. század folyamán és a IV. században
alapvető átalakításokra került sor.

Első ízben - valamikor a III. század első felében -, a leletanyag tanúsága szerint Ca-
racalla, vagy Élagabalus idejében - a táborfal belső oldalán figyelhető meg új harcászati
módszerekre való átépítés. Lebontották a belső körüljárót és ezzel együtt több bástyát is:
helyükre horreumok és magazinok kerültek.

A III. század legvégén, talán Diocletianus, esetleg Nagy Constantinus alatt, alapjai-
ban átépítik a keleti táborkaput. Az új porta praetoria három nyílású, az átjárók nyolcszög-
letű tornyok közt haladtak át. Ahol még érintetlenül állt a falból beugró négyszögű bástyák,
amelyek a II. században épültek, ott bevonják ezeket nagyobb építményekbe.

Valamikor a IV. század második felében a keleti táborfal külső oldalát szegélyező vi-
zesárkot is betöltötték, s a castrum ellenség felőli oldalán raktárakat és egyéb építménye-
ket támasztanak a táborfalhoz. A terület védelmi funkciója ebben az időben teljesen módo-
sult: a Dunaparthoz közelebb került az új tábor.

(Ábrák: 20-29, képek: 66-85)

JEGYZETEK

1. Bertalan V. -né jelen kötetben ismerteti eredményeit. Korábbi, a terület római korához, illetve középkori sorsához fűződő megállapításához Bp.R.23 (1973) 107-.
2. Nagy T., Budapest története. Budapest, 1973. 115.
3. Erről bővebben ír Szirmai Krisztina, aki jelen kötetben a principia feltárásáról számol be.
4. Hermet J., La Graufesenque. Paris 1934, V. tábla 23. típus; Iványi D., A pannoniai mécsesek. Diss. Pann. II. 2. (1938) 11.
Hermet, id.mű 52. tábla 18; Knorr R., Terra Sigillata Gefässe des I. Jahrhunderts mit Töpfer-Namen (Frankfurt a. Main 1952) L tábla, Vespasianus idejéből.
5. Az átégett földfeltöltésből való töredék jellegzetes motivuma Cinnamus mester köréhez köthető: Rogers G.B., Poteries sigillées de la Gaule centrale. I - Les motifs non figurés (Paris 1974) 147. N. 8.
6. Juhász Gy., Brigetio terra sigillaták. Diss. Pann. II. 3. (Budapest 1940) XXI. tábla 4., Bónis É., A koracsászárkori edénművesség Pannóniában I. Diss. Pann. II. 20. (Bpest 1942) X.t. 9.; A brigetioi sávós kerámia. Fol. Arch. 21. (1970) 80.
7. Póczy K., Die Töpferwerkstätten von Aquincum. Acta Arch. Hung. 7 (1956)
8. A kapuátjáró kőlapokkal kirakott burkolata között, illetve a pillérhez csatlakozó részben kerámiai töredékek: Drexel F., Rätische Keramik aus dem II-III. Jahrhundert. ORL, 35, 80.; Üvegtöredékhez: Barkóczi L., Die datierten Glasfunde aus dem 3. -4. Jahrhundert von Brigetio. Fol. Arch. 19 (1968) 65, Abb. 28/1.
9. Schörgendorfer A., Römische Keramik der Ostalpenländer. Wien 1942, 506. típus változata.; Póczy K., Intercisa II., Arch. Hung. 36 (1957) 77.
10. A bronz csathoz: Török Gy., Arch. Ért. (1942) 208. Kerámiához: Póczy K., Római épületek Óbudán a Kiscelli u. 10. sz. alatt. Bp. R. 16 (1955) 64; Intercisa II. 71-.
11. Fitz J., Il soggiorno di Caracalla in Pannonia nel 214. Roma, 1961. 21-; A military history of Pannonia Acta Arch. Hung. 14 (1962)
12. Szilágyi J., Aquincum, Budapest, 1956. 21.; Bp. R. 18 (1958) 53-. A tapasztalat szerint ez a speciálisan képzett műszaki alakulat az aquincumi limes-szakasz minden nagyméretű csatornázási munkáit végezte.
13. Bechert T., Bonner Jhrb. 171 (1971) 286. Az aquincumi típust korban megelőzték a carnuntumi nyugati táborkapu, ehhez legujabban: Kandler M., Die Ausgrabungen im Legionslager Carnuntum, 1968-73. Wien 1974, 34. és a brigetioi legiostábor nyugati kapuja: Barkóczi L., Brigetio. Budapest 1951, 8.
14. Cagnat R., L'armée romaine d'Afrique. Paris 1913, 511.
15. Laur-Belart R., Vindonissa, Lager und Vicus. Röm. Germ. Forschungen 10 (1935) 34. és 10. t.
16. Schulze R., Bonner Jhrb. 118 (1909) 280, 341.
17. Sági K., La colonie romaine de Fenékpusztá et la zone intérieure des forteresses. Acta Arch. Hung. I (1951) 87-.
18. Nagy T., Budapest története az őskortól a honfoglalásig. Budapest Története I. (Bpest 1973) 104.

19. A mérföldkőhöz: Soproni S., Fol.Arch.21 (1970)95. A kő konzerválása előtt sajnos semmi sem mondható.
20. Bertalan V. -né., újabb ásatásai, bővebben számol be erről jelen kötetben. Vö. Szilágyi J., Aquincum, PWRE Suppl. XI. Stuttgart 1969, 83.
21. Szirmai Krisztina ásatása; jelen kötetben ír erről részletesebben.
22. Bertalan Vilmosné leletmentése, ásatási jelentése jelen kötetben.
23. Szilágyi J., A Domitianus-kori tábor korábbi topográfiájához Nagy L., Budapest története, Budapest az ókorban. Budapest 1942, 356, 757.
24. A terület későcsászárkori beépítettségéhez Póczy K., Bp.R.16 (1955) 65 és Bp.R.21 (1964) 62. A középkorról jelen kötetben Bertalan V. -né.
25. Mócsy A., Pannónia, PWRE Suppl. IX. Stuttgart 1962. 570.

THE EXCAVATION OF THE PORTA PRAETORIA IN THE AQUINCUM LEGIONARY CAMP

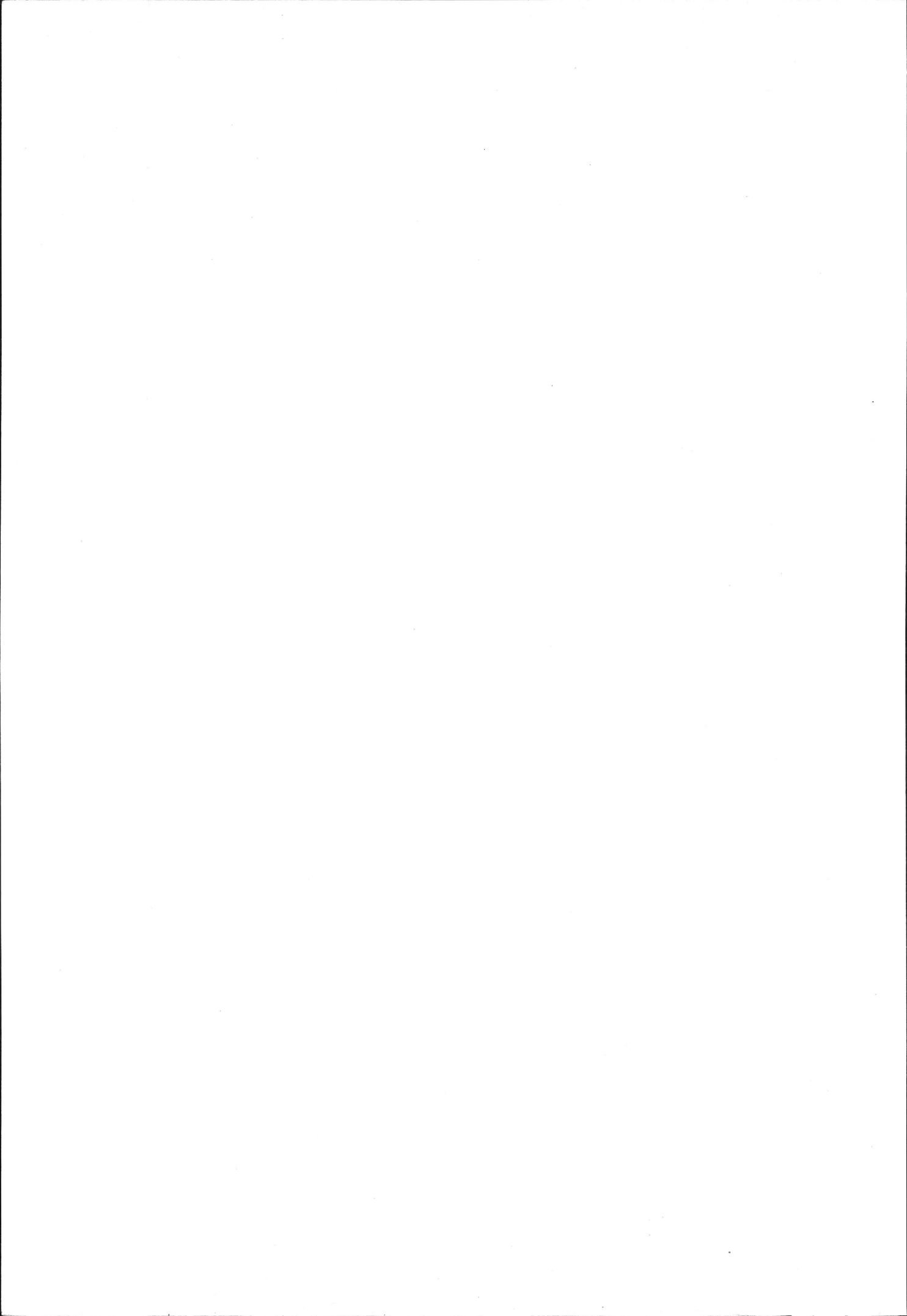
The excavation of 1973-75 have shown that radical reconstructions had been carried out at the eastern front of the Aquincum legionary stone camp during the 3rd and 4th centuries A. D.

Rebuilding in compliance with the new methods of strategy can be first observed sometime around the first half of the 3rd century - as to be concluded from the finds in Caracalla's or Heliogabalus's times - on the inner side of the wall of the camp. The turf rampart and with it several bastions were pulled down; horreums and magazines were built in their places.

During the last years of the 3rd century, possibly under Diocletian or maybe Constantine the Great, the eastern gate of the camp was radically rebuilt. The new porta praetoria had three openings, the passages led through between octagonal towers. Where the quadrangular bastions set back from the wall, built in the 2nd century, were still intact, they were included into the major buildings.

Sometime in the second half of the 4th century the ditch bordering the outside of the wall of the camp was filled up too, and magazines and other buildings were erected leaning to the wall on the side of the castrum facing the enemy. The defensive function of the area completely changed at that time: the new camp got nearer to the banks of the Danube.

(Figures: 20-29, plates: 66-85)

КЛАРА ПОЦИ:

РАСКОПКИ PORTA PRAETORIA ЛЕГИОННОГО ЛАГЕРЯ АКВИНКУМА

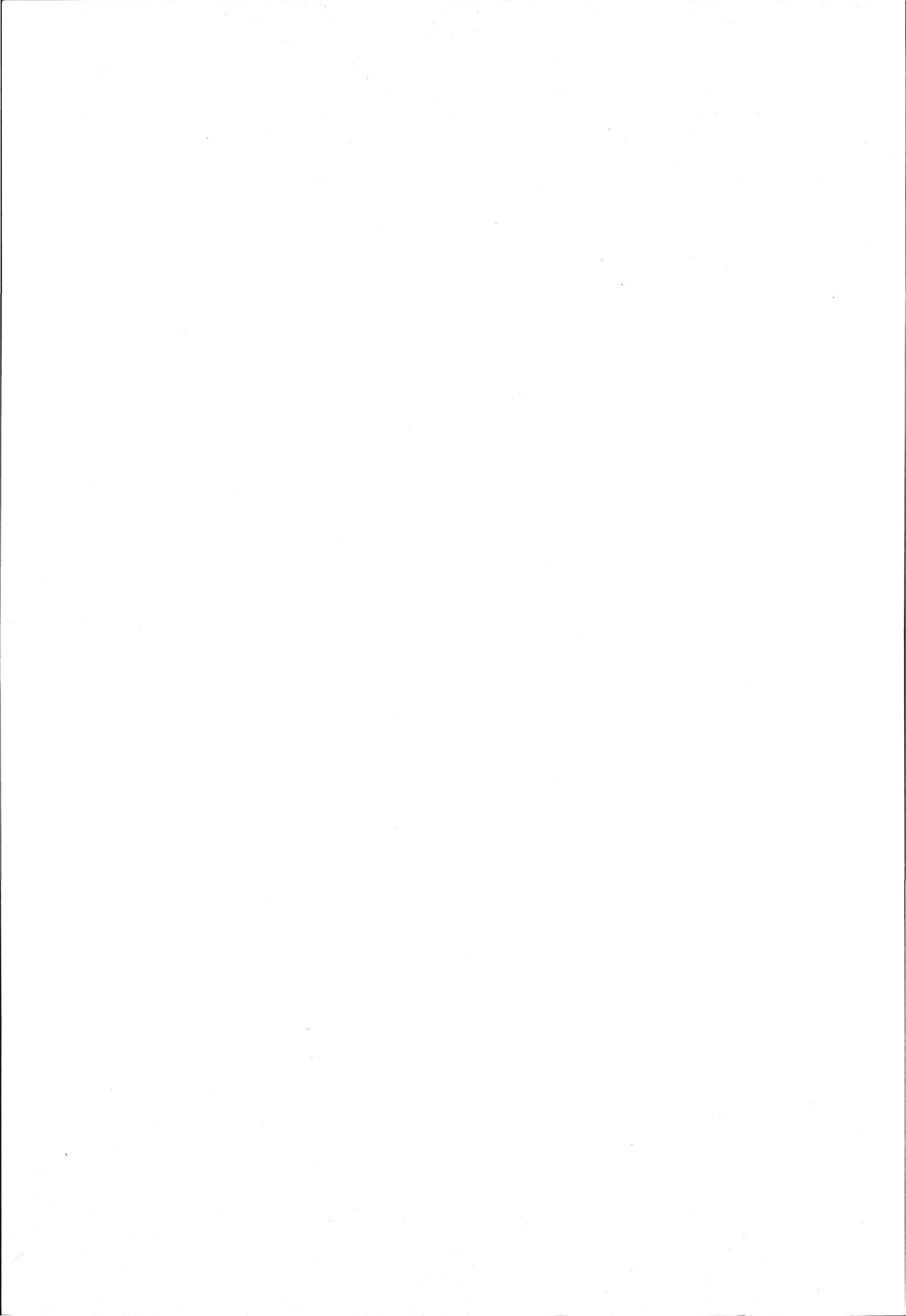
Археологические раскопки 1973-1974 гг. показали, что на восточном фронте аквинкумского военного лагеря в течение III и IV веков произошли крупные перестройки.

Сначала около первой половины III в., судя по находкам, во время Каракаллы или Элагабала перестройки, прослеживающиеся на внутренней стороне лагерных стен, были связаны со внедрением новых военных приемов. Внутренний коридор, идущий вокруг стен, был снят, и вместе с ним был снят и ряд башен. На их место поместили склады и магазины.

В самом конце III в, во время Диоклетиана или, может быть, Константина Великого перестройке подверглись и восточные ворота лагеря. Новая порта претория стала иметь три входа. Проход для пешеходов был возможен между ее восьмиугольными башнями. Там, где четырехугольные башни II века, выступающие от стен, стояли еще в целости, их окружили крупными строениями.

Ров, идущий с внешней стороны восточных лагерных стен, около второй половины IV века был засыпан, и в той части укрепления, которая находилась ближе к врагам, были устроены склады и другие помещения, пристроенные к лагерной стене. Функция защиты территории в это время коренным образом изменилась, новый лагерь строится вблизи берегов Дуная.

/Фиг. 20-29, рис. 66-85/

ELŐZETES BESZÁMOLÓ AZ ÓBUDAI LEGIÓSTÁBOR PRINCIPIÁJÁN ÉS KÖZVETLEN KÖRNYÉKÉN VÉGZETT KUTATÁSOKRÓL

I.

ELŐZMÉNYEK

1973. nyarán az új óbudai üzletközpont alapozási munkái gyors és maximális gépi erővel folytak már, amikor a BTM tudomására jutott, hogy egy nagyobb alapterületű, négynyilású alapfallal rendelkező építmény került elő. Az alapfalak kompresszorozása is megkezdődött már, amikor a muzeumnak sikerült a felügyeleti hatóságokkal és más illetékes intézményekkel karöltve leállíttatni minden további földmunkát és a szőbanforgó területet három hétre átvenni régészeti feladatok elvégzése céljából.¹

Topográfiaiilag az érintett terület határai: É-on a Kórház utca 19-29. sz. új házak vonalától D-re, K-en a Flórián tér Ny-oldalán húzódó házak Ny-i frontja mentén, D-en a Vörösvári ut 3-1. sz. lebontott házak helye², Ny-on a Vörösvári ut 1. sz. új háztól K-re húzódó felület.

Munkánkat két feladatra összpontosítottuk: a még mutatkozó régészeti jelenségek dokumentálására, és ezeknek egymáshoz való kapcsolatának, funkciójának vizsgálatára.

1. A NÉGYNYILÁSÚ ALAPFALLAL RENDELKEZŐ ÉPÍTMÉNY

Az építmény ÉK-DNy-i tájolású. (86.kép) Alaprajza négyszög. Az építmény KNy-i irányban 26.35 m, ÉD-i irányban 26.60 m. Az alapfal vastagsága 1.80 m, magassága 1.40 m. (átlag Atszf m 103.85 m) Szórt falazási technika, kemény és fehér sárgás mészkövekből áll, kötőanyag habarcs. Az építmény négy oldalán egy-egy nyílás van. A nyílások szélessége a keleti oldalon 4.65 m, a D-i oldalon 4.30 m, a Ny-i oldalon 5.30 m, az É-i oldalon 4.25 m. A nyílások falsíkját minden oldalon függőlegesen képezték ki. Az építmény ÉK-i külső sarkát egy újkori pince lépcsős bejáratának alakították át. Az újkori pincétől K-re az alapfalon a felépítmény habarcsos, homokköves maradványait rögzíthettük. A K-i nyílás D-i falsíkjánál az alapfalon a felépítményből egy 1.30 x 1.60 x 0.45 m méretű sárgás mészkőből faragott több kváderből megépített kötőmb megmaradt. (86.kép) A K-i nyílástól D-re az alapfalon 1.25 m-re egy 1.25 m széles KNy-i irányú, 46 cm mély vájatot figyelhettünk meg. Belsejében habarcsnyomok voltak. A Ny-i nyílástól D-re szintén az alapfalon egy 60 cm széles Atszf 103.76 m szinten KNy-i irányú vájat mutatkozott, (90.kép) mely áthúzódott az alappillérre, sőt a négynyilású építménytől Ny-ra, a D-i alappillér felületére is. (87.kép) A vájatok keresztmetszetei félgömb alakúak. A vájatok az építmény Ny-i nyílásától D-re, irányban és méretben megegyeztek a D-i alappilléren észlelt vájattal. A K-i nyílástól D-re húzódó vájattal ezek sem irányban, sem méretben nem azonosak, de egységes szintjük (Atszf 103.76-77 m) arra utal, hogy közös szerkezeti funkciót töltek be.

Az alappillérek a K-i oldalon hiányoztak, a D-i nyílástól K-re 1.60x0.50 m, Ny-ra 1.40x0.50 m, a Ny-i nyílástól D-re 2.30 mx0.60 m, É-ra 2.20mx0.90 m méretűek, az utóbbi kettő lekerekített sarkokkal készült. Az É-i nyílástól K-re 1.50x0.80 m méretű alappillért a sötétbarna, bolygatatlan földre alapozták, egy agyagbarakott korábbi alapfalhoz építették. Ez a korai alapfal 85 cm széles, három kőszára maradt meg. Az alappillértől K-re és Ny-ra az alapfalon felépítmény maradványait figyelhettük meg. (89.kép) Az alappillérek magassága: 103.61-91 m Atszf szinten váltakozik.

Az alapfal felső széle kiszélesedik a K-i nyilástól É-ra 2.5 m-rel egymással szemben 9-10 cm-rel 0.90 m hosszan a külső és belső falsík mentén. E nyílás mellett közvetlenül D-re 1.25 m hosszan az alapfal kiszélesedik a külső falsík mentén 10 cm-rel. A következő kiszélesedést a K-i nyilástól 8 m-rel vettük észre D-re 1.25 m hosszan a külső falsík mentén, megfelelője a belső oldalon is dokumentálható volt. A D-i nyilástól K-re 8.5 m-re 1.25 m szélességben jelentkezett a külső oldalon, megfelelője a belső DK-i sarokban huzódott. A D-i nyilástól K-re jelentkező alappillérrel szemben a belső falsíknál az alapfal ugyancsak kiszélesedett. A D-i nyilástól Ny-ra, a külső oldalon 6.25 m-re 1.15 m a kiszélesedés, melynek megfelelője hiányzott. A Ny-i nyilástól D-re, a külső falsíktól 5.80 m-re 15-20 cm széles, a belső falsíknál 23-25 cm szélességben maradt meg ivelt formában egy K-re induló boltív indítása. (88.kép) A Ny-i nyilástól É-ra 4.35 m-re az alapfal észrevehetően erős kihasasodást mutatott a külső falsík mentén. Megfelelője hiányzik. Az É-i nyilástól K-re csak a belső falsík mentén 8 m-re figyelhettük meg az alapfal kiszélesedését.

Az építményen kívül Ny-ra még két alappillért találtunk. Az építmény Ny-i nyilásától mérve KNy-i irányban 4.90 m-re állt a D-i külső alappillér. (86.kép) Mérete KNy-i irányban 2.5 m, ÉD-i irányban 4.2 m. Magassága Atszf m:103.90. Falazási technikája azonos a négynyilású alapfallyal rendelkező épület falazásával. A D-i, külső alappillér D-i falsíkjáról néhány cm-rel ágazik egy ÉD-i irányú 115 cm széles habarccsal kötött alapfal. Alapozásukat a D-i külső alappillér D-i falsíkja mentén megnyitott kis mélyítésben figyelhettük meg. A D-i külső alappillértől és a Ny-i nyilástól D-re huzzunk egy KNy-i irányú árkot a D-i külső alappillér és az építmény közti viszony tisztázása miatt. Az eredmény negatív. A D-i külső alappillér É-i felületén is jelentkezett az 1.15 m széles, ÉD-i irányú habarcsbarakott alapfal, melyet valószínűleg az ujkorban pusztíthattak el.

Az É-i külső alappillért, melynek mérete 4.55 m ÉD-i irányban, KNy-i irányban 2 m, a déli külső alappillértől 4.5 m-re É-ra egy korábbi homokkőves járósintre építették. Faltechnikája azonos a négynyilású alapfallyal rendelkező építménnyel és a D-i külső alappillérrel. A K-i falsík mentén egy 2 m széles KNy-i irányú falmaradvány volt látható, szerkezeti összefüggésben lehetett a Ny-i nyilástól É-ra a külső falsík mentén huzódó kihasasodással. Az É-i, külső alappillér ráépült egy ÉD-i irányú 95 cm széles alapfalra, melynek fehér és kemény mészköveit habarcsba ágyazták. (91.kép) Az alapfal két utolsó kőszora megmaradt, melyet az agyagos sötétbarna bolygatatlan földre alapoztak.

Mindezek az alapfal kiszélesedések és kihasasodások, alappillérek, vájatok, boltív és külső alappillérek a felépítményhez tartozó elemek szerkezetének alapozásához tartozhattak.

Az építmény belvilága: KNy-i irányban 22.75 m, ÉD-i irányban 23 m. A Ny-i nyilástól É-ra 5.35 m-re az alapfalon egyetlen helyen voltak dokumentálhatók a felmenő fal legalsó szegélykövei. Ezeket fehér, kemény mészkövekből faragták, méretük ÉD-i irányban 34 cm, KNy-i irányban 24 cm volt. A kötőanyag: habarcs. A felmenő fal szegélyéhez csatlakozik egy 0.60x1.40 m méretben szabálytalan alakban megmaradt habarcspadló (Atszf m:104.48 m), melyet élére állított tegulákra és kövekre alapoztak. Egy csatornarendszer négy ága az épület alapfalának a négy nyilásának a közepe felé fut. A KNy-i irányú csatorna egyenesvonalon haladt, az ÉD-i irányúnál az É-i szakasz az építmény közepétől kissé Ny-ra ivelődött. A D-i szakasz pedig az építmény közepétől K-nek fordult. Legjobb állapotban - az építményen belül - a D-i szakasz egy része maradt meg, ahol helyenként mindkét csatornafal 30-35 cm szélességben épült Atszf m 102.63 m szinten. A csatornafal szabálytalan alaku, faragott kisebb mészkövekből állt, a kötőanyag habarcs, melyben apró teguladarabkák, sóderszemcsék és kavicsdarabok voltak. A csatornafalat, a csatorna alját képező, lapos palás kövekre alapozták, átlagosan 40 mm vastagok, ezeket agyagos homokra helyezték. A D-i szakaszon a csatorna mérhető belvilága: 50 cm. Itt helyenként a lapos köveken a csatorna belvilágában a habarcsfoltok megmaradtak, amelyek a csövek (tubusok) rögzítésére szolgáltak. A csatorna D-i szakaszának bontásából az alábbi kerámatöredékek kerültek elő.

1. L.sz.: 75.8.1. Lapos tál enyhén megduzzadt perem-oldaltöredéke. Középszürke enyegos kívül-belül. Kívül a perem alatt vékony hornyolás. (92-93.kép)
2. L.sz.: 75.8.2. Fültöredék. Szürke, kopott. Ovális keresztmetszetű. Vastagfalú, keményre iszapolt. Két darabból ragasztott. (92-93.kép)

Az É-i, Ny-i és a K-i szakaszon megmaradt csatornaaljkat az ujkorban részben már kiszéledtek. A csatornaaljkat átlag Atszf 102.45 m-n jelentkeztek. A K-i nyílás D-i falsíkja és a

csatornafal között lemélyítettük a felületet az esetleges összefüggések megfigyelése céljából, de az eredmény mindkét esetben negatív volt.

A D-i alappillér É-i falsikjától É-ra 1.25 m-re már ismét kőfalas, kőlapos csatorna KNy-i irányu legnyugatibb megmaradt szakasza került elő. Az ivelten kiszélesedő csatorna belvilága itt 115 cm. Egy helyen megmaradt a sárga anyagu, homokkőből készült fedlap, 90 cm hosszú, 32-33 cm vastag. (94.kép) Ezt a csatornát ráépítették a 15-16 cm vastag homokkőves járósintre, mely 103.50 m Átszf m-n jelentkezett a sötétbarna, bolygatatlan földön.

Az építmény belső terében az ÉK-i felületen és a DNy-i felületen 2 m széles keresztárkos szelvényt nyitottunk a feltételezett támpillérek helyének rögzítése miatt, de ezeket már nem találtuk meg. A Ny-i nyilástól D-re a belső falsik mentén egy kis mélyítést nyitottunk a homokrég vastagságának meghatározása céljából, de ezt 2 m kitermelése után abbahagytuk, mert a FŐBER szóbeli közlése szerint a furási adatok alapján ezen a felületen 8 m vastag ez a természetes homokos feltöltés.

A négynyilásu alapfallyal rendelkező építmény közvetlen szomszédságában az É-i alappillér É-i falsikjától 2,5 m-re É-ra egy 2.10 m széles KNy-i irányu alapfal utolsó kőszora jelentkezett. Kötőanyag agyagos föld, sötétbarna bolygatatlan földre alapozták. E faltól É-ra futott tovább a 93-95 cm széles alapfal az alapozási gödör É-i betonrészüje alá. E fal K-i falsikja mentén KNy-i irányban 4.70 m hosszán egy egysoros kövezés maradványát dokumentálhattuk. A kövezéshez szabálytalanul faragott kisebb, kemény és puhább mészköveket használtak fel. Itt találtunk rá egy geometrikus motívumokkal díszített, többszörösen profilált sarokbázisra is. (95.kép) A kövezést agyagos, döngölt földre alapozták, mely a kötőanyagot is képezte. Ezt az egysoros kövezésből álló járósintet K felől egy 50 cm széles ÉD-i irányu alapfal maradványa határolja, melyet sárgásanyagu mész és homokkővekből agyagba raktak.

Az építmény É-i nyílása mögött, a K-i falsik vonalában egy Ny-nak néző metszettel elváltak egy ÉK-DNY irányu kőfalas, téglalapos csatornát. A csatorna alját 28-30 cm vastagságban szabálytalanul faragott és rakott habarcsos kőalapozásra és sárga nyers rétegre építették rá. Belvilága: 35 cm volt, alját 28-30 mm vastag tegula képezte. (Átszf m:103.10 m) A D-i csatornafal maradt csak meg az eredeti szélességben: 40 cm. A csatorna fedlapja 67 mm vastag, lapos mészkőből készült.

Az eddig elmondottak alapján máris feltételezhetjük, hogy a négynyilásu alapfallyal rendelkező építmény É-i és Ny-i szomszédságában előkerült korábbi alapfal maradványok és a hozzájuk köthető járósintek és leletek hiányában nem keltezhetők pontosabban. Egyrésztük már a Domitianus-kori legióstábor³ és a későbbi Traianus-Hadrianus-kori tábor épületeihez sorolhatjuk.⁴ Ez utóbbihoz tartozik a homokkőves járósint (Átszf m: 103.50 m), sőt talán a négynyilásu alapfallyal rendelkező építményen kívüli téglalapos csatorna is.

A II. század végén - III. század elején⁵, a nagyszabásu ujjáépítések periódusában épülhetett a négynyilásu alapfallyal rendelkező építmény a négyágú csatornával. E kőfalas, kőlapos csatorna belső teréből előkerült kelta hatásu kerámialeletek töredékei⁶ sem zárják ki azt, hogy ebben a periódusban építették.

2. AZ ALAPOZÁSI GÖDÖR METSZETEI

A-A/1 metszet (30. ábra)

Az alábbi jelenségeket 6.50 m hosszúságban figyeltük meg. Az 1. az ujkori réteg a későrómai felső utrétegeket is elpusztította. A 2. réteg a sárga sóder, alatta a 3. réteg kővel és téglatörmelékkel kevert föld. A metszet Ny-i végében a 3. réteg felett a törmelékmentes föld elválik. (3/a) A 4. réteg erősen faszenes kavicsos betöltést mutat, rátelepül a 30 cm vastag téglatörmelékös rétegre. Ezen belül megkülönböztetjük az 5/a réteget, mely időben későbbi, mint az 1.40 m széles, ÉD-i irányu alapfal kiszélesése (5/b). A korábbi réteget képviseli az 5/c jelzésü réteg, mely az épület felhagyását dokumentálja. Ehhez az épülethez tarthatott a homokkőves szint (6. réteg), mely a sötétbarna, agyagos, bolygatatlan rétegen fekszik (7. réteg).

A metszetről lelet nem került elő.

Ezen a szakaszon a rétegtani viszonyok alapján a legkorábbi periódust képviselheti a 6. jelű homokköves szint, hozzátartozhatott az 1,40 m széles ÉD-i irányú zárófal - egy udvart határolt Ny-ről. Megjegyezzük, hogy a homokkővezés szintje mélyebben van a metszetben, mint a külső, Ny-i alappillérek között megmaradt homokköves szint. Ennek oka, hogy a metszetben rekonstruálható többszöri megújítás során az eredeti udvarszint vastagsága megrongálódott. A négynyílású alapfallal rendelkező építménynek, közvetlen környékének és a metszetnek összehasonlítása alapján az udvart a Traianus-Hadrianus korban építették. Az újjáépítés során a használaton kívüli falat kiszedték, valószínűleg azért, hogy a többrétegű későrómai ut építésének területét elegyengessék. Az ut irányára, szélességére vonatkozó biztos adattal nem rendelkezünk, mert az új kocsiút kialakítása, az alapozási gödör széleinek kialakítása a betonrézssükkel, továbbá az alapozási gödör mélyítése elpusztította. Az É-i metszetben (K-K/1) az ujkori feltöltés nagyon mély, így az uttest nyomát már nem találtuk meg.

K-K/1 metszet

A jelzett metszetet 39,5 m hosszán dokumentáltuk. Az 1. réteg ugyancsak az ujkort jelzi, mely a metszet közepe táján egy sóderrel kevert szürke réteg tetejét és leszedte. (2. réteg), Alatta agyaggal döngölt föld kövekezett, melyet Ny-ről ujkori beásás határolt. Amikor az ÉD-i irányú falat kiszedték - a hozzátartozó homokköves szintet is elpusztították. (5. réteg). A metszet közepe táján a kiszedett faltól K-re a homokköves szint (4. réteg) alatta bolygatatlan sötétbarna tömött föld, utána nyers sárga réteg következett. (6-7. réteg) A metszet K-i végén jelentkezett egy KNy-i irányú alapfal É-i széle, mely az említett udvart É-ről lezárhatta. A falat az újabb korban szedhették ki.

A metszetben leletet nem találtunk.

A Traianus-Hadrianus-kori udvar szintjét itt is rögzíthettük, sőt az É-i fal maradványát is. Miután az udvart felhagyták, a döngölt föld feltöltés alapján arra gondolunk, hogy ez a felület agyagos földpadlóként (3) élt tovább, melyet a metszet szerint a Severusok korában megemelés céljából feltöltöttek. (2. réteg)

Feltűnő ezen a szakaszon, hogy a kiszedett fal alapárkának alja között az A-A/1 és a K-K/1 metszetben kb 30 cm szintkülönbség mutatkozott. Feltűnő a másik jelenség is, hogy a metszet K-i végében a bolygatatlan talajt a sárga, nyers föld képviseli, a Ny-i végében pedig a sötétbarna, tömött talaj. Közel 1 m szintkülönbséggel a nyers sárga föld alacsonyabban jelentkezik ezen a szakaszon. Esetleg kis természetes emelkedés lehetett itt a római korban?!

B-B/1 metszet (az alapgödör Ny-i oldala) (31. ábra)

A kialakított metszetünk 9 m hosszú. Az ujkori feltöltés (1. réteg) után a kevert, szürke réteg jelentkezett. (2. réteg) különböző vastagságban, majd ezt zárja le nagyjából az egyenes felületet alkotó homokköves szint (3. réteg), mely már a tömött, sötétbarna bolygatatlan rétegre települt. A metszet D-i felében a homokköves szinten valószínűleg egy pillér vagy postamens állhatott, melynek kváderét az ujkorban az alapgödör oldalának kiképzésével széthasították. Azt sem tartjuk kizártnak, hogy már a pusztulás periódusában leomlott kváderkövel állunk szemben.

Ezen a metszetszakaszon az A-A/1 metszetben és a K-K/1 metszetben rögzített II. század elejei homokköves szint jelentkezett a felette huzódó, későbbi római feltöltéssel együtt. A sötétbarna, tömött rétegen 103,50 Atszf m-n jelentkezett a homokköves szint - melyre alapozták a Severus-korban a négyágu, kőlapos csatornát - egykoru az A-A/1, B-B/1, illetve a C-C/1-hez átmeneti szakaszon jelentkezett homokköves szinttel.

C-C/1 metszet - az alapgödör Ny-i oldala (32. ábra)

A 28,55 m hosszú metszetszfalon az ujkori feltöltés (1. réteg) csak a metszet D-i végén hagyott meg magasabb szinten két falból álló 125 cm széles, KNy-i irányú alap-zárófalat. ("A-B") Kemény mészkövekből épült, téglatörmelékes habarccsal kötötték meg ezeket a falakat. A megerősített falhoz tartozó járósínteket az ujkor elbontotta. A kötörmelékes alapozású sóderes szintek (2-3) egy megemelt ut rétegeit képezhették. Ez utóbbi (3) az agyagos lesározásra épült. (4) Ezen a szinten a metszet közepe táján egy kevert, szürke feltöltés mutatkozott (3/a), mely a "D" fal kiszedésével egykoru. Alatta habarccs szint (5) jelentke-

zett a metszet teljes hosszában, helyenként megszakítva. E szinthez tartozhatott egy téglalapokból megépített csatorna vagy kemence szétrombolt maradványa. Alatta egy szürke feltöltés (6) szintbeli helyzete alapján arra következtethetünk, hogy ekkor bontották el a "C" jelzésű falat és ez a feltöltés képezte az új technikával megépített, kőfalas csatorna betöltését. Alatta egy agyagalapozású sóderes, köves járószint (7) tűnt fel, a "C" fal korábbi részéhez tartozhatott. A "C" fal keményre faragott mészkövekből épült, kötőanyaga habarcs, szélessége 76.5 cm. Egy korai falra alapozták, melyet viszont nyers földbe ástak. Ez a sóderes agyagos szint a "D" kiszedett alapfalhoz tartozhatott. Ezzel egykorú a KNy-i irányú, nyers, sárga földre alapozott kőfalas csatorna. A csatorna belvilága: 62 cm. A csatornafal kemény mészkövekből épült, habarcsba ágyazott, szélessége: 24-25 cm. A kiszedett "D" alapfaltól É-ra helyenként homokköves szint is feltűnt. A "C" fal korábbi részét és a kőfalas csatornát nyers földre alapozták és a kiszedett "D" fal alatt ez a sárga, nyers föld jelentkezett. (9) Ettől É-ra egy oldalról történt beásás metszete alapján egykorú kavicsos járószint (10) maradványát figyelhettük meg.

A legkorábbi periódusra a 10. sz. réteg utal a köves járószinttel együtt, korát a szint alapján a koráflaviusi időkre tehetjük. Az agyagpadlós szint (7) Domitianus korát képviseli a szintadatok alapján. Ehhez tartozhatott a "C" fal korábbi része és a "D" fal. Traianus-Hadrianus korában az agyagpadlós szintre egy köves, kavicsos réteget teregettek el. E szint megegyezik a metszet É-i felében jelentkezett homokköves szinttel, mely már eddig az A, B, K metszetekben feltűnt. A "C" korai falat visszabontották és ráalapozták a későbbi falat. A "D" fal a II. század első felében valószínűleg továbbélt. A kőfalas csatornát is ekkor építhették. A "C" faltól D-re utrétegeket vágott át a metszet. A Severus-korban a "D" falat kiszedhették és a "C" fal későbbi részét elbontották, a csatornát betöltötték. Ekkor emelheték meg az uttestet teljes hosszában egy öntött habarcsos szinttel (5). Ez időszakban épülhetett a téglából megépített igen rossz állapotban megmaradt csatorna, illetve kemence maradványa, melyhez tartozhatott az agyagos lesározás. Valószínűleg a II. század végén emelték meg az uttestet, melynek rétegeibe mélyen bealapozták a késői, KNy-i irányú alapfalat, melyet rövidesen megerősítettek. E megerősített épületet már akkor használhatták, amikor a megemelt uttest már nem funkcionált.

A K-Ny-i irányú földnyelv É-i metszete

A metszet 53.5 m hosszú. Ny-ról indulva az ujkor után (1) a sóderes réteg fekszik (2) legfelül, melyet kevert földre alapozták. (3) Ez alatt átlagosan 20-25 cm vastagságban téglatörmelékös réteg húzódik. (4) Alatta ugyanez a réteg található nagyobb kövekkel (5), helyenként téglá és kőmentessé vált. Alatta apró és nagyobb kövekkel kevert rétegre települt. (7) Ezt lezárta az 1-2 cm vastagságú agyagos, homokos, legkorábbi szint. (8) Ny-ról mérve 21.5 m-re egy nagyobb ujkori beásás tönkretette a Ny-K irányú uttest felső rétegeit, csak a megzavart köves réteg jelzi a jelenlétét. Ettől K-re viszont a kiásás határáig az ujkori feltöltés tönkretette a régészeti jelenségeket. További K-i irányban ismét feltűnik az uttest legalsó, kevert rétege (6), melyet K felől egy kőfalas, téglalapos csatorna határol. A csatornafal 24-25 cm széles, habarcsbarakott, belvilága: 60 cm. Sötétbarna, tömött rétegre alapozták. Iránya: É-D. A csatornától K-re az ujkor elbontott minden régészeti jelenséget, majd a földnyelv K-i szélén a kevert szürke rétegben a nyers, sárga földre alapozott 60 cm széles ÉD-i irányú alapfal jelentkezett. Kötőanyag: habarcs. Az alapfal korát szint hiányában nem tudjuk meghatározni.

Ezen a metszeten a homokos, agyagos sáv Domitianus-kori a helyi rétegtani megfigyelések alapján. Az uttestet a Traianus-Hadrianus korban erre alapozták és azt a Severusok idejében kétszer megújították. Az uttest legfelső rétegeit az ujkor elpusztította. Mérföldes vastagsága: 1,40 m. Az É-D-i irányú téglalapos csatorna valószínűleg a Traianus-Hadrianus-kori építkezésekhez köthető. Feltehető, hogy a négynyílású alapfallal rendelkező épület É-i nyílásától K-re dokumentált téglalapos csatorna újabb szakasza, mely a korai uttestet K-ről határolta.

Meg kell említenünk, hogy a Severus-kori öntött habarcsos szint a C-C/1 metszetben rögzíthető volt, itt csak nyomokban jelentkezett már.

A földnyelv K-i részében is ugyancsak a tömött sötétbarna föld helyett nyers, sárga talaj jelentkezett magas szinten, talán természetes domb létezésére utal, mint már a K-K/1 metszet K-i végénél is jeleztük.

L-L/1 metszet (Földnyelv D-i metszetének részlete)

Rétegződését ld. a C-C/1 metszet D-i részénél és a földnyelv É-i metszeténél. Az öntött habarcsos, megújítási szint a C-C/1 metszethez hasonlóan itt is jól megfigyelhető.

D-D/1 metszet - Az alapozási gödör Ny-i oldala (33. ábra)

Hossza: 20,5 cm. É-ről indulva az ujkori feltöltés alatt a földnyelv metszeténél és az L-L/1 metszeténél említett uttest rétegei továbbfutnak még kb. 8 m hosszan. Ezt vágja el egy későrómai beásás, faszenes, szürke betöltéssel. Az "A" fal ÉK-DNy irányu, K-i fal-síkja nyomon követhető a metszetben. A fal alapfal, kötőanyag: habarcs. A kövek között 62 mm vastag tegula is feküdt. Padlóját a későrómai periódusban pusztították el. A fal feletti pusztulási rétegből II. Constantius érem került elő. Az "A" faltól D-re egy 6 cm vastag agyagos szinte téglalapokból, habarccsal összekötött fűtőoszlopot helyeztek. A felhasznált tegulák vastagsága: 30 mm. A fűtőoszloptól D-re egy ÉNy-DK irányu 75 cm széles "B" alapfal jelentkezett, melyet szintén a nyers rétegre alapoztak. (8) Kötőanyag: habarcs.

Lelet nem volt.

A Domitianus-kori agyagos szint maradványát (6/1) itt is megtaláltuk a tömött sötétbarna rétegen. A "B" jelzésű alapfal talán e korra tehető, de szint hiányában többet nem tudunk mondani. A Traianus-Hadrianus-kori periódust az uttest további, D-i része képviseli, ugyancsak megemelését mutat. Az út D-i szélénél ekkor alapozhatták az egyik helyiség Ny-i falát, mely II. Constantius korában⁷ pusztult el. Valószínűleg az É-i falat is ekkor szedték ki. E helyiséghez D-ről csatlakozott egy padlófűtéses helyiség, melynek zárófalait a II. Constantius-kori pusztítás teljesen tönkretette.

E-E/1 metszet - az alapgödör D-i oldala (34. ábra)

Hossza: 66,5 m. Ny-ről indulva a DNy-ÉK irányu sarokfal alapjait a nyers földre alapozták. (5) Falazása durván faragott, puha és kemény köveket raktak habarcsba. A kövek között téglatöredékeket is találtunk. Az "A" falhoz tartozó agyagos szint (3/a), mely a korábbi szinteket elpusztította, nyomokban követhető a "B" sarokfalig. Az "A" falat részben a későrómai, részben az ujkori periódusban pusztították el. A "B" sarokfal iránya ÉNy-DK, ÉK-DNy, köveit agyagba rakták. A kövek kemény és puha mészkőből készültek tegula is akadt köztük. A barna, bolygatatlan földre alapozták. Egyidőben pusztulhatott el az "A" fallal. A "B" sarokfaltól K-re feltűnik a korai köves szint (3/b), melyet egyszer egy kiszedett fal alapárka megszakít. Szélessége: 110 cm. Alsó részében kövek voltak, sarkai lekerekítettek. Ettől K-re a "C" fal húzódott, de az ujkorban nagyrészt kiszedték. A kavicsos réteg (3/b) folytatódik K-felé, melyet szürke kevert feltöltés követ és ez utóbbin agyagos szint húzódik. (3/a) A helyiség K-i zárófalát "α"-t, a későrómai periódusban kiszedték, szélessége: 70 cm. Az "α" kiszedett faltól K-re a szintek tovább húzódnak. Egy kisebb és egy 5,5 m széles nagyon mély ujkori beásás minden régészeti jelenséget elpusztított. Ettől K-re a sötétbarna, tömött rétegre (4) egy 70 cm széles alapfalat "D" alapozták, melynek korát szint hiányában nem tudjuk.

Feltűnt, hogy tovább K-re a tömött sötétbarna réteg helyett a nyers, sárga altalaj jelentkezett az ujkor alatt - talán ismét emelkedéssel állunk szemben.

A kora Flaviusok emlékét őrzi az "A" fal korábbi része a kavicsos szinttel, mely a "B" faltól K-re maradt meg. A Domitianus-korhoz tartozhatott a rétegtani viszonyok alapján az "A" fal felső része, a "B-C" falmaradványok az agyagos szinttel együtt és a "C" faltól K-re húzódó agyagos szint. (3/a)

F-F/1 metszet - az alapgödör K-i oldalának részlete

Hosszúsága: 20,76 m. É-ről indulva a négynyílású alapfallal rendelkező épület belső térében huzódó KNY-i irányú kőfalas, kőlapos csatornájának újabb K-i szakasza került elő. Csak a D-i csatornafal maradt meg 75 cm szélességben. Itt a csatorna belvilága ÉD-i irányban 80 cm. Betöltése szürke, kevert föld. Ettől D-re, kissé magasabb szinten egy kisebb sóderes réteg jelentkezett (2). Ettől K-re elvágták az "A" falat, mely 98-100 cm széles. Felső részét 22x24 cm méretű fehér mészkőből faragott kváderek képezik két sorban. A falhoz tartozó szintet az ujkor (1) teljesen megsemmisítette. Ettől D-re a "B-C" jelzésű falakkal együtt a szintek is ujkoriak.

A Severusok korára tehető a csatorna újabb szakasza az "A" fallal együtt. A sóderes szintmaradvány valószínűleg egy utrétegehez tartozhatott, melynek korát egyértelműen nem lehetett megállapítani.

x

Itt jegyezzük meg, hogy az alapozási gödör DK-i sarkában előkerült falmaradványokról és az idetartozó G-H-I-J metszetek tanulságainak összefoglalására csak a további régészeti kutatások után kerülhet sor.⁸

3. AZ ALAPOZÁSI GÖDÖRTŐL NY-RA MEGNYITOTT FELÜLETEK

É-i felület. Mérete ÉD-i irányban 2 m, KNY-i irányban 6 m. É-i metszete szerint az ujkori feltöltés alatt (1) a római kevert szürke (2) jelentkezett. Ez alatt homokkőves felület huzódott, melyet már eddig K-K/1, A-A/1, B-B/1 és C-C/1 metszetekből ismerünk. A felület ÉK-i sarkától mérve 3,25 m távolságra jelentkezett az 1,40 m széles kiszedett fal alapárka (96.kép), melyet már az A-A/1 metszetben és a K-K/1 metszetben is megfigyelünk. A nyers sárga talajig lemélyítettünk (5-6), de a korábbi jelenségek nem kerültek elő.

Középső felület. ÉD-i irányú, 4 m hosszú, KNY-i irányban 2 m. A D-i metszet szerint az ujkori feltöltés után (1) szürke, kevert föld mutatkozott, melynek tetején vékony, sóderes réteg (2/a) maradt meg törmelékes alapozással (2/b). A szürke, kevert réteg alatt a bolygatatlan szintre alapozták a habarccsal kötött ÉD-i irányú alapfalat, melyet az ujkorban szedtek ki a hozzátartozó padlószinttel együtt. Az alapfalból négy kősor maradt meg. A nyers földig mélyítettünk.

A K-i metszet szerint az ujkori feltöltés alatt (1) a római, szürke, kevert réteg jelentkezett (2), felső része kötőrmelékes volt. (2/b). Az É-i részen vékony faszéncsikkal kevert (2/a) alatta egységesen agyagos feltöltés huzódott (2/c) elvértve téglatörmelékekkel. Ez alatt már bolygatatlan rétegek (3-4) jelentkeztek. A K-i metszetfal mentén 30x30 cm átmérőjű homokkő talpazat jelentkezett a szürke, kevert rétegre alapozva.

D-i felület D-i metszet. A KNY-i irányban 6 m, ÉD-i irányban 2 m hosszú. A jelenségek rétegződései megegyeznek a földnyelv É-i és D-i metszetén dokumentált szintekkel.

Kutatóárkainkkal hitelesítettük a homokkőves udvar nyugatabbra való futását, továbbá az udvar Ny-i zárófalának újabb D-i szakaszát. (Előzményüket ld. az A-A/1, K-K/1 és B-B/1 metszetekben.) Ez az előkerült ÉD-i irányú alapfal Traianus-Hadrianus-kori az uttest alsó részével együtt, melyet a középső és a D-i árkunkban is dokumentáltunk. Az előkerült oszloptalpazat helyét még nem tekintjük eredetinek a középső szelvényben, mert a hozzátartozó szintet is elbontották. A későrómai periódusban kiszedték az udvar 1,40 m széles ÉD-i irányú, Ny-i zárófalát.

4. LELETMENTÉSEK

A területről való levonulásunk után még egy-két esetben módunkban volt a további földmunkák során újabb részlet-metszetrajzokat készítenünk. Ezek egyrészt az alapozási gödörtől É-ra egy KNY-i irányú gázcső-árokban, másrészt a négynyílású alapfallal rendelkező

épitmény K-i részén, az épitménytől É-ra, az alapozási gödör É-i oldalának további szélesítésének helyén elvégzett leletmentésre vonatkoznak.

A gázcsőárok Ny-i felében a homokkőves járószint és a sóderrel kevert szint tovább fut É felé. (Előzményét ld. K-K/1 metszetenél.) A gázcső-árok K-i végében ÉD-i irányu alapfal maradvány jelentkezett, sőt az alapozási gödör É-i oldalának szélesítése során újabb valószínűleg korai ÉD-i irányu alapfal maradványokat szint nélkül, továbbá egy 30 cm vastag terrazzopadló maradványt figyelhetünk meg.

Mindezek a leletmentési adatok a négynyilásu alapfallyal rendelkező épülettől É-ra huzódó további belső tereket és épületmaradványokat dokumentálják.

Az eredmények

Az új óbudai üzletközpont területén előkerült négynyilásu alapfallyal rendelkező épitmény funkciójára vonatkozóan több vélemény alakult ki. Felvetődött az a gondolat, hogy őrtorony lehetett. Viszont, ha a burgus alaprajzokat átnézzük⁹ nem találunk analógiát arra, hogy az alapfalak között nyilások lennének. Ennek ellenére az őrtorony jelenléte még a táborok feladása utáni időszakban is elképzelhető lenne ezen a szakaszon, de a budapesti római kori őrtornyok láncolata a limesut mentén helyezkedett el,¹⁰ így a kialakult topográfia megcáfolja ezt a feltevést. Felmerült az a gondolat is, hogy egy vizitoronnyal állunk szemben, amilyent a noviomagusi tábor alaprajzában megfigyelhetünk.¹¹ Óbudán ez a lehetőség jobban elképzelhető, de a táboron belüli elhelyezése, mérete megdöntötte ezt a hipotézist is.

Az alapozási gödörben megfigyelt régészeti jelenségek a jelenlegi adatok szerint topográfiailag a Domitianus-kori legióstábor délnyugati felületén huzódnak.¹² A későbbi legióstábor védműveit nyugatabbra helyezték át a II. század első évtizedeiben, valószínűleg a Duna és ezzel együtt a talajvíz szintjének emelkedése miatt.¹³

1972-ben napvilágra kerültek a Pacsirta utcában a porta principalis dextra¹⁴ és a Kórház u. 7. sz. alatt a porta praetoria¹⁵ maradványai. A táborkapukon általában keresztül haladó fő utvonalak az ÉD-i irányu via principalis és a KNY-i irányu via praetoria kereszteződése az Óbudán épitendő üzletközpont alapozási gödrének felületére esik. Tehát a gromának¹⁶ itt kellett lennie. A Flórián téri thermae maiorest¹⁷ a II. század elején kezdték épiteni. A táboralaprajzok alapján is egymás mellett kellett lennie a principiának és a praetoriumnak.¹⁸ Mindezek alapján elméletben a principia K-i része az alapozási gödör középső részétől Ny-ra eső felületen jelölhető ki.

Óbudán az üzletközpont alapozási gödrében csak néhány helyen sikerült megfigyelni a kora Flavius-kor régészeti jelenségeit, melyek járószint (C-C/1 metszet 10. réteg, E-E/1 metszet 3/b réteg), illetve fal formájában jelentkeztek. (E-E/1 metszet "A" fal korábbi része.) A Domitianus-kori legióstábor DNY-i felületéhez tartozhatott a döngölt agyagos járószint (C-C₁ metszet 7. réteg, D-D/1 metszet 6) a réteg, E-E/1 metszet 3/a rétege, földnyelv 8. rétege és a C-C metszetben a "C" fal korábbi része a "D" fallal együtt, és az E-E/1 metszetben az "A" fal felső része a B-C fallal együtt. Ezek is tanúsítják, hogy a Domitianus-kori tábor Ny-i védművei feltehetően nyugatabbra helyezkednek el.

A Traianus-Hadrianus-kori legióstábor principiájából egy udvar topográfiai helyzete is tisztázódott. A 90 cm széles K-i alapfalra a négynyilásu alapfallyal rendelkező épülettől Ny-ra lévő külső É-i alappillért épitették a Severus-korban. Az udvar É-i alapfalát 2 m szélességben az ÉK-i sarok mutatja egyértelműen, Ny felé futásának maradványát a K-K/1 metszet tanúsítja. Az udvar Ny-i falát az 1.40 m széles kiszedett alapfal képezhette (96.kép), melyet három helyen is dokumentálhattunk. (A-A/1, K-K/1 metszetben és az É-i kis szelvényünkben.) Az udvar D-i falát a kb. 1 m széles Traianus-Hadrianus-kori kiszedett fal alkothatta (C metszet "D" fala), az udvar DK-i végét a Severus-korban átépitették. Feltűnő az, hogy az udvart határoló négy fal vastagsága különböző, de ezek párhuzamosak, illetve derékszögben metszik egymást. A falvastagságok különbözőségét abban láthatjuk, hogy a K-i oldalon a Domitianus-kori alapfalra épitkeztek. A Ny-i és a D-i fal eredeti szélességét már csak kiszedett állapot alapján határozhattuk meg. Az udvar padlózatát homokkővezés képviselte (ld. A, B, C, K metszetet és a két Severus-kori Ny-i, külső alappillér közti korai homokkőves szintet.) Az udvar belvilága ÉD-i irányban 30 m, KNY-i irányban 35 m.

A Traianus-Hadrianus-kori principia kapuzatát nem ismerjük, mert részben feltehetően a későbbi kapuzat építése előtt elbontottak, részben pedig az üzletközpont alapozási gödrének földkitermelési munkáival elpusztítottak.

A principiát D-ről is határolta egy KNy-i irányu uttest, mely a C-D metszet vonalában valószínűleg egy négyzet alakú térré bővült a C-D metszet és a földnyelv szélességének az adata alapján. Mindezeket a tényezőket figyelembe véve a tér szélessége a C-D metszet vonalában 31,40 m. Ehhez tartozhatott a C/C későbbi része, mint talán talapzat. A valószínűleg négyzet alakú tér K-i záródására nincsenek adataink, mert azokat az alapozási gödör elpusztította.

Az E-E/1 metszetben a legmagasabb megmaradt szint Domitianus-kori, melyet még dokumentálhattunk, a későbbi szinteket az ujkori feltöltés elpusztította. A korábbi kutatások - mint már említettük - a D-i és az É-i tábor kapuknál a Traianus-Hadrianus-kori via principalis kis részét tárták még fel. Viszont a porta praetoria és a porta principalis dextra lokalizált adatai¹⁹ a legdöntőbb bizonyítékok arra, hogy a fő utvonalak irányára elméletben biztos alapot nyújtsanak. A principia körzetében a via principalis maradványát az E-E/1 metszet és a via praetoriát az F-F/1 metszet az ujkori beásások miatt nem tükrözi. A via principalis vagy a severuskori négynyílású alapfallal rendelkező építmény K-i oldala mentén húzódhatott, mely uthoz K felé a via praetoria csatlakozhatott, vagy a négynyílású alapfallal rendelkező - talán átboltozott építményen keresztül is haladhatott, mint p. o. Aquincumtól D-re, Campónában.²⁰

A Severusok korában - a II. század végén - III. század elején a korábbi principia tovább élt. A négyágú csatornát az udvar járósíntjére ráépítették, Ny-i kiszélesedő szakaszának további futása ismeretlen. E kölapos csatorna K-i szakasza a négynyílású építményen kívül K-re is fut az F-F/1 metszet szerint. A csatorna D-i és É-i szakaszának további futása ugyancsak ismeretlen. E négyágú csatorna topográfiai helyét figyelembe véve alapozták a négynyílású alapfallal rendelkező kapuzatot, melynek felépítményeit még a Ny-i külső alappillérek is tartották. A II. század eleji udvar K-i falának déli részét is elbontották és teljesen újjáépítették feltehetően a DK-i udvarsarkot határoló fallal együtt. Az udvart is megemelték és rádöngölt agyagpadlóval funkcionált tovább. A principiát D-ről határoló uttestet, illetve teret is megemelték. (Ld. C, D, L és a földnyelv metszetét.) A C metszet C falának későbbi részét - mely talán támpilléreként vagy talapzatként funkcionált - is ekkor bontották el. Az uttestet a III. század első felében ismét megújították, sőt a rétegtani adatok alapján ekkor épülhetett a D-D₁ metszet "A" fala a további, D-re húzódó padlófűtési helyiséggel együtt.

A legkésőbbi római periódust - ezen a területen az a megerősített KNy-i irányú alapzárófal képezi (C-C/1 metszet A-B), melyet a már nem használt ut, illetve tér rétegeire alapoztak. A kapuzat továbbélésére vonatkozóan nincsenek adataink. Az A-A/1 metszetben jelentkező későrómai utrétegek eredeti szintjét nem ismerjük, de területünkön mindenképpen a legkésőbbi periódushoz tartozhat.

II.

A BTM-nek csak az 1975. év folyamán adódott lehetősége arra, hogy a külső körülmények (utépítés, funkcionáló csatornák, vezetékek) által meghatározott kis felületeken kutatásokat végezzen. Feladatunk az óbudai II-III. századi legióstábor 1973-ban előkerült principia alaprajzának további tisztázása.

1. VÖRÖSVÁRI UT 1. SZÁMU UJ HÁZTÓL K-RE

1. szelvény Ny-i metszet (35. ábra) A szelvényünk hossza 29 m. D-ről haladva az ujkor (1) elbontotta a legkorábbi rétegeket is 1 m hosszúságban. Innen É-ra már csak a megemelt, sóderes kevert utrétegeket figyelhettünk meg. Az ujkor alatt 104,00 Atszf m-n egy köves szint jelentkezett (2), mely egy kötörmelék, kevert beásásra települt. Ez a beásás lehúzódt a tömött sötérbarna rétegbe. (8) A szelvény D-i szélétől mérve 6 m-re 104,35 Atszf m-ban az utburkoló kövek szintén megmaradtak (97.kép). Erre ráépült az "A" jelzésű ha-

barccsal kötött fehér, kemény mészkövekből épült 60 cm széles KNy-i irányú későrómai alapfal. Az "A" faltól D-re az ujkori betöltés már elpusztította a későrómai hozzátartozó padlószintet. Az "A" faltól É-ra pedig az uttestet később megemelték a szürke kevert föld és a sárga sóder réteg jelenléte alapján. Az uttest legkésőbbi megemelt szakaszának legfelső szintjét az ujkori feltöltés megsemmisítette. A korábbi utrétegek itt lehúzódnak a sötétbarna bolygatatlan földig. Északabbra ezeket egy ujkori és egy későrómai beásás megzavarta. Az utrétegek nyomokban követhetők a KNy-i irányú, kőfalas téglalapos csatornáig. Csak a D-i csatornafalból maradt meg egy nagyobb, sárgás puha mészkő. A csatorna belvilága az alját képező téglalap szerint 50 cm. A metszet mutatta, hogy ez a csatorna a legkorábbi uttesthez tartozhatott, mert felette későbbi utrétegek maradványai húzódtak, tehát a csatorna később már nem funkcionált. A csatornától É-ra egy KNy-i irányú 1.40 m széles ujkorban kiszedett fal alapozási árka jelentkezett, mely mélyen lehúzódott a nyers, sárga talajig. (9) A kiszedett "B" faltól D-re 104.23 m Atszf m-n kavicsos járószint volt (3), alatta a már jól ismert homokköves udvarszint maradványa (4) húzódtott a sötétbarna bolygatatlan rétegen (8), mint a kiszedett alapfalhoz tartozó szint.

A kavicsos járószint (3) alatti rétegződést legjobban a szelvényünk É-i felében sikerült hitelesítenünk. A 3. réteg alatti szürke betöltés egy faszenes, kavicsos pusztulási rétegen nyugodott (5) 104.15 Atszf m-n. E réteg (5) alatt a szürke feltöltés egy kavicsos, vékony, sóderes szinten (6) húzódtott, mely 103.85 Atszf m-n tűnt fel. Ez a 6. réteg a homokköves udvarszint (4) feletti agyagos lesározáson jelentkezett. A homokköves udvarszint maradványa alatt egy agyagos szintet (7) figyelhettünk meg a sötétbarna, bolygatatlan földön (8).

Korhatározó lelet nem került elő.

Összefoglalva a metszetünk tanulságait a rétegtani viszonyok szerint itt újra dokumentáltuk a Domitianus-kori agyagos szintet (7), melyet a Traianus-Hadrianus korában homokköves udvarszintté alakítottak ki. Ezt hamarosan lesározták. A "B" faltól É-ra húzódo felület kavicsos sóderrel megemelték a II. század végén (6), melyet pusztulási réteg (5) követte és ezt egy későbbi kavicsos szinttel (3) a III. század első felében is megemelték.

A szelvényben előkerült a kétszeri megemelést tanusító principia második udvarának egy része és a principia D-i zárófala. Továbbá ugyancsak kiszedett állapotban - alaprajzilag hitelesítettük a principia első és második udvarát elválasztó ÉD-i irányú alapfal Ny-i részét 11.30 m hosszúságban. Feltártuk még ezen belül az ugyancsak kétszeri megemelést tanusító principiat D-ről határoló uttestet, ezt a III. század közepén vagy második felében ismét megemelték.

2. szelvény É-i metszete 1.70 m hosszú. Az ujkori feltöltés (1) a szürke betöltés aljáig kiszedett mindent. E betöltés a homokköves udvarszint (2) maradványára települt, mely már az agyagos rétegen (3) húzódtott a sötétbarna, bolygatatlan föld tetején. (4) Lelet nem került elő.

E kis felületen a Domitianus-kori agyagos szinten a már többször rögzített homokköves udvarszintet (2) és a megemelést jelző szürke betöltést figyelhettük meg.

Itt jegyezzük meg, hogy a K-i szelvénytől K-re egy akna kialakításánál a metszetekben mindenütt rögzíthettük a homokköves udvarszint maradványát.

3. szelvény K-i metszet 4.70 m hosszú. É-ről indulva az ujkor (1) elpusztította a római kori szinteket a homokköves udvarszint maradványáig (2), mely már az agyagos rétegen került napvilágra. A 3. réteget az 1.70 m széles KNy-i irányú, ujkorban kiszedett fal alapozási árkával elvágták. E kiszedett faltól D-re az utolsó 20 cm kivételével az ujkori betöltés a sötétbarna bolygatatlan föld tetejéig (4) tönkretette a régészeti jelenségeket. Lelet nincs.

E kis szelvényünkben dokumentáltuk a Domitianus-kori agyagos szintet (3), melyre rátelepült a homokköves udvarszint a hozzátartozó kiszedett állapotban talált fallal együtt, mely a principia D-i falát képezte (98.kép). A principia D-i falához csatlakozó uttest korai maradványát csak a szelvényünk legdélibb 20 cm hosszú szakaszán figyelhettük meg - az ujkori mély beásás miatt.

4. szelvény Ny-i metszete 6.32 m hosszú. Az ujkori beásások (1) legtöbbszörre a sárga, nyers földig lehúzódtak. A szelvény D-i felében 2 m hosszúságban még dokumentálható volt

az agyagos szinten (3) nyugvó homokköves udvarszint (2). Ez az agyagos szint (3) már a sötétbarna és sárga, nyers bolygatatlan földön (4-5) feküdt. Leletet nem találtunk.

Megjegyezzük, hogy a szelvényünk D-i részében kialakított padka É-nak néző oldalán egy kör alakú kis égetőhely metszetét dokumentálhattuk a sötétbarna, bolygatatlan rétegben. Az égetőhely hossza KNy-i irányban 45 cm, paticsfala kb. 8 cm vastag.

A fentebb említett kis égetőhely a rétegtani viszonyok alapján a kora Flaviusok emlékéét őrzi, a járósíntet már a Domitianus-kori agyagos szint (3) pusztíthatta el. E 3. réteget követi a Traianus-Hadrianus-kori principia ismert, homokköves udvarszintjének maradványa (2).

2. AZ ÜZLETKÖZPONT KOCSIBEJÁRÓJÁNAK METSZETEI

Az üzletközpont kocsibejárójának további nyugati szakaszának mélyítése után alkalmunk volt újabb régészeti jelenségeket hitelesítenünk.

D-i metszet. A 17 m-es hosszú szakaszon K-ről indulva az ujkori betöltés (1) alatt 103.67 Atszf m-n 2.30 m hosszán egy 10 cm vastag habarcspadlót rögzíthettük (2) a sötétbarna, bolygatatlan rétegen (3). E 2. jelzésű padló az 1.70 m széles "A" alapfalhoz csatlakozott, melynek felmenő és keleti részét az ujkori feltöltés kiszedte (100.kép). Az alapfal sárga és kemény, fehér, szabálytalanul faragott mészköveit habarcsba ágyazták. Az "A" faltól Ny-ra a sötétbarna bolygatatlan rétegen vékony, kavicsos szint húzódtott (4), ezt megszakította a K-nek ívelődő "B" alapfal. A "B" fal falazási technikája azonos az "A" alapfallyal, felmenő részét és a hozzátartozó habarcsos padlószíntet az ujkori beásás elbontotta. Az ívelt "B" faltól Ny-ra már a sötétbarna, bolygatatlan földig (3) mélyült le az ujkori feltöltés. Leletet nem találtunk.

Összefoglalva a rétegtani viszonyok alapján is a kavicsos szint (4) a korai Flaviusok járósíntjét képviselte. A későbbi szintekből csak a Traianus-Hadrianus-kori habarcspadló (2) tűnt fel, mellyel ezen a szakaszon a korábbi Domitianus-kori szinteket elpusztították. A II. század elejei színthez tartozó "A" fal a principia Ny-i zárófalát az "a" helyiség vonalában, a "B" ívelt fal pedig az "a" helyiség apszisos lezáródását képezi.

A Traianus-Hadrianus-kori jelenségeknél későbbi adatokat az ujkori földmozgatás tönkretette.

É-i metszet (36.ábra). 26.12 m hosszú. Az ujkori feltöltés alatt (1) K-ről indulva valószínűleg egy padlóalapozást (2) rögzíthettünk 104.48-104.50 Atszf m-n, alatta sötétbarna és a nyers, sárga talaj következett. (3-4) A padlóalapozás (2) az ujkorban kiszedett 1.40 m széles, ÉD-i irányú "A" falhoz tartozott. Ettől Nyugatra az ujkori beásások megsemmisítettek minden régészeti jelenséget a sötétbarna, tömött rétegeig kb 4 m hosszúságban. A "B" fal 1.40 m széles, itt nagyobb, fehér szabálytalanul faragott mészköveket ágyaztak habarcsba, melyhez csatlakozott a 104.35 Atszf m-n a 2/a jelzésű 10-12 cm vastag terrazzopadló (99.kép), ezt a szürke, kevert feltöltésre alapozták. A terrazzopadlót (2/a) kb. 3.25 m hosszúságban követték. A terrazzo padlós (2/a) helyiséget egy 50 cm széles habarcsbarakott ÉD-i irányú "C" fal osztotta két részre. E faltól Ny-ra 1.25 m-re 1.75 m széles "D" alapfalat dokumentáltunk, mely a terrazzopadlós helyiség Ny-i zárófalát képezte. A "D" alapfal korábban is funkcionált, mert a 10-12 cm vastag habarcspadlót (2/b) 4.50 m hosszúságban 103.61 Atszf m-n hitelesítettük, a sötétbarna, bolygatatlan földön (5) feküdt. A habarcspadlós helyiség Ny-i "E" alap-zárófal 1.50 m szélességben jelentkezett, felmenő részének csak a Ny-i része maradt meg. A "C-E" falak falazási technikája megegyezik a "B" faléval. Az "E" faltól Ny-ra a sötétbarna, tömött földön került elő a vékony kavicsos szint (4), felette sárga agyagos szint maradványa (3) mutatkozott. Ezeket a korai rétegeket vágja el a 30 cm széles kőfalas fallal rendelkező ÉD-i irányú, 50 cm belvilágu csatorna.

Említésre méltó lelet nem került elő.

Összefoglalva az É-i metszet régészeti jelenségeit, csak a metszet Ny-i részében találtuk meg a bolygatatlan rétegen (5) a kora-Flavius-kori apró köves járósíntet (4), felette a Domitianus-kori agyagos szint (3) maradványa tűnt fel. Ezeket a szinteket szakította meg a, feltehetően II. századi kőfalas csatorna. Az É-i metszet Ny-i felében dokumentáltuk a Tra-

ianus-Hadrianus-kori principia hátsó helyiségsora É-i helyiségének déli részét az eredeti habarccspadlóval. (2/b) Erre a habarccspadlóra valószínűleg a későrómai időben egy tegulából megépített kemence D-i falát alapozták, a Ny-i falát pedig az "E" fal felmenő, K-i részére egymáshelyezett habarccsal megkötött tegulából készítették. Az É-i metszet K-i felében a felmérési adatok alapján a Traianus-Hadrianus-kori principia "a" jelzésű helyiségének Severus-kori terrazzopadlós szintjét (2) figyeltük meg. Ezen a szakaszon a korábbi, habarccspadlós szint nem jelentkezett (2/a), mert a koccsibejáró É-i oldalának további kialakításával nyomtalanul elpusztult az "a" helyiség É-i zárófala. Az "a" helyiség szintje habarccspadlós volt, bizonyította a D-i metszet 2. jelű habarccspadlós szintje. A Severus-korban ez az "a" helyiség továbbélt a magas terrazzopadlós szint (2/a) alapján. Az "a" megemelt szintű helyiséget a "B-C-D" ÉD-i irányú falak szerint két részre osztották. Ezeknek a falaknak a megfelelőit a D-i metszetben már nem volt módunkban megfigyelni, mert a régészeti jelenségeket tükröző földet leszedték a betonréfalig. Az "E" fal alkotta a II. sz-i principia Ny-i zárófalát, mely valószínűleg továbbélt az előző ismeretek birtokában, - de a későbbi szintet az ujkori feltöltés elpusztította. Ez történt az "a" helyiség K-i falát képező "B" alapfallal is, melynek felmenő részét az ujkorban bontották el. Az 1. 40 m széles kiszedett "A" fal feltehetően Severus-kori, a K-re huzódó padlóalapozás szintje szerint.

3. KÓRHÁZ U. 37. SZÁM ALATTI LELKÉSZI HIVATALTÓL D-RE ÉS K-RE.

1. szelvény D-i metszet 11 m hosszú. Az ujkori sírok több helyen átvágták a római kori rétegeket. A legmagasabb szint 104.38 Atszf m-on 10-15 cm vastag lesározás formájában (2) csak a szelvényünk K-i felében jelentkezett. Ez alatt paticsos, sóderes, szürke feltöltési réteg következett, alatta vékony sóderes szint huzódott (3) a szelvényünk közepe táján 104.14 Atszf m-n. Ez alatt vályogtéglával és téglatörmelékkel kevert szürke feltöltés mutatkozott, melyet vékony köves réteg zárt le (4) Atszf m 103.98 m-n. Alatta agyaggal kevert, majd agyagnélküli szürke betöltés folytatódott a lapos, palás kövekből agyagbarakott járósíntre (5) Atszf: 105.63 m-n, ez a faszenes, sóderes pusztulási réteggel bővült szürke keverten (6) feküdt. Ezt a feltöltést már a 10 cm vastag agyagos rétegen (7) dokumentálhattuk. Atszf 103.43 m-n, ez a sötétbarna bolygatatlan földre (9) települt. A szelvényünk Ny-i felében rögzíthettük, hogy a sötétbarna, agyagos rétegben még egy vékony, kavicsos járósínt is huzódott (8).

Lelet nem került elő.

Összegezve a szelvény tanulságait a rétegtani viszonyok alapján a kora-Flavius kori kavicsos járósínt (8) és a Domitianus-kori agyagos szint (7) utáni pusztulási rétegen (6) kívül a II. század elején készült belső teret vagy udvart borító kőlapos szint (5) jelentkezett. Ez utóbbi (5) feltöltése után a II. század végén megemelték a járósíntet (4), melyet a III. század első felében pedig megújítottak (3). E felett egy lesározási (2) szintet hitelesítettük, mely feletti betöltési réteg felső részét már az ujkori feltöltés pusztította el.

Megjegyezzük, hogy ezek a régészeti jelenségek - a további adatok szerint - már a II-III. századi principiát Ny-ról lezáró uttest Ny-i oldalára települt egyik épületnek lapos kövekkel borított belső terére utalnak. Az épület falmaradványai kutatóárkainkban nem kerültek elő, de a régebbi irodalom szerint a Kórház utca-Szél utca sarkán római kori épületek huzódtak.

2. szelvény. A 8.60 m hosszú déli, metszetben az ujkori betöltés (1) alatt a többszörösen megemelt ÉD-i irányú, bogárhátú 7.40 m széles uttest dominált (101.kép). A legkésőbbi uttest téglatörmelékes teteje (2/a) 104.74 Atszf m-n mértük. Alatta vékony, sárga, sóder-réteg huzódott, mely alatt ismét vastagabb, köves réteget (2/b) figyelhettük meg Atszf 104.40 m-n. E réteg (2/b) alatt többiben a kevert szürke (4) és a sárga sóder-réteg váltotta egymást. Ez alatt 103.84 Atszf m-n jelentkezett egy korábbi uttest kötörmelékes felső része (2/c), alatta egy agyagos szint (5) maradványa mutatkozott átlagosan Atszf 103.54 m-n. Ezután kevert szürke betöltés következett korai, vékony kavicsos szinttel (6), mely 103.28 Atszf m-ban feküdt a bolygatatlan sötétbarna rétegen (7).

Rétegeinket többiben megzavarták a mélyreásott ujkori sírokkal. Az uttest legmagasabb rétegeből másodlagos felhasználásban COHRT bélyeges imbrentöredék került elő.²¹

A kora-Flavius-kori szintet kavicsos járósint (6) alakjában itt is megfigyelhettük a Domitianuskori agyagos szintű térrel (5) együtt. A Traianus-Hadrianus korban építették ezt a 7.40 m széles uttestet (2/c), mely a principiát Ny-ról határolta és ezt még kétizben a II. század végén (2/b) és a III. század I. felében megemelték (2/a).

3. szelvény D-i metszet. A 8.70 m hosszú metszettel közepe táján az ujkor (1) alatt a legmagasabb római szint - egy terrazzopadló alapozás (2) Atszf 104.74 m-n jelentkezett, ez alatt a szürke kevert betöltés (3/a) mutatkozott. E feltöltési réteg alatt egy 10-12 cm vastag döngölt agyagpadló (4/a) 104.44 Atszf m-n huzódott, ez utóbbit ugyancsak a szürke kevert feltöltésre alapozták. E szürke, kevert réteg alján egy vékony agyagsáv formájában (4/b) megmaradt a korábbi agyagpadló 104.07 Atszf m szinten, mellyel azonos szinten az 1.40 m széles ÉD-i irányu ujkorban kiszedett fal alapozási árkától Ny-ra egy köves, habarcsos szint jelentkezett 10-12 cm vastagságban. Alatta szürke kevert feltöltés (3/c) huzódott, egy még korábbi 10-15 cm vastag agyagos szintet (4/c) hitelesítettünk a kiszedett faltól K-re és Ny-ra Atszf 103.84 m-s szinten. Itt jegyezzük meg, hogy a kiszedett faltól Ny-ra a 4/c jelű agyagos szint pusztulási, faszenes rétegét is sikerült itt dokumentálnunk. Egy korai igen vékony kavicsos szint (6) jelentkezett 103.74 Atszf m-n a sötétbarna, bolygatatlan rétegen. Ez a kavicsos szint (6) a kiszedett faltól Ny-ra már nem volt rögzíthető, mert a későbbi korban elpusztították.

Lelet nem volt.

A legkorábbi periódust a kora-Flavius-i időket a rétegtani viszonyok alapján a 6. számú kavicsos réteg képviseli, melynek feltöltése során a Domitianus-korban egy agyagos szinttel megemelték. (4/c) A Domitianus-kori pusztulás után a Traianus-Hadrianus-korban a principia Ny-i zárófalát is megépítették úgy, hogy a korábbi szinteket megszakították. E falhoz tartozó agyagpadlót (4/b) a II. század végén megújították (4/a). Az "a" helyiségtől É-ra huzódó helyiség D-i felében ezen a szinten habarcspadló volt (ld. kocsibejáró É-i metszet, 2/a szint), tehát egy KNy-i irányu osztófalnak kellett lennie a még feltáratlan terület alatt. A III. század első felében a principia hátsó helyiségsorának az előbb említett kettéosztott helyiségét terrazzopadlóval (2) építették újjá. A helyiség további sorsát az ujkori betöltés (1) miatt már nem tudtuk nyomon követni. A principiát Ny-ról a habarcsos köves szint (5) kíséri, mely a principiát közvetlenül Ny-ról követő térség járósintjét képezi.

Meg kell említenünk, hogy a szelvényünk É-i felében régészeti munkát nem tudunk végezni, a KNy-i irányu, működő víz-főnyomócső jelenléte miatt.

4. szelvény. ÉD-i irányban 18 m hosszúságban huzztuk meg a kutató árkot, melyre Ny-ra a közművek és az ujkori betöltés miatt csak egyetlen helyen tudtunk rábontani 2,80 m hosszúságban. Az ujkori rétegek (1) a sirokkal együtt a sárga, nyers, bolygatatlan talajig (2) elbontottak minden régészeti jelenséget. A szelvény Ny-i felében egy ÉD-i irányu fal kiszedett alapozási árkanak K-i részét követtük nyomon 7,60 m hosszban. Kiszedése az ujkorban történt, mely a falhoz tartozó szinteket a Ny-i metszetben is teljesen eltüntette.

Az előbbieknél során - az üzletközpont É-i kocsibejárójának É-i metszetében az "A" fal iránya egybeesik a 4. szelvényben előkerült kiszedett fal K-i részével. A kocsibejáró É-i metszetében viszont megkaptuk az "A" fal teljes szélességét ugyancsak kiszedett állapotban és a hozzátartozó padlóalapozást (2), mely a szint adatok szerint Severus-kori. Ezek alapján a principia belső, Severus-kori átalakításához tartozó alapfal került napvilágra. Rendeltetésének meghatározásához még további feltárások adatai szükségesek.

III.

Az eredmények összefoglalása (39. ábra)

Az 1975. évi kutatások során a²² kora-Flavius-kori szintünket a kocsibejáró mindkét metszetében a 4. réteg és a Kórház u. 37. sz. alatt huzzott felületeink 6, 8 jelzésű rétege dokumentálja. A Vörösvári uti 4. szelvényünkben egy kis égetőhely maradványát is hitelesítettük. A Domitianus-kori döngölt agyagpadlót a kocsibejáró D-i metszete és a Kórház utcai 4. szelvény kivételével valamennyi munkahelyen rögzítettük. A Traianus-Hadrianus-kori legiós-tábor principiájából 1975-ben az első udvar Ny-i falának újabb közel 12 m hosszú szakasza

rajzolódott ki, mely egyben a második udvar K-i oldalfalát képezte. A második udvarnál a principia D-i falát két helyen is feltártuk (2-3. szelvény). A második udvar homokköves szintjét a Vörösvári uti valamennyi kutatófelületeinkben hitelesítettük. 1975-ben került elő a kocsi-bejáró É-i metszeténél a második udvar Ny-i fala, mely egyben a principia hátsó helyiség-sorának K-i fala is. A mérési adatok alapján ezen belül a zászlószentélytől (b) É-ra huzódó első helyiség az "a" helyiség apszissal záródó Ny-i fala és habarccspadlója jelentkezett a kocsi-bejáró D-i metszetében. A legióstáborok eddig ismert principiáinak zászlószentélye legtöbb esetben apszisos záródású, de a többi hivatalos helyiség nem. Lambaesisben a hátsó helyiségsoron belül a zászlószentély szomszédságában lévő helyiségeket apszissal látták el,²³ feltételezhető így, hogy Óbudán ugyancsak apszisos helyiségek voltak a zászlószentély szomszédságában. Óbudán a principia "a" helyiségének funkciója excubitorium azaz őrfülke. Az őrfülke belvilága: 10x10 m. Az excubitorium severuskori továbbélésére még visszatérünk. Az "a" helyiségtől É-ra lévő helyiség D-i részének a habarccsos, É-i felének pedig agyagos padlózatát hitelesítettük a kocsi-bejáró É-i metszetében és a Kórház utcai 3. sz. árokban. E kettéosztott helyiség funkciójára adatunk nincs. A principia Ny-i falát 3 helyen dokumentáltuk a kocsi-bejáró mindkét metszetében és a Kórház utcai 2. szelvényünkben. A principiát Ny-ról egy 7.40 m széles ÉD-i irányú, csatornával kísért uttest határolta, melyet később is megemelték. (Ld. Kórház u. 2. szelvényt és a kocsi-bejáró É-i metszetét.) Az uttest É-i szakasza a Szél utca 5-9. sz. alatt előkerült nagyméretű, fabrica K-i oldalát kísérte.²⁴ Az ut Ny-i oldalán épületek álltak,²⁵ az egyiknek a belső terét lapos kövekből megépített szint alkotta. (Ld. Kórház utca 1. szelvény, 5. réteg) A principiát D-ről határoló KNy-i irányú uttest szélességét a Vörösvári ut 1. szelvény és az 1973-as D-D/1 metszet adatai alapján határozhattuk meg: 12.5 m széles.

A Severusok korában a II. század végén - III. sz. elején a principia második udvarának szintjét először kavicsos réteg alkotta. (Vörösvári ut 1. szelvény, 6. réteg) A hátsó helyiségsorban a "b" jelzésű zászlószentélyt is teljesen átalakíthatták a centrális épületnek megfelelően - de ez a helyiség még feltáratlan.²⁶ A principia új tengelyvonalát - az új négynyilású alapfallyal rendelkező Severus-kori kapuzat tengelyének megfelelően 10 m-rel északabbra helyezhették. Az "a" helyiséget a terrazzopadlóval és a C-D falakkal együtt két részre osztották a kocsi-bejáró É-i metszete alapján. Visszatérve az "a" helyiségre, az excubitoriumra, a CIL III 3526. sz. alatti felirat ad felvilágosítást arról, hogy "excubitorium ad tutelam signorum et imaginum sacrarum", azaz a szent képmások és hadijelvények védelmére P. Turranus Firminus veteranus²⁷, a legióparancsnok hivatalának vezetője egy excubitoriumot újjaépített saját költségén 216-ban.²⁸ Az 1975-ös ásatások során tisztázódott az is, hogy ez a felirat az óbudai legióstábor principiájának zászlószentélye melletti egyik őrfülke újjaépítésére vonatkozik.

Az "a" helyiségtől É-ra huzódó kétrészes helyiség déli részén egy agyagpadlós megújításra van adatunk. (Kórház utca 3. szelvény, 4/a réteg) A kocsi-bejáró É-i metszetében jelentkező "A" fal, mely a 4. szelvényben a Kórház utcában is jelentkezett, a magasabb padlószint alapján szintén az átépítést tanúsítja a hátsó helyiségsor előtt. A principia É-i bővítésére utaló falmaradványokat a Kórház utcai 4. szelvényünkben a nagyon mély ujkori beásások miatt nem tudtuk hitelesíteni.

Ugyancsak a Severusok korai periódusában emelték meg a principiát D-ről és Ny-ről határoló uttestet (Vörösvári ut 1., Kórház u. 2. szelvény metszete). Ezeknek a megemelt uttesteknek a szintje nagyjából azonos a négynyilású alapfallyal rendelkező kapu, a tetrapylon belső járósíntjével - tehát egyidőben funkcionáltak a megemelt uttestek, a megemelt szintű, É-ra kibővített Traianus-Hadrianus-kori principia és annak teljesen újjaépített Severus-kori kapuzata, a tetrapylon. Később már a III. század második-harmadik évtizedében újabb megújításokra kerülhetett sor a régészeti adatok alapján. A második udvart egy kavicsos szinttel (Vörösvári ut 1. szelvény, 3. réteg), az "a" helyiségtől É-ra lévő helyiség É-i részét pedig terrazzoval újították meg. A kibővített II-III. sz-i principia belvilága KNy-i irányban: 110 m. A principiát Ny-ről határoló, ugyancsak megemelt uttest Ny-i szélén huzódó településnyomok is megemelésről vallanak (Kórház u. 1. szelvény).

A legkésőbbi római periódust a principiát D-ről határoló KNy-i irányú uttest egy szakasza képviselte a metszet szerint, mely egy későrómai épület "A" falát kísérte. A helyiséghez tartozó padlószintet az ujkor elpusztította (Vörösvári ut 1. szelvény).

Az alaprajzok alapján R. Fellmann a principiákat több típusra osztja fel.²⁹ Az óbudai legióstábor principiájának korai változatait az i.sz. 47-ből származó vindonissai és az I. század 30-as éveiben épült novaesiumi legióstábor principiái³⁰ képviselik az alaprajz alapján. A II. típus közül kiemeljük a lauricum legióstábor principiájának³¹ alaprajzát (37. ábra), melynél az udvarok hosszanti oldalán hiányoztak a helyiségek, mint nálunk. Kronológiailag is megegyezik az aquincumi legióstábor principiájával csak kisebb alaprajzi eltérések állnak fenn. R. Fellmann a harmadik, ugyancsak forumtípusu principiák között említi a dura-europoszi auxiliáris tábor principiájának alaprajzát.³² Ha az 1973-1975-ös kutatások eredményeit összegezzük - a Caracalla-kori dura-europosi principia alaprajza minimális eltéréssel azonos az óbudai principiával. Itt jegyezzük meg újra, hogy az óbudai principia severuskori építménynek négy nyílása az alapfalak között jelentkezett. A nyílásokra itt a négyágú csatornarendszer kialakítása miatt volt szükség. A négynyílású alapfallal rendelkező építmény felépítményéhez tartozó bejárat, illetve nyílás száma azonban sajnos, ismeretlen előttünk. A Severuskori dura-europosi principia (38. ábra) kapuzatának alaprajzát a négynyílású alapfallal rendelkező építmény funkciójára szolgáltatott adatot, hogy Óbudán a Traianus-Hadrianus-kori principia Severuskori kapuzatának maradványai kerültek napvilágra. Az óbudai legióstábor principiája átmeneti típust képvisel alaprajz alapján a Fellmann II-III. típus között (39. ábra). Szembetűnő viszont a méretbeli különbség, amelynek oka csak az lehetett, hogy az óbudai principia egy legióstábor principiája volt.

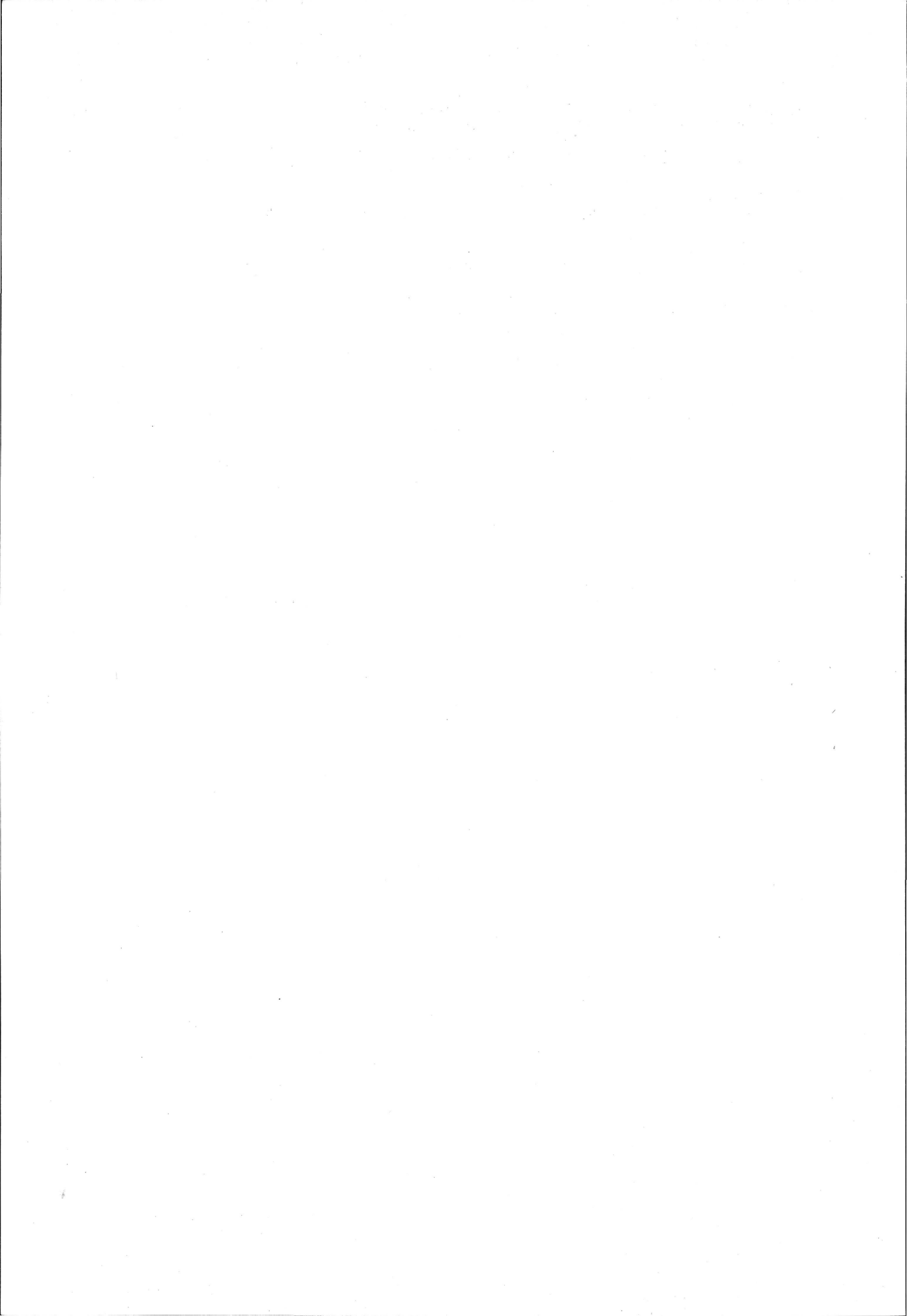
Tisztában vagyunk azzal, hogy az 1973-as hatalmas és gyors földkitermelés következtében itt Óbudán bizonyítékaink nagy része megsemmisült. Így kizárólag a minimális idő alatt megfigyelt, nagyon kevés helyen megmaradt régészeti jelenségekre és ezeknek összefüggéseire, továbbá az 1975. évi kutatások eredményeire támaszkodhatunk, melyeket próbáltuk összehangba hozni a régebbi és az újabb tábor kutatás adataival. A régészeti adatok alapján megszerkesztett alaprajzunk részben munkahipotézisként kezelhető. Az új üzletközpont épületén kívül, a Ny-i, az É-i és a K-i oldalon még folytatni kívánjuk kutatásainkat, melyeknek tanulságai tovább tisztázhatják, módosíthatják a jelenlegi ismereteink alapján a fentiekben felvázolt képet.³³

(Ábrák: 30-39, képek: 86-101)

JEGYZETEK

1. Jelentés formájában: Szirmai K: Arch.Ért.101(1974)313. és Uaz. : Rég. Füz.I:27.(1974) 30. Itt jegyezzük meg, hogy a négynyilású alapfallal rendelkező építmény és a négyágú csatorna datálására vonatkozó adat téves elírás.
2. Nagy T: Bud. Tört. I.köt. (1973)113.; A Vörösvári ut É-i oldalán folytatott régebbi kutatásokról: Szilágyi J: Rég. Füz.I:20. (1967)33.; Kaba M: op. cit.34.; Wellner I: Bp. R. 23(1973) 179.
3. Nagy T: op. cit. 115.
4. Ua.: op. cit. 95-96. és 114-115.
5. Ua.: op. cit. 100-103.
6. Profilra: ld. É. Kocztur: Alba Regia XIII(1972)121.53/5.; mély táltípusra ld. Bónis É: A császárkori edénművesség Pannoniában. Diss.Pann.II.22.Bp.1942.23.
7. Az érem meghatározásáért B. Sey Katalinnak tartozunk köszönettel. A korra: Nagy T: op. cit.109-110.; Mócsy A: Pannonia a késő császárkorban. Bp.1974.115-122. - Itt jegyezzük meg egyrészt, hogy a munkánk során elemzett, de helyhiány miatt nem közölt metszetrajzok a BTM, illetve az MNM Adattárában őrzött ásatási dokumentációban is ellenőrizhetők, másrészt a felszín szintjét az alapozási gödör betonrézfalainak tetejének szintje képezi a dokumentációnkban.
8. A leletmentésről a jelentést ld. Szirmai K: Arch.Ért.101(1974) 313. Az összesítő alaprajzunkon apró pontokkal határoltuk el a felületet, melyhez tartozó épületmaradványokat csak konturvonalal jeleztük.
9. Régebbi irodalommal ld. A. Mócsy: in PWRE IX(1962) 638-639.; Ua.: Acta Arch. Hung. 25(1973) 386.
10. Áttekintő helyrajzukat ld. Nagy T: op. cit.100.45.kép.; Általában az őrtornyok építési helyéről itt: Wellner I: Bp. R. 20 (1963)307.12-15.j.; Megjegyezzük, hogy a Berend utcából is említ egy valószínűsíthető burgust: Wellner I: Bp. R. 21 (1964) 303.
11. Itt mondunk köszönetet dr. Póczy Klárának az alábbi adatért: H. Brunsting:10.gemina. Tentoonstelling over de opgravingen van eer legionsvestingte Nijmegen. 1951,1957-8, 1959, 1967. Nijmegen. 1971. 3. o. tábor alaprajzon a 8/a jelzésű négynyilású épület.
12. Nagy T: Bud. Tört. I(1973)115.9.j.
13. Ld. 3-4.j-t.
14. A porta principalis dextrára ld. T. Nagy: in Actes du IXe Congres internat. d. Études sur le frontieres romaines. Mamaia. 1972/1974/32.
15. Ld. mint fent., és Póczy K: Arch.Ért.101(1974) 311-312.
16. A. Schulten: in PWRE VII/Stuttgart 1912/1881-6.
17. Szilágyi J: in Bp. Műemlékei. II(1962)335.
18. A.v. Domaszewski: Die principia des römischen Lagers. Neue Heidelberg. Jahrbücher. IX.145,162.
19. Ld. 14-15.j-t.
20. Fülöp Ferenc: in Bp. Műemlékei. II.köt. (1962)651.; H. Petrikovits: Die Innenbauten römischer Legionslager während der Principatszeit. Opladen. 1975. 144.
21. A COHRT helyegek aquincumi vonatkozására ld. legutóbb Nagy T: Bp. R. 23 (1973)41.
22. 1975.dec.15-én a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulatban tartott "Az óbudai legióstábor principiája" című előadásban foglaltuk össze elsősorban az 1973-1975. évi principia kutatások eredményeit.

23. R. Fellmann: Die principia des Legionslagers Vindonissa und das Zentralgebäude der römischen Lager und Kastelle. Brugg. 1958. Abb. 57.
24. Póczy K: Bp. R. 21 (1964) 58.; Nagy T: Bud. Tört. I (1973) 115.
25. Póczy K: 24. j-ben említett munkájában.
26. A zászlószentély helyén jelenleg gyalogjárda és játszótér húzódik.
27. Barkóczy L: Acta Arch. Hung. 16 (1964) 303, 312.
28. R. Fellmann: op. cit. 113., Nagy T: Bud. Tört. II, köt. (1942) 404.
29. R. Fellmann: op. cit. 163-170., H. Petrikovits: 20. j-ben említett munkájában 68-75, 126-127, 142.
30. Vindonissa: R. Fellmann: op. cit. 13. 4. kép.; R. Laur Belart: Kleine Führer Vindonissa. 1964. 5.; Novaesium: Ua.: op. cit. 103. 45. kép. és H. Petrikovits: Das römische Rheinland. Köln. 1960. 28-29. Abb. 7.
31. M. v. Groller: RLiÖ XIII (1919) fig. 33. és R. Noll: RLiÖ 21 (1958) 46-47.; Ld. még a burnumi principia Traianus-Hadrianus-kori periódusát: Ua.: op. cit. 129. 53. kép.; a glevumit: H. Hurst: Ant. Journ. LII (1972) 38. fig. 5-6. és az iscait: R. Wilson: JRS LIX (1969) 202., G. C. Boon: Isca. Cardiff. 1972. 28. 42.; e tipushoz tartozik még a severuskori carpowi principia is: A. Birley: Studien zu den Militärgrenzen Roms. Köln. 1967. 3-4 1. kép.
32. R. Fellmann: op. cit. 134-135. 24. kép. A lauracumi és a dura-europosi principia alaprajzát R. Fellmann: op. cit. Abb. 59. és Abb. 56. nyomán közöljük.
33. Itt mondok köszönetet mindazoknak a kollégáknak, akik értékes észrevételeikkel hozzájárultak a felmerülő problémák tisztázásához. A felméréseket a BME Geodéziai Tanszék munkatársai és Héjjas Pál mérnök végezte, a rajzi munkákat Gáll Gyuláné és Málik Éva, a fotókat Molnár Ilona és Bakos Margit készítette.

KRISZTINA SZIRMAI

PRELIMINARY REPORT ON THE EXCAVATIONS CONDUCTED AT THE PRINCIPIA OF
THE ÓBUDA LEGIONARY CAMP AND ITS IMMEDIATE VICINITY

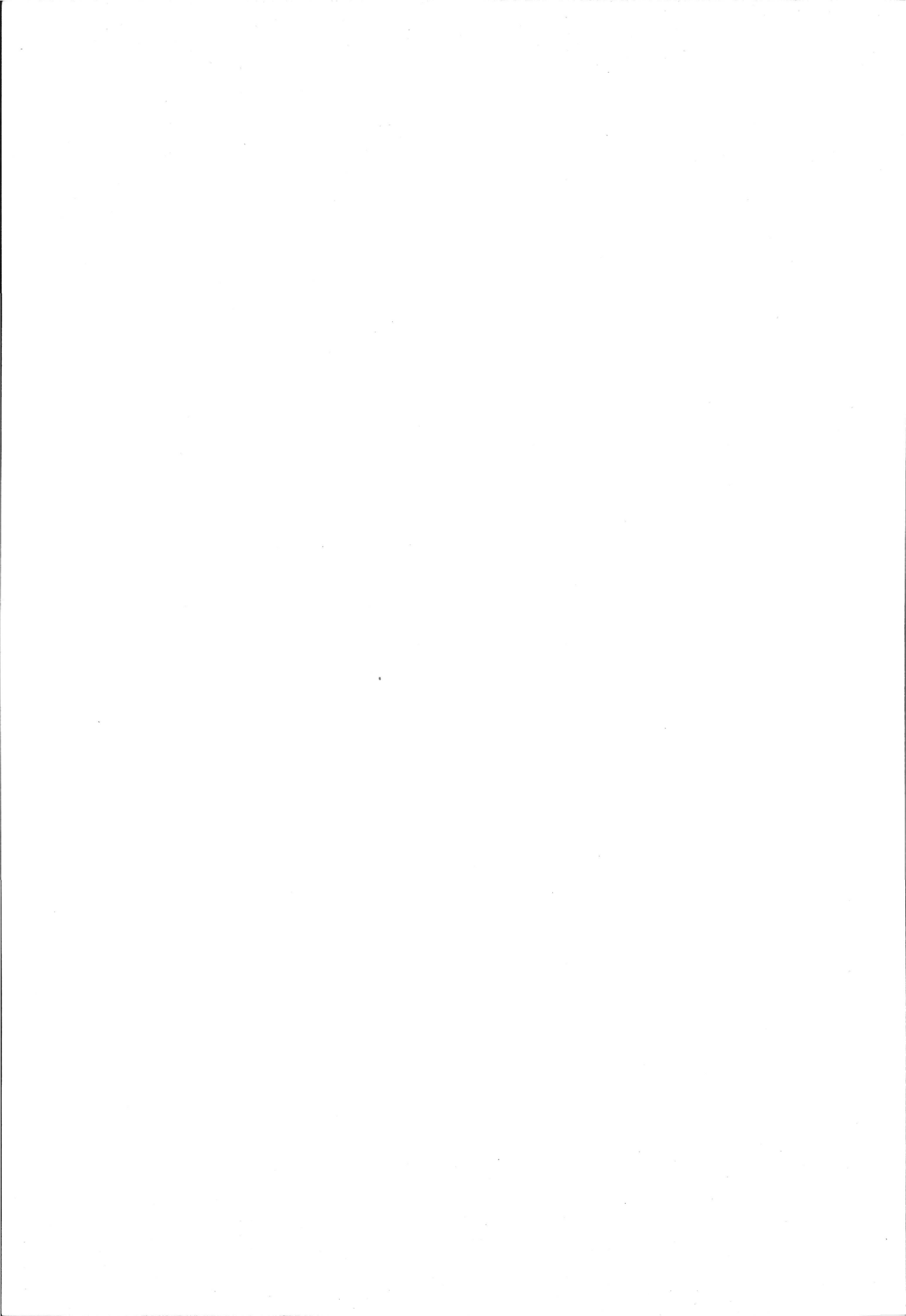
When in 1973 the foundations of the Óbuda shopping centre were laid, a structure having a basement with four openings was found. Relying on the results of earlier research the site is the area of the intersection of the main thoroughfares between the porta principalis dextra and porta praetoria of the 1-2nd century legionary camp. We have verified the first 30 x 35 m. court of the principia dating from Hadrian's and Trajan's age, paved with sandstone, on the pavement of which a structure with a canal of four branches and four openings, the portal (tetrapylon) was built. Its inside measurements are 22.75 x 23 m. According to the sections of the foundation ditch, we also could observe, among others, the remains of the road which delimited the principia from the south.

In the course of the excavations conducted in 1975, the second, 28 x 58 m. sandstone-floored court of the principia dating from Trajan's and Hadrian's age came to light. In a section of the drive-way of the Óbuda shopping centre we could authentically determine the two rooms extending northwards from the line of rooms at the back of the principia, from the flag shrine (fanum). As to its function, room "a" of arched construction, is an excubitorium. Also the western wall of the principia was authentically determined, together with the 7,5 m. wide road bordering it from the west.

We know the axis of the courts of the Trajan-Hadrian age principia, however, the place of the contemporary portal is only known in theory: it was partly demolished by the rapid and mechanized works of excavation, since the portal dating from the age of Severus had been built on it in part. At the close of the 2nd century and at the beginning of the 3rd century A.D. the principia was enlarged in a northern direction as related to the axis of the portal dating from the time of Severus and also large-scale works of reconstruction could have taken place in the rooms round the flag shrine (CIL III 3526). The roads were also elevated.

The principia of the 2-3rd century legionary camp of Óbuda extends 110 m. in an east-west direction. As shown by its ground-plan, it belongs to the forum type, and represents a transition between Fellman's IIrd and IIIrd types.

(Figures: 30-39, plates: 86-101)

КРИСТИНА СИРМАИ:

ПРЕДВАРИТЕЛЬНОЕ СООБЩЕНИЕ ОБ ИССЛЕДОВАНИИ ТЕРРИТОРИИ ПРИНЦИПИЯ ВОЕННОГО
ЛАГЕРЯ И ЕГО РАЙОНА

В 1973 году во время возведения фундамента здания торгового центра в Обуде было открыто строение, фундамент которого имеет четыре отверстия. Оно расположено в районе пересечения главных дорог, проходящих между портой принципа-лис декстра и портой преторией. Раскопками было подтверждено существование здесь уже известного по старым исследованиям двора принципия, выложенного известняком и размеры которого 30 x 35 м. По нему в эпоху Севера провели канал, имеющий четыре разветвления, а также построили и обнаруженное нами строение - портал /тетропилон/. Внутренние размеры портала 22,75 x 23 м. По разрезу у основания стен нами были прослежены, в частности, остатки дороги, граничащей с принципом с юга.

Во время раскопок 1975 г. был обнаружен второй двор размером 28 x 58 м., выложенный известняком и являющийся двором принципия эпохи Траяна-Адриана. В разрезе у ворот магазина нами выявлены два помещения, тянущиеся от заднего ряда помещений принципия к северу от святилища знамени /фанума/. Помещением охранника /экскубиторием/ служило помещение "а", имеющее округлую концовку. Нам удалось также проследить и западную стену принципия вместе с граничащей с ней с запада дорогой, ширина которой 7,5 м.

Зная линии оси дворов принципия эпохи Траяна-Адриана, лишь теоретически можно определить расположение портала той эпохи, поскольку частично он был разрушен при добывании камня, а частично на него был построен портал эпохи Серва. Принимая во внимание линию оси портала эпохи Серва, в конце II - начале III века его расширили на 10 м к северу. Тогда же могли произойти и перестройки в помещениях, окружающих святилище знамени /CIL III 3526/. Уровень дорог также был поднят.

Принципий военного лагеря в Обуде во II - III веках достигает в направлении В-З 110 м. По своему плану он относится к типу форума и представляет переходную форму II и III типа Феллманна.

/Фиг. 30-39, рис. 86-101/

FELTÁRÁSOK A II-III. SZÁZADI AQUINCUMI LEGIOSTÁBOR RETENTURÁJÁBAN

1949-50-ben Szilágyi János a III. Vörösvári u. 22-es számú ház udvarán szőlő-,¹ vagy olajprés mészkőalapozását találta meg, melyről leletmentési jelentésében beszámolt¹ és közölte a présalapozás fotóját és rajzát is.

A pannóniai római szőlőművelésről készített tanulmányunkban² foglalkoztunk a magyarországi lelőhelyű préstalpakkal, s akkor figyeltünk fel erre a leletre. Minthogy a kőtálpát 1950-ben eredeti helyén, földdel visszatakarva hagyták, először úgy terveztük, hogy kiemeljük és Aquincumban, a kőtárban helyezzük el. 1973-ban Óbuda szanálásával kapcsolatos feltárások során módunk nyílt arra, hogy a muzeum ásatást folytasson a Vörösvári uton. E munkák során a préstálpát újra feltártuk, eredeti összefüggésében tanulmányoztuk, sőt a feltárás során még egy újabb présalapozás került felszínre. Az ásatást az 1974-es évben is folytattuk, ekkor a présházat magában foglaló scamnumnak a kiterjedését meghatároztuk (105 x 41 m), egy részét teljes felületén feltártuk³. (40. ábra)

A továbbiak során a két préstálp leírását ismertetjük:

1. Kettős présalapozás Szilágyi János feltárásából. (41. ábra, 102. kép)

A préskő az épület ÉNY-DK-i irányú falának keleti oldalán, a scamnumot K-ről határoló utcától számítva a harmadik helysorsorban foglalt helyet. Mellette, a keleti oldalon négyzetes alakban lerakott téglapadló volt (mérete: 100 x 150 cm), benne két helyen a leg. II. Ad. bélyeges téglájával. D-i felén a nagy préskő mögött ledöngölt, helyenként kormos padlószint volt. Az elülső részén a tartógerenda részére készített kör alakú vájat látható, szegélykerettel ellátott kőalapon (méretek: H. 110 cm, sz. 103 cm, V. 7-10 cm, vájat átm. 20 cm, mélysége 2 cm). Maga a prés két részből áll, egy hasáb alakú kő (méretei: H. 190 cm, sz. 43 cm, V. 28 cm), rajta két félgömb alakú vájat (méretek: első tám. 33 cm, mélység 11 cm, másik átm. 23 cm, mélység 4 cm) ezeket egymással keskeny csatorna köti össze (H. 74 cm, mélység 7 cm), mely a második csészéből levezet a következő présalaphoz. Ez az előzőnél vékonyabb és szélesebb kőlap (méretei: H. 135 cm, sz. 92 cm, v. 10 cm), melyen a csatorna folytatódik és alul újabb sekély félgömb alakú csészébe torkollik, ennek alsó része töredékes. A présből imbrexszel bélelt csatorna vezet bele az épület nagy, kőlapokkal fedett, K-Ny-i irányú szennyvízcsatornája. Az egész építmény lejt a szennyvízcsatorna irányába. A prés és az imbrexszel bélelt csatorna megszakítással csatlakozik; vagy eredetileg is így volt, és akkor ide a kisajtolt lé számára elhelyezett edény képzelhető el, vagy későbbi pusztulás, újkori beépítés szüntette meg a kis lefolyó csatorna folytonosságát.

A présalapok alatt római kori cserepekkel kevert földet találtunk az épület korábbi periódusából. Feltárássra itt nem volt módunk, mert a préstálpakat eredeti helyükön tervezzük bemutatni.

2. Présalapozás az 1973. évi ásatásból (42. ábra, 103. kép)

Az épületnek ugyanazon fala mellett helyezkedik el, mint a másik prés, az előzőtől 18 m-re É-ra. Egyetlen mészkőlap, lefolyása Ny-felé, peremes téglákkal bélelt csatornába torkollik. (Méretek: H. 114 cm, sz. 80 cm, v. 16 cm). Rajta két, egymással összeköttetésben lévő, lapos, kör alakú vájat. (méretek: átm. 20 cm, vájat h. 68 cm, sz. 10 cm, mélysége 3 cm, illetve vájat h. 25 cm, szélessége 10 cm, mélysége 5 cm). A préskő alatt peremes téglá csatorna húzódik É-D-i irányban, valószínűleg korábbi építési periódus em-

léke. A présalapozást kavicsos, döngölt padlószint, helyenként terrazzo vette körül. A préskő az előzőnek kisebb és egyszerűbb változata, de lényegét tekintve ugyanazon az elven épült fel. A présalaphoz Ny-i részén téglalap alakban imbrexekből készített csatornarendszer kapcsolódott, mely beletorkolt a préskő lefolyó csatornájába. Ezen a tájékon, a csatorna mellett olajos amphora töredékei kerültek elő.⁴ (104.kép)

Az antik prések felépítésére, működési elvükre meglehetősen gazdag irodalom áll rendelkezésünkre. Technikatörténészek, néprajzkutatók dolgozták fel az auctoradatokból és régészeti leletekből rekonstruálható présformákat, működési elvüket. Az olajprésekről máig is a legalaposabb összefoglalás A. G. Drachmann műve⁵, aki az anyagot összegyűjtötte, értelmezte az antik források alapján és az egyes présfajták teljesítményét is kiszámította. Igen fontos A. Sordinas könyve⁶ az olajkészítés módjának kontinuitása szempontjából.

A prések rendszerezése ujabban Ch. Parain tollából jelent meg, a szerző felhasználja az eddigi irodalmat, köztük a magyar kutatók eredményeit is⁷, a nyomóerő kifejtése alapján 4 csoportot állapít meg:

1. torsiós prések
2. ékprések
3. egykaru emelős prések
4. orsóprések

Vincze István felosztása⁸ - mely a magyar néprajzi irodalomban általánosan elfogadott - 3 csoportot különböztet meg:

1. főfás, vagy bálványos sajtó
2. középsós
3. állóorsós

Az 1. csoportba tartozó présekről a szerző megállapítja, hogy Magyarország területén a XVIII. sz-ig ez a fajta volt használatos, legújabb munkájában azonban már kétségbe vonja a prések római kori használatának lehetőségét Pannonia területén⁹, természetesen szőlőprésekre vonatkoztatva. Az antik olajprésekről szóló, s már az előzőekben idézett munkák kivétel nélkül az auctoradatokra támaszkodnak, így elsősorban a legaprólékosabb forrásanyagot, Cato szövegét tanulmányozzák¹⁰. A nagy ókortörténeti kézikönyvekben, lexikonokban több címszó található az olajpréselés témaköréből. Hörle tanulmánya a PWRE-ben¹¹ összefoglalja az eddigi irodalmat és az ókori ábrázolásokat, s több ízben hivatkozik Drachmann eredményeire is. Témánk szempontjából érdekes adatokat közöl az ún. kettős prés talpokról, melyet Plinius¹² is említ és régészeti lelet is igazol, s mely adat közelebb visz bennünket a Vörösvári-uti prések megértéséhez. A római korban az olajat igen sokféle módon használták fel, így gyógyszerként, táplálékul, illatszeralapanyagként, állatok takarmányozására, világitásra, sporthoz, szertartásokban, szerszámok, kocsik karbantartásához¹³. A különféle célokra különféle olajfajtákat állítottak elő, a diocletianusi árrendezési törvény ezek eltérő vételárát is felsorolja.¹⁴ Az olaj tisztításának, finomításának különböző módszereit ismerték, az olajhab leszedését, az olaj és a törköly szétválasztását, az egész munkafolyamat tisztaságát Cato nyomatékosan hangsúlyozta.¹⁵

Az auctoradatokból az olajnyerés teljes ókori munkafolyamatát megismerhetjük, természetesen Catonál olivabogyóra értve, lényegét tekintve, leegyszerűsítve a következő mozzanatokból állt a feldolgozás folyamata: a szárított bogyókat hevítés után a zuzómalomba (trapetum) tették, ahol az egymáson forgó malomkövek szétzúrták és különválasztották a bogyó héját és nedvdús részeit. Ezután helyezték a prés alá a préselő kosárba, innen folyt le a lé a prés alá helyezett tároló edénybe, vagy földbe mélyített tartályba. Közben az olajhabot állandóan szedték, hogy az olaj szép tiszta maradjon. Innen került aztán az amphorákba, melyben a szállítása is történt. Pannonia területén olajbogyóból sajtolt olaj készítése elképzelhetetlen, figyelembe véve az ókori szállítási viszonyokat, tudva az olivabogyó rövid eltarthatósági idejét. Ezért leletünk esetében más, helyben található olajosmagvu növény feldolgozására kell gondolnunk. Legkézenfekvőbbnek a tökmag, a len, vagy a repce termésének a felhasználása tűnik. A nem olivából készített olaj munkafolyamatának megértéséhez igen jól használható Ecsedi Istvánnak a század elején még működő, kunsági olajtőről való leírása.¹⁶

A kunmadarasi olajütő a falun kívül helyezkedett el, 2 helyiségből állt, az egyik volt a keringő és az őrlő, a másik a sajtó és a tüzelő. Az antik olajüzem is két részből állt, a zuzómalomból és a présből. A tüzelőhely is mindkét esetben szerepelt, ugyanis az olajosmagvakat sütni, vagy szárítani kell zuzás előtt. A Vörösvári uti nagyobbik prés háta mögött is átégett, kormos felület, a területen pedig több kemencemaradvány mutat a pörkölés, szárítás munkafolyamatának meglétére. Zuzómalom itt nem került elő, de több őrlőkődarabot találtunk, s ezek jelenléte feltételezhetővé teszi a trapetum egykori meglétét. A terület ujkori beépítése miatt ezt a problémát ma már nem tudjuk megnyugtatóan eldönteni. A pörkölt, megzuzott magot a "sisak"-ba tették, ebben préselték, a lé lejtősen, mélyedésbe folyt, innen 1-1 földbe mélyített üregbe, vagy tárolóedénybe eresztették.

Az olajprésházát magában foglaló scamnumot K-ről határoló uttest felső rétegéből előkerült magvak vizsgálata - melynek feldolgozása és értékelése e kötetben található P. Hartyányi Borbála tollából - nem mutatott ki olajosmagvú növényt. Természetesen ez a negatívum nem zárja ki, hogy itt olajkészítés folyt volna. A magvak az épület legkésőbbi szakaszából, a IV. sz. -ből származnak. Lehetséges, hogy egyéb prés, így szőlőprés is használatban volt ebben az épületben - bár ezt nem találtuk meg - a mi darabjaink szőlőbogyó préseléshez nem voltak megfelelőek, ehhez túl kicsinyek, az a lehetőség fel sem merülhet, hogy egyazon présen szőlő és olajosmagvakat préseltek volna, hiszen az olaj átható illata a bor minőségét tönkretette volna. Az olajprések tisztántartására igen nagy gondot fordítottak, alaposan, bő, meleg vízzel kellett tisztogatni a préseket, hogy az avasodást megelőzzék. Feltevésünk szerint ezért torkollik a nagyprés lefolyó csatornája az épület fő szennyvíz csatornájába, mert a préselés után a kőtalpak tisztítása ezen a módon történt. Ez a K-Ny-i irányú levezető csatorna áthúzódott az épületet K-ről határoló uttest alá is, hogy beletorkollik a tábor központi csatornarendszerébe.

A Vörösvári uti préstalpak formájához analógiát a mediterrán világ leletanyagában kerestünk. A nagy leletanyaggal dolgozó, összefoglaló igénnyel készült munkák sorából elsőnek H. Camps-Fabrer könyvét¹⁷ említhetjük, melyben az észak-afrikai présleletek leírását és rekonstrukcióját kapjuk. Ezek a prések gerendavázis rendszerűek, de préstalpak más, mint a Vörösvári-utiaknak. Az észak-afrikai üzemek sokkal nagyobbak és felépítésükben leginkább megfelelnek az auctoroknál fellelhető formáknak. A szerző által felhozott néprajzi példák igazolják, hogy Észak-Afrikában 2000 év alatt szinte semmit sem változott az olajkészítés technológiája.

Ennaifer Mongi ur szivességéből tudomásunk van az egyik újabban feltárt észak-afrikai olajpréstről, melynek fotóját is megküldte számunkra. A lelőhely Thuburbo-Majus, a préstalp a többi afrikai préshez hasonló, méretében hatalmas, formájában egyáltalán nem hasonlítható a mi leleteinkhez.

Meglepőnek tűnhet, hogy analógiai keresésünk közben ilyen távoli vidékekről származó leletanyaggal foglalkozunk. Az olajkészítés azonban helyi előzmények nélkül a mediterráneumból kerülhetett a Duna-vidékre, illetve Közép-Európába. Bár a közelben csupán jugoszláviai lelőhelyekről ismerünk olajüzemeket, nincs kizárva, hogy más, Dunai provinciákban is foglalkozhattak ezzel a mesterséggel. E feltételezésünket indirekt bizonyítékok támasztják alá - leletanyag hiányában. Ezzel kapcsolatban szeretnénk felhívni a figyelmet az antik technika továbbélésének egyik érdekes jelenségére. Szolnok János a lenfeldolgozás hagyományos eszközeivel foglalkozva¹⁸ idézi Haberlandt véleményét, hogy az Alpokban lentőresre használt morzsolóhenger az antik olajbogyó-zuzómalomból származik. Ezek szerint nem lehetett idegen az e területen élő népek körében, csupán az eszköz funkcióváltáson ment át, ami a technikátörténetben egyáltalán nem ritka jelenség.

Minthogy az észak-afrikai préstalpak vizsgálata analógiát nem adott az óbudai kövek megértéséhez, vizsgálódásainkat közelebbi helyek anyagával folytattuk. A pompeii környéki villa rusticák présházairól sok publikáció jelent meg, de ezek legtöbbször éppen a rekonstrukció akadályozza meg, hogy a préstalpakat komolyabb vizsgálatnak vethessük alá. Minthogy nem állt módunkban ezideig még személyesen megtekinteni ezeket a leleteket, így a prések vizsgálatánál sajnos nem sok segítséget nyújtottak az elsődlegesen művészettörténeti beállítottságú publikációk.

Augustus Sordinas munkájában¹⁹ több olyan Korfu szigetéről származó préstalpat közül, mely némiképp hasonló a mienkhez, de pontos analógiát itt sem találtunk. Ezek a préstalpak és zuzómalmok is az antik technika továbbélésének szép példái.

Ugyancsak a görög nyelvterület leletanyagában, a Fekete-tenger északi partvidékén előkerült présalapozások között találunk valamelyes analógiát a mi leleteinkhez. Gajdukevics feldolgozásában²⁰ több kör alakú présalapozást találtunk - bár ezek szőlőprések - méretben is megközelítik a Vörösvári uti leleteket.

A szerzőnél szereplő 20. ábrán közölt kő tarapan, kör alakú mélyedésből lefolyó csatorna (méretek: H. 0,73 cm, átm. 0,40 cm, v. 0,26 cm, a csésze átm. 0,31 cm) egészen hasonló a Vörösvári-utéhoz, bár ez a szerző szerint taposó volt.

Részletesen elemzi a tiritakei présházat, ahol a prések mellett kikövezett terek, előkészítő, vagy taposó helyek találhatók, akárcsak a Vörösvári uti nagyobbik prés melletti téglával kirakott felület. Ugyanitt látható Hörle rekonstrukciója a Cato-féle présházzól, mely merőben más felfogásban készült, mint a magyar Cato-fordítás rekonstrukciós rajza, ahol elsősorban Szergejenko munkáira támaszkodott a fordító.

Hellenisztikus olajpréseket közül Paton és Myres Kariából,²¹ illusztrációik között igen sok préstalpat is hoznak. Ezek nagy méretű kövek, bennük kör alakú vájat, de nem csészeszerű, hanem a canalis rotundának megfelelő, vagyis a préskosár helye kiemelkedő, mellette körben csatorna, mely lefolyóba torkollik.²²

A kalymnosi présház berendezése általános birodalmi típust mutat. A prést az épület egyik főfala mellé helyezték, ugyanugy mint Pompeiben, Myrmekionban, Thuburbo-Majusban, vagy Aquincumban. Hozzánk földrajzilag legközelebb a dalmáciai olajpréseletek vannak. A dél-istria villa rusticákban több, hatalmas olajprést találtak, így Val-Catenában, Sianában, stb.²³ Ezek is a klasszikus típust, a canalis rotunda típusát mutatják. Hasonlóképpen a Pola melletti I. sz. -i olajüzem préstalpai is.²⁴ A saloni két prés is a klasszikus példákhoz hasonló felépítést mutat.²⁵

Az előzőekben említett klasszikus préstalpak arra a következtetésre vezettek bennünket, hogy préstalpaink jelenlegi ismereteink szerint egyedülálló darabok, semmi máshoz, mint a környezetükben előforduló néhány, ma már nem eredeti helyükön lévő kőhöz hasonlitanak. Meglepő az egyezés a Flórián téri katonai fürdőben lévő, másodlagosan csatornafedélként felhasznált kövekkel. A két lelőhely olyan közel van egymáshoz, hogy feltételezhető azonos származási helyük. Legközelebbi analógiájuk az Aquincum-polgárvárosi eredeti helyén lévő préstalp, a XXXI. számmal jelölt lakóházban. A préselő kosár számára készített csészék, a lefolyó vájatok méretben megegyeznek, keltezésük is egy korszakra mutat. (A kő anyagának azonossága ebben az esetben nem bizonyít semmit, a környéken található legalkalmasabb mészkőből készült valamennyi darab.) A polgárvárosi szőlő, vagy olajprések meghatározott, a tudományos közvéleményben kritika nélkül elfogadott rekonstrukciója²⁶, mi tagadás, bennünket is erősen befolyásolt a Vörösvári uti leletek értelmezésében. A rekonstrukció ősforrását kiderítve - Saladin algériai lelőhelyű olajprése²⁷ - és megvizsgálva kiderült, hogy a két lelet lényegesen eltér egymástól.

Kételyeink eloszlatására és meggyőző vélemény kialakítása érdekében 1975. nyarán újabb kutatásokat kezdtünk a polgárvárosi rommező ezen részén, remélve, hogy támpontokat kapunk a rekonstrukcióhoz. Hasonló kőtalpakot találtunk viszont a moldvai néprajzi anyagban.²⁸ Ezeket kör alakú vájat, rövid lefolyó csatorna látható, nyomószerkezetük a bálványos sajtónak felel meg. Lehetséges, hogy nem a klasszikus területeken kell analógiát keresnünk a Vörösvári uti leletek értelmezéséhez.

Présházunk az aquincumi legiostábor retenturájában üzemelt. Feltárásunk során ezért hiába is kerestünk a klasszikus leleteknek megfelelő elhelyezkedést, az épület beosztásában a táborbelsők alaprajzához alkalmazkodik. A préstalpak hosszukás, több helyiségsorból álló épületben foglalnak helyet, az épület K-ről számítva harmadik helyiségsorában. Tőle jobbra lévő helyiségsorban tüzelőhelymaradványok és őrlőkődarabok, talán a trapetum helyiségeit, ettől K-re az utcára nyíló díszes falfestményes, terrazzos helyiségek az elárusító bódékat jelenthetik. A présektől balra Ny felé kövezett belső udvar, ciszternákkal, majd lakóhelyiségek következtek.

Az épület falazástechnikája, agyagba ágyazott hasított kövek, néhol vályogfalas megoldás, hasonlóan más e korból származó pannoniai gazdasági jellegű épületekhez.²⁹

Az építmény korábban állt már, mint ahogy a présházat berendezték, erre mutat az a tény, hogy a présalapozások alatt római réteget találtunk. A prések felszerelése a II. sz. második felénél korábbra nem keltezhető. Pannoniában jelentős bor és olaj behozatal az I. sz. -ban és a II. sz. első felében volt, miként ezt az amphora bélyegek vizsgálatai mutatják.³⁰

Az összes pannoniai présleletünk ez idő utánra keltezhető. Igaz, hogy későbbi amphorák is vannak Pannoniából, lehet, hogy az étkezési olajat továbbra is importálták, s csupán az ipari célokra szolgáló olajat állították elő helyben. Az Aquincum-polgárvárosi prés is a III. sz. -ra tehető, de teljes biztonsággal csak a leletanyag aprólékos feldolgozása után keltezhetjük a Vörösvári uti préseket. Feltételezzük, hogy az üzem a IV. sz.-ig folyamatosan működött. Az 1974-es ásatások alkalmával a közeli, Vörösvári u. 42-44. sz. telken a legios-tábor késő római korban betöltött vizesárkát találtuk meg. Az itteni leletanyagban található egy agyagtölcsér(105.kép)(L. sz. 75.6.221. Méretek: töredék M. 35 cm, szájátmérő 8 cm), melyhez hasonló ábrázolásos anyag tanúsága szerint³¹ az olaj amphorába történő töltögetésénél használtak. Ez a darab hazai kerámia anyagunkban egyedülálló, ezért is láttuk szükségét bemutatásának.

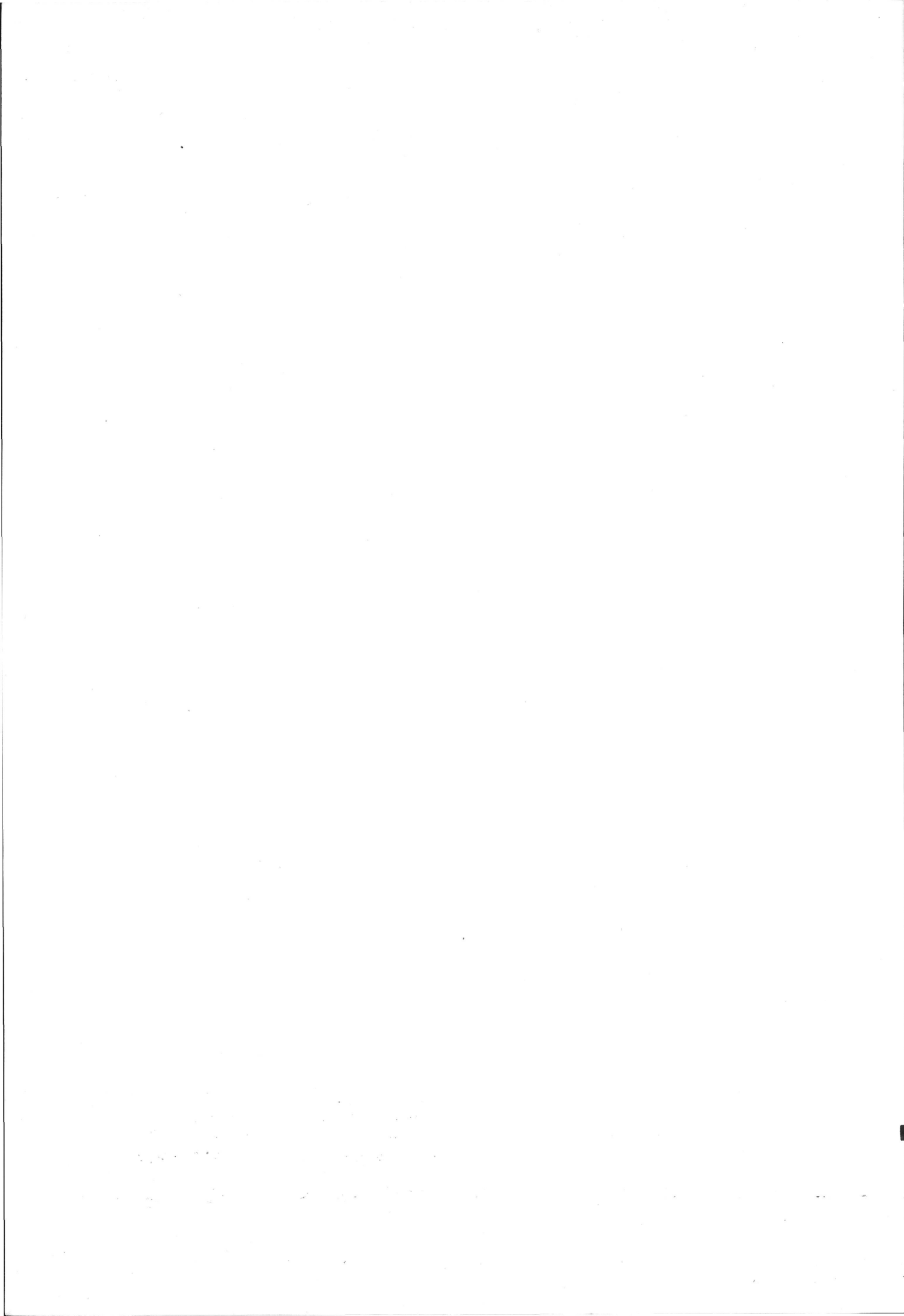
A Vörösvári uti olajpréselő műhely értelmezését korántsem érezzük megnyugtatónak, véglegesen lezárnak, célunk további ásatással tisztázni a még meglévő vitás kérdéseket, remélve, hogy a leletek közreadásával a szakkutatók érdeklődését sikerült felkeltenünk.
(Ábrák: 40-42, képek: 102-105)

JEGYZETEK

1. Szilágyi J.: Előzetes jelentés az Aquincumi Múzeum ásatásairól és új szerzeményeiről 1949-1950. években. Arch. Ért. (1951) 121-138.
2. Kecskés P. - Pető M.: A pannóniai szőlőművelés és mustnyerés tárgyi emlékeinek értékeléséhez. Néprajzi Értesítő 56 (1974) 131-159.
3. Megjegyezzük, hogy a teljes, 1973-74-es ásatás ismertetése, mely ezen a területen más objektumokat is magában foglal, későbbi feldolgozás témája lesz.
4. Inv. Nr. 75. 6. 222. M. 33 cm, száj átm. 16,5 cm, v. 1, 2 cm.
5. A. G. Drachmann: Ancient oil mills and presses. København. 1932.
6. A. Sordinas: Old olive oil mills and presses on island Corfu, Greece. Memphis State University 1971.
7. Ch. Parain: Vorindustrielle Pressen und Keltern und ihre Verbreitung im Westeuropa. D. J. f. Volkskunde VII. 2. 1962. Berlin.
8. Vincze I.: Magyar borsajtók. Ethn. 69 (1958) 1-28.
9. Vincze I.: Taposók és prések. Ethn. 86 (1975) 104-152.
10. M. P. Cato: A földművelésről. Latinul és magyarul. Ford. Kun József. Bp. 1964.
11. J. Hörle: Torcular. PWRE VI/A. Stuttgart. 1937. 1727-1748.
12. Pilinius XV. 23. "germinum forum" idézi Hörle: i. m.
13. A. S. Pease: Oleum. PWRE XVII. Stuttgart, 1937. 2434-66. Cato: i. sz. 146. fej.
14. Ed. Diocl. 3.1 H. Blümner: Der Maximaltarif des Diocletian. Berlin. 1958.
15. Cato. i. m. 65-67. fej.
16. Ecsedi I.: A kunsági olajütő. Néprajzi Értesítő XIX. 1927. I. 1-3.
17. Camps - H. Fabrer: L'oliver et l'huile dans L'Afrique Romaine. Paris. 1953.
18. L. Szolnoky: Alakuló munkaeszközök. Bp. 1972. 177.
19. A. Sordinas: i. m.
20. V. F. Gajdukevics: Vinodelije na Bospore. MIA 85 (1958) Moszkva-Leningrád. 352-457.
21. W. R. Paton and J. L. Myres: On some Karian and Hellenic oil-presses. JHS XVIII. I. 1898.
22. Paton-Myres: i. m. fig. 2-3-4.
23. A. Gnirs: Forschung über antiken Villenbau im Südtirol. J. d. ö. A. I. 1915. 101-160.
24. A. Gnirs: Forschungen in Pola. J. d. ö. A. I. XVII. 1914. 182-183.
25. Brønsted rekonstrukcióját idézi: Dachmann: i. m.
26. Szilágyi J.: Jelentés a fővárosi ókortörténeti (Aquincumi Múzeum) kutatásairól és szerzeményeiről az 1945-1948. évek folyamán. Bp. R. 15 (1950) 312.
27. J. Durm: Die Baukunst der Römer. II/2. Stuttgart 1905. 568. kép.
28. A. N. Demcsenko: A moldvaiak hagyományos csavar nélküli szőlőprései. Elhangzott a Magyar Néprajzi Társaság 1974. évi szolnoki vándorgyűlésén.
29. Visy Zs.: Előzetes jelentés Intercisa 1970-72. évi feltárásából. Alba Regia 1972. 245-250.

30. Kelemen M.:Pannoniai amphorabélyegek. Szakdolgozat. Bp. 1964. Kézirat.
31. Camps - H. Fabrer: i. m. XVII. t. chercheli muzeumban levő oliarius sirkövén látható az olajtöltőgetés ábrázolása.

A tanulmányban szereplő alaprajzokat Málik Éva, a fényképeket Molnár Ilona és Szemenyei Tivadar, a prések rajzát Héjjas Pál készítette. A közölt kerámia anyagot B. Sztankay Ágnes restaurálta. Szives közreműködésükért ezuton is köszönetet mondok.

MÁRIA PETŐ

EXCAVATIONS IN THE RETENTURA OF THE 2-3rd. CENTURY A.D. LEGIONARY
CAMP OF AQUINCUM

By means of the excavations conducted in the years 1973-74 a scamnum of the legionary camp at Aquincum could be determined and partly opened up. The lime-stone foundation of an object, uncovered earlier by János Szilágyi, and determined as an oil- or vine press was found in this group of finds. As a result of the recent excavations, the author found a press base which resembled the one mentioned above, but was smaller in size. She could not find the analogies of the press bases in the Mediterranean cultures, their nearest parallel is the in situ press support found in one of the buildings of the civil town of Aquincum. The outlet system of the press bases discharged into a sewer; fireplaces and pieces of grinding stones were found near them. Given our present knowledge, no satisfactory reconstruction is possible, further excavations and research is needed for this. The examination of the seeds in the scamnum did not bring the expected result either, although the absence of seeds of oily plants cannot in itself preclude that oils had been pressed in this place. For vine-pressing, these devices would have been too small and too complicated.

The pressing workshop can be dated to the 2nd century A.D., it worked, presumably, to the end of the Roman period.

(Figures: 40-42, plates: 102-105)

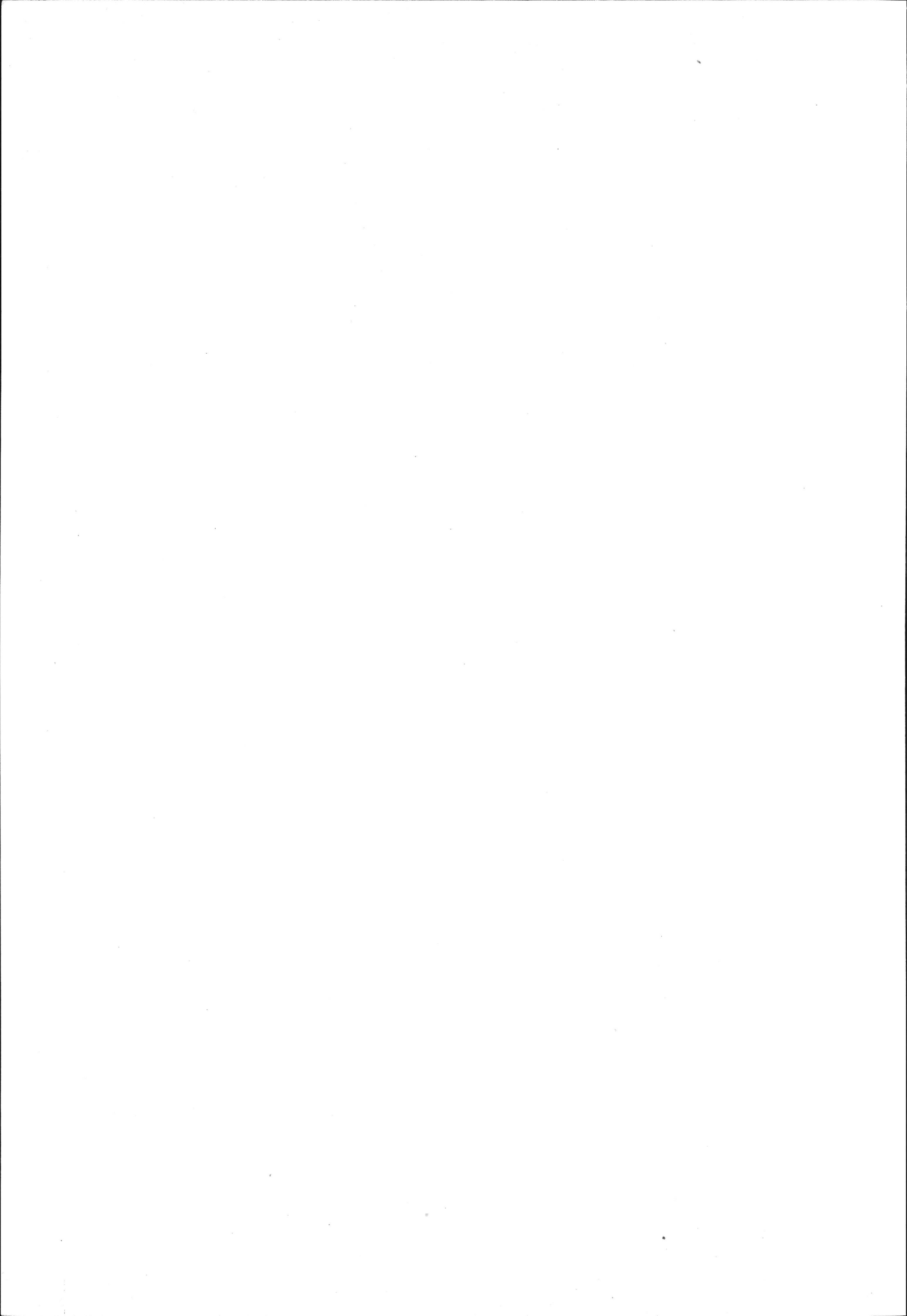
МАРИЯ ПЕТЁ:

РАСКОПКИ В РЕТЕНТУРЕ II-III ВВ. ВОЕННОГО ЛАГЕРЯ АКВИНКУМА

В 1973-1974 гг. во время раскопок военного лагеря в Аквинкуме удалось определить и частично раскопать давилъню. К подобного характера находкам относится уже известный известняковый пьедестал, по Я. Силади, масляничного или виноградного пресса. Во время новых раскопок был обнаружен сходный, но более мелких размеров пьедестал от пресса. Среди медитерранских культур мы не нашли к нему аналогий, однако весьма близкую аналогию ему представляет основание пресса, находящегося в одном из зданий гражданского города Аквинкума. Труба прессового стока входила в канал, рядом с ними были обнаружены очаги и фрагменты зернотерек, а также фрагменты амфоры для масла. В свете проведенных исследований еще нельзя сделать реконструкцию находки. Для этого необходимо продолжить раскопки и исследования. Анализ зерен, обнаруженных в давилъне, не дал ожидаемых результатов, однако отсутствие среди них зерен масляничных растений не исключает возможности прессования в ней масла. Для виноградной давилъни обнаруженные конструкции слишком небольшие и сложные.

Датировка давилъни относится ко второй половине II века н.э., а пользование ею продолжалось, вероятно, до конца римской эпохи.

/фиг. 40-42, рис. 102-105/

KÉSŐ RÓMAI KORI NÖVÉNYI MARADVÁNYOK A II-III. SZÁZADI AQUINCUMI
LEGIOSTÁBOR RETENTURÁJÁBAN

Az utóbbi 10 évben a Magyar Mezőgazdasági Múzeum kutatási feladatai közé tartozik a régészeti korokból származó mezőgazdasági, kertészeti növények, termésmaradványok, gyomnövények faji meghatározása.

A kutatás célja a növényfajok meghatározásával és leírásával hozzájárulni a hazai növénytermesztés történetének közelebbi megismeréséhez.

A munka eddigi eredményei a régészeti feltárások lelőhelyeinek és azok növényi maradványainak ismertetésével nagyobb összefoglaló dolgozat keretében jelent meg.¹ Az összefoglalás második része az 1968-1973-ban feldolgozott növényfajokkal foglalkozik,² de a fentiek kivül néhány ásatás növényi anyaga önálló formában került közlésre.

Az alábbi tanulmány a Budapest, III. Vörösvári ut 20. sz. alatt feltárt későrómai kori növényi maradványokról számol be, a teljességre törekvés igénye nélkül, részletesebben elemezve a dominánsként megjelenő fekete bodza és szőlő előfordulását.

A leletet 1974. végén Pető Mária régész adta át vizsgálatra a Magyar Mezőgazdasági Múzeumnak, amelyért ezuton is köszönetet mondok.

A földdel erősen keveredett ásatás anyaga a szükséges tisztítási eljárások után 18,5 g súlyu volt és a következő növényfajokat tartalmazta:

1. Sambucus nigra L.
2. Vitis sp.
3. Chenopodium sp.
4. Polygonum sp.
5. Mercurialis annua L.
6. Stachys annua L.

1. Sambucus nigra L. (Fekete bodza) (106-107. kép)

18 g hosszukás, kissé lapos, jellegzetes alaku magvak, enyhén domborodó háti részszel. A hasi oldalukon elhelyezkedő köldök a mag tövénél kerek, a lelet többségénél szétnyílt. A mag hátán a barázdák finoman ráncoltak. Nem szenesedtek el, színük vörössárga. Belsejük teljesen üres, csak a mag héja (testa) maradt meg.

50 db mag alapján méretük:

	H:	Sz:	V:
mm	2,9-4,0	1,3-2,2	0,7-1,4
átlagméret mm	3,42	1,74	1,12

A hazánk területén végzett régészeti feltárásoknál néhány helyen már találkoztunk előfordulásával. Helyenként csak szórványként jelentkezett, néhány esetben azonban tömegesen került elő.

A növényről a legkorábbi régészeti adat a XIII. századból származik. A Budapest I. Hunyadi ut. 22. sz. ház pincéje alatt égett rétegben gyümölcs és nagyszámu szőlőmag között 1 db.³ Mennyiségi jelölés nélkül egy XIII-XIV. századból származó barlanglakás kriptáüre-

gében halott koponyája alatt nagyobb mennyiségben volt.⁴ Ugyancsak ebből az időből Budapest I. Disz tér 8. sz. ház 1. számú kutjából 120 db került elő. A XIII-XIV. századi cseréppel együtt felszínre hozott magvak nem szenesedtek el, színük az ugyancsak erről a helyről származó sárgásbarna gyümölcs és szőlőmagvakkal azonos.⁵

A Heves megyei Hollókő - Vár feltárásánál a XVI. századból származó feljárati szoros középső részénél mintegy 0,5 liter fekete bodzamatot sikerült összegyűjteni. A várásatás során több lelőpontról gabona, gyümölcs és gyommag is felszínre került, ezek azonban elszenesedett állapotban maradtak meg. Kivételt, a fekete bodzán kívül a csattanó maszlag termése képezett, amely a bodzához hasonlóan más fajjal nem keveredve, a vár telepének teljesen elkülönült részén volt.⁶

Székesfehérvár Palotai ut 5. sz. alatt XVII. századi lakóház feltárásánál köles, szőlő és egyéb növényi lelet között 6 db volt. Bár a növényi leletek többsége elszenesedve került elő, a fekete bodza magja ugyancsak sárgásbarna színben maradt meg.⁷

Az eddig feltárt leletek többsége a középkorból származik, mégis valószínű, hogy a Kárpát medencében jóval e korszak előtt ismerték a növényt. Előfordulásáról a külföldi hasonló jellegű ásatásoknál ie. 3900-3500-tól kezdődően közlik megjelenését.

Svájcban a neolitikus korból Zürichtől ÉK-re a Thur és Tegelbach közötti mocsaras, lápos talajban épségben maradt lakóház feltárásakor olyan mennyiségben került elő, amely a szamóca, málna, földieper együttes jelenlétével itt a gyűjtőgető gazdálkodásra, a telepen, a vadon termő gyümölcsök táplálékul való felhasználására utalt.⁸

Ugyancsak Svájcban, ie. a 3-ik évezredből történő szórványos előfordulásáról számol be Villaret von Rochov⁹ a dél-Burgäschisee telep Seeberg-i lelőhelyéről, s hasonlóképpen úgy véli, hogy a táplálkozásban szerepet játszott, a gyűjtött vad növények közé tartozott az itteni telep lakóinál.

Olaszországban a Garda tó közelében fekvő Valeggio am Minció bronzkori lakótelepén (ie. 1700-1500) a gabona, a gyümölcs és gyommagvak között ugyancsak jelen volt.¹⁰

A Német Demokratikus Köztársaság területén az V-X. sz. Tornowi és a X-XII. századi Wipperowi lelőhelyről került elő.¹¹

Az Észak-Lengyelországi régészeti ásatásoknál a neolitikus kortól kezdődően feltárt lelőhelyek növényi leletei között elsőként a vaskorból számolnak be előfordulásáról. Poznantól északra, Znin közelében a Biskupin-i ásatásnál 200 db mag került felszínre. Ennél jóval több, (200 cm³) fekete bodzamatot sikerült begyűjteni a kora-középkori Bonikowo-i ásatásnál, Poznantól Dél-Ny-ra. A középkor későbbi szakaszától Lengyelország északi részén már ennél jóval több helyen előfordult. Így Biskupin-nál 1 db, Gdansk-nál 1 db, Gieznél 18 db, Gniezno-nál 70 db, Kozieg-Budzistowo-nál 1 db, Miedzyrzecz-nél 4 db, Poznan, Osztrow Tumski ut 17-ben 1 db, Tum-nál 3 db, Wolin Pomorski-ban 78 db.¹² A továbbiakban a X-XII. századi Leczycaból, Opolc-ból Wrocław-ból van lelet.¹³

Ugyancsak középkorból származó magvakról számol be K. Wasylkowa,¹⁴ a Krakó-Kazimierz-i kerületében lévő XIV-XVI. századi zsinagóga feltárásánál. A zsinagóga közelében gótikus jellegű edénytöredékekkel állati csont, bőr, vadontermő gyümölcsmagvak, kömény, szeder, alma, szőlő között 19 db került elő. Valamennyi erősen lemaródott szövetállományu, amelyet valószínű a gyümölcsök elfogyasztása okozott.

Csehszlovákiában az V-X. sz. -i Sturovó és Zempléni,¹⁵ továbbá 3 középkorból származó brünni verem növényi maradványai között szerepelt. A morvai folyók völgyében végzett pollenvizsgálatok szintén középkori előfordulására utaltak.¹⁶

Angliában régészeti ásatásoknál vadon termő gyümölcsök magjai között gyakran jelen volt,¹⁷ a gyűjtőgető gyümölcsök közé tartozott.

A táplálkozásban való szerepéről hasonló Knörzer véleménye is, aki az I. Nemzetközi Paleobotanikai Szimpóziumon a vadon előforduló növények táplálkozásban betöltött szerepével foglalkozva rámutatott, hogy Európában a fekete bodza növényi maradványa a neolitikumtól kezdődően a középkor végéig minden korszakban megtalálható, s az emberi táplálkozásban szerepe jelentős.¹⁸

A Rajna vidékén az I. századtól kezdődően találták termésmaradványait. Neus-nál I. századból származó római katonai tábor feltárásánál került elő nagyobb mennyiségben (1096 db).^{19, 20}

Kölnből Dny-ra Aachen-nél ugyancsak ebből az időszakból 18 db,²¹ Aachen-Burtscheid-nél az iu. II. századból 18 db,²² Düsseldorftól ÉK-re Xantenben a "Colonia Ulpia Traiana" I-II. századból származó római telep kutkitöltéséből sok mag került elő. Hasonló eredményről számol be innen a IV. századi réteg feltárásánál is.^{23, 24} Feddersen Wierde, Tofting, Zugmental I-V. sz.-i lelőhelyein, a Haithabui V-X. századi, a Spandau X-XII. sz.-i lelőhelyein ugyancsak előfordult.²⁵ A X. századból Rees körzetében az Elten-i várásatásnál veremlakás égett rétegeből került elő. Egy századdal későbbi kori Büderichi ásatásnál, a Rajna feltöltött ágában a "Haus Meer"-nél az egyik lelőhelyen nagyobb mennyiségben, s ugyanott egy X-XII. századból származó faház padlója alatt gabona és gyümölcsmag között 1 db volt.²⁶

A Grevenbroich-i XIII. századból származó várak feltárásánál 4 db, a XIV. századi Düsseldorf-Lohausen feltöltött rétegeből sok mag került elő.²⁷

Neus belvárosában XV. századból származó emésztőgödör növényi lelete között 10 db volt,²⁸ s a XVIII. századi rétegből 118 db fekete bodza magjáról is közöl adatokat.²⁹

Hollandiában Zeist³⁰ az Északi tenger partján 10 régészeti lelőhely növényi maradványait vizsgálva Oudorp 6.sz. lakótelepen II. századi rétegben 1 db-ot tárt fel. A növény jelenleg is megtalálható Hollandia északi részén, erdők szegélyein, cserjés, homokos területeken.

Az Európában északra, északkelet kivételével Svédorszáig, keletre Kisázsiaig és a Kaukázusig ma mindenütt megtalálható növény rendszertanilag a bodzafélék családjához (Caprifoliaceae) tartozik. Elágazó, nagy termetű cserje, helyenként összefüggő állományban található, de fa nagyságúra is megnő. Erdők mentén, akácok között, árkok, kerítések mentén az ország legtöbb részén megtalálható. Több fajtája van, virágzata összetett bogernyő, az apró virágok sárgásfehér színűek, kellemes illatuk. Termése nedvdus, vérvörös színű, savanykás ízű bogyó, 3 maggal. A növény hasznos gyógyító és egyéb tulajdonságait már Méliusz³¹, Lippai³² ismerteti. A korabeli füveskertekben a többi gyógynövény között szerepelt,³³ illatos virágjából teát főztek. A száraz virág izzasztó hatása. Glikozidát, cukrot, cseranyagot, gyantát, kolint, szambunigrint, kéksavglikozidát, emulzinenzimet tartalmaz.³⁴ A népi gyógyászatban hüléses betegségeknél láz csillapítására, bélrenyheségnél és vértisztítóként ma is használják.

Az érett bodzabogyó gazdag gyümölcssavakban C₁-C₂ és A vitamint, cukrot, cseranyagot, illóolajat és antocián festéket tartalmaz. Leforrázva főzete ugyancsak hüléses és egyéb betegségeknél gyógyító szer.

A gyógyászaton kívül virágját helyenként táplálékul is hasznosították, a kinyilt virágból zsirban sültöt "bodzafánkot" készítettek.³⁵

Az érett bogyóból gyakran ma is savanykás ízű lekvárt főznek, de bor és pálinka is készíthető belőle.³⁶ Az 1893-ban életbe lépett bortörvény előtt a szőlőbor színének javítására, színezésére használták.³⁷ A bodzabogyó leve a színjavításon kívül kellemes muskotály ízűvé is változtatta a kezelt bort.

A fentiek után valószínű, hogy a leletben talált magvak valamilyen felhasználás után kerültek a későrómai kori rétegbe.

Kizárásos alapon a magvak mennyiségét figyelembe véve elvethető az a feltevés, hogy az érett bogyót gyümölcshéj nélkül fogyasztották, vagy a bogyó főzetét gyógyításra használták. Az sem valószínű, hogy frissen préselték, mivel a magvak épek, zuzódás vagy felületükre rátapadt gyümölcshéj nem látható.

A közöttük talált szőlőmagvak és az ismert borkultúra, amely ebben az időben már fejlett volt, viszont nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a festő, izesítő tulajdonságú érett bogyó a szőlőbor minőségét javította. A szőlőmagvak azonban kis számuk mellett sérültek, szövetállományuk lemaródott, állaguk inkább a szőlő közvetlen elfogyasztására utal. Így na-

gyobb a valószínűsége annak, hogy az ásatás után felszínre került lelet, az érett bodzabogyó erjesztése után, mint hulladék került a feltárt rétegbe.

Ezzel magyarázható, hogy a magvak váza épségben megmaradt, annak ellenére, hogy belsejük üres, míg felületükről az erjesztés során a szövetállomány teljesen lemaródott. Színük világos, vörössesárga, nem szenesedtek el.

A fekete bodzán kívül a leletből néhány egyéb növény magját is sikerült szétválasztani.

Ezek közé tartozik a

2. *Vitis* sp. (Szőlő) 108-109.kép)

14. db. A szórványosan jelenlévő szőlőmag közül 1 db elszenesedett, a többi erősen sérült, főleg a hasi rész szövetállománya maródott le. A kissé kerekded magvak sárgásbarnák. A szőlőfajok meghatározásánál egyik fontos szerepet játszó "pajzs" a magvaktöbbségénél a háti részen, és a hasi oldalon végig húzódó erős barázda váz jól látható. Az aránylag kis méretű kerek pajzs a bortermő szőlő (*Vitis vinifera*)-re utal, azonban a magvak csőri része letöredezett, közelebbi meghatározásra nem alkalmasak.

A *Vitis* fajok hazánk területén a kőzetekben megmaradt levéllenyomatok tanúsága szerint a föld kialakulásának korai időszakában megjelentek. Legrégibb *Vitis* levéllenyomat 25-30 millió éves, Eger mellett Kisegedről, a harmadkorból maradt meg. A harmadkor következő szakaszából a nagy levelű *Vitis* cfr. *aestivalis* (Michx) levéltöredéke Rárósmulyád-ról került elő. Ugyanezt a fajt találták Mikófalván is, továbbá Sályban és Nógrádszakálon.

A *Vitis tokayensis* (Stur) levéllenyomatát Erdőbényéről gyűjtötték be. Ehhez hasonló levélnagyságu a több lelőhelyről ismert *Vitis teutonica* (A. Braun), melyek közül a legfiatalabb 10-5 millió éves. ³⁸

A negyedkor eljegesedési időszakában a *Vitis* fajok többsége sok egyéb növényvel együtt kipusztult. Az eddigi ismeretek szerint a jégkorszakot Euráziában átvészelt egyik *Vitis* faj leszármazottja a hazánkban őshonos ligeti szőlő (*Vitis silvestris* C. Gmel). A későbbi időszakban a Fekete tengertől a Duna vonalán az ottani fajok is eljutottak hozzánk, s a helyi talaj, éghajlati adottságok hatására új fajták alakultak ki.

Ennek ellenére a fennmaradó írásos feljegyzésekből, a régészeti ásatások növényi maradványainak vizsgálatából úgy tűnik, hogy a Kárpát medencében a szőlő termesztése nagyobb arányban a római kortól kezdődően terjed. Probus római császár az első, aki (270-282) uralkodása alatt Domitianus császár telepítési tilalmát feloldva szőlőt ültetett. Régészeti ásatásoknál a legkorábbi szőlőlelet ugyancsak a római korból származik, Tác-Fővénypusztáról. Itt az egykori római település II. századi lakóházából került elő erősen lemaródott szövetállomány, nem elszenesedett mag, amelyek közül néhány a bortermő szőlő (*Vitis vinifera* L.) magja volt.

Ettől az időszaktól kezdődően az utóbbi vizsgálatok befejezéséig az alábbi korszakokból vannak növényi termésmaradványok:

1. számú táblázat.

Magyarországi szőlőmagleletek áttekintése.

Ásatási hely	Kor század	Bortermő szőlő (<i>Vitis vinifera</i> L.)	Szőlő (<i>Vitis</i> sp.)
Bp. III. Vörösvári ut	I-IV.		+
Tác-Fővénypusztá	II.	+	+
Keszthely-Fenekpusztá	VI-VII	+	
Balatonszentgyörgy	IX.		+
Fonyód-Bélatelep	X-XIII.		+
Bp. I. Hunyadi ut 22.	XIII.	+	

Ásatási hely	Kor század	Bortermő szőlő (Vitis vinifera L.)	Szőlő (Vitis sp.)
Bp. I. Disz tér 8.	XIII-XIV.	+	
Bp. I. Uri utca 40.	XIII-XIV.	+	
Bp. I. Disz tér 10.	XIV.	+	
Kereki-Fehérkő Vár	XIV-XV.	+	
Sopron Lenin körut	XIV-XV.		+
Sopron Templom ut	XV-XVI.		+
Nagyvázsony-Csepely	XV-XVI.	+	
Pécs-Postapalota	XVI-XVII.	+	+
Hollókő-Vár	XVI-XVII.	+	
Székesfehérvár	XVII.	+	
Palotai ut			
Sümege-Vár	XVII.	+	

Számottevő későközépkori szőlőmaglelet Esztergomból kerül még elő, feldolgozása most van folyamatban (Facsar Géza, Kertészeti Egyetem).

A leletben szórványosan néhány gyomnövény termésmaradványát is sikerült kimutatni.

3. Chenopodium sp. (Libatop) (110.kép)

2 db kerek, fényes fekete színű mag, felületük finoman pontozott. Mérete:

átmérő: 1,2 mm 1,1 mm

V: 0,7 mm, 0,6 mm

A libatop-félék több faja ma is megtalálható hazánkban. Közöttük vannak őshonos és behurcolt fajok. Rendszerint késő őszig virágoznak és érlelnek magot. Felhasználásuk a népies gyógyászatban széles körben ismert volt, de egyesek a táplálkozásban is jelentős szerepet játszottak. Így a *C. album* L. fehér libatop, amely növényenként 20 000 magtermést is hoz, kenyér pótlására volt alkalmas. Inséges időben liszté őrölve kásának, pépnek fogyasztották.

4. Polygonum sp. (Szulák) (111.kép)

1 db. Aránylag kis, gömbölyded makkocska. Felületén a lepellevél megmaradt. Ugyancsak több faja ismert nálunk, mint közönséges gyom. A fajok többsége kora nyártól késő őszig virágzik és hoz termést. Színe szürkésfekete. Mérete: H:1,7 mm

Sz:1,2 mm

5. Mercurialis annua L. (Egynyári szélfű)

6 db. A magvak kissé ovális alakúak. Felületük aprón göröngyös. Kettő közülük sérült, belső részük üres, csak a mag vastagabb héja maradt meg.

Méretük: H: 2,0 - 2,2 mm átlag: 2,08 mm

Sz: 1,5 - 1,7 mm 1,6 mm

A növény európai eredetű, a melegebb földrészekben elterjedt egyéves gyom, föld feletti részét gyógyításra ma is gyűjtik, házi szerként vér tisztításra, a vese fokozottabb működésére, bélrenyheségnél használják. Parlagterületeken, kapás növények között gyakran található. Májustól szeptemberig virágzik.

6. Stachys annua L. (Tarlóvirág)

1 db makkocska. Alakja majdnem kerek, háti irányban kissé lapított. A makkocska háromszögű talphege jól látható. Nem szenesedett el. A növény hazánkban általánosan ismert, májustól késő őszig virágzik. Gabona után a tarlóhántásig összefüggő mézeldő növényállományt alkot, nyár végéig érlel magot. Mérete: H: 1,9 mm

Sz: 1,4 mm

V: 1,1 mm.

(Képek: 106-111)

Összehasonlító adatok a Sambucus nigra L. mag méreteiről.

2 sz. táblázat

	Hosszuság mm		Szélesség mm		Vastagság mm	
	átlag:		átlag:		átlag:	
Recens mag:	2,5-4,0		1,4-2,0		0,6-0,7	
Bp. III. Vörösvári ut későrómai kor (50 db)	3,42	2,9-4,0	1,74	1,3-2,2	1,12	0,7-1,4
Hollókő-Vár XVI. sz. (50 db)	3,58	3,1-4,3	1,83	1,5-2,5	1,03	0,7-1,3
Székesfehérvár XVII. század (6 db)	3,58	3,0-4,1	1,83	1,6-1,9	1,03	0,8-1,2
Bp. I. Disz tér 8. XIII-XIV. sz. (50 db)	3,70	2,9-4,4	1,86	1,3-2,3	1,13	0,8-1,7
Krakkó XIV-XV. sz. (11 db)	3,5	3,0-3,8	1,8	1,8-1,9	-	-
Ouddorp Hollandia II. század (1 db)	2,9	-	1,8	-	-	-
Valeggio am Mincio Olaszo. ie. 1700- 1500. (3 db)	3,8	-	1,8	-	-	-
Neus (NSZK) római kor (10 db)	3,45	3,2-3,8	1,70	1,5-2,1	0,92	0,8-1,0
Aachen Hof római kor (9 db)	3,54	2,8-4,1	1,59	1,3-1,8	0,93	0,7-1,1
Xanten római (10 db)	3,43	3,2-3,8	1,69	1,5-1,8	0,90	0,8-1,0
Büderich XI-XII. sz. (10 db)	3,87	3,5-4,2	1,90	1,7-2,0	0,94	0,9-1,0
Neus XV. sz. (7 db)	3,67	3,4-3,9	1,50	1,3-1,9	0,77	0,7-0,8
Neus XVIII. sz. (10 db)	3,81	3,3-4,3	1,76	1,6-1,9	1,03	0,9-1,2

JEGYZETEK

1. B. P. Hartyányi - Gy. Nováki - A. Patay: Növényi mag és termésleletek Magyarországon az ujkőkortól a XVIII. századig. M. Mg. Muzeum Közl. 1967-68. Budapest 1968, 5-84.
2. B. P. Hartyányi - Gy. Nováki: Növényi mag és termésleletek Magyarországon az ujkőkortól a XVIII. századig. II. M. Mg. Muzeum Közl. 1973-1974. Megj. előtt.
3. I. Skoflek - I. Hortobágyi: Agricultural-Botanical analysis of the medieval grape seeds from The Buda Castle Hill. Mitt. Arch. Inst. 4 (1975) 164.
4. B. D. Dornyai: Ásatás a tihanyi Barátlakások közt 1942-ben. Balatoni Szemle 1 (1942) 217.
5. B. P. Hartyányi - Gy. Nováki: Növényi mag és termésleletek Magyarországon az ujkőkortól a XVIII. századig. II. M. Mg. Muzeum Közl. 1973-1974. Megj. előtt.
6. Ua. : Uo. :
7. B. P. Hartyányi - Gy. Nováki - A. Patay: Növényi mag és termésleletek Magyarországon az ujkőkortól a XVIII. századig. M. Mg. Muzeum Közl. 1967-68. Budapest 1968, 60.
8. H. T. Waterbolk - W. van Zeist: Preliminary report on the Neolithic bog settlement of Niederwil. Paleohistoria 12 (1966-1967) 576.
9. M. Villaret-von Rochov: Frucht - und Samenreste aus der neolithischen Station Seeberg Burgäschisee-Süd. Acta Bernesia II (1967) 29.
10. Ua. Die Pflanzenreste der Bronzezeitlichen pfahlbauten von Valeggio am Mincio. Bericht über das Geobotanische Forschungsinst. Rübel in Zürich für das Jahr. 1957. Zürich 1958, 97.
11. E. Lange: Botanische Beiträge zur mitteleuropäischen Siedlungsgeschichte. Berlin 1971, 134-139.
12. M. Klichowska: Rosliny naczyniowe w znaleziskach kulturowych Polski Polnocnozachodniej. Poznanski Towarzystwo przyjaciół Nauk XXXV. 2 (1972) 24-48.
13. E. Lange: Botanische Beiträge zur mitteleuropäischen Siedlungsgeschichte. Berlin 1971, 134-139.
14. K. Wasylkowa: Szczatki roslinne ze sredniowiecznego zabutku Krakowa (Plant remains from Mediaeval historical monument in Cracow). Monographiae Botanice VII (1958) 145.
15. E. Lange: Botanische Beiträge zur mitteleuropäischen Siedlungsgeschichte. Berlin 1971, 134-139.
16. E. Opravil: Beiträge zur Geschichte der Flora und vegetation mährischen Flussauen. Ostrava 1968, 101.
17. J. M. Renfrew: Palaeoethnobotany. London 1973, 150.
18. K. H. Knörzner: Genutzte Wildpflanzen in vorgeschichtlicher Zeit. Bonner Jahrb. 171. Köln 1971.
19. Ua. : Über Funde römischer Importfrüchte in Novaesium. (Neus) Rh.) Bonner Band 166 (1966) 434.
20. Ua. : Römerzeitliche Pflanzenfunde aus Aaschen-Burtscheid. Archaeo Physica 3/1970
21. Ua. : Römerzeitliche Pflanzenfunde aus Aaschen. Bonner Jb. 23/1967/ 39-64.
22. Ua. : Römerzeitliche Pflanzenfunde aus Aaschen-Burtscheid. Archaeo Physica 3/1970
23. Ua. : Beiträge zur Frühgeschichte des Obstes im Rheiland. Praga Acta Museorum Agriculturae VI/1-2/1971/ 43-53.

24. H. Hermann: Bericht über die Ausgrabungen in der Colonia Ulpia Traiana bei Xanten. Mit einem Excurs von K. H. Knörzer. Bonner JB. 167/1967/ 338-346.
25. E. Lange: Botanische Beiträge zur mittelourópäischen Siedlungsgeschichte. Berlin 1971, 134-139.
26. K. H. Knörzer: Ein Teilergebnis der Untersuchung pflanzlicher Grosreste bei der Ausgrabung an der Niederungsburg bei Haus-Meer, Gemeinde Büderich. Bonner JB. 28/1968/97.
27. Ua.: Beiträge zur Frühgeschichte des Obstes im Rheiland. Praga Acta Museorum Agriculturae VI/1-2/1971/43-53
28. K. H. Knörzer - G. Müller: Mittelalterliche Fäkalien-Fassgrube mit Pflanzenresten aus /Neuss/Rhein. Bonner JB. 28/1968 131-169.
29. K. H. Knörzer: Beiträge zur Frühgeschichte des Obstes im Rheiland. Praga Acta Museorum Agriculturae VI/1-2/1971/ 43-53
30. W. von Zeist: Palaeobotanical studies of settlement sites in the coastal of the Netherlands. Netherlands Palaeohistoria 16/1974/265.
31. P. J. Méliusz: Herbarium az Faknac. Fvveknec, nevekról. Természetekről és hasznairól, Magyar nyelvre és ez rendbe hozta az Doktoroc Könyveiből az Horhi Meliusz Péter, Kolozsvár 1578, 24-25.
32. L. Lippai: Posoni Kert. Bécs 1664, 223.
33. R. Rapaics: A magyarság virágai. Budapest 1932, 243.
34. J. Rápóti - V. Romvári: Gyógyító növények. Budapest 1974, 77-79.
35. R. Rapaics: A kenyér és táplálékot szolgáltató növényeink története. Budapest 1934, 24.
36. R. Giovannini - G. Szathmáry: Gyógynövényeink. Budapest 1961, 173-174.
37. P. Feyér: Szőlő és borgazdaságunk történetének alapjai. Budapest 1970.
38. G. Andreánszky: Adatok a hazi harmadkori flora ismeretéhez. Földtani Közlemények 81. Budapest 1951.

BORBÁLA P. HARTYÁNYI

LATE ROMAN FLORAL REMAINS FROM THE RETENTURA OF THE 2-3rd CENTURY A.D.
LEGIONARY CAMP OF AQUINCUM

In the late Roman layer uncovered at No. 21. Vörösvári ut, Budapest III. remains of flora turned up. The find consists of 18 g *Sambucus nigra* L (elder-berry). Besides, as sporadic finds there were also other species represented: 14 sp. *Vitis* (grapes), 2 *Chinopodium* (goose-foot), 1 *Polygonum* (black blindweed), 6 *Mercurialis annua* L (annual mercury) and 1 *Stachys annua* 1.

The elder pits are not charred, their colour is yellowish brown. They probably got into the layer as waste matter after the ripe elder-berries had been fermented. This explains why the outside of the pits remained intact in spite of their insides being empty.

The remains of the fruit of this plant are present in finds from Hungarian excavations from the Middle Ages on, though in western and northern countries they appear much earlier. The berries of the plant were probably consumed as fruits. Beginning in the Middle Ages its therapeutic use is generally known too. In places it was also used for colouring and flavouring light wines until quite recently. The juice of elderberries lends the wine a muscatel flavour. In Hungary the use of elderberries for improving the quality of wine is forbidden under the Act of 1893 on wine growing.

(Plates: 106-111)

БОРБАЛА П. ХАРТЯНИ:

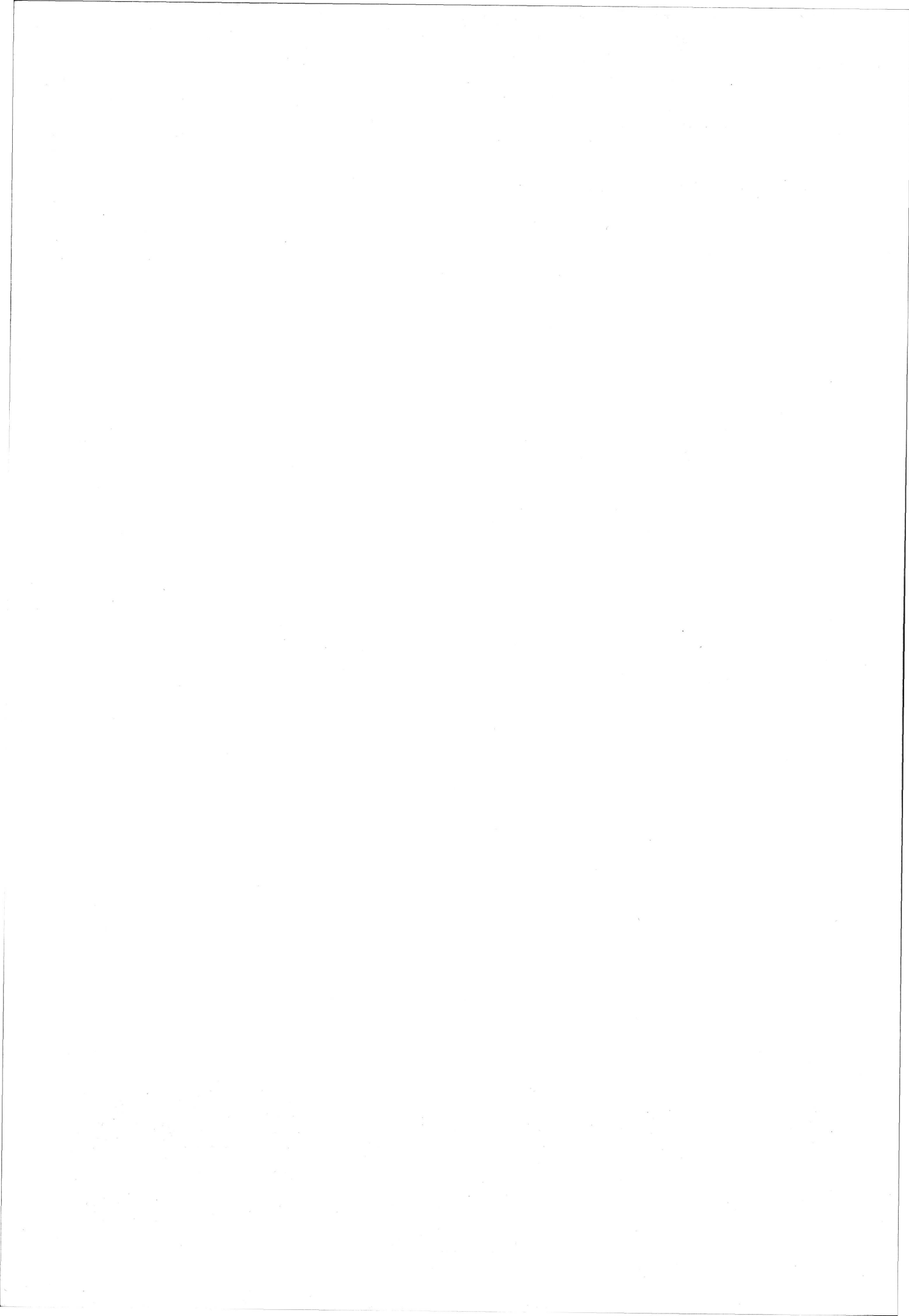
РАСТИТЕЛЬНЫЕ ОСТАТКИ ПОЗДНЕРИМСКОГО ВРЕМЕНИ ИЗ ОБУДЫ

В слое позднеримской эпохи, вскрытом в Будапеште, р/н III, ул. Вёрешмарти дом 20, обнаружены растительные остатки. Они состоят, в основном, из 18 грамм *Sambucus nigra* L. /черной бузины/. Кроме того, имеется небольшое количество других видов растений: 14 зерен *Vitis* sp. /винограда/, 2 шт, *Chenopodium* sp. /мари/, 1 экземпляра *Polygonum* sp. /вьюна/, 6 экземпляров *Mercurialis annua* L. /однолетней пролески/, 1 экземпляра *Stachys annua* L.

Зерна черной бузины не превратились в уголь, они имеют желтовато-коричневый цвет. В культурный слой они попали, повидимому, в качестве отбросов уже будучи зрелыми ягодами. Это объясняет тот факт, что остов зерен сохранился хорошо, несмотря на то, что внутри они пустые.

Остатки черной бузины встречаются в венгерских памятниках, начиная со средневековья, хотя в западных и северных странах их появление относится к еще более раннему времени. Плоды черной бузины употреблялись, по всей вероятности, как фрукты. Оздоровительные свойства бузины всеобщее известны с начала средних веков. До самого последнего времени в отдельных местностях черную бузину употребляли в вино для придачи ему аромата и окраски. С добавлением листьев бузины вино принимает вкус мушкотайского. В 1893 году в Венгрии был издан закон, по которому запрещалось употреблять черную бузину для изменения качества вина.

/Рис. 106-111/

JELENTÉS A FÉNYES ADOLF UTCÁBAN FELTÁRT DÉLI KAPUTORONY ÁSATÁSÁRÓL

1973 év májusában a Fényes Adolf¹ utca 78-84 számú házhelyek vonalában csatornaárok ásása közben sirkő és pillértöredékekből falazott építmény került felszínre. Jellegéből arra gondoltunk, hogy épületfaragványokból összeállított sir került elő. Bontás közben észleltük, hogy a sirkőtöredékek, épületfaragványok erős mészhabarccsal vannak egymáshoz erősítve, s belsejük is mészhabarccsal van kitöltve. (112. kép) Az egész építmény egy falhoz volt hozzáerősítve. A sirkőves felépítmény körül megkezdtük a fal tisztítását, ennek során nagyméretű mészkövekből habarcsba rakott fal került elő, mely méretében, technikájában eltért a canabae területén szokásos falazástól.

A fal szélességének, irányának, rendeltetésének megállapításához szükségessé vált a csatornaárok kiszélesítése. A munkát meghatározta, hogy a csatornaárok keleti oldalán a Fényes Adolf utcai uttest húzódt, nyugati oldalán az új lakótelep házainak cölöpeit verték le.

A leletmentés elvégzéséhez szükségessé vált az építkezés leállítása.

A következőkben a csatornaárókban É-D-i irányban folytattuk a fal tisztítását. Megállapítottuk, hogy a fal déli végét egy barokk pincével elbontották, (113. kép) de irányából arra lehetett következtetni, hogy nyugati irányban elfordult. Az északi oldalán Ny-K-i irányu, felsőrészén kváderekből álló falba torkollott. (114. kép) A É-D-i irányu fal 560 cm hosszúságban maradt fenn. A nyugati metszetsfalban vörös átégett agyagrétegben egymásra omlott kő és téglatörmelék réteg volt, melyből a II. sz. elejére keltezhető kerámiatöredékek kerültek elő. (115. kép) A törmelék réteg elbontása után az árkot nyugat felé kiszélesítettük, s leástunk a fal alapozásáig. A fal szélessége 260 cm, alapját sárga homokos rétegre rakták, az első kősor opus spicatum technikával földbe rakott kisebb kövekből állt, a második sor nagyobb kövekből azonos technikával szintén földbe volt rakva, majd e fölött szabálytalan alakú köveket raktak mészhabarcsba. (118. kép) E fölé fektették a felmenő fal nagyméretű, mészhabarcsba rakott kősorait, meiyet terrazzószerű mészhabarccsal öntöttek le, melyet elsimitottak, s erre rakták a nagyméretű kváderköveket.

Az alapozási réteg vonalában cölöpsor húzódt.

A Ny-K-i irányu É-i zárófalat 18 méter hosszúságban tártuk fel. Alapozása megegyezik a keleti fal alapozásával. (119. kép) Az alsó sorban ferdén egymás mellé illesztett földbe rakott kősor után két sorban habarcsba rakott kősor következik. Erre mészhabarcsot öntöttek, erre rakták a nagyméretű kváderköveket. Egyes kváderek 68x57 cm, 110x30 cm, nagyságúak voltak. Az északi fal szélessége 300-350 cm, a nyugati szakaszon a falat 70 cm szélesséig szedték szét. A falba nagyon sok téglát, párkány és épületfaragvány töredéket is beépítettek. (116. kép) A fal külső, északi felének alapozása és falrakási módja különbözik a belső oldal falazási módjától. A felmenő fal és az alapfal utolsó kősorai között 20 cm vastag mészhabarcsos leöntés húzódik. A fal külső oldalán egyes helyeken vakolás nyomát figyelhettük meg. Ezen a szakaszon átépítés, javítás nyomát is észleltük. A metszetsfalban látható, kb. 150 cm széles kiszedett fal nyoma, ami az északi falba csatlakozhatott. A barokk pincék miatt a falat feltárni nem tudtuk.

Az északi zárófal átlagosan 100 cm magasságban maradt fenn. A torony ÉK-i sarkánál végzett leásás szerint a keleti és északi fal egyszerre épült. (117. kép)

Az ÉK-i falsaroktól 350 cm-re ágazott le a toronyrész nyugati fala. A torony nyugati falának alapozása is megegyezik a keleti toronyfal alapozásával. (120. kép) A nyugati toronyfalba szintén nagyméretű kváderköveket építettek be. (121. kép) A toronyfal belső oldalához kut volt hozzáépítve. (122. kép) A nyugati toronyfal szélessége 250 cm. Az alapfal utolsó kősorain itt is mindenütt mészhabarcos leöntés látható, valószínű, hogy a felmenő falak első kősorai mindenütt nagyméretű kváderekből álltak.

A torony keleti falának külső oldalán, azzal párhuzamosan római ut került felszínre. Az utat kerékvető kövek szegélyezték. (123. kép) Az ut alapozása dunakavicssal kevert agyagos rétegből állt, erre rakták a sóderes rétegbe helyezett kisebb köveket, melyeket utburkoló lapokkal fedték le. Az első periódusu ut belefut az É-i zárófalba, mikor a kaput építették ezt az utat már nem használták. (124. kép)

Az első periódusu ut felett 16 cm-rel magasabban kezdődik a második ut alapozása. 20 cm vastag döngölt agyagrétegben fekvő nagyobb kövek fölött egymáshoz illesztett szabálytalan alaku kövekből álló alapozási rétegre fektették a nagyméretű utburkoló lapokat, (125-126. kép), melyek közül egyet az árok déli végében eredeti helyén találtunk. Az uton nagyméretű boltívkő feküdt, mely a kapuépítményhez tartozhatott.

A második periódusu ut alapozási rétegének egy része, 90 cm szélességben belefut a kapu északi falába, mikor a kaput építették az utat elszűkítették, s az ut egy részét felhasználják a kapuépítményalapozásul. (43. ábra)

A kapu északi oldalához nagyméretű oltárkő, s egy 120x25 cm nagyságu kváderkő van hozzáépítve, (127. kép) melyből egy ÉNy-DK-i irányban haladó fal csatlakozik. A fal alatt vastag mészréteg húzódott. A falat 270 cm hosszúságban tudtuk követni, további szakaszát barokk pincével bontották el.

A kapu alapozásához ferdén fekvő, nagyméretű, vastag mészhabarcos leöntéssel egymáshoz erősített köveket használtak, melyek több sorban szabálytalanul feküdtek. Az alapozás az egész kaputornyon belül itt a legerősebb.

1974-ben lehetővé vált a Fényes Adolf utcai uttest felbontása, s így sikerült tisztázni a római ut szélességét és a keleti patkóalaku torony helyzetét. A munkát meghatározta egyrészt az uttest alatt húzódó modern gáz és vízvezetékcsövek fekvése, másrészt a még álló ház sor a Fényes Adolf utca keleti oldalán. A ház fala mellett lemélyítve előkerült a patkóalaku torony kváderekből rakott felső sora, (kváder méretei: 59x58, 55x32 cm) a kváderek között mészhabarcos kötőanyag volt, melybe kisebb kő és tégladarabokat is raktak. Ez a toronyrész mélyebben volt alapozva, mint a nyugati patkóalaku torony. Alapozási mélysége 160 cm volt. Ebből a szintből sok faszén maradvány között főleg piros festésű és szürke anyagu, II. sz. elejére keltezhető kerámia anyag került elő. A steril talajsztig az árok keskenysége miatt leásni nem tudtunk. A fal égett faszenes rétegre volt alapozva. A fal alapjába vízszintesen fektetett, s földbe rakott kövek közé habarcst is keverték, s nagyméretű dunakavicsot is beépítettek az alapba.

A keleti patkóalaku torony É-D-i irányu falát több kutatóárokmal sikerült meghatározni, de a fal alapozásáig az előbb említett nehézségek miatt leásni nem tudtunk. A felmenő falak itt is sóderes leöntésű rétegen álltak, s nagyméretű kőlapokkal erősítették meg a kapu falát. A keleti patkóalaku torony teljes kiterjedését a Fényes Adolf utca és Dugonics Titusz tér sarkán álló ház lebontása után lehet meghatározni.

Az elvégzett ásatás során kibontakozó alaprajz szerint egy későrómai erőd déli kapuépítménye állt itt a hozzátartozó patkóalaku tornyokkal. (129-130. kép) A feltárt patkóalaku torony belmérete 560x250 cm. Az erőd fal és a torony öntött technikával készült, melyet nagyméretű kváderekkel burkoltak. (44. ábra) Sikerült tisztázni a két torony között húzódó uttest szélességét, mely 10 méter volt. A kapuzatot tartó középpillér a modern csatornázás alkalmával pusztulhatott el, de egyes pillérek a római uton heverték.

Az erőd fal és a torony egy időben épült, ezt bizonyítja az alapozási mélységek egyezése, a falazás technikája. Mivel mindkét periódusu ut belefut a kapu alapfalába, feltételezzük, hogy az utat a kapu és a torony építése alkalmával elszűkítették.

A keleti fal mindkét oldalán huzódó cölöpsorból arra következtettünk, hogy egy faszerkezetű építmény állt itt, melyhez az első periódusu ut is tartozott. Az ut és a fal alapozási rétegéből II. sz. elejére keltezhető kerámiaanyag került elő.²

Mivel a Fényes Adolf utcában feltárt kapuépítmény belsejében korhatározó éremlelet, s bélyeges téglák nem voltak, analógiák alapján próbáljuk építését meghatározni.

Az aldunai limes mentén I. Constantinus idejében a táborokat legyezőalakú saroktoronyokkal és közbeeső patkóalakú tornyokkal erősítik meg.³ Ekkor épül az intercisai táborban a porta decumana patkóalakú elfalazása.⁴ A kaputorony felmenő falainak és alapozásának technikája azonos a szentendrei, nagytétényi táborokéval.⁵

Erre a korra jellemző a másodlagosan felhasznált épületfaragványok, s hatalmas kőtömbök beépítése is. Ekkor épül a visegrádi tábor is, s feltételezhetjük, hogy ebben az időben az aquincumi legios tábor is a deffenzív harcmodornak megfelelően alakítják át.

Az utolsó nagy limes megerősítés az aldunai limes mentén Valentinianus korában történik, a kvádok és szarmatákkal határos limes szakaszon.⁶

Mivel a szarmaták elleni 375-ös hadjáratban Aquincumból kiindulva ütöttek rajta a szarmatákon⁷, az aquincumi tábornak fontos szerepe lehetett, s ekkor erősítik meg az itt előkerült táborkaput. A IV. sz-i tábor, a hozzátartozó bástyák és tornyok feltárása még folyamatban van. Ezek feltárása után lehet pontosan meghatározni a kaputorony topográfiai helyét a IV. századi táboron belül.

(Ábrák: 43-44, képek: 112-130)

JEGYZETEK

1. Ma Magyar Lajos utca
2. Paulovics I.: A dunapentelei ásatás. Arch. Ért. 42, (1932-1933) 146.
3. Nagy T.: Budapest Története az őskortól a honfoglaláskorig. Budapest Tört. I. Budapest. (1973) 106.
4. Barkóczy L.: Lager und Wohnsiedlung. Arch. Hung. Intercisa I. (1954) 32.
5. Nagy T.: uo. 122.
6. A táborkaputól É-ra, a 104/b jelű ház előtt leletmentés során, É-D-i irányu falban VALEN) töredékű bélyeges téglák kerültek elő. A táborkapu, s az itt előkerült fal építésének módja, a fal vastagsága megegyezik. A fal és a táborkapu összefüggése a még folyó ásatások után tisztázható.
7. Mócsy A.: Pannonia PWRE Suppl. IX. Stuttgart (1962) 561.

GYÖRGY PARRAGI

REPORT ON THE EXCAVATION OF THE SOUTHERN GATE-TOWER OPENED UP IN
FÉNYES ADOLF STREET

In 1973, at the time the Óbuda residential settlement was being constructed, in the course of the works of canalization a monumental Roman edifice turned up which was masoned of fragments of gravestones and pillars, and built upon a wall with lime-mortar.

After the extension of the drain ditch a 260 cm. wide wall of north-south direction turned up, which was opened in a length of 560 cm. The southern end of the wall had been demolished for providing space for a Baroque cellar, its northern ending led into a wall of west-east direction. This wall was opened up in a length of 18 metres. 350 cm. from the north-eastern corner of it another wall of north to south direction branched off and curved semicircularly. The width and building technique of the wall on the western side running in a north to south direction agreed with the ones of the eastern wall. The width of the west-east wall was 350 cm.

The foundations of the walls stood in yellow, sandy soil, at a depth of 140 cm. The last stone courses of the foundation walls were levelled by pouring lime-mortar all over them. On this were the large-size broad-stones of the upward walls laid. The masonry was made with the cast technique, large-size broad-stones, carvings of building and bricks were built into the upward walls everywhere. On the outside of the eastern wall, parallel with it there was a road bordered with guard-stones and covered with large stone-slabs. From the ground bed of the road ceramic material, to be dated back to the early part of the 2nd century A. D. turned up. The foundation of the second road begins 16 cm. above the road from the first period.

The road from the first period stretches into the foundation of the west-east wall, consequently, when that wall was built the road not been in use any more.

In 1974 the modern road could be opened up, and the width of the Roman road could thus be determined: it was 10 metres. Also a part of the eastern horseshoe-shaped tower was found.

As it appears from the gradually unfolding ground-plan, the southern gate building of a late Roman fort stood here with horseshoe-shaped towers belonging to it. The clearance of the horseshoe arch is 560 x 350 cm.

The gate and the tower were built at the same time, as shown by the identity of the depths of the foundations and the mode of the masonry of the walls.

Since in the inside of the gate building no numismatic finds or marked bricks were found, to help in dating we try to date the construction by means of analogies.

Along the limes at the Lower Danube the camps were fortified with fan-shaped corner tower and intermediate horse-shoe towers at the time of Constantine I. That was the time when the horseshoe-shaped walling of the porta decumana in the camp of Intercisa was erected. The construction technique of the upward walls of the gate-tower is identical with the one applied in the Szentendre and Nagytétény camps. Also the secondary use of architectural carvings and vast stone blocks at the works of building is characteristic of this age.

When the gate was built, the road was narrowed. This may be connected with the fortification of the limes in Valentinian's time, since in 375 A.D. it was Valentinian who started from Aquincum leading his campaign against the Sarmathians.
(Figures: 43-44, plates: 112-130)

ДЬОРДИ ПАРРАГИ:

ОТЧЕТ О РАСКОПКАХ ЮЖНОЙ ПРИВРАТНОЙ БАШНИ, ОТКРЫТОЙ НА УЛ. ФЕНЕШ АДОЛЬФ

В 1973 г. при строительстве жилого квартала в Обуде, во время канализационных работ была открыта постройка, сложенная из фрагментов надгробий и пиллеров. Она стояла на стене, с которой скреплял ее известковый раствор.

Расширив канализационную канаву, мы открыли стену, идущую в направлении С-Ю. Ширина ее 260 см. Она была нами раскопана на 560 см в длину. Южный конец стены оказался снесенным построенным здесь подвалом эпохи барокко. Северный конец упирается в стену, идущую в направлении с запада на восток.

Стену западно-восточного направления мы раскопали на протяжении 18 м. От нее, на расстоянии 350 см к западу от стыка с северо-южной стеной отходит другая стена северо-южного направления, сворачивающая в сторону полукругом. Ширина и техника кладки северо-южной стены такие же как и у стены, идущей полукругом. Ширина западно-восточной стены 350 см.

Фундаменты стен находятся в желтой песчаной почве на глубине 140 см. Верхние слои фундамента повсюду покрыты известковым раствором и сглажены. На них были положены крупные квадратные камни. Стены всюду сделаны техникой заливки. Крупные квадратные камни, резные камни от других построек, а также кирпичи повсюду встроены в кладку стены. С внешней стороны восточной стены, параллельно ей, шла дорога, вымощенная крупными каменными плитами и имеющая по краю надолбы. Слой дорожной грунтовки содержал керамику II века. В 16 см над кладкой дороги первого периода находится грунтовка дороги второго периода.

Дорога первого периода упирается в фундамент западно-восточной стены. Это значит, что во время постройки стены дорогой уже не пользовались. В 1974 г. открылась возможность вскрыть современную дорогу, благодаря чему нами была определена ширина римской дороги /10 метров/. Тогда же была открыта и часть восточной подковообразной башни.

Судя по плану, полученному в результате раскопок, на этом месте находилось строение, служившее южными воротами позднеимперского укрепления, и относящиеся к нему подковообразные башни.

Ворота и башни были построены в одно и то же время, о чем свидетельствует глубина их закладки, а также техника кладки стен.

Поскольку ни монетных находок, ни находок кирпичей с клеймами, которые могли бы служить датирующим материалом, сделано не было, мы попытались определить время постройки путем аналогий.

По лimesу, идущему вдоль Нижнего Дуная, в эпоху Константина I римские лагерь укреплялись веерообразными угловыми башнями и подковообразными, расположенными вдоль стен. В ту эпоху были возведены стены подковообразной формы в порта-децумане лагеря Интерцизы. Техника возведения стен привратной башни соответствует технике постройки лагерных стен в Сэнтендрэ и Надьтетени. Характерным для этой эпохи является вторичное использование резных деталей от зданий, а также встройка в стену крупных каменных массивов.

Во время постройки ворот дорога была сужена. Это может находиться в связи с укреплением лимеса в эпоху Валентиниана. Известно, что в 375 г. Валентиниан из Аквинкума пошел против сарматов.

Раскрытие башен и вышек, относящихся к лагерю IV века, продолжается, и только после завершения работ станет возможным более точно определить расположение привратной раскопанной нами башни внутри военного лагеря IV века.

/Фиг. 43-44, рис. 112-130/

ELŐZETES JELENTÉS A KÉSŐ RÓMAI KORI ERŐD DÉLI VÉDMŰVEINEK FELTÁRÁSÁRÓL

A modern városnegyed kialakítását megelőző szanálási munkák tették lehetővé, hogy 1974. és 1975. folyamán az Óbuda (korábbi nevén Templom u.), valamint a Lajos u. egyes telkein régészeti kutatásokat folytassunk. A feltárások a későrómai Aquincum történetéhez szolgáltatnak újabb adatokat.

A K - Ny irányban húzódó ásatási sáv K-i felében 1950-ben már Szilágyi János folytatott ásatásokat. Ekkor többek között egy vastag, íves fal szakaszait tárta fel a Lajos u. 166. és 169. sz. telkeken, valamint a Lajos u. 168. sz. ház előtt. A körívre kiegészített falat színház nézőterét lezáró építményként határozta meg.¹

Az elmúlt két év folyamán végzett ásatásokkal a "körösfal" rendeltetését is sikerült tisztázni. Ez az íves falszakasz ugyanis beleillik az Óbuda u. D-i házsora helyén és a Lajos u. 166. és 169. sz. telkeken kutatott későrómai erőd részben feltárt, részben kiszerveztett alaprajzába.

A feltárásokat az 1976. év folyamán is folytatni fogjuk, az új eredmények megerősíthetik vagy módosíthatják megfigyeléseinket. A kerámiaanyag részletes feldolgozásától pedig a keltezés finomítását várhatjuk.

A IV. századi erőd D-i kapuját Parragi Györgyi tárta fel.² A patkó alakú kaputornyok az erőd DNy-i sarkában álltak, de egyelőre nem tisztázott a kapu és az erőd D-i falának viszonya. 1975-ben került napvilágra a Ny-i fal egyik patkó alakú oldaltornya, melyet Kérdő Katalin kutatott a Magyar Lajos utcában.³

A D-i oldal jelenleg ismert szakaszának hossza 300 m, melyen 30 méterenként álltak a patkó alakú oldaltornyok. (45. ábra)

Egy helyen sikerült feltárni az erődfalat belülről kísérő utat is. A vékony sóderalapozásra rakott apró kövek a fal zoklijára is ráhúzódtak. E korábbi utszint felett kb 60 cm-rel megújított, rosszabb minőségű utat találtunk. (131. kép)

Az erődfalat és a toronyfalakat azonos technikával készítették. A szabálytalan, különböző nagyságú köveket erősen meszes habarccsal öntötték le. A fal egyes részein a készítés menete is megfigyelhető. Az erődfal vastagsága átlag 3 m, de helyenként a 3,5 m-t is eléri. (46. ábra)

A legépebben megmaradt tornyot az Óbuda u. 8. sz. ház helyén tártuk fel. (134. kép) (47. ábra) A szabályos U alakot mutató torony falának vastagsága 2,20 m, és burkolására már elbontott, más célra kifaragott köveket használtak. A profilált kövek lenyomata az erősen meszes habarcsban jól kirajzolódik. A fal vakolására a téglaportartalom miatt rózsaszínű vakolatot használtak. Az ivben meghajló erődfalhoz a torony tompaszögben csatlakozik. (133. kép) A bejáratnál a felmenőfal megszakad, az alapozás azonban követi az ivet. A bejáratot a torony tengelyében készítették el. Az alapozási sík felett 60 cm-rel a bejáratú ajtó keretét és a bejárat szintjét is kibontottuk. (136. kép) Ez a szint az említett megújított ut magasságának felel meg, így a torony építésének későbbi periódusához tartozhat. Ekkor már a torony belsejébe csak lépcsőn juthattak le. A habarcs nélkül készült alapozás tetejét egyenlő cementlap fedi, mely a bejáratnál a torony belsejében is folytatódik, és 1 m szélességben figyelhető meg, a torony járószintjét alkotó lekövezés csak itt kezdődik. Ezzel a belső szinttel egyezik az erődfalat belülről kísérő ut szintje is. A torony belmérete 4 x 7,5 m.

A rétegek tanúsága szerint a patkó alakú torony a IV. sz. végén leégett. (48. ábra) A vastag égérszűz nagyszámú tetőfedő téglát tartalmazott, s az eddig bizonyára rendeltetésszerűen használt torony helyreállítására már nem került sor. A magas falakat azonban a középkor folyamán is menedékként használták. A torony belsejében középkori, a belső szintre rakott, szárazfalazással készült falmaradvány került elő, mely arra mutat, hogy az épebben maradt részt felhasználva a római épületmaradványnak egy részét lakták. A meglevő falakat a későbbi beépítéseknek megfelelő szintmagasságig elbontották.

Az előbbiekben ismertetett, toronytól Ny-ra 29 m-re került elő egy ugyancsak patkó alakú, de kevésbé épen maradt oldaltorony. (132. kép, 46 ábra) A 3 m vastag erődfalhoz ugyancsak tompaszögben csatlakozott, de az előző toronynál ismertetett megfigyelt ivelődésnek itt nem találtuk nyomát. A tornyot többször átépítették, és az eredeti bejáratot szűkítették. A toronyfal Ny-i oldala, korábbi, kevésbé habarcsos falra van alapozva, amely szélességéből ítélve talán az eredetileg patkó alakúnak épített, korábban ezen a helyen állt torony fala lehetett, melyet később megvastagítottak és átalakítottak. A járósíntet az ujkori beásások miatt nem lehetett megállapítani, az alapozás és a felmenő fal pedig nem vált el élesen egymástól. Sok helyen a toronyfalat az alapozás legaljáiáig kiszédték, s a köveket alulról és oldalról bányászták ki a későbbi korokban. A legnagyobb beásás D-i oldalán kibontottuk a későrómai fal másik darabját, azonban az alapozás nélkül, ferdén álló egységes faltömb inkább lehullott faldarabnak látszik, mintsem a toronyfal részének.

Hasonló a helyzet az ettől K-re lévő pillérszerű faldarabbal is. Technikája az előbbiekével megegyezett, de szintén alapozás nélkül, ferdén állt. Részben alatta, részben ettől D-re korábbi, nem teljesen elbontott fal nyomait lehetett megfigyelni, a metszetben pedig jól látszott a planirozás nyoma.

A két torony között az erődfal több rövid szakaszát sikerült feltárnunk. A járda alatt húzódó fal alapozásáig nem tudtuk leásni a még használatban levő közművek miatt. A kiásott szakaszokból azonban így is kirajzolódik a fal két torony közötti ivelődése: az erőd belseje felé homorodó enyhe ívet mutat, a rövid K-Ny-i szakasz után DK felé fordul, majd meredekebb ívben hajlik ÉK felé. A torony a meredekebb ívnél csatlakozik a falhoz.

Jól látszott a fal két torony közötti ivelődése más szakaszokon is. (139. kép) Az Óbuda u. 6. sz. ház telkén a távfűtőárok készítésekor Kérdő Katalinnal leletmentést végeztünk. Ennek során a táborfal ívének hosszabb szakaszát tudtuk megfigyelni. Készítési technikája azonos a korábban leírt falszakaszok, illetve a torony falazási módjával, de a szegélyező kváderköveket is megfigyelhettük a falon. A korábban már kirajzolódott vonalhoz képest íve kissé DK-i irányban megtörik.

E szakasztól K-re, a Lajos u. 166. sz. ház helyén 1975 elején újabb patkó alakú torony részleteit bontottuk ki. A terepviszonyok miatt a táborfal és a torony kapcsolatát nem lehetett megfigyelni, így a pontos belméretet sem tudjuk megállapítani. Szélessége az előbbiekével ellentétben csak 3 m, Ny-i falának vastagsága 2,60 m. (137. kép) A patkó K-i szárának falát részben kibányászták, s a beásásból ujkori kerámia került elő. Ebben az esetben is arról győződhattunk meg, mint a már említett elbontott toronynál, hogy a falat teljesen le- bontották, s így könnyebben, oldalról fejthették a kőanyagot. (49. ábra)

A torony DNy-i sarkában agyagtéglából rakott, részben a falba bevágott kemencét találunk. Az átégett, faszéndarabokat is tartalmazó rétegből középkori kerámia került elő, ami a torony további használatára utal. (138. kép)

A Lajos u. 169. sz. telken jelenleg is folyik a kutatás. A Szilágyi János által már kiásott mészégető kemencén kívül az erődfal hosszabb, ivelődő szakaszát bontottuk ki. (135. kép) A fal az eddig feltárt szakaszok közül itt a legvastagabb, 3,5 m, s ivelődése sem olyan egyenletes, mint a korábban feltárt szakaszokon. K felé erősen megtörik, de a használatban levő kőzet miatt további részeit egyelőre nem lehet kutatni. Töréséből és vastagságából ítélve megerősített saroktornyot sejthetünk itt. A fal É-i oldalán római kutat tártunk fel, melynek beásási ívéből későrómai ólomázás kerámia került elő.

A IV. század első felében készült tábor alaprajzának D-i oldala már az eddigi kutatások során is kirajzolódott. A Ny-i oldaltól eltérően, ahol az oldaltorony az egyenes táborfalhoz csaknem merőlegesen csatlakozik, a D-i oldal fala szokatlan építési megoldást mutat. A 300 m hosszú szakaszon kb 30 m-ként szabályosan ismétlődnek a patkó alakú oldaltornyok.

A torony a IV. sz. -ban gyakori alaprajzi forma szerint épült. A patkóalaku oldaltornyokkal ellátott visegrádi táborban csak Constantinus korában indul meg az éremforgalom. Soproni Sándor a tábor építési idejét 325-330 közötti évekre datálja.⁵ Hasonló tornyokkal erősítették meg Iovia⁶, Iatrus⁷, Dinogetia - Garvan⁸ táborait is. Nem ismeretlen ez a forma a birodalom Ny-i tartományaiban sem. Beauvais⁹ tornyai azonban, melyek 285 - 6 után épültek, csak részben ugranak a táborfal elé, oldalfalaik és bejáratuk még a tábor belsejébe nyulik be. Hasonló módon épültek Senlis¹⁰, Eschenz¹¹ és Yverdon - Ifferdon¹² oldaltornyai is.

Aquincum IV. sz-i erődjének D-i falán a tornyok nem egy síkba épültek, a két torony között ivelődő, az erőd belseje felé homorodó fal a tornyoknál megtörik, s DK felé meredekebb ívben folytatódik.

Eddigi ismereteink szerint a legdélibb s legkiugróbb védműnek a Lajos u. 166. sz. telken megtalált toronyt tarthatjuk. Ettől a ponttól a fal ÉK felé ivelődik erősebben. A homorodás mértéke a két torony bejáratát összekötő képzeletbeli egyeneshez viszonyítva a legtávolabbi pontig kb 7 m. A falívek visszakanyarodó, kisebb, de meredekebb ívet leíró végénél épültek az ily módon fokozottabban előreugró, a védelmet még intenzívebben szolgáló oldaltornokok. Az alaprajz megváltoztatása, módosítása a harcmodor változásának következménye. A még erőteljesebben kiugró védelmi berendezések - tornyok - az ellenség oldalazása szempontjából játszhattak szerepet, s ez a korábban általánosabb támadó stratégia helyett a védekezésre való felkészülést tükrözik.

A kutatások folytatódása választ adhat a ma még nyitott kérdésekre. Nemcsak az erőd teljes alaprajzának megismerésére számíthatunk, hanem az átépítési periodusok tisztázására, a belső épületek feltárására is.

(Ábrák: 45-49, képek: 131-139)

JEGYZETEK

1. Szilágyi J.: Nyitott csarnokos és körös építmény (sétacsarnok és színház?) az aquincumi katonai kolóniában. Bp. R. 15 (1950) 479.
2. Parragi Gy.: ld. e kötetben
3. Kérdő K.: ld. e kötetben
4. Kérdő K.: im.
5. Sóproni S.: A visegrádi római tábor és középkori vár. Arch. Ért. 81 (1954) 52.
6. S. Soproni: Die Spätromische Festung von Iovia. Actes du IXe Congres International d'Études sur les Frontieres Romaines, Mamaia 1972. Bukarest, Köln, Wien, 1974. 184.
7. T. Ivanov: Ausgrabungen im Kastel Iatrus. Studien zu den Militärgrenzen Roms. Vorträge des 6. Internationalen Limeskongresses in Süddeutschland, (Berlin, Köln, Graz 1967.), 153.
8. E. Condurachi: Neue Probleme und Ergebnisse der Limesforschung in Scythia minor. Studien zu den Militärgrenzen Roms. Vorträge des 6. Internationalen Limeskongresses in Süddeutschland, Berlin, Köln, Graz 1967. 166.
9. S. Johnson: A group of Late Roman City Walls in Gallia Belgica. Britannia 4. (1973) 212.
10. S. Johnson: im. 213.
11. E. Anthes: Spätromische Kastelle und Feste Städte im Rhein- und Donaugebiet. BRGK. 10 (1917) 135.
12. E. Anthes: im. 137.

PRELIMINARY REPORT ON THE EXCAVATION OF THE SOUTHERN DEFENSIVE WORKS OF THE LATE ROMAN FORT

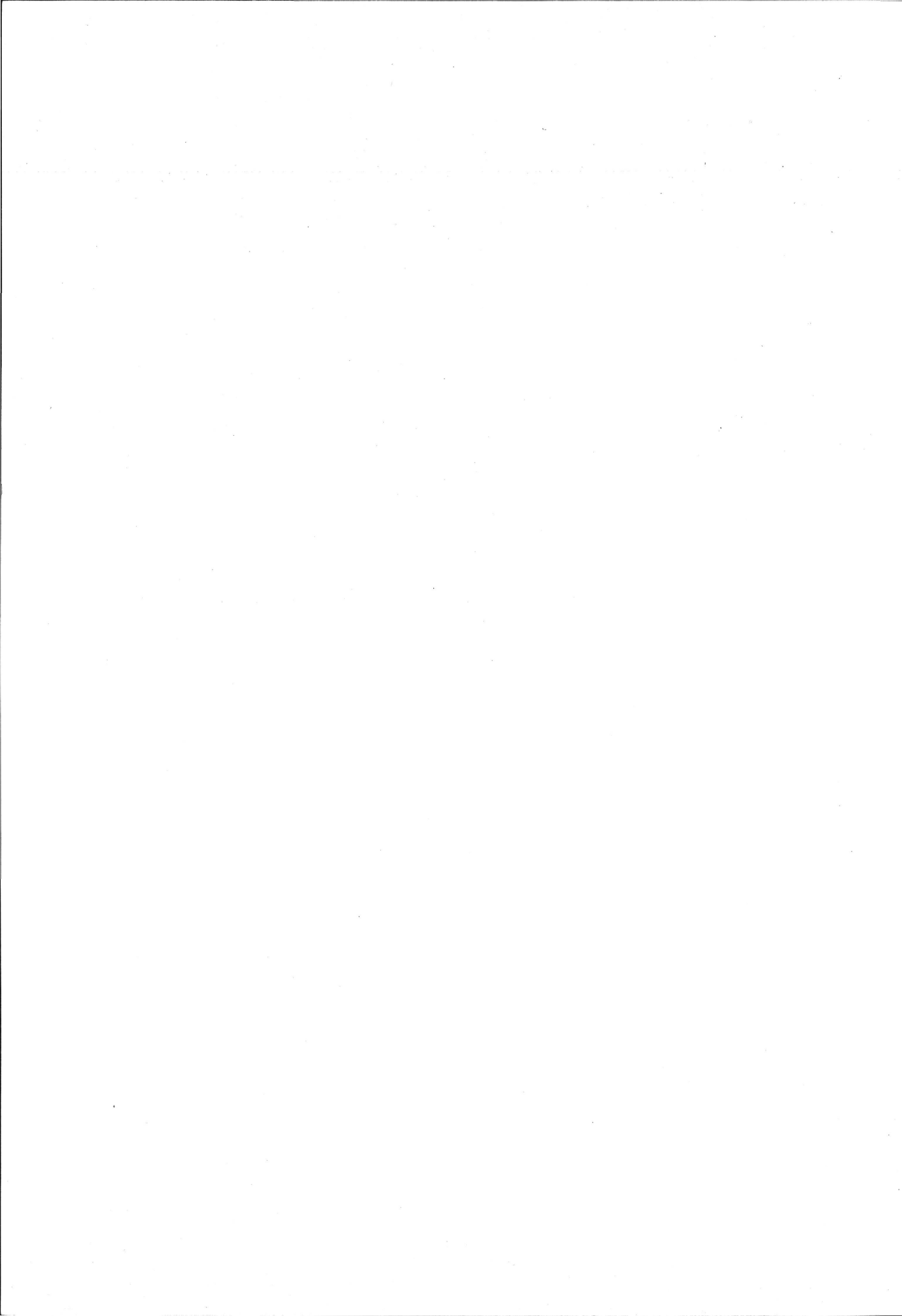
The southern section of the Roman fort built in the first part of the 4th century A.D. was opened up in the plots of the southern row of houses of Óbuda Street, as well as in those of No. 166 and 169 Lajos Street during the years 1974-75.

The ground-plan, which was partly uncovered, in the course of the excavations, partly completed, shows a peculiar form. On the 300m. long wall section of the fort the horseshoe-shaped side towers were built every 30 metres. The tower preserved in the most intact condition was found at No. 8 Óbuda Street. The tower of a regular U shape adjoined the arching wall of the fort at an obtuse angle, its inner measurements are 4.0 x 7.5 m. The walls of the fort and towers are characterized by an identical building technique; the stones of irregular shape were poured over by highly limy mortar. Stones processed for other purposes were used for flagging; as it appears from the imprints preserved in the mortar, the stones were often profiled. On account of the brick-dust contents, the plaster is often pink in colour, hard and terazzo-like. The average thickness of the wall of the fort is 3.0 m., still, in certain places it even amounts to 3.5 m., - that of the towers is only 2.20 and 2.60 m. The levels of the towers are paved with small stones, the floors are flush with the height of the road following the wall of the fort from the inside.

Between two towers the wall of the fort tends inwards, toward the inside of the camp; the deflection is 7 m., measured from the imaginary straight line connecting the entrances of the towers. At the southernmost turning point of the arcs the side towers were erected; these, protruding in this way from the face of the wall, could even ensure more the flanking of the enemy. The modification of the groundplan was connected with a change in the art of war and with defensive arrangements coming into the foreground.

The investigation is going to be continued during the year 1976 also, that an opportunity could be presented for observing the periods of reconstruction and the inner edifices.

(Figures: 45-49, plates: 131-139)

АННАМАРИЯ Р. ФАЧАДИ:

ПРЕДВАРИТЕЛЬНОЕ СООБЩЕНИЕ О РАСКОПКАХ ЮЖНОГО ЗАЩИТНОГО СООРУЖЕНИЯ
ПОЗДНЕРИМСКОГО ФОРТА

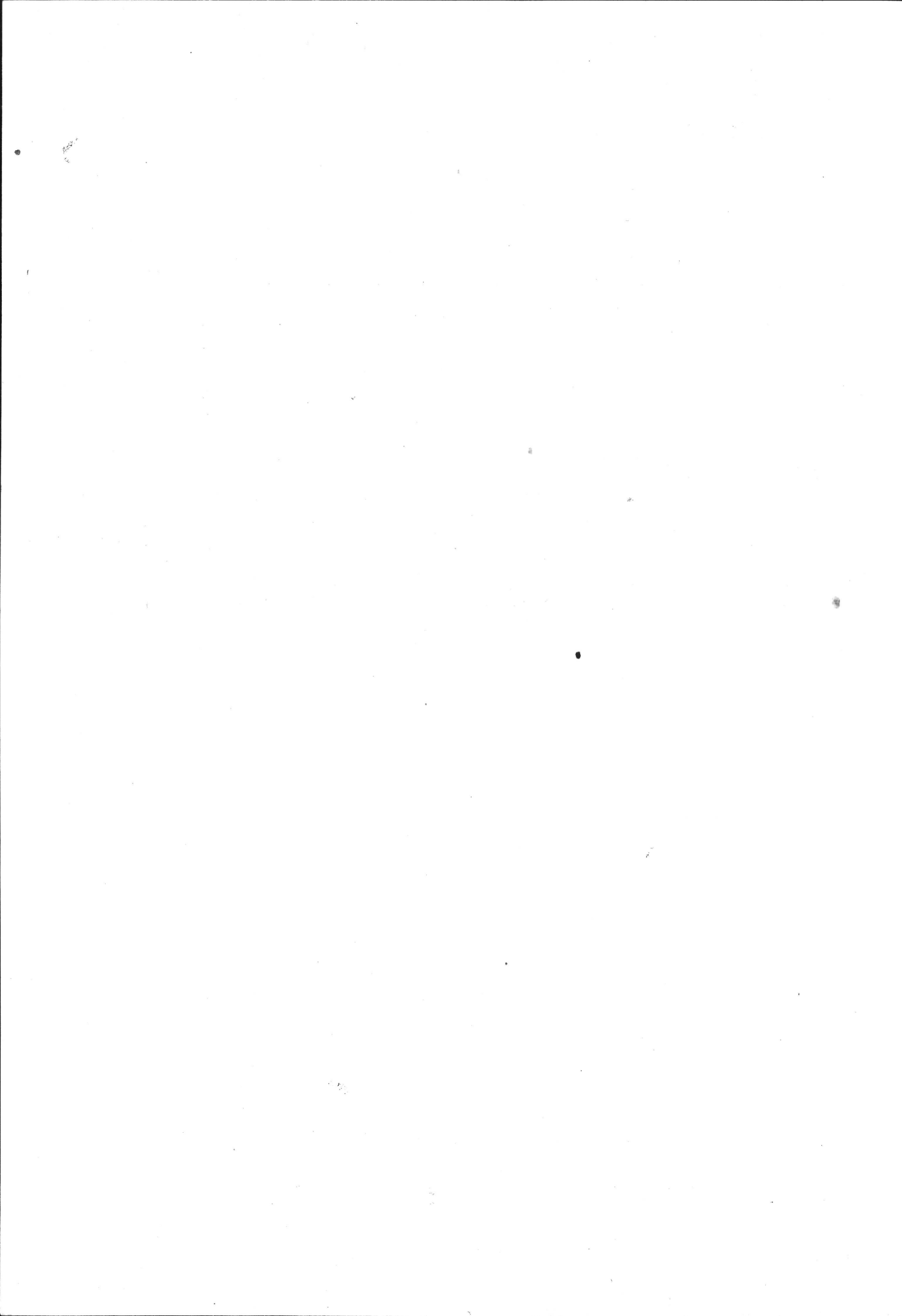
В 1974-1975 годах на участках южного ряда домов по ул. Обуда, а также домов № 166 и 169 по ул. Лайош были проведены раскопки южного участка римского форта, построенного в первой половине IV века.

План форта, полученный раскопками и дополненный, имеет своеобразную форму. По боковым стенам форта, имеющим 300 м в длину, через каждые 30 м располагались боковые башни подковообразной формы. Башня наилучшей сохранности находится на ул. Обуда дом № 8. Она правильной u-образной формы и соединяется с изогнутой стеной форта под тупым углом. Ее внутренние размеры: 4 x 7,5 м. Постройку стен укрепления и башни характеризует одна и та же техника, камни неправильной формы были скреплены крепким известковым раствором. Для облицовки использовались камни, обработанные для других целей. Судя по следам в известии, здесь часто применялись профилированные камни. Штукатурка имеет розовый цвет из-за содержания в ней кирпичного порошка, она крепка и похожа на тераззо. Средняя толщина стены форта 3 м, но в некоторых местах достигает 3,5 м, толщина башенных стен 2,20 и 2,60 м. Внутренняя площадь башен покрыта мелкими камнями, их уровень совпадает с уровнем дороги, идущей вдоль стен форта с его внутренней стороны.

Стена форта в промежутке между башнями наклоняется внутрь. Размер наклона, от прямой, соединяющей входы башен, равен 7 м. У башен эта изогнутость стены пропадает и продолжается сначала в юго-восточном, а затем северо-западном направлении. У южных концов стеновых дуг, в местах их поворота, были построены боковые башни, которые, выступая от линии стен, могли лучше обеспечить оборону укрепления. Это - новая черта, прослеживаемая в строительных планах укреплений. Она стоит в связи с изменениями в римской военной технике и в связи с тем, что теперь на передний план выдвинулась оборона.

Раскопки будут продолжены и в 1976 г. Они прольют свет на определение строительных периодов форта и его внутренних построек.

/Фиг. 45-49, рис. 131-139/

RÓMAI KORI LAKÓHÁZ ÉS VIZVEZETÉK AZ AQUINCUMI CANABAEBAN
(ELŐZETES JELENTÉS)

1968 majd 1973 folyamán nyílt lehetőség arra, hogy a Táborvárosi Muzeumban és romkertben bemutatott római kori lakóháznak a még fel nem tárt keleti felét is kiáshassuk. (Bp., III., a régi Kiscelli u. 6-8 sz. házak helyén, a Korvin O. u. 65. sz. lakóháztól keletre.) Az ásatás előzménye az 1950-53. években folytatott feltárás volt.¹ Az ekkor feltárt két lakóház közül a kelet felé esőnek előkerült a kövezett udvara, az udvarról nyugat felé nyíló apszisos fürdőmedencéje valamint két hypocaustum fűtéssel ellátott szoba, amelyek az udvarból nyíltak északi és déli irányban.²

Az 1968-as feltárás során, miután a Kiscelli u. 8. sz. telken álló bódésort lebontották, egy keskeny ásatási árokban végeztem feltárást. A terület szűk volta és a rendelkezésre álló idő rövidsége miatt az ásatás nem volt teljes: a korábbi építési korszakokat már nem lehetett megvizsgálni. (Ezt csak az 1973-as ásatás során tudtuk pótolni.) A mintegy 20 m hosszú és 3 m széles árokba beleesett az épület udvarának a folytatása K felé, az innen délre nyíló következő helyiség, majd ettől délre kövezet maradványa került elő. Az udvar északi falát egy ÉNy-DK-i irányú vízvezeték fala vágta át, amely az épületnél későbbi volt. Ettől az épülettől délre egy másik épület falait, terrazzopadlóját, ezen pedig egy agyagból tapasztott kis tüzelőhelyet találtunk. Mindkét épületbe, miután azokat elhagyták, belete-metkeztek.

Az 1973-as ásatást részben egy távfűtési árok nyomvonalában, leletmentésként végeztük, majd ehhez kapcsolódva kelet felé is huztunk kutatóárkot. A feltárást azokon a pontokon végeztük, ahol arra 1968-ban nem volt lehetőség. A munka eredményeképpen a ház alaprajza teljesebb lett, több sir és a vízvezeték további szakasza is előkerült. Mivel a munkát hátridőre kellett befejezni, már nem volt mód arra, hogy a ház keleti záródását biztonsággal megtaláljuk.

Az előkerült emlékek leírása:

Elsősorban a már feltárt emlékekhez csatlakozó helyiséget tártuk fel. Még az 1968-as ásatás során került a hypocaustum fűtésű szoba elő, amely a kövezett udvarból nyílt dél felé. (az alaprajzon 1. sz. helyiség.) Nyugati fala a Táborvárosi Múzeum kerítése alatt huzódott, az északi és a déli fal köveit pedig kibányászták. A déli fal helyén lévő árok szélessége alapján a déli helyiséggel egyben az épület déli zárófala is volt, vastagsága 80 cm, északi fala vastagsága 50 cm, a keletié 60 cm volt. Előkerült a fűtőtér terrazzopadlója, rajta a padlót tartó mészke oszlopocskákkal. Az egyik oszlopon lévő téglán a legio III Flavia bélyege volt. A fölötte lévő padlónak azonban már csak töredékei kerültek elő a vastag om-ladékos rétegben, amely mintegy 70-80 cm magasan feküdt a fűtőtér terrazzóján. Közöttük sok tegula és tubus töredéke került elő, valamint több kettős T formájú vaskampó, amely arra szolgált, hogy két-két tubust a falhoz erősítsen. A hypocaustum oszlopokra terrazzó kötőanyaggal 1-1 négyzet alakú téglát erősítettek, erre négyzetletes köveket helyeztek (ez utóbbiakat javarészt szintén kibányászták) s erre öntötték a terrazzó padlót. A hypocaustum oszlopok már nem mindenütt voltak a helyükön, sőt két helyen még az alatta lévő terrazzó padló is át volt vágva. Miután az egyik ilyen átvágásból kiszedtük a törmeléket (a másik a múzeum kerítése alá nyult be), melléklet nélküli csontvázas sirt találtunk benne, amelyet nyilván az épület elhagyása, sőt pusztulása után temettek oda. Ugyancsak egy melléklet nél-

küli gyermeksírt találtunk a félretolt hypocaustum oszlopok között, a fűtőtér kormos terrazzójára fektetve (1/1968. és 2/1968. sírok.) A fűtőtér terrazzójába bevágott sír felszedése után kitűnt, hogy a terrazzo padló alatt még több korábbi terrazzo padló is húzódik. Az egyes megemelt szintek között pedig tört kő, sőt olykor feldarabolt hypocaustum oszlopok darabjai is voltak elterítve. Ugyanezt lehetett tapasztalni a helyiség déli, keleti és északi kiszedett fala helyén lévő árkok metszeteiben is. Ezeknek az árkoknak a betöltéséből több falfestmény töredék is előkerült egyszínű piros és fehér - piros mintával - amelyeket a falról verhettek le s a fal kiszedése után kerültek a betöltésbe. Egyes darabokon több rétegű festést is meg lehetett figyelni. Ugyanezeknek az árkoknak a metszetalából tűnt ki, hogy a szintemeléseket megelőzően egy másik épület állt itt, s a visszabontott falak tetejére kerültek az új ház padlószintjei. Így a hypocaustumos helyiség (1. sz. hely.) északi fala alatt egy ÉD-i irányú fal húzódott. Nyugati oldalához letaposott agyagos szint, keletihez vékony terrazzo padló csatlakozott. A visszabontott fal két oldalán a metszetben a levált vakolat és falfestmény darabok is jól látszóttak: az agyagos szint fölött durva fehér vakolat, a terrazzo fölött pedig finomabb festésű fehér-piros színű darabok voltak. Az épület lebontása után észak felől udvart, dél felől a szoba terrazzo padlóját építették a fal fölé. Az új épületben végzett szintemeléskor köveket, tégladarabokat fektettek a terrazzóra, majd erre került a fűtőtér vastag padlója. A rajta álló oszlopok sem egységes formájúak, ami valószínűleg a javításoknak tulajdonítható (140-141.kép) Ugyanennek a korábbi helyiségnek a déli oldalát is megtaláltuk a szoba keleti falának árokmetasztéből: az 50 cm vastag, KNy-i irányú falhoz itt észak felől csatlakozott a terrazzo padló és délről az agyagos szint.

Az 1. sz. helyiséghez kelet felől egy nagyméretű, 8,5 x 7,5 m-es terrazzópadlós, de fűtéssel el nem látott szoba csatlakozott. (3.sz. helyiség) Falait kibányászták, vastagságuk 60 cm, ill. a déli falé, amely egyben a ház déli fala is volt, 80 cm. A kiszedett falak árkában itt is megmutatkozott, hogy volt szintemelés: a padló alatt egy másik, jó állapotban lévő terrazzo húzódott, közöttük kősor terítéssel. A felső terrazzo padlót a szoba nagyobbik részében vastag épülettörmelék borította - főként tetőcserepek - ezen pedig vastag agyagréteg húzódott. Erre az agyagrétegre fektetve szelte át a szobát az 1,30 m széles, 60-70 cm magas fal, amelyben két vastag cserépcső vezette a vizet, s amelyet az épület pusztulása után építettek. Ehhez a vízvezetékfalhoz csatlakozott nyugat felől egy sárba rakott, opus spicatum rakású KNy-i irányú fal. Ez utóbbi korábban épülhetett a vízvezetékfalnál, mert nem a törmelékre, hanem a terrazzóra alapozták.

A vízvezetékfal alatt előkerült egy kis darabon a ház déli fala, s ugyanitt, a metszetről kitűnt, hogy a falat nagyjából a vízvezetékfal tetejével megegyező szintről bányászták ki. A falhoz belülről égett, agyagos szint csatlakozott, a törmelékes réteg fölött. A helyiség északi fala ill. ÉK-i sarka is a vízvezetékfal alatt került elő. (142-146.képek) A padlót borító agyagrétegben sötétbarna kerek foltokat találtunk. Ezek kibontása után kiderült, hogy nemcsak az agyagot, hanem a terrazzót is áttörték, valószínűleg azért, hogy egy későbbi időszakban beletemetkezzenek, de aztán felhagytak ezzel a próbálkozással. (145.kép) Egyetlen temetkezés nyomára akadtunk csak, méghozzá a vízvezeték mellé épült opus spicatum fal déli oldalán, de ez is bolygatott ill. sérült volt. (13. sír)

A fent leírt szobának az ÉNy-i sarkából ill. az 1 sz. (hypocaustum fűtésű) szoba északi oldaláról nyílt a ház tengelyében fekvő, nagy kőlapokkal borított udvar (2. sz. helyiség, a korábbi feltáráson F betűvel jelölve). Szélessége 7,5 m, hosszúsága 12 m volt, a nagy kőlapok több helyen hiányoztak. A helyükön mutatkozó elszíneződéseket kibontva 4 sírt tártunk fel. (6, 8, 9, 10 sírok) Az udvarszint alatt is előkerültek a korábbi építési korszakból származó falak: nagyjából az udvar középvonalában egy KNy-i irányú fal húzódott, amelynek teteje fölé terítették az udvar több rétegű járósíntjét. Ez a korábbi fal egy ÉD-i irányú falal alkotott sarkot, s az előkerült sarokrész belső déli oldalát finoman elsimitott terrazzo burkolta. Ez a helyiség szomszédos volt azzal a szobával, amely az 1. sz. (hypocaustumos) helyiség alatt húzódott. Az elválasztó fal valahol az udvar déli felében húzóhatott. A faltetőtől 1 m mélységben apróköves szint volt, amelyet talán még terrazzo burkolat is fedhetett, de ezt valószínűleg kiszedték, mert a felette lévő betöltésben csak nagyon kevés terrazzo darab volt. Ezt a betöltést zárta le az a sárga sóderes öntött padló, amely a faltető fölött is megvolt, s az udvar keleti falához csatlakozott. Fölötte vékony feltöltés, majd újabb 15-20 cm vastag sóderréteg volt, amelyre az udvart burkoló nagy köveket helyezték. A terrazzo burkolatos fal az udvar keleti fala alatt folytatódott, ugyanúgy, mint a hozzá tar-

tozó köves szint. Az udvar ÉK-i sarkát már a vízvezetékfal keleti oldalán találtuk meg, a sarokban a habarcsos öntött padló maradványával. Az udvar északi fala itt együttal a ház északi falát is alkotta. (147-148. kép)

Az udvartól keletre, a fent leírt 3. sz. terrazzópadlós szobától északra egy újabb habarcsos öntött padlós helyiség került elő. (4. sz.) Északi falát maga az északi házfal alkotta, keleti fala azonban már nem került elő. Padlója csak nyomokban maradt meg, fölötté pedig téglatörmelékkel betöltés húzódott. Az itt feltárt négy sirt a fölötté lévő szintről ásták be. (12, 15, 16, 17. sírok) Az északi házfalhoz kívülről (észak felől) égett, barna agyagos szint csatlakozott, amelybe szintén sirt vágtak bele. (14. sír) A 4. sz. helyiség alatt ugyancsak megtaláltuk a korábbi építési korszakból származó épületmaradványokat, de egészen a zokli alá visszabontva. Egy szoba ÉK-i sarka volt, a falak fölött a metszetben jól látszott az elplanírozás, amely fölé a későbbi ház falát és padlóját építették. Tájolása az udvar alatti falmaradványokéval egyezett meg, de kapcsolatukat csak valószínűsíteni lehet. (149. kép) A ház északi fala a vízvezetékfaltól nyugatra megtört: még egy helyiség csatlakozott hozzá északi irányban, (G hely.) amelynek az ÉK-i sarkához épült hozzá a vízvezetékfal kelet felől. Terrazzópadlójába két sirt vágtak bele. (150. kép)

A ház északi falán túl, északi irányban további római kori beépítés, uttest maradványa nem mutatkozott. Ennek a legióstábor viszonylagos közelsége lehetett az oka.

Az épülettől délre egy másik épület falai kerültek elő. Itt csak egy keskenyebb árokban tett megfigyelésekre kellett szorítkoznunk. Az épület alaprajzát nem lehetett megállapítani, pusztán az építési periódusokat tudtuk megfigyelni.

Az előbbi épület déli falától délre lekövezés maradványai kerültek elő, majd a déli épületfalától 3 m-rel délre egy KNy-i irányú, 50 cm vastag terrazzoburkolatú falat lehetett megfigyelni. A terrazzoburkolat a fal déli oldalán maradt meg, a hozzá csatlakozó terrazzótörmelékkel, téglaporos padlószint maradványával. Ez a fal egy habarcsos, öntött járósintre épült rá, amelyhez tartozó KNy-i fal maradványa elől is került a terrazzós faltól délre, nagyjából 1 m távolságban. Ezt a korábbi falat a terrazzós fal megépítésekor bontották el, majd azt is elbontották, amikor a legkésőbbi épületet emelték az előzőek fölé. Ennek az épületnek egy KNy-i irányú falszakasza került elő az előbbi terrazzoburkolatos faltól délre és egy további ÉD-i irányú fal ágazott le belőle déli irányban. (151-153. kép) Ezt a leágazást azonban jórészt kiszedték. Keleti oldalán temetkezések kerültek elő, egy kőlapos és egy téglasír, majd egy kis fakoporsó. (1, 3, 4. sírok)

Déli irányban már nem volt lehetőség a kutatást folytatni, hogy a további temetkezéseket ill. épületmaradványokat megkeressük.

A ház elhagyása utáni időben épített vízvezeték a legióstábor felől, ÉNy-i irányból érkezett. A fala 125-130 cm széles volt, magassága 60-70 cm között váltakozott. A fal szabálytalan, közepes nagyságú tört kövekből épült, habarcsa sárgásfehér volt, oldalán és tetején durván elsimítva. A falban két, egymással párhuzamos világosszürkére égetett cserépcső vezette a vizet. Átmérőjük 16 cm volt. (142-144. képek) Ahol a vízvezetékfal a ház északi falát elérte, ott mintegy lépcsőt képezve, a teteje 60 cm-rel megemelkedett, míg az alapozás azonos mélységben maradt (148. kép) Majd tovább haladva, az emelt rész magassága újból 60 cm lett, de ezt már a ház északi falának tetejére ill. padlóira alapozták. Tehát a vízvezeték már a ház rombadőlése után épült. A megemelt, de még mélyen alapozott szinten a faltetón négy függőleges irányú cső látszott ki. Ezekből az észak felől lévő kettőnek az alja mélyebben van 60 cm-rel, mint a másik kettő. Az előbbi kettő vezette a fal alsó részéből a vizet felfelé, majd a másik kettőben pedig lefelé folytathatták a vizet az emelt falrészben lévő csövekbe. A kettő közé ill. fölé egy vízemelő szerkezetet iktathattak. A színtemelésnek az volt a célja, hogy a vízvezeték építéskor ne kelljen a fal utójában álló többretegű terrazzópadlókat áttörni, s a víz esését is biztosíthatassák. (148, 154, 155. kép) A vízvezetékfalat még így sem közvetlenül a padlóra fektették, hanem alatta agyagréteget terítettek el, s az alatt még a padlón heverő törmelékkel (tégla) is felhalmozták. Így a vezeték enyhe lejtést kapott dél felé. A terrazzópadlós helyiség DK-i sarkában már szinte alig volt alatta feltöltés. Az agyagos-törmelékkel feltöltés ill. az agyagréteg a fal két oldalán, az épület fölötti szakaszon mintegy a fal fele magasságáig tartott. Az agyag tetején szennyeződés nem mutatkozott, csak a déli házfal mellett volt egy darabon átégve, ezért valószínű, hogy a vízvezeték miatt, vízzáró rétegnek hordták oda.

Az a tény, hogy a vízvezeték a legióstábor falának elhagyása után itt ütközött először épületbe s itt kellett a szintet megemelni, valamint az, hogy háztól északra egészen a Kiscelli utca déli széléig nem akadtunk épületre, arra enged következtetni, hogy a legióstábor fennállása alatt itt volt a canabae első épülete a tábortól déli irányban, s a későbbi időszakban is a vízvezeték építése volt az egyetlen építkezés, amit a területen végeztek.

Az épületek kronológiája lényegében megegyezik és változatlanok mondható a korábban feltárt épületekével.³ Többletet, az épület alaprajzának teljesebbé tételén s az újabb sírok feltárásán kívül, annyiban hozott az újabb ásatás, hogy most már a fentiekben tárgyalt és ismertetett épület megépítése előtti időből is ismeretes egy épület a ház helyén, s a tőle délre lévő épületen is három építési korszakot lehetett megfigyelni. Az északon lévő épület előtt legalább egy építési periódus volt: ehhez tartoztak a terrazzoburkolatu falak, valamint az 1. sz. hypocasutumos szoba alatt huzódó épületmaradványok, Ezeknek, eddigi ismereteink szerint, még a markomann háborúk előtt kellett megépülnie.³ Ezekkel egykoruak azok az épületrészletek, amelyek az udvar alatt kerültek elő és ugyancsak terrazzóval voltak burkolva a falai. Ennél korábban épült házát nem lehetett az északi épület alatt kimutatni, mivel a 4. sz. helyiség alatti maradványokról csak az apró leletek megvizsgálása után lehetne eldönteni, hogy egykoruak-e vagy korábbiak az udvarrész alatti maradványokkal.

A déli épületmaradványok között, amint erről már a leírásukkor is szó volt, három különböző korban épült épülethez tartozó falakat lehetett elkülöníteni. Legelső volt az a II. szd. legelejére tehető falmaradvány, amelyet terrazzoburkolatu fal ill. épület megépítésekor bontottak el. Az utóbbi egykoru az északi épület alatt feltárt hasonló technikájú fallal. Majd ezt az épületet is elbontották és az északi épülettel egy időben egy újabb épületet emeltek, amely hasonlóképpen sokáig volt használatban és többszöri javítást és padlószintemelést végeztek rajta.⁵ Végül az épület padlóját itt is agyaggal tapasztották le, úgy, hogy az épület-törmelék az agyag alá került. Egy kis tapasztott tüzelőhely is előkerült belőle. A temetkezések az épületek elhagyása után történtek. A feltárt sírok között két kőlapokból összeállított kősírláda, egy téglasír és 13 fakoporsós temetkezés került elő.

A téglasír ill. a kőlapos sírok mindenképpen korábbiak a fakoporsós temetkezéseknél. Az előbbieket ugyanis még figyelembe vették az épület falait: általában fal mellé ill. sarokba temetkeztek. A fakoporsós temetkezések már sem az épületek eredeti funkcióját, de sokszor még falait és padlóit sem vették figyelembe. A téglasírt (3. sz. sír) is egy kis fakoporsós temetkezés (4. sz. /gyermek/sír) vágta ketté. A fakoporsós sírok többsége és a vízvezetékfal mellé sorban, annak két oldalára lett beásva. A beásás keresztülvágta az épületet pusztulási rétegét és a vízvezetékfal két oldalán levő agyagpakolást is. Mellékletük nem volt, de a fenti megfigyelések arra mutatnak, hogy a vízvezeték megépítése után, egyelőre közelebről meg nem határozható korszakban történtek a temetkezések. Valamennyi fakoporsós sír tájolása Ny-K-i volt; a téglasír éD-i, az egyik kőlapos sír éD-i, a másiké NyK-i volt.

A továbbiakban feltétlen szükséges lenne a temető további sírjainak a feltárása, annál is inkább, mert a Kiscelli u. déli oldalán, a mai Magyar Lajos u. 12. sz. ház alatt is kerültek elő a későrómai korból való temetkezések. A két temetőrész kapcsolatának, s a temető használatának időtartamának meghatározása a temető feldolgozásához elengedhetetlen.⁶

(Ábrák: 50-51, képek: 140-155)

JEGYZETEK

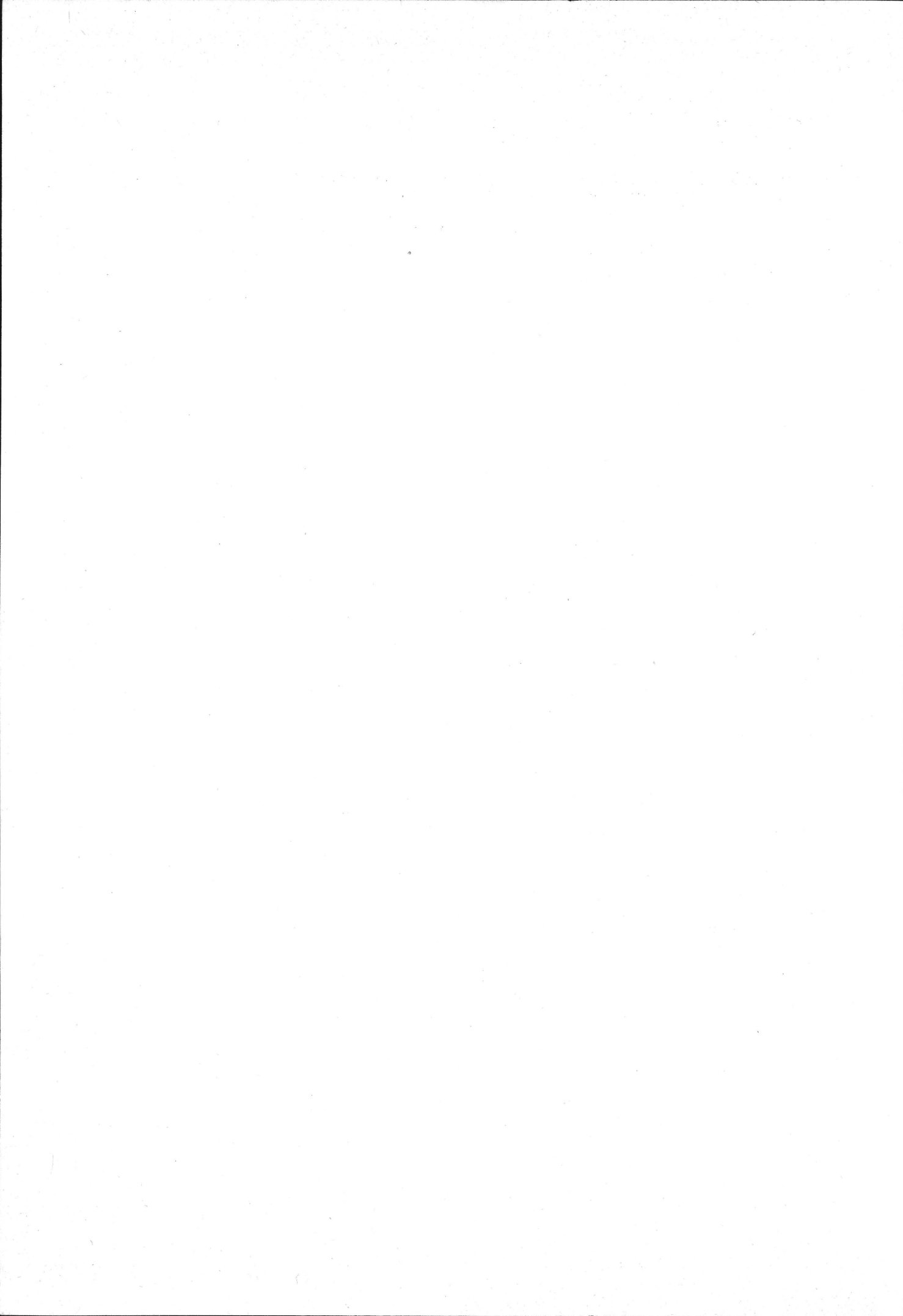
1. Az ásatást feldolgozta: Sz. Póczy Klára: Római épületek Óbudán, a Kiscelli u. 10. sz. alatt. Bp. R. 16 (1955) 41-82.
2. Ld. Id.m., az A, F, G, H, I, J helyiségekről írottakat.
3. Sz. Póczy K.: id.m. 41 sk.
4. Sz. Póczy K.: id.m. 44 sk.
5. Sz. Póczy K.: id.m. 56 sk.
6. A melléklet nélküli fakoporsós temetkezéseket már az 1950-53 évi ásatás feldolgozása-
kor sem lehetett közelebbről meghatározni. V.ö. Sz. Póczy K.: id.m. 74.

MARGIT NÉMETH

A FURTHER EPIGRAPHIC MONUMENT FROM AQUINCUM ON THE VISIT OF SEPTIMIUS SEVERUS IN THE YEAR 202 A. D.

A Roman dwelling house was excavated during the 1968 and 1973 excavations in the southern part of the canabae of Aquincum on the eastern side of the modern house at Korvin Ottó Street 3, Budapest, 3rd district. Excavations were already carried out here between 1950 and 1953, the remains of some buildings of that excavation can be seen in the Museum of the Fort City (see Klára Sz. Póczy. Bp. Rég. 16/1955/41 pp). As a result of the recent excavations, east of the earlier investigations the almost complete ground plan of a dwelling house could be cleared up. Some stratigraphic and chronological observations could also be made concerning the building density of the area.

There was an oblong paved courtyard in the axis of the building, with apsidal pool termination in the west. The northern and southern sides were lined with heatable terrazzo floored rooms provided with hypocaustum. There were some rooms without heating also. The eastern termination and the entrance to the dwelling house were not found. No traces of Roman construction was found to the north of the house, most likely because of the proximity of the legionary camp, but to the south remains of a house of simpler construction came to light. Both buildings had three construction periods, the first stone edifice was built at the beginning of the second century A. D., further constructions follow on a larger scale only during the middle of the second century. As far as a ground plan is concerned, the house of the third period is known, dating to the turn of the second and third centuries A. D. This building was in use for a long time, at least to the end of the fourth century, only the floors and wall paintings were mended. The building having been deserted in the fourth century, contemporaneously with the construction of the new fort, a NW-SE, 1,30 m. thick aqueduct wall was lead through the building, which conducted the water from the NW in two parallel clay pipes. After the construction of this aqueduct well, the building must have only provided ad hoc housing for the needy, indicated by the wall added to the aqueduct wall in mud-laid opus spicatum technique, and a heating area. The burials belong to the period when the buildings were already deserted, a grave with a stone lid, a brick grave and some wooden coffins. Further investigations of the cemetery is needed for any conclusions and chronologies concerning the burials. (See also K. Sz. Póczy, op. cit. 74.)
(Figures: 50-51, plates: 140-155)

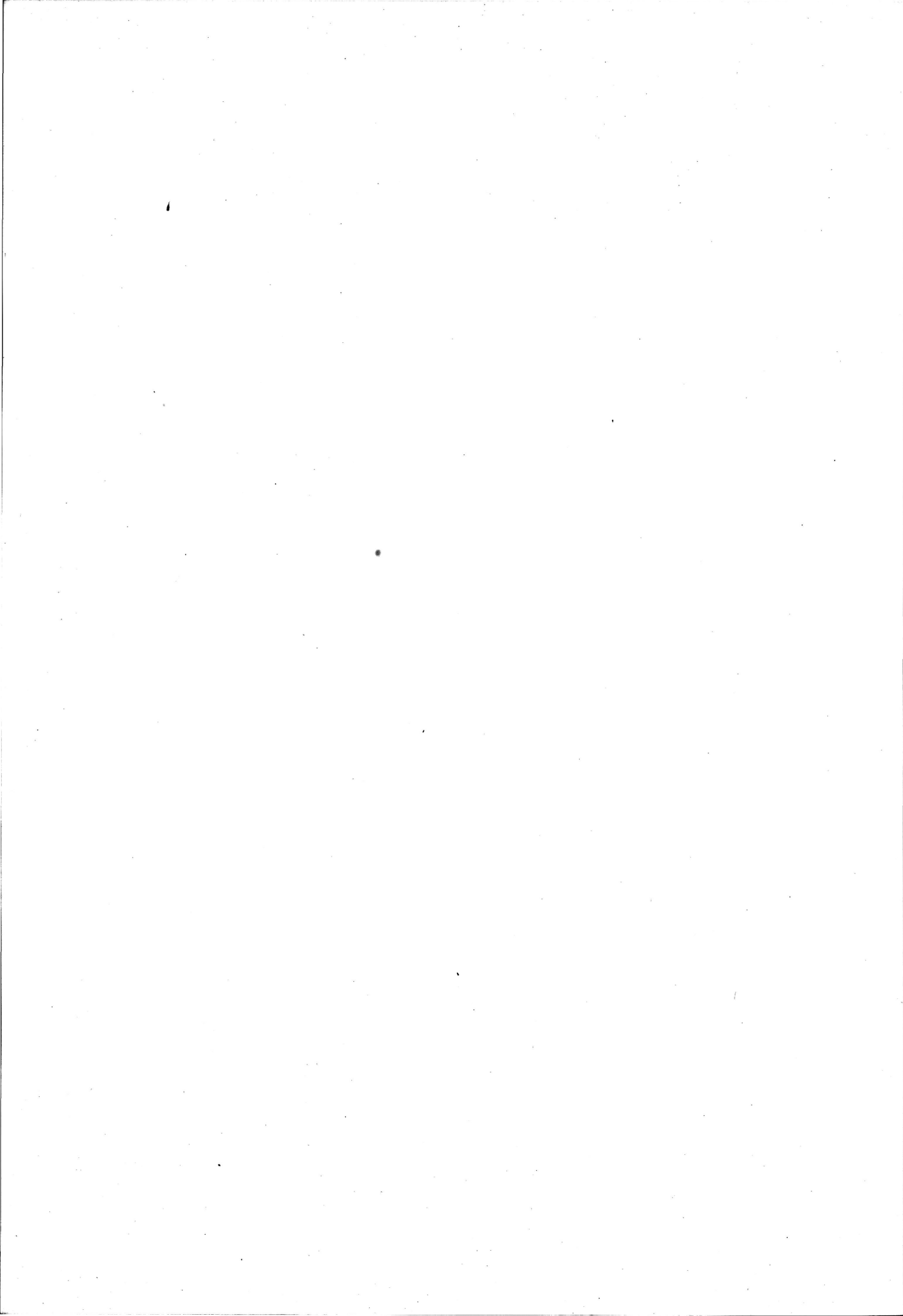
МАРГИТ НЕМЭТ:

ЖИЛОЙ ДОМ И ВОДОПРОВОД РИМСКОЙ ЭПОХИ В КАНАБЭ АКВИНКУМА

Во время раскопок 1968 и 1973 гг., проведенных в южной части аквинкумского канабэ /у восточной стороны дома № 65 по современной ул. Корвин Отто/, была обнаружена часть жилого дома римской эпохи. До этого археологические исследования проводились здесь в 1950-1953 гг., и части раскопанных тогда зданий можно видеть в Лагерном Музее /см. Sz. Póczy Klára, Bp. Rég. 16. 1955, стр. 41 и сл./.. К востоку от этого места нами сейчас определен почти полный план жилого дома и произведены наблюдения послойно-хронологического порядка по поводу застройки этой территории.

По оси дома тянулся прямоугольный мощеный камнем двор, который на западе оканчивался бассейном с апсидой. На его северной и южной стороне открывались комнаты, имеющие гипocaustовое отопление с полом-тераззо, а также комнаты без отопления. Ни входа в дом, ни каких-либо застроек с восточной стороны нами обнаружено не было. К северу от дома также не было следов построек римского времени, вероятно, из-за близости военного лагеря, однако к югу были обнаружены стены второго, более простого здания. В отношении этих двух зданий нами определено три различных строительных периода. В самый ранний из них, в самом начале II в. был построен каменный дом, более широкое строительство падает на середину II века. План дома однако известен по третьему строительному периоду, падающему на рубеж II и III века. Зданием пользовались продолжительное время, по крайней мере до конца столетия. Прослеживаются лишь исправления пола и стенных росписей. Здание было оставлено в IV веке, одновременно с постройкой поздней крепости. Тогда через здание проложили водопровод, имеющий направление СЗ-ЮВ, стена водопровода достигала 1,30 м в ширину. Вода шла с северо-запада по двум параллельным глиняным трубам. После прокладки водопровода здания могли оказывать лишь временный приют, о чем говорит стена, пристроенная техникой опус спикатум к стене водопровода. После оставления зданий здесь были произведены захоронения. Это могила, выложенная каменными плитами, могила из кирпичей и могила с деревянным гробом. Для изучения могильника, для определения хронологии захоронений было бы желательно и полезно провести здесь раскрытие других могил. /Ср. Sz. Póczy Klára, ук. соч. стр. 74./

/Фиг. 50-51, рис. 140-155/

A BÉCSI UTI ÁSATÁSOK UJABB EREDMÉNYEI

1970 év őszén a Bécsi ut 124 számú telken alapozási munkák kezdődtek, melynek során az ipartelep újabb részletei kerültek elő.¹ Elsőnek egy téглаégető kemencét tártunk fel. A kemence tüzelőterébe boltíves bejárat vezetett. A padozatot pillérekön nyugvó boltívek tartották (156-157.kép) melyeket agyagba rakott falazó téglákból építettek. Az oldalfalakat szürkére égett trachit kövekből falazták. A kemencének két fűtőfolyosója volt, melyeket falazó téglákból épített pillér választott ketté. (158.kép) Az agyagpadozatot hét borda tartotta, ezekből ötöt sikerült épen feltárni. Egy-egy boltív között helyezkedtek el a melegáteresztőnyílások. (159.kép) Egy-egy fűtőkamra belmagassága 100 cm, szélessége 160 cm volt. A fennmaradt égetőtér É-i zárófal 130 cm hosszú, megmaradt falmagassága 50 cm. Falait téglákból égetett vörös agyagrétegre rakták, s agyagtapasztással fedték le. (160.kép) A kemence nyugati falát az agyagos domboldalba vágták be. Az északi és déli fal mellett tégladarabokkal erősített vörös átégett agyagréteg húzódt, mely a meleg megtartására szolgált. (161.kép)

Ettől a kemencétől nyugatra egy másik téглаégető kemence nyomait észleltük, melyet a dömper szétrombolt. A kemencében a téglák az égetés után egymásra halmozva bent maradtak. (162.kép) A téglákon LEG II AD bélyegei voltak.

A telek nyugati domboldali részén a kemencék vonalával párhuzamosan 3 pillért tártunk fel, melyek egymástól 440 cm távolságra helyezkedtek el. Falaik mészhabarcba rakott szabályos alaku kövekből álltak. Pillérek oldalfalai 200 cm hosszúságúak, magasságuk 160 cm volt. (163.kép)

Feltéhetőleg a pillérsorok egy aquaeductus alapfalai lehettek. Technikájuk megegyezik az aquincumi polgárvárosból a táborba vezető vízvezetékével. Feltevésünk szerint itt vezetett a Vörösvári uton 1957-ben feltárt, s a táborba vezető vízvezeték² déli leágazása, mely a katonai amphiteatrumig vezetett.

A pillérek mellől előkerült kerámiatöredékek közül csak a korhatározás szempontjából fontosabb darabokat említjük meg.

1. csésze töredéke, Drag. 33 formát utánoz, barnás-piros festéssel,
2. tál töredéke, barnás-szürke csillogó festéssel,
3. tál töredéke, oldalán fogaskarcolással díszítve,
4. tál töredéke, narancssárga márványutánzó festéssel,
5. Drag. 31 formájú tál töredéke,
6. Drag. 20 formájú táltöredék,
7. Drag. 37 formájú tál töredéke, tojássor alatt kettős medaillonban ugró kutya, belső lapján COMIT(ialis) bélyegtöredék,
8. Drag. 37 formájú tál töredéke, gyöngysor medaillonban ugró oroszlán,
9. Tál töredéke Venus ábrázolással,

Az itt felsorolt sigilláták analógiáit a lezoux-i és a rheinzaberni fazekastelepek anyagában találjuk meg. Az egyik töredéken látható Venus ábrázolás előfordul Lezouxban,³ s egy Comitialis mesterjegyű tálon Rheinzabernben.⁴ A kutya típusát is megtaláljuk egy Comitialis bélyegű tálon.⁵

Az itt felsorolt kerámia és sigilláta anyag a II. sz. közepéig volt használatban, ennek alapján feltételezzük, hogy a vízvezetékét is ekkor építették.

Az 1. számú téглаégető kemence előtt került elő egy homokkőből készült, sima talpu lapos tál, (átm: 25 cm) pereme 2 cm magasan áll fel. A tál belsejében vastag üveglvadék maradványa van. Ezenkívül még két félgömb alakú kötégelyben szintén megolvadt üveg volt látható. (164.kép) Ugyancsak itt került elő a gömbhasu, hosszú nyaku palack, mely félkész termék lehetett. Ezek a leletek valószínűvé teszik, egy üvegekohó létezését is. (165.kép)

1971-ben a Bécsi ut 126 számú épület mögött, Teichmann tanár kertjében huztunk kutatóárkot. Itt feltártunk ÉK-DNY-i irányban haladó csatornát. A csatorna külső fala mészhabarcba rakott szabálytalan alakú kövekből állt, belsejét terrazzóval bélelték.

Az árok É-i metszetében 20-25 cm vastagságban koromréteg húzódik, mely az árok keleti oldalára is átterjed. A koromréteg alatt, szintén hamus, pernyés rétegben világos naracssárga festésű lapos tálak⁶ és csészék mellett előkerült Drag. 18 formájú tál(166.kép), Drag. 31 típusu tál, csillogó vörös mázzal,(167.kép), Drag. 20 típusu tálhoz hasonló formájú sigilláta tál, élénk csillogó mázzal, belsejében RESP/bélyegtöredékekkel,(167-168.kép) Drag. 32 típusu tál, belsejében MARCVSF bélyeggel,(169-170.kép), Drag. 20 típusu tál, belsején PERPETVS bélyeggel. (171-172.kép)Az itt előkerült kerámiaanyagot vizsgálva a következőket állapíthatjuk meg. Az I. sz.-ra jellemző anyag mellett nagy számmal kerültek elő a piros festésű tálak, tányérok, melyek a diszitetlen sigillátakat utánozzák. A rátett indadisztítés a Kiscelli uti műhely anyagára jellemző,⁷ mely a II. sz. elején dolgozott. A fogaskarcolással diszitet tálak analógiáit megtaláljuk a Raktár utcai cella trichora és az aquincumi Tüzoltószékház anyagában, mely a II. sz. közepéig volt használatban, s ez megegyezhet a csatorna építésének idejével. A telepen feltűnően kevés a sigilláta anyag, közülük is a diszitetlen tálak kerülnek elő többségben. A MARCVS mesterjelzés előfordul Lezouxban⁸, s a rheinzaberni gyár korai periodusában is.⁹ A bélyegző formája, a betű típusa alapján a tálakat lezouxi készítménynek tartjuk, melyet Hadrianus korában készíthettek.¹⁰ Ezt támasztja alá az élénken csillogó máz is.

Az aquincumi leletanyagban a Kiscelli utcában került elő MARCVS bélyegű tál, az épület II. sz. elejére keltezhető periodusából. (ltsz: 65099)¹¹ PERPETVS bélyegző Rheinzabernben a diszitetlen tálakon fordul elő¹², Aquincum területéről a Szőlő utcában került elő, applikált diszű itáliai és lezouxi sigilláták, benyomott diszű edények társaságában. (ltsz: 42800, 43000, 43050)

RESPECTVS bélyegzőt is Rheinzabernben készült sima, diszitetlen tálakon találjuk meg.¹³

A lezouxi gyár termékeit a rheinzaberni gyár korai periódusában gyártott daraboktól sok esetben csak mázuk alapján lehet megkülönböztetni.

Az árok déli falában kemencére utaló maradványok voltak, ebből a szintből a következő leletegyüttes került elő.

1. Antefix, Sol ábrázolással, fején 7 sugárból álló napkorona. Szélét szegélyléc keretezi. (173.kép)
2. Antefix, Sol ábrázolással, fején sugárkorona, (174.kép)
3. Solt ábrázoló antefix, sugárkoronával, vörös agyagszínű, (175.kép)
4. Antefix felsőrészének töredéke, hold sarlóval és napkoronggal,
5. napkerék, kerek alakú, téglaszínű, egyik oldalán 11, másikon 8 bekarcolt rovátkával. (176.kép)

Az antefixeken látható asztrális szimbólumok a pannóniai köemlékekről ismertek.¹⁴ Legkorábban az eraviszkusz törzsek területén talált sirköveken jelentkezőnek, a kelta ősi asztrális kultusznak a római korban való továbbélését láthatjuk bennük.¹⁵ Itt került elő egy terracotta szobor negatívjának töredéke is. (177.kép) Haja vízszintes vonalakkal tagolt fonatokban keretezi az arcot, fején csavart fejdisz. Erőtéljes a szem, a száj vonalának kidolgozása. Mivel a negatívforma asztrális jellegű leletekkel együtt került elő, ezért valószínűnek látszik, hogy a töredék Lunát ábrázolja. A ruha redőinek elrendezése, a hajkezelés módja megegyezik a Szalacsán előkerült Luna bronzszobor ábrázolásával, melynek készítménye az I-II. sz. fordulójára.¹⁶

A Nap isten kultuszát Caesar már ie. 46-ban bevezette, az ünnep középpontjában Sol és Luna tisztelete állott. Ünnepeik áprilisban, augusztusban s december 11-én voltak, vagyis az évszak változásával függtek össze.¹⁷ A császárkorban Vespasianus nagyméretű Sol szobrot állított, e mellé Hadrianus felállította Luna szobrát is. Az I. sz. végén s a II. sz. elején Rómában mindkét istennek nagy kultusza volt, a bennszülött alapokra visszamenő Sol-Luna kultusz a hivatalos vallási életben is szerepet kapott.¹⁸

Aquincum területén a kelta bennszülött réteg hatása még a római foglalást követő időben is erősen érezhető. Ez a hatás a kerámia anyagban is tükröződik. A Bécsi uton feltárt műhely megindulásakor még a kelta fazekasok diszítőelemeit használja. A bekarcolt hullámvonalas edények, vörössávós edények a kelta izlés tükrözőői, analógiájukat a tabáni telepen, s az I. sz. végére jellemző leletanyagban találjuk meg.¹⁹ A Nap kultusz tiszteletével összefüggő terracották gyártásával egyszerre elégítette ki a bennszülött izlésvilágot, s a hivatalos állami vallási irányzatot. A másik itt előkerült negatívforma Dionysost ábrázolja. (178. kép) A töredék egy thiasost ábrázoló edény része lehetett. A töredék peremén gyöngy-sor diszítés látható, Dionysos jobb kezét felemeli, baljában thyrsost tart, fején szőlőlevél koszoru, haja fürtökben vállára omlik. Köpenye bal válláról omlik alá, szabadon hagyva felsőtestét.

Az ábrázolás pontos analógiáját megtaláljuk egy nápolyi reliefen²⁰, ahol hasonló tartásban láthatjuk az istent, aki jobb karjával szatirt ölel át, baljában thyrsost tart. Megjelenik ez az ábrázolási mód egy Bécsben lévő márvány kratéren²¹ is, a thiasosban résztvevő Dionysos fején szőlőlevél koszoru, a haj fürtökben omlik vállára, a ruhaviselés módja is hasonló a Bécsi uton előkerült negatívéhoz. Bronzedényeken is visszatér ez az ábrázolási mód, mely a Hadrianus-i időkre jellemző.²²

A Dionysos negatív magasfoku plasztikai kiképzése, mely Aquincum területén az eddig ismert terracotta anyagban szokatlan, valószínűvé teszi, hogy készítője ismerte a fémművességben és a szobrászatban előforduló mintaképeket.

A Bécsi uti és a Kiscelli uti műhelyek anyagában előforduló, s gyakran használt szőlőlevél motívumokat talán összefüggésbe hozhatjuk - e töredék előkerülése révén - Dionysos kultuszának virágzásával.

A Bécsi uton 1970-1971-ben előkerült műhelyrész, mely a nagy kiterjedésű fazekastelepnek egy kis részét képezi, az előkerült leletek, s azok analógiái alapján Hadrianus korában működött. Ekkor épülhetett a csatorna és a vízvezeték is. Az ásatási metszetekben mindenütt jelentkező vastag égési rétegből arra következtethetünk, hogy az itt működő kerámiaműhely tűzvész áldozata lett a II. sz. közepén. Ezután a kerámiagyártást abbahagyták, s a mesterek egy része valószínű a polgárvárosban telepedett le. Ezen a területen már csak a tégláégető kemencéket ujitották meg, s a téglagyártás folytatódott nagy ütemben.

(Képek: 156-178)

JEGYZETEK

1. Parragi Gy.: Koracsászárkori fazekasműhely Óbudán. Arch. Ért. 98 (1971) 61.
2. Wellner I.: Az aquincumi katonaváros nyugat-kelet irányu vízvezetékrendszere. Bp. R. 23 (1973) 179.
3. Déchelette, J.: Vases céramiques ornés II. Paris 194, 37, 179 ábra, azonkívül Banas-sacból származó edényen, 41. 198. ábra.
4. Ludowici: Rheinzabern II. 52, 30. ábra
5. Ludowici: uo. 115.
6. Az előkerült leletanyag közül néhány jellemzőbb darabot sorolunk fel: csésze töredéke, vékonyabb falu, jól iszapolt, barnás piros festésű, - tál töredéke, kihajló duzzadt peremmel, oldalán mélyen benyomott fogaskarcolással diszítve, - mély tál töredéke kihajló vastagított peremmel, barna festésű, - Drag. 24 formát utánzó tál, - mély tál töredéke, kihajló vastagított peremmel, barna festéssel, - korsó nyaktöredéke, belül világos narancssárga kívül barna festéssel, - vastagabb falu tál töredéke enyhén behuzott peremmel, - barna sávós festésű lapos tányér töredéke, porózus anyagu, - világos narancssárga festésű tál töredéke.
7. Póczy K.: Die Töpferwerkstätten von Aquincum. Acta. Arch. Hung. 7 (1956) 84.
8. Déchelette: uo. 211 és 285 ábra
9. Ludowici: uo. 656, 210 ábra, II. 200/c ábra
10. F. Oswald: Indes of Figure-Types on Terra Sigillata. Liverpool, 1936-37. 186.
11. Póczy K.: Római épületek Óbudán a Kiscelli u. 10 szám alatt. Bp. R. 16 (1955) 57.
12. Juhász Gy.: A brigetioi terra sigilláták. Diss. Pann. 2. Budapest, 22.
14. A. Schober.: Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien. Wien (1923) 45 és 95.
15. Linkenheld.: Le symbolisme astral des stèles funéraires gallo-romans des Vosges et de l'Illyrie. Revue celtique XLVI. () 29-49.
16. B. Tomas E.: Ornat und Kulturgeräte einer Sol und Luna Pristerin. Acta Ant. 11. (1963) 75.
17. K. Latte.: Römische Religionsgeschichte. München (1960) 73.
19. Bónis É.: Die kaiserzeitlichen Keramik von Pannonien. Diss. Pann. II. 20./1942. 12.
20. V. Küsler: Eine dionysische Szene der Kaiserzeit. Röm. Mitteilungen 43, (1928) 103. Abb. 6.
21. V. Küsler: uo. 112 Abb. 7
22. V. Küsler: uo. 112

Further parts of the industrial plant were found at plot No. 124, Bécsi Road. The author uncovered a brick-furnace. The combustion chamber could be entered through a vaulted entrance. The floor was borne by arches resting on pillars, and between the latter the heat transmitting openings were placed.

The furnace was supplied with two flues. Its walls were laid of bricks in burned red clay and pugged similarly with clay. Near the furnace the casting crucible was found, indicating glass melting, and also a semi-finished glass vessel turned up there. Piers belonging to an aqueduct and a further part of the drain running along the industrial plant were dug up west of the furnace. In the neighbourhood of the piers fragments of pottery dating to the 20s or 30s of the 2nd century A. D. were found, among them thin-walled bowls with red painting, as well as terra sigillatas made in the Lezoux and Rheinzabern workshops. Among the unadorned bowls the ones bearing the stamps MARCVS, PERPETVVS, COMITIALIS can be mentioned here which may be dated to the times of Hadrian.

The group of antefixes adorned with Sol-Luna representations can be dated to the same time; next to them a sun-wheel and a negative mould representing Luna were found.

The closest analogy of the negative mould can be considered the bronze Luna statue found at Szalacska.

Looking back to indigenous sources the Sol-Luna cult, and a role in the official religious life also; in Rome the statue of Luna was set up by Hadrian. The astral symbols appearing on the antefixes are also to be found on the native Eraviscan gravestones of Pannonia.

The pottery workshop which begun working at the time, still pursued the indigenous traditions, and could simultaneously meet the local taste and the official religious line of the state by manufacturing the terra cotta objects of the Sol cult.

A negative mould showing Dionysus was found here. The fragment could have been part of a vase representing a thiasos. There is a wreath of grape leaves round Dionysus's head, in his left he holds a thyrsos. An analogy of this representation can be found on a relief in Naples, further on a marble crater in Vienna. This way of rendering, characteristic of Hadrian's time, also recurs on bronze vessels.

As to be concluded by the finds uncovered, of the part excavated in 1970-71, the extensive workshop situated near Bécsi Road, worked in the age of Hadrian; the aqueduct and drain could have been built similarly at that time.

(Plates: 156-178)

ДЬОРДИ ПАРРАГИ:

РЕЗУЛЬТАТЫ НОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ НА ПР. БЕЧИ

На участке № 124 по пр. Бечи были обнаружены новые объекты ремесленного района римской эпохи. Мы раскопали печь для обжига кирпича. К топке можно было проникнуть через вход, перекрытый сводом. Настил рабочей камеры поддерживался покоющимися на пиллерах сводами, в которых были расположены отверстия для пропуска дымовых газов.

Печь имела два нагревательных канала. Их кирпичные стены были положены в красную от обжоба глину и покрыты глиняной обмазкой. Рядом с печью было найдено блюдо с отливом из песчаникового камня, свидетельствующее о плавке стекла, а также наполовину готовый стеклянный сосуд. К западу от печи мы обнаружили пиллеры, относящиеся к водопроводу, а также еще один отрезок канала, проходящего вдоль всего ремесленного района. Рядом с пиллерами были встречены керамические фрагменты, датирующиеся 20-30 годами II века. Среди них фрагменты тонкостенных блюд с красной краской, а также terra sigillata, изготовленная в лезукской и рейнзабернской мастерских. Интересно отметить нахождение на неорнаментированных блюдах клейм MARCVS, PERPETVS, COMITIALIS, которые датируются эпохой Адриана.

К этому же времени относится и группа антефиксов, орнаментированных изображением Солнца и Луны, а также изображение солнечного диска и негативная форма с изображением луны, найденные рядом с группой антефиксов.

В качестве ближайшей аналогии к негативной форме луны можно отметить изображение луны в бронзе, обнаруженное в Салачке.

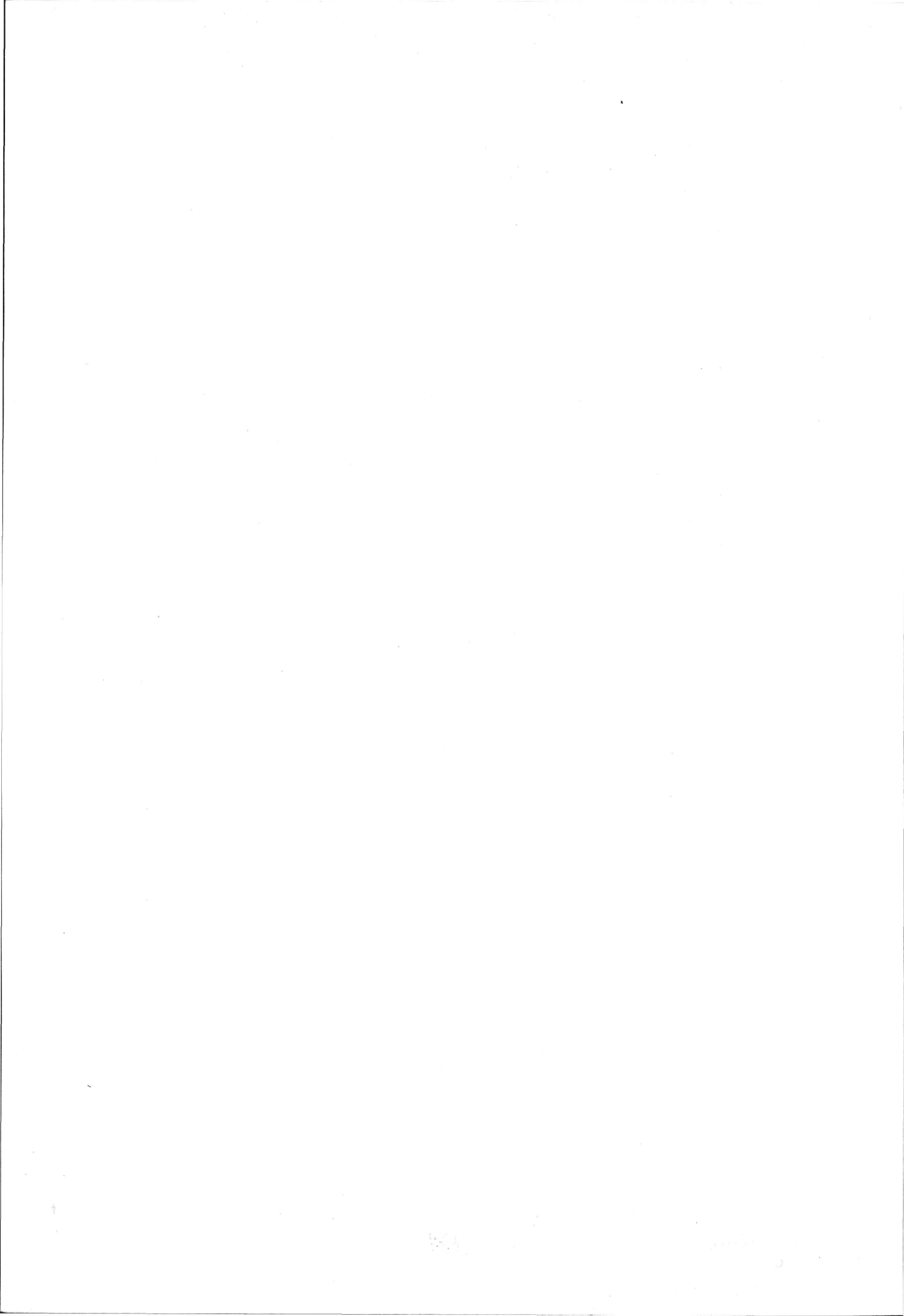
Культ Солнца и Луны, восходящий к верованиям аборигенного населения, получил место и в официальной римской религиозной жизни. Астральные изображения на антефиксах сходны и с изображениями на надгробных памятниках эрависков, являющихся аборигенным населением Паннонии.

Керамическая мастерская, которая сначала продолжала традиции местного населения, производством терракотт, связанных с культом солнца, удовлетворяла вкус и запросы не только местного населения, но и официальную государственную религиозную линию Рима.

Здесь была обнаружена негативная форма Диониса. Фрагмент мог относиться к вазе, изображающей Фиас /Вакхический танец/. На голове Диониса венок из листьев винограда, в левой руке он держит thyrsos. Аналогичное изображение мы находим на неаполитанском рельефе, а также на кратере, находящемся в Вене. На бронзовых сосудах также имеется эта форма изображения, датируемая временем Адриана.

Крупная мастерская, обнаруженная на пр. Бечи и часть которой мы раскопали в 1970-1971 годах, действовала, судя по памятникам, в эпоху Адриана. Тогда же могли быть построены водопровод и канал.

/Рис. 156-178/

A BÉCSI ÚTI RÓMAI KORI KEMENCE SZERKEZETE

1970 nyarán a Szilikátipari Kutató és Tervező intézet új épületének építését megelőző régészeti feltárást vezető régész, Parragi Györgyi a Bp. III. Bécsi ut 124. sz. telken újabb kemence maradványait tárta fel.

A feltárást során rögzíteni lehetett a meglehetősen ép szerkezeti rendszert, ennek alapján pedig mód nyílt technológiai következtetések levonására. Alábbiakban röviden ismertetem a kemence szerkezetét.

1. A KEMENCE TELEPÍTÉSE

A kemence a Kiscelli lejtőn, cca. 18-20 %-os természetes bevágásban épült. Az egykori építők a kemence helyén rézsűrűségben kiemelték a földet, majd a lejtő esésvonalában tüzték ki a kemence tengelyét. A merőleges telepítés több előnyt is jelentett:

- a/ a kemence tüzelőnyílása jól megközelíthető;
- b/ az építés kevesebb földmunkát igényel;
- c/ amennyiben jogos az a feltételezés, hogy az égetőtér (rostélyt) felülről lehetett megközelíteni, akkor a kemencében kiégetésre szánt anyagok be és kirakása igen egyszerűvé vált.

A domboldali bevágásban történő telepítés egyébként számos további előnyt jelentett a sík területen építhető, hasonló rendeltetésű kemencékkel szemben. Így a szerkezeti falak méreteinek csökkentése, a kemence üzemi hőfokon tartása stb. A kemence alapfalainak a domb felé eső építési rézsűjébe a megépítés után ugyanis nem földet, hanem már kiégetett téglatörmelékkel (valószínűleg más, közeli kemencék selejtjét) töltötték vissza. Ez a törmelék visszatöltés hőszigetelésként is értékelhető, a földbe süllyesztett falszakaszok ugyanis nem közvetlenül a termőtalajnak, hanem a sokkal rosszabb hővezetési tulajdonságokkal rendelkező törmelékes téglarétegnek adták át a hőt.

2. A KEMENCE ELVI FELÉPÍTÉSE

A kemence három fő egységre bontható:

- a/ tüzelőnyílás
- b/ tüztér
- c/ égetőtér

E három szerkezeti egységet a technológiai követelmények rendezik szerves egységbe. A tüzelőtér és a tüztér az építmény alsó szintjén, egymással közvetlen kapcsolatban található. (52. ábra) Az égetőtér a tüztér felett, közel azzal azonos alapterülettel helyezkedik el, függőleges, hengeres járatok kötik össze a tüzelőtérrel. (53. ábra) Valószínű, hogy az égetőtér felett kürtöszerűen kialakított járaton távozott a füst.

3. A KEMENCE MŰKÖDÉSE

- a/ A tüzelőnyíláson keresztül készítették elő a kemencét. A kemence üzemmódja periodikus volt, az építési mód és a szerkezet nem tett lehetővé folyamatos égetést. Az egyes égetések befejeztével megtörtént a kemence tisztítása, majd újból bekészítették a tüzelőanyagot. (fatüzelés)
- b/ Az un. tüzelőtérben halmozták fel a tüzelőanyagot, amelynek rakási módját feltehetően pontosan megszabták a kialakult gyakorlat és a kemence méretei.
- c/ Az un. égetőtérben helyezték el a kiégetésre váró agyagtárgyakat, majd kiégetés után (feltételezésem szerint a domb felőli oldalon) kiszedték. Tisztítás és az esetleg szükségessé váló kisebb javítások után újból berakták a kiégetésre váró anyagot, majd begyújtották a kemencét.

4. KEMENCE SZERKEZETE

A teljes építmény égetett téglából készült. A körítőfalak 30 cm. vastagságúak, kötésben rakott téglából vannak. A tüztérben álló négy pilléren és a körítőfalból kiemelkedő nyolc félpilléren nyugvó, falazott boltívek (54. ábra) négy, egymással párhuzamos, vízszintes siku gerendát tartanak. Ezek között kis merevítő támivek biztosítják a harántirányú merevséget. (55. ábra) A boltvállak és a kis támivek felső síkja adja meg azt a szerkezeti hálót, amelyre 8 sor, 3 cm. vtg. téglából rakták fel az égetőtér tapasztott agyagburkolatát tartó, függőleges, hengeres tűznyílásokkal áttört földémet, a tulajdonképpeni rostélyt.

A kemence tüztere osztott, a már említett négy pillér a tüzteret két egyenlő részre osztja. A keresztirányban két ívvel áthidalt tüztér és a tüzelőnyílás csatlakozása rendkívül érdekes. A tüzelőnyíláshoz legközelebb eső boltváll ugyanis egynyílású (56. ábra) Ennek oka, hogy két hevderív alkalmazása esetén a középső tartópillér meghiusította volna a tüzelőanyagok beszállítását, a tüzelőtér megközelítését.

A kemence tüzelőnyílása meglepően hosszú a kemence méreteihez képest. Ennek valószínű oka, hogy a tüztér izolálására szolgáló szerkezet - távolabb a tüztől - egyszerűbb kivitelű is lehetett.

A kemence tüzelőnyílását 30 cm. vastag, falazott, égetett téglából készült dongaboltzat fedi. A tüztér két oldalát alkotó falak egy szakaszon továbbfutnak a tüzelőnyílás irányába. A donga külső íve és a továbbfutó falak között szintén alkalmazták a törmelékes téglából készült visszatöltést.

(Ábrák: 52-56)

CSABA BENDE

THE STRUCTURE OF THE ROMAN FURNACE AT BÉCSI ROAD

Archaeologist Györgyi Parragi excavated a Roman pottery furnace in Budapest during the summer of 1970 at Bécsi Road 126.

The building material of the furnace was burnt bricks. The furnace has three technical units, the fuel opening, the furnace and the kiln.

The fuel opening and the furnace are on the same level, the kiln above them. The lattice was made of clay, with the proper fire openings, held by brick archivolts above the furnace.

The size of the furnace is 3,65 x 3,72 m. The size of the fuel opening 1,74 x 2,30 m. with a diameter of about 0,75 m². The kiln had periodic production.

(Figures: 52-56)

ЧАБА БЕНДЕ:

КОНСТРУКЦИЯ ПЕЧИ РИМСКОЙ ЭПОХИ, ОТКРЫТОЙ НА ПР. БЕЧИ

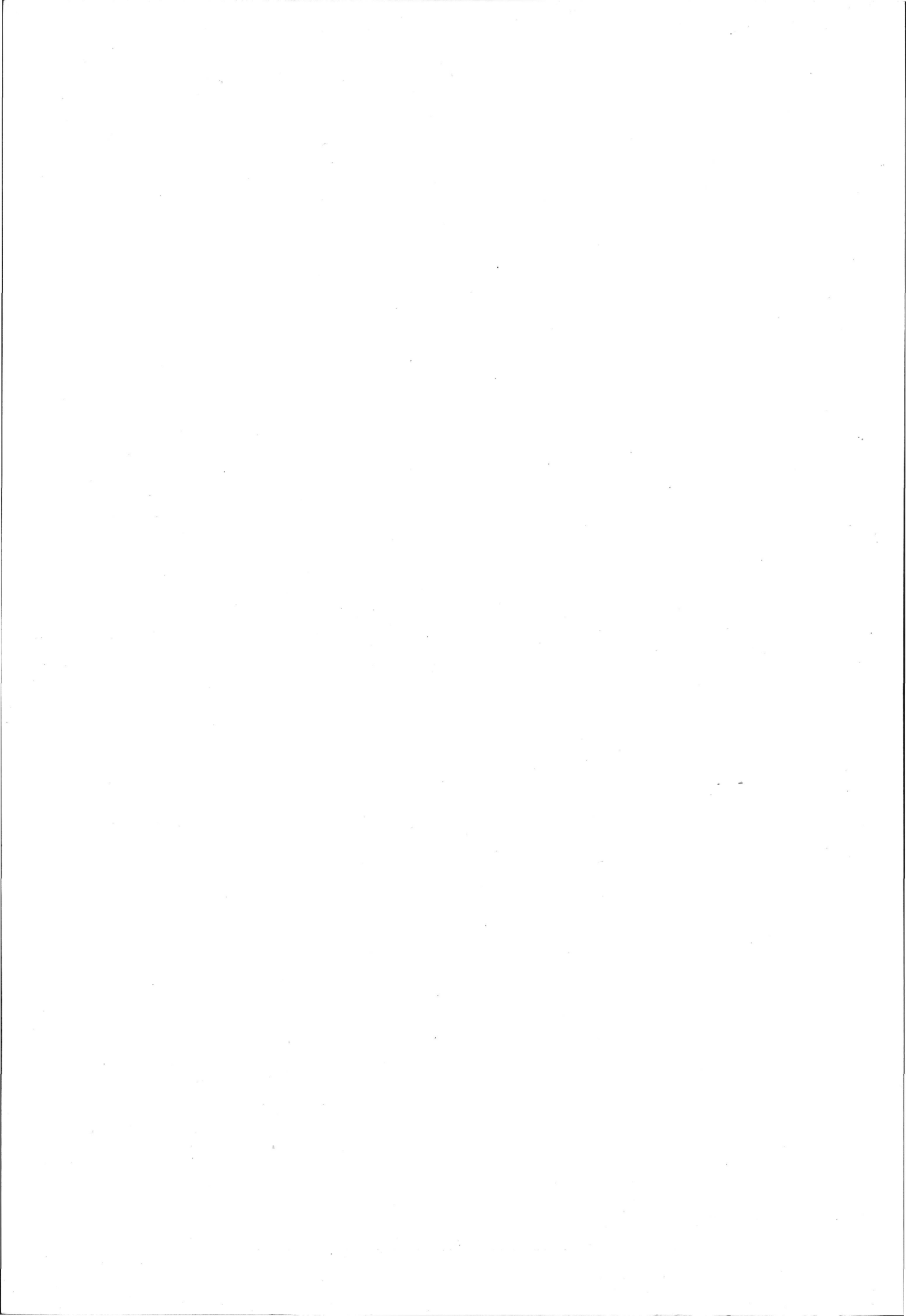
Летом 1970 г. в Будапеште, на участке дома № 126 по пр. Бечи Дь. Парраги раскопала печь для обжига керамики.

Печь построена из обожженного кирпича. Технологически она может быть разделена на три части: топливное отверстие, топочную /рабочую/ камеру и площадь для обжига. Топливное отверстие и рабочая камера находятся на одинаковом уровне, тогда как камера для обжига расположена над ними. Решетка сделана из глины и оснащена отверстиями. Ее поддерживала система сводов, сделанных из кирпича.

Размеры печи: 3,65 x 3,72. Размер топливного отверстия 1,74 x 2,30 м, а площадь достигает приблизительно 0,75 м².

Печь была периодического действия.

/Фиг. 52-56/

KARÉJOS ÉPÜLET A KISCELLI UTCÁBAN

A Kiscelli utcában, a Fényes Adolf utca és a Kálvin utca közötti szakaszon Ny-K-i irányú vízcső árokban különböző épületmaradványokhoz tartozó falrészek és padlósíntek kerültek elő. Az árok Kálvin utcához eső szakaszán apszisos kiképzésű falmaradvány mutatkozott. (179. kép) A leletmentési munkát meghatározta, hogy a távfűtési ároktól 5 méterre, déli irányban az épülő házak cölöp alapjai már le voltak verve, s ez megszabta a rábontás határait.

A munka során először a távfűtési árokban mutatkozó apszis falára bontottunk rá nyugati és déli irányban. A fal folytatása a mai felszíntől 80 cm-re jelentkezett. A fal tetejével megegyező szintből XVII-XVIII. sz-i kerámiatöredékek kerültek elő.

Az első apszisos záródású fal mellett ("a" fal) egy másik hasonlóan kiképzett falrész mutatkozott, ("b" fal), (180. kép) Mindkét fal egy Ny-K-i irányú falba csatlakozott. ("c" fal) A Ny-K-i irányú főfalat 650 cm hosszúságban tudtuk kibontani, a fal kelet felé még folytatódott, de a cölöpsorok miatt követni nem tudtuk. A "c" fal 5 méteres szakaszánál ágazott le az "a" és "b" fal, majd további rábontás után déli irányban egy újabb falleágazást figyelhettünk meg ("d" fal), (181. kép) melyet egy újabbkori épülettel elbontottak. A Ny-K-i irányú főfal szélessége 120 cm, az apszisos záródású falaké 80 cm volt. A falakat habarcsba rakott nagyméretű mészkövekből falazták.

A főfal és a leágazó falak két helyiséget határoltak körül. K-Nyi irányú főfalat az épület tengelyének tekinthetjük, e köré csoportosultak a karéjok (57. ábra). Hogy az épület alaprajzi elrendezését nagyjából tisztázni tudjuk, a Kiscelli utca déli oldalán a már levert cölöpök között leástunk. Itt két ívelő falszakasz került elő, mely az épület karéjától 650 cm távolságra feküdt. E két ívelő falnak csak a felső kősorait tudtuk követni 220 cm hosszúságban. (182. kép) A két ívelő fal között lapos kövekből rakott, 40 cm széles fal húzódott. Az ívelő falak szélessége 110 cm, tehát megegyezik az északi oldalon feltárt falak szélességével.

Az északi épületrész falmaradványaiból 3 karéj kiserkeszthető volt, az előkerült déli apszis az épület lezárása lehetett. Ezeknek az adatoknak alapján megpróbáltuk az épület alaprajzát meghatározni.

A karéjos elrendezésű épületeknél a fülkék és tengelyek viszonyából különböző alaprajzi rendszerek bontatkozhatnak ki.¹ A karéjok legtöbbször egy centrális középtérhez csatlakoznak.

A Kiscelli utcában feltárt épületrésznél a karéjok egy K-Nyi irányú fő tengely köré csoportosulnak. Az épület főfala és az apszisos záródású falak 120 fokos szöveget zárnak be, ezért feltételezzük, hogy hatszögű alaprajzu, centrális térhez öt karéj csatlakozott, a bejáratú rész a keleti oldalon lehetett (58. ábra). Mivel az ásatás leletmentő jellegű volt a határozott alaprajzi elrendezés megállapításához további kutatás feltétlenül szükséges lenne.

A feltárt karéjok belső átmérője 380 cm, a legnagyobb szélessége 500 cm. Méretei megegyeznek a pécsi septichora karéjának méreteivel,² ugyanígy egyező a falak vastagsága és falazásának technikája is.

Az "a" és "b" fal találkozásánál nagyon sok falfestménytöredék, stukkó maradvány feküdt hamus rétegben. (183. kép) A falfestmények között fehér alapon sárga és fekete csikkal

határolt darabok, - fehér alapon zöld virágminta, - fekete alapon zöld sás minta, - fehér alapu festésen laza ecsetvonással kezelt halványrózsaszín festésű darabok, s pompeji vörössel festett töredékek kerültek elő. A falfestményeknek csak egy részét sikerült kibontani, mivel az árok fala alatt tovább húzódtak. A stukkó díszek közül megemlítjük a lesbosi kymával díszített darabokat (184. kép). Előkerült egy ajtóparkány része, s egy festett fél-oszlop töredéke is. Az oszlop először pirosra volt festve, de későbbiek során egy vastagabb fehér vakolatréteget vittek rá, ez valószínűvé teszi, hogy az épületen belül átalakítás, vagy újra festés történt (185-186. kép).

A stukkók és falfestmények meghatározzák az épület építésének korát. A falfestmények analógiáit megtaláljuk a Kiscelli utca 10-ben feltárt épület 3. periódusához tartozó anyagban.³ A fehér alapu festésen zöld és vörös körök középpontjában stilizált virágminta látható, ugyanilyen töredék került elő ebből az épületből is. (187-188. kép) Ez a minta a III. sz. 2. felétől terjedt el a birodalom szerte.⁴ A fekete alapon zöld sáslevél előkerült a Vihar utcai IV. sz. épületből. (189. kép). A Kiscelli ut 10. szám alatt feltárt villarész L és V helyiségeit elválasztó ajtófélfán vörös lábazati rész fölött vízszintesen húzott fekete keretdísz fölött hasonló növényi ornamentika látható.⁵ (190. kép)

A pécsi cella trichora második festési periódusának rétegében a fekete és piros csikozású lábazati rész fölött fekete alapon lándzsa alakú levelek vannak, s a táblás beosztáson belül stilizált növényi dísz láthatunk.⁶ A falmezőt a Kiscelli utcai karéjos épületben fekete és sárga csikozás keretezte (191. kép).

Pompeji vörössel volt kifestve a Raktár utcai cella trichora VI. számú, IV. sz. -ra keltezhető helyiségének fala is.⁷ A sötétvörös, sárga és fekete vonalakkal tagolt mezőkben gyakori a növényi ornamentika alkalmazása, mely Severus Alexander korától Vespasianus koráig használatban volt.⁸ Festett fél-oszlop és parkány került elő a Kiscelli ut 10. számú épület III. periódusához tartozó helyiségből is.⁹ Az előkerült stukkótöredékeket az analógiák alapján a III-IV. sz. fordulójára, a IV. sz.-ra keltezhetjük. Ebben a korban gyakori a csavart vonal és a léctagok alkalmazása, térkitöltő elemként szívesen alkalmaznak pontdíszítést.¹⁰

Kőparkányokon szereplő motívumok visszatérnek a stukkó díszeken is.¹¹ E stilusnak felel meg a 192. képen látható töredék. Egy frizhez tartozhatott a lesbosi kymát mintázó darabok, melyet valószínű a falfelület lezárására alkalmaztak. (184. kép)

Hasonló mintájú töredék került elő Intercisában egy apszisos épületből, mely az éremlelet és Frigeridus dux bélyegű téglá másodlagos felhasználása alapján az V. sz. elejére is keltezhető, s feltehetőleg egy temetőkápolnához tartozott.¹²

Mint említettem a falfestményeknek és stukkótöredékeknek csak egy kis hányadát sikerült kiszabadítanunk, mégis az analógiákkal egybevetve feltételezésünk szerint az épület a III. sz. végén keletkezhetett, de a IV. sz. folyamán újra festik. A Kiscelli utca 10. szám alatt feltárt épülettel lévő hasonlóság, s a topográfiai helyzet alapján feltételezhetjük, hogy egy mester dolgozott a két épületben, s a karéjos épület akkor épülhetett, mikor a villát megújították. A stukkó motívumok alapján feltételezhetjük, hogy az V. sz. elején még az épület fenn állott.

A karéjokon belül a padlót sóderes réteggel öntötték le. Az 1. számú helyiségben a sóderes leöntésű padlón 3 helyen, nagyméretű kődarabokból összeállított kőrakások feküdtek (193. kép).

A kőrakások elbontása után sirok kerültek elő, ugyancsak sirok feküdtek a habarcsos leöntésű padlószinten is.

Az 1. számú sir az 1. számú karéjban, közvetlenül a fal mellett feküdt, Ny-K-i tájolással eltemetve. Feje Ny-on, arccal keletnek. A váz hossza 150 cm, váll szélessége 30 cm. Melléklet a sirban nem volt (194. kép).

A 2. számú sir erre merőlegesen, É-D-i tájolással volt elföldelve, a váz hossza 150 cm, melléklet a sirban nem volt.

A 3. számú sir. A 2. számú karéjban Ny-K-i tájolású váz feküdt. Keze medencéjén összekulcsolva, mellén vasdarab maradványa. A váz hossza 170 cm, váll szélessége 40 cm, medence 27 cm.

A 4. számú sir ÉNy-DK-i tájolású, a vázat a habarcsos padlószintre helyezték, a sir alját peremes téglával rakták ki. A téglák szélein erős habarcskötés látható (195. kép). A váz igen rossz fenntartású, bontáskor a csontok szétestek. Mellékletek: a fejnél 2 db csontfésű, egyik pontkörös diszítéssel (196, 197. kép), kezén 2 különböző színű kővel diszitett aranygyűrű, nyakánál 2 db, fekete alapon sárga ráfolyatott diszítésű gyöngy (199. kép).

Az 5. számú sir Ny-K-i tájolású váz, karok a medencén behajlítva, balkeze derékszögben, jobb feljebb helyezkedik el. Csontváz hossza 156 cm, medence szélessége 28 cm, váll szélessége 33 cm. Melléklet a sirban nem volt, a vázat a habarcsos padlószintre helyezték (198. kép). Az épület és a benne lévő sírok kronológiájának, egymáshoz való viszonyának pontos meghatározásához további ásatás szükséges. Az eddig kibontakozó adatokból a következőket feltételezzük.

Az épület egy későrómai temető központjában állhatott.¹³ Környékén eddig több, IV. sz. második felére és végére tehető temető ismeretes. Ide sorolható a Kiscelli ut 10. szám alatt feltárt temető, ahonnan eddig 27 sír ismeretes.¹⁴ A közelben lévő Lajos utca 169-171. számú telken szintén későrómai sírok kerültek elő. Nem esik messze az épülettől a Szőlőközben feltárt temető sem.¹⁵

A Ny-K-i tájolású vázakat megtaláljuk a Kiscelli ut 10. szám alatt feltárt síroknál.¹⁶ A mellékletnélküli Ny-K-i tájolású sírokban a betelepített barbár lakosság temetkezhetett. Az É-D-i tájolóással eltemetett sírok eddigi megfigyeléseink szerint Aquincum területén a legkésőbbi periódushoz tartoztak.

Mivel az épület keletkezését a falfestmények alapján a III. sz. végére feltételezzük, de a stukkópárkány analógiáját V. sz. eleji épületben is megtaláljuk¹⁷ s a féloszlop második festési rétege is további használatra utal, - a sírok egy része a IV. sz. 2. felében, a továbbiak IV. sz. végén, az V. század folyamán kerültek ide. A sírok anyaga azt bizonyítja, hogy a helyi lakosság és az ujonnan betelepült népcsoportok egymásmellett élnek, átveszik egymás tárgyait és diszítőelemeit. Ezt bizonyítja a koncentrikus körökkel diszitett csontfésű, mely egyaránt előfordul a IV. sz. végi temetők anyagában,¹⁸ de megtaláljuk a hun és gepida temetőkben is.¹⁹

A későrómai temetők értékelése során bizonyos éles elkülönítés volt tapasztalható a római és "barbár" lakosság emlékéanyagának vizsgálatánál. A temetők anyagából látható, hogy nem vonható éles elkülönítés az emlékéanyagban és a tájolóási módban sem. A lakosság nem egyszerre cserélődött ki. A római hivatalos állami és katonai hatalom megszűnésével a lakosság továbbra is itt maradt, folytatta életét az ujonnan jött betelepültekkel együtt.

Reméljük, hogy a további ásatások módot nyújtanak arra, hogy e kérdést még pontosabban bizonyíthassuk, s meghatározhatjuk az épület és temető viszonyát, s ezen belül a temetőt használó népcsoportok etnikumát is.

(Ábrák 57-58, képek: 179-199)

JEGYZETEK

1. Gosztonyi Gy.: A pécsi ókeresztény temető, Pécs. én. 82.
2. Gosztonyi Gy.: uo. 10.
3. Póczy K.: Római épületek Óbudán a Kiscelli u.10. szám alatt. Bp.R. 16. (1955) 50.
4. W. Drack: Die römischen Wandmalerei der Schweiz. Basel. 1950, 15.
5. Póczy K.: uo. 57.
6. Gosztonyi Gy.: uo. 15.
7. Nagy L.: Az óbudai ókeresztény cella trichora a Raktár utcában. 1931. Budapest, 16.
8. Fitz J.: Stuckverzierung und Wandgemälde. Arch. Hung. Intercisa II. Budapest, 1957. 20.
9. Póczy K.: uo. 50.
10. Nagy L.: A pannóniai római diszitó rendeltetésű stukkópárkányok. Arch. Ért. (1927) 13.
11. Nagy L.: uo. 131, 49/b. ábra
12. Nagy L.: uo. 132, és 32. jegyzet
13. Németh Margit folytatott ásatásokat a Kiscelli utcában.
14. Póczy K.: uo. 60.
15. Az itt feltárt temetőben a sírok több rétegben feküdtek, s megfigyeléseim szerint a IV. sz. végétől a VI. sz. elejéig temetkeztek. Az ásatás feldolgozása folyamatban van.
16. Póczy: uo. 62.
17. Hekler A.: Jelentés. Arch. Ért. 32. (1912) 206-207.
18. Alföldi M.: Knochegegenstände. Arch. Hung. Intercisa II. Budapest, 1955. 48.
19. Á. Salamon-I. Erdélyi: Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe. Budapest, 1971. 38.

THE APSIDAL BUILDING EXCAVATED IN THE KISCELLI STREET

In the course of canalization works in the Kiscelli Street remains of walls of apsidal termination came to view. The already set ranks of piles of the house in the process of building determined the limits of the rescue excavation.

Near the first wall of apsidal termination (wall "a") another similarly formed part of a wall was found (wall "b"); both joined a further wall of west to east direction (wall "c"). To the south of here another wall section could be observed to branch off (wall "d"), which was demolished in recent times when a building was erected. The author had opportunity to open a 650 cm. long part of the main wall of east-west direction: its width is 120 cm., where as the width of the walls with apsidal terminations is only 80 cm. The walls were laid of large-size stones in lime-mortar.

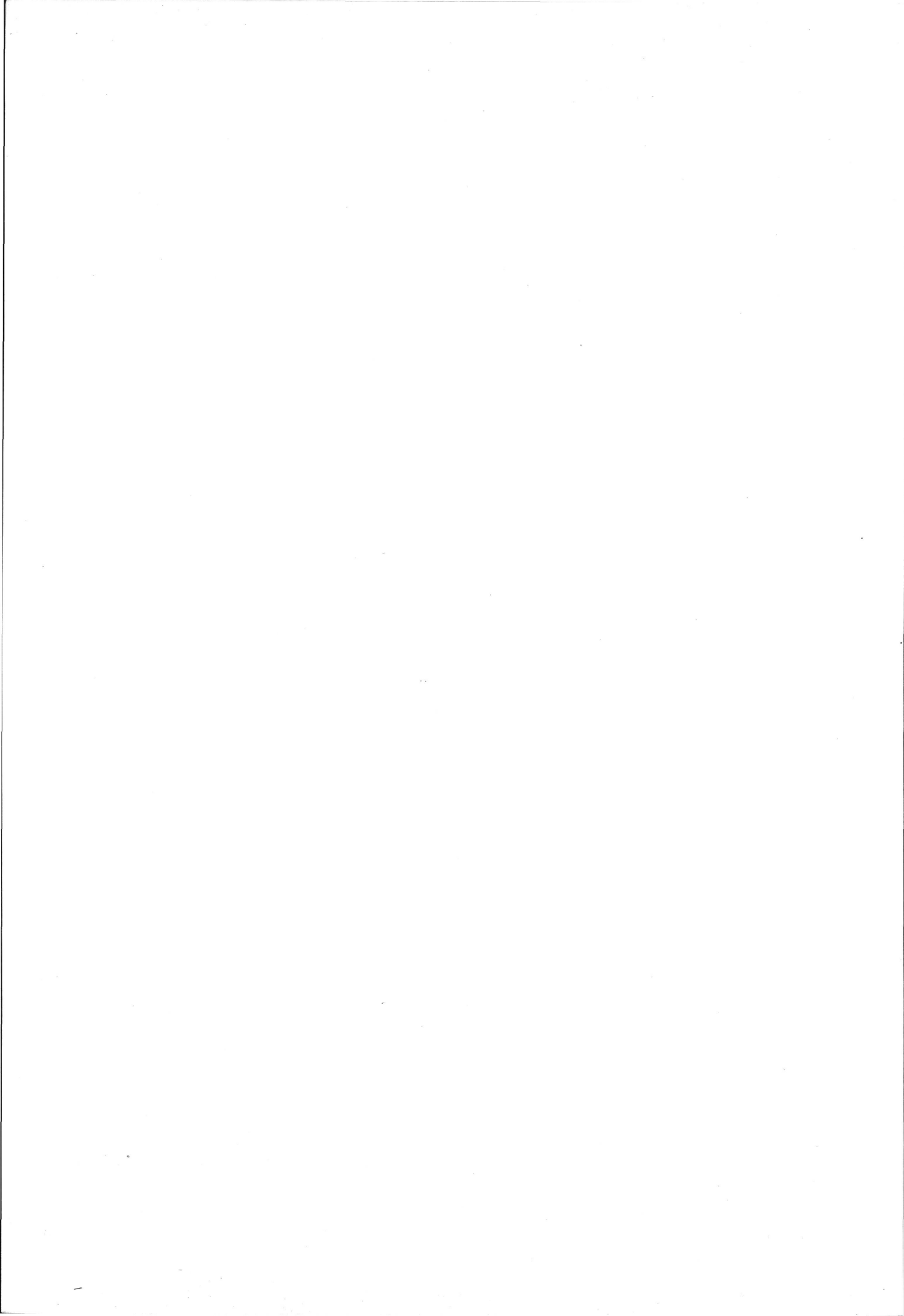
Among the ranks of piles of the modern house the author could observe the traces of the southern curved section of the Roman wall. Thus she concluded that the building consisted of apses grouped round a main axis of west-east direction. From the interrelation of the apses and axes various ground-plan systems were formed. As the main wall of the building and the walls with apsidal termination enclose an angle of 120 degrees, the author presumes that five apses joined to the centrally arranged hexagonal space.

There were fresco fragments and remains of stucco work to be found in the building. Further the stylized floral ornaments arranged round green and red circles on white, as well as of the green sedge motive on black background are to be mentioned. The analogies of the murals can be found partly in the 3rd period of the Roman building opened up at No. 10, Kiscelli Street, partly in the 4th century building in Vihar Street and among the finds of the cella trichora in Raktár Street. Out of the stucco-work, the fragments of a painted cornice, further the pieces adorned with Lesbian cymae should be mentioned. The motive of the Lesbian cyma is characteristic of the second half of the 4th century. Also a building with an apse of the Intercisa type came to light; relying upon a brick marked *Frigiridus dux* and upon the find of coins, the use of that building can be put at the early years of the 5th century A. D.

In the apsidal rooms there were graves. Part of them was laid into the mortar-paved floor; their orientation is west to east and north to south. There were furnishings to be found in one grave, a bone comb adorned with dotted circles, a gold ring decorated with stones, beads with yellow ornaments on a black background. Bone combs decorated with dotted circles are frequent in the finds from cemeteries of the end of the 4th century, still, they are also to be found in the Hun and Gepid cemeteries. The persons buried in the graves of west-east orientation and without grave-goods were probably barbarians. In the cemeteries dating from the close of the 4th century the relics of the local population can be found together with those of the newly settled inhabitants. The furnishings found in the graves demonstrate that they lived side by side and used each other's objects. With the end of the official Roman state life and military power the population was not exchanged, part of them stayed behind and went on living here.

Several late Roman cemeteries known up to now a ready were situated in the vicinity of the building. The task of the subsequent excavations will be to clear up the relation of the cemetery and, within it, the building.

(Figures: 57-58, plates: 179-199)

ДЬОРДИ ПАРРАГИ:

ПОСТРОЙКА С АПСИДАМИ, РАСКРЫТАЯ ПО УЛ. КИШЦЕЛЛИ

Во время канализационных работ, на ул. Кишцелли, была открыта стена, замыкающаяся апсидой. Раскопочная площадь была ограничена рядами столбов фундамента строящегося дома, которые были уже вбиты в землю.

Рядом с одной стеной /стена "а"/ была обнаружена часть второй, сходной по кладке стены /стена "b"/. Эти стены соединялись со стеной "с", идущей в направлении З-В. К югу было обнаружено новое ответвление стены /стена "d"/, которое было разрушено постройкой нового времени. У нас была возможность раскопать главную стену западно-восточного направления на протяжении 650 см. Ширина стены 120 см, а ширина стены, оканчивающейся апсидой - 80 см. Стены построены из крупных камней, связанных известковым раствором.

Между столбами фундамента строящегося дома нам удалось проследить следы южного отрезка стен, имеющего изгиб. Мы определили, таким образом, что постройка состояла из апсид, группирующихся вокруг центральной оси. Поскольку основная стена здания со стенами, замыкающимися апсидами, составляют угол в 120 градусов, мы предполагаем, что к центральной шестиугольной площади здания примыкало пять апсид. В здании были найдены фрагменты стенной росписи и штукко. Интересно отметить среди них изображение стилизованных цветов, группирующихся вокруг зеленых и алых кругов на белом фоне, а также мотив зеленой осоки на черном фоне. Аналогии к стенным росписям можно найти в материале третьего периода римской виллы, раскопанной на ул. Кишцелли, дом 10, в здании IV века на ул. Вихар и в целле трихоре по ул. Рактар. Среди деталей штукко отметим расписной карниз и фрагмент полуколонны, а также фрагменты, орнаментированные лесбосской кимой. Мотив лесбосской кимы характерен для второй половины IV века. Подобный орнамент можно найти в здании Интерцизы, заканчивающемся апсидой, которое, судя по кирпичу с клеймом *Friegeridus dux* и монетным находкам, относится к началу V. века.

В помещениях с апсидами находились могилы. Часть их была помещена в известковый раствор, покрывающий пол помещений. Их ориентация: З-В и С-Ю. Инвентарь был обнаружен лишь в одной могиле. Он состоял из костяного гребня, украшенного концентрическими кругами, золотого перстня с камнями, а также бусины с желтым орнаментом на черном фоне. Костяные гребни, украшенные концентрическими кругами, характерны для материала могильников конца IV века, но известны также в гуннских и гепидских могильниках. Покойники, захороненные здесь без погребального инвентаря с ориентацией З-В, были, повидимому, варварами. В могильниках IV столетия обнаруживаются памятники аборигенного населения и памятники пришельцев. Погребальные находки указывают, что эти две группы населения сосуществовали, употребляли предметы друг друга. Вместе с прекращением римской политической и военной власти здесь не произошло смены населения; часть его осталась и продолжала свое прежнее бытование.

В районе здания известен ряд позднеимских могильников, открытых ранее. Целью будущих раскопок явится более точное определение могильника и его отношения к раскрытому зданию.

/Фиг. 57-58, рис. 179-199/

FESTETT PÁRKÁNYTÖREDÉK ÓBUDÁRÓL

A III. Vöröskereszt utca 10-12-vel szemben húzott kutatóárok ujabbkori elplanrozott bontási rétegéből - 100 cm mélységből egy sarokpárkány-töredék került elő.¹ (202. kép, 200. kép.) Anyaga: sárgás, puha mészkő okkersárga festéssel.

A geisontöredék 61 cm magas, rövidebb oldala: 138 cm, a hosszabbik oldala: 151 cm. A simára faragott lapos tagozatot, mely 44,5x37 cm méretű még egy felső építészeti elem (architráv, fríz) illeszkedését szolgáló 12 cm széles vájattal rendelkezik. Követi egy 4 cm magas asztragal motivumos pálcatag. Ezen már láthatóak a markológéptől származó sérülések, melyek átterjednek a párkány többi alkotóelemére is. A következő 19 cm magas hornyolatra vésték rá a lágyabb, itáliai, nyugati típusu² legömbölyített szélű, ötágú akanthuszleveleket, melyeket fent egymástól hegyes kis levélkék választanak el. A párkánytöredék hosszabbik oldalát nagyjából egyenlő elrendezésben átl. három osztatu hat, rövidebb oldalát pedig azonos osztatu, de öt levéllel díszítették. A sarok-akanthuszlevél két oldalán hosszukás, fent kiszélesedő, legömbölyített szélű, lótuszlevélre utaló ornemens jelentkezett. A fellette kiugró hasábszerű postamens keskenyebb oldalán a konzoltagok háromágú akanthuszlevelles alsó része látható. Itt a konzoltagok alsó levéldiszei között, a feljebb kiképzett kazetták méretével párhuzamos felületre 12 águ stilizált akanthuszleveleket (szélessége: átl. 21-23 cm, magassága átl: 9-10 cm) -, a geisontöredék rövidebb oldalán pedig egy helyen kis rozettát faragtak. (8x7,5 cm méretű) Ezután a 21 cm magas ujj felület felső, belső lapját nagyjából 15x20 cm méretű kazettákra osztották. A sarok közelében elhelyezkedő kazetták mérete, továbbá a sarokdisz a teljes sérülés miatt nem rekonstruálható. Mindegyik kazetában négyszirmu rozettát faragtak, középen pontdisszel, a szirmok között egy-egy bimbóval. A kazettákat a belső, három oldalról 2 cm széles lépcsőzetes kettős párkány határolja. Ezen egy-egy akanthuszlevéllel díszített konzolfunkciót betöltő tagozat emelkedik ki, melynek felső része megrongálódott. Ezt a felületet követi egy keskenyebb pálcatag, majd a fenti kanellurasor mindkét oldalán átl. 10-10 nagyjából ép, hosszukásra faragott, telt levélsor minta, feltűnően hosszú, keskeny belső mezővel és mellette a csepp (gutta). Ehhez a sorhoz csatlakozik egy pálca, melyből a következő összekötő tag 3 cm magas hornyal kapcsolódik a laposra faragott, hosszú zárótagra, a szimára.

A festett párkánytöredékünkön a kazettás beosztás dominál. Ezt a típust tükrözi az aquincumi kőtár rendezése közben előkerült, ismeretlen lelőhelyű, keményebb mészkőből faragott festetlen kőpárkány is³ (201. kép). A laposra megmunkált sík felületet követő 4,5 cm magas asztragal mintás pálcataghoz kapcsolódik egy 19 cm magas hornyolat, melyet a festett geisontöredékhez hasonlóan ugyancsak azonos kidolgozásu akanthuszal és köztük, faragott hegyes levélkékkel díszítették. A következő tagozaton a kazettát ugyancsak kettős léctaggal határolták, belül többágú rozetta három levéllel. A kazetta felett húzódó postamens keskenyebb oldalán egy vízszintesen elhelyezett sokágú, stilizált akanthuszlevél-motivum, mely 8,5 cm magas, csak öt ág maradt meg. A kazettát jobb oldalról egy 11x9,5 cm méretű konzoltag zárja, díszítése teljesen letört.

A rómvárosi profán és vallási jellegű épületek koszoruzópárkányai⁴ tükrözik ezt az akanthuszlevelles, konzolokkal rozettás kazettákra osztott, klasszikus mintakínccsel díszített több tagozatos típust, melyek még a Hadrianus-kori építészet díszítőművészetében is továbbélnek,⁵ a későbbi periódusban azonban már eltűnnek. A romavárosi kőpárkányokon

általában a kazettás sor alatti tagozatot - amelyen nálunk a tölgylevélre emlékeztető stilizált akanthuszlevél⁶ helyezkedik el - nem díszítették, kivéve a Vespasianus templom párkányzatát, ahol az említett felületre kétsoros levéldísz faragtak.

A provinciális kőfaragóművességnek az aquincumiakkal hasonló jellegű emlékei a provinciák területén Galliában, Germániában, Noricumban és Dalmatiában találhatóak meg.⁷ Az aquincumi párkányokhoz legközelebb a dijoni muzeumban őrzött kőpárkányok állnak,⁸ amelyeken még a fentebbiekben részletezett típusjellegzetességeken kívül, - mint az akanthuszleveles, konzolokkal rozettás kazettákra osztott, klasszikus mintakincsek - a mi geisontöredékeinken feltűnt klasszikus eredetű tölgylevélhez⁹ hasonló akanthuszleveles területet maszkkal, rozettával díszítették.

A postamens keskenyebb oldalán a díszítés alkalmazása mint láthattuk, Rómában csak egyszer és Galliában szintén csak egy esetben fordult elő. Pannoniában, csak Aquincumban már két emlékünk is van ezzel a megoldással és azonos díszítőmotivummal. Feltételezésünk szerint a postamens keskenyebb oldalának díszítése mindenképpen provinciális sajátosság! Hogy ez a részlet-megoldás galliai közvetítéssel kerülhetett Pannoniába vagy fordítva - a problémakör tisztázására a jelenlegi adatok ismeretében még nem vállalkozhatunk. Mindez nem változtat azon a tényen, hogy emlékeink jellegzetességei - a kőfaragás területén -, a galliai-pannoniai már eddig is ismert művészeti kapcsolatok¹⁰ bővülését dokumentálják.

Maga a kazettás szerkesztés a konzoltagokkal együtt a pannoniai kőpárkány emlékeink közül a savariai import márványtöredéken és egy intercisai mészkő párkánytöredéken jelentkezett.¹¹ A geisontöredékeinken feltűntek az általános jellegű, klasszikus eredetű díszítőelemek; a teltlevelű sor a guttával, az akanthuszok, a lótuuszlevélre emlékeztető levél, a rozetta, az asztragal motivum a pannoniai, sőt az aquincumi emlékeken már eddig is jelentkeztek, külön sorrendben váltakozva más-más típusban. Ezeket részben egyszerűsítették, részben pedig újabb mintákkal bővítették is.¹²

A fenti ornamensek a sepulchrális és a társzművészetekben (a stukkóművészetben és a falfestészetben) is kimutathatóak.¹³

Összegezve az eddigi elmondottakat az aquincumi díszített, azonos típusu párkánytöredékek motivumai feltétlenül a klasszikus eredetű déli elemek vándorlásának bizonyítékai.

Vizsont a klasszikus elemek alkalmazása a postamens keskenyebb oldalán, - mint már említettük - provinciális sajátosság. Sőt a tölgylevélhez hasonló stilizált akanthuszlevelek felhasználása ezen a felületen - a két aquincumi geisontöredék alapján - helyi, aquincumi jellegzetesség! Tehát párkánytöredékeink kevert stílusa: a klasszikus, a provinciális és a helyi komponenst tartalmazza.

A Vöröskereszt utcából másodlagosan előkerült párkánytöredéket - mint már említettük - okkersárgára festették. A kőemlékek festésének szokását már az archaikus korban ismerték.¹⁴ Ez a dekoráció Pannoniában is elterjedt, több emlék is tanúsítja.¹⁵ Alkalmazásának oka feltehetően az, hogy a márványanyag beszerzése költséges lehetett, ugyanakkor a magasabb művészi kvalitásra törekvő igény is megmutatkozott. Az aquincumi festett geisontöredék gazdag formakincsével - az eddigi közölt adatok alapján - pannoniai viszonylatban is egyedülálló.

A festetlen párkánytöredékünk származási helye ismeretlen. A festett geisontöredékünk viszont - mint már említettük - másodlagos lelőhelyű. Nem tartjuk valószínűnek, hogy ezt a feltűnően gazdagon faragott kőemléket a későbbi periódusban nagyobb távolságra szállították ide építőanyag céljára, s így a helytartói palotának, vagy a legióstábor ill. a canabae egyik gazdagon díszített sacrális vagy profán rendeltetésű köz ill. magánépületének díszítéséhez tartozhatott.¹⁶

Az előbbieket során rámutattunk arra is, hogy a kazettás, több tagozatos párkánytípus Hadrianus koránál későbbben már nem él. Ezért a terjedési időt is beleértve - a provinciális kapcsolatok befolyásával együtt párkánytöredékeinket egy II. sz-i helyi kőfaragóműhelyalkotásainak tekinthetjük. Mindezt megerősíthetjük azzal, hogy a festett geisontöredékünk sárgás, puha mészkőanyaga azonos az óbudai Traianus-Hadrianus-kori legióstábor falának kvádereivel felhasznált kőanyaggal is!¹⁷

(Képek: 200-202)

JEGYZETEK

1. L. sz: 73. 9. 84. A lelőhelyre vonatkozóan ld. Nagy T: Arch. Ért. 100 (1973) 263. A párkány közlési jogáért itt mondunk köszönetet az ásatónak.
2. Kabdebo Gy: Az építőművészet az ókorban. Bp. 1903. 313.; F. S. Meyer Handbuch der Ornamentik (Leipzig. 1927/46.; a levélmotivum architektonikus szerepéről: Zádor M: A magyar románkori épületornamentika kialakulása. Bp. 1960. (kézirat) 45.; Kiss Á: BMHB 30/1967/86-87.
3. L. sz: 73. 9. 76. Magassága: 53,5 cm, szélessége lent 35 cm, fent 28,5 cm. A geison-töredék két rövidebb és hátoldalát simára faragták, ezek már valószínűleg a másodlagos felhasználás nyomai.
4. Általában a koszoruzópárkányról: W. Lübke: Geschichte der Architektur. I. /Leipzig. 1884/273-276.; A térbeli szerepéről: Hajnóczy Gy: A térszemlélet fejlődése az ókor építészetében (Bp. 1965) 258-259. a párkányprofilokról: Ua.: ÉKTK 6/1962/120.; többek között az augusztus-kori Concordia templomról: P. Gusman: L'art decoratif de Rome. én. I. köt. 58. t.; Vespasianus templomáról: J. Durm: Handbuch der Architektur II. (Stuttgart 1905) fig. 444; a bresciai Vespasianus templomról: Kiss Á: BMHB 6/1955/5-12.; Titus diadalivéről: H. Plommer: Ancient and classical Architektur (London 1965) 307.; Domitianus fórumáról: F. Noack: Baukunst d. Altertums (Berlin é.n.) 77. Taf. a traianuskori Venus Genetrix templomáról: A. Boethius J. B. Perkins: Etruscan and roman Architecture (Baltimore 1970) 124. kép., még megemlíthető az ostiai claudius-kori Roma-Augustus templomáról származó geison-töredék: G. Calza: Civiltà Roma 18 (1940) 35., és a traianuskori pompeii faragott párkánytöredék: V. Spinazzola: L'arti decorative in Pompei. (Milano 1928) 25. kép.
5. K. Boetticher: Die Tektonik der Hellenen. (Berlin 1874), lótuszra: Steier cikke in PWRE XIII (Stuttgart, 1927) 1515-1526.; rozettára: G. Streng: Das Rosettenmotiv in der Kunst und Kulturgeschichte (München 1918) 41., a hadrianuskori római építészeti ornamentikáról: E. Strong: PBSR 21(1953)120-132. 30. tábla, e.kép.; 31. tábla, b-c. kép.; 35. tábla, a-b. kép.
6. Kiss Á: BMHB 6/1955/76. - Ezuttal itt mondunk köszönetet Kiss Á.-nak szives tanácsairért.
7. E. Espérandieu: Recueil general des bas-reliefs statues et bustes de la Gaule romaine. Glanum: XV. köt. (Paris 1966) 22. tábla., Glanum: U. az.: op. cit. 8715-8. sz., Malain: U. az.: op. cit. IV. köt. (Paris, 1911) 425. 3564-5. sz., Avenches: U. az. op. cit. VII. köt. (Paris, 1918) 97. 5411.; Neumagen: U. az.: op. cit. VI. köt. (Paris. 1915) 354. 5153. sz., Merten: U. az.: op. cit. V. köt. (Paris, 1913) 454-7, 4425.; Ae. Kloiber: Die Graeberfelder von Lauriacum. Ziegelveld. Linz. 1957. IV. tábla. 1. kép.; J. Klemenc-V. Kolšek-P. Petru: Antične grobnice v Šempetru. Ljubljana. 1972. -összeállíthatók: 57. tábla 69. sz., 57. tábla 87. sz., 58. tábla 94. szám, 63. tábla 188. sz., 77. tábla, 602. sz., különálló darabok: 62. tábla 171. sz., 71. tábla 454. sz., 455. sz., 73. tábla 475. szám. P. Sticotti: Die römischen Stadt Doclea in Montenegro. (Wien. 1913) fig. 48. 62.
8. V. ö. 7. j-ben a malaini analógiát.
9. F. Olck cikke in PWRE V. (Stuttgart 1905) 2027-9, 2051-3, 2063-4., ez a stilizált akanthuszlevél motívum egy sófiai építészeti tagozaton: E. Kalinka: Antike Denkmäler in Bulgarien. (Wien. 1906.) 8. fig. 10. alsó ábra.
10. Erdélyi G: MM II/1947/12. 23. j.; Nagy T: Bp. R. 22 (1971) 132.
11. L. Balla-P. Buocz T-Z. Kádár-A. Mócsy-T. Szentlélek: Die römischen Steindenkmäler von Savaria. (Bp. 1971) Nr. 233-B. 187.; Erdélyi G: Arch. Hung. 33/1954/75. tábla 1. kép.
12. Kiss Á: A pannoniai római építészet diszitőelemei. Bp. 1953. Kézirat. 31. 182-185., a pannoniaiakról: U. az.: op. cit. 186-189., A MNM-ban őrzik az alábbi ismeretlen lelőhelyü diszitett párkányt: L. sz: 67. 34. 1. - itt őrzik az ugyancsak az üllői gazdagon faragott párkánytöredéket. L. sz: 4. 1938.

13. Barkóczy L: Arch. Ért. 5-6 (1944-45) 183., Nagy T: Bp. R. 15 (1950) 365., a pannoniai stukkók, falfestmények ide vonatkozó diszitómotívumaira ld. régebbi irodalommal: Wellner I: A magyarországi rómaikori épületek belső diszitó művészete. Ép-Éptud. II. köt. Bp. 1971. 333, 337, 348-350, 354, 377-9, 383-4, 392.
14. Szilágyi János György: A görög művészet világa. II. (Bp. 1962) 34. - további adatunk a szerző fordításában: op. cit. 117. "Protagoras szerződött a tetőgerendák és a kymationok festésére" - az i. e. IV. sz-i epidaurosi Asklepios templom építésével kapcsolatban - Erre a korra még: K. Boetticher: op. cit. 51-63.
15. Általában a festésről: Gasparez G: Arch. Ért. 33 (1913) 21-7., p. o. Savaria: L. Balla és mások in Savaria (Bp. 1971) Kat. Nr. 71.82.98. 187.; Scarbantia: Gabler D: Arrabona 11/1969/19. 10. sz., 42-43. 37. sz., Brigetio: Barkóczy L: Brigetio. Diss. Pann. II.22. (Bp.1951) 45. tábla 1-2. kép., 57. tábla 1. kép; Intercisa: Erdélyi G: Arch. Hung. 33/1954/64. tábla. 3. kép., Aquincum általában: Nagy T: Bp. R. 22 (1971) 146. stb.
16. Nagy T: Bud. Tört. I. köt. (Bp. 1973) 100-101, 115-116, 120.
17. A rajzi munkákért Málík Évának és Gáll Gyulánének tartozunk köszönettel.

KRISZTINA SZIRMAI

PAINTED FRAGMENT OF A CORNICE FROM ÓBUDA

From the modern rubble layer a trial trench dug opposite to No. 10-12, Vöröskereszt Street Budapest, 3rd district a fragment of a corner cornice turned up at a depth of 100 cm. (Plate 202).

The geisone fragment is painted yellow and is 61 cm. high, its shorter side is 138, the longer 151 cm. long.

The coffered construction with the corbel pieces and the decorative elements of classical origin can also be found in the similarly unpublished stone relic of unknown provenance in Aquincum. (Plate 201.)

The application of classical elements on the narrower side of the pedestal is a provincial characteristic. The use of stylized acanthus leaves resembling oak foliage on this surface is - relying on the two geisone fragments of Aquincum - a local feature of that site. Consequently, the mixed style of the said cornice fragments comprises classical, provincial and local elements.

The geisone fragments are the products of one of the stone masons workshops of Aquincum.

(Plates: 200-202)

КРИСТИНА СИРМАИ:

ФРАГМЕНТ КРАШЕНОГО КАРНИЗА ИЗ АКВИНКУМА

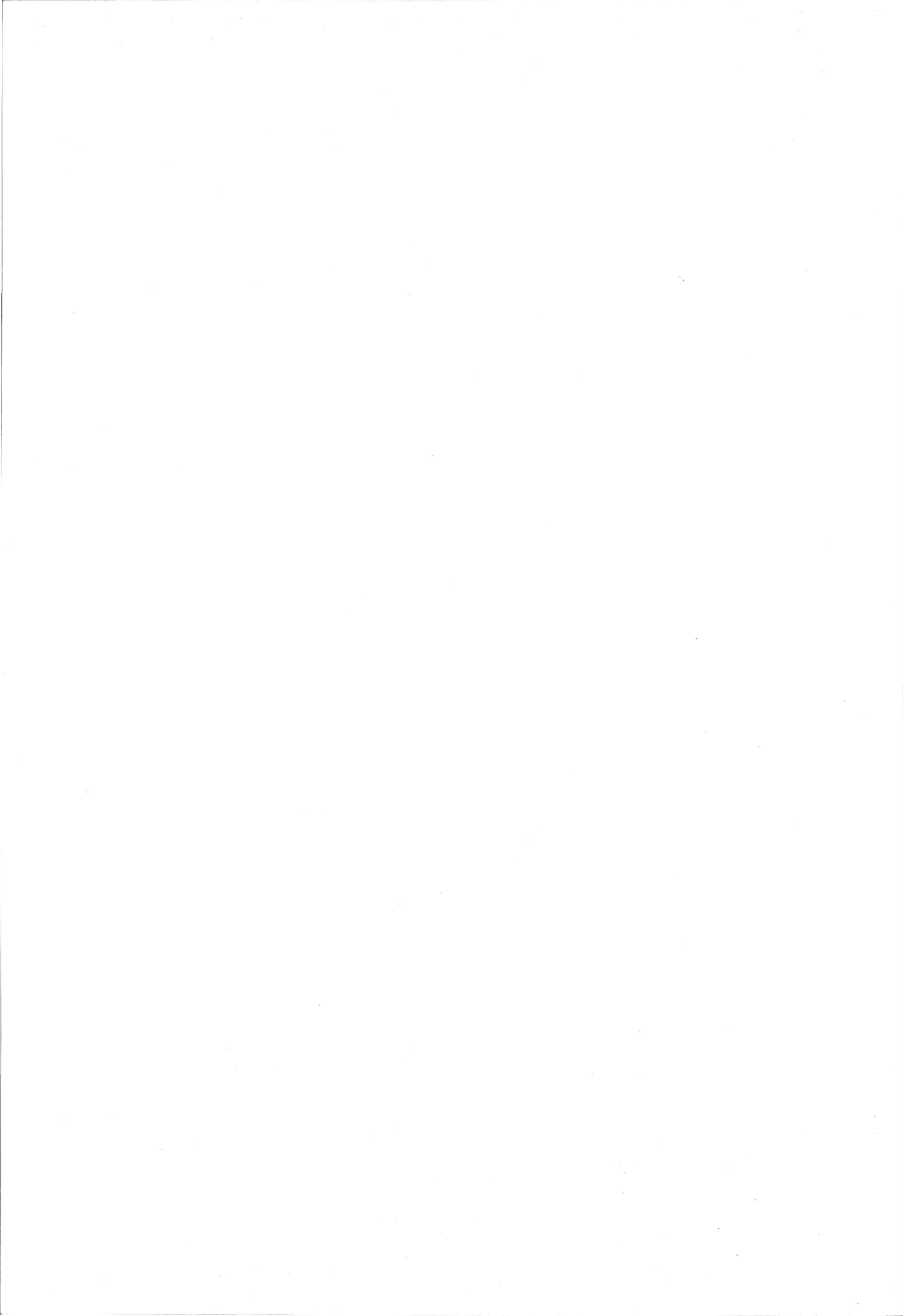
В траншее, проложенной напротив домов № 10-12 по ул. Вёрёшкерест /Будапешт, р/н III/, в слое нового времени, на глубине 100 см был обнаружен фрагмент карниза /рис. 1, 1-3./. Этот фрагмент нижней части карниза, покрашенный в желтый цвет, имеет высоту 61 см, а длина его сторон достигает 138 и 151 см.

Кассетная композиция с консолями и классические элементы его орнамента можно найти и на неопубликованном камне из Аквинкума, более точное местонахождение которого неизвестно /рис. 2./.

Использование классических элементов орнамента на узкой стороне постамента является характерной провинциальной чертой. Присутствие на этой поверхности изображения акантовых листьев, стилизация которых сходна со стилизацией дубовых листьев, является, судя по двум фрагментам карнизов, характерными для Аквинкума. Рассматриваемые фрагменты карнизов, таким образом, выполнены в смешанном стиле с применением классических, провинциальных и местных компонентов.

Фрагменты карнизов сделаны в одной из аквинкумских каменорезных мастерских II века.

/Рис. 200-202/

SEPTIMIUS SEVERUS 202. ÉVI LÁTOGATÁSÁNAK ÚJABB FELIRATOS EMLÉKE
AQUINCUMBÓL

Az Aquincumi Múzeum Kötára több olyan köemlékkel gyarapodott az utóbbi évek során, amelyek az óbudai építkezések területéről, a legióstáborból vagy a táborvárosból kerültek elő. A legérdekesebbek egyike az a mészkő bázis, amely a legióstábor központjából, a mai Kórház utcában, a piactér déli oldalán került napvilágra egy csatornázás alkalmával.¹ A köemlék erősen sérült, a feliratos mező felső része és bal alsó sarka letört, de a meglévő bal oldal segítségével megállapítható volt a feliratos mező eredeti nagysága. Szélessége 54 cm, magassága 45 cm volt. (203. kép.) A feliratot léckeret szegélyezte, megmaradt szövege a következő: [.10-11.betű.] etan [5-6.betű:]i / Augg(ustorum duorum) / L(ucius) Baeb(ius) Caecilianus /⁵ [le]g(atu)s Augg(ustorum duorum) pr(o) pr(aetore) / [4-5.betű.] duc(----) leg(io) II Adi (utrix).

A szövegből kiderül, hogy a bázist L. Baebius Caecilianus helytartó állíttatta.² A kiegészítést megkönnyítette a pontosan megtervezett, jó kivitelezésű felirat: rekonstruálni lehetett, hogy hány betű hiányzik a töredékes sorokban s valamivel nagyobb betűket feltételezve kiszámítani, hogy a felső részen két sornyi szöveg törött le. A ránkmaradt részleten a sormagasság 8 cm, ill. az utolsó előtti sorban 8,5 cm, az utolsóban pedig 9 cm. Jól láthatóan maradt meg az előre bekarcolt sorvonala is. Minden nehézség nélkül csak a helytartóra vonatkozó 3. és 4. sor volt kiegészíthető ill. olvasható: L(ucius) Baeb(ius) Caecilianus / [le]g(atu)s Augg(ustorum duorum) pr(o) pr(aetore). Az itt szereplő helytartó már több feliratról is ismert s személyével is több ízben foglalkozott a kutatás.³ Hivatalviselésének ideje két császár, Septimius Severus és Caracalla közös uralkodásának idejére, 199. és a 201. vagy 202. évek közé esett.⁴ A helytartónév előtt a 2. sorban az Augg. rövidítés szerepel s az előtte álló szó utolsó betűjéből csak egy csonka függőleges hasta maradt meg. Feltételezve, hogy a rövidítés a császárok személyére vonatkozott, s nem csak egy olyan tisztiséget nevezett meg, amelyben az Augusti összetételben szerepeltek, a hiányzó sorrész, összeolvasva az előző, töredékes sorban álló betűkkel, az "et An / [tonin]i Augg(ustorum duorum)" kiegészítést teszi lehetővé. Ebben az esetben világos, Caracalla megnevezéséről van szó, s előtte Septimius Severus neve állhatott. A genitivus arra mutat, hogy a felirat a "pro salute" kitéttel valamelyik istennek volt dedikálva. A felirat első része így problémamentesen nevezhető, s egyike azoknak a tisztelgő feliratoknak, amelyeket a két császár tiszteletére és jólétéért állítottak abból az alkalomból, hogy a parthus háború befejezése után átvonultak hadseregeik élén Pannonián.⁵ Pusztán az utolsó sor olvasása és kiegészítése támasztott nehézséget. A leg(io) II Adi(utrix) olvasása nyilvánvaló volt, ez előtt pedig a töredékes három betűből meglehetősen biztonsággal a duc(----) rövidítést lehetett kiolvasni. Ez előtt, a sor hosszúságát figyelembe véve, még 4-5 betűnyi szövegrész törhetett le. A duc. rövidítés a duco, ducere igével vagy valamilyen abból képzett szóval (pl. dux, ducis) van kapcsolatban. Az utóbbi főnév azonban még ebben a korban nem állhatna ilyen összefüggésben a feliraton, viszont a duco ige gyakori a háborukat említő feliratokon, a hadsereg, csapatok vezetésével kapcsolatban.⁶ Jelen esetben éppen a hadsereg hazavezényléséről, "visszavezetéséről" van szó, a császárlátogatással kapcsolatban. Ezt a már ismert tényt a felirat konkrétan meg is mondja, a legio II Adiutrixra vonatkoztatva. A duco ige ebben az esetben, a legio mellett participium passivi alakban állt, legio ab imperatoribus, a legato Augusti ducta. Miután a császárlátogatással kapcsolatban csak a legiók hazatéréséről történhet említés, ezért a feliraton a reducta szó rövidítése állhatott, méghozzá a votivfel-

iratokon gyakori ob prepozícióval együtt: [ob re] duc(tam) leg(ionem) II Adi(utricem).⁷ A felirat kiegészített szövege tehát a következő: /...../pro salute Imp(eratorum duorum) /L(ucii) Sept(imii) Severi et An /[tonin]i Augg(ustorum duorum) /L(ucius) Baeb(ius) Caecilianus /⁵ [le]g(atus) Augg(ustorum duorum) pr(o)pr(aetore) / [ob re] duc(tam) leg(ionem) II Adi(utricem).

Az első sorban hiányzó istennév kiegészítésére több lehetőség is kínálkozik, a két császárnak állított pannoniai feliratokat figyelembe véve, pl. I O M, Victoriae Augustae, s valószínű, hogy a bázison szobor állott.⁸ (204. kép.)

Az új felirat néhány következtetést tesz lehetővé a 201-202. évek történetére.

1. Elsősorban bizonyítottnak tekinthető, hogy a császárlátogatás még L. Baebius Caecilianus hivatali idejére esett. Ezt már Fitz Jenő felvetette, aki szerint a L. Baebius Caecilianus helytartósága alatt végzett intercisai szentélyépítkezések is a császárok pannoniai látogatásával hozhatók kapcsolatba. A két császár jólétéért állított építési táblák sem készülhettek el sokkal a látogatás időpontja, 202. tavasza előtt. Ennek alapján valószínű volt, hogy még L. Baebius Caecilianus fogadta az ideérkező uralkodókat.⁹

2. A legio II Adiutrix is résztvett a második parthus háborúban s a Keletről visszautazó császárokkal együtt a többi, nyugatra visszatérő csapattal érkezett állandó állomáshelyére.¹⁰

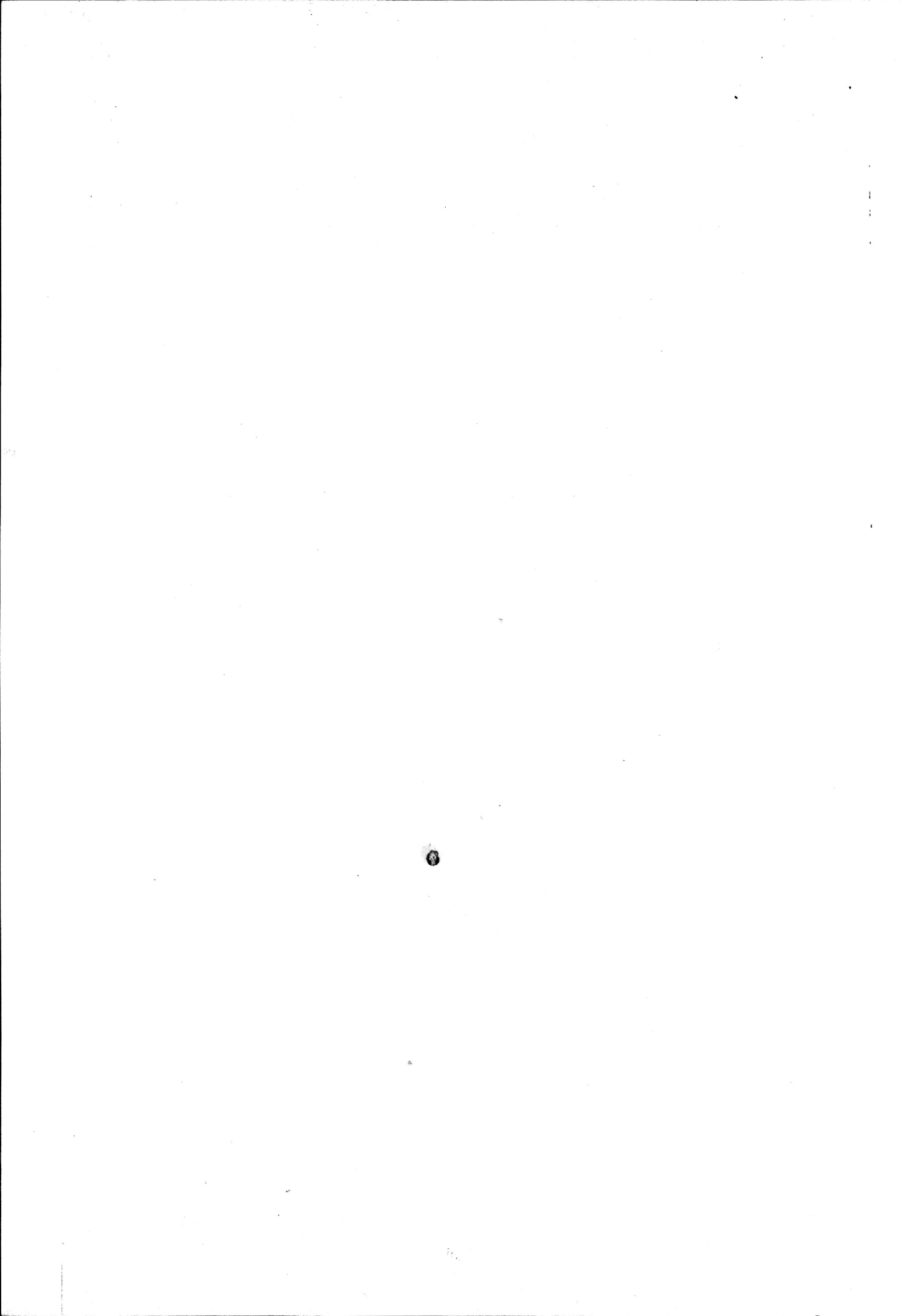
3. Amíg a legio II Adiutrix Keleten volt, a viminaciumi legio III Flavia állomásozott Aquincumban. Ez a legio már a II. század közepén is helyettesítette az aquincumi legio II Adiutrixot, amikor az Lucius Verus parthus háborújában harcolt. A pannoniai legiók Septimius Severus parthus háborúiban is résztvettek, s ez alkalommal a III Flaviát vezényelték a helyére.¹¹ Ezideig vitatott volt ennek a helyettesítésnek az időpontja, mivel a III Flavia ittartózkodásáról egy olyan felirat tudósít, amely ugyanebben az időben Q. Caecilius Crepereianus helytartóról is említést tesz. (205. kép.)¹² Ez a felirat betűformáiban, megszerkesztésében rendkívül hasonlít az új felirathoz. Mindkettőről elmondhatjuk, hogy egy műhelyből kerülhettek ki s egymáshoz közelálló időben.

4. Q. Caecilius Crepereianus helytartó hivatalviselésének időpontja meghatározása nélkül a legio II Adiutrix távolléte és a III Flavia ideiglenes itt tartózkodásának időpontja sem határozható meg. Nagy Tibor éppen a fenti, III Flaviát említő felirat alapján állította, hogy a L. Baebius Caecilianust felváltó Q. Caecilius Crepereianus fogadta a Keletről érkező császárokat, a hivatalváltás idejét a 201. évre helyezve, amikor a legio II Adiutrix még távol volt. Ugyanerre az évre keltezte a feliratot, miután már Crepereianus lett a helytartó.¹³ Fitz Jenő véleménye szerint a felirat későbbi; szerinte valószínűbb, hogy a néhány évvel későbbi britanniai háborúban vett részt a legio II Adiutrix, amikor is Quintus Caecilius Crepereianus helytartósága alatt a III Flavia helyettesítette a távollevő csapatot.¹⁴

Az új felirat kétségtelenül a legio II Adiutrix visszatérését jelzi a második parthus háborúból, azonban a császárlátogatás időpontjában még L. Baebius Caecilianus volt a helytartó. A legio II Adiutrix visszatértekor még itt találta a legio III Flaviát, amely azután hamarosan visszatért állandó állomáshelyére, a moesiai Viminaciumba. A helytartók hivatalváltásának is ebben az időpontban kellett megtörténnie, amit még az a tény is valószínűsít, hogy a megelőző években is általában csak két évig volt hivatalban a helytartó.¹⁵ A helytartóváltás tehát vagy a császárlátogatás időpontjában vagy közvetlen utána következett be. A legio III Flavia pedig már a Q. Caecilius Rufinus helytartósága alatt hagyta el Aquincumot. Ennek alapján mindkét felirat 202-re, az egyik még tavaszra, a másik valamivel későbbre keltezhető. Természetesen a császárok látogatásának időpontját nemcsak feliratok és szobrok állításával, hanem építkezésekkel is ünnepelték a provincia legióstáborában és helytartói székhelyén.¹⁶ Ennek a kutatása azonban már elsősorban az ásatások feladata.¹⁷ (Képek: 203-205)

JEGYZETEK

1. Leltári száma: 70. 10. 19.
2. A helytartó személyéről: Dobó Á.: Die Verwaltung der römischen Provinz Pannonien von Augustus bis Diocletianus, Bp., 1968., 77 sk.; Ritterling: Arch. Ért. 41 (1927) 293; Groag-Stein: Prosopographia Imperii Romani I2346 nr. 14.; Nagy T.: Bp. R. 20(1963)29; Fitz J.: Acta Ant. 11 (1963) 284; U.ő. Ant. Tan. 11 (1964) 134 sk.
3. Ld. Nagy T. és Fitz J.: id. m.
4. V.ő. az előző jegyzetet.
5. Herodianus 3,10,1. A. Calderini: I Severi. La crisi dell'impero nel III secolo. Bologna 1949. 73 sk. Fitz J.: Acta Arch. Hung. 11 (1959) 237 skk.
6. Pl. ILS 1076, 1098 stb.
7. A felirat e sorának végleges olvasásáért H. G. Pflaum professzornak tartozom köszönettel.
8. V.ő. Fitz J., az 5. j. -ben id. m.
9. Nagy T.: id. m. 27., Herodianus 3,10,1. Fitz J.: Ant. Tan. 11 (1964) 134, u.ő, Acta Ant. id. m. 284.
10. V.ő. a 9. j. -ben id. m.
11. Mócsy A.: PWRE IX. Suppl. "Pannonia" c. 616.
12. Szilágyi J.: Arch. Ért. 78 (1951) 135, XLVII t. 4. Lelőhelye Bp., Óbuda, a legios-tábor területe, Tavasz u., Ltsz.: 64.10.297. V.ő. Fitz J.: Acta Arch. Hung. 14 (1962) 96, u.ő, Ant. Tan. i. h., Nagy T.: id. m. 27.
13. Q. Caecilius Rufinus Crepereianus hivatali idejéről Dobó Á.: Die Verwaltung... 78 sk. további irodalommal, Nagy T.: i. h. sk.
14. Fitz J.: Acta Ant. 11 (1963) 284 sk., u.ő., Ant. Tan. i. h. Acta Arch. Hung. 14/1962/96. A legio II Adiutrix egy új felirat szerint 207-ben Pannoniában tartózkodott. Ld. M. Mirkovic: Z. A. XI (1962) 321. 7j. és u.ő, Zbornik FFUB VII/1, 1963, 113 sk. /Sirmium. Ez kizárja, hogy ezekben az években a britanniai háborúban is részt vett volna. Erre az adatra Mócsy András hívta fel a figyelmemet, segítségét és többi tanácsait is itt köszönöm meg.
15. Dobó Á.: id. m. 77., Barbieri: Epigraphica 14 (1952) 41-48, Aspetti della politica di S. Severo.
16. Építkezésre utalhat annak az igen töredékes feliratnak a szövege, amelyet a canabae területén találtak. Ltsz.: 64.10.256. Szilágyi J.: Bp. R. 15 (1950) 451. v.ő. Fitz J.: Acta Arch. Hung. 11 (1959) 242, 15. sz.
17. A cikkben közölt fényképeket Molnár Ilona, a rajzot Málik Éva készítette. Munkájukat itt köszönöm meg.

MARGIT NÉMETH

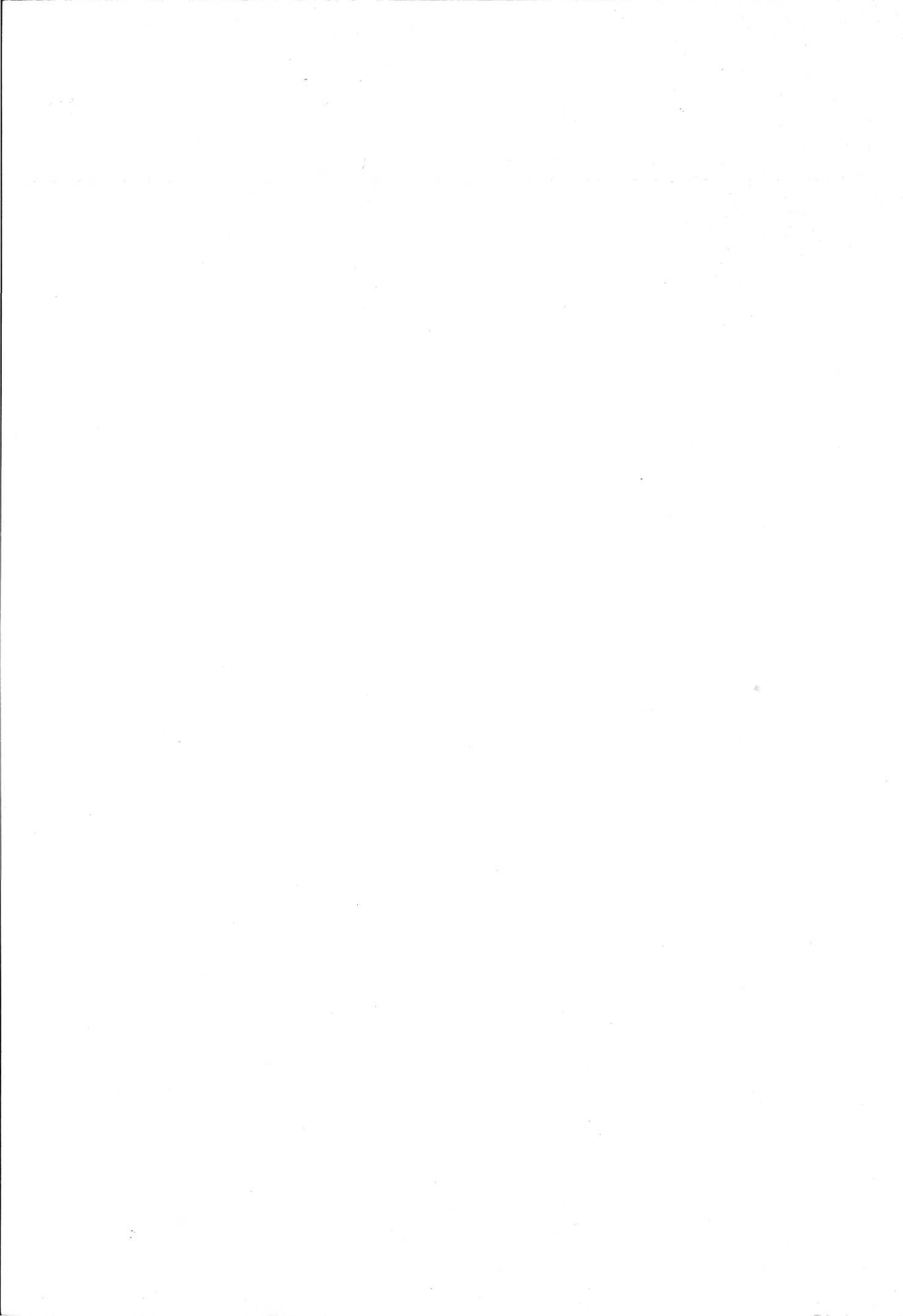
A FURTHER EPIGRAPHIC MONUMENT FROM AQUINCUM OF THE VISIT OF SEPTIMIUS SEVERUS IN THE YEAR 202 A. D.

From the southern side of the market place at today's Kórház Street Budapest, 3rd district a limestone base came to light, originally the center of the Aquincum legionary camp. (Inv. No. 70.10.19.) The stone monument is gravely damaged, the upper part and the left corner of the field bearing the inscription is broken off, thus relying on the existing left side the original size could be determined. (Its width was 54, its height 45 cm., see Plate 204.) The inscription could be completed as follows: (Plate 203.) /..... /pro salute Imp(eratorum duorum) /L(ucii) Sept(imii) severi et An(tonin)i Aug(ustorum duorum) /L(ucius) Baeb(ianus) Caecilianus /⁵ le g(atus) Aug(ustorum duorum) pr(o)pr(aetore) / ob re duc(tam) legionem II Adi(utricem). Several possibilities offer themselves for completing the name of the deity missing in the first line, bearing in mind the Pannonian inscriptions set up in the honour of the two emperors, e. g. I O M, Victoriae Augustae, and probably also a statue was erected on the base.

Relying on this recently found inscription, it can be considered already a proven fact that the visit of the emperors took place at the time when the office of governor was held by L. Baebius Caecilianus. (As to the person of the governor and the visit of the emperors, see the bibliography under notes 2-9.) Also the legio II Adiutrix took part in the Parthian war and arrived at its permanent garrison returning from the east together with the two emperors and with the other troops travelling home to the west. In its absence the legio III Flavia of Viminacum was stationed at Aquincum. Up to the present the date of this substitution was debated, since there is an inscription reporting about the III Flavia having been stationed here, and, at the same time, it also makes mention of governor Q. Caecilius Crepereianus (Plate 205.). (Cf. ref. 12, 13, 14.)

The recently found inscription doubtlessly indicates the return of the legio II Adiutrix from the second Parthian war and, at the time of the imperial visit, the governor was L. Baebius Caecilianus. However, at its return, the legio II Adiutrix met here with the legio III Flavia, which then returned to its permanent garrison soon. Most probably also the change of governor took place then; the more so, because in those years governors were holding their offices for two years. (Note 15.) Consequently, the said change of governor ensued either at the time of the imperial visit, or immediately thereafter. Then again, the legio III Flavia left Aquincum already during the governorship of Q. Caecilius Rufinus. Thus both inscriptions can be dated to the year 202 A. D. one to spring, the other to a somewhat later time.

(Plates: 203-205)

МАРГИТ НЕМЭТ:

НОВЫЙ ПАМЯТНИК С НАДПИСЬЮ, СВЯЗАННЫЙ С ПОСЕЩЕНИЕМ АКВИНКУМА СЕПТИМОМ
СЕВЕРОМ В 202 ГОДУ

В центре аквинкумского военного лагеря /Будапешт, р/н III, на южной стороне рыночной площади по ул. Корхаз/ был обнаружен известняковый пьедестал с надписью /инв. № 70.10.19/. Памятник значительно пострадал: верхняя часть и угол поля надписи отколоты, однако по сохранившейся обратной стороне можно определить первоначальные ее размеры: ширина 54 см, высота 45 см /рис.204/. После восстановления надпись выглядит следующим образом /рис.203/ [: /pro salute Imp(eratorum duorum) / L(ucii) Sept(imii) Severi] et An / [tonin]i Augg(ustorum duorum) / L(ucius) Baeb(ius) Caecilianus /⁵ [le]g(atu)s Augg(ustorum duorum) pr(o)pr(aetore) / [ob re]duc(tam) leg(ionem) II Adi(utricem). При восстановлении нехватящего в первой строчке божественного имени напрашивалось несколько вариантов, если учитывать паннонийские надписи, поставленные в честь двух императоров. Здесь могло стоять, например, IOM или Victoriae Augustae. Очевидно также, что на обнаруженном пьедестале стояла когда-то статуя.

Обнаруженная надпись свидетельствует о том, что приезд Цезаря падал еще на время официальной деятельности наместника Л. Бебия Цецилиана. /В отношении наместника и о посещении Аквинкума цезарем см. литературу, указанную в сн.2-9./ Легион II Адиутрикса, также принявший участие в парфянской войне, прибыл на свою постоянную ставку вместе с другими отрядами, возвращающимися вместе с императорами с востока на запад. Во время отсутствия легиона в Аквинкуме его замещал виминацкий легион IIII Флавия. До сих пор вопрос о времени замены легиона является дискуссионным, поскольку о пребывании в Аквинкуме IIII Флавия свидетельствует другая надпись, которая упоминает и имя наместника К. Цецилия Креперяна /рис.205/ /ср. сн. 12, 13, 14./.

Новая надпись ставит вне всяких сомнений, что возвращение с парфянской войны легиона II Адиутрикса в Аквинкум произошло во время наместничества Л. Бебия Цецилиана. Легион II Адиутрикса застал по приезде на место легион IIII Флавия, который однако в скором времени ушел на свою постоянную ставку. Вполне возможно, что именно в это время произошла и замена наместника, поскольку наместники назначались обычно на два года /сн. 15./ Смена наместника, таким образом, произошла или во время приезда цезаря или непосредственно после его отъезда. Легион IIII Флавия покидает Аквинкум уже при наместнике К. Цецилия Руфина. Обе надписи можно отнести к 202 году, одна из которых была сделана весной этого года, а вторая несколько позднее.

/Рис. 203-205/

A LEGÚJABB AQUINCUMI FAHORDÓ-LELET

1975. év nyarán az aquincumi rommező ÉK-i sarka és az Esztergomi vasutvonal között, a Sujtás és a Keled u. sarkán, a 3. sz. budai főnyomócső földmunkálatai során, 7 m mély aknát ásott a markológép. A feltörő talajvizben és az iszapban körben elhelyezkedő famaradványokat vettek észre a munkások, melyet jelentettek a múzeumnak. (206. kép) A helyszínen megállapítottuk, hogy földbeásott, másodlagosan kutbélésként felhasznált római kori fahordó került elő, melyhez hasonló darabokat találtak már a 30-as években a gázgyári két gázometer építése során.¹

Minthogy római kori famaradvány kiemelése alapos szakértelmet igényel, a leletet azonnal jelentettük a Múzeumi Módszertani Központnak. Munkatársuktól, Szalay Zoltántól utmutatásokat kaptunk a hordó kiemeléséhez, a továbbiakban ennek megfelelően végeztük a leletmentést. A hordót függőlegesen ásták a földbe, alját és tetejét kiütötték. A hordó felső peremének belső átmérője 60 cm. A dongák hossza 150 cm, szélessége 9-11 cm között van.² A dongákat faabroncsok tartották össze. A hordó mellett dörzstál töredékek (207. kép), egy ép agyagmécses (208. kép) és állatcsontok voltak. Az állatcsontanyagot Matolcsi János az alábbiakban határozta meg³:

- "1. Szarvasmarha (*Bos primigenius f. taurus* L. 1758) jobb oldali szarvcsapja. A szarvcsap előre hajló, ovális alapu. Legnagyobb átmérője 74,2 mm, legkisebb átmérője 53,8 mm, báziskörmérete 212,00 mm. Jól fejlett nagy testű állatból való, talán bika lehetett. (209. kép)
2. Szarvasmarha (*Bos primigenius f. taurus* L., 1758) bal oldali szarvcsapja. A szarvcsap kifejlett, adultus koru állatból való, ovális alapu. Legnagyobb átmérője 48,3 mm, legkisebb átmérője 40,1 mm, báziskörmérete 143,00 mm. Kis testű állatra mutat. (210. kép)
3. Szarvasmarha (*Bos primigenius f. taurus* L., 1758) jobb oldali szarvcsapja, a hullámos fejlél egy töredékével. Kifejlett állatból való, de az előbbi kettőnél jóval kisebb méretű. Legnagyobb átmérője 45,2 mm, legkisebb átmérője 36,4 mm, báziskörmérete 130,00 mm. Hosszusága becslés alapján 177 mm-nek látszik. Tőben határozott vágásnyom fedezhető fel. Viszonylag kis testű brachyceros típusu állatra mutat. (211. kép)
4. Szarvasmarha (*Bos primigenius f. taurus* L., 1758) jobb oldali hátulsó lábközépcsontja (metatarsus). Hosszusága 210,3 mm, formája karcsu, rajta zöldes színű fémtárgytól eredő oxidációs nyom, továbbá vágás és rágás nyomok láthatók. (212. kép)

A csontarányok téhennek megfelelőek. Ilyen alapon számítva, az állat 112 cm marmagasságú lehetett. Teljesen kifejlett adultus koru állat volt, amely tényt az epiphysisek elcsontosodottságából és az izomtapadási felületek fejlettségéből állapítottuk meg.

5. Juh (*Ovis ammon f. aries* L., 1758) jobb oldali hátulsó lábközépcsont (metatarsus) proximalis fele. Proximalis epiphysisének szélessége 25,5 mm. (213. kép)"

A hordó dongák lemosása után megállapítottuk, hogy azokon több helyen beégetett bélyegzések láthatók. A betük igen jól olvashatók, kivéve azt a darabot, ahol a hordó dugója hiányzik, s ezáltal a felirat is csonka, értelmezése nehézséget okoz.

A következő bélyegző az egyik dongán kétszer, egymás alatt ismétlődik (214. kép)

EXPAC NTR VAL LEG II AD

Másik dongán ugyanez a szöveg olvasható. (215. kép).

Azon a dongán, ahol a hordó dugója volt, de sajnos a dugó a leletmentés során nem került elő, bevéssett jel látható (216. kép).

Efölött talán FIV, ezenkívül több, számunkra értelmetlen karcolat.

A bélyegzők szövege hasonló a régebben előkerült hordók bélyegeihez, ugyanakkor jelentős eltéréseket is találtunk. A régebbi leletek bélyegein az első szó, immune volt, a legújabb darabon viszont ex pac, a következő in ratione kifejezést ligaturában irták, nem egyforma módon, a régebbieknél I NR ennél NR.

Az Aquincumi Muzeumban lévő, restaurált hordón a dugónál a vámtisztek és a vámbérlő neve olvasható. Lehetséges, hogy a részünkről nem értelmezhető töredék (FIV) is a vámtiszt, vagy a vámbérlő nevének töredéke. Az egyik régi hordón lévő RI töredéket Kuzsinszky Bálint Illyrici portorii-nak értelmezte. Ha a 216. képen bemutatott dongán látható töredéket (T HR) Thraciae-ra egészítjük ki, ez esetleg a p.p. ripae Thraciae-ra vonatkozhat.

Dobó Árpád az illyricumi vámról írott összefoglaló munkájában⁴ megállapítja, hogy az a II. sz. elején (Hadrianus, vagy Domitianus uralkodása alatt) a ripa Thraciae-val bővült és elérte a Fekete-tengert. Lényegében azonos nézeteket vall a kérdésben F. Vittinghoff⁵ is, Nesselhauf és Dobó kutatási eredményeit is felhasználva.

Az új hordó mérete, formája azonos a régebbiekkel, valószínűleg azokkal egy időben és egy helyen készült. Az egyik régi hordón lévő KAR felirat alapján Kuzsinszky a hordók készitési helyét feltételelesen, Carnuntumnak határozta meg.

A hordók készitési idejét Kuzsinszky Bálint a II. sz. közepére teszi, s ez a datálás a bélyegzők és a kísérő leletek alapján a mi hordónk keltezését is megadja.

A hordó faanyagát Stieber József megvizsgálta, szakvéleményét lásd e kötetben.

A hordók tartalmára vonatkozóan nem tudunk semmi biztosat megállapítani. Kuzsinszky Bálint feltételezte, hogy a katonai kórház számára vámmentesen bort szállítottak benne. Ez a feltételezés igen valószínű, mivel a tartomány saját szőlőművelése éppen a II. sz. közepe után virágzott fel.

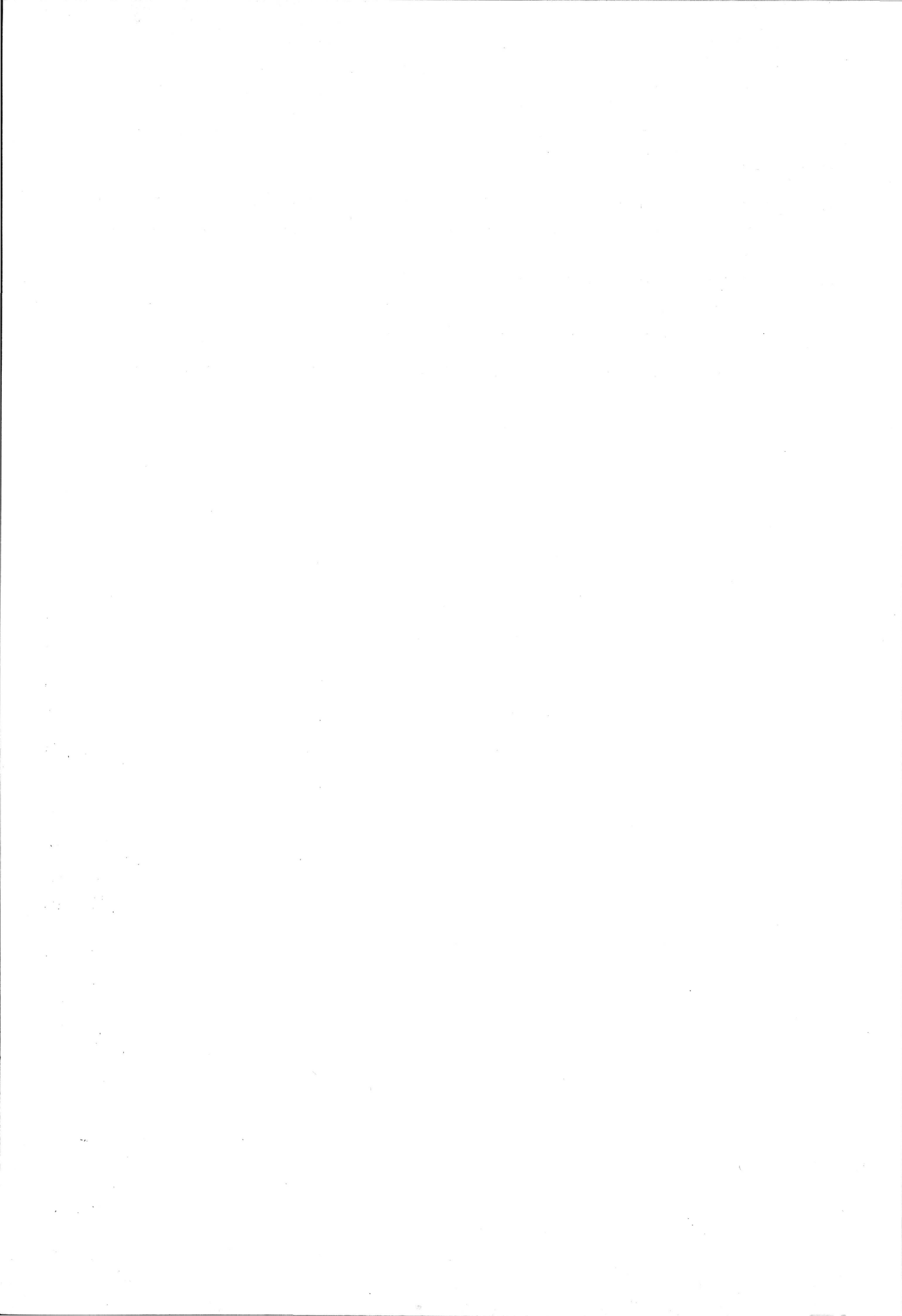
A hordó lelőhelye mellett, ettől Ny-ra huzott árokban, jóval magasabb szinten, római falmaradványok, K-i részén ugyancsak, és itt a falak között későrómai téglasir került elő. Bár nagyobb arányú leletmentést nem végezhattunk, annyit megállapíthattunk, hogy a hordó közelében műhelyre utaló maradvány nem került elő, de a gáztartályok közelsége miatt mégis a fazekastelephez tartozónak kell tekintenünk ezt a legújabb darabot is.

(Képek: 206-216)

JEGYZETEK

1. Kuzsinszky B.: A gázgyári római fazekastelep Aquincumban. Bp. R. 11 (1932) 71-87.
2. A hordó ürtartalmát Héjjas Pál számította ki (25 római amphora), közreműködését köszönjük.
3. Matolcsi János szives közreműködését köszönjük.
4. Á. Dobó: Publicum Portorium Illyrici. Diss. Pann. II. 16. Bp. 1940. 144-134.
5. F. Vittinghoff: Portorium, PWRE. 22. 1. Stuttgart 1953. 346-399.

A mellékelt fényképeket Tóth Attila, Molnár Ilona és Gyökér László készítette.

MÁRIA PETŐ

THE LATEST AQUINCUM WOODEN CASK FIND

A Roman wooden cask imbedded in the mud was found north-east of the Aquincum ruin field, at the intersection of the Sujtás Street and the Esztergom railway enhancement in course of the no. 3 pipeline laying works of Buda in seven metres depth. The top and bottom of the cask were not found, its staves though and hoops, also made of wood, were lifted out piece by piece and were taken to be restored.

After the staves had been cleaned, the several times repeated text of a branded mark: EXPAC NTR VAL LEG II, AD appeared. The letters THR on the marking-iron unfortunately preserved only in fragmentary condition near the stave of the cask were determined as an abbreviation of the text: p.p. ripae Thraciae. Next to the cask there were the sherds of a 2-3rd century A.D. mortar bowl, a complete clay lamp, and some animal bones.

The cask belongs to the earlier excavated and published ceramic workshop at the Gas Works cask finds.

(Plates: 206-216)

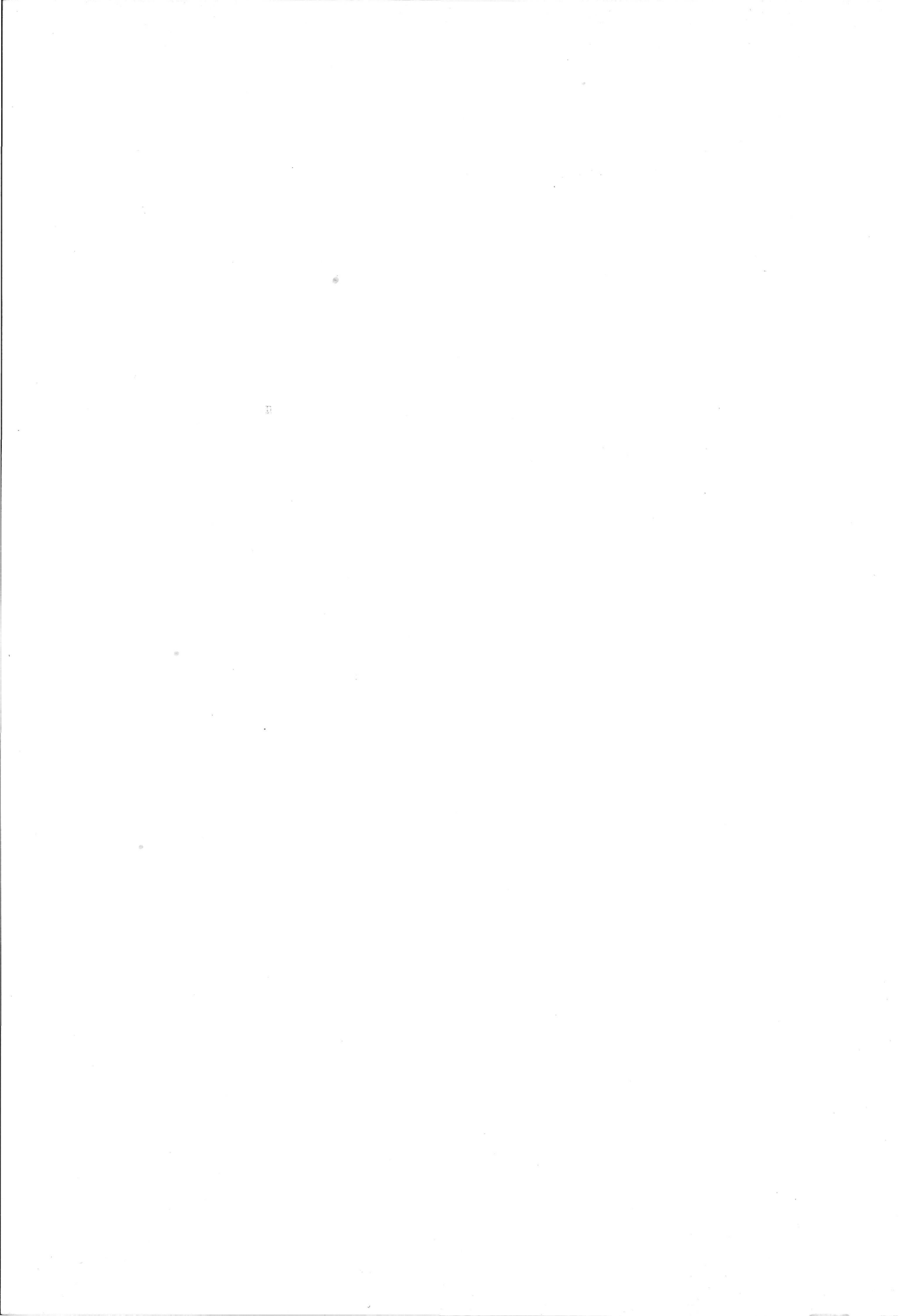
МАРИЯ ПЕТЁ:

НОВАЯ НАХОДКА ДЕРЕВЯННОЙ БОЧКИ В АКВИНКУМЕ

К северо-востоку от аквинкумских руин, на месте, где ул. Шуйташ смыкается с железнодорожной насыпью, во время прокладки главной напорной трубы № 3 была найдена на семиметровой глубине деревянная бочка, вкопанная в ил. Верх и дно бочки были пробиты, доски, а также обручи, поднятые нами в отдельных фрагментах, были переданы реставраторам. После реставрации на бочарных досках стало заметным клеймо с надписью ЕХРАС NTR LEG II. AD. Буквы NTR мы определили как сокращенное P. P. girae Thraciae. Рядом с бочкой были обнаружены фрагменты блюда для размола, глиняный светильник, сохранившийся в целости, а также кости животных.

Бочка относится к кругу опубликованных находок подобного характера, обнаруженных уже ранее на территории газового завода.

/Рис. 206-216/

AZ 1975-BEN AQUINCUMBAN FELTÁRT RÓMAI KORI HORDÓ XYLOTOMIAI VIZSGÁLATA

A szóban forgó hordóból Pető Mária néhány donga és faabroncs darabot juttatott hozzám. Valamennyiből előzetes duzzasztás után a három xylotomiai síknak megfelelő metszetek és törésfelületek készültek. A metszetek mikroszkópi preparátumok formájában kerültek vizsgálatra. A deszkadarabok szerkezeti orientációja az eltelt idők folyamán lényegesen nem változott, és a sejtfallszerkezet is viszonylag jól megőrizte eredeti tulajdonságait. Az abroncsok azonban, feltehetően többek között már a gyártáskor keletkezett erős mechanikai igénybevétel miatt a fosszilizáció folyamán erősen megváltoztatták a sejtrendszer szabályosságukat, miáltal a xylotomiai síkok nagymértékben elhajoltak, és egymás fölött elcsuszdtak. Az így létrejött nyiró és nyomóerők a sejtfall szerkezetet egyrészt elszaggatták, másrészt elcsavarás mellett összepréselték. E körülmény az utóbbiak mikroszkópos vizsgálatát és a szerkezetben való tájékozódást rendkívül megnehezítette, amihez hozzájárult szekunder anyagok utólagos berakódása is. Ezt kiküszöbölendő minden darabból a legkülönbözőbb irányu metszetsorokat kellett készíteni abból a célból, hogy az egyes felületeket, illetve felületrészeket néhány metszeten meg lehessen találni. Így sikerült az abroncsok kielégítő mikroszkópi vizsgálata és értékelése.

A mikroszkópi vizsgálatok eredménye a következő:

Dongadarabok: valamennyi darab azonos szerkezetűnek bizonyult, ezért egységesen ismertetem őket. Homokxil fa, egysoros bélsugarakkal. Összetett gyantájratok mind a hosszanti elemek közül, mind pedig a bélsugarakból hiányoznak, éppugy, mint a haránt tracheidák. A hossztracheidák radiális falán egy sorban vermes gödörkék fordulnak elő. A bélsugár keresztvezetési mezőkben kettő - három gödörke van, a gödörkék formai változása abietoid típusu.

A bélsugár sejtek tangenciális fala négy-nyolc gödörkével rostaszerűen gödörkézett, tehát ez is abietoid típusu. Ezen és más bélyegek alapján megállapítható, hogy a deszkák a jegenyefenyő (*Abies alba*) fájából származnak.

Az abroncsok faanyaga heteroxil, szórt likacsu. A gyűrött anyagban is felismerhetők a magányos és a halmozott bélsugarak. Utóbbiakra jellemző, hogy több évgyűrűn keresztül követhető. A hosszanti elemek közül jellemző a tracheák, melyeknek fala alternáltan és részben szórtan vermes gödörkés. A trachea perforáció számos megfigyelés alapján egyszerű és néha gyengén peremes. A vizsgált anyag így a gyertyán (*Carinus betulus*) fájával azonosítható.

A mikroszkópi vizsgálatok kiegészítése és néhány részlet pontosabb megfigyelése céljából scanning elektron mikroszkópi (streoszkán) vizsgálatokhoz is készítettem preparátumokat. E célból sztereo mikroszkóp alatt megfelelő irányban két három milliméteres darabot törtem, illetve hasítottam le, melyeket a rézhengerekre való ragasztás után arannyal gőzöltek. A vizsgálatok az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Természettudományi Karának birtokában lévő japán Jeol JSM 50 A típusu scanning elektromikroszkópján történtek 300-6000-szeres nagyításban. Ez alkalommal a fentebb leírt bélyegek jól ellenőrizhetők voltak, s a vizsgálatokról fényképfelvételek is készültek. (217-220. kép)

Aquincumi fahordókból nem első ízben került elő a jegenyefenyő deszkája. Hollendonner F. 1932-ben állapította meg először a jegenyefenyő hordókészítésre való felhasználását (Hollendonner, apud Kuzsinszky B. 1932). Ezt követően a magyarországi római korból az Abies több ízben is felbukkant. 1955-ben Pécssett római utat tártak fel (Szabó Pál Zoltán), melynek szegélyét az építők rőzsével támasztották meg. A rőzseanyagban xylotómiai vizsgálattal az Abies többéves ágdarabjait mutattam ki. 1957-ben Kaba Melinda muzeológus Aquincumban római fakoporsót tárt fel (a mai gázgyár területén), melynek anyagában az Abies deszkáját találtam meg. 1969-ben Vadász Elemér professzor juttatott hozzám Gorsiumból (Tác) római kori faszeneket, melyek a XIV. számú római épület fapadlójából valók. Az anthrakotómiai vizsgálattal ezek ugyancsak az Abies maradványainak bizonyultak. 1969-ben Bóna Istvánné muzeológustól kaptam Intercisa-i (Dunaujváros) római kori faszéndarabokat. Ezek a mai viztorony területéről valók a 6/3. szelvény 7. ásónyomából. Közük az Abies faszeneit is kimutattam. Ugyanott a 4-5/6. szelvény 16. gödréből előkerült bronzveret fabetéje is Abies fájából készült.

A kultúrtörténeti értékelés nem vihető keresztül egyértelműen. Ma a jegenyefenyő (Abies) a nyugati határszéleket kivéve, természetes állományban nem fordul elő Magyarországon. Honnan és hogyan került akkor ez a faanyag az említett helyekre? Ha importra gondolunk, akkor esetleg feltételezhetjük, hogy fausztatással. Ez esetben, legalábbis ami az aquincumi és intercisai koporsót és deszkákat illeti, kézenfekvőnek látszik, hogy a fát valahonnan a Kárpátokból, vagy a bécsi térségből usztatták le a Dunán. Gorsiumba már szárazföldi uton kellett eljutnia. Nehezen gondolható el azonban, hogy Pécs környékén utépítéshez vagy javításhoz szolgáló rőzseanyagot a rómaiak távolabbi vidékről importáltak volna. Ez azt jelentené, hogy abban az időben (i.sz. II-III. sz.) a Mecsekben a jegenyefenyő még spontán élt. Ezt alátámasztják pollenanalitikai és egyéb vizsgálatok, melyek a korra nézve a klíma mainál óceánikusabb jellegét, s ezzel kapcsolatban különösen a bükk és a gyertyán vegetációs előretörését igazolják. Ezzel együtt kellett járjon az Abies nagyobb elterjedése is. Egyáltalán nem lehetetlen, hogy ebben az időben a jegenyefenyő nemcsak a Mecsekben, hanem a Pilisben, Gerecsében és a Bakonyban is nagyobb mennyiségben előfordult.

A szóbanforgó aquincumi hordók azonban nem a helyszínen készültek. Ez esetben viszont a hordók anyagának kiválasztásánál az egykori római készítőik céltudatos válogatására kell gondolnunk. A jegenyefenyő fája ugyanis igen tartós, és folyadékoknak ellenálló, amit ez alkalommal a talált faanyag jó megtartása is bizonyít.

Igy viszont az sem lehetetlen, hogy az Abiesnek a mai Magyarország területén csaknem teljes hiánya nemcsak a klimatikai változás, hanem a rómaiak céltudatos irtó tevékenységének (a jó faanyag miatt) is a következménye.

(Képek: 217-220)

XYLOTOMIC EXAMINATION OF THE ROMAN CASK UNEARTHED AT AQUINCUM
IN 1975

Archaeologist Mária Pető sent the author some pieces of board and wooden hoop of the cask in question. The pieces of board (of staves) are in a good state of preservation, still, the hoops are (presumably due to stresses as early as the time the cask was made) of a rumpled and ragged structure. Microscopic slides were made in three xylotomic planes of both. For scanning electron-microscopic purposes pieces of 3-4 mm. were broken and split off and then steamed with gold. As a result of the microscopic and electron-microscopic examinations it appeared that the staves had been made of fir (*Abies alba*) and the hoops of hornbeam (*Carpinus betulus*).

It was not for the first time that fir wood planks turned up from Aquincum wooden casks. F. Hollendonner discovered the use of fir for cask production for the first time in 1932 (Hollendonner, quoted by B. Kuzsinszky, 1932). Subsequently to this, in finds dating back to the Roman period in Hungary *Abies* turned up on several occasions. In 1955 a Roman road was excavated in Pécs (P. Z. Szabó), the border of which the builders had supported with fagot-wood. By means of xylotomic examination the author demonstrated several years old pieces of *Abies* twigs in the latter. In 1957 museologist M. Kaba unearthed a wooden coffin at Aquincum (in the area of today's gas works), in the material of which the author found planks of *Abies* wood. In 1969 Professor E. Vadász sent the author pieces of Roman-time charcoal from Gorsium (Tác), taken from the boarded floor of the Roman building No. XIV. As a result of anthracotomic examination these similarly proved to be remains of *Abies*. In 1969 the author received from museologist Mrs. I. Bóna some charcoal pieces from Intercisa (Dunaujváros) dating back to the Roman times. They have been found in the area of today's water tower, in the seventh spit of section 6/3. Among them the author also demonstrated pieces of charcoal made of *Abies*. At the same place the wooden filling of a bronze mounting turned up from the 16th pit of section 4-5/6 which was similarly made of the wood of *Abies*.

The evaluation in respect of cultural history is ambiguous. Except the western frontier regions, the fir tree (*Abies*) are not found in Hungary today. From where and in what manner could then this wood material have come to the mentioned places? If one thinks of importation, one may suppose that it was floated. In that case, at least as regards the Aquincum and Intercisa coffin and planks, it seems obvious that the wood was floated along the Danube from somewhere in the Carpathians or from the Vienna region. To Gorsium it must have arrived already on land. It is rather hard to imagine, however, that in the neighbourhood of Pécs the Romans would have imported the twigs for road construction or repairs from farther parts. This would mean that at that time (1-3rd century A. D.) the fir tree still lived spontaneously in the area of the Mecsek Hills. The latter presumption is supported by the results of pollen analysis and other examinations, which point to a more oceanic character of the climate at that time than at present and, hence, to the advance of *Abies* had to be present. It is not at all impossible that besides the Mecsek Hills the fir tree was to be met with in greater quantities also in the Pilis, Gerecse and Bakony Hills at that time.

Still, the Aquincum casks discussed here have not been made on the spot. In that case, however, we must think of a purposeful selection of cask material on the part of the Roman

manufacturers. The wood of the fir tree is very durable and resistant to liquids, which in this instance is also proven by the good preservation of the found wood.

Again, under such circumstances it is not impossible either that the almost complete absence of *Abies* in the territory of contemporary Hungary is not only a result of a change in the climate, but a deliberate deforesting activity of the Romans, to obtain good timber, contributed to it.

(Plates: 217-220)

ЙОЖЕФ ШИТБЕР:

КСИЛОТОМИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РИМСКОЙ БОЧКИ, ОБНАРУЖЕННОЙ В АКВИНКУМЕ В 1975 ГОДУ

От М. Петё ко мне поступило несколько фрагментов дощечек и деревянных обручей от вышеупомянутой бочки. Фрагменты бочарных досок имеют хорошую сохранность, тогда как обручи, повидимому, в результате и напряженности, возникшей во время изготовления бочки, оказались смятыми, с прерывчатой структурой. Из полученного материала были изготовлены микроскопические препараты в трех ксилотомических плоскостях. Для электронно-микроскопического анализа Scanning'a были препарированы с помощью излома и откалывания 3-4 миллиметровые экземпляры, отпаренные на золоте. Микроскопический и электронно-микроскопический анализы показали, что бочарные доски изготовлены из пихты /*Abies alba*/, а обручи - из граба /*Carpinus betulus*/.

Это не первый случай нахождения бочек, доски которых изготовлены из пихты. В 1932 году Ф. Холлендоннер первым установил применение пихты для изготовления бочек /см. у Б. Кужински, 1932/. С тех пор пихту неоднократно находили в Венгрии среди памятников римской эпохи. В 1955 году в г. Печ была открыта римская дорога /П. Сабо/, под край которой в качестве подпоры строители поместили хворост, в составе которого ксилотомический анализ определили наличие веток многолетней пихты. В 1957 году М. Каба открыла в Аквинкуме /на территории современного газового завода/ римский деревянный гроб, в материале которого нами были найдены, в частности, и пихтовые доски. В 1969 году проф. Э. Вадасом мне были переданы куски угля дерева от пола римского дома № XIV Горзиума /Таца/. Анфракотомический анализ определили их опять-таки пихтовыми. В 1969 году сотрудницей музея И. Бона мне были переданы фрагменты угля, найденные в римском слое Интерцизы /г. Дунауйварош/. Они обнаружены на территории современной водонапорной башни, на 7-ом штыке раскопчного участка 6/3. Среди них мы определили присутствие древесного угля пихты. Бронзовая бляшка, обнаруженная там же, в яме № I6 участка 4-5/6, имела деревянную основу, изготовленную из той же породы дерева.

Историческая оценка этих памятников, однако, не является простой. Дело в том, что в современной Венгрии, не считая ее крайнего пояса, пихта не встречается в природе. Откуда и каким образом проник этот материал в упомянутые места? Мы можем предполагать в ту эпоху наличие импорта в виде лесосплава. Этим легко объясняется нахождение пихты в материале Аквинкума или Интерцизы, переправленной туда по Дунаю откуда-то с Карпат или Венской области. Но в Горзиум можно было проникнуть лишь сухопутным путем. Трудно предполагать, что римляне для постройки или починки дороги в Пече обратились бы за импортным деревом. Его присутствие здесь означает, что в горах Мечек /около г. Печ/ в то время /II-III вв н.э./ пихта еще росла. Эту гипотезу поддерживают и палеонаналитические и другие исследования, доказавшие, что климат в ту эпоху на территории Венгрии был более океаническим, чем сейчас, что подтверждается и вегетативным продвижением букка и граба. Вместе с этим надо предполагать и более широкое распространение пихты. Можно думать, что пихта в то время произрастала не только в горах Мечек, но была и богато представлена во флоре Пилиша, Гереча и Бакони.

Однако бочки, обнаруженные в Аквинкуме, были изготовлены не на месте их нахождения, следовательно, надо считаться с тем, что римские ремесленники сознательно отбирали породу дерева. Пихта является очень стойким водоупорным

материалом, о чем, кстати, свидетельствует и хорошая сохранность дерева. В этом случае кажется вполне вероятным, что почти полное отсутствие пихты, на территории современной Венгрии является не только следствием климатологических изменений, но и сознательной деятельности римлян по вырубке этой /хорошего качества/ породы дерева.

/Рис. 217-220/

RÓMAI KORI SIRÉPITMÉNY ÉS SZENTÉLY DARABJAI CSILLAGHEGYEN

1974. szeptember - december hónapban a Budapesti Történeti Múzeum leletmentő ásatást végzett Budapest, III. (Csillaghegy), Árpád u. 6. sz. alatti telken. (111. ábra) Mivel a lelőhely területe magántulajdonban van, kertészetileg művelik, teljes feltárást nem végezhetünk. A mai felszín alatt kb. 60 cm-re faragott köveket és állatcsontokat talált a bejelentő házigazda, Wagner Nándor. A kő, mint az a későbbi feltárások során kiderült, egy igen kopott római szarkofág fedél volt. Ez alatt újabb, nagy méretű, faragott kövek kerültek elő. A szelvény rétegződése a felszíntől számítva a következő volt:

1. 60 cm-ig humusz.
2. Alatta 60 cm vastagságban zuzott kövekből készített kőpakolás, ebben a rétegben ÉNy-DK irányítású, nagy faragott kövek voltak.
3. Ez alatt, az előzőekre merőlegesen, tehát ÉK-DNy irányban, újabb nagyméretű kövek helyezkedtek el, szorosan egymáshoz illesztve.
4. A nagy kövek alatt zuzott kövekből készített feltöltés, már a mai talajvízszint alatt.

A gödörből igen sok, apróbb, építészeti tagozat, őrlőkö darab, kötél és mintegy 30 darab nagy méretű, díszesen faragott római köemlék került elő. A kövek alatt sok korhadt fadarab és csigamaradvány volt. A leletanyagban 2 db kisebb, római tegulatöredéktől eltekintve XIII-XV. sz. -i kerámiai anyagot találtunk, állatcsontanyaggal keveredve.¹

A faragott kövek eredeti funkciójuktól eltérően, másodlagos helyzetben kerültek elő. Ez a körülmény és a középkori kerámiaanyag arra engednek következtetni, hogy díszes római sirépitményt, vagy szentélyt szedtek darabokra a középkor folyamán és mocsár feltöltésére, ut, vagy gát építésére használták fel ennek darabjait. A terület az egykori óholocén Dunaág medrébe esik,² mai napig is rendkívül vízenyős terület. Csillaghegy és környéke a középkorban lakott volt, a közeli HÉV állomás területén XIII. sz. -i templomot találtak,³ és az Árpád-kori oklevelekben említett Kissing területe sem esett messze lelőhelyünktől.⁴

Kérdés, hogy az a római építmény, amelynek köveit elhurcolták, hol feküdt? Csillaghegy római korára kevés adatunk van, az őrtornyok a Duna parton helyezkedtek el.⁵

A csillaghegyi lelőhelyü, sajnos közelebről ma már nem lokalizálható I. sz. -i katonai sírkövek alapján kora-római temetőt tételezünk fel ezen a területen.⁶ Póczy Klára szíves szóbeli közléséből tudjuk, hogy a strand forrásai közelében keleti származású istennő szentélyét találták meg. Békásmegyeren és környékén római villa rusticákat tártak fel, tehát a hely római lakottsága elvitathatatlan. Tudjuk, hogy a római építményeket a középkorban előszeretettel szedték szét, s gyakran egész távoli helyekre is elhurcolták, így példaként említhetjük az intercisai, gorsiumi stb. köveket. Minthogy azonban ilyen hatalmas méretű köveket még a mai technikai lehetőségek mellett is nehéz megmozgatni, feltételezhetjük, hogy a közelben álló római épület anyagát használták fel a középkor folyamán.

Megjegyezzük, hogy csupán 5 kömléket volt módunkban kiemelni, ezeket az aquincumi muzeumba szállítottuk, s részletes leírásukat az alábbiakban adjuk:

1. Lsz. 75. 7. 1 Oltárkő (221-223.kép)

Plinthuson áll, felette hornyolatok és léctagokból való diszítés. Az oltár törzse téglatest alakú, hátoldala nincs megmunkálva. Előlapján a szöveget nem vésték ki. Két oldalsó lapján 1-1 hosszú, redőzött ruhás nőalak áll, kezükben kagylót tartanak. Abacusa ducszerű, acroteriumos, benne csavart indadisz, közte szarvasmarhafej. Az oltárkő tetején mélyedés lehetett, már kopott, ezért pontosan nem állapítható meg.

Méretetek:

M.: 120 cm, sz.: 48 cm, v.: 40 cm

Anyaga: mészkő. Állapota: ép.

Analógiáját az aquincumi anyagban nem találjuk, stiluskritikai alapon a II-III. sz. -ra keltezhetjük.

2. Lsz. 75. 7. 2. Építészeti tagozat, felirattal. (224-225.kép) Minden oldalán megmunkált, lapos kő hasáb, jobb oldala párkányszerűen megmunkált, felirat a keskenyebbik oldalán. Alja erősen égett. A kövön másodlagos megmunkálás nyomai láthatók a feliratos két sor alatt még egy sor felirat elképzeltet.

Méretetek:

H.: 133 cm; sz.: 73 cm; v.: 23 cm.

Anyaga: mészkő. Állapota: töredékes (bal oldalán).

A rajta lévő felirat olvasata Mócsy András feloldása alapján a következő:⁷

NOM : HER . RVTILI . V

AGATH . EMERVEN

azaz: Nom (ina) her (edum) Rutili U [1p...]

Agathemer (us) , Ven [---i lib (erto)]

3. Lsz. 75. 7. 3. Párkánykő (226.kép)

Trapéz alakú, íves szélű hátsó oldalán a felerősítésre szolgáló vaskapcsok részére két mélyedés látható.

Méretetek:

H.: 130 cm, sz.: 84 cm, v.: 16 cm

Anyaga: mészkő, állapota: ép.

4. Lsz. 75. 7. 4. Szarkofág előlapja (227.kép)

Szép megmunkálású, ún. "barokkos" keretelésű mező, felirat nélküli.

Felületén égési nyomok láthatók.

Méretetek:

H.: 132 cm, sz.: 55 cm, v.: 15 cm,

Anyaga: mészkő, állapota: töredékes.

5. Lsz. 75. 7. 5. Szarkofág előlapja (299. kép)

Téglalap alakú, sima keretelésű mezőben sírfelirat töredéke.

Méretetek:

H: 150 cm, sz.: 63 cm, v.: 15 cm

Anyaga: mészkő, állapota: töredékes.

A rajta levő felirat olvasata a következő:

Sex (to) Lucanio N [---], vagy M [---])
causidico qui v [ixit ann (os)])
XXVIII Lucanius F [ecit]) ---

A helyszínen maradt és visszatemetett köemlékek között 4 db. egy tömbből faragott kőcsatorna (228.kép) és 4 db nagy méretű küszökbő volt jelentősebb. Találtunk még sirépitmény sarokrészét alkotó kőhasábot, pillérszerű kiképzéssel, félköríves párkány töredékét, ciszterna szerű átluggatott követ. A kiemelt kövek a legjelentősebb darabok voltak, régészeti és epigráfiai szempontból egyaránt. Az épülettagozatok és feliratok együttes jelenléte diszes sirépitményre utal. Ilyen jellegű építményeket - sajnos nem eredeti állapotukban - Kelet-Pannóniából több helyről ismerünk. Helyileg legközelebb áll hozzánk az Aranyhegyi-árok menti II. sz. -i polgári temető anyaga.⁸

Legkézenfekvőbb az a feltevés, hogy ebből a közeli temetőből hurcolták el a faragványokat, persze az sincs kizárva, hogy Csillaghegyen is állhatott hasonló diszes sirépitmény, vagy sirépitmények. A feliratos kövek szövegének elemzése is érdekes adatokat szolgáltat Pannónia története szempontjából. A 75.7.5. leltári számú feliraton olvasható Sextus Lucanius (.....) ügyvéd neve, aki mindössze 28 évet élt. Az elhunyt a klasszikus római névadásnak megfelelő nevet viselt, a cognomen ugyan hiányzik a kövön, de első betűjének fele megmaradt, N vagy M betűvel kezdődött, feltehetőleg 8 betűhely fért még el a kövön, ha az alatta lévő sorban lévő szöveget V (ixit ann.)-ra egészítjük ki. Lucanius itáliai származású, neve Pannoniában ezen kívül 2 helyen fordul elő.⁹ Brigetiban (II. századi kövön) az Aquincumban (I. sz. végi kövön) Lucanius ügyvéd volt, causidicus. A császárkori latin nyelvben több szó is szerepel a jogász jelölésére: advocatus, iuridicus, iudex, pragmaticus, causidicus. A szó a causam dicere kifejezésből származik.¹⁰ Kubitschek megállapítása szerint a császárkorban, irodalomban és feliratokon egyaránt az advocatus mellett ez a legáltalánosabb kifejezés az ügyvédre.¹¹ A szerző idézi Quintilianust, aki a következőképpen determinálja a szót: "Orator, qui non clamorem modo sed omnia quae profutura sunt debet".¹² Ügyvéd feliratot eddig kettőt ismertünk Aquincumból Aur. Cladianus advocatus állított fogadalmi oltárt,¹³ melyet Óbudán a Polgár u. 3. sz. alatti telken találtak, és a Kerék u. 46-ban előkerült sirkövet, melyen pragmaticus szó jelöli az ügyvédet.¹⁴ Diósy György a pannoniai jogtanítással foglalkozó tanulmányában két joghallgatót, scholasticust említő feliratot idéz, mindkettő Aquincum körzetéből származik.¹⁵

A joggyakorlat pannoniai meglétének újabb, szép példáját szolgáltatja sírfeliratunk is. A köemléket a klasszikus névadás megléte, valamint a szép megmunkálás miatt a II. sz.-nál későbbre nem keltezhetjük.

A másik feliratos kövön szereplő Rutilius nomen is É-itáliai eredetű, Pannoniában ezen kívül négy helyen fordul elő, ezek mind korai kövek, I. sz. -ra és a II. sz. elejére keltezhetők.¹⁶ Rutilius nevének Aquincum körzetében ez az első előfordulása. Az oltárkő is egyedülálló az aquincumi anyagban. Elsősorban diszes, szépen megmunkált formájával tűnik ki. Schober összeállításában¹⁷, a síroltárokról szóló fejezetben, több, méretre és felépítésre is hasonló darabot találunk, melyek oldalán áldozó nőalakok állnak kezükben korsóval és paterával, kenyérrel, gyümölcssel, vagy más termékenységre utaló szimbólummal.

A mi darabunkkal azonos ábrázolást egyet sem találtunk, sem ebben a műben, sem más köemlékekről szóló összeállításban.¹⁸

Az oltárkő abacusán lévő szarvasmarhafej gyakori motívum az ókori kőplasztikában, a szarvasmarha és a termékenység fogalmának kapcsolata annyira közismert, hogy újabb taglalása már közhelynek számít. Oltárkövünk oldalán álló, hosszú, római ruhás nőalakok kezében tartott tárgy meglehetősen problematikus. A szembenézetből bal oldali alak kezében lévő, kifelé s lefelé fordított tárgy kagylóhoz hasonlít, erre vall a felső részén lévő betüremkedés is. (223.kép) A szembenézetből jobb oldali nőalak kezében széles, kihajló peremű tárgyat tart (222.kép). Felső részén ennek is megvan a betüremelés, ami a kagylókra jellemző, de a peremkiképzés miatt inkább tálra gondolhatunk. Annál is inkább, hiszen a kőfaragó igen aprólékos gonddal még az asszony frizuráját is érzékeltette, vajon miért ne véste volna ki a kagylókon szokásos barázdákat is? A bizonyosság végett természettudományos szak-

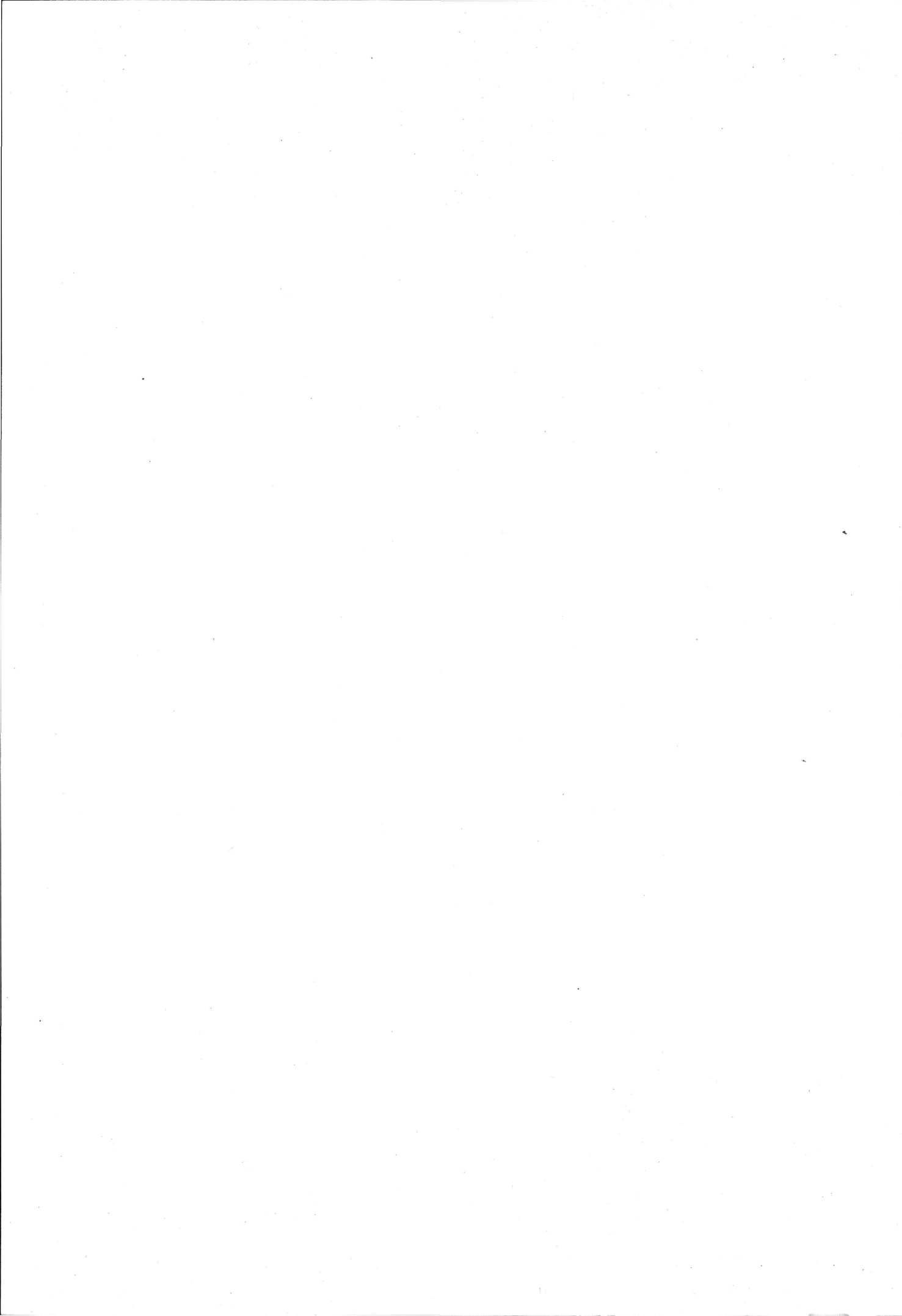
értő véleményét kértük, aki a nőalak kezében látható tárgyat az alábbiak szerint határozta meg:¹⁹ "valószínűleg keresztelőkagyló a világ legnagyobb kagylója, neve: Tridacna gigas Lam., átmérője az 1,5 m-t is elérheti."

Az oltárkő feliratát nem vették ki, ezért csupán formai alapon határozhatjuk meg rendeltetését, a rajta lévő vízi istennők és az áldozati szarvasmarhafej alapján szentélyben felállított oltár volt. A csillaghegyi strand forrásának közelsége, a helyszínen talált nagy méretű kőcsatornák, s az álló nőalakok jellege miatt esetleg forrásvédő nimfáknak állított szentély darabjai lennének, hasonló a közeli római strand területén Póczy Klára által feltárt forrásfoglalásokhoz,²⁰ a két lelőhely rokonsága nagyon is szembetűnő. Remélhetőleg az ötödik ötéves tervidőszakban, a csillaghegyi lakótelep építkezése előtti szanálásakor módunkban áll majd nagyobb ásatással tisztázni a felvetett kérdéseket a már védetté nyilvánított Árpád u. 6. sz. telken és környékén, valamint a csillaghegyi strand területén is.

(Ábra: 111, képek: 221-229)

JEGYZETEK

1. A kerámia anyag meghatározásáért Altmann Juliának tartozom köszönettel. A leletek a BTM Középkori Osztályán találhatóak.
2. Schafarzik-Vendl-Papp: Geológiai kirándulások Budapest Környékén. Bp. 1964. 238. 103. ábra.
3. Gyórfy Gy.: Budapest Története az Árpádkorban. Bp. Tört. I. 1973. 317.
4. Garády S.: Bp. R. 15 (1950) 437-444. Lócsy E.: Arch. Ért. 94 (1967) 206-212.
5. Bp. III. Kossuth Lajos üdülõpart 21; 59; 185. Nagy L.: BTM 3. (1934) 3-4.
6. Kuzsinszky B.: Bp. R. 7. (1900) 23. skk.
7. Mócsy Andrásnak szives segítségéért ezuton mondok köszönetet.
8. A pannoniai sirépitmények legutóbbi összefoglalása és a vonatkozó irodalom: G. Erdélyi: A római kőfaragás és kőszobrászat Magyarországon. Bp. 1974. 73-83.
9. A. Mócsy: Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. Bp. 1959. 164/13 és 186/24. CIL III. 11029 és 3599/
10. TLL. Lipsiae 1906-1912. VOL. III.
11. Kubitschek: Causidicus PWRE III. 1812.
12. Quint. inst. or. XII. 3, 4.
13. CIL III. 15158.
14. CIL III. 10531.
15. Diósy Gy.: A jogtanítás nyomai Pannoniában. Ant. Tan. 1-2 (1961) 99-103.
16. A. Mócsy: i. m. 151/2; 152/6; 153/23
17. A. Schober: Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien. Wien 1923. 177 skk.)
18. Nagy T.: Kőfaragás és szobrászat Aquincumban. Bp. R. 22 (1971)
19. A meghatározást végző Wagner Mária szives segítségét köszönöm.
20. Póczy K.: Aquincum első aquaeductusa. Arch. Ért. 99 (1972/1.) 15-31.

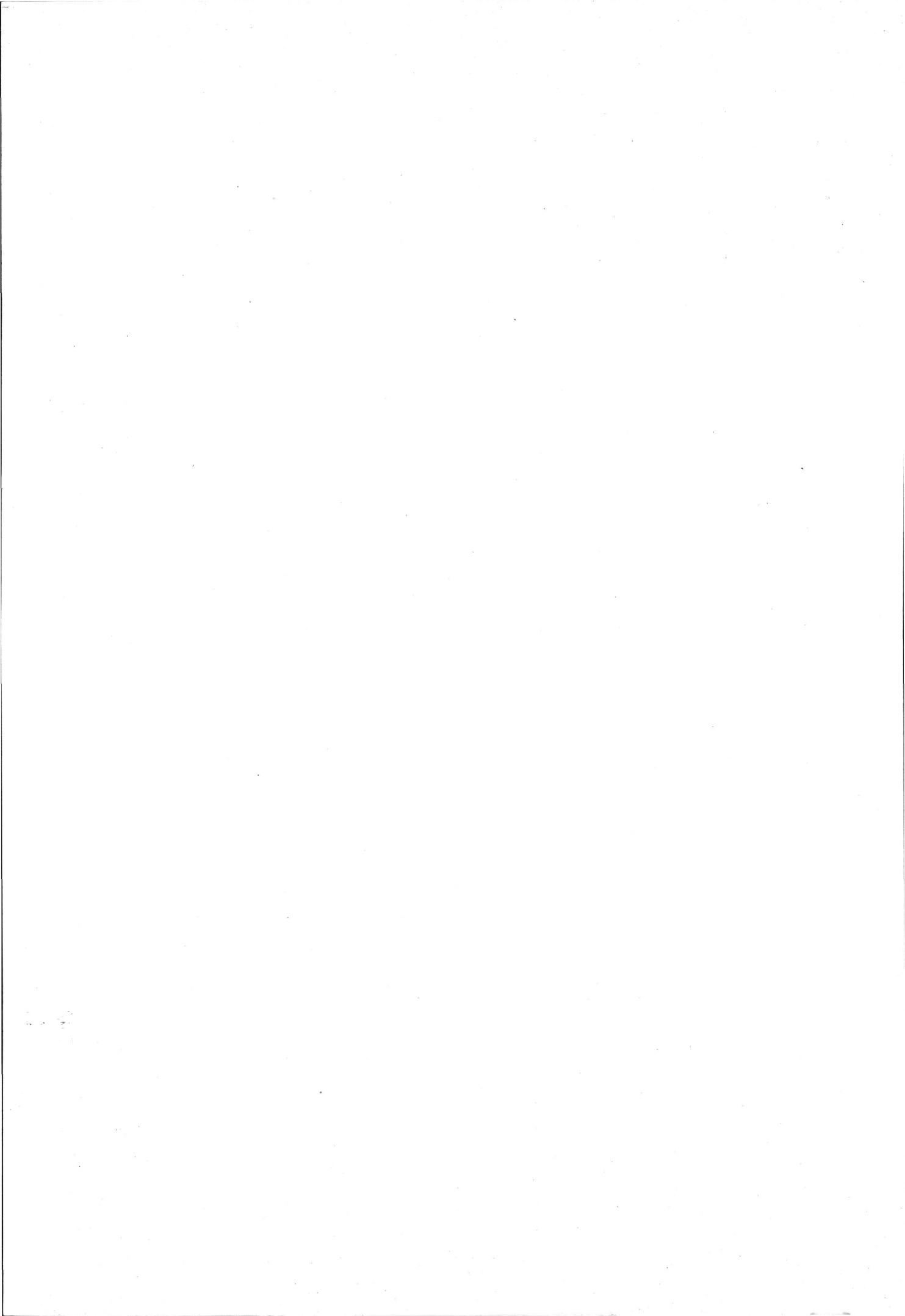

MÁRIA PETŐ

FRAGMENTS OF A ROMAN FUNERARY MONUMENT AND SHRINE AT CSILLAGHEGY

As a result of the rescue excavations conducted at No. 6, Árpád Road Budapest, 3rd district (Csillaghegy), about 30 decoratively carved stone relics came to light: the remains of a disintegrated funerary monument and shrine. As to be judged from the 15th century ceramic finds turned up there, in the Middle Ages the stones were used secondarily, for building dams or filling in marshes. Particularly interesting among the Roman relics is a beautifully finished altar-stone with marine goddesses holding shells represented on its two sides, further a fragment of a tombstone erected for an attorney... Sextus Lucanius, as well as a fragmentary inscription displaying the name Rutilius. It is hoped that the original provenances of these stones and their way of use in the Middle Ages will be cleared up by the excavations planned for the near future.

(Figures: 111, plates: 221-229)

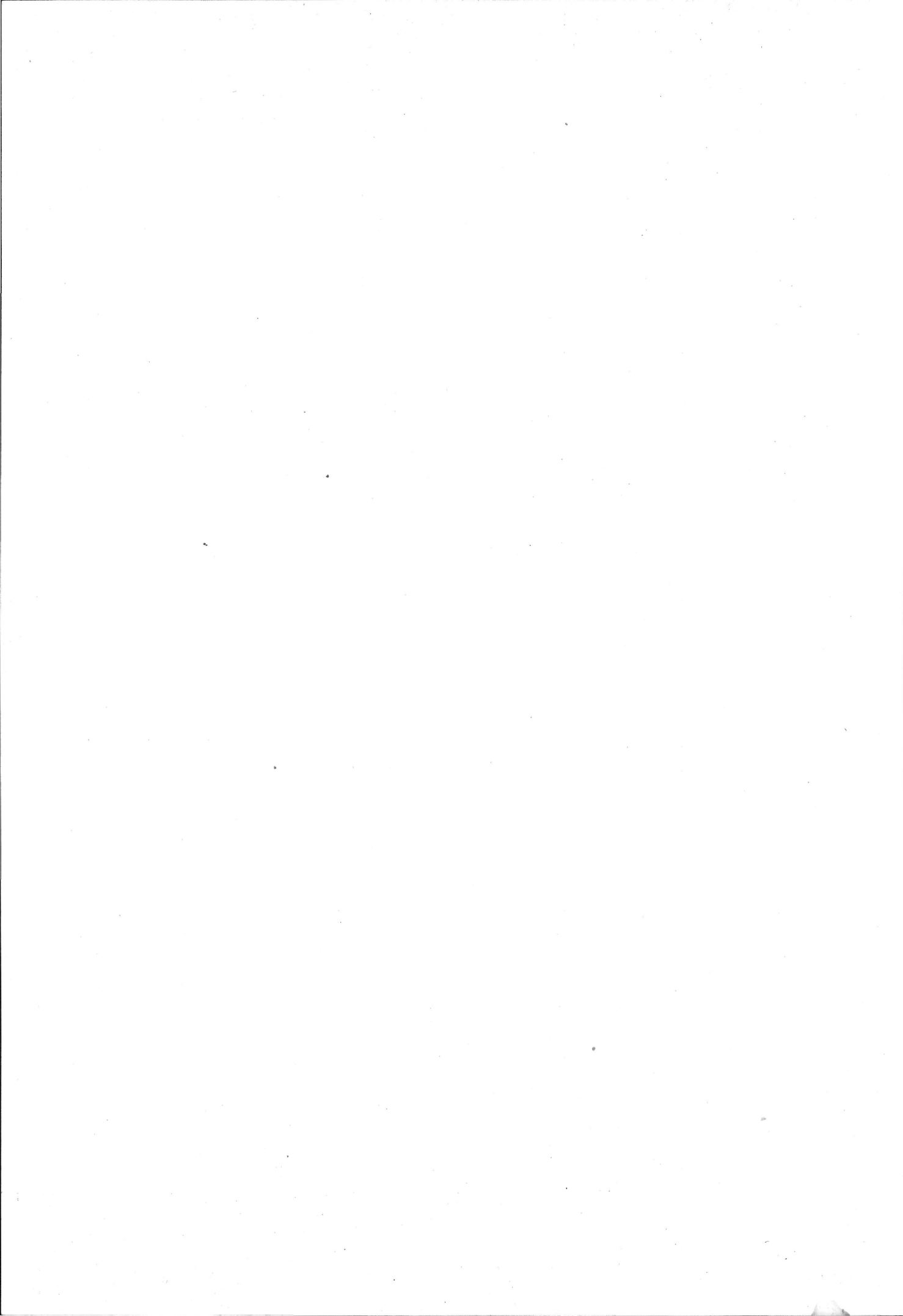
МАРИЯ ПЕТЁ:

РИМСКОЕ МОГИЛЬНОЕ СООРУЖЕНИЕ И ФРАГМЕНТ СВАТИЛИЩА НА Г. ЧИЛЛАГ

Во время раскопок спасательного характера, проведенных в г.Будапеште, III. г. Чиллаг, по ул. Арпада, дом 6 было вскрыто около 30 фрагментов разнесенного римского могильного каменного сооружения, богато украшенного резьбой, а также остатки святилища. Во время сооружения вала или при засыпке болота их вторично использовали, и, как свидетельствует найденная здесь же керамика XV века, это произошло в средние века. Среди римских камней особенно интересными являются алтарный камень без надписи, выполненный особенно тщательно, с изображением по обоим его сторонам водной богини, державшей раковину, фрагмент надгробия, поставленного юрсту Сексту Лукану, а также каменный фрагмент с надписью, содержащей имя Рутила.

Мы надеемся, что уточнение первоначального месторасположения обнаруженных римских камней и способа их использования в средние века станет возможным при запланированных на ближайшее будущее археологических раскопках.

/Фиг. 111, рис. 221-2. 9/

AZ AQUINCUMI AQUAEDUCTUS PILLÉREINEK 1975. ÉVI KUTATÁSA
/ELŐZETES JELENTÉS/

Az aquincumi polgárváros romterületével szemben, a BHÉV megállótól É-ra és D-re 510 m hosszúságban tártuk fel az aquaeductus 93 pillérét.¹ (60-61. ábra)

Főként a Szentendrei ut K-i oldalán kiszélesedő M-11-es főközlekedési ut építési tervéhez szükséges adatszolgáltatás miatt, rendkívül rövid, 3 hónapos határidő alatt kellett tisztázni a pillérek pontos nyomvonalát. Tekintettel arra, hogy a feltárás megindulása után váratlan és a munkát jelentősen akadályozó problémák adódtak, az ásatást úgy kellett megszervezni, hogy reflektorok mellett éjjel is dolgoztunk. Szükségessé vált az ásatás útjában álló elektromos és távbeszélő kábelek előzetes feltárása, ideiglenes áthelyezése, illetve kiemelése. Mindezek ellenére sikerült a vállalt határidőre a pillérek nyomvonalát rögzíteni és adatokat szolgáltatathattunk a tervezéshez. Ennek birtokában Topál József a FÖMTERV főmérnöke elkészítette az új M-11-es ut tervét, mely maximálisan figyelembe veszi a felszínre került pilléreket, és cca 300 m hosszúságban módot nyújt a bemutatásra.

A terv szerint a Dunakanyar felé vezető K-i és az ellenkező irányú Ny-i uttestek szélessége négy sávusra épül. Közöttük az elválasztó sáv 9-13 m széles, melyben a pillérek megtarthatók és bemutatathatók. A Ny-i utat lesüllyeszti a római kori járósíntre, ami a mai ut magasságot figyelembe véve mintegy 2,50 m mélyítést jelent. Egyedülálló, páratlan élmény lesz az észak fele menő kocsik utasai számára az ut magasságában megjelenő pillérek látványa, és az ellenkező irányból közlekedők számára pedig már a járónivótól kibontakozó pillérek és ivrendszerek. A terv módot és lehetőséget ad a pázsitos elválasztó sávban gyalogos szemlélődésre is.²

Óbudát ismerő Anonymus megemlékezik arról, hogy Árpád vezér amikor a Duna partjánál pihenőt tartott csodálkozott Attila király nagyszerű építményein. Ezek a polgárvárosi romok és a még magasan álló és jelenlegi Rómaifürdőből kiinduló vízvezeték pillérei lehettek.³

Nagy Lajos 1355-ben kelt határjáró levelében⁴ az első okleveles említést találjuk, a romokban heverő pillérekről és határjelzőül szolgáló falrészletekről.

Bél Mátyás⁵ a XVIII. szd. elején még elég nagy magasságban látta a vízvezeték maradványait.

Marsigli⁶ 1686 évi visszafoglaláskori térképén ábrázolja a maradványokat.

Érdekes adat, hogy a Műemlékek Országos Bizottsága 1878. -i⁷ ülésén elhatározták, hogy bizottságot hoznak létre a rendszeres ásatások szükségessége és az aquincumi pillérek megóvása érdekében.

Műszakilag Foerk Ernő⁸ foglalkozott az aquaeductussal. Leírja, hogy Zsigmond Gusztáv vette fel a pilléreket először. A rajz csak a felszínen levő pillér részletekre vonatkozott.

Az 1888. -i vasutépítéskor emelt vasuti töltés építése alkalmával kiszedték a Szentendrei országut nyugati oldaláról a fölösleges földet, melynek során nagy számban kerültek felszínre pillérek. Ugyanebben az évben kezdték meg a Szentendrei vicinális sinpárjának fektetését, melynek építéskor már tekintettel voltak a felszínen is látható maradványokra és a sínek lehetőség szerint kikerülték a pilléreket. Ugyanez történt 1911-ben⁹ a második sinpár fektetéskor.

Foerk Ernő szerint a vízvezeték a Szentendrei ut befordulásánál végződött és onnan földalatti csöveken folytatódott a tábor felé. Garády Sándor¹⁰ szerint a Nagyszombat utcai amfiteátrumig terjedt. Ugyanezt említi Szilágyi János¹¹ és Nagy Tibor¹² is. Szilágyi János¹¹ felhívja a figyelmet, hogy a Benedek Elek utcánál álló kápolna előtti u. n. Mária-kő pillér nem eredeti helyén van. A pillért 1938-ban az eredeti nyomvonalától nyugatabbra, a kápolna tengelyébe helyezték át. Jelen feltárásunk során hitelesítettük új helyén a pillért s megállapíthattuk, hogy részben modern beton, részben nagy alaku kövekből újból rakott 40 cm-es alapon áll az egykori pillér váll részének és boltív indításának részlete. Az aquaeductust a Római-fürdő forrásainak termálvize táplálta és ellátta a város fürdőit, háztartásait.¹³ A katonaváros területén az ivóvízvezeték más rendszerű vezetékének nyomait több helyen is feltárták.¹⁴ Ezek a vezetékek a Hármashatárhegy lábánál fakadó források vizét gyűjtötték össze és Ny-K-i irányba vezették a városba, illetve a Duna felé.

Póczy Klára¹⁵ a polgárvárost átszelő (59. ábra) aquaeductus¹⁶ forrásait tárta fel 1962-ben a Római-fürdői strand építése alkalmával. Ezekből a forrásokból emelő szerkezettel vezették a vizet a pillérek tetején beépített vezetékbe; vályuba, vagy csövekbe, ahogy azt Vitruvius¹⁷ leírja. Hogy Aquincumban ez a vezeték miből készült, az eddigi felszínre került maradványokból, teljes bizonyossággal nem állapítható meg. Felszínre került ugyan egy kővályu töredéke, de ez még nem dönti el egyértelműen a kérdést. A feltárás során az egyes tömbök tetejét gondosan kitisztítottuk, átvizsgáltuk és több helyen 16 cm átmérőjű, függőleges, hengeres nyílást találtunk, belsejében ólomcső maradványával. Ezekkel a csövekkel kivezetéseket létesítettek a Ny-i, illetve K-i városrész fele. A pilléreket 40 cm-es vastag falak kötik össze, amelyek, mintegy lefalazást, elválasztást képeznek a K-i és a Ny-i városrész között. Ez az összekötő falrendszer a feltételezett D-i városfalig tart, azután megszűnik. Találtunk téglával és kővel burkolt csatorna részleteket, melyek ugyancsak a város fele ágaztak le. Sajnos ezek konstrukcióját éppen úgy nem lehet megállapítani, mint azoknak a faragott kőtömböknek sem, melyek esetleg a castellumhoz tartozhattak. Hasonlóan nem tudtuk átmentseni a déli városfalnak feltételezett faltömböt sem. Nyugaton az ásatás útjában állott a BHÉV sínpár, melyet 2,10 m ürszelvényen belül nem közelíthettünk meg, keleten pedig szelvényeink szélén húzódott egy 10.000 V-os elektromos kábel, melynek kiemelésére és áthelyezésére nem volt lehetőség. A problematikus részleteket feltárhatjuk majd az ut építése alkalmával. (230-246. képek)

A feltárt pillérek 3 m-es közökben követik egymást, ahogy ezt Foerk közreadott helyszínrajzán is rögzíti. Noeh Ferenc érdeme, hogy Foerk helyszínrajzát hitelesítő mérésekkel értékelve, azonosíthattuk a Foerk által már ismert és most feltárt pilléreket.

Egy-egy pillértest 1 m széles, 1,60 m hosszú és - 15 cm-es kvaderkövekből falazott - magassága 1,45 m. Alapfala körben 15 cm-el szélesebb a pilléرنél és 60 cm magas. A boltválnál 50 cm széles és 15 cm vastag ékalaku köveket illesztettek egymáshoz és ebből alakították a pilléreket összekötő 1,50 m magas iveléseket.¹⁸ Két helyen in situ találtunk két-két pillért és az összekötő ivelést.

A pillérek tetején amorf szivacsos képződmények vannak, amelyek legtöbb helyen körülvesszik a boltvállakat és a koronákat. Foerk megfigyelte,¹⁹ hogy ezek alól a tömbök alól több helyen kitermelték építkezések alkalmával a hibátlan, jó minőségű kvaderköveket. A tömbök a föld felszínén álltak hosszú időn, évszázadokon keresztül, s nem egy esetben az említett kőbontás alkalmával lezuhantak, eredeti helyüktől távolabbra. Megvizsgálva ezeket a tömböket a felületeken, a barlangokban ismert cseppköves és gömbökbé kitüremkedő lerakódásokat észleltünk. Ezek a lerakódások egyik másik helyen olyan erősek, hogy a köveket szinte teljesen beborítják.

Szakértésre kértük fel dr. Kertész Pál²⁰ egyetemi docenst, aki megállapította, hogy a Római-fürdő forrásrendszeréből táplálkozó aquaeductus vize jellegzetesen karsztvíz eredetű, amelyből relatív telítettség beálltával kalciumkarbonat válhat ki. A jelenség tartós, hosszú időn át tartó vízcepegésből származik. A képződés pontos időtartama nem adható meg. A lerakódás igen sok tényező függvénye. Azonos vízszállítás esetén is függ a víz hőmérsékletétől a csepegés helyén, a csepegés intenzitásától, a vezetékbe szállított víz sebességétől és mennyiségétől. A feltárt aquaeductus elemek egy része szabad szemmel likacsos, hézagos jellegű képződménye elüt a többi feltárt kőzet jellegétől. A felületi jelentős eltéréseket az okozza, hogy a hézagos részek kettős geológiai folyamaton estek át, egyrészt ezeken

a helyeken a vízvezetékekből szivárgó vízből kiválhatott a kalciumkarbonat, másrészt pedig a hosszú ideig felszínen levő kőzetfelületek mállásnak indultak. Összefoglalóan megállapítható, hogy a jelenségek jól definiálható kőzettani - földtani folyamatok eredménye, melyek Óbuda környékére egyébként is jellemzőek. Megállapításához a következőket tesszük hozzá. Ismeretes Vitruvius és Frontinus adataiból, hogy a rómaiak milyen különös figyelmet szenteltek a közműveknek, a vízvezeték építésnek, tudjuk, hogy külön legiós osztagok dolgoztak a kivitelezésen. Felügyelők ellenőrizték a vízhozamot, vitzisztítást,²¹ gondosan ügyeltek pl. a növényzet távoltartására a vízvezeték környezetétől.²² Ismerjük a fogyasztást számoló berendezéseket, a vízgyűjtő castellumokból történő átgondolt vízszolgáltatást, t. i., hogy a legalacsonyabban elhelyezett vízkivezető látta el az utcai közutakat vízzel, amely a legszűkebb vízhozam esetében is biztosította az ellátást, magasabban feküdt a színházak, amfiteátrumok, disz- és szökőkutak vízszükségletét ellátó vezetékek és harmadik elhelyezésbe került a magán háztartások céljaira létesült vezeték. Azon elgondolás alapján, hogy szerényebb vízhozam esetén a magán háztartások is a közutakból szerezhették be vízigényüket. Mindezeket jól példázzák nemcsak a pannoniai²³ nagy részükben földalatti, de a birodalom egész területéről eddig ismert részben földalatti, részben föld feletti vezetékek. Előbbiek ismeretében azt állapíthatjuk meg, hogy a geológus vélemény szerinti vízszivárgás már a római birodalom bukása után következhetett be, amikor nem gondozták, ellenőrizték a vezetékek sérült részeit. Ezek a tömbök tetején észlelt lerakódások, melyeket esővíz okozhatott a későbbi, esetleg középkori szintre hordódott fel.

Miután az ásatás decemberben fejeződött be, a leletanyag²⁴ tisztítása most van folyamatban s így a datálás kérdésére a teljes feldolgozás után térünk vissza.

A feltárások befejezésével egyidőben elkészítette Hajnóczy Gyula docens - az FMF felkérésére - az egyes pillérszakaszok rekonstrukciós tervét, akivel a munkák alatt rendszeresen konzultáltunk. Kialakult az az elképzelés, hogy az in situ pillérek és ivelés együttesen megtalált tömbjeit csak konzerváljuk a helyszínen, rekonstrukcióra ott kerül sor ahol a pillérek az alapfalakig lepusztultak s így didaktikus megjelenésük indokolt, mintegy 50 m hosszúságban.²⁵

Ilyen módon zöld pázsitos környezetben megjelenő aquaeductus maradványok, az új ut elválasztó sávjában, egy páratlan műemléki együttessel gazdagítja majd fővárosunkat.

(Ábrák: 59-61, képek: 230-246)

JEGYZETEK

1. A feltárásról készült teljes helyszínrajzot jelen kötetben technikai okokból nem tudjuk közölni. - Az É-i városfal és kapu rekonstrukciója során 6 pillért Póczy Klára, az M-11-es utépitési programot megelőzően pedig tíz pillért Pető Mária tárt fel. Az ásatásnál közreműködött Zsidi Paula, valamint Gönyei Anna, Kiss Katalin, Zádor Judit és Kovács Gyöngyi egyetemi hallgatók.
2. Ezt az eredményt sok megbeszélés, vita előzte meg. Hogy mégis megszületett ez a terv, annak köszönhető, hogy az érdekelteket a jelentős régészeti emlék megőrzésének, az utókor számára történő megmentésének gondolata vezette. Köszönetet mondunk a Főv. Tanács VB Közlekedési Főigazgatóságának az ásatás anyagi fedezetének biztosításáért, a Magyar Nemzeti Múzeum, Kulturális Minisztérium és Magyar Tudományos Akadémia Régészeti bizottsága, rómaikori albizottságának, akik erkölcsi támogatással segítettek, - a műemléki bemutatás vonatkozásában a Fővárosi Műemlék Felügyelőséggel közösen végzett - munkánkat.
3. Nagy L.: Kereszténység - kontinuitás. Bp. T. 1942. 775.
4. Az oklevélről lásd Kumorovitz Lajos tanulmányát e kötetben.
5. Nagy L.: i. m. 775.
6. Marsigli: Danubius Pannonico-Mysicus II., V. kép. 1726.
7. Gömöri Havas S.: Visszapillantás az 1889-1892 évre. Bp. R. IV. 1892. 1.
8. Foerk E.: Az óbudai aquaeductus. Bp. R. X. 1923. 35.
9. Foerk E.: i. m. 55.
10. Garádi S.: A budai káptalan alapítása. TBM. 7. 1940. 13.
11. Szilágyi J.: Budapest Műemlékei, 1962. 462.
12. Nagy T.: Budapest Története I. Rómaikor. 1973. 119.
13. Nagy L.: Topográfia. Bp. T. 1942. 364.
14. Wellner I.: Az aquincumi katonaváros Ny-K-i irányú vízvezeték rendszere. Bp. R. XXIII. 1973. 179.
15. Póczy K.: Aquincum első aquaeductusa. Arch. Ért. 1972. I. 14.
16. Hajnóczi Gyula rajzát szíves engedelmével közlöm.
17. Vitruvius VIII. 6. - A kővályus vezeték igen jó állapotban megmaradt részlete W. Haberey: Die Wasserversorgung... Bonner Jahrbücher 164. 1964. 186.
18. A vízvezeték pillérek és boltívek építési technikáját lásd Kenneth D. Mathews: Roman Aqueducts. 1970. I. 13. 2.
19. Foerk E.: i. m. 55.
20. Kertész Pál szakértői véleménye BTM Adattár: 144/1975. sz.
21. F. Kretschmer: Bilddokumente römischer Technik. 1958. 55., A. Grenier: Les Monuments des Eaux, Paris. 1960.
22. Cod. Just. XI, 43, 1, 2.
23. A pannoniai vízvezetékekről Mócsy A.: PW.RE. Suppl. IX. 1962. Stuttgart. VIII. 704.
24. A házikerámiát Zsidi Paula dolgozza fel.
25. Az ásatás felmérését a Műszaki Egyetem Geodéziai Tanszéke és Farkas Pál mérnök végezte. A fényképfelvételeket Szentpétery Tibor készítette.

MELINDA KABA

THE 1975 EXCAVATIONS OF THE PIERS OF THE AQUEDUCT AT AQUINCUM
(PRELIMINARY REPORT)

Previous to the construction of route M-11, excavations were conducted at the supposed track of the piers of the aqueduct, to the north and south of the Aquincum stop of the suburban railways. By means of this work 93 piers were determined, and Ernő Foerk's site plan, as well as the so-called "Mary's Stone": a pier transposed in the axis of Benedek Elek Street Budapest, 3rd district, were authenticated. The uncovered monumental remains of piers were preserved in an unexpectedly good condition, overground traces. At several points connecting archings were found in situ also, which permit the conservation of two piers each in their original condition. The height of the floor level of the construction of the original Roman piers is 104.5 m. The floor was made with terrazzo. The measurements of the piers agree with Foerk's data: the footing is 60 cm., the shoulder ridge of the arching starts from a 15 cm. long pier shaft. On top of several of the pier stumps the traces of the one-time horizontal trough and also the leaden fillers of the perpendicular piping have been preserved. The conduits of the piers show branchings towards the eastern and western parts of the town. Unfortunately, however on account of the narrow space at disposal the position of neither of these, nor the brick-covered outlets could be cleared up. Namely, in the west the line of the suburban railways and in the east the power transmission line (10,000 V) were in the way of the excavation. The works of opening up were accompanied by rich ceramic finds.

The Aquincum aqueduct has been repeatedly mentioned from as far back as the Middle Ages. In technological respect it was Ernő Foerk who examined it first: on the occasion of the works of railing in 1911. The conduit gained the water from the springs called Római-fürdő (Roman Bath) at present, by means of an engine raising it into the trough or pipes placed upon the piers, as this is known with aqueducts uncovered in other areas of the Empire.

On top of the piers there are amorphous spongy formations which enclose the shoulders of the arches and the crowns in several places. The blocks stood for a long time on the ground. When examining them, on the surfaces the author could observe dropstone- and bulging spherical deposits well-known from caves. She invited associate professor Pál Kertész to give an expert opinion, and the latter found that the water system of the Roman Bath was characteristically of cavern-water origin, and that at relative saturation calcium carbonate might be precipitated from it. The phenomenon is a result of lasting, long-continued dripping of water. The length of time needed for the formation cannot be exactly given. Sedimentation is a function of a great number of factors. Even in case of identical water levels it depends on the temperature of the place of dripping and on its intensity, as well as on the flow velocity and quantity of the water carried in the conduit. Visible to the naked eye the porous and vesicular formation of part of the uncovered aqueduct elements is dissimilar to the character of the other unearthened rocks. The considerable differences of the surface have been caused by the circumstance that the parts showing interstices underwent a double geological process on one hand calcium carbonate could be precipitated from the water seeping from the aqueduct in these places, on the other hand the rock surfaces, having been on the surface for a long time began to decay. To sum it up, it can be stated that the mentioned phenomena are results of well definable mineralogic-geological processes also otherwise characteristic of Óbuda and its environs.

The author may add to this statement that if one bears in mind the particular attention devoted by the Romans to public utilities, to the construction and maintenance of water-conduits - there were special wardens supervising the water output and water purification - then the seepage mentioned in the geologist's report must have ensued after the fall of the Roman Empire, when the damaged parts of the conduits were not controlled and taken care of any more. The deposits observed on top of the blocks, which could be caused by rain-water, had been maybe on the later, medieval level. Since the excavations had been finished in December 1975, the cleaning of the finds is in course at present, and therefore, the author will revert to the question of dating after the complete elaboration of the material.

The excavations had to be adjusted to the demands set by the plan of the new road. For this reason the search for the track of the piers was continued day and night (at night by the light of a set of flood-lights specially installed for the purpose), and this way the plan of the new road, which is going to preserve the piers in the center of the eight-lane highway could be completed simultaneously with the archaeological excavations. The plans of displaying, conservation and reconstruction were made by Gyula Hajnóczy that of the new road is the work of civil engineer József Topál.

In accordance with the plans, the western highway will be sunk to the level of the Roman footway, and this way the remains of the aqueduct, appearing surrounded by green lawn, are going to enrich the Hungarian capital with a unique ensemble of ancient monuments.

(Figures: 59-61, plates: 230-246)

МЕЛИНДА КАБА:

РАСКОПКИ 1975 ГОДА ПИЛЛЕРОВ АКВИНКУМСКОГО АКВЕДУКА

Перед строительством шоссе М-11 мы провели раскопки по предполагаемой линии расположения пиллеров акведука - к северу и югу от станции "Аквинкум" Будапештской Пригородной железной дороги. Раскопками было уточнено расположение 93 пиллеров, проверены планы Е.Фоерка, а также так называемый "Камень Марии", перенесенный по оси ул. Бенедек Элек, расположенной в Ш р/не Будапешта. Обнаруженные монументальные пиллеры оказались в неожиданно хорошем состоянии, чего никак нельзя было предположить по их следам на поверхности земли. В некоторых местах мы обнаружили и кривизну от перехватывающих пиллеры арок, что позволяет сохранить первоначальное положение некоторых парных пиллеров. Высота уровня настила первоначальной римской постройки пиллеров достигает 104,15 м над уровнем моря. Настил сделан с помощью тераззового сглаживания. Размеры пиллеров соответствуют данным Фоерка: основание имеет 60 см, арочный изгиб отходит от 145 см-го тела пиллера. Наверху некоторых пиллеров сохранились следы от горизонтальных желобов, а также свинцовые вкладки от вертикального трубопровода. Пиллеры указывают на наличие ответвлений водовода к восточной и западной стороне города. Но, к сожалению, ни их, ни их выходов с кирпичным застилом нам уточнить не удалось: с запада железнодорожные рельсы и с востока электропровод высокого напряжения /1000 V/ препятствовали расширению раскопок. Раскопки дали богатый керамический материал.

Аквинкумский акведук упоминается в письменных источниках, начиная уже со средних веков. В 1911 году во время прокладки железнодорожных путей его исследовал с конструкторской точки зрения Е. Фоерк. Вода в акведук доставлялась из источников, находящихся в местности, ныне носящем название Римские купальни /Római fürdő/, отсюда с помощью конструкции для поднятия воды /15/ она шла по желобу, расположенному сверху пиллеров, и текла по трубам так же, как это было в известных по раскопкам акведуках других областей Римской империи.

Наверху пиллеров нами обнаружены аморфные губчатые формации, которые во многих местах охватывают корону и плечи арок. На протяжении долгих времен эти массивы находились на свободе. На их поверхности мы обнаружили хорошо известные по пещерам округлые сталактитовые образования. Пал Кертес, доцент университета, по нашей просьбе исследовал их и определил, что вода, снабжающая акведук и выходящая из источников Римской купальни, является типично карстовой, из которой при установлении относительной насыщенности может выделяться карбонат кальция /углекислая известь/. Отложения являются последствием длительного и устойчивого капания воды. Продолжительность образования отложений определить нельзя. Это зависит от многих факторов. При условии одинакового уровня воды, здесь играет роль и температура воды в месте падения, интенсивность падения воды, а также быстрота течения и количество протекающей воды. Простым глазом можно определить, что отложения, имеющие пористый и пазовой характер, отличаются от других формаций раскрытого аквинкумского акведука. Значительные расхождения в поверхности формаций объясняются тем, что пористые части прошли двойной геологический процесс. Углекислая известь в этих местах могла образоваться, с одной стороны, вследствие процеживания воды, с другой стороны, эти формации подверглись коррозии благодаря их длительному пребыванию на поверхности. Обобщая, можно установить, что эти явления являются результатом хорошо

определяемого петрографическо-геологического процесса, что, кстати, является типичным для Обуды и ее окрестностей.

К этому определению специалиста мы можем добавить, что, если принять во внимание то особое внимание, которое римляне обращали на постройки коммунального значения, на конструкции по проведению воды, на их содержание, а также, что особые надзиратели следили за напором и очисткой воды /21,22/, то это, по мнению специалиста, процеживание воды могло произойти лишь после падения Римской империи, когда акведук был запущен и не ремонтировался в поврежденных местах. Эти отложения находятся наверху массивов, которые могли возникнуть и в результате действия дождевой воды, были нанесены на более поздний, возможно, средневековый уровень. Раскопки были закончены нами в декабре 1975 года, очищение материала производится в настоящее время, и мы вернемся к вопросу о датировке акведука после полного анализа материала.

Археологические исследования должны были быть приурочены к составлению планов дорожного строительства. Поэтому исследование линии акведука мы проводили днем и ночью /ночью для этой цели в нашем распоряжении находился целый ряд прожекторов/. Одновременно был составлен и дорожный план, по которому на полосе, разделяющей два четырехполосовые шоссе, будут сохранены древние пиллеры. Показ, консервацию и реконструкцию пиллеров проводит архитектор Дь. Хайноци, план шоссе выполнен инженером Й. Топалом.

По планам, западные полосы шоссе будут снижены до уровня римского времени, что вместе с руинами аквинкумского акведука, расположенными на зеленом газоне, обогатят нашу столицу неподражаемым ансамблем древних памятников.

/Фиг. 59-61, рис. 230-246/

ELŐZETES JELENTÉS A FERENCESEK TEMPLOMA ÉS A VIA PRAETORIÁTÓL
ÉSZAKRA HÚZÓDÓ RÓMAI KORI ÉPÜLETMARADVÁNYOK RÉGÉSZETI KUTATÁSÁRÓL

I.

1973-ban az új óbudai lakópelepen, a Kórház utca É-i oldalától É-ra és a Miklós utcától K-re, a régi Vöröskereszt utca 14-21 sz. alatt lebontott házak által határolt területen (az új 201-202-203 sz. épületek között) nagyarányú csatornázások kezdődtek meg. Az említett helyen a BTM a felmerülő régészeti jelenségek megfigyelését, dokumentálását folyamatosan elvégezte.¹ Az új utépítések után - a leletmentések jelentőségére való tekintettel - 1973. november-decemberében és 1974-ben több alkalommal leletmentő ásásokat végeztünk.

Feladatunk itt a régészeti jelenségek összefüggésének vizsgálata és az alaprajzi tisztázás képezte (62 ábra, 247-248 kép)

A Fővárosi Tanács illetékes hatósága a kb. 44 x 23 m méretű, bekerített terület műemléki bemutatását tervezi a közeljövőben. A kutatásokat még a műemléki helyreállítás előtt folytatni kívánjuk. Addig is ásatási eredményeinkről előzetes jelentést közlünk.

XXX

A Flaviusok korából² területünkön a legkorábbi, I. periodusból, a D-i fronton Atszf³ 103.73 m szinten agyagos, továbbá Atszf 103.70 m szinten egy köves járósíntet igyelethettünk meg.⁴ Mindkét jelenség felett vékony faszenes réteg húzódott, mint p. o. az 0-0/1 metszetenél is, mely helyi tűz jelenlétét igazolja. (63/a ábra) Felületünk É-i felében a 0-0/1 metszetben egy agyagsáv jelentkezett ugyanezen a szinten, felette viszont az előbbiekben említett faszenes réteg hiányzott.

A Flaviusok idejéből leletünk eddig nem került elő.

A Domitianus-kori legiostábor⁵ praetoria frontjának egy része munkahelyünkre esik. A felületünk egyik legdélibb KNy-i irányú 50 cm széles habarcsba rakott felmenő résszel rendelkező falmaradványának zoklija Atszf 103.71 m szinten mutatkozott. A Domitianus-kori falak alapfalainak nagyobb részét mélyen visszabontották területükön, legtöbb esetben csak egy-két sor maradt meg. A Domitianus-kori szinteket viszont több helyen sikerült tisztáznunk, ezek habarcsos, köves járósínt (p. o. 0-0/1 metszet) vagy vékonyabb agyagpadló formájában jelentkeztek. (p. o. G-G/1 metszet) átlagosan Atszf 103.80-90 m szinten.

A leletanyag közül kiemeljük a későbbben elbontott falmaradványok feletti betöltésből egy fényezett fekete, kis kihajló peremű tálkát, melynek belső oldalán vékony hornyolás fut végig, továbbá egy mesterjegyes tál aljtöredékét.⁶ (249. kép) A bolygatlan fekete rétegen nyugvó agyagos sóderes betöltés átvágásából (R-R/1 metszet) egy dák csésze került napvilágra.⁴

A III. periodust a II. sz. első harmadát⁸ dokumentálja a D-i, KNy-i irányú 5,5 m széles belső uttest (m: 104.20 Atszf m) egy 50-55 cm átmérőjű, habarcsba rakott, szabálytalanul faragott kövekből megépített kuttal. Az uttestet É-ról egy 30-32 cm belvilágu, kőfalas, téglalapos K felé lejtő csatorna szegélyezi. Részben a csatorna É-i falára, részben a Domitianus-kori köves járósíntre alapozták az épület D-i porticusát, melyből négy oszloptalazat került elő. A D-i oldalon az épület bejáratát már befalazott állapotban sikerült megfigyelni, mely eredetileg 1.80 m széles volt. (259. kép) Az épület helyiségei átlag

7.40 x 3.50 m méretűek. A felmenő falak szabályosan faragott, habarcsba rakott mészkövekből készültek. A nagyjából egyenlő alapterületű helyiségek sorát a felületünk közepe táján egy 1.10 m széles folyosó váltja fel. A folyosó mérhető hosszúsága: 13.5 m, zárófala sem a Ny-i, sem a K-i oldalon nem került elő eddig. A folyosótól É-ra a helyiségek tovább folytatódtak. A felmenő falak átlag 50 cm szélesek, a zoklijuk 103.92-104.00 m Atszf szinten húzódott. Több esetben ezeket a falmaradványokat is a korábbi elbontott alapfalakra alapozták. (p. o. G-G/1 metszet) A folyosótól É-ra a helyiségek alaprajzai elrendezését egyértelműen már nem lehetett tisztázni, ugyanis ezeket az ujkor falmaradványok és a közművek nagyrészt tönkretették.

E nagy épület belmérete ÉD-i irányban 24.50 m, a KNy-i irányban a jelenlegi kutatási területünkön nem mérhető. Az épület helyiségeinek és folyosójának padlószintjét többnyire 10 cm vastag agyagpadló képezte. (p. o. 0-0/1 metszet), egy helyen sóderez a járószint (átlagos m: 104.11-24 Atszf szinten). A D-i folyosófaltól D-re, az egyik helyiségben a H-H/1 metszet szerint egy lokális tűz pusztította el az agyagpadlót. Ezért itt a padlót kevert szürkére alapozva megújították. A folyosó É-i falát egy 104.10 m Atszf szinten megmaradt Domitianus-kori alapfalra alapozták (ld. G-G/1 metszetet), ezért a hozzátartozó agyagpadló az eddigieknél valamivel magasabban 104.30 Atszf m-en került elő. Ekkor kisebbitették a bejárástól ÉK-re húzódó helyiséget egy kváderkövekből, földdel kitéltetett alapfalú osztófallal.

A Traianus-Hadrianus-kori óbudai topográfiai adatok alapján a folyosós épület a nagyjából egyenlő méretű helyiségeivel együtt egyértelműen utal a római birodalom légióstaboraiban már feltárt kaszárnyaépületek típusaira.⁹

A barakképületet É-ről is határozta egy 5.5 m széles KNy-i irányú uttest (Atszf m: 104.20), melyet É-rcél ugyancsak egy téglalapos, kőfalas KNy-i irányú csatorna zárt le. A csatorna É-i falára alapozva egy további, újabb É-i barakképület D-i porticusához tartozó oszloplábazat került napvilágra. Valószínű, hogy a közvetlen szomszédságában húzódó ÉD-i irányú távfűtőárok Ny-i metszetéből előkerült oszlopfő¹⁰ - méretarányait, anyagát és korát tekintve - ehhez az oszlophoz tartozhatott. (256.kép)

Az előkerült leletanyag közül a D-i, KNy-i irányú téglalapos csatorna betöltéséből a Kiscelli utcai műhely termékeihez tartozó narancssárga, benyomott "liliomos" díszű Drag. 37. formát utánzó tál oldaltöredékét említhetjük meg¹¹ (250.kép) és Drag. 18/31 típusú tál Crobiso lezouxi mester fenékbélyeges aljtöredékét.¹² (252.kép) A folyosó felmenő falához tartozó padló feletti betöltésből egy ugyancsak lezouxi, domborműves Drag. 37. típusú tál oldaltöredékét találtuk meg.¹³ (253.kép) Az É-i, KNy-i irányú uttest tetejéről ugyancsak a Kiscelli utcai műhely jellegzetes produktumait: a szőlőfürttel és levelekkel applikált oldal (251.kép) a fedő azonos díszű töredékét szedtük fel.¹⁴

A markomann háborúk után és a Severusok uralkodása alatt¹⁵ az óbudai légióstabór praetoria frontján -, közelebről ezen a felületünkön a déli részen egy már kisebbitett helyiséget tovább szűkítettek egy ÉD-i irányú osztófallal. Ettől az épülettől DNy-ra egy DNy felé lejtő 40 cm belvilágú, kőfalas, téglalapos csatorna épülhetett, melynek ívelt szakaszát sikerült feltárnunk az eredeti helyén lévő lapos mészkövből készült fedőlappal együtt. Az épület folyosójától É-ra egy apszisos lezáródású helyiséget alakítottak ki, de a helyiségből csak az apszis visszabontott falának négy földdel kitéltetett kőszára maradt meg. (258.kép) Az apszisos terem padlószintjét késői beásások következtében már nem lehetett megfigyelni. A D-i és az É-i KNy-i irányú, II. századi utat a század végén rétegesen megemelték. (ld. δ 2- δ 3 és U-U/1 metszetet), de az ut eredeti járószintjét már a későrómai, középkori ill. az ujkori beásások miatt megfigyelni nem lehetett. Két helyen tudtuk dokumentálni a többszörösen megemelt téglalapos szintmaradványokat, melyek a D-i fronton 104.57 m Atszf, és az É-i fronton 104.71 m Atszf szinten jelentkeztek.

Apró lelet ebből a periodusból nem került elő.

Az V. periodust a III. sz. végére IV. sz. I. felére keltezhető építkezést tanúsítja már a D-i felület Ny-i szélén egy ÉD-i irányú későrómai alapfal, melynek zoklija már Atszf m: 104.72 szinten mutatkozott. A felmenő falak tisztításából került elő egy IV. sz. 30-as évre keltezett kisbronz.¹⁶ E falhoz tartozó padló a beásások miatt már nyomtalanul elpusztult, de a munkahelyünk középső részén az A-A/1 metszetben mutatkozó köves járószint (Atszf

104,81 m) ezt a periodust dokumentálja. A barakképület D-i bejáratát a szintadatok alapján ekkor falazhatták be, tehát az épületet D-ről határoló uttest sem funkcionálhatott tovább.

A VI. periodust a IV. sz. középső évtizedeit - egy sóderes járószint képviseli a 105,03 Atszf m. -n a B-B/1 metszetben. Ekkor alapozták az apszisos záródású serveruskori terem Ny-i visszabontott alápzárófalára a polygonális záródású termet. Az épület sokszögű záródású helyiségéhez tartozó habarccspadló maradványát az X-X/1 metszetet mutatja. (63.b. ábra) E helyiséget K-ről határoló nagyobb helyiség padlózatát igen megrongált állapotban megmaradt terrazzo képezte. A polygonális záródásnál 20 cm vastag feltöltéssel megújították 10 cm vastag terrazzoval a habarccspadlót, szintje már Atszf 105,63 m. -n jelentkezett.

A sokszögű záródású terem habarccspadlójának átvágásából az alatta húzódó szürke, kevert téglatörmelékű betöltésből szürke, besimitott oldaltöredék és kétvájas, zöldmázás oldaltöredék került elő.¹⁷

Munkahelyünk É-i felében, az É-i KNy-i irányú uttest megmaradt rétegei feletti szürke, kevert betöltésből AP IOVI... bélyegtöredékes tegulát¹⁸ és egy belül zöldmázás ferdén bevágott peremű tálka peremét szedtük ki egy diszitett, besimitott, szürke edény oldaltöredékével együtt.¹⁹ (254-255. kép)

Nagyon késői beásás maradványát dokumentálhattuk az X-X/1 metszetben, melynek egy IV. sz. II. felére - pontosabban nem keltezhető kisbronzot és egyéletnagyságu bronzból készült heroizált császár vagy istenszobor jobb lábbfejét²⁰ (257. kép) találtuk meg.

Ez a sokszögű épület a leletek alapján is II. Constantius idejében épülhetett, melyen a IV. sz. második harmadában - I. Valentinianus alatt - megújítást végezhettek. A legfelső megemlést mutató terrazzo padozatának használata így már a IV. sz. utolsó harmadára húzódik, sőt esetleg a V. sz. legeljére is, - de ezzel kapcsolatban már korhatározó lelettel nem rendelkezünk.

A későrómai polygonális záródású középület kronológiailag szervesen illeszkedik a környéken ismert későrómai építkezések periodusaihoz. A Constantinusok korában a nagyobb fellendülés főleg a limes mentén figyelhető meg.²¹ Óbudán ekkor épült a Raktár utcai cella trichora is a közeli három hajós bazilikával együtt.²² A Flórián tér környékén a katonai középületbe húzódott a polgári későrómai lakosság maradványa a IV. sz. közepén.²³ A thermae maiores legkésőbbi tegulái is I. Valentinianussal zárulnak.²⁴ Mindezek az adatok alátámasztják a régészeti megfigyeléseinket a sokszögű épület építéstörténetére vonatkozóan is.

A középület funkciójára nézve felvetődött a bazilika gondolata.²⁵ Szerintünk helyi viszonylatban a felmerülő igényeket az ittmaradt keresztény lakosság számára kielégítette a közeli Vihar utcában, Raktár utcában és a Kiscelli utcában előkerült ókeresztény építmény is.²⁶ Ezenkívül a középület feltárt alaprajza még kevés ahhoz, hogy egy bazilikát feltételezzünk benne. Továbbá nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy munkánk során eddig egyetlen ókeresztény jellegű lelet sem került elő.

Az ismert adatok alapján - fürdő, villa nem lehetett ezen a területen - így csak egy kultikus jellegű épületre gondolunk, talán a fürdő közelében működő Apolló szentélyre, mely már a Severusok korában elkészült és funkcióját legfeljebb a IV. sz. végéig, esetleg a V. sz. elejéig megtartotta. Adataink vannak arra is, hogy magán vagy középületeket kultikus célra is felhasználtak.²⁷ E Severus-kori, valószínűleg kultikus jellegű épület korábbi periódusához tartozhatott a IV. sz. második felében elpusztult bronzszobor töredék is, mely talán az épületben felállított isten ill. császárszoborhoz tartozhatott.

II.

A szanálási munkálatokkal, illetve közművesítéssel kapcsolatos földmunkák megfigyelése során a volt Vöröskereszt utca 14-21 sz. telkek helyén a római kori kutatásokkal párhuzamosan középkori épületegyüttest tártunk fel.

Az ásatások folyamán felszínre került középkori maradványok templom és hozzá É felé csatlakozó kolostorszárny alaprajzát mutatják. (62. ábra, 247-248. kép)

A templom csak részlegesen kerülhetett feltárásra. A hajó falának legnagyobb mérhető hossza a D-i oldalon 12 m volt. Az É-i hajófal 9.50 m hosszúságban került feltárásra. A hajó falainak szélessége átlag 1 m és a templom hajójának belmérete 9.50 m. Ny-i zárófala ásatási területünkön kívül esett.

A hajó D-i oldalán egy támpillért tártunk fel, melynek hossza 1.20 m, szélessége 1 m. Ugyancsak a D-i oldalon - későbbi hozzáépítésként - csatlakozott a hajóhoz az ossarium Ny-i fala.

A hajó É-i oldalán a fal későbbi megerősítést, vagy befalazást mutat. Okként feltételezhetjük, hogy vagy az alatta lévő rómaikori csatorna miatt rogyott meg a fal, vagy esetleg itt lehetett a kerengőbe vezető kapu.

A templom diadalíve 0,9 m hosszú, 1 m széles. A szentély 7.50 m hosszú és 7.50 m széles négyzet alaprajzu, egyenes záródású. Sarok támpilléreit csak a D-i oldalon találtuk meg, az É-i oldalon a távfűtőárók építéskor nyilván elbontották.

A hajó XV. századi 20 x 20 cm-es téglából álló padlójának részletei is előkerültek, melynek Atszf 105.81 m. A burkolat átvágásakor megújítás nyomát nem találtuk. (63/a ábra) Valószínű, hogy vagy a korábbi szinttel azonos a XV. századi téglapadló, vagy a korábbi szintnél mélyebb és ezért nem találtuk meg.

A D-i hajófal feltárásra került külső támpillérelével egy sikban a hajó teljes szélességében húzódó É-D-i irányú római kori falat visszabontották - erre ráhuzódik a téglapadló, illetve Ny-ról a terrazzo -, és belső pillért alakítottak belőle. Az 1 m széles római kori falat 0.7 m-re szűkítették, a belső pillér hossza 1 m.

A belső pillér szélétől K felé 0.3 m széles téglafal húzódik a diadalívig. A téglafal és a D-i hajófal között terrazzo a padló burkolata (szintben gyakorlatilag azonos a téglapadló szintjével Atszf 105.78 m). Feltételezhetjük, hogy itt a kisméretű négyzet alaprajzu szentély funkcióját veszi át részben a hajó, és itt állhatott esetleg a stallum. A téglafal alapozása is gyakorlatilag csak egy hevenyészett kősor, ami nagyobb súlyt nem tarthatott.

Közvetlen a diadalív előtt, a hajó közepén élére állított durva kváderekből kialakított sirt tártunk fel. A sir mérete - h: 2.45 m, sz: 1.15 m. A sirban összefüggő, eredeti helyén lévő csontváz nem volt. (A sirban talált római kori rétegek és kut ismertetését lásd az I. részben.) (260. kép)

A szentély központi részén 2.40 m hosszú, 2.60 m széles sirkamrát tártunk fel. (Belső mérete: 2.10 m hosszú, 2.20 m széles.) A sirkamra belső oldala kváder burkolatu, külső oldaláról habarcsba rakott tört kővel megerősített. A másodlagosan felhasznált, nem azonos nagyságú homokkő kvádereket helyenként középkori téglával hézagolták. A kvádereken középkori kőfaragó jegyeket találtunk. (64/a ábra) A sirkamrába lépcső vezetett, melynek nyomait a D-i falon találtuk meg, és ettől 1.20 m-re a lépcső É-i falaként 0.3 m széles téglafal maradványait. (260. kép) A sirkamrában összefüggő, eredeti helyén lévő csontvázat nem találtunk, betöltéséből bedobált csontok, XV. sz. -i osztrák grafitos kerámiák, sirkő és más faragott kötőrédek kerültek elő. A sirkamra eredeti lefedését nem találtuk meg, de jelenlegi legfelsőbb pontjánál (Atszf 105.66 m) eredeti befedése feljebb volt. Ebből következően valószínűnek tartjuk, hogy a szentély szintje magasabban volt a hajó szintjénél. (A szentély eredeti burkolatát nem találtuk meg.)

A kolostor a templomtól É-ra épült. Nagyságáról, építményeiről gyakorlatilag nagyon keveset tudunk, mivel épületét az ujkori házakkal szinte teljesen elbontották.

A szentély K-i zárófalának irányában É-ra, a távfűtőárók É-i oldalán rómaikori épület K-i és É-i fala került elő. A K-i fal folytatásaként - a rómaikori épület sarkán túl - középkori fal húzódik É felé. Ugy tűnik, hogy a szentély K-i falának irányában a rómaikori fal felhasználásával a kolostor K-i traktusának falát találtuk meg.

A római kori épületet a középkorban felhasználták. A hajó vállából 4.80 m hosszúságban 1 m széles középkori fal indul É felé és ez egyben Ny felé zárja a szentély melletti helyiséget. A szentély É-i fala mellett közvetlen a római kori fal húzódik. (259. kép) (Leírását lásd az I. részben.) A szentély falvastagsága ezért itt egyenletlenné válik. A szentélyfal és a váll találkozásánál a derékszögű összeépítést lehetetlenné tevő korábbi falat kikerülték.

Igy a szentély mellett a római kori falak felhasználásával egy 7.40 m hosszú átlag 5 m széles helyiség állt.

A K-i traktus K-i fala a szentélyzáródástól É-ra, azzal egy síkban húzódik és ásatási területünkön végig követhető. A K-i traktus Ny-i falát véljük megtalálni azokban a részleteiben előkerült, de megegyező irányú, vastagságú, szövetű falakban, amelyek a templom É-i vállából kiinduló középkori fallal azonosak. Így a K-i traktus első helyisége a szentély mellett korábban ismertetett, és ebben a szélességben húzódnak tovább É felé K-i szárny részei. Ennek azonban további beosztását, rendszerét nem ismerjük.

A K-i szárny fűtőberendezését a távfűtő akna miatt elbontották és így csak a DNy-i saroka került feltárássra. (261.kép)

A római kori épület terrazzopadlóját átvágó és a K-Ny-i irányú római kori falhoz támaszkodó fűtőtér téglából falazott. (64/b ábra) Hossza a D-i oldalon 1.10 m, a Ny-i oldalon 1.10 m. A megmaradt fűtőtér beomlott téglával, átégett tapasztásdarabokkal, hamuval volt tele. A betöltésben XV. sz-i kerámiát és Zsigmond-kori pénzt találtunk. A fűtőtér alja vörösre égett letapasztott agyag, mely átlag 2-3 cm vastag, átvágásakor alatta egy korábbi átégett letapasztást figyelhettünk meg. A fűtőtér alapozása hamus rétegben élére állított kősor volt. Ez alatt megtaláltuk azt a K-Ny-i irányú visszabontott római kori falat, melyet a fűtőkamra Ny-i fala miatt bontottak el.

Az átégett agyagtapasztás - a fűtőkamra aljának - szintje Atszf 105.04 m, megmaradt oldalfalának legmagasabb pontja Atszf 105.85 m. Mivel a megmaradt rész is magasabb a hajó szintjénél, az eredeti boltozata, illetve az erre húzódó padlószint pedig ennél is feljebb lehetett, ebből következően a kolostorszárny szintje is magasabban volt mint a templom hajójának szintje.

A fűtőkamra szerkezetét nem ismerjük, de a megmaradt térben talált nagyszámú téglalapján valószínűleg valamilyen téglapilléres megoldásu lehetett.²⁸

A feltárt és részletesen ismertetett templom és kolostor maradványait az óbudai középkori ferences templommal és kolostorral azonosítottuk.

A XIII. sz. folyamán a Magyarországon egyre jobban terjeszkedő ferences rend a mai Óbudán is hamarosan felépítette templomát és kolostorát.²⁹ A templom alapításának idejét nem ismerjük, de a pozsonyi, győri, esztergomi, pesti kolostorokkal együtt a XIII. sz-i, legkorábbi alapítások sorába tartozik.³⁰ A feltárt templom kis mérete, négyzetes alaprajzu szentélye ezt alátámasztani látszik és a leletanyag további feldolgozása remélhetőleg pontosabbá teszi e kérdés tisztázását.

Első említése 1298-ból származik, amikor a prépostság és a veszprémi püspökség között a bányai egyház tizedszedési jog feletti perben ítélkező bíróság május 17-én Óbudán, a Szent Ferenc rendiek kolostorában ült össze.³¹ A templomot Szent Ferenc tiszteletére szentelték és a 1316 évi összeírás szerint a fejérvári őrséghez tartozott.³²

1357-től az itt élő szerzetesek feladatává vált az óbudai klarissza kolostor apácáinak lelki gondozása is.³³

A kolostor szerepe 1444-től nőtt meg. Az eddig jelentősebb budavári és pesti ferences kolostorok a szigorubb rendi szabályokat követő obszervánsoké lett,³⁴ így a konventuális provinciális jobbra az óbudai kolostorban tartózkodott és vált így a kolostor több alkalommal is rendi közgyűlések helyére.³⁵

A kolostort és a templomot 1526-ban oly mértékben megrongálta a török támadás, hogy még 1533-ban sem volt lakható, majd a török uralom kezdetétől véglegesen megszüntették.³⁶

Óbuda középkori településtörténeti kutatása szempontjából nagyon jelentős a ferences templom és kolostor helyének pontos meghatározása, illetve feltárása. A rendi szabályok szerint a város szélén települő kolduló rendi szerzetesek egyháza ugyanis egyben Óbuda ÉNy-i határát is meghatározza.

A történeti kutatás legfontosabb forrásként az 1355-ös határjárás - a királyi és káptalani városok határát meghatározó oklevelet - tartja számon.³⁷

A határjárás szerint vezető utat a rómaikori vízvezeték vonalával azonosította a kutatás, melynek határjelként szereplő utolsó pillérénél az ut D felé fordul, majd egy földből készült határjelen keresztül vezetett a ferencesek kuriájának faláig, melynek kapuja Fehéregyházára tekintett. A kuria fala alatt valószínűleg a templomot, kolostort és esetleges egyéb épületeket, kerteket lezáró kerítésfalat érthetünk.

A kutatások ezek alapján a ferenceseket a mai Flórián tér környékére, ettől É-ra vagy Ny-ra helyezték.³⁸ Az általunk feltárt templom és kolostor a mai Flórián tér közelében, attól kissé ÉK-re helyezkedik el.

A feltárt rómaikori vízvezeték pillérek iránya a Szentendrei ut vonalában kolostorunk felé vezet és reméljük, hogy az M 11-es ut, illetve a Miklós tér átépítésekor azt a Ny-i kerítésfalat - és ha szerencsénk lesz - a sokat emlegetett Fehéregyházára tekintő kaput is feltárhatjuk.

Kutatásunkat rendkívül nehezítette az építkezések gyors üteme, valamint az, hogy az épülő, illetve már felépített házak között viszonylag kis területen végezhetünk csak ásásokat. Ez az oka annak is - többek között -, hogy csak részleges feltárás eredményeiről számolhattunk be, az épületegyüttesek teljes alaprajzi tisztázását nem végezhetjük el.

Elsősorban a középkori kutatást nehezítette továbbá, hogy területünkön az ujkori Óbuda szintje majdhogynem azonos a középkori szintekkel. Így az ujkori épületekkel, illetve azok szanálásával a középkori emlékeket is elbontották.

Reméljük, hogy a helyreállítást megelőző kutatások és az előkerült leletanyag feldolgozása további részletproblémákat is tisztázni fog.

(Ábrák: 62-64, képek: 247-261)

JEGYZETEK

1. Jelentés formájában ld., Szirmai K: Arch. Ért. 101 (1974) 313.; és Altmann J: op. cit. 234.
2. Óbuda Flavius korára újabban: Nagy T: Bp. Tört. I (1973) 113.
3. Atszf= Adria tengerszint feletti magasságot értjük a továbbiakban.
4. Ld. N-N/1 metszetet. Itt jegyezzük meg, hogy a cikkben említett metszetrajok a BTM és a MNM Adattárában vannak.
5. Nagy T: op. cit. 115.
6. Kis csésze lelt. sz: 75.9.352. Tipusára ld. Bónis É: A császárkori edénművesség termékei Pannoniában. Diss. Pann. II. 20. Bp. 1942/XL. T/16. kép., a táltörredék lelt. sz: 75.9.349-350. -datálására ld. Nagy L: Bud. Tört. I. Bp. 1942. 257.; Bónis É: Antiq. Hung. I (1947) 45. és Póczy K: Arch. Ért. 79 (1952) 103.
7. Lelt. sz: 75.9.292. -Párducz M: A szarmata kor emlékei Magyarországon. I. Arch. Hung. XXV/1941/29., típusára: ld. É. Bónis: Die Spätkeltische Siedlung Gellérthegey-Tabán in Budapest. Bp. 1969. LI. T/2; Zs. Visy: Móra F. Múzeum Évkönyve 1970/1. 15-25, 27-8.
8. A II. századi Óbuda helyszínrajzra ld. Nagy T: op. cit. 115-116.
9. G. Webster: The Roman Imperial Army. London. 1969. 194. fig. 40. és D. Baatz: Kastell Hesselbach. Berlin. 1973. 38-45. Abb. 25.; Breeze-B. Dobson: RFS 1969/Cardiff 1974/13-19.; H. v. Petrikovits: Die Innenbauten römischer Legionslager während der Prinzipatszeit. Opladen. 1975. 3. Bild. 1. sz.
10. Ld. 1. j-t. Kuzsinszky B. említ egy figurális oszlopfőt a III. Vöröskereszt utca 21. sz. alatt: MKE II/(1908)91. 23. kép. - a típusunk agasztuskori előzményeire ld. W. D. Heilmeyer: Korinthische Normalkapitelle. Heidelberg. 1970. 43. 10/2; és K. Wiegand: JDAI XXIX/1914/10. kép.; Aquincumi típusra: Gosztonyi J: LA II. 1941. II. 11. 24, 248.; MNM-ben az ismeretlen lelőhelyű 62. 122. 1. lelt. számú oszlopfő képviseli a mi oszlopfőnk típusát. Datálására: V. Scrinari: I capitelle romani. Roma. 1956. 10-28. sz., továbbfejlődésre: H. Kähler: Die römischen Kapitelle des Rheingebietes. Berlin. 1939. 31.
11. Lelt. sz: 75.9.540. A "liliomos" diszitőmotívum a peremen: Póczy K: Acta Arch. Hung. 7/1956/II. 7. 11.
12. Itt köszönjük meg Gabler Dénes segítségét a bélyeg meghatározásában és az alábbi adat közlésében: B. Hofmann: Cat. de estampilles sur vaiselle sigillée. 1. Notice Technique. 21 (1971) Groupe d' Arch. Antique du Touring Club p. 28. nr. 66.
13. Szfinxre: F. Oswald: Index of figure types on terra sigillata. "Samian Ware". Liverpool. 1936. 67. XLI/857. sz. változata a kutyára: J. Dechelette: Les vases ceramiques ornés de la Gaule Romaine. Paris. 1904. II. köt. 934. fig. és F. Oswald: op. cit. London. 1964. 127. LXXVIII. T/1989/A típus.; valószínűleg Cinnamus terméke e kis töredék: Gabler D: Alba Regia XIII/1972/1974. 17. o. 88. sz.; a lezouxi gyártmányokról Pannoniában: Gabler D: Arch. Ért. 91 (1964) 99., 101-2, 106.
14. Ltsz: 75.9.409., fedőtörredék: 75.9.408.; Póczy K: op. cit. / ld. 11. j. / 78-90 I. tábla 2. kép.; pateranyélen a Bécsi utról: Parragi Gy: Arch. Ért. 98 (1971) 75. 21/3. kép.
15. Fitz J: Acta Arch. Hung. XI/1959/237-263., Nagy T: op. cit. 119-120
16. Lelt. sz: 75.9.788. Az érem meghatározásáért B. Sey K.-nak tartozunk köszönettel.
17. Ltsz: 75.9.731. besimitott kerámiára Alföldi A: Leleték a hun korszakból. Arch. Hung. 9/1932/43-45. XXIX. T.; L. sz: 75.9.457.: A besimitott és zöldmázaz edények együttlétre ld. Póczy K: Intercisa II. Bp. 1957. 77-80., Barkóczy L: Acta Arch Hung. 7/1959/443.

18. L. sz: 75.9.28.; Nagy L: Az óbudai ókeresztény cella trichora a Raktár utcában. Bp. 1931. 44. 26. kép. 12. sz.; Szilágyi J: A pannoniai bélyeges téglák. Bp. 1933. Diss. Pann. II. 1. 94-95. XXVI/15. sz., és Uáz.: Intercisa. II. Bp. 1957. 25. kép.
19. Ltsz: 75.9.33=Kőhegyi M.; Móra F. Muzeum Évk. 1971/1. köt. 6. kép.; Ltsz: 75.9.30. A diszitett besimitott kerámiával kapcsolatban itt köszönöm meg Bónis É. és Nagy M. szives észrevételeit: Soproni S.; Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta X/1968/30-31. Abb.
20. Ltsz: 75.9.790. B. Sey K. meghatározása. A sisciai verdékről még ld. Lányi V.; Acta Arch. Hung. 21(1961) 33-46.; Lelt. sz: 75.9.791. Az aquincumi életnagyságu bronzszobor törédékeinkről ld. Nagy L: Bud. Tört. II. köt. Bp. 1942. 617-8.; és általában az életnagyságu bronzszobrok kevés számáról és további sorsukról: Tóth I: A rómaiak Magyarországon. Bp. 1975. 108-109.
21. Barkóczi L-Bóna I. - Mócsy A: Pannónia története. Bp. 1963. 122.
22. Nagy L: Szent István Emlékkönyv I. Bp. 1938. 62-64.; Parragi Gy: Arch. Ért. 101 (1974) 315.
23. Póczy K: Bp. R. 21 (1964) 65.
24. Nagy L: A második segédlegio nagyobbik fürdőjének maradványa a Flórián téren. Bp. 1935. 5.
25. Póczy Klára szives szóbeli közlése. A III. századi és Constantius-kori bazilikákról általában ld. E. Langlotz: Der architekturgeschichtliche Ursprung der christlichen Basilika. Opladen. 1972. 35-38., 42.; A Constantius koriakról ld. még: G. Bovini: Edifici cristiani di culto d' eta Constantiniana a Roma. Bologna. 1968. 118. fig. 21.
26. Ld. 22. j. t.
27. Nagy L: SzIE I. köt. Bp. 1938. 126.; Nagy T: Szépművészet II(1941)144.
28. A fűtőkamra feltárását Bertalan Vilmosné kezdte és ásatási eredményeinek átengedéséért ezuton mondok köszönetet.
29. Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1717-ig. I. Bp. 1922. ifj. Dümmerling Ödön: A Ferencrend középkori csucsives stílu építészetének emlékei Magyarországon II. Minoriták. Klny. a Technika 1943/1. 8.
30. Karácsonyi J: op. cit. 13.
31. Bártfai Szabó László: Obuda egyházi intézményei a középkorban. Bp. 1935. 46, 59-61.
32. Karácsonyi J: op. cit. 222.
33. Bártfai Szabó L: op. cit. 36.
34. Karácsonyi J: op. cit. 222. - Kubinyi András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig. /1541-ig./ Budapest Története II. /1973/ 160-161.
35. Kubinyi A: op. cit. 160-161. - Karácsonyi J.: op. cit. 222-223.
36. Karácsonyi J.: op. cit. 223.
37. "... inde versus meridiem per murum dirutum, cuius lapides usque ad finalem lapidem sunt pro metis signati, et abinde per quendam metam terream ad murum curie fratrum minorum, cuius porta respicit versus ecclesiam albam Beate Virginis, ..." Bártfai Szabó László: Pest megye történetének okleveles emlékei 1002-1599-ig, Bp. 1938. 71. 346. sz.
38. Legutoljára Kubinyi A: op. cit. 11.

PRELIMINARY REPORT ON THE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF THE
FRANCISCAN CHURCH AND THE ROMAN STRUCTURAL REMAINS FROM THE NORTH
OF THE VIA PRAETORIA

Ruins of buildings, floor levels and other Roman remains came to light at the new Óbuda housing settlement in course of major canalization works in the area north of the northern side of the Kórház Street, east of the eastern side of the Miklós Street and bordered by the demolished houses in the old Vöröskereszt Street, numbers 14-21.

The Municipal Council, realizing the great importance of these rescue excavations, plans to display this monument find in a 44x23 m. fenced-in area. It is hoped that further excavations can be conducted before the monument restoration works take place.

The first and the second periods are represented by the times of the Flavians and Domitian here (Plate 247-248). The third period, the construction work under Trajan and Hadrian and the remodelling are documented by the 5.5 m. wide east-west roadways, drains, wells, and the remains of a building with hallways, and rooms of about the same size. The southern portico of the southern building was authenticated (Plate 251-256) and later even its walled up entrance (Plate 250). Objects to facilitate the dating came to light in large numbers (Plate 248-249, 252-253) According to the contemporary topographical data of Óbuda, and the ground plan of the structure, equivocally recall the type of barracks used elsewhere in legionary forts within the Roman Empire (see footnote no. 9.)

After the Markomann wars and during the rule of the Severans, in the fourth period, interior changes, reconstructions, and level elevations were executed within the barracks.

The remains of constructions, the fifth period, could be authenticated to the end of the third, beginning of the fourth century A. D.

The foundations of the sixth period were laid during the middle of the fourth century A. D., a polygonal hall on top of the picked foundation-outerwall of the Severan hall with apsidal termination (Plate 258) which was then restored. The polygonal building dates to the times of Constantine II, restored possibly during the second third of the fourth century A. D. (Plate 254-255). The use of the terrazzo floor, showing the highest elevation, could have moved to the last third of the fourth century or possibly to the very beginning of the fifth century A. D. unfortunately though, no dating finds were found here (Plate 253).

The Late Roman polygonal public building fits in chronologically with the buildings known in the area to the periods of the Late Roman buildings (see also footnote no. 22)

As far as the function of this public building was concerned the idea of a basilica came up, but presumably the needs of the remaining Christian population were met by the Early Christian structures in the area. Besides, the ground plan of this public building is not enough to think of it as a basilica. In the course of our further work no Early Christian type find came to light.

According to the known data no baths nor villa were in this area, thus we could only consider this to be some religious edifice. The bronze leg, having had been destroyed during the second half of the fourth century A. D. (Plate 257) which could have belonged to a god or emperor statue placed in the structure, must have been part of an earlier period of this Severan structure of cultic character.

II.

Parallel with the Roman excavations a medieval structure complex was unearthed where the lots of Vöröskereszt Street 14-21 were before. These medieval remains show the ground plan of a church and a cloister wing adjoining it on the north (Fig. 62).

The greatest measurable length of the partially excavated nave of the church was 12 m., its width 9.50 m. The western outer wall of the church fell beyond the present field work, thus it could not have been excavated. The sanctuary has a ground plan 7.50x7.50 m. with square termination. Its corner buttresses came to light only on the southern side; in course of the works of district heating the buttresses on the northern side were demolished. The unearthed floor coverings of the nave were made 15th century 20x20 cm. bricks.

In the same plane with the uncovered outer buttress of the southern nave wall, picking the north-south Roman wall fully across the nave to level, an inner buttress was developed. Starting from this buttress to the southern triumphal arch, there is a 30 cm. wide, almost unfounded wall. Between this wall and the southern nave wall the floor of the church is terrazzo.

A grave was uncovered right in front of the triumphal arch, placed in the middle of the nave and made of rough broad stones (Plate 260). The grave was 2.45 m. long and 1.15 m. wide. There was no skeleton to be found.

A 2.40 m. long and 2.60 m. wide tomb chamber was uncovered in the central area of the sanctuary (Plate 260). The inside of the tomb chamber was of broad stones, and the uneven sandstone broad stones were supplemented by medieval bricks. Medieval stone-cutters' marks were found on the broad stones (Fig. 64/a) Steps led into the tomb chamber, their traces show on the southern wall; the remains of its northern brick wall could be unearthed. There was no skeleton in the tomb chamber either.

The original roof of the tomb chamber was not found, but concluding from its highest level, the level of the sanctuary was higher of that of the nave.

The cloister was built north of the church. Very little is known of its size and structures.

A Roman building came to light in the same plane with the eastern outer wall of the sanctuary. Beyond the corner of the Roman building, as a continuation of the eastern wall there is a medieval wall all along our excavation area.

The Roman structure complex is ended by a 4.80 m. long medieval wall starting north from the shoulder of the nave. Thus the first room of the eastern section of the cloister was uncovered next to the sanctuary. The western wall of the eastern section was also to be followed in detail in the excavation area.

The southwestern corner of the heating system belonging to the eastern section could be uncovered only (Plate 261, Fig. 64/b). The bottom of the brick heating chamber was once remodelled.

The highest remaining level of the heating chamber and the fact that only foundation walls were found in the cloister area, point to the fact that the level of the cloister wing was higher than the level of the nave of the church.

The remains of the church and cloister were identified with the Franciscan Church and Cloister of Óbuda.

The date of the foundation of the church, devoted to Saint Francis is not known, but it belongs to the earlier establishments of the 13th century (30). The small size of this excavated church and its square ground planned sanctuary seems to prove this.

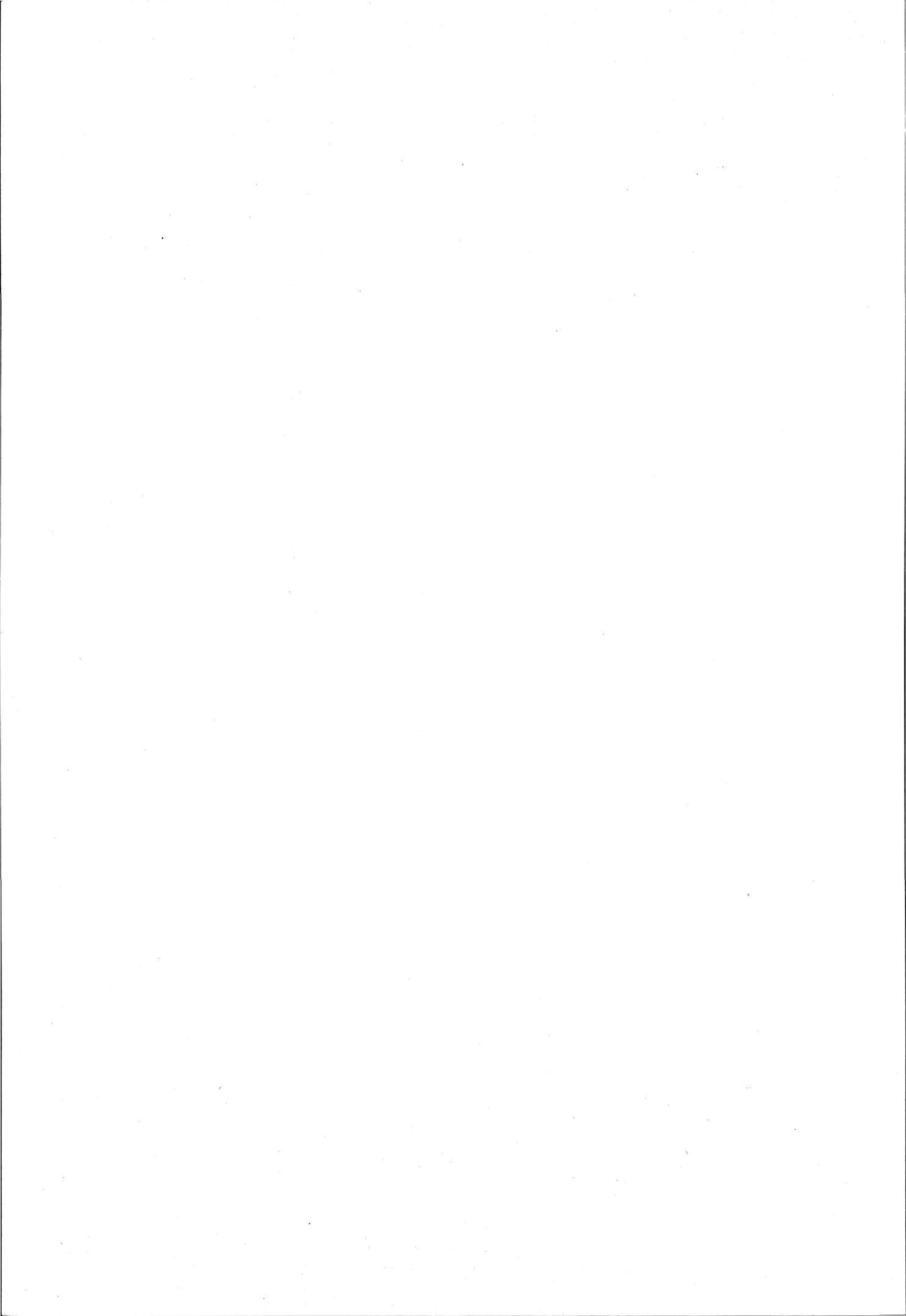
It is first mentioned in 1298 (31) and according to the 1316 census, the cloister belonged to the Fejérvár Guard (32). The cloister closed down at the beginning of the Turkish rule (36).

The defining of the location of the cloister forming the north-western border of the city bears great importance upon the topographic research conducted for medieval Óbuda.

Identification and localization is based upon the 1355 inspection of landmarks (37).

The Roman aqueduct in line with the Szentendre Road leads to the cloister, the full extent of which though, is not yet known.

(Figures: 62-64, plates: 247-261)

КРИСТИНА СИРМАИ - ЮЛИЯ АЛЬТМАНН:

ПРЕДВАРИТЕЛЬНОЕ СООБЩЕНИЕ О РАСКОПКАХ ФРАНЦИСКАНСКОЙ ЦЕРКВИ
И СТРОЕНИЙ РИМСКОЙ ЭПОХИ К СЕВЕРУ ОТ VIA PRAETORIA

I

Во время канализационных работ нового жилого квартала Обуды к северу от ул. Корхаз и востоку от ул. Миклош, на месте бывшей ул. Вёрёшкерест под снятыми домами №№ 14-21 были обнаружены остатки строений, пола и др.

Учитывая значение открытых памятников, Горсовет Будапешта постановил в ближайшем будущем демонстрировать эти памятники на месте, на участке площадью приблизительно 44 x 23 м. Исследования здесь мы рассчитываем продолжить до показа памятников.

Первые два периода на этой территории представлены памятниками эпохи Флавия и Домициана /рис. 247-248/. Третий период представлен перестройками времени Траяна-Адриана, что демонстрируется дорогами пятиметровой ширины, идущими в направлении В-З, каналами, колодцами, строениями с коридорами, состоящими из одинаковых в плане помещений. Нами был раскрыт южный портик южного здания /рис. 251-256/, а также вход здания, заделанный впоследствии /рис. 250/. Было найдено большое количество датирующего материала /рис. 248, 249 рис. 252, 253/. Обудайская топография римского времени, а также планы построек указывают, что обнаруженные строения представляют казарменный тип, распространенный, судя по раскопкам, в военных лагерях Римской империи. /См. сн. 9./

После маркоманнских войн, во время правления Северов, в IV строительном периоде была произведена перестройка помещений и их ремонт, а также был поднят уровень пола.

Нами выявлены и остатки строительства, относящегося к V-ому периоду конца III - первой половины IV в.

В VI периоде, падающем на десятилетия середины IV века, на западные разобраные стены зала эпохи Северов, имеющего апсидовую концовку, были возведены фундаменты стен зала с полигональной концовкой /рис. 258/. Многоугольное здание времени Константина II было перестроено во второй трети IV века /рис. 254-255/. Использование пола-тераззо падает на последнюю треть IV столетия, и даже могло продлиться вплоть до начала V века, но здесь мы не располагаем датирующими находками /рис. 253/.

С хронологической точки зрения здание с полигональной концовкой органически входит в круг позднеимперских построек, известных в этом районе /ср. сн. 22./.

В определении функции этого здания было высказано предположение, что оно служило базиликой, однако древнехристианские строения, находящиеся в этом районе, должны были удовлетворить потребности древнехристианского населения. Кроме того, раскрытый раскопками план здания еще не свидетельствует сам по себе о нахождении базилики. Ни одной древнехристианской находки здесь найдено не было.

Судя по раскрытым памятникам, здесь не мог находиться ни бассейн, ни вилла, и это заставляет нас думать о существовании здесь постройки культового характера. К наиболее раннему периоду этого строения, падающего на эпоху Северов, относится находка бронзовой ноги /рис. 257/, которая является, вероят-

но, фрагментом поставленной здесь статуи в честь бога или цезаря, которая во второй половине IV века погибла.

II.

Параллельно исследованиям памятников римской эпохи на бывшей ул. Вёрешкерест дом 14-21 нами раскопан комплекс средневековых строений. Средневековые памятники относятся к церкви и крылу монастыря, примыкающего к ней с севера /фиг. 62./.

Максимальная длина нефа церкви, раскопанного нами отдельными участками, достигает 12 м, ширина - 9,50 м. Западная сторона церкви расположена уже за участком раскопок, ввиду чего она осталась нераскрытой. Святилище, длиной в 7,50 м и шириной в 7,50 м, четырехугольное в плане и имеет прямую концовку.

Угловые форпосты обнаружены лишь на южной стороне, тогда как на северной их разобрали при устройстве отопительного оборудования. Облицовка нефа выполнена из кирпичей XV в. размером 20 x 20 см.

На одной плоскости с внешним форпостом южного нефа был построен внутренний форпост, для чего разобрали тянувшиеся по всей ширине нефа стены римской эпохи, идущие в направлении С-Ю. Стена, идущая от этого форпоста-пиллера к южной триумфальной арке, почти не имеет фундамента, ширина ее 30 см. Между стеной и южной стороной нефа был обнаружен пол-тераццо.

Перед триумфальной аркой в середине нефа мы раскопали могилу, сооруженную из грубых квадеров /рис. 260/. Длина могилы 2,45 м, ширина 1,15 м. Скелета однако в могиле не оказалось.

В центральной части святилища нами обнаружена могильная камера длиной 2,40 и шириной 2,60 м /рис. 260/. Внутренняя сторона камеры обложена квадратными камнями неодинаковой величины с прокладкой в отдельных местах средневековых кирпичей. На квадерах обнаружены знаки резчиков /фиг. 64-а/. В камеру вела лестница, следы которой открыты на южной стене. Нами раскопаны остатки южной кирпичной стены. Скелета в камере не обнаружено.

Крышка могильной камеры отсутствовала, можно определить однако, что уровень святилища был выше уровня пола нефа.

Монастырь тянулся к северу от церкви. О его величине и внутренних строениях нам известно очень мало.

В одной плоскости с восточной замыкающей стеной святилища, к северу от нее, были найдены восточная и северная стены здания римской эпохи. За углом этого здания, как продолжение ее восточной стены, по всему раскопчному участку тянется средневековая стена.

Начинаясь сбоку нефа и продолжаясь к северу от него, средневековая стена /длина которой 4,80 м/ закрывает часть здания римской эпохи. Таким образом, здесь, наряду со святилищем, мы раскопали и первые помещения восточного тракта монастыря /рис. 259/. На раскопчном участке мы имели возможность детально проследить западную стену восточного тракта.

Можно было раскопать лишь юго-западный угол отопительного оборудования восточного тракта /рис. 261; фиг. 64-б/. Установлено, что пол топилини, обложенный кирпичами, один раз подвергся ремонту.

Наиболее высокая точка топилини, а также тот факт, что в монастырской части нами обнаружены лишь основания стен, говорят о том, что уровень монастырского крыла был выше уровня нефа церкви.

Мы считаем, что раскрытые памятники являются остатками обудайской средневековой францисканской церкви и монастыря.

Время закладки церкви Св. Франца нам известно. Оно произошло в течение XIII века, тогда, когда был возведен ряд самых древних построек Обуды /30/. Небольшой размер раскопанной нами церкви, квадратный план ее святилища также, возможно, подтверждают эту гипотезу.

Первое упоминание о ней относится к 1298 г. /31/, а по переписи населения в 1316 г., францисканский монастырь относился к фейерварскому караулу /32/. Монастырь прекратил свое существование в начале турецкого господства /36/.

В реконструкции обудайской средневековой топографии особенно важно определить место монастыря, который являлся северо-западной границей города.

В основу определения и локализации монастыря исследование берет размежевание земли 1355 г. /37/.

Водопровод римской эпохи, направление которого совпадает с современным Сентэндрэевским шоссе, идет в сторону раскрытого нами монастыря. Однако его полное протяжение остается пока невыясненным.

/Фиг. 62-64, рис. 247-261/

ÚJABB KUTATÁSOK AZ ÓBUDAI KIRÁLYI, ILLETVE KIRÁLYNÉI VÁR TERÜLETÉN

A Budapest III., Kálvin köz 2-3-4 sz. telkeken a ma álló református templom és parókia helyén és környékén a régészeti kutatások 1908-ban kezdődtek,¹ majd 1923-ban, 1934-35-ben,² 1949-51-ben³ folytatódtak. Jelenleg az óbudai szanálási munkálatokkal párhuzamosan 1974-től kezdődött a kutatás a Kálvin köz 1-3-7 sz. telkeken.

A feltárt romok a középkori királyi, majd királynéi vár maradványai.

A várra vonatkozó történeti adatokat és az eddigi régészeti kutatások eredményeit röviden a következőkben foglaljuk össze.⁴

Az óbudai vár építését 1212 és 1301 közé helyezi a kutatás. Nem valószínű ugyanis, hogy 1212-ben a király közvetlen az új vár vagy palota felépülésekor adományozta volna el a város területét a káptalannak. Ágnes királyné 1301-ben kelt oklevelében pedig már az óbudai királyi palota kijavításairól, esetleg újjáépítéséről szól.

Felépülésének oka elsősorban az esztergomi palota eladományozása volt.⁵ Esztergom elhagyása és a budavári palota felépülése között egy ideig királyi székhely szerepét is betöltötte.

1343-ban Nagy Lajos anyjának, Erzsébet királynénak adományozta, és ettől kezdve a középkor végéig a vár a hozzátartozó jövedelemmel együtt a mindenkori magyar királyné tulajdona volt.⁶

1355-ben a birtokviszonyok rendezése céljából Nagy Lajos Óbudát kettéosztatja királyi és káptalani városra. A város északi része lesz a káptalané, a déli része pedig a királyé. E határjárás Óbuda topográfiai kutatásának egyik legfőbb forrása.⁷

A leírás alapján a várhoz vezető ut a ferencesek kuriájától halad a királynéi majorság körül, a királyi colonusok házai mellett és kertjein keresztül, míg elérkezik egy árokig, mely a vár előtt van. Az árkot kettészeli egy nagy ut, mely Fehéregyházára vezet. Az árok két oldalán határjel van, melyek elválasztják az északra eső káptalani városrészt a délre eső királyi várostól. Majd ugyanez az ut a vár előtt elhaladva vezet le a Dunához.⁸

Feltételezhető, hogy a nagy épített Erzsébet királyné óbudai palotáján is dolgoztat. Ugyancsak építkezésről ad biztos hírt 1425-ben Borbála királyné oklevele, melyben téglavetőket kért óbudai kastélyának építéséhez.

Az eddigi régészeti kutatások⁹ négyzetes, kb. 30x30 m-es szabályos vár alaprajzát mutatják. (65. ábra). A kváderes falsíkból csupán keletre a templom apszisa és későbbi hozzáépítésként a csarnokfolyosó nyúlik ki.

1908-ban került elő a románkori, nagyjából négyzetes, kapukkal és belső oszlopkötegekkel gazdagon tagolt előcsarnokszerű helyiség, mely esetleg egy torony alsó szintje lehetett. Ettől nyugatra és északra megtalálták az épület kváderes burkolatu támpillérekkel tagolt zárófalait. Erre a nyugati, majd déli zárófalra épült rá helyenként a ma álló református templom nyugati és déli fala. A déli oldalon csatornarendszer is előkerült, mely esetleg fűtőrendszerhez tartozott.

Az épület keleti zárófalából a tizszög öt oldalával záródó apszis - fütése miatt feltételezhetően erkély - nyulik ki az itt is támpilléres kváderes falból.

A templom az oszlopkapus előcsarnoktól - valószínűleg későbbi hozzáépítésként - keletre húzódik, apszisa a nyolcszög három oldalával záródott.

A templom és a lelkészlak között a középkori udvarra nyíló keleti és nyugati szárnyos szlopos románkori kapui is felszínre kerültek. Így tehát a központi udvar körül egy traktusos épületszárnyak húzódtak.

Az épület keleti falából, illetve az apszistól és a támpillértől indult ki három, karéjos élszedésű falpiller, majd egy szabadonálló pillér következett, és a szembeni oldalon egy sarokpiller zárta az Erzsébet-királyné-kori építkezésre mutató csarnokfolyosót.

Az épülettömböt több ponton kutatott kettős várfal vette körül.

A jelenlegi kutatás célja a vár keleti oldalának tisztázása volt. Ásatási eredményeinket a következőkben foglalhatom össze.

A vár Szent Erzsébet kápolnájának szentélyzáródását, illetve annak két támpillérét bontottuk ki. (262.kép) A támpiller 3 m mélységig, a bolygatatlan agyagra alapozott. A felmenő falból a sima élszedett alsó kváderkő és több helyen a kváderlenyomat is megmaradt, melyek egyben a külső járósíntet is megadják. (Atszf 103.64 m) Mindkét támpilléren a felmenő-, és az alapfal iránya és nagysága eltérő.

A szentélytől északra sárgás, kavicsos szint húzódott, melynek korát egyelőre leletanyag hiányában nem tudtuk meghatározni. Erre a szintre épült rá a szentély támpillérétől 1.80 m távolságra egy 1.50 m széles kelet-nyugat irányú középkori fal. Ettől északra egy ugyancsak középkori kelet-nyugat irányú 1.10 m széles támpiller részlete, mellette 2 m széles kelet-nyugat irányú római kori fal húzódott. (262.kép) A szentélytől délre ásatási szelvényünkbe egy római kori téglasir részlete is került.

Feladatunk a várfal, illetve rendszerének kutatása volt. Így feltártuk a belső várfalat teljes, mintegy 60 m-es hosszúságában, az észak-keleti saroktámpillértől kiindulva a déli zárófalig.

A várfal északkeleti sarkát, és külső támpillérét csak részletében tártuk fel,¹⁰ teljes tisztázására nem volt lehetőségünk. (263.kép) A saroktól 12 m-től kezdődően került feltárára az észak-déli irányú keleti várfal. A keleti várfal két periódusát tudtuk elkülöníteni. Az alsó a XIII. században épült, majd ezt a falat egy sikra hozva, erre épült a XIV. századi fal, átlag 5 cm-el nyugatabbra tolva. E két periódust több helyen a metszetekben a beásások alapján is elkülöníthettük. (66/a. ábra) Kutatásunk jelenlegi állapotában még nem tudunk magyarázatot adni a várfal újjáépítésére. Mindkét fal törtkőből készült, kavicsos habarcsba rakott. A várfal szélességét csak két helyen tudtuk mérni, mindkét helyen 1.80 m volt. A fal keleti oldalát a távfűtő vezeték építéskor, illetve újkori falakkal elbontották.¹¹ Kutatást ezért csak a várfal belső, nyugati oldalán végezhattunk, így jelenleg nem tudjuk, hogy a két várfal szélessége azonos volt-e. A várfal alapozási mélysége nem érte el a bolygatatlan agyagot és a templom szentélyétől távolsága csupán 2.20 m volt. A szentélytől északra talált kelet-nyugati irányú középkori fal a várfalig húzódott, de azzal nem épült össze.

Feltártuk a déli várfal keleti szakaszát is mintegy 5.60 m hosszúságban. A várfal több, mint 6 m mélységben a bolygatatlan agyagra alapozott. 50 cm széles zoklija két sor törtkőből épült. Felmenő falának alsó két sora kváderburkolatu, rajtuk A betűjelű kőfaragó jelekkel. (264.kép) Hasonlókat találtak a déli várfal már korábban feltárt szakaszán is.¹² A két sor kváder felett, azzal egy síkban törtkőből épült tovább a fal, mely 1.50 m magasságig maradt ránk. Ugyanez a fal a belső - északi - oldalán csak 80 cm-es volt és a kváder burkolat is hiányzott. (265.kép) A déli várfal szélessége 1.80 m volt.

Az ásatások eredményeként a keleti és déli várfal, vagyis a vár délkeleti belső sarka is kibontásra került. (265.kép) A két fal nem épült össze, alapozási mélységük is eltérő volt. Véleményünk szerint a korábbi, déli falhoz építették a keleti várfalat. A vár sarkának külső oldalát az ott lévő távfűtő vezeték miatt nem kutathattuk, így a sarok külső lezárását jelenleg nem ismerjük.

A déli várfal külső - déli - oldalán a bolygatatlan agyagig ujkori kerámiával keverték a rétegek. Római kori, középkori kerámia és középkori faragott kövek kerültek elő a feltételezhetően itt huzódó árok betöltéséből.

Ujkori betöltést találtunk a keleti várfal külső, keleti oldalán is, ahol több ponton 4-5 m mélységig mentünk le. Mindez arra mutat, hogy a belső várfal mentén a várat délről és keletről árok vette körül, melyet legalább is nagyrészt az ujkorban töltöttek fel.

Az eddigi kutatás szerint a várat kettős várfal övezte. A keleti oldalon a belső várfaltól mintegy 20 m távolsáig huzzuk szelvényeinket, melyekben a külső várfalat nem találtuk meg. Nem tartjuk kizártnak azonban azt sem, hogy a falat az ujkorban kitermelték és nyomát az egységes ujkori feltöltés, illetve bolygatás miatt nem találtuk.

A vár délkeleti sarokpontjától északra 4.40 m-re egy 2.80 m széles kelet-nyugati irányú fal épült a keleti várfal mellé. Miután ásatási szelvényünkbe a falnak csak igen kis szakasza esett, a további kutatás fogja majd korát és funkcióját eldönteni.

A jelenlegi kutatások folyamán került elő a templomtól délre a csarnokfolyosó keleti oszlopsora. (266.kép) Az eddigi feltárások alapján¹³ építését a XIV. sz. közepére, az Erzsébet-kori építkezésekhez fűzzük. A feltárássra került sima karéjos élszedésű, lábazatán rézsüs profilu pillérek műformái és nagysága azonosak a nyugati oldalon már korábban feltártakkal. A feltárt négy pillér közül a középső kettő szabadonálló középpillér, az első és utolsó pedig sarokpillér megoldásuak. A felmérések szerint az oszloppárok egymással szemben helyezkednek el mintegy 5 m távolságra. Az egyes oszlopok egymástól való távolsága pedig 4 m.¹⁴ Az északról számított második pilléren valószínűleg javítást végeztek.

A csarnokfolyosó így mintegy 14 m hosszú, 5 m széles, négy pillérpárra támaszkodó építmény alaprajzát adja.

A pillérsort korábbi falakra építették, melyeket azonos nivóra hoztak, illetve ahol nem volt fal csekély mélységig alálapoztak. Ezek az alapfalnak használt korábbi falak az általunk kutatott pontokon olyan amorf formát mutatnak, melyek magyarázatát csak a további kutatások adhatják meg. (268.kép) A falak korát sem tudjuk még biztosan megállapítani, de elképzelhető, hogy a kiásás határán talált római kori habarcsos szinthez tartoznak.

Az ujonnan feltárt pillérsortól keletre huzódik a vár keleti fala. A várfal nem halad párhuzamosan a csarnokfolyosó pillérsorával, hanem dél felé a köztük lévő távolság szűkül. A középpillérsor így a várfal és a csarnokfolyosó között még egy keskenyülő folyosót is közrefog. Az első és utolsó pilléreknél - vagyis a sarokpilléreknél - kifejezetten küszöbre utaló falazást is találtunk. A folyosó északi végén, ahol még a várfal viszonylag távolabb épült a pillértől, a várfalból kinyuló támpillérrel szűkítették a bejáratot. (267.kép) A folyosó járószintje a pillérek lábazata és a küszöbszintek által meghatározott (átlag Atszf 103.75-103.65 m között) és ez a szint megegyezik a templom szentélyzáródásánál a kváder burkolat által meghatározott külső járószinttel. (Atszf 103.64 m)

x

Kutatásunkat viszonylag kis területen végeztük és majd csak az ásatások lezárása és a leletanyag feldolgozása után tudunk eredményeinkről részletesebben beszámolni.

Az óbudai királyi várral kapcsolatban számos történeti, régészeti, alaprajzi probléma merült fel, melyek a további kutatások fontosságát hangsúlyozzák.

A városalaprajz kialakulása, fejlődése szempontjából a vár topográfiai helyzetére a római kori kutatások új adatot szolgáltatnak. A II. és III. sz. -i tábor határolja északról a várat, keletről pedig a IV. sz. -i erődfal. Ezek alapján tehát a királyi várat a római kori táborok metszésének külső, délkeleti sarkába építették.

A Fővárosi Tanács Műemlék Felügyelősége távlati tervei szerint a királyi, illetve királynéi vár műemlékei bemutatásra kerül. Reméljük tehát, hogy a jövőben lehetőség lesz arra majd, hogy a vár megközelítőleg teljes területét feltárhassuk.

(Ábrák: 65-66, képek: 262-268)

JEGYZETEK

1. Lux Kálmán: Árpádkori építészeti maradványok Óbudán. Klny. A Magyar Mérnök- és Építész- Egylet Közlönye. 1916. 193-205.
2. Csemegi József: Hol állott egykor az óbudai királyi vár? Klny. A Magyar Mérnök és Építész- Egylet Közlönye. 1943. 1-11.
3. Gerevich László: Kálvin köz 2-3-4. Az óbudai királynéi vár maradványai. Bp. Műemlékei, II. 1962. 372-382.
4. A vár összefoglaló történeti leírását Gerevich L. Ua.: alapján közlöm.
László Gerevich: The Art of Buda and Pest in the Middle Ages. 1971. 20-21.
Kumorovitz L. Bernát: Adatok Budapest főváros Árpád-kori történetéhez. TBM 19. 1972. 7-37.
Budapest Története I. -II. 1973.
5. Fügedi Erik: Topográfia és városi fejlődés a középkori Óbudán. TBM 13. 1959. 7-56.
6. Fügedi E. Ua.: 15-16.
7. Bártfai Szabó László: Pest megye történetének okleveles emlékei 1002-1599-ig. 1938. 66-73.
8. Az 1355-ös határjárásra vonatkozóan ld. ue. kötetben Kumorovitz L. Bernát: I. Lajos király és Erzsébet anyakirályné 1355. aug. 17-i és 1356. okt. 17-i oklevele.
Bártfai Szabó L. Ua: 71. A 346. sz. 1356. okt. 17. átirata várra vonatkozó része a következő:
"... et abhinc transeundo vicum circa alogium seu domum coloni reginalis currit per ortos ad quoddam fossatum, quod est ante castrum, quod quidem fossatum dividitur per quandam viam magnam, per quam itur ad predictam ecclesiam albam Beate Virginis, in cuius fossati utriusque latere sunt due mete lapidee, quarum una ex parte septentrionali separat porcionem civitatis ecclesie cedenti et alia ex parte meridionali separat porcionem regalem. Per quam viam ante castrum tendit versus Danubium per vicum,..."
9. Összefoglaló leírását Gerevich L. Ua. alapján közlöm.
10. Az ásatási szelvény befejezését Kérdő Katalin végezte, akinek ezuton is köszönetet mondok munkájáért és ásatási eredményeinek átengedéséért.
11. Az ásatások a terület ujkori beépítettségéről is jelentős új eredményeket hoztak, melyeket majd az anyag teljes feldolgozásakor közlünk.
12. Csemegi J. Ua: 4.
Horváth Henrik: Budai kőfaragók és kőfaragójelek. 1935. XV/a. tábla 1-4, 6-8.
13. Csemegi J. Ua.: 2-3.
14. A pillérek az ujkori ház falába építve maradtak meg, és jelenleg a barokk falból való teljes kibontásuk még nem történt meg.

JÚLIA ALTMANN

RECENT RESEARCH IN THE AREA OF THE KING'S AND QUEEN'S CASTLES AT
ÓBUDA

At the site No. 2-3-4, Kálvin Lane, Budapest, 3rd district, works of uncovering the king's and or queen's castles of Óbuda have been, in course several times since 1908. Parallel with the city reconstruction works, the author was working in the sites No. 1., 3. and 7. Kálvin Lane.

The purpose of her research work conducted at present was to clear up the eastern side and the fortification system of the castle (Fig. 65.).

A length of about 60 m. of the eastern inner wall of the castle was opened up from the northern to the southern corner. Two periods of the wall were determined, its lower part was built in the 13th century and the one above it, consisting of rubble, in the 14th century.

Also the eastern section of the southern castle wall was uncovered. It was founded on undisturbed clay. Over its socle built of two courses of rubble-stones followed two courses of broad-stones; the further part of the upward wall was made of rubble. On the broad-stones mason's marks of the letter "A" could be found (Fig. 66/b., Plate 264.).

The eastern and northern walls of the castle were not built together, the depths of their foundations are different, too (Plate 268.). The eastern wall was built next to the earlier southern castle wall.

The author also tried to find the outer wall of the castle at the eastern side, still, as a result of its having been disturbed in recent times, she could not discover its traces.

Within the castle wall several medieval and Roman walls and courses of stonework were found, of which the functions will have to be determined by further research.

The termination of the sanctuary of the St. Elizabeth chapel with two buttresses was opened up (Plate 262.).

To the south of the church the eastern file of piers of a peristyle partly found earlier and dated to the 15th century was brought to light by research (Plate 266.). The piers were identical in size and artistic form, with the earlier, uncovered ones. The eastern file of piers had been built on top of earlier walls brought to an identical level. The explanation of the present amorphous forms of the walls is hoped to be given by further research (Plate 268.).

The eastern wall of the castle and the file of piers do not run parallel with one another but narrow towards the south. Between the corner piers and the castle wall a walling was found which reminds of a threshold (Plate 267.).

The author is confident that the elaboration of the finds and further works of uncovering will throw light upon a great number of problems of the history and of the ground-plans of the king's and queens's castles of Óbuda.

For the further research into the town-plan the studies of the Roman times served with new data about the topographic situation of the castle. According to these the castle was bordered by the 2-3rd A. D. century camp from the north and by the 4th century A. D. wall of the fort from the east. Thus the castle was built outside of the south-eastern corner of the intersection of the Roman camps.

(Figures: 65-66, plates: 262-268)

ЮЛИЯ АЛЬТМАНН:

НОВЫЕ РАСКОПКИ НА ТЕРРИТОРИИ КРЕПОСТИ КОРОЛЯ И КОРОЛЕВЫ В ОБУДЕ

Начиная с 1908 г., неоднократно проводились раскопки на участках №№ 2-3-4 по пер. Кальвин в III-ем районе Будапешта по вскрытию крепости короля и королевы в Обуде. Недавно, одновременно со снятием старых зданий, нами были проведены археологические раскопки на участках №№ 1-3-7 на пер. Кальвин.

Целью настоящих раскопок является выяснение фортификационной системы восточной стороны крепости /фиг. 65./.

Нами раскрыты внутренние стены восточной стороны крепости, начиная с её северного угла и кончая южным, на протяжении 60 м.

Было определено, что строительство стен имело два этапа. Первый строительный период относится к XIII веку, тогда как второй имел место в XIV веке и характеризуется кладкой из щебня.

Нами был раскрыт также и восточный участок южной стены. Здесь фундаменты стен положены в непо потревоженный слой глины. Над фундаментом были расположены сначала два слоя щебня, а затем два слоя квадеров, дальше вверх стена была выстроена только из щебня. На квадерах мы нашли знак резчика в форме буквы А /рис. 264; фиг. 66-б/.

Восточная и южная стены крепости не сходились, глубина их фундаментов также различна /рис. 268./ Мы считаем поэтому, что к более ранней южной стене была пристроена восточная. На восточной стороне мы пытались обнаружить следы кладки внешней стены, но в новое время они были уничтожены.

Внутри крепостных стен нами обнаружено большое число стен средних веков и римской эпохи, напластования слоев. Их функции должны определить будущие исследования.

Раскопкам была подвергнута и замочная стена святилища часовни Св. Эржебет, имеющая два контрфорса /рис. 262./.

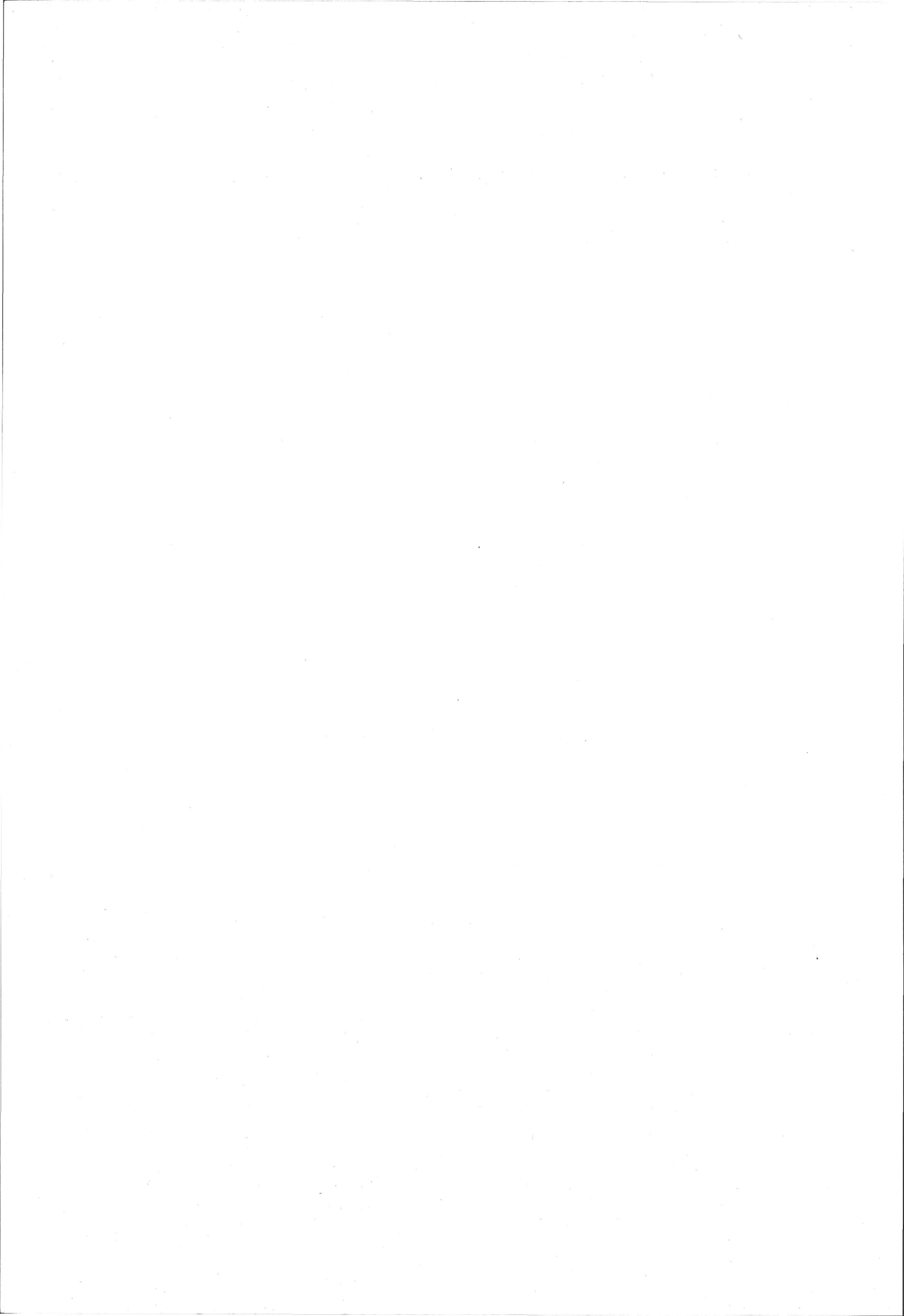
К югу от церкви мы обнаружили восточный ряд пиллеров притвора XIV века, которые были вскрыты в отдельных местах уже ранее /рис. 266./ Лопастные в разрезе пиллеры, основания которых имеют скошенный профиль, по своим размерам и форме сходны с теми, что были раскрыты ранее. Восточный ряд пиллеров был построен на более древнюю сровненную поверхность стен. Аморфная сейчас форма стен будет, вероятно, объяснена дальнейшими исследованиями /рис. 268./.

Восточные крепостные стены и ряд пиллеров не параллельны друг другу, а сужаются к югу. Между угловыми пиллерами и крепостной стеной мы обнаружили кладку, указывающую на существование здесь порога /рис. 267./.

Мы надеемся, что дальнейшие исследования, а также обработка археологических находок прольют свет на исторические факторы, связанные с крепостью короля и королевы в Обуде, на реконструкцию ее плана.

В воспроизведении топографии крепости исследования римских памятников дали новые важные сведения. Судя по ним, на севере крепость граничала с лагерем II-III вв., а с востока - с фортификационной стеной IV в. Таким образом, крепость была построена на внешнем юго-восточном углу сечения римских лагерей.

/фиг. 65-66, рис. 262-268/

AZ ÓBUDAI SZT. MARGIT EGYHÁZ ÉS KÖRNYÉKÉNEK KUTATÁSA

Az óbudai ásátások kulcskérdései közé tartozik a Szt. Margit egyház helyhezkötése, környéke helyrajzának tisztázása, a prépostsági és királynéi városrészt elválasztó utak egyes szakaszainak meghatározása.

A királynéi város középkori plébániájának kutatása nemcsak egyház- és művészettörténeti szempontból fontos, hanem történeti-helyrajzi szempontból is.

Az Óbudával foglalkozó történeti irodalom a királynéi város plébániájáról az idők folyamán összegyűjtötte a fennmaradt írásos adatokat - alighanem hiánytalanul. Legalábbis újabb, "perdöntő" források felbukkanásának vajmi kevés esélye van. Ezek után nem maradt más hátra, mint a régészeti módszer segítségül hívása.

A történeti adatokból világos, hogy a Szt. Margit kápolna - a későbbi plébániatemplom - a banai plébánia leányegyháza volt felbukkanásakor (1269)¹. Eredetileg - Kubinyi András szerint - Kovácsi vicus kápolnája.² Az 1355-ös Óbudát két részre osztó határozat tette meg plébániává a Szt. Margit kápolnát. I. Lajos király rendeletére az óbudai prépostnak le kellett mondania a királynéi város lakóinak közvetlen lelkipozásáról s a Szt. Margit kápolna emelkedett plébánia rangra. A plébános és a prépost viszonyát illetően - a rendelkezés szerint - a budai plébános és az esztergomi érsek jogviszonya lett az irányadó.³

A Szt. Margit egyház mint plébánia a török időkig fennállt. Plébánosait többször említik tanuként az oklevelek.⁴

Az óbudai történeti kutatásokban a viszonylag kisszámú forrásadat miatt és a Szt. Margit plébánia helyhezkötése fontosságának súlyát kellően nem értékelve a királynéi városrészt kutatásában, a klarisszák, Fehéregyház és a prépostság miatt sokáig háttérbe szorult a királynéi plébánia multjának feldolgozása.

Az óbudai emlékek buzgó kutatója, Bártfai Szabó László néhány történeti adat megemlítése után elegendőnek tartotta a kápolna dolgát a következőkkel elintézni: "Holléte ismeretlen, talán azonos az Óbudai Téglagyárban kiásott XI. századi kápolnával."⁵

Gárdonyi Albert sem foglalkozott részletesebben a királynéi plébániával és - különösebb indoklás nélkül - a Templom utcába helyezte.⁶ Ez a vélekedés mindamellett megdölgölködtónak látszott. A Templom utcában áll ugyanis az 1744-1749 között emelt barokk főplébánia templom, amely egy XVIII. század eleji ideiglenesen épített kápolna helyére épült.⁷ Köztudomásu, hogy a XVIII. században előszeretettel építették az új templomokat a régi helyére, sok esetben a régi alapfalaira. Az óbudai barokk templom környezeténél kissé emelkedettebb helyen áll, ami újabb indítékot adott a környék kutatására. Hiszen a középkori templomokat, amennyiben lehetőség volt rá, igyekeztek annak idején a települések legkiemelkedőbb helyére telepíteni. Valószínűleg a XVIII. század eleji templom nem volt más, mint a török idöket romjaiban átvészelt középkori templom felújított épülete, s e helyett épült a ma látható barokk templom.⁸

Az Óbudát évtizedek óta kutató Bertalan Vilmosnének az óbudai lakótelep építési munkáit megelőző időben csak egyszer nyílt alkalma, hogy a "gyanus" barokk templom környéke régészeti kutatását megkezdje. A templom É-i falában lévő elfalazott ajtónál folyta-

tott ásatást, a sportpálya területén. Ám a feltételezés akkor még nem nyert bizonyosságot, az ásató nem talált középkori falakat. Ez a fiaskó azonban önmagában kevés ellenbizonyíték volt a feltételezésre. Várható volt, hogy ha a templom belsejében, vagy a templomtól délre is lehetőség nyílik nagyobb felület kutatására, választ tudunk adni a kérdésre: lehet-e itt középkori templom. Mivel a barokk templom a prépostsági templomtól jóval délebbre fekszik, s közel a királynéi várhoz, ezért egy itt előkerülő esetleges középkori templom csakis a királynéi városrészhez tartozhatott.⁹

Folytatva a plébániatemplom történetével kapcsolatos kutatások ismertetését, Fügedi Erik uttörő jelentőségű tanulmányát kell a sorban megemlítenem. Fügedi Gárdonyi Albert feltételezése nyomán indult el, részletesen elemezve az 1355-ös határjárást, s az egyes óbudai házakra vonatkozó okleveleket.¹⁰ A Szt. Margit plébániát magánföldesuri patronátusnak határozta meg.¹¹

Óbuda 1355-ös megosztását Fügedi Erik úgy értékelte, hogy szerencsétlen intézkedés volt a városfejlődés szempontjából. Éppen abban az időben történt a megosztás, amikor Nyugat-Európában az addig megosztott városokat is sorra egyesítették. Voltaképpen nem is két, hanem három ura volt Óbudának: a prépostság mellett a királynén kívül a klarissza apácakolostor kiváltságai egyre növekedtek - a polgárság rovására.¹²

Óbudát azonban nem ekkor érte az első csapás. Ami fejlődését derékbatörte, a tatárjárás volt. 1241 előtt ugyanis az egyik királyi központ volt, míg utána egyike lett az ország többszáz mezővárosának. Nem Óbuda volt az egyetlen városunk, amelynek fejlődése a tatárjárás után azzal a sajátsággal járt, hogy megosztottá vált (vagy maradt). Jó példa erre Esztergom, Győr vagy Vác. S míg az óbudai polgárok életét a klarissza apácák nehezítették meg, Buda és Pest lakói már egy évszázaddal az óbudaiak előtt egy másik apácakolostor - a margitsziget domonkosok - egyre gyarapodó előjogai ellen háborogtak. Pest és Buda helyzete azonban több ok miatt szerencsésebb volt, míg Óbuda nem volt képes kiheverni a csapásokat. Jól mutatja ezt Óbuda iparának elemzése.¹³ A mészárosok számát és jelentőségét tekintve valószínű, hogy az Alföldről nyugatra tartó marhakereskedelem, illetve felvásárlás egyik jelentős központja volt Óbuda.

Fügedi Erik Óbuda képét új adatokkal egészítette ki és a testvérvárosok általános fejlődési képébe illesztette Kubinyi András monumentális feldolgozása.¹⁴ Kubinyi megkísérelte a Szt. Margit plébánia helye és környezete pontos meghatározását.

Az Árpád-kori Budapest történetének írója a Szt. Margit kápolna XIII. századi dézsma-kerületének a Kovács utcát (a mai Lajos utcával azonosította) határozta meg.¹⁵

Kubinyi András az 1355-ös, illetve a bővebb és módosított 1356-os majd az azt követő 1473-as határjárás elemzéséből indult ki. A királynéi vár előtt vezet a királynéi és a préposti városrészt elválasztó ut, keresztezve egy árkot, majd egy Dunához vezető utcán át mentek tovább a határjárók: "Per quam viam ante castrum tendit versus Danubium per vicum, qui incoatur inter domos Ladislai Tumpa dicti ex una parte, sub cuius domo est lapis longus fixus metarum, et ex alia parte Emerici filii Petri venit usque in rippam Danubii inter domos magistri altaris Beate Virginis et Nicolai sclavi ex alia parte, et abinde transit Danubium ad insulam leporum supradictam iuxta superiorem partem castrum diruti et ibi terminantur."¹⁶ Az 1473-as határjárás szerint a királynéi vár után egy sarokháznál le kell térni egy másik utcára, s így jutunk a határ mentén a Dunához, szemben a margitszigeti érseki vár romjával.¹⁷ Utóbbi utszakaszt Kubinyi a Serfőző utcával azonosította.¹⁸

Logikai uton kínálkozott az a helyrajzi megoldás, hogy a Szt. Margit kápolna, amely Fehéregyháza filiája is volt, a fehéregyházi nagyut, illetve annak folytatása mentén emelkedhetett. Ezt a feltételezést elfogadva Kubinyi András szinte száz százalékos biztonsággal határozta meg a mai főplébánia templomban a középkori plébánia hely szerinti utódját.¹⁹

A Szt. Margit egyház helyhez kötése az óbudai piac szempontjából sem közömbös. Egy 1468-as oklevél adataiból Kubinyi András arra következtetett, hogy a Szt. Margit utca metszette a piacteret, s a Szt. Margit templom - mivel feltehetően a róla elnevezett utcában állt - vagy a piactéren, vagy annak közvetlen közelében feküdt.²⁰

Mivel az óbudai rév a mai Árpád-híd hídfőjétől délre, közvetlenül a hídfő közelében lehetett (itt 1366-tól az óbudai klarissza apácák emberei szedték a révvámot), valószínű, hogy

ehhez közel volt a piac, esetleg közvetlenül is csatlakozhatott hozzá. A mai templom mindenképpen közel van a hidfőhöz, tehát kutatása - régészetileg - elsőrangú fontossága.²¹

Mindezek alapján várható volt, hogy a mai templom környékének lehető teljes régészeti kutatása választ ad a következő kérdésekre: 1. van-e a mai templomnak középkori előzménye, 2. A középkori előzmény azonos-e a Szt. Margit templommal, 3. A templom valóban a piactér közelében (vagy a piactéren) van-e, 4. valóban a királynéi várost határoló ut közelében fekszik-e a templom. Mindezekre immár csak a régész ásója adhat feleletet.

1974 tavaszán a Templom utcában végig az uttest közepén gázcsőárkot ástak, s így lehetőség nyílt, hogy jelentős sáv rétegvizonyai tisztázódjanak. A r.kat. főplébániatemplomhoz érve az árok megtört és - szerencsére - a templomhoz közelítve haladt tovább. A templom D-i oldalbejárata előtti részen az árok északi fala mentén közel 10 m hosszúságban, átlagosan 1 m mélységig kőből rakott fal mutatkozott, amelynek külső síkját az árok ásásakor lefaragták. A falra merőlegesen két támpillérszerű építmény is látszott (melyeknek nagyobb részét az árok ásásakor kitermelték). A fal keleti vége iveltnek tűnt. A Ny-i részen megtört a gázcső árok, ezért az a falvégződés bizonytalan volt. dr. Bertalan Vilmosné - a földmunkákat figyelemmel kísérve - a leirt maradványokban egy templom falát látta. Jelen sorok írójának adott megbízatást arra, hogy a falak irányát és rendeltetését meghatározza.

Templomra utalt az árokban előkerült nagy mennyiségű csont (feltehetően temető maradványa) és a fal iránya (K-Ny).

Első Templom utcai ásatásunk 1974. március 11 - április 1. között folyt.

Először a K-Ny irányu hosszú falra merőleges falakra, valamint az ivelten hajló részre bontottunk rá. (67.ábra) A hajló fal külső síkja félkörívet ír le, míg a belső falsík - mint kiderült - 0,70 m mélységig szögben törik, lejjebb az is ivelt. A vélt támpillérekre rábontva sok bolygatott emberi csontot találtunk, ami szintén templom körüli temetőre utalt.²² Mellékletek híján a földült sírok korát nem lehetett eldönteni.

Az 1974-ben ásott gázcsőárkokkal párhuzamosan, attól délebbre két csővel már korábban is megbolygatták a területet, ezért a templomfaltól D-re rétegeket nem figyelhettünk meg. A korábbi csőlefektetéskor szedhették ki a keleti támpillér egy részét is. Sikerült tisztázni, hogy a K-Ny irányu falhoz négy támpillér csatlakozott. Keletről Nyugat felé haladva az 1-2. sz. hosszabb és vaskosabb mint a 3-4. sz.. A 3. sz. különösen keskeny. A 2-3. sz. közötti rövid falszakasz kövei és a falrakás módja eltér a többi résztől. Minden bizonnyal a megromlásodott (leomlott) falrészét újjal pótolták - feltehetőleg a török kiűzése után. (269.kép) A 4. sz. támpillér a többihez képest rövid, félhosszuságú. Folytatása egyben az építmény Ny-i zárófala. Ebből az É-D irányu falból Ny felé ágazik ki egy falszakasz, a járdaszinttől számítva 25-30 cm mélyen. E falszakasz D-i oldalán kiszedett kváderek helyét figyelhettük meg. (270.kép) A kváderek arra utaltak, hogy itt lehetett a járószint. A belső (északi) falsíkon vakolat nyomait fedeztük fel, ami az előbbi vélekedésünket megerősítette. A falunk és a barokk templom fala között bontási törmelékréteget találtunk. A Ny felé kiágazó falszakaszt az ásatás idején az építményünket (amelyet oldalkápolnának véltünk) a templom fő részéhez kapcsoló összekötő falnak láttuk. Ma inkább hajlunk arra, hogy a nyugati homlokzat előtti torony maradványával állunk szemben. E fal teljes hosszát nem tudtuk meghatározni, mert a barokk templom kiugrása állta utunkat. Egy kisebb kutatóárkot nyitottunk a barokk templom kiugrásától D-re, ez azonban negatív eredménnyel járt.

A templomunk szentélyén belül és kívül - amennyire a hely engedte - egy-egy kisebb árkot nyitottunk. A szentélyen belül a szögben törő fal alatt 1,10 m mélyen íves, a felsőtől némileg eltérő rakásu falat találtunk (a különböző falrakás azonban azuttal nem jelent különböző építési periódust!). 1,70 m mélyen római kori omladékréteg, kövek, s főleg tetőfedő cserepek darabjai jelentkeztek (273.kép). A tetőfedő cserepek között volt egy korhatározó, "Frigeridus dux" bélyeges is. Ezek alapján nyilvánvalóvá vált, hogy a templom alapozása egészen egy (vagy több) későrómai épület(ek) pusztulási szintjéig nyult le. A szentélyen kívül a belsővel egyező szinten jelentkezett a római törmelékréteg (271.kép). A gázcső árokban is végig ugyanebben a szintben találtuk meg a római omlási réteget, amelyre a templom déli falát és a támpilléreket alapozták.

Az ásátásnál nagy gondot okozott, hogy elkülöníthető rétegeket nem találtunk - a terület nagyfokú ujkori bolygatottsága miatt - s a római szint fölött keverten került elő a XIII-XV. századi kerámia. A félköríves szentélyzáródás mindenesetre XIII. századi építményre utalt - figyelembe véve az 1266-os adatot (amennyiben az építményt a Szt. Margit Kápolnával azonosítjuk).

A templom (vagy kápolna) ásátásának eredményei röviden összefoglalva tehát a következők: belső tere 10 m hosszú, szélessége 5 m lehetett (az északi fala a mai templom alá nyulik, azért pontos helye nem határozható meg). A templom keletelt, félköríves szentélyzáródású. Figyelembe véve az építmény kiterjedését, XIII. századi kápolnának megfelel, de XIV-XV. századi plébániatemplomnak kicsinek tűnt. Ezért az ásátás idején azt feltételeztük, hogy a megtalált építmény csak oldalkápolna, s a mai templom alatt van az a középkori templom, amelyhez tartozott. A történeti tényeket most újra átgondolva már nem tűnik valószínűtlennek, hogy a feltárt templom (s nem oldalkápolna) akár 1541-ig ellássa a királynői városrész plébániatemplomának funkcióját. Óbuda előbbieken vázolt visszafogott fejlődés-képébe beleillik egy ilyen - viszonylag szerény - plébániatemplom.²³ Mindenesetre az ásátást befejezve még az oldalkápolna verzió szerint kíséreltük meg folytatni a munkát.

Mindenekelőtt a feltárt templom (kápolna) körüli beépítettséget kellett tisztáznunk. Ebből a célból a barokk templom szentélyétől Ny-ra lévő térségen egy É-D irányú, a teljes térséget átfogó árkot huzattunk. Az 1 m széles árokban 0,20-0,30 m mélységtől kezdve bolygatott emberi csontokat találtunk az árok egész hosszában (bizonyára a XIII-XVIII. századi temető maradványait). Az árok déli szakaszán elsősorban római, északabbra római és középkori kerámia vegyesen került elő a bolygatott földből. 1,70 m mélyen egy vízvezetékcső mellett két római kori kámenca maradványai kerültek elő (272.kép). Attól északra pedig bolygatott rétegből egy román kori faloszlop egy darabját emeltük ki. Ebben a szintben végig az árokban római kori leletanyagot találtunk (terra sigillaták stb.). Az árok Ny-i oldalában, az árokfallal csaknem párhuzamosan római korinak látszó kőfal maradványaira bukkantunk (272.kép).

Az előbbi munkával párhuzamosan a Templom utca déli oldalán, a volt sportpálya területén két nagy É-D irányú (egyenként 4-4 m széles és 20 m hosszú) szelvényt huzattunk dőzzerrel. De 2 m mélységig csak ujkori bolygatott rétegeket találtunk.

A barokk templom főbejárata elé kanyarodó közmű árokban falcsonkok mutatkoztak - Bertalan Vilmosné megfigyelése szerint - megásásukra egyelőre nem kerülhetett sor (1976-ban várható).

A középkori templom környékének kutatását 1974. augusztus 28 - szeptember 2. között folytattuk. A kántorház lebontásával nyílt alkalom a Templom utcában újabb ásátásra, a középkori templomtól délkeletre (67. ábra). 10x2 m-es felületen 1 m mélységig markolóval kiszedettük a földet, tovább kézi erővel folytattuk a munkát. A markoló igen sok bolygatott emberi csontot szedett ki, ami azt bizonyította, hogy ezen a részen is folytatódott a középkor és ujkori temető. Az árok keleti falától 5,5 m-re 1,2 m mélységben falcsonkot találtunk, amelyet letisztítottunk s kiderült, hogy ÉNy-DK irányú. A fal két oldalán egy-egy kisebb szelvényt nyitottunk. Közép- és római kori kevert kerámiát találtunk. Sok terra sigillata töredék került elő s bebizonyosodott, hogy a fal római kori (a fal nagy szélessége és a falrakás módja is erre mutatott). Mivel a szelvényben középkori falat nem találtunk, római koros régésznek, Facsády Annamáriának adtam át további kutatásra a területet. (A későbbiekben kiderült, hogy a későrómai erődítmény része a fal).²⁴

Templomunk a későrómai erődítményen belül helyezkedett el. Minden jel arra utal, hogy a fal, noha a középkorban egyes részei a középkori felszín fölé emelkedhettek, a magyar időkben erődítmény szerepet nem játszott. Jelen tudásunk szerint a római kori erődítmények falait nem használták fel Óbudán valamiféle városfalhoz. Óbudának a középkorban - jelenlegi tudásunk szerint - nem volt városfala. A királynői és préposti városrész fejlettségét figyelembe véve ez nem is meglepő, inkább ellenkezője lenne az. Egyébként az 1355-ös, 1356-os, és 1473-as határjáró oklevél sem említ városfalat, pedig ha lett volna, említését nem lehetett volna megkerülni! Éppen ezért a török kori Óbuda ábrázolások, amelyeken egyes kutatók középkori városfalakat véltek felfedezni, nem felelnek meg a valószínűségnek (egyéb részleteik sem!).

Harmadik Templom utcai ásátásunkra 1975 telén került sor (február 24 - március 21). Abból kiindulva, hogy a kiásott templom oldalkápolna, engedélyt kértünk és kaptunk a templomon belüli ásátásra. Emellett a Templomtól délre, a volt kántorház telkén nyitottunk három kisebb kutatóárkot (építkezési terület és élő fák miatt nagyobb, összefüggő felület kibontására nem volt lehetőségünk.) 25

A barokk templomon belül a déli padosor helyén, az oldalbejárati részen, tehát a templom egészéhez viszonyítva kis területen nyílt lehetőségünk ásátásra. Az oldalbejáratnál nyitottuk az 1. szelvényt É-D irányban, ehhez csatlakozott - később összebontottuk a két szelvényt - a K-Ny irányú 2. szelvény, végül a 3. szelvény a gyóntatófülke helyén, a főbejárat-tól délre nyílt.

Az 1. szelvényben, annak D-i szélén a barokk templom alapozását találtuk meg, majd egy ujkori téglakripta került az utunkba. 2,5 m mélységig kevert közép- és római kori kerámia került elő.

A 2. szelvényben 1,5-2 m mélységben É-D irányú falat találtunk, tőle K-re járószintet 2,60 m mélyen. A fal és a járószint későrómainak bizonyult. (67. ábra)

A 3. szelvényben ledőlt - valószínűleg későrómai - fal részleteit találtuk meg 1-1,5 m mélységben (274. kép).

A barokk templomon kívül huzott árkokban egymásra épült ujkori falakat, pincét és téglamészöngödört találtunk. Az erős bolygatás miatt rétegeket nem figyelhettünk meg. A falak közül mindhárom szelvényen ÉNy-DK irányban áthúzódó fal a legrégebb, a mai földfelszíntől 1,10 mélységben. Képét közreadjuk (275. kép), amely a K-i szelvényben látható részt ábrázolja. Pontos kormeghatározására egyelőre nem vállalkozhatunk.

Negyedik ásátásunk célja a középkori templomtól É-ra eső terület beépítettségének kutatása volt. Erre a Serfőző utca a sporttelep melletti házainak lebontása adott alkalmat. 1975. augusztus 4 - szeptember 11-ig tartó ásátásunkon a korábbiakhoz képest jóval nagyobb felület megfigyelésére nyílt alkalmunk.

Először a Serfőző utcára merőlegesen (É-D irányban) dózerrel huzattunk egy árkot. Géppel 1,6 m mélységig folyt a munka, ezt követte a kézi munkával végzett ásátás.

A szelvény déli végétől 0,5 m-re K-Ny irányú két, egymásra épült falat találtunk, melyek iránya egymástól némileg eltért. A felső fal ujkorinak bizonyult, az alatta lévő feltehetően középkori.

A nagyon omladékos föld miatt 1,6 m mélységben mélyíteni csak az árok középső harmadában tudtunk, átlagosan további 1 m-t haladva lefelé. A leirt faltól É-ra egy szemétdöör alját találtuk meg, későközépkori (XV. századi) anyaggal. Tovább É-ra egy DNy-ÉK irányú, feltehetően későrómai falat találtunk, majd ujkori pincék sora következett egy ujkori kuttal (tovább É felé).

Az ujkori pincéktől É-ra, átlagosan 2,6 m mélységben ÉNy-DK irányú későrómai házfalat találtunk, amelyből Ny-ra és K-re is osztófalak nyultak ki. É-D irányú nagy szelvényünkre merőlegesen huzott K-Ny irányú kisebb szelvényünkkel találkozó részen küszöbkő is előkerült, előtte római járószinttel. A járószinttől K-re, abba belevágódva középkori L alaku falat találtunk (68. ábra).

Serfőző utcai kutatásainkat az Árpád-híd feljárója melletti terület átvizsgálásával folytattuk. Szelvényeket huztunk minden rendelkezésünkre álló területen. Munkánk célja egyrészt az volt, hogy tisztázzuk, a mai Serfőző utca középkori utca nyomvonalán halad-e, továbbá milyen a terület beépítettsége.

A Serfőző utca északi és déli ujkori házsora helyét meghatároztuk az ásatással (68. ábra). A mai utfelszín alatt átlag 0,5-0,8 m mélységben megtaláltuk a középkori utat (277. kép), az 1., 2., 5/a, 5/b, 6. szelvényben. A 7. szelvényben az ut szintje bolygatások miatt nem volt pontosan meghatározható. A középkori ut alatt 1,20 m-re a 6. szelvényben megtaláltuk a középkorival feltehetően azonos irányban futó római utat is (276. kép). A 7. szelvényben megtaláltuk a Serfőző utcára merőleges szelvény É-i végében előkerült L alaku középkori fal folytatását (278. kép). A 3. szelvény ujkori bolygatások miatt negatív volt. A 4. szelvényben egy középkorinak látszó fal került elő a szelvény D-i részén, a mai ház fala előtt.

Összefoglalva ásatásainkat, lezárt eredményekről nem adhatunk még számot. A tények: előkerült egy középkori templom, amely jelen pillanatban önálló építménynek látszik (a barokk templom belsejének esetleges teljes feltárása változtathat csak ezen a tényen). A templomot feltételesen azonosítottuk a Szt. Margit kápolnával, illetve plébániatemplommal. A gondot a templom és a piactér összefüggése okozza. A piactéren jelentős házak álltak - az oklevelek tanúsága szerint. Ennek a kritériumnak jelen pillanatban leginkább a Lajos utca 158.környéke felel meg.²⁶ A feltárt középkori templomtól D-re és Ny-ra nem volt beépítés, itt lehetett a középkori temető (templom kerítőfal nyomára eddig nem akadtunk). A templomtól K-re lévő rész egyelőre ismeretlen. A templomtól É-ra folytatott ásatás egy utca vonalát határozta meg, a beépítettségre csak szórványos nyomaink vannak, mint előzőekből is kiderült. A feltárt ut, irányát tekintve az 1355-ös stb határjárásban leírt határut egy szakaszával azonosítható, ami a királynéi vár után a Dunához vezet. Mindenesetre az 1975-ös ásatási területtől K-re és Ny-ra az ut további nyomvonalának meghatározásához több ásatásra lesz szükség.

Területünkön római maradványok továbbépítésére nem találtunk adatokat, a római falakat bizonyára építőanyag nyerése céljából bontották le. A térképekről látható (67.és 68.ábra), hogy a későrómai és a középkori falak iránya, a település e részének szerkezete eltérő volt.

A Lajos utca-r.kat. plébániatemplom vonalától keletre eső terület ásatásai vélhetőleg kellő adatokat szolgáltatnak ahhoz, hogy eldönthessük, a talált templom (vagy kápolna) minden kétséget kizáróan azonos-e a Szt. Margit templommal (kápolnával). A királynéi városrészben mindenesetre a plébániatemplom, vásártér és rév helyének és egymáshoz való viszonyának meghatározása a további ásatások központi kérdései közé tartozik.

(Ábrák: 67-68, képek: 269-278)

JEGYZETEK

1. Bártfai Szabó László: Óbuda egyházi intézményei a középkorban. Bp. 1935. 45.
2. Kubinyi András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). Budapest története II. Bp. 1973. 12.
3. Fügedi Erik: Topográfia és városi fejlődés a középkori Óbudán. Tanulmányok Budapest Multjából XIII. Bp. 1959. 23. és 36.
4. Bártfai Szabó i. m. 66. 78. 96. 131. és 136. sz.
5. Uő. i. m. 46.
6. Gárdonyi Albert Bp. R. 14. (1945) 580.
7. Schoen Arnold: Óbuda multjából. Bp. 1935. 19-20.
8. A középkori templom és a mai templom összefüggéseire és egyéb óbudai vonatkozásokra kedves kollégáim, L. Gál Éva és Seenger Ervin hívták fel a figyelmemet, amit ezuton is köszönök nekik.
9. Köszönöm Bertalan Vilmosnénak, hogy korábbi ásatására felhívta figyelmemet. S köszönettel tartozom neki azért is, hogy lehetőséget kaptam az óbudai ásatási munkacsoporton belül a barokk templom és környéke kutatására, amelynek során igen sok hasznos tanácsot és utmutatást kaptam tőle. Hasonlóképpen köszönöm Kubinyi András segítségét történeti források vonatkozásában, Altmann Julia régészeti tanácsait, a római korosok részéről Sz. Póczy Klára és Parragi Györgyi támogatását.
10. Fügedi i. m. 23.
11. Uő. uo. 37.
12. Uő. 36.
13. Uo. 38.
14. Kubinyi i. m. i. h.
15. Budapest története I. Bp. 1973. 280. Azóta nyilvánvalóvá vált - a klarissza kolostor helyének ismeretében -, hogy a Kovács utca nem lehet azonos a mai Lajos utcával, mert a Kovács utca a kolostortól nyugatra feküdt. (Erre Kubinyi András hívta fel a figyelmemet, amit ezuton köszönök neki.)
16. Bártfai Szabó László: Pest megye történetének okleveles emlékei. Bp. 1938. 71. (1356-os oklevél.)
17. Kubinyi i. m. 11.
18. Uő. uo.
19. Uo. i. h.
20. Uo. 12.
21. Uo. i. h.
22. A templom körül a XVIII. században is temető volt.
23. Erre a meggondolásra Fügedi Erik hívta fel a figyelmem, amit ezuton köszönök meg.
24. Lásd Facsády Annamária vonatkozó tanulmányát jelen kötetben.
25. Ezuton köszönöm meg az óbudai főplébániatemplom plébánosának, Magoss Miklósnak megértő támogatását.

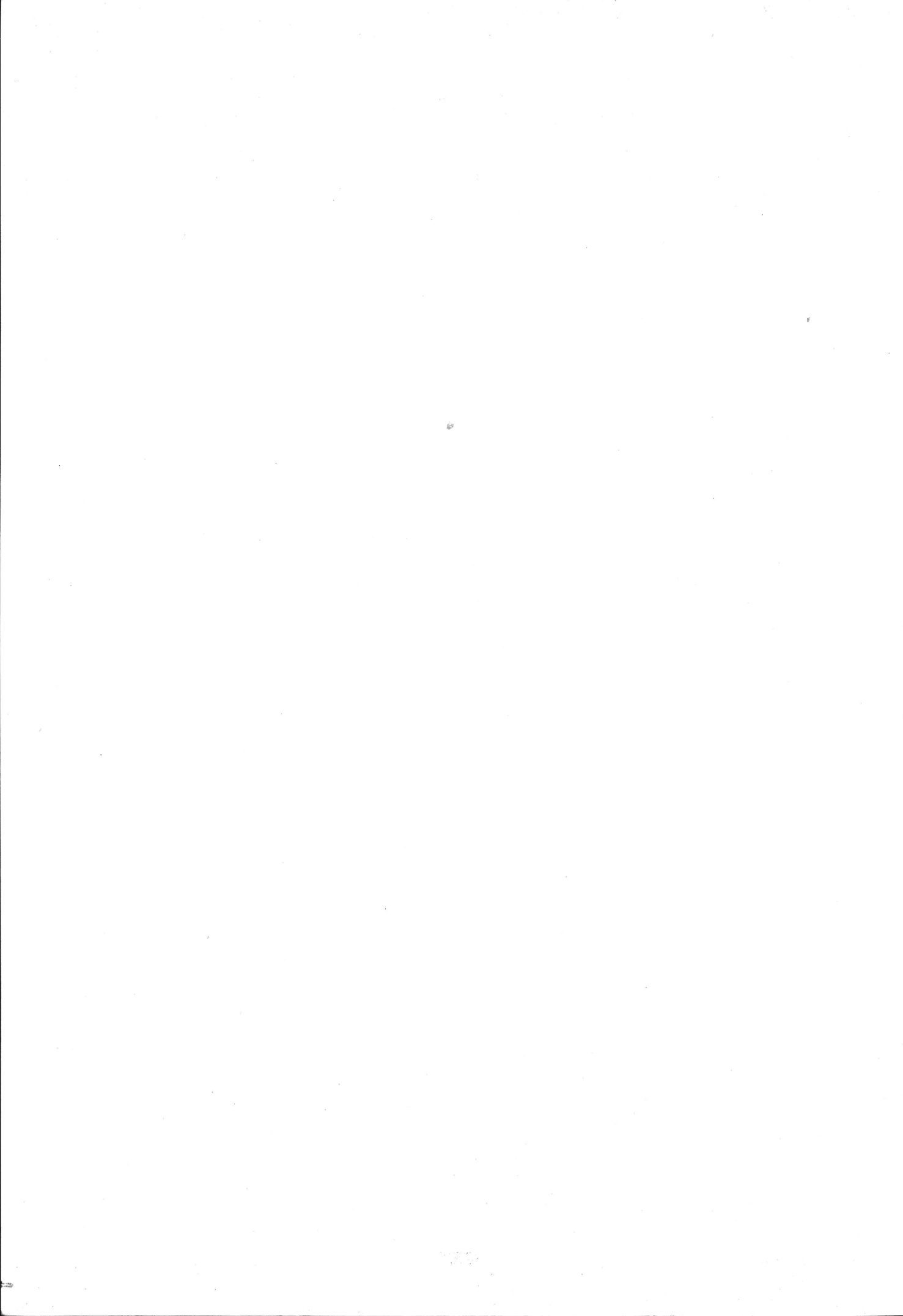
26. Lásd Bertalan Vilmosné e kötetben lévő vonatkozó tanulmányát.

Nem mulaszthatom el, hogy a fotósoknak, rajzolóknak, geodétáknak és ásatási munkásoknak egyenként és külön-külön köszönetet ne mondjak. Az ő odaadó, lelkes munkájuknak köszönhető, hogy az igen szoros határidők ellenére az ásatások eredményre vezethettek, s a dokumentációk kellő számban és minőségben elkészülhettek.

THE RESEARCH OF THE ST. MARGARET CHURCH AT ÓBUDA AND ITS VICINITY

A wall of east-west direction, was found during works of laying gas mains to the south of the Baroque Parish Church at Óbuda. By excavations it could be cleared that it was part of the ground-walls of a 10 m. long and about 5 m. wide 13th century church (or chapel) with a semicircular termination of its sanctuary, probably bearing a turret in its front, situated to the south of the Baroque church of today. Within the latter the author found Roman walls, so that at the moment it seems that the edifice turned up was not a side-chapel but an independent building. The church was, conditionally, identified as the St. Margaret Chapel of Óbuda which had been first mentioned in 1266. From 1355 on, St. Margaret Church became the parish church of the queen's district in the town of Óbuda. To the south and east of the church disturbed graves of medieval and recent-time cemeteries turned up. To the north of the church, southwards from the elevated approach of today's Árpád bridge, in Serfőző Street, the traces of a medieval (14-15th century) road, leading from east to west could be found, with a late Roman road of the same direction under it. The medieval road was probably part of the boundary separating the queen's district from that of the provost.

(Figures: 67-68, plates: 269-278)

ЧАБА ЧОРБА:

ИССЛЕДОВАНИЕ ОБУДАЙСКОЙ ЦЕРКВИ СВ. МАРГАРИТЫ И ЕЁ РАЙОНА

В Обуде, на ул. Темплом, к югу от главной приходской церкви в стиле барокко, во время кладки газопровода была обнаружена стена, идущая в направлении В-3. Раскопки на этом месте показали, что обнаруженная стена относилась к фундаменту церкви /или часовни/ XIII века, имеющей, вероятно, вышку на западной фасадной стороне и святилище, оканчивающееся полукругло. Она расположена к югу от церкви и в стиле барокко и в длину имеет 10 м, а в ширину около 5 м. Внутри церкви в стиле барокко обнаружены римские стены. В настоящий момент можно предполагать, что средневековая церковь является не боковой часовней, а самостоятельным зданием. Гипотетично мы считаем ее часовней Св. Маргариты, упомянутой впервые в 1266 г. С 1355 г. часовня стала приходской церковью тех кварталов города, которые принадлежали королеве. К югу и востоку от церкви были обнаружены потревоженные захоронения могильника средних веков и нового времени. К северу от церкви, то есть к югу от въезда на современный мост Арпада, на ул. Шерфёзе нам удалось открыть следы средневековой /XIV-XV век/ дороги, идущей в направлении В-3, и под ней - следы позднеимской дороги того же направления. Повидимому, средневековая дорога являлась отрезком той границы, которую наметили в 1355 году для ограничения квартальных районов королевы от кварталов, принадлежащих препосту.

/Фиг. 67-68, рис. 269-278/

ÓBUDAI KLARISSZA KOLOSTOR

A III. kerület Perc utca (1-13.) - Fényes Adolf utca (25-35. és 42-50.) - Mókus utca (2-12.) által határolt területen (1973-1975 között) a szanálás és közművesítések során nagyméretű középkori épületkomplexum került elő (69. ábra, 279. kép). A feltárt maradványokat a XIV. századi klarissza kolostorral azonosítottuk.¹ A kolostor a középkori Óbuda egyik legjelentősebb építménye volt. Alapításához XXII. János pápa 1334. VII. 15-én járult hozzá. Építésére azonban csak 1343 után került sor.² A kolostor és templomhoz tartozó, házak s egyéb melléképületek tartoztak.³ A kolostor építtetője Károly Róbert felesége Erzsébet királyné, a korszak legserényebb építtetője, aki 1343-tól Óbuda déli részének birtokosa és tulajdonosként az itteni várban élt, temetkezési helyéül is Óbudát szánta, a klarissza kolostor Krisztus Teste kápolnájában. A kolostor 1541-ig pompában és gazdagságban egyre növekedett.⁴ A kolostori életet az 1526-os mohácsi csatavesztés ideiglenesen, majd 1541-től a török megszállás végleg megszakította. Az apácák Pozsonyba menekültek, magukkal vették az alapítónő hamvait és a kolostor kincseit. 1686 után a Pozsonyból visszatérő apácák Zichy Péter,⁵ Óbuda földesurának ellenkezése miatt ide nem tudtak visszatelepülni. A kolostor újjáépítésére már nem kerülhetett sor, helye is teljesen feledésbe merült.

1971-ben a Perc utcában leletmentésnél a K-Ny-i irányú gázcsőárókban kb. 80 méteres szakaszon középkori falmaradványokat és középkori padlószinteket határoztunk meg.¹ 1973-ban K-Ny-i irányú távfűtési vezeték helyén a Perc utca 1-től (Mókus u. 2.) Perc utca 13-ig (Fényes Adolf u. 42.) szanálták az épületeket. Ezen a területen és a távfűtési árokban kezdtük meg a kolostor kutatását. Az ásás és leletmentés során 8 m széles K-Ny-i és É-D-i irányú összefüggő épület alapfalait, illetve alapozási mélységig kiszedett falmaradványait tártuk fel. A meghatározott épületek É-i és Ny-i oldalán körül 3 m széles folyosó bontakozott ki (280, 281. kép, 70. ábra, C-C metszet). A folyosó területén és a traktusokon belül több helyen középkori téglapadló maradványát találtuk. (104, 63 és 104, 53 Atszf. körül) A padló-téglák mérete 19x19-es, 2,9 cm. A K-i traktusban két nagyméretű oszlop alapozását (280. kép) és egy kiszedett oszlop helyét bontottuk ki. A D-i szárny kutatásánál a kiszedett K-Ny-i falhoz hozzáépítve K-Ny-i irányú lépcső indítása mutatkozott. Feltehetőleg ennek a helyiségnek a maradványát, melyhez a középkori szintről ezen a lépcsőn lehetett lejutni, találtuk meg az 1971-es leletmentésnél a mai Perc utca helyén. A feltárás során ennek a déli traktusnak nyugati sarkát határoztuk meg, ahol megtaláltuk a folyosó téglapadlóját és a déli fal északi oldalán a meszeléses vakolat maradványát. A folyosónak ebből a sarkából a déli traktusba egy magasabb szinten lévő helyiséghez vezető lépcső első fokát bontottuk ki. A folyosót, melybe a lépcsőn keresztül lehetett bejutni, a második építési periódusban készült, mert a folyosó keleti falát az észak-déli falhoz hozzáépítették. A folyosótól Ny-ra egy belső tér részletét tártuk fel. (69, 70. ábra B-B metszet) A teret K-Ny-i irányban megosztó fal kapuját eredeti helyén találtuk meg. (281. kép) A déli rész burkolata 50x50-es kőlapokból, illetve lapjára fektetett falazótéglákból volt kialakítva. (104, 10 Atszf.). Az északi rész apró törtköves felületű (103, 76 Atszf.). Ez a felület közvetlenül rajta húzódik a távfűtési árokban meghatározott É-D-i római ut egyik rétegén. A római ut szélessége itt a 11 métert meghaladta, legmagasabb pontja 104, 47 Atszf. jelentkezett (70. ábra A-A metszet). Ezen munkák során a Ny-i kolostorépületet és a nyugatról záró kerítés falát több szakaszon meghatároztuk. A kerítés Ny-i oldalán a középkori szint (104, 56 Atszf. körül) jelentkezett. A kerítés

fal a szint fölött 40-50 cm magasságban maradt meg. A fal K-i oldalához épült kolostorszárny alatt azonos irányu római falmaradványt találtunk (283.kép). A fal feltehetőleg az É-D-i római ut Ny-i oldalán húzódó épület részlete. A kolostortól keletre két nagyobb méretű középkori ház részletét és egy poligonális alaprajzu építmény alapfalait tártuk fel. (A, B, C épületek) Ezek feltehetőleg a kolostorhoz tartozó egyéb épületek maradványai (70. ábra, C-C metszet).

1974-ben szintsüllyesztés és tereprendezés során, illetve csatorna és vízcsőárkokban további részleteit találtuk meg a kolostor D-i és Ny-i traktusának, a kolostort nyugatról körülvevő kerítésnek. Kibontottunk egy a Ny-i kolostorudvarból induló kőlépcső három fokát, mely a D-i kolostorszárny azon helyiségébe vezethetett, melynek maradványát a jelenlegi utca alatt az 1971. évi leletmentésnél megtaláltuk. (282.kép) Ekkor kerültek elő a kolostortól É-ra a templom alapfalai (284-288. kép). A feltárt keletelt templom hossza 65 m körül, szélessége 20 m körül van. Háromhajós, főhajója poligonális záródású (nyolcszög három oldalával) (283,285.kép). A kiásott D-i mellékhajó záródása ugyancsak a nyolcszög három oldalával záródó. A D-i hajófal megtörésével kápolnaszerűen alakul. (286.kép) A templomot középen az apácakarzat fala osztja ketté. (285.kép) A karzat falát az álló templomfalak közé huzzák be, a templom oldalfalaival összeépült falpillérekhez. Ebben a 20x20 méteres hajótérben egy nagyméretű középpillér alapozását (288.kép) és attól nyugatra egy kisebb négyzetes alapozást tártunk fel. Az É-i mellékhajó második pillérének négyzetes alapozásán téglapadló maradványát és az oszlop helyét határozhattuk meg. (106, 27 Atszf. 287.kép, 70 ábra H-H metszet). A templom É-i és Ny-i oldalán külső támpillérsort találtunk, s a támpilléreknek megfelelően a 2 m-nél szélesebb oldalfalak belső oldalán a falpillér alapozások kerültek elő. A templom D-i oldalán az ujkori pince miatt nem találtuk meg a támpillérsort, illetve annak elbontását sem tudtuk igazolni. A templomon belül és a templomtól É-ra bolygatott sírokat tártunk fel. Három sirban volt csontváz (289. kép).

Fa koporsó maradványa, vasszögek és erősen korrodeált pántok maradványai kerültek elő a csontok mellett. A templomtól Ny-ra a szintsüllyesztés és csatornázási munkák során több helyen megfigyelhettünk egy É-D-i irányu apró köves utréteget (104,70 és 105,20 Atszf. között) (70. ábra E-E metszet) Az ut keleti és nyugati oldalán agyagpadlók és tüzelőhelyek maradványai voltak, melyek felett XIII. századi kerámiát, állatcsontot találtunk. Két középkori kőház maradványát is meghatároztuk az ut nyugati oldalán. A déli épületet a kolostor kerítésének ÉNy-i sarkával vágták át (290.kép, 70. ábra E-E metszet). A kerítés alapozás ÉNy-DK-i irányu római falra húzódik rá, mely feltehetőleg a IV. századi római vízvezeték részlete. (290. kép) A középkori kolostorudvar alatt egy pillérmaradványa került elő a vízvezetéknek, két agyagcsővel, illetve ujkori vascső maradványával.

1975-ben folytattuk a feltárást (292, 293.kép). A kerengő folyosó É-i oldalán két nagyméretű középkori helyiséget találtunk, a nyugati a belső kolostorudvar területén épült, a templom elkészülte után. A helyiség padlószintje alatt XIII. századi kerámiát, XIV-XV. századi pénzt találtunk. Építésekor bontják el azt a keskeny K-Ny-i irányu folyosót, mely az első építési periódusban a templom és kerengőfolyosó között húzódott. A kerengő folyosó É-i falához épült a második helyiség. Középkori padlózata azonos téglából készült, mint az eddig feltárt szakaszoké. A téglapadló (104,90 Atszf.) feletti bontási rétegből XIV. sz-i zárókövet, körtetagos és kétszervályuzott és bordák töredékét bontottuk ki. (295-296.kép) A kétszer vályuzott borda azonos profilozású, mint az 1360 körüli budai palota-kápolna boltozatának bordája.⁷ Ezekről a helyiségektől K-re a D-i mellékhajó oldalánál egy sokszögzáródású teret találtunk K-i oldalán támpillérekkel közepén 2,80x1,20 m-es, 50x50-es kőlapokkal burkolt felületet találtunk, feltehetőleg egy sir fenekét. Történeti adatok alapján feltételezzük, hogy ez a különálló épület a Krisztus Teste kápolna, melyet Erzsébet királyné sarkápolnájának építettek⁶ 1380 előtt. (292. kép)

Az ásás során megállapíthattuk, hogy a kolostort és templomot nagyjában azonos időben, 1350 körül építették. A munkáknál három nagyobb építési ütemet tudtunk meghatározni. Ezeket az építési periódusokat a telekvásárlásokról fennmaradt oklevelek adataival is jól lehet egyeztetni. A templom alapfalai hasított, sárgás és vörös márgából épültek, kivéve az apácakarzaton belül feltárt két pillér alapozását. A templom falával azonos falalapozást és strukturát mutat a K-i traktus feltárt falazata. Ugyancsak a traktuson belül feltárt két oszlop alapozása. A K-i szárny Ny-i oldalán, a kerengő folyosó alapfalaiban nagyobb méretű homokkő

és zöldes andezit darabokat találtunk. A Ny-i folyosó alapfala édesvízi mészkőből készült (törtköves). A felmenő falrészén szabályos sarkoknál gömbölyű kövekből sorosan rakott falazat mutatkozott. Külső felületén durvaszemcsés vakolattal. A vakolat vöröses-barna, sok helyen erős égést mutat. A kősorok között falazó téglából foltokban javítás látható. Erős égés nyomait tudtuk meghatározni a Ny-i kolostorudvar feltárt szakaszainál is. A D-i traktus Ny-i szakasza csak alapfalaiban maradt meg, ez fehér habarccsal kötött apró törtköves. Azonos falazású a templom D-Ny-i saroktámpilléréhez toldott épület alapozása is. A kolostor ezen szakaszánál és a templom területén jól meghatározható volt, hogy a templom építéskor 1 m-nél vastagabb rétegben feltöltik a területet (70. ábra, G-G metszet). Ennek megfelelően a kolostoron belül egyes épületrészeknél átépítést és szintemelést hajtanak végre (105,55 Atszf. körül). Az új épületrészeket már a megemelt szintnek megfelelően építik, így a kerítésfal K-i oldalához épült szakaszban 105,10 Atszf. padlómagasságot találtunk. A kerengő folyosó és udvar szintje a második építési periódusban is változatlan maradt (104,60 Atszf. körül).

A kolostor és templomon belül is XVI-XVII. századi átépítés maradványait találtuk, melyeknél a középkori bontási anyagot használták fel (középkori padlótégla, falazótégla, kőanyag). Az épület szintje 105,81 Atszf. körül van. Feltételezhető, hogy a török megszállás alatt az Óbudán megmaradt lakosok használták a kerítéssel körülvett nagyobb biztonságot nyújtó romos épületeket. A középkori kolostor szintje alatt XIII. századi É-D-i utat találtunk, melynek mindkét oldalán ház- és tüzhelymaradványok kerültek elő (291. kép, 70. ábra E-E és F-F metszet). A XIII. századi település a késő római kori épületbe, illetve az ugyancsak É-D-i irányú római utra húzódik rá. A római kori É-D-i uthoz K-ről két K-Ny-i irányú ut csatlakozik épületekkel (104,85 Atszf. körül). Mindkét periódusu ut sárgás-barnás zuzalékos, kavics és kőrétegekből áll. A késő periódusu római épületek alatt egy nagyobb falfestményekkel és stukkóval díszített épület részletei kerültek elő, melynek szintjét több helyen megtaláltuk (103,85, illetve 103 Atszf. körül). A templom D-K-i oldalán római kori réteggel keverten VII-VIII. századi avarkori és őskori kerámia került elő.

A visszafoglalás utáni planirozáskor a középkori szintig kibontották az épületek falait. Az elbontott épület kőanyagát azonban nem közvetlenül a környék építéséhez használták fel, mert a bontások és feltárás során nagyon kevés középkori faragványt találtunk. A budai vár falainak helyreállítására, középületek, templomok építésére évtizedeken át hordják el Óbuda falait.⁸

A Fényes Adolf utca 31. pincéjének lejárataiból bontottuk ki a templom egyik legjelentősebb részletét: egy torzfejjel díszített zárókövet két nagyobb bordadarabbal.⁹ (71. a-b ábra) A zárókövő tárcsáján lévő maszk és borda nagyon közel áll a BTM anyagában Hb. 292 leltári számú zárókövhöz, melyről Csemegi József¹⁰ a Mátyás-templomi monográfiájában megállapítja, hogy a templom anyagából kiválik, eredeti helye ismeretlen, csak tévedés folytán kerül a Mátyás-templomi kövek közé. Készítési korát a XV. sz. elejére teszi. Szerintünk az óbudai és budai darabon lévő maszkok azonos kialakításuak, a levelek indítása, a szemek és száj megformálása, a levelek kiképzése hasonló. Így a Hb. 292-es zárókövet az óbudaival azonos korúnak, 1350 körülnek véljük és feltételezzük, hogy a darab a Mátyás templom közelében álló¹¹ Szt. László tiszteletére alapított kápolnából származik, melyet Ulving ispán építtetett. Alapításáról XXII. János pápa 1334. július 11-én kelt bullája emlékezik meg. A budai alapítás jóváhagyása négy nappal korábbi, mint az óbudai klarissza kolostor alapításának engedélyezése. Ha figyelembe vesszük, hogy Ulving (helyesebben Wulving) ispán egyik veje a királyné harmincadosa és bécsi származású Ulving budai házában számoltak el a pápai tizedszedők, valami kapcsolatot tételezhetünk fel a két alapítás és azok építőműhelye között. A klarissza kolostorban előkerült boltozati zárókövő és bordával azonos borda és zárókövet publikált Csemegi József¹² az óbudai királyi, illetve királynéi vár anyagából.

A Fényes Adolf utca 33. számú ház bontásakor az É-i mellékhajó harmadik oszlopalapozása és az újkori pince fala közötti épülettörmelékés rétegből körtetagos borda és heveder¹³ részletét bontottuk ki (72. a-c ábra).

A Mókus utca 14. számú épület pincéjéből a templomhoz tartozó nagyméretű párkánydarabot (73. a ábra) és két római kori párkány részletét szedtük ki. A párkánydarab a templom D-i mellékhajójában a mellékhajó és a szentélyfal csatlakozásánál helyezhető el.

A Perc utca 11. helyén a téglapadló feletti bontási rétegből körtetagos bordát és ablak-mérmű¹⁴ darabjait ástuk ki. (73. b ábra)

Perc utca 7. helyén a kutatóárokban hengertaggal profilált oszloplábazat vagy fejezet részlete került elő. A leletanyagban a feltárás során a hazai kerámia mellett kisszámban olasz majolikát, ausztriai grafitos edényt találtunk. Az üveganyag szintén nagyon szerény, egy-egy verejtékcseppes pohár töredéke került csak elő. A Ny-i udvar bontási rétegében egy nagyobb méretű középkori padlótegla került elő, melynek közepén luk van. Feltételezhetjük, hogy a Perc utcai feltárás során meghatározott lépcső egy hypocaustumos fűtési rendszerhez¹⁵ tartozó fűtőtérbe vezetett, akkor ezt a padlóteglát annak a helyiségnek burkolólapjának tekinthetjük, mely ilyen padlófűtéssel működött, a kolostor sémák alapján ez a D-i traktusban lévő refraktóriumnál képzelhető el. A Perc utca alatt húzódó nagyméretű helyiséget, melynek padlószintjét az 1971. évi leletmentésnél meghatároztuk, véljük az óbudai kolostor refraktóriumának.

A templomtól Éra nagy kiterjedésű kőfaragó¹⁸ réteget határoztunk meg, melybe később temetkeztek. Feltételezésünk szerint a telek a kolostor és templom építésén dolgozó műhely területe. A terület azonosítható azzal a telekkel, melyen 1374-ben¹⁶ még állnak a munkások lombsátorai és melyet tulajdonosa, Konrád mester özvegye az apácáknak enged át. Az említett Konrád mester, aki Erzsébet királyné szolgálatában állt Kumorovitz L. Bernát kutatásai alapján¹⁷ azonos lehet azzal a Konrád mesterrel, akit az 1374-es oklevél "procurator operum... regine" nevez és akiről Kumorovitz kimutatja, hogy a királyné építkezéseinek nem gazdasági adminisztratív igazgatója, hanem technikai vezetője, kivitelezője s nem csak "kortársa lehetett annak a János lapicidának, aki I. Lajos királynak volt udvari építész Budán, hanem vele azonos vagy övéhez hasonló funkciót töltött be a király anyjának óbudai kuriájában."

A jelenlegi összefoglalás előzetes jelentése az 1975. decemberéig folytatás eredményeinek. Az anyag teljes feldolgozása csak az ástatás befejezése után készülhet el, de már az eddigiekből is megállapítható, hogy a feltárt kolostor és templom topográfiai jelentőségén túl a magyarországi építészet egyik oklevelekkel is jól datálható kulcsdarabja.

(Ábrák: 69-73, képek: 279-296)

RÖVIDÍTÉSEK

- Bártfai Szabó L.: Óbuda egyházi intézményei a középkorban. Budapest 1935.
- Csemegi J.: A budavári főtemplom középkori építéstörténete. Budapest 1955.
- Karácsonyi J.: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. II. (1924)
- Kumorovitz L. B.: Idősebb Erzsébet királyné építkezéseinek történetéhez. Tanulmányok Budapest Multjából 17 (1966).

JEGYZETEK

1. Bertalan Vné: Adatok Óbuda középkori helyrajzához. Bp.R. 23 (1973) 105. - Szóbeli közlésünk alapján Gerevich László is elfogadta a kolostor helyének meghatározását. Budapest Története II. (1973) 244.
2. Kumorovitz L. B.: 9.
3. Karácsonyi J.: 482-509. - Bártfai Szabó L.: 31-45. 67 (36); OL. DL. 2638.
4. Kubinyi A.: Budapest Története II. (1973) 12. Az apácák 1355-77 között a királynétól és egyéb adományokból 24 telket szereztek, megkapták az árucarnokot, a fürdőt és a dunai révjogot, egy mészárszéket. A város közepén tehát feudális egyházi testület kezében jelentős birtokközpont alakult. Az apácák ide jobbágyaikat telepítették be és a területet saját jobbágyfalujukként igazgatták.
5. Csáky Franciska és Zichy Péter levelezése 1717. OL P. 707 Jankovich Miklós gyűjtéséből.
6. Karácsonyi J.: 496. - Kumorovitz L. B.: 12. - Bártfai Szabó L.: 37., 90 (89).
7. Gerevich L.: A budai vár feltárása. Budapest 1966, 208.I. Kumorovitz L. B.: A budai várkápolna és a Szt. Zsigmond prépostság történetéhez. TBM 15 (1963) 117.
8. Bártfai Szabó L.: Hol állott Fehéregyháza Óbudán? Magyar Kultura (1934) 8-9.
9. BTM Középkori Osztály, Ltsz.: 74.208.1.1.
74.208.1.2.
10. Csemegi J.: Adatok a budavári főtemplom középkori építéstörténetéhez. TBM 8 (1940) 155. - u.o. 146¹⁴², 163¹⁹⁰.
11. Csemegi J.: 119.
12. Csemegi J.: Hol állott egykor az óbudai királyi vár? MMÉE értekezések. Beszámolók (1943) 5. füzet.
13. BTM Középkori Osztály, Ltsz.: 74.252.1.1. - 74.250.1.1. - 74.251.1.1.
14. BTM Középkori Osztály, Ltsz.: 74.210.1.1.
15. Feltételezzük, hogy a Feuerné Tóth Rózsa által feltárt és meghatározott Margitszigeti Bp.R. 22 (1971) 202-204 ill. a Budai domonkos kolostor fűtési rendszeréhez (H. Gyürky Katalin szóbeli közlése alapján) hasonló fűtőberendezés működhetett Óbudán.
16. Kumorovitz L. B.: 14-15.
17. U.o. 22-24.
18. Az eddig feltárt falak és faragott kövek közzétani vizsgálatát a BME Ásványtani és Földtani Tanszékéről dr. Kertész Pál egyetemi docens végezte el. Vizsgálatának rövid összefoglalását az alábbiakban közlöm.

Kertész Pál: Az óbudai klarissza-kolostor kőanyaga.

Az épületek alapfalainak nagyrésze (hasonlóan egyes római maradványokhoz) szabálytalan alaku, sárgás-szürke, néhol vöröses (un. budai) márgából áll, mely az Obuda körüli hegyek elterjedt kőzete. A márga mellett helyenként más kőzet (pl. mészkő, andezittafu) is található.

A kolostor délkeleti részén, a sirépitményt környezően, valamint a templomot keresztező XVI. századi fal anyaga andezittufa. Az eddigi tudomásunk szerint a magyar középkorban ritkán alkalmazott kőzet, azonban az aquincumi hypocaustumok oszlopaiként a római korból is ismeretes (ilyen oszlop e romterületen is előkerült). Az andezittafu bányahelye Szentendre közvetlen környékére tehető.

A kolostor délkeleti részén falazatban, a sirkamra anyagaként, a kerengő folyosó anyagaként a gyakorlatban néha homokkőnek is nevezett durva mészkő határozható meg. A durva mészkő a magyar középkorban igen gyakran felhasznált kőzet. E kőzet a Bp. - Kőbánya-Budafok-Zsámbék-Sóskút vonulatban nagy változatosságban ismeretes. E változatosság az egy bányából származó kőzetekben is szembevetőd. Jól faragható, de kevésbé ellenálló kőzet, mint a többi mészkövek. Közeli lelőhelye az előbbi vonulaton belül nem határozható meg. A muzeumi kőelemek anyaga - egy kivétellel - szintén durva mészkő.

A romterületen egy nagyobb, a muzeumi kőtárban egy kisebb faragott tömb, valamint egyes szabálytalan darabok a durva mészkőnél nagyobb hézagokat tartalmazó, de a hézagok között tömöttebb forrásvízi (édesvízi) mészkőből állnak. E kőzet a durva mészkőnél nehezebben faragható, de szilárdabb, ellenállóbb. Lelelőhelye Buda-Obuda környékén lehetséges, közelebről nem határozható meg.

Az ujkori építkezéseknél a fentiekén kívül felhasználták a Buda-környéki, vöröses hárs-hegyi homokkővet is.

A feltárt kőfaragórétegben eddig a durva mészkő és andezittufa anyaga határozható meg.

A kőzetek említett sora a jelenleg is fellelhető maradványok anyaga. Nem zárható ki azonban az a lehetőség, hogy eredetileg beépítésre kerültek eddig fel nem lelt kőzetek (pl. diszitőkövek) is.

HERTA BERTALAN

PRELIMINARY REPORT ON THE WORKS OF UNCOVERING THE CONVENT AND
CHURCH OF THE CLARISSA NUNS

In the area bordered by (No. 1-13) Perc Street - (No. 23-35 and 42-50) Fényes Adolf Street - (No. 2-12) Mókus Street in the 3rd district a large-sized medieval complex of buildings was found between the years 1971 and 1975, in the course of works of city reconstruction and supply with public utilities. The excavated remains were identified with the convent of the Clarissa nuns which had been built in the first half of the 14th century.

The convent used to be one of the most important buildings of medieval Óbuda. To the convent and to the church belonged a cemetery, houses and other outbuildings. The founder of the convent was one of the most active builders of the period: Queen Elizabeth, wife of King Charles Robert, who, from 1343 on, was the possessor of the southern part of Óbuda. She lived mostly in that town and also intended it for her burial place, she desired to be laid to rest in the Corpus Christi Chapel of the Clarissa convent. Up to 1541 the convent continually increased in splendour and wealth. Its life was interrupted temporarily by the defeat at Mohács in 1526 and definitely from 1541 to the end of the Turkish occupation. The nuns took refuge in the town of Pozsony, taking the mortal remains of the founder and the treasures of the convent with them. On the further fate of the convent the historical data give hardly any information. It was not rebuilt after 1686, moreover, even the site, where it used to be, sunk into complete oblivion.

One of the important tasks of the research into the history and archaeology of the town was to find this building essential for the topography of the medieval town, and to open up this early and significant relic of Hungarian architecture of the Anjou period.

In the course of the excavations and explorations for saving finds a considerable part of the convent and, to the east of it, the church were uncovered so far. The remains of several outhouses and some sections of the wall surrounding the convent were found. The church was three-aisled, with sanctuaries of polygonal termination and with a choir of 20x20 m. for the nuns. Its length is 65 m., its width 20 m. The area of the cloister garth is 35x35 m., the width of the single wings of the convent is 8 m., that of the ambulatory of the cloister is 3 m. In the course of the excavation the inner and outer levels of the church and of the single tracts of the convent were determined.

The church and the convent were built about 1350. Of the works of their construction several periods could be established. In the 16th and 17th centuries certain buildings pertaining to the convent were reconstructed for other purposes. It may be presumed that during the Turkish occupation of Hungary the inhabitants of Óbuda who had remained in the town availed themselves of the partly ruined buildings which were surrounded by a stone-wall and provided increased safety. Under the medieval convent a 13th century road leading from north to south, stone-buildings joining the road, remains of houses with earthen floors, as well as places for laying fires were found. The medieval settlement extends on to the late Roman road of similarly north to south and east to west direction and on to the buildings contemporary with the road. Similarly several phases of construction could be distinguished within the Roman period. Inside the area of the convent a section of the 4th century Roman aqueduct of north-west to south-east direction and one of the pillars of the latter were found. Prehistoric and 7-8th century Avar finds turned up mixed in with the Roman finds.

At the time when the ground was evened after the recapture of the town, the walls of the convent and church were opened up to the medieval levels, moreover, in certain places to the groundwalls. Still, the stones of these edifices broken down to the ground were not used in the works of building of the immediate neighbourhood, as shown by the rather small quantity of carved stones found during the demolition preceding the reconstruction of the area. Outstanding among the stones found when the church was opened up and at the works of reconstruction are a keystone with a mask and a detail of a cornice belonging to the vault of the church, which furnish valuable data to the reconstruction of the latter. The works of uncovering the convent and church are still in course; a full elaboration of the finds is to be expected by the conclusion of the research.

(Figures: 69-73, plates: 279-296)

ГЕРТА БЕРТАЛАН:

ПРЕДВАРИТЕЛЬНОЕ СООБЩЕНИЕ О РАСКОПКАХ КЛАРИССКОГО МОНАСТЫРЯ И ЦЕРКВИ

В III-ем районе Будапешта, на территории, ограниченной домами №№ 1-13 по ул. Перц, домами №№ 25-35 и 42-50 по ул. Фенеш Адольф, а также домами №№ 2-12 по ул. Мокуш, во время снятия старых зданий и проведения здесь коммунального оборудования был обнаружен в 1971-1975 годах крупный комплекс средневековых строений. Нами определено, что вскрытые руины принадлежат кларисскому монастырю, построенному в первой половине XIV века.

Монастырь являлся одним из наиболее значительных построек средневековой Обуды. К монастырю и церкви относились кладбище, дома и подсобные помещения. Монастырь был основан супругой Карла Роберта королевой Эржебет, которая с 1343 года владела южной частью Обуды. Большой частью королева проживала в находящейся здесь крепости, место своего погребения она также назначила здесь, в часовне Плоты Христовой. До 1541 г. монастырь процветал как по своей пышности, так и хозяйству. Жизнь в монастыре прекращается временно с поражением венгров при Мохаче в 1526 г., а после прихода турок в 1541 году окончательно. Монахини бежали в Пожонь /Братиславу/, взяв с собой мощи основательницы монастыря и монастырские клады. После этого письменные источники почти не сообщают о дальнейшей судьбе монастыря. После освобождения города от турок в 1686 г. монастырь восстановлен не был, более того, место, на котором он стоял, было предано забвению.

Одной из главнейших целей археологических и исторических исследований города, ведущихся на протяжении долгих десятилетий, было нахождение значительного, с точки зрения средневековой топографии города, объекта и раскрытие одного из ранних памятников венгерской архитектуры эпохи Анжу.

Проведенными раскопками, мы открыли значительную часть монастыря вместе с церковью, расположенной к северу от него. Нами были обнаружены также остатки подсобного помещения и части ограды, окружающей монастырь. Трехнефная церковь имеет святилище с полигональным закрытием и хорами. Длина церкви 65 м, ширина 20 м. Размер внутреннего дворика с крытой галереей 38 x 36 м. Ширина отдельных крыльев монастыря 8 м, крытой галереи 4 м. Раскопками определены также внутренний и внешний уровни отдельных трактов монастыря и церкви. Монастырь был построен около 1350 г. В его строительстве можно различить несколько периодов. В XVI-XVII веках некоторые его постройки были перестроены для других целей. Можно предположить, что во время нападения турецких войск местное население использовало монастырь в качестве убежища, поскольку он представлял с оградительными стенами более безопасное место. Под средневековым монастырем нами обнаружена дорога, идущая в направлении С-Ю, постройки для стрельбы, примыкающие к дороге, следы домов с глинобитным полом и очаги. Средневековые застройки находят на дороге позднеимперского времени, идущей также в направлении С-Ю, и на постройки, одновременные римской дороге. В постройках римской эпохи можно различить несколько строительных периодов. Внутри монастырской территории открыта часть римского водопровода IV века, идущего в направлении СЗ-ЮВ, и относящийся к нему пиллер. Римский материал смешан с керамикой древнейших эпох и аварского времени VII-VIII веков.

Во время городского строительства после турецкого господства стены монастыря и церкви были разобраны до средневекового уровня, а в отдельных местах

до фундамента стен. Полученный при этом строительный материал однако был использован не здесь, поскольку в этом месте было найдено лишь небольшое количество резных камней. Среди найденных камней выделяется замочный камень от свода церкви с изображением маски, а также фрагмент карниза. Эти памятники представляют ценные данные в реконструкции свода церкви. Раскопки монастыря и церкви еще продолжаются. Полное исследование материала будет проведено лишь после завершения раскопок.

/Фиг. 69-73, рис. 279-296/

ÓBUDA 1355. ÉVI FELOSZTÁSA (I. LAJOS KIRÁLY ÉS ERZSÉBET ANYAKIRÁLYNÉ
1355. AUGUSZTUS 17-i ÉS 1356. OKTÓBER 17-i OKLEVELE)

Erzsébet királyné férje halála után (1342. július 16.) Óbudán rendezte be özvegyi curiáját.¹ 1343. elején látott munkához. Ennek első hiteles nyoma fiának, I. Lajos királynak 1343. január 7-én kelt pátenslevele, melyben óbudai várát, vámjaival, minden jövedelmével és bárminemű jogaival és tartozékaival kedvelt anyjának, Erzsébetnek, Magyarország királynéjának adományozza azért, hogy ott éljen, azt használja, s benne lakjék amíg csak él, vagy ameddig csak kedve tartja. Oklevele záradékában megjegyzi, hogy mihelyt az lehetőségessé válik, privilégiális formában is ki fogja állíttatni.²

Ez az oklevélzáradék nem volt üres formula. A király, úgy látszik, egy régóta bonyolódó helyzetet kívánt véglegesen felszámolni: az óbudai királyi várnak jogait és tartozékait az ugyancsak óbudai káptalannak e várbeli (állítólagos) birtokjogától akarta elválasztani. Hogy pedig ez még az ő számára sem volt egyszerű feladat, bizonyítja VI. Ince pápához 1353. augusztus 31-én benyújtott az a supplicatiója, melyben egy magyar püspöki bizottság kiküldését kéri az ügy elintézésére. Mivel a királyi család - írja kérvényében - familiárisaival együtt az újbudai várban lakik, s az attól nem messze fekvő óbudai vár az ugyancsak óbudai Szűz Mária-egyházhoz, prépostjához és káptalanjához tartozik, ezért e két intézmény közelsége miatt az egyház nepei sok kárt kénytelenek elszenvedni, az a kérése, hogy a kért bizottság becsülje fel a vár értékét, állapítsa meg mindazokat a birtokjogokat, amelyek a prépostságot illetik meg, s jelöljön ki egy másikat, az előbbivel egyenlő értékű várat vagy helyet, amelyet az egyháznak cserébe ajánlhatna fel. Ha pedig közvetítése eredménnyel járna, jóváhagyásával a bizottság a cserét is lebonyolíthatná. A pápa - megjegyezvén, hogy ha a káptalan és azok, akiket a dolog érint, beleegyeznek, hajlandó teljesíteni a királykérését,³ s még az nap kelt parancslevelében véleményt kér az ügyben a veszprémi, a váradi és a zágrábi püspöktől⁴. A végleges rendezés végső soron e bulla alapján (és a káptalan kérésére⁵) 1355-ben fejeződött be, amikor Lajos király egy egyházi és világi előkelőségekből összehívott bizottság által javasolt módon az anyja és a prépostság között osztotta meg Óbudát.

A prépost és káptalanja királyi adományokkal szerzett (birtok)jogokat, birói joghatóságot és tulajdonjogot (dominium proprietarium) követelt magának a város és polgárai felett, akik azonban nem voltak hajlandók azokat elismerni, és az egyháznak engedelmessé válni. A király és anyja pontosan kívántak tájékozódni a prépostság e jogáról, ezért a prelátusok és bárók jelenlétében bemutatatták maguknak az ügyre vonatkozó privilégiumokat és más idevágó okleveleket, felülvizsgálásukat pedig az említett bizottságra, név szerint Demeter váradi püspökre, Miklós zágrábi püspökre és királyi alkancellárra, János veszprémi és István nyitrai püspökre, továbbá László császmái prépostra, a király kápolnaispánjára és Gergely váradi örkanonokra, a dekrétumok doktorára - mint káplánjaira, valamint Miklós erdélyi vajdára és szolnoki ispánra, Cikó királyi tárnokmesterre, Péter fia Tamás királyi ajtónállómesterre és Petőcz fia Miklós egykori erdélyi vajdára bízta. A bizottság jelentéséből bizonyosságon alapuló tudomást nyertek arról, hogy a prépost és a káptalan jogosultak a birói joghatóság gyakorlására, valamint a vásárvám, s a város alatt létesített szőlők csöböradójának a szedésére, s ezeknek a jogoknak jelenleg is birtokában vannak; ellenben - noha saját jogaikként tüntetik fel őket - nem jogosultak a tulajdonjog gyakorlására és a hajóvám szedésére, melyet ez idő szerint a királyi vár részére szednek, - azért, mert

emberemlékezetet meghaladó idő óta bizonyíthatóan nem voltak ezeknek a tényleges birtokában. Hogy pedig a további viszálykodásnak elejét vegyék, és megfontolván azt is, hogy a várral való szomszédsága folytán az egyháznak még azok a jogai is, amelyeknek a tényleges birtokában volt, idővel elveszhetnének vagy legalábbis hasznavehetetlenekké válhatnak, alapos megfontolás után úgy határoztak, hogy a fentebb jelzett jogokat, melyekről a prépost és a káptalan azt állították, hogy a városnak elválasztandó részében mind a vásárvám, mind pedig a hajóvám vonatkozásában őket illetik meg, beleértve a polgárai fölötti birói joghatóságot is - a csöböradó kivételével - királyi s királynéi kezükbe visszaveszik, s a prépostot és a káptalant az egyház részére nagyobb jövedelmet biztosító birtokcsere útján kártalanítják - nekik adván Komár, Galambok, Szentpéter és Karos Somogy- és Zala-megyei birtokokat, melyeknek évi jövedelme meghaladja a 200 budai márkát - azzal, hogy ezen újabb birtokaikat a prépost és a káptalan mindazokkal a jogokkal és mentességekkel birtokolják, melyekkel korábban a várost bírták,⁶ nevezetesen hogy e falvaknak a népei senki másnak, hanem egyedül csak a budai prépostnak és káptalanjának a birói joghatósága alá tartozzanak,⁷ - s őket ezeknek a birtokába az esztergomi káptalan emberének a tanúsága mellett Szentgróti Fülöp fia László segedi ispán által ellentmondás nélkül bevezették. Ezzel szemben a prépost és a káptalan - a csöböradó kivételével, melyet továbbra is megtarthattak, mindazokról a jogaikról és dominiumukról, valamint a birói joghatóságukról, s a vásár- és hajóvámról, melyekről azt állították, hogy a királynak és anyjának jutott városrészben őket illetik meg - lemondottak, és örök királyi és királynéi jogon való birtoklásra a királyi felségeknek ruházták át - Péter fia Tamás királyi ajtónálló-mester csökakói és budai várnagy által az esztergomi káptalan bizonyosságának jelenlétében azok birtokába bevezetve őket.

A továbbiakban a prépost és a káptalan hozzájárultak ahhoz, hogy a király és anyja az így nekik jutott városrészben plébániatemplomot építhessenek, illetőleg az ott lévő Szent Margit-egyházat plébánia rangjára emeljék. Az új plébánost a király és az anyakirályné prezentálja, s a prépost erősíti meg, jogai azonosak lesznek a budavári plébános jogaival, felette pedig a prépost olyan joghatóságot fog gyakorolni, mint amilyent a budavári plébános felett az esztergomi érsek gyakorol. A városnak másik, továbbra is egyházi kézben maradt része feletti anyagi és lelki joghatóság változatlanul a préposté és káptalané. Arra az esetre, ha a két városrész lakói között a jövőben viszálykodás támadna, úgy határoztak, hogy lecsillapításában a Fehérvárt követett szokás szerint fognak eljárni. Mivel pedig a civitas, illetőleg az oppidum oldalán lévő várat hajdan a budai egyház territoriumán rakták és építették fel, ezért a várnagy a vár címén évi egy arany márkát tartozott fizetni a prépostnak és a káptalannak, - most, hogy a vár a királyi, illetőleg királynéi részhez került, a prépost és a káptalan örök időkre mentesítették és felszabadították az egy arany marka fizetésétől. Végül pedig az így nekik jutott városrészt királynéi városnak nyilvánították, (s az oklevélben részletesen leírt) határait pedig az említett Tamás mesterrel, az esztergomi káptalan testimoniumának a jelenlétében, állapították meg.

x

Az 1355. augusztus 17-i oklevéllel Óbuda felosztása még nem jutott nyugvópontra. Két felől is sérelmesnek tekintették, mégpedig a király és anyja által nem régen alapított óbudai klarissza-kolostor apácái és a IV. Béla által alapított komári Szent Erzsébetről nevezett ágostonrendi kolostor szerzetesei.

A nehézséget úgy oldották meg, hogy 1356. október 17-én - két bővitmény közbeiktatásával - újból és változatlanul kiadták az 1355. augusztus 17-i oklevél protocollumát és contextusát. Az első bővitmény a komári ágostonosok részére a budai káptalannal szemben biztosítja terragiumukat, censusaikát és általában mindazokat a jogokat, melyeket az alapító királytól és utódaitól kaptak, és az 1355. évi birtokcsereig háborítatlanul birtokoltak. Az óbudai klarisszákra vonatkozó második bővitmény kötelességévé teszi a budai prépostnak és káptalannak, hogy az apácák birtokjogaiknak a védelmében, főleg pedig a jövőben részükre kiállítandó hiteleshelyi oklevelekkel kapcsolatban a communis iustitia követelményei és az enemü országos gyakorlat szerint járjanak el, s megtiltja, hogy a királyi felségeknek jutott területen lévő birtokaikban és birtokjogaikban őket háborgatni merészeljék.

Hogy pedig ebben a vonatkozásban a jövőben semmi kétely ne merülhessen fel, a város felosztására vonatkozó minden korábbi királyi, királynéi vagy (esetleg) más oklevelet semmisenk nyilvánít. A harmadik változtatást az új oklevél záradéka az új dátum miatt tette szükségessé.

1. AZ 1355. AUGUSZTUS 17-I OKLEVÉL

EREDETIJE: Nincsen, - ÁTIRTA: a^x. Erzsébet anyakirályné rendeletére, valamint prépostjának: Istvánnak a hozzájárulásával a Budai káptalan 1361. január 13-án. Magyar Országos Levéltár Dl. 106.093. sz. (Régi jelzete: Pozsonyi káptalan Levéltára, Capsa Budensis I., fasc. 2., nr. 6.) - b^x. Aradinak nevezett László mester, Panchata-i Mihály, valamint Patha-i Cosmas és Miklós óbudai kanonokok kérésére a Fehérvári káptalan a XIV. század hatvanas éveiben, ⁸ Magyar Országos Levéltár Dl. 106.089. (Régi jelzete: Pozsonyi káptalan Levéltára, Capsa Budensis I., fasc. 2., nr. 5.) - c. Erzsébet anyakirályné rendeletére, valamint prépostjának: Istvánnak a hozzájárulásával a Budai káptalan 1361. január 13-án a Pozsonyi káptalan 1716. május 6-i átírásának közelegykoru egyszerű másolatában, 1355. augusztus 26-i kelettel (csonkán, a határjárásig terjedően). Magyar Országos Levéltár Dl. 22.480. (Régi jelzete: N. R. A. Fasc. 221. No. 4.) - d. Erzsébet anyakirályné rendeletére, valamint prépostjának: Istvánnak a hozzájárulásával a Budai káptalan 1361. január 13-án. > Vásonkeői gr. Zichy Péter Szabolcs-megyei főispán kérésére és III. Károly király 1720. február 28-i parancsára a Pozsonyi káptalan 1720. április 8-án, 1355. augusztus 26-i kelettel; Magyar Országos Levéltár Dl. 67. (Régi jelzete: N. R. A. Fasc. 859. N. 2.) - EMLITI: a¹ Mathaeus de Vicedominis de Placentia esztergomi érseki vikárius jegyzőjének: Wartbergi Sifridus fia Comodus paderborni egyházmegyei clericusnak, a pápa által kinevezett közjegyzőnek 1413. január 9-i oklevelében. Magyar Országos Levéltár Dl. 106.002. (Régi jelzete: Pozsonyi káptalan Levéltára, Capsa Budensis I., fasc. 3., nr. 4.) - KIADTA: Miller, Iohannes Eleemos, Ferdinandus: Epitomae vicissitudinum et rerum memorabilium de libera regia ac metropolitana urbe Budensi, ab eius nativitate, anno quippe MCCXLII. ad praesentem usque annum MDCCLX. per...-. Budae. p. 9-24. (1355. augusztus 26-i kelettel.); Pray, Georgius: Annales regum Hungariae... II. Pars. Vindobonae, 1764. p. 95-99. (1355. augusztus 26-i kelettel és sok kihagyással, mert csupán a város megosztásának a tényét kívánta vele jelezni. Az oklevél szövegét, mint műve e helyének 9. sz. jegyzetében mondja, Kollár Ádám közvetítésével Batthyán Ignácól kapta.); Katona, Stephanus: Historia Critica regum Hungariae stirpis mixtae... X. Budae, 1790. p. 127-140. (Az oklevél szövegét Hevenessi Gábortól kapta, és 1355. augusztus 26-i kelettel közli.); Fejér, Georgius: Codex diplomaticus ecclesiasticus ac civilis... IX/2. p. 370-382. (Jegyzete szerint a Kamarai Levéltár példányát használta, szövegét 1355. augusztus 26-i kelettel közli.) - KIVONATAI: Wenzel Gusztáv: Budai regesták az Anjouk korában. Magyar Tört. Tár IV(1857) 165-169. (Miller és Fejér szövege alapján Podhraczký javításának tekintetbe vételével készített regesztá, 1355. augusztus 26-i kelettel⁹.); Knauz Nándor: A budai káptalan regestái, 1148-1649. Magyar Tört. Tár XII(1863) 14-15. (A Fehérvári káptalan által átírt szöveget - b. - használta); Bártfai Szabó László: Óbuda egyházi intézményei a középkorban. Budapest, 1935. 77-83. (1355. augusztus 26-i kelettel.); U. -ő: Mit várhatunk a Fehéregyház körül folyó ásatásoktól, Budapest, 1936. 11-13. (Keltét itt nem jelzi.)

2. AZ 1356. OKTÓBER 17-I OKLEVÉL

EREDETIJE: A. Mintegy háromnegyed részében csonka hártván, plicaval, a király 1364. december 28-án kelt megerősítő záradékával és vörös selyemsodraton függő újabb kettős-pecsétjének töredékével. Az uralkodó és az anyakirályné 1356. évi kettőspecsétjei (sodratostul) már nincsenek meg. Magyar Országos Levéltár Dl. 4631. (Régi jelzete: Fasc. 64^{ti} No. 14. Mon. Poson.) - ÁTIRTA: e*. Lampertus óbudai prépostnak, Wrode János olvasó- és Miklós kántorkanonoknak, a király speciális káplánjainak a saját és egyházuk nevében előterjesztett kérésére Zsigmond király 1412. július 19-én. Veszprémi káptalan Országos Levéltára. Metales nr. 10. (Magyar Országos Levéltár Filmtára.) - f. Lampertus prépostnak, Wrode János olvasó- és Miklós kántorkanonoknak, a király speciális káplánjainak a saját és

egyházuk nevében előterjesztett kérésére Zsigmond király 1412. július 19-én Tersztyánszky Ignác kérésére és részére Galántai Fekete György országbiró 1773. október 19-i parancsára a Veszprémi káptalan által 1773. november 22-én készített átírásának egykoru és egyszerű másolatában. Magyar Országos Levéltár Dl. 9720. (Régi jelzete: N. R. A. Fasc. 1853. No. 1.) - EMLITI: a*. Pálóczi László országbiró 1449. április 12-i ítéletlevelében. Magyar Országos Levéltár Dl. 14. 211. (Régi jelzete: V. Buden. Monial. Fasc. 23. nr. 7.); b¹. Gwt-i Ország Mihály nádor 1472. augusztus 30-i ítéletlevelében. Magyar Országos Levéltár Dl. 16. (Régi jelzete: V. Buden. Monial. Fasc. 16. nr. 22.) - KIADTA: Bártfai Szabó László: Pest megye történetének okleveles emlékei 1002-1599-ig. Budapest, 1938. 66-72. (Sok hibával.) - REGESZTÁJA: Kumorovitz L. B.: Veszprémi regeszták. Budapest, 1953. 474. sz.

x

Abból, amit a két oklevél ránkmaradt példányairól elmondottunk, kitűnik, hogy csak az 1356. évi privilegium bővitményei maradtak fenn eredeti formában azért, mert alapszövegét az 1355-i első oklevélből vették át. Eredetijének csonka volta miatt azonban ezek a pótlások is nagyrészt későbbi másolatok. Mivel az 1355-i oklevél középkorimásolatait a Pozsonyi káptalan levéltárában őrizték (az 1356. évi oklevél eredeti példánya /A/ pedig a pozsonyi klarrisszák birtokában volt), jó szövegük Knauz Nándor "A budai káptalan regestái..." említett tanulmányának megjelenéséig nem volt ismeretes. Az 1356. évi oklevél Zsigmond-féle átírását a Veszprémi káptalan hiteleshelyi levéltára őrizte, csupán az 1773-ban, ugyancsak Veszprémben készült átírásának egyszerű másolata jutott a Kamarai levéltárba. Ilyen körülmények között a kutatás számára hozzáférhetőbbé és korábbi volta miatt megbecsültebbé a Budai káptalan által 1361-ben átírt 1355-i oklevélnek 1720-ban készült, s a Zichyektől a Kamarai levéltárba került Pozsonyi káptalani (tévesen 1355. augusztus 26-i keltezésű) hiteles másolata vált. Érthető tehát, hogy Fejér-ig bezárólag (közvetlenül vagy közvetve) belőle vette szövegét minden korai kiadója, amiről a (betűs) "Jegyzetek"-ben közölt hibák, eltérő és hibás olvasatok tanuskodnak, s egy-két kivételt leszámítva ezt a szöveget használták feldolgozásaikban a Budapest középkori történetével foglalkozó historikusok, - és bár más oklevelet jelölt meg forrásául, ebből készítette regesztáját és szövegkivonatát, s vonta le belőle következtetéseit 1935-ben Bártfai Szabó László is.

Az említett téves olvasatok között az 1355-i oklevél 1361. évi, a Pozsonyi káptalan által 1720-ban átírt, Budai káptalani transsumptumában van egy olyan is, amellyel külön kell foglalkoznunk azért, mert más jelentést ad az oklevél azon szakaszának, melyben a várnagy által a prépostságnak fizetendő évi egy aranymárka törléséről van szó.

Szövege:

1.

1355. / 1361. Budai k. / 1720.
Pozsonyi k.

Coeterum, quia castrum nostrum in ipsius civitatis seu oppidi constitutum territorio a dicta ecclesia Budensi olim aedificatum fuerat et constructum...

2.

Miller F. kiadott szövege (1760.)

Caeterum, quia castrum in ipsius civitatis seu oppidi constitutum territorio a dicta ecclesia Budensi olim aedificatum fuerit et constructum...

3.

1355. / 1361. Budai k.

Ceterum, quia castrum nostrum in ipsius civitatis seu oppidi constitutum in territorio iam dicte ecclesie Budensis olim edificatum fuerat et constructum...

4.

1355. / XIV. sz. Fehérv. k.

Ceterum, quia castrum nostrum in ipsius civitatis seu oppidi latere constitutum in territorio iam dicte Budensis ecclesie edificatum fuerat et constructum...

E négy szövegváltozat közül tartalmi és nyelvtani szempontból egyaránt a 4. számú a leghelyesebb, s azonos az 1356-i oklevél Zsigmond-féle átírásában lévővel is¹⁰, végső soron tehát a helyes fogalmazásu eredeti forrásból való. Összehasonlításukból pedig az is kitűnik, hogy az 1720. évi másoló nem boldogult az 1361-i Budai káptalani átírat olvasásával, mert az oklevél ezen a helyen már akkor is kopott lehetett, s a szóban forgó mondatából hiányzó latere szó és emiatt fölöslegesnek látszó első in praepositio is nehezen érthetővé tette ezt a passzust. Az átíró azonban jóhiszeműen járt el, s - bár torzított formában, de a mondat eredeti jelentésétől el nem szakadva ezt a mondatot szerkesztette:

5.

Coeterum, quia castrum nostrum in ipsius civitatis seu oppidi constitutum territorio iam dictae ecclesiae Budensis olim aedificatum fuerat et constructum...

Egy másik, ma már ismeretlen kéz azonban, mint a (betűs) Jegyzetek-ben jeleztük is, a iam szó i és m betűjét; a dictae szó e betűjét; az ecclesiae szó e betűjét és a Budensis szó vég-s betűjét törölte, s így szerkesztette meg az 1. sz. alatt közölt, s Millernél is olvasható szöveget, amely már egészen mást jelent, mint az eredeti hibátlan szöveg, mert e szerint a királyi várát a káptalan építette, a helyes változat szerint pedig a város oldalán fekvő királyi vár csupán a káptalan földjén épült. Ezt a szövegátalakítást már korán észrevették, s valaki az oklevél margóján ceruzával megjegyezte: "...hic rasura intervenit, quod sensum alium designat".¹¹ Azt azonban, hogy ez a beavatkozás kinek a műve és milyen cézzal történt, ma már nem tudjuk megállapítani. Mindenesetre Miller már ezt az elrontott szöveget használta. Érdekes azonban, hogy 1764-ben Pray, 1774-ben pedig Schier az 5. sz. szövegezésben közölték az oklevélnek ezt a mondatát (Pray Kollár Ádám közvetítésével Batthyány Ignácól kapott másolata alapján)¹² - jelétül annak, hogy ez a másolat a még át nem alakított példányról készült. Kaprinai István Mátyás király koronázásával kapcsolatban Budáról is megemlékezve Miller közlése alapján már azt írta, hogy Buda várát az egyház építette.¹³ 1810-ben Horvát István is Millert használta¹⁴, s ezt tette 1827-ben Podhraczký József is¹⁵, az ő kezébe azonban már az 1355-i oklevél Fehérvári káptalani átírata is eljutott, s "Buda és Pest régi állapota" c. 1833-ban megjelent tanulmányában már ezt értékesítette.¹⁶ Olvasatát 1855-ben Wenzel is tudomásul vette¹⁷, s 1866-ban Rupp Jakab is ezt az olvasást tartja helyesebbnek, s úgy véli, hogy "...ezen vár eredeti építése az első királyoknak tulajdonítandó, és olyan időszakba helyezendő, melyben a vár területe még a prépostsági birtokhoz nem tartozott."¹⁸ Ezzel szemben 1883-ban (a Fejér-féle szöveg alapján) Havas Sándor azt írja, hogy "...ezen királyi vár Ó-buda város területén létezett, és azt hajdan nevezett székesegyház (ti. a budai prépostság) építetté", félévszázad mulva pedig Bárfai Szabó László "Óbuda egyházi intézményei a középkorban" c. említett művében is azt olvasuk még, hogy "az óbudai királyi várát a prépostok és a káptalan építették"¹⁹, s ez a nézet, sajnálatos módon, "Idősb Erzsébet királyné építkezéseinek történetéhez" c. tanulmányunkba is bekerült.²⁰

Végezetül megjegyezhetjük még, hogy a Budai káptalan által 1361-ben átírt 1355-i oklevél tárgyalt passzusában hiányzó latere szó és az oklevél e helyének kopott volta kétségtelen bizonyítéka annak is, hogy 1720-ban Pozsonyban ezt írták át, s Óbuda 1355. évi felosztásáról ezen és az 1356-in kívül több oklevél nem készült.

3. A KÉT OKLEVÉL SZÖVEGE²¹

Ludouicus^a dei gratia Hungarie, Dalmatie, Croatie, Rame, Seruie, Gallicie, Lodomerie, Bulgarie, Cumanieque^b rex, princeps Sallernitanus et honoris montis sancti Angeli dominus, ac Elýsabeth^c eadem gratia regina, ipsius genitrix, omnibus Christi fidelibus presentibus et futuris presentium notitiam habituris salutem in salutis largitore. Quia conditoris omnia sumpna providentia orbem terrarum sub regnorum distinctione disposuit et sic regum ac principum regimen dirigi voluit et salubriter gubernari suum gregem, regalibus proculdubio incumbere dignoscitur^d officiis ad ea continua sollicitudine^e intendere, que gregi sibi credito expedire vid(er)int ac noverint opportuna, et presertim circa ecclesiarum negotia atque iura eo spiritualius et devotius eos convenit excitari, quo conditor antedictus eam sumpnam^f

in genere^g matrem cunctorum fidelium esse censuit et magistram, ut deo propitio sibi illic famulantes protegantur a noxiis, salutaria s(emper incre) menta recipiant et pacis affluent ubertate^h, nunc eisdem donationes novas faciendo, nunc donata ampliando, nunc pro hiis, que successive inutiliaⁱ essent reddita, de utilioribus permutationis titulo seu alias providendo. Proinde ad universorum notitiam harum serie volum(us pervenire, quod) cum inter prepositum et capitulum Bude Veteris ex una parte et castellanum nostrum ac cives de eadem ex altera multipharie^k discordie, dissessiones^l, scandala, rixe et contentiones ab olim exorte fuissent successive et super hiis utrumque^m tam maiestati nostre regie, quam reginali (excellentie foret) conquestum ab antiquo ex eo, quia idem prepositus cum capitulo iura, iurisdictiones et dominium proprietarium vendicabat in opidum et cives antedictos vigore donationum regalium ipsorum ecclesie facte et collate⁺ ipsis recusantibus eisdem obedire in hac parte. Nos itaqueⁿ ad opid(um seu civitatem ips)am speciali ducimur affectione, quod cuilibet exinde patere potest intuenti, quia duas solempnes^o ecclesias, unam videlicet pro collegio prepositi et capituli predictorum nos regina de nostris sumptibus reginalibus, aliam in honore beate virginis pro usu sororum sancte Clare ordinis beati^p Francisci (ex nostris sumptibus commu)nibus regalibus et reginalibus de novo edificari et (construi fecimus in eodem, volentes de) iuribus prepositi et capituli iam dictorum clarius informari, ea nobis in presentia prelatorum et barronum^q regni nostri exhiberi fecimus per eosdem et privilegiorum ac aliorum instrumentorum (tenores diebus quam plurimis) examinari diligenter, super eorundem firmitate (et vigore conscientias certorum prelatorum et barronum^q et specialiter) Demetrii^r Waradiensis^s, Nicolai Zagrabiensis^t, aule nostre vicecancellarii^u, Iohannis Wesprimiensis ac Stephani Nitriensis episcoporum^v, necnon Ladislai prepositi Chazmensis^x, comitis cap(elle nostre et Gregori custodis Waradiensis^y), decretorum doctoris, capellanorum (nostrorum, item Nicolai wayuode^z Transilvani^{a1} et comitis de Zolnuk^{b1}), Cyko^{c1} magistri tauarnicorum^{d1} nostrorum, Thome filii Petri ianitorum nostrorum magistri, ac Nicolai filii Peteuch^{e1} quondam^{f1} woyuode^{g1} Transilvani^{h1}, quos ad hoc duxeramus eligendos onerando^{l1}. Et quia, prout iidem demum nobis eorum fide et fidelitate sacre^{k1} (corone debita post eorum maturam deliberationem habitam super ipsis) retulerunt, pro certo comperimus prepositum et capitulum antedictos quoad iurisdictionem et ipsius exercitium ac tributum fori, necnon cybriones^{l1}, que a vineis sub ipsius civitatis seu opidi territorio constitutis exigi consueverant, clarum ius habere et in (ipsorum consistere possessione) pacifica et quietas; sed quoad dominium proprietarium et tributum navium, quod ad presens pro castro nostro exigitur, licet iura eorum exhiberent, non tamen in ipsorum possessione a tempore, cuius non^{m1} extaret memoria, eos umquam constabat extitisse vel fuisse, super salubri ipsius ecclesie statu atque iuri(bus cepimus meditatione sollicita (cogitare. Et ut inter illic) domino famulantes vigere possent tranquille beatitudo quietis et solide pacis gratia conservari, et ne illis dissessionumⁿ¹ seu discordiarum turbine agitatatis, ac litium, que exinde sequi possent exercitio intentis et fidelium tepescere^{o1} po(sset devotio) ac cultus (et officium lentescere^{p1}) fidei christiane, cum nonnisi pacis in tempore bene coli posse asseratur pacis auctor^{q1} secundum canonicas sanctiones, ut horum materiam, in tantum^{r1} est possibile, amputare valeamus, toto conamine providere; considerantes igitur, quod propter vicinitatem castri nostri predicti eti(am iura, inqu)orum possessi-one pre)positus (et capitulum prelibati) existebant, poterant deperire vel saltem in utiliora^{s1} ipsis reddi in futurum, pro sedandis discordiis, dissessionibus^{t1}, rixis, contentionibus et scandaliis^{u1} supradictis, deliberavimus et firmavimus iura omnia temporalia supradicta preter chybriones^{x1}, que prepositus (et capitulum) in parte (pot)iori infra specificanda opidi seu civitatis et in illius civibus, necnon tributis tam fori, quam navium, seu iurisdictionem^{y1} se habere pretendebant, ad manus nostras regias et reginales revocare ac eisdem preposito, capitulo et ecclesie de utilioribus^{z1} et amplioribus, necnon ipsis magis (expedientibus redivisibus)^{a2} et proventibus permutationis titulo alias providere, requisita primitus super huiusmodi permutatione sedis apostolice et obtenta^{b2}, prout patet ex forma bulle, per quam certis regni nostri episcopis, videlicet Demetrio Waradiensis^{c2}, Nicolao Zagrabiensi, aule nostre vicecancellario^{d2}, Iohanne^{e2} Wesprimiensi h(uiusmodi permut)ationis inquisitio et perfectio a sede apostolica est commissa, super cuius quidem contractus perfectione et^{f1} premissa nostra provisione facienda et complenda iidem prepositus et capitulum maiestati nostre instantia humili et devota supplicabant. Communicato igitur consilio nostrorum communium^{g2} prelatorum et barronum^{h2}, premissa (super prelib)atis deliberatione diligentia, compensatis omnibus utilitatibus, proventibus et redivisibus^{a2}, que iam dicti prepositus et

capitulum habebant vel habere poterant in civitate seu opido ac aliis iuribus supradictis, quamvis ea omnia etiam nec ad dimidietatem quantitatis sive sumpme infrascripte extendi valerent modo aliquali; nichilominus tamen, ut illa, que super excedunt, pro nostra nostrorumque¹² salute in donationem ipsi ecclesie noui^{k2} per nos, reginam, edificate cedere dignoscantur¹², reditus et proventus ducentarum marcarum bone rationis Budensis eisdem annis singulis constituimus et assignavimus perpetuo possidendas, pro quibus possessiones Kamar^{m2}, Galambukⁿ², Scenthpetur^{o2} et Kourus^{p2} in comitatibus Symigiensi^{q2/2} et Zala-diensi constitutas.

1356. október 17.:

demptis tamen et exceptis terragiis, censibus et aliis quibuslibet iuribus virorum^{r2} religiosorum fratrum ordinis sancti Augustini claustrum beate Elyzabeth de dicta Komar in litteris privilegialibus domini Bele regis ipsius claustrum primi fundatoris et aliorum regum piorum nostrorum progenitorum contentis et expressis, que ipsi fratres a tempore foundationis ipsius claustrum iam dictarum litterarum privilegialium et aliorum efficacissimorum instrumentorum vigoribus et iustis titulis usque ad hec tempora pacifice tenuerunt, perceperunt et possiderunt, que omnia ita salva esse volumus, ut per presentem cambialem contractum dictis fratribus et eorum claustrum nullum possit in posterum preiudicium generari,

cum omnibus earum^{s2} utilitatibus et pertinentiis ac dominio proprietario, necnon tributo, chybrionibus^{t2}, collectis, exactionibus et iurisdictione plenaria ac generaliter iuribus et emolumentis quibuscunque, quibus per nostram maiestatem habite existunt et possesse, quarum reditus et proventus sumpmam prelibatarum ducentarum marcarum excedunt^{u2} et transcendunt, sicut per homines nostros et eorundem prepositi et capituli, necnon prelatorum predictorum, quibus inquisitio est commissa, quos ad investigandum qualitatem et quantitatem iam dictorum reddituum et proventuum duxeramus destinandos, fuimus informati, duximus^{x2} perpetuo conferendas, volentes et declarantes, quod iidem prepositus et capitulum possessiones ipsas cum eisdem iuribus et immunitatibus possidere valeant, quibus antea opidum sive^{y2} civitatem ipsam possidebant et specialiter, quod homines cuiuscunque conditionis intra ipsarum villarum territorium habitantes non alterius alicuius, nisi prepositi Budensis et capituli^{z2} astare teneantur, et quod nullus iudicum seu barronum^{h2/2} regni nostri cuiuscunque barronatus^{h2/3} prefulgerent dignitate, in ipsis villis vel ipsarum territorio sub metis et limitationibus earum incluso sibi possint vel debeant aliququaliter vendicare, prout etiam hanc clausulam in antiquis eorum privilegiis vidimus contineri, totum ipsarum ius et dominium in iam dictam ecclesiam et prepositum ac capitulum transferendo, ipsosque per strenuum aule nostre militem, magistrum Ladislaum filium Phylippi^{a3} de Scenthgeroth^{b3}, comitem de Seg(e)sdino^{c3} sub testimonio Strigoniensis capituli in earum possessionem et dominium proprietarium introduci faciendo nemine contradictore apparente, ac^{d3} promittentes eosdem in ipsarum villarum et pertinentiarum earundem possessione conservare, et ad id etiam nostros successores et heredes obligantes. E^{e3} converso autem iam dicti prepositus et capitulum renuntiantes omnibus iuribus et dominio, quos^{f3} se in ea parte civitatis seu opidi, quam nobis metaliter assignarunt, ac iurisdictione, necnon tributis tam fori quam navium habere pretendebant, eorundem ius et dominium proprietarium, exceptis chybrionibus^{g3}, quos eisdem duximus relinquendos, quos tamen cum tina^{h3} seu mensura Posoniensi exigi volumus per eosdem, prout in eorum privilegio continetur, in ius nostrum regale ac reginale et dominium proprietarium transtulerunt iure perpetuo possidendos, tenendos, pariter et habendos et in eorundem possessionem pacificamⁱ³ Thomam filium Petri, magistrum iani-

torum nostrorum ac castellanum nostrum de Chokaku^{k3} et dicti castri nostri Budensis sub eiusdem capituli Strigoniensis^{l3} testimonio nostro nomine inducentes^{m3}, annuentes insuper, ut nos in ea civitatis ipsius parte, que nobis cessit, ecclesiam parochialem de novo construendi, aut de ecclesia beate Margereteⁿ³, que ibi existit, parochialem eligendi^{o3} habeamus facultatem, cuius plebanus per nos presentatus et per prepositum institutus iure parochie quoad ius firmandi et alia ecclesiastica sacramenta ministrandi eo modo, quo plebanus montis novi Pestiensis^{p3} possit exercere, sed aut^{q3} in ipsam ecclesiam, necnon plebanum ac cives seu hospites nostros de eadem quoad causas spirituales ipsas audiendi^{r3} (et) fine debito terminandi^{s3} iam dictus prepositus eam iurisdictionem exercebit, quam Strigoniensis archiepiscopus quoad plebanum^{t3} et civitatem novi montis Pestiensis^{u3} exercere consuevit, ita tamen, quod interdictum^{x3} in civitatem seu partem civitatis, que nobis cessit, imponere^{y3}, nisi in casum, ubi cives seu hospites ipsius aut aliqui ex eis eisdem preposito et capitulo in solutione seu^{z3} decime, vel chybrionum^{a4} essent negligentes vel remissi, etiam si expediat, suspensionem, excommunicationem et etiam interdictum proferendo in eosdem et specialiter pro decimis, quas eisdem relinquimus^{b4}, sicut antea percipiebant, possidendas ac aliis iuribus ecclesie sue percipiendis, conservandis et tuendis; volumus tamen, quod residuum opidi seu civitatis predictae, quod sub distinctione metali in ius prepositi et capituli ac ecclesie sue cedit, pleno iure quoad temporalem et spiritualem iurisdictionem et utriusque iurisdictionis exercitium eisdem remaneat perpetuo possidendum, in quo nullum ius nobis aut nostris successoribus, regibus vel^{c4} reginis, observamus^{d4}, quam partem eisdem iuribus et libertatibus uti volumus, quibus^{e4} pars, que nobis cessit, uti dignosceretur^{f4}. Preterea ordinavimus et disposuimus, quod si successu temporum contingat cives seu hospites nostros cum civibus seu hospitibus prepositi et capituli in portionibus sic^{g4} distinctis commorantes discordare vel rixari contingerith⁴, tunc in ipsorum discussioneⁱ⁴ et sedatione^{k4} ea consuetudo servetur, que in Alba regali, civitate nostra, observatur. Ceterum, quia castellum nostrum in ipsius civitatis seu opidi^{l4} constitutum in^{m4} territorio iamⁿ⁴ dicte^{o4} ecclesie^{p4} Budensis^{q4} olim^{r4} edificatum fuerat et constructum et ob hoc castellanus noster nomine dicti castri quolibet anno unam marcam auri preposito et capitulo solvere tenebatur, quia iam in portionem nostri territorii cessisse dignoscitur^{s4}, iidem prepositus et capitulum ab ipsius solutione unius marce auri^{t4} perpetuis temporibus expeditum et liberum reddiderunt renuntiando omni iuri, quod in eo actenus^{u4} habuissent. Quam quidem opidi seu civitatis partem sic nobis cedentem civitatem reginalem^{x4} constituimus et metali distinctione per eundem magistrum Thomam et iam dicti capituli Strigoniensis^{z4} testimonium volentibus eisdem preposito et capitulo ac prelati commissariis supradictis, necnon consensum prebentibus et assensum a portione ecclesie ipsiusque tenentis hiis metis duximus separandam:^{a5} Prima meta incipit a parte orientali ultra partem Danuby^{b5} ab angulo claustrum sancte Clare de Insula leporum et sic procedendo et transeundo Danobyum^{c5} versus partem occidentalem venit ad ripam ipsius (Da)nobii^{d5} ad duas metas lapideas, quarum una separat Bude^{e5} veteri et altera ville sancti Iacobi apostoli et abinde ad eandem partem modicum procedendo venit ad quendam lapidem rotundum^{t5} in superiori parte dicte ecclesie sancti Iacobi situm iuxta viam, per quam de nova Buda itur ad veterem Budam, iuxta quem est alter lapis pro meta positus. Et inde vadit ad crepidinem vallis^{g5} et per eandem crepidinem usque ad finem ipsius crepidinis et ibi^{h5} sunt due mete nove terreⁱ⁵ erecte, et ibi metatur terre Thopsa^{k5} eiusdem ecclesie Budensis. Deinde flectitur ad partem septemtrionalem, ascendit^{l5} ad locum, qui dicitur Vzahazhege^{m5} et ibi sunt due mete terre erecte, quarum una separat predictae terre Topsaⁿ⁵ et alia domino regi. Et inde per eandem plagam vadit ad montem, qui dicitur Monorosheg^{o5} et ibi sunt due mete terre^{p5} erecte, quarum una separat dicte terre Topsa^{q5} et alia domino regi. Deinde per idem Monoros^{r5} vadit ad cacumen montis excelsi, in cuius cacumine est lapis magnus pro meta signatus, ubi mete terre Topsa predictae terminantur et iungitur metis ecclesie Veteris Budensis^{s5}, et abinde reflectitur ad partem orientalem et transeundo quendam vallem pervenit ad quendam montem, in cuius fine est lapis alter similiter pro meta signatus, circa quem sunt due mete terre^{t5} erecte, quarum una separat ex^{u5} parte meridionali domino regi et alia ex^{u5} parte septemtrionali eidem ecclesie Budensi, et abinde descendit ad eandem plagam orientalem in vallem ad duas metas terreas erectas circa quandam semitam, deinde inter vineas ad alias duas metas terreas de novo erectas et abinde finita ipsa semita pervenit ad magnam viam, que ducit versus Albam ecclesiam beate virginis, et ibi circa eandem viam unam metam terream exerunt, et inde per ipsam magnam viam venit circa dictam Albam ecclesiam ad viam magnam Strigoniensem, circa quam sunt due

mete terre erecte, quarum una a parte orientali et meridiei separat domino regi et alia parte occidentis ecclesie Budensi predicte^{x5}. Deinde per eandem viam magnam^{z5} Strigoniensem^{a6} ad puteum sub monte fluentem et ab ipso puteo circa eandem viam magnam ad unam metam terream circa fossatum vinearum erectam et deinde parum eundo^{b6} similiter circa fossatum vinearum alia meta terrea est erecta, et abinde circa eandem viam eundo sub arbore piri similiter circa fossatum vinearum similiter est^{c6} una meta terrea erecta. Inde circa eandem viam magnam una meta terrea est erecta, exinde ad unam metam terream inter eandem viam magnam^{d6} et quandam semitam erectam, et inde^{e6} per eandem semitam currendo ad eandem plagam occidentalem ad tres metas terreas angulares, quarum una separat ex parte meridionali ecclesie Budensi et a parte occidentali terre Usⁱ⁶, a^{s6} parte orientali domino regi. Et abinde transeundo ipsam viam magnam^{h6} Strigoniensem versus plagam septemtrionalem tendit ad quandam montem Feneumal^{l6} dictum, et in latere ipsius montis est dumus nucis, iuxta quem metam terream erexerunt. Et abinde ascendendo^{k6} per eundem montem venit ad quandam viam, per quam transitur per eundem montem iuxta vineas, ibi^{l6} unam metam terream erexerunt. Et deinde per eandem viam ascendendo^{m6} ad verticem ipsius montis unam metam terream erexerunt. Deinde per semitam ascendendoⁿ⁶ inter vineas per eandem plagam septemtrionalem pervenit ad locum, qui dicitur Tebesere^{o6} et ibi sunt due mete antique, ubi iungitur metis possessionis Meger^{p6} et ibi est una meta terrea erecta. Et abinde reflectitur versus partem orientalem per quandam viam et^{q6} transeundo eandem^{r6} viam pervenit ad latus^{s6} cuiusdam prati magni, ubi est quedam fovea, ubi olim erat lapis pro meta signatus et ibi unam metam terream erexerunt, et abinde transeundo pratum illud venit^{t6} ad lapidem perforatum, qui est iuxta molendinum cruciferorum ecclesie sancti Spiritus et ibi iungitur iterato metis ecclesie ita, quod a plaga occidentali separat domino regi, a plaga orientali ecclesie Budensi, abinde^{u6} versus meridiem per murum dirutum, cuius lapides usque ad finalem lapidem sunt pro metis assignati^{x6}, et abinde^{z6} per quandam metam terream ad^{a7} murum curie fratrum minorum, cuius porta respicit versus ecclesiam albam beate virginis, et abhinc transeundo vicum circa allogium^{b7} seu domum c(oloni r)eginalis currit per ortos ad quoddam fossatum, quod est ante castrum, quod quidem fossatum dividitur per quandam viam magnam, per quam itur ad predictam ecclesiam Albam beate Virginis, in cuius fossati utriusque latere sunt due mete lapidee, quarum una ex parte septemtrionali separat portionem civitatis ecclesie cedenti^{c7} et alia ex parte meridionali separat portionem regali^{d7}, per quam viam ante castrum tendit versus Danubium^{e7} per vicum, qui incoatur inter domos Ladislai Tumpa^{g7} dicti ex una parte, sub cuius domo est lapis longus fixus in terram^{h7}, et ex alia parte Petri filii Emericiⁱ⁷ venit usque^{k7} ripam Danubij^{l7} inter domos magistri^{m7} altaris beate Virginis et Nicolai Sclaiⁿ⁷ ex alia parte, et abinde transit Danubium ad Insulam leporum supradictam iuxta superiorem partem castrum diruti et ibi terminatur, salvis ecclesie et eorundem prepositi et capituli iuribus tam in superiori parte quam inferiori metarum predictarum, que in fluvio Danubij^{o7} habere se pretendunt, per omnia remanentibus.

1356. oct. 17.:

Preterea statuimus districte committentes, ut dicti prepositus et capitulum ecclesie Budensis in omni prosecutione iurium dictarum dominarum sanctimonialium, specialiter in concessione litterarum ipsorum dante communi regni nostri iustitia pro ipsis dominabus emanandarum omnem eandem iustitiam et iuris ordinem, quem vel quam aliis ecclesiis, prelatis, baronibus et nobilibus exhibere sunt consueti, eisdem religiosis dominabus et earum procuratoribus absque omni difficultate et recusa aliquali futuris semper temporibus observare teneantur et exhibere. Ceterum, ut dicte domine sanctimoniales ab omni iniqui-

etudine et a calumpniantium effrenata cupiditate quorumlibet exempte quietius vivant et devotius pro nostra et omnium Christi fidelium salute iuges, continuas preces effundere valeant ad dominum, cui se voverunt famulaturas, dictis preposito et capitulo auctoritate regia firmiter inhibemus, ut ipsi pretactas dominas in prescriptis iuribus, iurisdictionibus, proveni-
 tibus, limitibus, metis et terminis premisso titulo concambiali ad nos devolutis et deventis quoquam temporis in eventu^{P7} per se vel per alios molestare, impetere et inquietare ac ulteriorem iurisdictionem in eisdem pro se nequaquam audeant vel presumpmant usurpare seu vindicare, irritum fore ex nunc decernimus et inane quicquam^{Q7} per eosdem in contrarium premisorum concambialium contractuum temerarie actum fuerit et attemptatum et ut omnis suspitii et dubietatis scrupulum, quod de prioribus litteris nostris privilegialibus super premisso concambio emanatis posset suboriri, de medio emulctetur et amputetur^{R7}, omnes litteras et privilegia, nostra videlicet et aliorum quorumcunque prescriptum factum concambiale tangentes et tangencia ante presens nostrum privilegium emanatas et emanata cassamus, anulamus, irritamus et revocamus, cassaque^{S7}, vana, inania et frivola, viribusque committimus caritura ac eorum exhibitibus nocitura presentis scripti nostri patrocini mediante.

In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes litteras nostras privilegiales fieri fecimus pendentium autenticorum ac dupplicium sigillorum nostrorum munimine roboratas. Datum per manus eiusdem venerabilis in Christo patris domini Nicolai episcopi Zagrabiensis, aule nostre vicecancellarii, dilecti et fidelis nostri, anno domini M^OMMM^{MO} quinquagesimo quinto, sedecimo ++-9 Kalendas Septembris, regni autem nostri anno quartodecimo^{V7}. Venerabilibus in Christo patribus Nicolao Strigoniensi^{X7} locique eiusdem comite perpetuo, Colocensi sede vacante et Dominico Spalatensi archiepiscopis, Nicolao Agriensi, Andrea Transsilvano^{Y7}, Demetrio Varadiensi^{a8}, Nicolao Quinqueecclesiensi, Thoma Chanadiensi^{c8}, Iohanne Wesprimiensi^{d8}, Colomanno Iauriensi et Mychaele Wacyensi^{f8} fratribus, Thoma Syrimiensi^{h8}, Stephano Nitriensi et Peregrino Boznensi^{k8} episcopis ecclesias dei feliciter gubernantibus; magnificis viris Nicolao palatino et iudice Comanorum, Nicolao wayuoda^{o8}

In cuius rei memoriam perpetuamque firmitatem^{t7} presentes litteras nostras privilegiales fieri fecimus pendentium autenticorum ac dupplicium sigillorum nostrorum munimine roboratas. Datum per manus eiusdem venerabilis in Christo patris domini Nicolai episcopi^{u7} Zagrabiensis, aule nostre vicecancellarii, dilecti et fidelis nostri, anno domini M^OMMM^{MO} quinquagesimo quinto, sedecimo ++-9 Kalendas Septembris, regni autem nostri anno quartodecimo^{V7}. Venerabilibus in Christo patribus Nicolao Strigoniensi^{X7} locique eiusdem comite perpetuo, Colocensi sede vacante et Dominico Spalatensi archiepiscopis, Nicolao Agriensi, Andrea Transsilvano^{Y7}, Demetrio Varadiensi^{a8}, Nicolao Quinqueecclesiensi, Thoma Chanadiensi^{c8}, Iohanne Wesprimiensi^{d8}, Colomanno Iauriensi et Mychaele Wacyensi^{f8} fratribus, Thoma Syrimiensi^{h8}, Stephano Nitriensi et Peregrino Boznensi^{k8} episcopis ecclesias dei feliciter gubernantibus; magnificis viris Nicolao palatino et iudice Cuma-

norum^{m8}, Nicolao wojuodaⁿ⁸ Transsiluano et comite de Zolnuk^{p8}, Cyko^{r8} magistro tauarnicorum^{t8} nostrorum, comite Nicolao de Zeech iudice curie nostre, Nicolao de Macho^{x8} et Nicolao totius Sclauonie et Croatie banis, Leukus dapiferorum, Dyonisio^{b9} agasonum^{d9}, Thoma ianitorum nostrorum magistris, Sýmone^{e9} filio Mauritii comite Posoniensi^{g9} ac aliis quampluribus regni nostri comitatus tenentibus et honores.

Transsiluano et comite de Zonuk^{q8}, Cýkou^{s8} magistro thauarnicorum^{u8} nostrorum, comite Nicolao de Zeech iudice curie nostre, Nicolao de Machow^{z8} et Nicolao totius Sclauonie et Croatie banis, Leukus^{a9} dapiferorum, Dýonisio^{c9} agasonum^{d9}, Thoma ianitorum nostrorum magistris, Sýmone^{f9} filio Mauritii comite Posoniensi ac aliis quampluribus regni nostri comitatus tenentibus et honores.

JEGYZETEK

(A)

- a Lodouicus b, e
- b Comanieque b, e
- c Elizabeth b; Elyzabet e; Elisabeth d, f
- d dinossctur e, d
- e solitudine e
- f sumptam b, e; supremam d; summam f
- g regimine d
- h ubertate hiányzik az e- és f-ben
- i in utilia b, e
- k multifarie b, d, f
- l dissensiones e; (helyesen) dissensiones d, f
- m helyesen: utrinque b, d
- + A mondat e része valamennyi példányban azonos, mégis a facte et collate helyett a factarum et collatarum kifejezés a helyes.
- n Nosque b, e, f
- o sollempnes e; solennes d, f
- p sancti e, f
- q baronum A, e, d, f
- r Demetri b; Demetrÿ d, f
- s Waradyensis A; Varadiensis e, d, f
- t Zagrabyensis A
- u tévesen: cancellarii d
- v episcoporum hiányzik az e- és f-ben
- x Chasmensis e, f; Csazmensis d
- y Waradyensis A; Varadiensis d
- z vaivode d; vajvode f
- a₁ Transsiluani A, e; Transylvanensis d; Transÿlvani f
- b₁ Zonuk e, f; Solnok d (előtte a de hiányzik)
- c₁ Chiko b; Chyko A, e, f; Ciko d
- d₁ thauarnicorum e; tavernicorum d, f
- e₁ Petheuch b; Petent d, f (mindkét helyen bizonytalan a végződés)
- f₁ condam e
- g₁ woyuade b; vajvode d, f
- h₁ Transsiluani A, e; Transylvaniae d; Transÿlvani f
- i₁ eligendo honerandos b; eligendo onerandos e; eligendos et ordinandos d; eligendos, ordinandos f
- k₁ sancte b, e; sacro diademati et coronae d; sacrae coronae f

- ^l₁ chibriones b, e; chÿbriones f; csibriones d
^m₁ non az A-, e- és f-ben hiányzik
ⁿ₁ disscensionum A, e; (helyesen) disscensionum d, f
^o₁ tepesscere b, e
^p₁ lentesscere b, e
^q₁ actor b, e, f; auctor d
^r₁ quantum e, d, f
^s₁ in utiliori e; inutiliora d
^t₁ disscensionibus A, e; (helyesen) disscensionibus d, f
^u₁ (helyesen) scandalis b, e, f
^x₁ chibriones b, cybriones A, csibriones d, chÿbriones f
^y₁ iurisdictione e, f
^z₁ ulterioribus b
^a₂ redditibus e, d
^b₂ optenta e
^c₂ Waradyensi A; Varadiensi d
^d₂ vicecancellari b; cancellario d
^e₂ (helyesen) Iohanni f
^f₂ et helyett in az a- és b-ben
^g₂ communi d
^h₂ baronum e, f
ⁱ₂ nostrorumque után az e-és f-ben (helyesen) a progenitorum szó van betoldva
^k₂ (helyesen) nove, novae d, f
^l₂ dinoscantur e
^m₂ Komar e, b, ¹ a^x; Comár d; Komár f
ⁿ₂ Galambak b¹; Galambok d, a^x
^o₂ Scenpetur b; Zentpetur e; Zenthpeter b¹, a^x; Szent Péter d; Zempetur f
^p₂ Korus e; Keurus b¹; Karos d; Carus f, Kwrws, Korws a^x
^q₂ Sÿmigiensi b, e; Sümegiensi d; Simeghiensi f
^r₂ a virorum után az f-ben et áll
^s₂ az e- és f-ben: earundem possessionum utilitatibus...; earum possessionibus d
^t₂ chibrionibus b; cybrionibus e; cibrionibus d
^u₂ excedunt b, e, d, f
^x₂ a duximus után a b-, e- és f-ben a iure szó áll
^y₂ a sive helyett seu b, e, f
^z₂ a capituli után a b-, e- és f-ben (helyesen) a iudicio áll
^h_{2/2; h_{2/3}} l. a h₂ alatt
^a₃ Philippi b, A, e, d, f

- b₃ Scenthgeroulh b; Zentgerolth e; Szent geroth d; Zengerolth f
- c₃ Segusdino e, f, ; Scepus d
- d₃ hac b; az a-ban az ac előtt két áthuzott betű áll
- e₃ e a d,-ből hiányzik
- f₃ quas d; (helyesen) quae f
- g₃ chibrionibus b; cybrionibus e; cibrionibus d, chýbrionibus f
- h₃ thýna b; tyna A, e; tyna f
- i₃ Itt minden példányban hiányzik a per praepositio
- k₃ Chokakeu b; Chokakew e; Csókakü d; Chokakö f
- l₃ Strigonyensis A
- m₃introducentes d, f
- n₃ Margarethe b, f; Margaritae d
- o₃ deligendi d; az eligendi után a b-, e-, d- és f-ben a liberam szó áll
- p₃ Pestyensis A; Pesthiensis f
- q₃ az aut a többi példányban hiányzik, s itt is fölösleges
- r₃ audiendo b, d
- s₃ terminando b, d
- t₃ plebaniam d
- u₃ montis novi Pestiensis b, e; montis novi Pesthiensis f
- x₃ interdictionem (?) b, e
- y₃ az imponere után a többi példányban (helyesen) nequeat áll
- z₃ seu helyett a többi példányban (helyesen) sue áll
- a₄ cybrionum A; cybrionum e; cybrionum d; chýbrionum f
- b₄ reliquimus b, e, f
- c₄ vel helyett et d
- d₄ reservamus b, e, f
- e₄ a quibus után az e-ben qualis, az f-ben quas áll
- f₄ (helyesen) dinossceretur e; dignosceretur d, f
- g₄ sic helyett a d-ben hinc áll
- h₄ contingerit a b-, e- és f-ben hiányzik (fölösleges is)
- i₄ discussionem e, f; dissensione (!) d
- k₄ sedationem e, f
- l₄ az oppidi után latere áll a b-, e- és f-ben
- m₄az in a d-ben hiányzik
- n₄ a d-ben a iam-ból - az i és m betű törlésével - a lett!
- o₄ a dictae a d-ben dicta-ra van javítva; dicta c
- p₄ ecclesia d az ecclesiae-ből átjavítva; ecclesia c
- q₄ Budensis ecclesie b, e, f; a c- és d-ben: Budensi (a vég-s törlésével!)

- ^r₄ Ezzel az eljárással tehát a iam dictae ecclesiae Budensis kifejezés a dicta ecclesia Budensira módosult!
- ^s₄ dinossctur b, A, e
- ^t₄ ab ipsius unius marce auri solutione b, e, f
- ^u₄ hactenus e, d, f
- ^x₄ regiam fore b, e, f
- ^z₄ Strigonyensis A
- ^a₅ separandas b
- ^b₅ Danobÿ b; Danuby e
- ^c₅ Danubium e, d, f
- ^d₅ Danubÿ b, f; Danoby A; Danuby e
- ^e₅ Buden(si?) e; Budae veteris d; (Buden (si?) veteri f
- ^f₅ rotondum b
- ^g₅ a vallis után et per eandem crepidinem kifejezés hiányzik a b-ben
- ^h₅ az ibi után a b-, e- és f-ben az in fine szavak olvashatók
- ⁱ₅ terre A
- ^k₅ Topsa b, e, f; Twpsa A; Thobsa d
- ^l₅ ascendit b, e; a d-ben hiányzik
- ^m₅ Vzahashege b; Vzahazhegye e; Huzahazahegye d; Vzaház-hegye f
- ⁿ₅ Thobsa d
- ^o₅ Monyuroushegh A; Monoroshy b; Monyorosheg e; Mönyorós hegy d; Monyorós-hegy f
- ^p₅ terre A
- ^q₅ Twpsa A; Tobsa d
- ^r₅ Monyorous A; Monyoros e, d; Monyorós f
- ^s₅ Budensis veteris b; Budae veteris e, f
- ^t₅ terre A
- ^u₅ a b
- ^x₅ antedicte b, e, f
- ^z₅ magnam viam b
- ^a₆ Strigonyensem A
- ^b₆ perveniendo d
- ^c₆ est a b-ben hiányzik
- ^d₆ magnam viam b, e, f
- ^e₆ deinde A, e, f
- ^f₆ Wrs b, e, f; a d-ben a terre Us vagy Wrs szavak hiányzanak
- ^g₆ a b-ben: ac a parte
- ^h₆ ipsam magnam viam b
- ⁱ₆ Fenemal b; Fenyemal e; Fenőmál d; Fenyőmál f

- k₆ ascendendo b, e
- l₆ ubi b
- m₆ a viam előtt a vineam szó állott, de kipontozták; a d másolója azonban nem értette meg a kipontozást, ezért szövege ehelyütt így hangzik: per eandem vineam viam ascendendo, ami azt bizonyítja, hogy a budai káptalan által átírt példányt másolta.
- n₆ descendendo b, e, f
- o₆ Thebesere b; Thebeserÿ e; Tebeseri f
- p₆ Megyer e; Megyer d, f
- q₆ et a d-ben hiányzik
- r₆ illam b, e, f
- s₆ lehet lacus is (a); lacum b
- t₆ pervenit e, f
- u₆ et abinde d, f
- x₆ signati b, e, d, f
- z₆ a d-ben az abinde-től pervenit ad metam terre ad murum-mal folytatódik a szöveg
- a₇ az ad helyett per az A-ban
- b₇ alogium e; allodium d, f
- c₇ cedentem d
- d₇ regalem A, e, d, f
- e₇ Danobium A
- f₇ A d-ben per vicum helyett predictum, az f-ben pedig a vicum helyett viam áll.
- g₇ Tompa d, f
- h₇ Az f-ben in terram helyett inter has-t irtak.
- i₇ Emerici filii Petri b, e, f
- k₇ Az usque után in van a d- és f-ben.
- l₇ Danuby e
- m₇ maximi d
- n₇ Sylam (!) d; Sclavi f
- o₇ Danoby A; Danubÿ d, f
- p₇ interventu f
- q₇ quidcunque f
- r₇ enuclitetur f
- s₇ cassataque f
- t₇ firmitatemque perpetuam b
- u₇ episcopi a b-ben hiányzik, helyén az ecclesie áll.
- xx és 9 septimo c, d (tévesen)
- v₇ quintodecimo (tévesen) b, d, f
- x₇ Strigonyensi A
- y₇ Transsilvano b, A; Transylvanensi d
- z₇ Transylvano f

- a₈ Waradiensi b, d
 b₈ Varadiensi f; Waradyensi A
 c₈ Csanadiensi d, f
 d₈ Vesprimiensi d
 e₈ Weszprimiensi f
 f₈ Wachiensis b
 g₈ Vacyensi A; Vaciensi f
 h₈ Sirimiensi d
 i₈ Sirimyensi A; Sýrmiensi f
 k₈ Bosnensi d
 l₈ Bosnensi f
 m₈ Comanorum b
 n₈ woýuada b; vajvoda d
 o₈ vyjvoda f
 p₈ Zolnok d
 q₈ Zonük f
 r₈ Cýco b; Cikó d
 s₈ Cikou f
 t₈ tavernicorum d
 u₈ tavernicorum f
 x₈ Maco d
 z₈ Mochovo f
 a₉ Leucus f
 b₉ Dyonisio b; Dionysio d
 c₉ Dionisio f
 d₉ agazonum b
 e₉ Simone d
 f₉ Simone f
 g₉ Posonyensi A

(B)

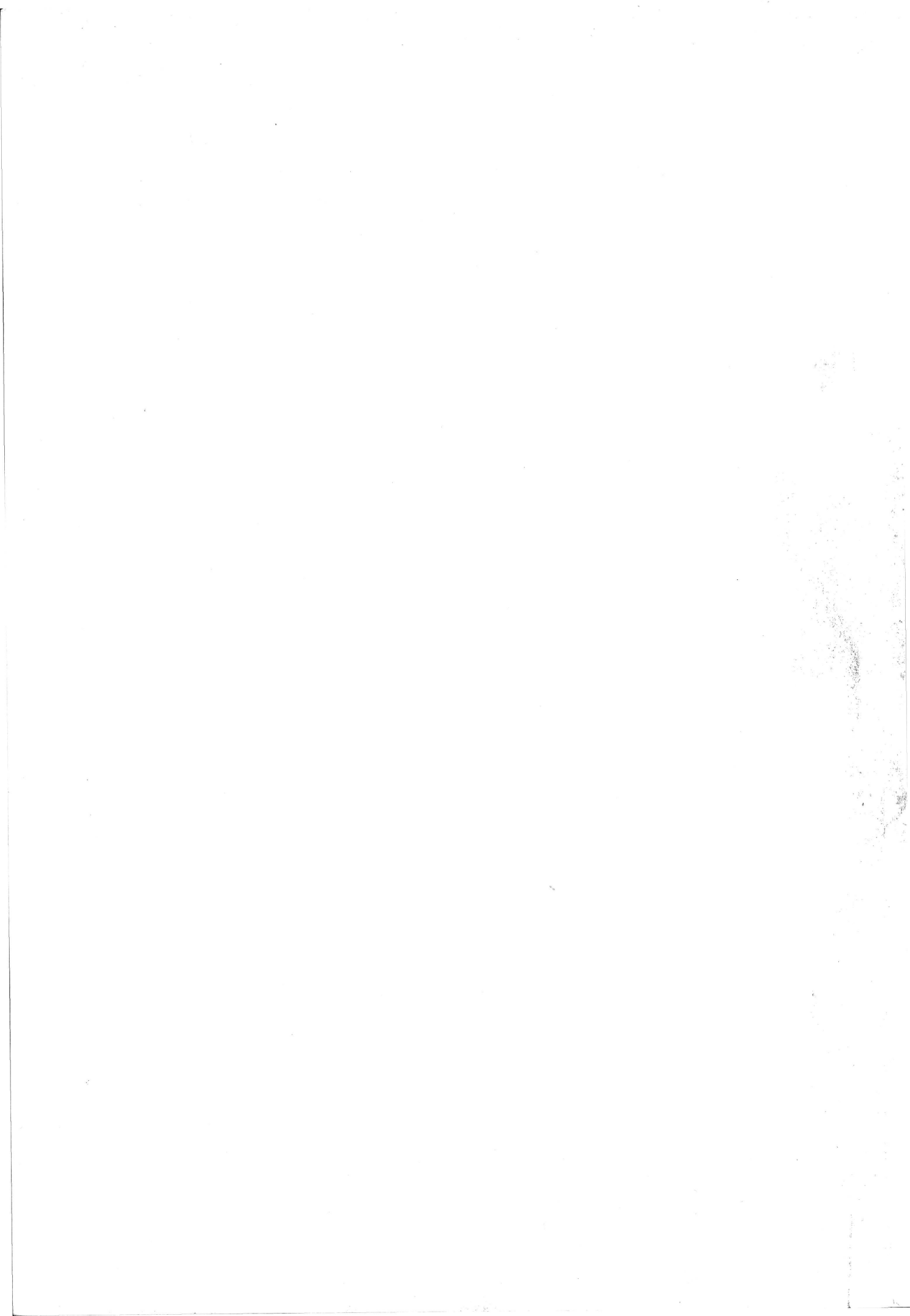
1. Kumorovitz L. Bernát: Idősb. Erzsébet királyné építkezéseinek történetéhez. Tanulmányok Budapest Multjából (XVII/1966. 9. 1.)
2. ...nos castrum nostrum de Veteri Buda cum tributis et omnibus suis proventibus, iuribus et pertinentiis universis... admisimus... excellentissime principisse domine Elyzabeth regine Hungarie genitricis nostre karissime ad manendum, conservandum et inhabitandum usque vitam suam vel quamdiu sue placuerit voluntati... promittentes eidem, ut quamprimum facultas ad id se obtulerit, presentes privilegialiter emanari faciemus... Magyar Országos Levéltár Dl. 3551. -Anjou-kori okmt. IV. 297. 1.
3. Cum ipsi in castro suo de Novabuda... cum suis familiaribus commorentur, quod castrum prope aliud castrum de Veteribuda nuncupatum ad ecclesiam beate Marie de Veteri-

buda et eius prepositum et capitulum pertinens noscitur situatum et propter propinquitatem huiusmodi frequenter contingat gentes ipsius ecclesie nonnulla dampna pati... ipse rex super hiis conscientiam habens et volens per permutationem alterius castri seu loci eiusdem ecclesie et eius personis utilioris providere... supplicat, quatinus... episcopis dicti regni committere dignemini... in solidum, ut ipsi de valore dicti castri de Veteribuda et omni iure, quod habent ipsa ecclesia et eius possessione in eo et de alio etiam castro seu loco vel rebus et iuribus, que idem rex eis propter hoc offerre et assignare intendit et eorum utilitate et valore... se informet; et si invenerint, quod propter permutationem huiusmodi conditio eiusdem ecclesie fiat melior et utilior, huiusmodi permutationem fieri faciant eamque per se vel alium seu alios ad effectum perducant auctoritate nostra et approbent... Bossányi Árpád: Regesta supplicationum. II. Budapest, 1918. 274-275. (28. reg.)

4. Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. - A veszprémi püspökség római Oklevéltára. II. Budapest, 1902. 159.
5. ... sedis apostolice licentia... obtenta, prout patet ex forma bulle, per quam certis regni nostri episcopis... huiusmodi permutationis inquisitio et perfectio a sede apostolica est commissa, super cuius... contractus perfectione et... nostra provisione facienda... iidem prepositus et capitulum maiestati nostre instantia humili... supplicabant... (L. sz. oklevélben.)
6. ... volentes..., quod iidem prepositus et capitulum possessiones ipsas cum eisdem iuribus et immunitatibus possidere valeant, quibus antea opidum sive civitatem ipsam possidebant... (L. sz. oklevélben.)
7. ... quod homines cuiuscunque conditionis intra ipsarum villarum territorium habitantes non alterius alicuius, nisi prepositi Budensis et capituli (iudicio) astare teneantur... prout etiam hanc clausulam in antiquis eorum privilegiis vidimus contineri... (L. az oklevélben. - Ez világos célzás az 1212-i oklevelekre.)
8. A Fehérvári káptalan oklevele alul csonka, azért az átirás kelte nem állapítható meg belőle. Írásának jellegéből azonban bizonyosra vehető, hogy ez még a XIV. század hatvanas éveiben megtörtént. Ilyen körülmények között az 1355-i oklevél legrégebbi szövege a Budai káptalan átirásában maradt ránk, ezért tanulmányunkban ezt a szöveget közöljük a többi példány eltérő olvasatainak a jelzésével.
9. Mint alább látni fogjuk, az 1355. évi oklevél szövegét kiadó a Pozsonyi káptalan-1720. április 8-i átirásából vették, melynek dátumában a sedecimo-t septimo-nak olvasták. Innen van az augusztus 17-e helyett az augusztus 26-i (természetesen téves) keltezés.
10. Az 1356. október 17-i eredeti oklevél ezen a helyen csonka, ezért a tárgyalt mondat hiányzik belőle.
11. Magyar Országos Levéltár Dl. 67., 12.
12. Pray: i. m. 97, 9. jegyzet. - Schier, Xystus: Buda sacra sub priscis regibus. Viennae, 1774. p. 6., 6. jegyzet.
13. Hungaria Diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad regis Hungariae. Pars I. Vindobonae, 1767. 481., cc jegyzet.
14. Pest szabad királyi városnak régi "Ofen" német nevééről. Pesten, 1810. 16., 32.
15. Tudományos Gyűjtemény X/1827/69.
16. Buda és Pest' volt régi állapotokról... Pesten, 1833. 35.
17. Wenzel Gusztáv: Budai regesták a magyar történet' legrégebbi idejétől 1541-ig. Magyar Tört. Tár I/1855/78-79.
18. Budának és környékének helyirati viszonyai a középkorban. Archeológiai Közlemények VI/1865-1866/84.
19. Havas Sándor: Az óbudai, hajdan a bold. szűz Máriáról nevezett "Fehéregyház" és Árpád sirja. Arch. Ért. Uj folyam II/1883/LXI. - Bártfai Szabó: i. m. 79.

20. Az 1. jegyzetben i. m. 10.

21. Mivel, mint említettük, az 1356. évi október 17-i oklevél bizonyos bővitmények közbeiktatásával szószerint közli az 1355. augusztus 17-i eredeti szöveget, a kettőt, rövidség kedvéért, együtt közöljük a bővitmények kiemelésével és záróformuláik párhuzamba való állításával. Az 1355-ös szöveg a Budai káptalan 1361. január 13-i átiratából (a^x), csonka helyeinek kiegészítései a Fehérvári káptalan XIV. századi transsumptomából (b), az 1356-os bővitmények pedig az oklevél 1412. jul. 19-i, Zsigmond-féle megerősítő leveléből (e^x) valók. A kiegészített szövegrészeket mindenütt kerek zárójelbe tettük.

BERNÁT L. KUMOROVITZ

THE DIVISION OF ÓBUDA IN THE YEAR 1355 (THE DIPLOMAS OF AUGUST 17, 1355 and OCTOBER 17, 1356 of KING LOUIS I, AND THE QUEEN DOWAGER ELIZABETH)

After the death of King Charles I. (July 16, 1342) his widow, Queen Elizabeth set up her court at Óbuda. The first authentic record of this is the letters patent of her son, King Louis, I. dated the 7th of January, 1343, in which he grants the castle of Obuda to his beloved, mother Elizabeth, so that "she live there, use it and reside therein to the end of her life or as long as she pleases". In the closing part of his diploma he remarked that as soon as it became possible he would also have his grant made out in the form of a privilege.

This clause of the document was no empty formula. It seems that the king intended to liquidate definitely a situation which had been a very involved one for long: he wanted to separate the rights and appurtenances of the royal castle at Óbuda, from the possessory right in this castle pertaining to the chapter residing similarly at that town. With a view to settle the affair he made a request to Pope Innocent IV. for the delegation of a Hungarian pontifical commission on August 31, 1353. Since the royal family - as he writes in his supplication - lives, together with its gentry-in-waiting, in the castle of Ujbuda, and since the Óbuda castle situated not far from the former, similarly belongs to the Óbuda Church of the Virgin Mary, to its provost and chapter, the people of the Church are forced to suffer many damages on account of the proximity of the two institutions: his request in that the said commission determine all right which are the due of the provostry and assign another castle or place, equal in value with the former, so that he may offer it to the Church in exchange. The final settlement took place in 1355. In the presence of a commission, set up of prelates and barons, the king and his mother had the documents, referring to the affair, submitted to themselves and since, relying upon the examination having been conducted by the commission they obtained certain knowledge of the fact that the Óbuda provost and chapter were entitled to exercise jurisdiction over Óbuda, as well as to collect the market tolls and the pail duties of the vineyards, planted near that town, but were not entitled to exercise proprietary rights and to levy tonnage dues which up to that time had been collected for the castle - they resolved that in a part of the town set aside for them they would take back in their royal and/or queenly hands the market tolls and tonnage dues, as well as the jurisdiction over the citizens, and would indemnify the provost and the chapter by way of an exchange of landed property ensuring higher income to the Church, - granting them the estates of Komár, Galambok, Szentpéter and Karos in the Counties of Somogy and Zala with all rights which had been their legal due in respect of the town up to that time. In the further parts of the document the provost and the chapter agreed that in the part of the town allotted to them the king and his mother should establish a parish falling under their patronage, with rights identical with those of the parish of the Buda castle. In the other part of the town, which remained in the hand of the church, secular and spiritual jurisdiction stayed unchanged with the provost and the chapter. "And since the castle near the civitas and oppidum respectively, was laid up and built in olden times on the territory of the Buda Church, and therefore the castellan was obliged to pay a golden Mark to the provost and to the chapter each year under the title of the castle - now that the castle has become part of the royal and queenly estate, the provost and the chapter were for ever released from the payment of the yearly one golden Mark." And eventually they declared the district, which had in this way come into

their possession a town of the Queen and at the testimony of the Esztergom chapter the homo regius also marked out its limits as described in full in the document.

The 1355 division of Óbuda was regarded with anxiety from two sides, namely by the Clarissa nuns of Óbuda and the Augustine monks of the Komár monastery. The difficulties were eliminated on 17th January. 1356 in a way that for the Augustines the rights which they had obtained from their founder (King Béla IV.) were also ensured towards the new proprietor and the chapter was forbidden to trespass in any way upon the nuns' estates situated in the queen's part of the town. Thus in 1356, with the 1355 context left unchanged and with the said two supplements a new diploma came to light concerning the settlement of the rights at Óbuda, dated 1356.

As the earlier publisher of the 1355 privilege did not clearly present the 1356 re-wording, and failed to use a quite reliable text (the actually used text dated from modern times), and his publication is burdened with a great number of errors, in the present study the author publishes a new critical edition of these documents. The publication of the new text is also timely because the reconstruction of Óbuda nears its completion thus the study provides a more reliable historical background for the evaluation of the excavations, parallel with the work of reconstruction, than the old text.

Л. БЕРНАТ КУМОРОВИЦ:

УПОРЯДОЧЕНИЕ ОБУДЫ В 1355 ГОДУ

/ГРАМОТЫ ОТ 17 АВГУСТА 1355 Г. И 17 ОКТЯБРЯ 1356 Г.
КОРОЛЯ ЛАЙОША I И ЕГО МАТЕРИ КОРОЛЕВЫ ЭРЖЕБЕТ/

После смерти короля Карла I /16 июля 1342 г./ овдовевшая его супруга королева Эржебет свою курию устроила в Обуде. Впервые об этом упоминает патентная грамота короля Лайоша I от 7 января 1343 г., по которой крепость в Обуде жалуются им его любимой матери королеве Венгрии Эржебет с тем, чтобы "она там находилась, пользовалась ею и жила в ней до конца жизни или до тех пор, пока ей это нравится". В заключении грамоты отмечено, что как только откроется возможность, это свое пожалование король оформит в привилегированной форме.

Эти заключительные слова не являются простой формулой. Король, повидимому, стремился окончательно упорядочить давно уже сложившуюся сложную обстановку: он стремился разграничить королевские права на обудайскую крепость и ее поместья от притязаний обудайского капитула. С этой целью он 31 августа 1353 г. просит римского папу Иннокентия IV прислать комиссию с венгерским епископом. Поскольку королевская семья, пишет он в своей супликаци, проживает с родственниками в новой крепости в Буде, а расположенная вблизи обудайская крепость относится к обудайской церкви Девы Марии, ее наставителю и капитулу, из-за близости этих двух крепостей церковь должна терпеть много ущербов. Он просит комиссию определить права на все те владения, которые подлежат наставителю, и наметить другую равноценную крепость или место, которых король мог бы предложить церкви взамен. Окончательное урегулирование положения было проведено в 1355 г. Король и мать-королева предъявили грамоты по этому делу комиссии, состоящей из прелатов и баронов. Она определила, что обудайский наставитель и капитул имеют право проводить в Обуде суд, брать пошлины за торговлю, а также за сбор винограда, разводимого в пригороде, но не имеют права практиковать права собственности или собирать пошлины за судоходство, которые до этого собирались в пользу крепости. Было решено, что в отведенном им городском районе торговые пошлины и пошлины за судоходство, а также право на проведение судебных процессов и все, исключая сбора налогов за сбор винограда, передается в руки короля и королевы, а убыток, причиняемый этим наставителю и капитулу, будет возмещен передачей во владения церкви поместий с более крупными доходами. Им отводятся поместья в Комаре, Галамбошке, Сентпетере и Кароше, в комитатах Шомодь и Зала, причем обеспечиваются все те права, которыми пользовались они в Обуде. В дальнейшем наставитель и капитул согласились на то, чтобы король и королева в своей части города устроили церковный приход, подчиненный им и пользующийся всеми теми правами, что и приход в Будапештской крепости. В другой части города, сохранившейся за церковью, мирские и двуховные права неизменно остаются в руках наставителя и капитула. "Поскольку однако город или крепость, расположенная на склоне оппиды, основали и построили на территории, принадлежащей церкви, комендант крепости должен был уплачивать наставителю и капитулу одну золотую марку в год. Теперь же, поскольку крепость перешла в достояние короля и королевы, наставитель и капитул снимают с коменданта эту обязанность и на вечные времена освобождают его от уплаты одной марки в год." Наконец, часть города, доставшаяся им, они объявляют королевской, и при свидетельстве testimони эстергомского капитула королевский представитель отметил границы крепости, подробно описанные в грамоте.

Такие перемены 1355 года в Обуде с беспокойством наблюдали, в частности, обудайские члены кларисского ордена и комаромские монахи монастыря августов-

ского ордена. Их недовольство прекратилось 17 октября 1356 г., когда августовцам обеспечили все те права, которые они получили от их основателя /короля Беды IV/, и запретили капитулу каким-либо образом беспокоить монахинь, проживающих в районе королевы. В 1356 г., таким образом, вышла в свет новая грамота об упорядочении Обуды, без изменений содержащая контекст грамоты 1355 г. и дополненная вышеотмеченными решениями.

Поскольку изменение привилегий 1355 года, проведенное в жизнь в 1356 году, в более раннем издании грамоты не показано со всей ясностью, а также поскольку это издание пользуется не заслуживающим доверия /и притом стиля нового времени/ текстом и по содержанию содержит много ошибок, автор настоящей статьи приводит новый критический текст данной грамоты. Его издание сейчас особенно актуально, поскольку снятие старых строений в Обуде приходит к концу, грамота даст более достоверные данные при оценке средневековых объектов, раскопки которых ведутся параллельно новому строительству.

AZ ÓBUDAI ÁSATÁSOK FELMÉRÉSE ÉS TÉRKÉPEZÉSE

Az óbudai városnegyed átépítése 1973 őszén olyan lendületet vett, hogy az építkezés földmunkáival párhuzamosan végzett leletmentések során elkerülhetetlen felmérések mennyisége már meghaladta a régészeti munkát végző Budapesti Történeti Múzeum műszaki munkatársainak erejét. Ekkor vált szükségessé, hogy a felmérés és térképezés geodéziai feladatainak megoldásába a Budapesti Műszaki Egyetem Általános Geodézia tanszéke bekapcsolódjék.

A munkával kapcsolatosan folytatott előzetes vizsgálódások során világossá vált, hogy Óbudán - legalábbis akkoriban - a régészek nem valamilyen ásatási terv alapján dolgoznak, hanem munkájuk helyét és ütemét - szinte kizárólagosan - a lakótelep építéséhez kapcsolódó földmunkák haladása szabja meg. Rögtön adódott tehát az a kívánság, hogy a leletmentések, illetve a későbbi ásatások során időben és térben egymástól elválasztva felszínre kerülő régészeti objektumok olyan módon kerüljenek felmérésre illetve térképezésre, hogy a rajzokból később a kisebb vagy nagyobb egész rekonstruálható legyen, másrészt pedig a rajzok később alapjául szolgálhassanak a megtervezett, valamilyen meghatározott célt szolgáló ásatások kitűzésének.

Előzetes tájékozódásaink során tudomásul kellett vennünk, hogy a korábbi években, évtizedekben az érintett területen folytatott régészeti munka eredményeit ábrázoló rajzok csak kis számban tartalmaznak olyan helymeghatározó adatokat, amelyek lehetővé tennék, hogy a kérdéses régészeti objektum helyét - akár a terepen, akár térképlapon - újra megtaláljuk. A régészek által leggyakrabban használt négyzetrácsos felmérések önmagukban jók ugyan, ha azonban sarokpontjaik helyzete valamilyen általánosabb rendszerben nincsen meghatározva, vagy ha a sarokpontokat meghatározó adatok valamilyen, időközben elpusztult objektumhoz, például egy azóta elbontott épülethez kötődnek, akkor a helyszínrajz egyáltalán nem, vagy csupán korlátozott pontossággal, hosszadalmas munka árán használható fel újra. Ilyen négyzetrácsos felmérés különben is csak kisebb területek esetén alkalmazható sikerrel, de akkor is feltételezi, hogy - legalábbis a kitűzés idején - a szomszédos sarokpontok egymásból láthatók legyenek.

Mindezekből nyilvánvaló volt, hogy az 1973-ban elkezdett és várhatóan több évig, nagy területen folyó ásatások eredményeinek felmérésére más módszert kellett keresnünk.

Kézen fekvőnek látszott a gondolat, hogy a felmérés a geodéziában használatos derékszögű koordinátarendszerek valamelyikében történjék. Minthogy az ilyen koordinátarendszerek tájékozottak, azaz tengelyeik a fővilágtájak irányába mutatnak, ezzel a régészet számára fontos tájolás kérdése is megoldottnak lenne tekinthető (74/a ábra). Ilyen koordinátarendszerekben valamely pont helyét két előjeles számadat határozza meg, amelyek egyike a kérdéses hely y koordinátája, másika pedig x koordinátája, vagyis a pont egyértelműen meghatározható, ha az y távolságot az y tengellyel, az x távolságot az x tengellyel párhuzamosan felmérjük.

A geodéziai koordinátarendszerek közül Budapest területén legáltalánosabban az úgynevezett sztereografikus vetületű budapesti hálózatot használják, amelynek kezdőpontja, vagyis a koordinátarendszer origója a Gellérthegyen található. Ebben a rendszerben készültek Budapest jelenleg is érvényben lévő városmérési térképein kívül az óbudai új lakótelep

rendezési tervei is, de ezt a koordinátarendszert használják a közműnyilvántartásoknál is, azaz minden olyan munkaterületen, amellyel a régészek munkájuk során kapcsolatba kerülhetnek. Ezek figyelembe vételével született a döntés, hogy felméréseink és a térképezés során a sztereografikus vetületű önálló budapesti koordinátarendszert és annak térképlapjait fogjuk alapként használni (74/b. ábra).

Nem volt ennyire egyértelmű a helyzet a magassági adatok megadásával kapcsolatban. Az bizonyos volt, hogy a nagy kiterjedésű ásatási területen egységes viszonyítási alapot kell választani, de ez épp úgy lehetett valamilyen helyi magassági rendszer, mint az általánosan használatos, a Balti tenger középviszintjéhez viszonyított ugynevezett balti magasság, vagy az ezt megelőzően használt Adria feletti magasság. Abból a megfontolásból kiindulva, hogy a korábbi régészeti felmérések többsége is adriai (nadapi) magasságokat használt, s a közvetlen kapcsolatot ezekkel a mérésekkel mindenképpen fenn kell tartani, végül is úgy döntöttünk, hogy az újabb mérések magassági adatait is az adriai szintre vonatkoztatva adjuk meg. Ez a követelmény fokozott figyelmet és gondosságot igényel a tervezőkkel és építőkkel fennálló munkakapcsolatokban, ők ugyanis már az újabban bevezetett balti magasságokkal dolgoznak, s a két magassági rendszer különbsége közel 70 cm.

A felméréseket ezek után a választott rendszerek ugynevezett alappontjaira támaszkodva végeztük. Ezek az alappontok a helyszínen valamilyen jellel ellátott helyek, amelyek koordinátái a koordinátarendszerben meghatározottak. Minthogy az építkezések során ezeknek a geodéziai alappontoknak igen nagy része elpusztult, a régészeti objektumok felmérése előtt gyakran volt szükséges új alappontok létesítése.

A vízszintes értelmű részletes felméréshez a geodéziai gyakorlatban szokásos eljárások közül a helyi adottságoknak éppen legmegfelelőbbet választottuk. Helyenként alkalmaztuk az előmetszés módszerét, amely hossz-méréssel megközelíthetetlen, vagy nehezen megközelíthető részletek esetében különösen alkalmas, mivel a részletpontok - például az ásatási szelvények vagy a falak sarokpontjainak - meghatározása kizárólag szögek (α, β) méréseivel történik (74/c. ábra). Valamivel gyakrabban került sor a derékszögű koordinátamérésre, amelynek során a részletpontok helyzetét egy helyi derékszögű koordinátarendszerben pusztán hossz-méretekkkel határozzuk meg, és pedig úgy, hogy a felméréendő részletek közelében lévő két ismert pontot összekötő egyenesen, a mérési vonalon megkeressük sorra az egyes részletpontok talppontját (T), és megmérjük az egyik ismert ponttól eddig a pontig terjedő abszcisszát (a), valamint a talpponttól a részletpontig terjedő ordinátát (b) (74/d. ábra). Az esetek túlnyomó többségében azonban a poláris koordinátamérést alkalmaztuk, amelynek segítségével a részletpontok helyzete egy szöggel és egy hosszúsággal (φ, t) adható meg (74/e. ábra). Ez a módszer a régészet és a városmérés szabta követelmények valamint gyorsaság és gazdaságosság szempontjából egyaránt megfelelőnek bizonyult. A magassági részletmérést szintezéssel végeztük.

A részletmérés megkezdése előtt a kérdéses területről mérési jegyzetet, manuálét készítettünk. Ez nem csak a felméréendő hely alakhelyes rajzát tartalmazta, hanem a magasságilag meghatározandó pontokat is. Ez a munkarész mindig az illetékes régésszel egyetértésben készült.

Korábbi régészeti felméréseket tanulmányozva s egybevetve azokat az óbudai körülményekkel arra a meggyőződésre jutottunk, hogy a mérési eredmények alapján készítendő rajzainkat leghelyesebb először 1:50 méretarányban megszerkeszteni; kisebb egységek áttekintésére legalkalmasabb az 1:200, nagyobb terület áttekintésére pedig az 1:1000 méretarány. Az utóbbiak az 1:50 méretarányu lapok fényképezése útján, szabatos fotogrammetriai kicsinyítéssel készültek. A kicsinyítéssel járó mérettorzulás vizsgálataink szerint az 1:50 méretarányu lapon általában ábrázolt 25 x 25 m kiterjedésű terület oldalai mentén az 1:1000 méretarányu kicsinyítésen is csak maximálisan 0,15 mm-t tett ki, ami - az illesztésből adódó kiegyenlítési lehetőséget is figyelembe véve és visszaszámítva a természetbeni méretekre - a terepen 7-8 cm-t jelent. Ez tökéletesen összhangban van a részletpontok felkeresésében és mérésében elérhető pontossággal.

Itt kell megemlítenünk, hogy amíg az 1:200 méretarányu, tehát az eredeti lapnak negyedére kicsinyített rajzokon ábrázolt elemek és felírások - az alkalmazott jelölési módból következőleg - részleteikben is tökéletesen szemlélhetők és esztétikusak maradnak, addig az

1:1000 méretarányu kicsinyítés további felhasználás előtt bizonyos általánosításokat és rajzi átfogalmazást igényel.

Magáról a rajzi kidolgozásról itt csak annyit jegyzünk meg, hogy annak alapja egy olyan jelkulcsrendszer, amely igyekszik az ábrázolt objektumokat úgy bemutatni, hogy az kevés absztrakcióval közelítse a felületek és strukturák természetben megjelenő képét(75/a. ábra).

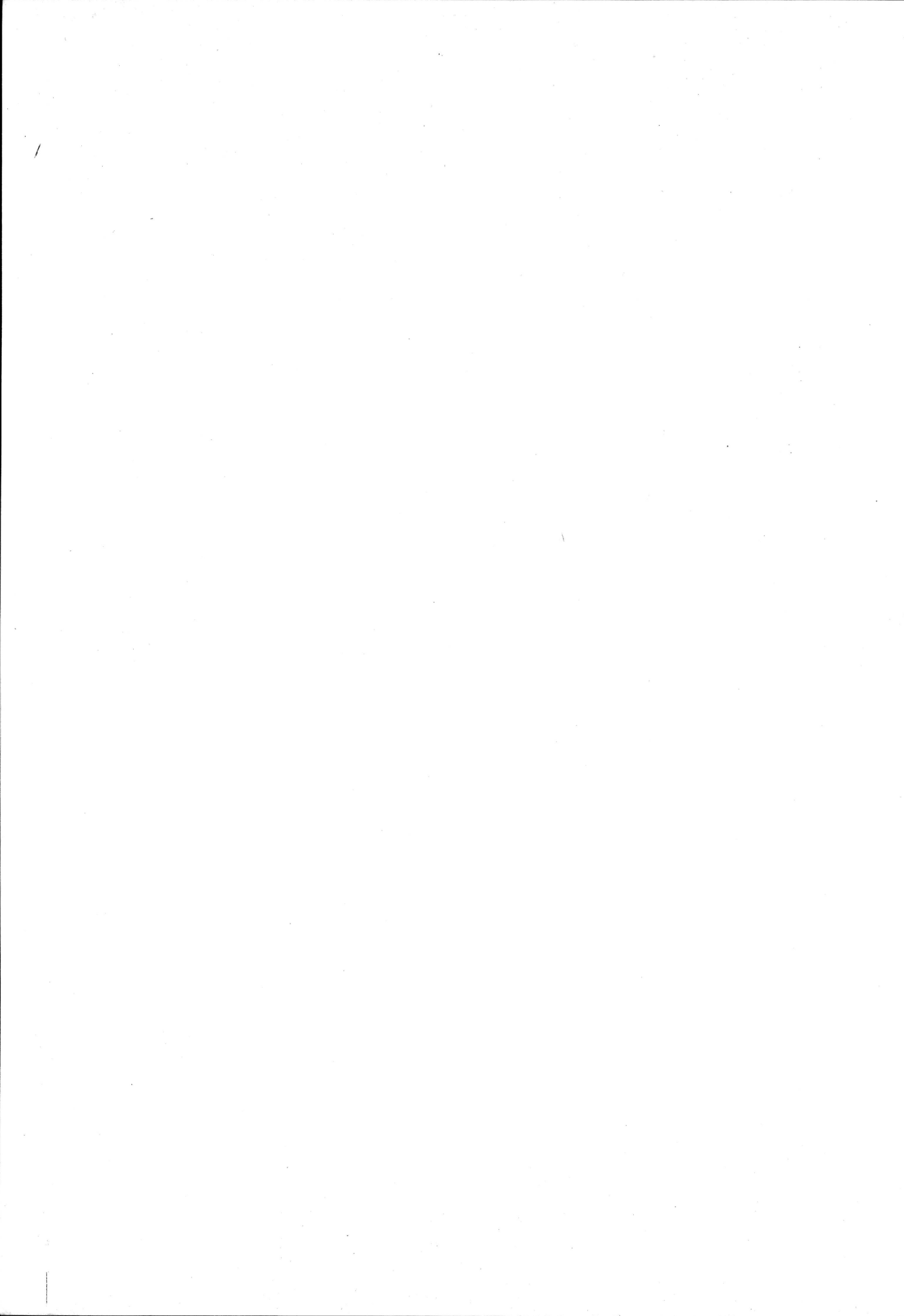
A koordináták alapján történő térképezés a koordinátahálózat megszerkesztésével kezdődik. A koordinátahálózat vonalai a koordinátarendszer tengelyeivel párhuzamosan elhelyezkedő négyzetrácsot alkotnak, amelynek oldalai nagy szabotossággal azonos hosszúságúak, és pedig általában 100,0 milliméteresek. A négyzetháló sarokpontjait az eredeti térképen tüzsurással jelölik meg s a metszést ki is rajzolják. Az így megszerkesztett örkeresztek részben a koordináták alapján történő térképezéshez szolgálnak alapul, részben pedig őrzik a térképlapnak a térképezés időpontjabeli méreteit; így azután a papiros későbbi kisebb-nagyobb méretváltozása szükség esetén figyelembe vehető. Az örkeresztek közül legalább azokat, amelyek a térképlap tartalmát mintegy keretezik tussal is kirajzolják és koordinátáikat megírják(75/b. ábra). Minthogy a térképet szegélyező örkeresztek koordinátái valamennyi lapon megírásra kerülnek, így az egymással szomszédos, érintkező vagy átfedő térképlapok egymás mellé illeszthetők, tehát a teljes felmért terület mintegy mozaikokból összerakható(75/c. ábra), függetlenül attól, hogy a szomszédos területek egyidőben, vagy kisebb-nagyobb időkülönbséggel kerültek-e felmérésre.

Mivel a felirt koordináták egymagukban még csak számszerű információt nyújtanak, a térképlap tartalmának elhelyezéséhez kívántunk segítséget adni a minden egyes lapon elhelyezett, méretarány nélküli vázlattal, amelyről az ábrázolt régészeti objektum közelítő helye leolvasható (74/f. ábra).

Az óbudai ásatások jelenlegi ütemét véve alapul körülbelül évi 100 térképlap készül. Ilyen tömegű térképanyag használati értékét az szabja meg, milyen a nyilvántartás, amelynek alapján a tárolt adatok felhasználhatók. - Mi nyilvántartásunk alapjául a budapesti városmérés térképlapjainak sorszámait választottuk. A lapok közül az óbudai ásatások ötöt érintettek. A régészeti térképlapok két részből álló sorszámot kaptak, amelynek első fele annak a városmérési térképszelvénynek a sorszáma, amelyre a régészeti felmérés területe esett, a második fele pedig egy 1-től kezdődő sorszám. Az ábrázolt területtel szomszédos régészeti lapok sorszáma, általában a lapok elhelyezkedése, az 1:1000 méretarányu áttekintő vázlatról állapítható meg.

Álljon itt végezetül néhány adat az eddig végzett munka mennyiségének érzékeltetésére. - Az ásatásokkal érintett terület kiterjedése észak-déli irányban mintegy 3,5 km, keletnyugati irányban 50-600 méter, nagyjából 0,6-0,8 km². A geodéziai felmérésre, számításra és térképezésre felhasznált munkaidő körülbelül 800 mérnöknapot tett ki, amelynek értéke megközelíti az egymillió forintot. A felhasznált térképpapírral 0,1 hektárnyi, a készített fénymásolatokkal pedig majdnem 1 hektárnyi területet lehetne letakarni, azaz akkora földdarabot, amekkora területen az óbudai amfiteátrum fekszik.

(Ábrák: 74-75)

FERENC NOÉH

THE SURVEYING AND MAPPING OF THE ÓBUDA EXCAVATIONS

The rescue excavations, and the surveying and mapping of the archaeological field work due to the construction of the new housing development at Óbuda had been carried out by the Historical Museum of Budapest and the Budapest Technical University, since the autumn of 1973.

The project had to be planned carefully to survey and map the rescue excavations, or rather the later uncovered archaeological objects not necessarily related in time and place so that the smaller or larger units could be easily reconstructed from the drafts made, and to give a background to the future excavations. These conditions were met and in addition the relation to any other engineering works (urban development, public utilities, constructions, land-registry, etc.) were ensured by establishing a geodetic coordinate system. The determination of detail points were done partially by intersecting and by orthogonal coordinate measuring, but mostly by polar coordinate measuring. The mapping was done in 1:50, of which 1:200 and 1:1,000 diminutive copies were made by photogrammetric method. The legend on the drafts do not include any dating, it tries to display the objects not to obstruct the natural appearance of the planes and surfaces with little abstction. A sketch placed on each sheet marks the approximate place of the excavation. The matching of drafts is ensured by coordinate points. The list number of the joining sheets can be read on the 1:1,000 sketch. (Figures: 74-75)

ФЕРЕНЦ НОЕХ:

ОБМЕР И НАНЕСЕНИЕ НА КАРТУ УЧАСТКОВ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ РАСКОПОК В ОБУДЕ

Одновременно с перестройкой Обудайского жилого квартала г. Будапешта ведется изучение, спасение и раскрытие исторических памятников этого района. Эту работу проводит Будапештский Исторический Музей, в то время как обмер и фиксирование на карту раскопочных объектов с осени 1973 года ведется Будапештским Политехническим Институтом.

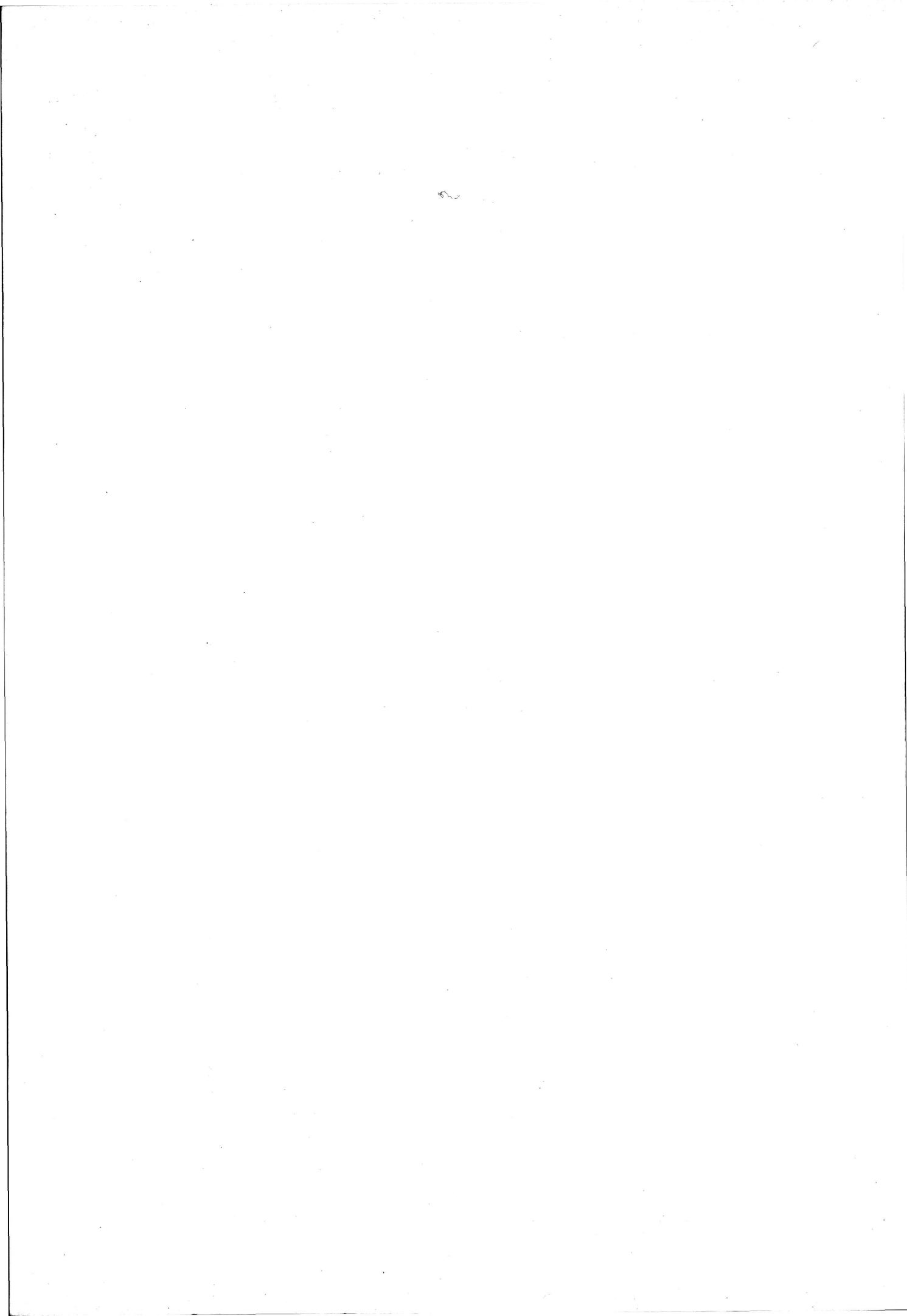
Раскопками спасательного или расширенного характера в различное время и на различных участках были обнаружены крупные или малые археологические объекты. Их следовало нанести на карту таким образом, чтобы впоследствии целые объекты могли бы быть реконструированы по планам отдельных раскрытых их частей, и, с другой стороны, чтобы, опираясь на эти планы, можно было бы наметить участки дальнейших археологических раскопок, ставящих перед собой ту или иную цель. Эти условия были нами выполнены, причем была обеспечена связь с другими областями инженерных работ /городским планированием, с работами по коммунальному благоустройству района, оформлению построек, учету земли и так далее/. Обмер мы производили в системе геодезической координации, исходя из ее опорных точек.

Определение расположения отдельных точек было произведено методом прямой засечки и ортогональным координатным методом, но в основном, с помощью полярного метода. Обмеры сделаны в масштабе 1:50 и затем фотограмметрическим путем уменьшены до масштабов 1:200 и 1:1000. На наших картах использована такая система кодов, в которой отсутствуют датирующие обозначения. Изображение на планах раскрытых объектов мы стремились как можно более приблизить, с некоторой долей абстракции, к структурам и поверхностям, имеющимся в натуре. Порядковые номера листов, соединяющихся друг с другом, и их расположение можно определить по схематичной сводной карте, выполненной в масштабе: 1:1000.

/Фиг. 74-75/

PESTI ÁSATÁSOK
EXCAVATIONS CONDUCTED IN PEST
РАСКОПКИ В ПЕШТЕ

BESZÁMOLÓ A KÖZÉPKORI PEST VÁROS TERÜLETÉN VÉGZETT RÉGÉSZETI KUTATÁSOK EREDMÉNYEIRŐL

A régi Pest történetét tárgyaló monográfia 1873-ban jelent meg, a szerző, Rómer Flóris a történeti források adatai mellett az általa ismert középkori emlékeket is bemutatta mérnök barátja, Bergh Károly rajzaival. Nem kerülték el figyelmét sem a közműárkokban előkerülő régészeti leletek, sem az öreg házak bontásával felszínre kerülő középkori falrészletek. Különös figyelmet szentelve a rendkívül kevés középkori emlék bemutatására, a XVIII. sz.-i levéltári iratok adataira támaszkodva összeállította a későközépkori és törökkori város topográfiáját.¹ Pontosan 60 év telt el, amíg megkezdődtek az első tervszerű régészeti kutatások Pesten, a Március 15 téren, - volt Eskü tér - amelyekkel véglegesen tisztázták a középkori város kialakulásában és fejlődésében meghatározó szerepet játszó római tábor helyét.² Az ekkor felszínre került középkori emlékek a város központi része építéstörténeti kutatásainak kezdetét jelentették, de mivel a tér nagyobbik felében a XVIII. sz. első felétől igen nagyszabású építkezések voltak, jószerével ma is csak a középkori beépítettséggel kapcsolatos kérdések felvetésénél tartunk.³ A tér másik, D-i felében álló Belvárosi templom, fővárosunk egyik legjelentősebb műemléke. A D-i oldalon végzett ásatás pontosan meghatározta a templom helyét a római tábor DK-i negyedében, bemutatta a tábor D-i falán belül eső terület középkori épületeinek a római táborfalhoz és a Belvárosi templomhoz való viszonyát.⁴ A téren 1970-ben volt az utolsó tervásatás, ennek eredményeiről később beszámolunk.

Sokkal több, látható, eredménnyel zárultak a közismert, későközépkori városfal egyes szakaszainak kutatásai.⁵ A városfal két oldalán sorakozó telkeken egyre nagyobb összefüggő szakaszokat tártak fel s rekonstruálják a falak középkori műformáit.⁶ A kapuk és rondellák alapjait a mai Belváros csomópontjaiban lévő aluljárók építése idején, vagy nagyobb közművesítés során kutathattuk. Az 1968-1975. évek közötti időszakban ilyen földmunkák során találtuk meg az I. sz. városfal részleteit, s azokat az épületrészeket is, amelyeket jelentésünkben bemutatunk.

AZ I. SZ. KÖZÉPKORI VÁROSFAL

Az 1968-ban és 1974-75-ben végzett leletmentések során előkerültek a Jankovich Miklós által 1817-ben leírt városfal részletei.⁷ Ezeket a nagyobb, összefüggő szakaszokat kiegészítettük a már korábban megfigyelt falcsonkokkal és így nagy vonalakban rekonstruálhattuk a korábbi, I. sz. középkori városfal egész kiterjedését, irányát. Ez a városfal északon a Duna partjáról indult, kiindulási pontja az V. Apáczai Csere János utca 2. sz. telken lehegett. A K-i irányba tartó fal a Martinelli téren a Szervita templom előtt fordult a Városháza utcába, ezen végig haladt a Ferences templom irányába. A Ferenciek terét átszelve a Reáltanoda utca Károlyi utca sarkon DNy-i irányba fordult és a Cukor utcában folytatódott. Az utca közepe táján Ny felé, a Duna irányába kanyarodott. Utolsó, déli szakasza talán a Váci utca 47. sz. telek D-i oldalán végigfutó falrészlet lehet. (76. ábra)

1. Bp. V. Apáczai Csere János u. 2. A jelenlegi lakóház építése alkalmával a volt Színházi Rondella helyén lévő pincék kitisztítása után kiderült, hogy a XX. sz.-ban épített ház alapozásával elbontásra kerültek a korábbi falak. A jelenlegi ház betonpilléreinek elhelye-

zése közben 5 - 5,6 m mélységben a bolygatatlan homokban két egymással párhuzamos kőfal alapozása került elő. A falak iránya ÉNy-i DK-i volt, s mivel a Színházi Rondella falival nem azonosíthatóak, feltehetően korábbi építményekből valók. Régészeti leletek nem kerültek elő, a falak korára más közvetett adatok alapján következtethetünk. Ezek közül döntőek a falak mélységadatai, amelyek megegyeznek a Duna parti sávban feltárt más középkori falakéval.⁸

2. Bp. V. Martinelli tér 7. előtti uttest. 1968-ban 1,6 m széles, 2,7 m mély gázcsőárókban ÉNy-i DK-i irányban haladó falrészlet került elő. A szabálytalan alakú, puha, sárgás, kőből épített fal síkját csak a metszetben láttuk, de megállapíthattuk, hogy nem volt szabályos kváderborítás.⁹ A jelenlegi uttest alatt 0,8 m-re kezdődött a fal lebontott teteje, egyenletes falsikkal haladt a metszetben, az árokban nem találtuk meg az alját. Az uttesttől 1,8 m-re kezdődött az egész Belváros területén jellemző sárga, bolygatatlannak látszó homok. A falhoz futó rétegsor értékelése meglehetősen bizonytalan, mert régészeti leleteket nem találtunk. A metszetrajzon jelzett 4. réteget a Szervita templom és rendház környékének ujkori építéstörténetét ismerve XVII. sz. véginek határoztuk meg, amely tulajdonképpen a későközépkori szinttel is azonos. Ezenkívül két középkori szintet találtunk a fal mellett, amelyek közül az alsó feltehetően a fal eredeti, belső járósíntje lehetett.¹⁰ (77/a. ábra)

3. Bp. V. Városháza utca 1-11. sz. előtti uttest. Az egész utca hosszában, a páratlan számú házak előtt az uttest ÉK-i harmadában kiásott csatorna és gázcsőárkokban felszínre kerültek az I. sz. városfal összefüggő szakaszai. A 9-11. sz. a Városi Tanács épülete előtti, 1,2 m széles árokban 93 m hosszan jelentkezett a városfal, a fal elbontott teteje 2,6 m mélyen volt. Felette az Invalidusok háza építésével együttjáró nagyméretű, ujkori feltöltéssel. A városfal a belső oldalán huzott árokban enyhén ferde irányban haladt. Az árok ÉK-i sarka metszi a fal síkját, a DK-i sarokban 80 cm-re kiszélesedve került elő. Anyaga és építési technikája a Martinelli téren lévő szakaszával megegyezett. A csatornaárók É-i végén annál a pontnál ahol a fal kifutott az árokból metszetet készítettünk, amelyben a Martinelli téren kapott metszethez hasonló rétegviszonyokat tapasztaltunk. (77/b. ábra) Az ujkori, 2 méteres vezetékekkel bolygatott töltés alatti 45 cm vastag, fekete, koromfoltos kevert földben a kisebb-nagyobb kő és tégladarabok között későközépkori és török kerámiatöredékek is voltak. Az alatta lévő, az elbontott falat borító kevert barna földréteg alsó részében apró kövek, habarcsdarabok között néhány XIII-XIV. sz.-inak tűnő cserép is volt. Az árokszakas D-i végén a Fővárosi Tanács főbejárata előtt is készítettünk metszetet, itt a városfal az uttesttől számított 2,6 m mélységben jelentkezett az árok K-i oldalában. A zsaluzás miatt nem állapíthattuk meg, hogy a falsík ezen a szakaszon az eredeti állapotában maradt-e, az minden kétséget kizáróan kiderült, hogy a városfalat ezen a szakaszán valamilyen formában átalakítva is felhasználták. Az uttesttől mért 3,3 m mélységben a fal elé építve egy 65-70 cm széles, lapos, méretük szerint középkori téglából álló toldást találtunk. Az egyenletesen lerakott téglák felszíne és a téglafal belső, függőleges síkja vakolt volt. 4,3 m mélységben megszűnt a téglafalazás, a fal további legalsó 30 cm-es szakaszát apró kavicsos habarccsal egyenlőtlen alakú, sárgásfehér márgáskőből építették. A 2 és 4,5 m közötti rétegekben későközépkori, kupalaku kályhaszemet, török talpas tál töredékét, állatcsonttöredékeket, szögeket, vasdarabokat, a 4,3 m alatti rétegben többek között XIII. sz.-i fehér kerámiatöredéket és egy hullámvonalas diszítésű cserépdarabot találtunk. Itt a zsaluzás miatt nem sikerült megfigyelnünk a Martinelli téri 3. középkori réteget. (77/c. ábra) A Városháza utca déli felében a csatornaárók nyomvonalában nem találtunk középkori falakat, a városfal az uttest keleti oldalán lévő 1,2 - 2 m mély gázcsőárókban bukkan elő. A 7. sz. előtti árok aljában az árok teljes szélességében - 80 cm - látható volt a városfal, a keleti oldalon magasabban, uttest alatt 0,5-0,6 m mélységben. Az 5. sz. előtt az árok Ny-i oldalában bukkan elő a városfal külső oldala. Az árokszakas É-i végében mélyített aknában a korábban lerakott csövek miatt a falat elbontották, az 1-3. sz. előtt a Városháza utca déli végén az É-D-i irányú árokra DNy-i ferde irányban ráblokkoltak, az így keletkezett aknában egy derékszögű falsarok került elő. A városfalhoz való viszonyát később, 1975-ben tisztázhattuk. Ekkor a városfal belső oldalán újabb csatornaárkot ástak, amelyben a fal belső síkjának 12 m hosszú, sértetlen szakasza lett láthatóvá. A faltető a mai uttest alatt 30 cm-re volt, 235 cm mélységben még nem érték el a fal alját. Tekintve, hogy eddig nem állt módunkban az I. sz. városfal tervszerű kutatása, a különböző árkokból előkerült részletek összeszer-

kesztése után úgy tűnik, hogy a fal szélessége 1,35 m körül lehetett. A Kossuth Lajos utcánál hozzáépített torony falának szélessége 1,35 m volt. A városfal külső oldalára épített torony boltozatindítását mutató téglasort a mai uttesttől mérve 1,85 m mélységben találtuk. A belső tér építészeti törmelékekkel volt tele, feltárására nem került sor. Ezen a szakaszon a külső falfelületek vakolva voltak. Bolygatatlan rétegsort a városfal belső oldalán találtunk, az uttest alapozása alatti első régészeti réteg az a fekete, koromfoltos kevert földből áll, későközépkori kerámiával, amelyet a városfal belső oldalán mindenütt megtaláltunk. Az alatta lévő rétegsor is megegyező volt. A 2. sz. előtt, tehát a Városháza utca uttestének Ny-i harmadában kiásott árkokban és aknáknban semmiféle régészeti jelenséggel nem találkoztunk.

4. Bp. V. Ferenciek tere. A mult század elején az akkori Hatvani, Kigyó utcai csatorna-építkezések alkalmával a Kigyó utca végénél előkerült alapfalak mellett a 2., 3. ásónyomban már tiszta, sárga homok volt, de a "Barátok piaca felé a fekete föld léebb és alább adta magát annyira, hogy az előbbi homokot már 2 ölre lehetett csak elérni".¹¹ Jankovich ezen a téren teljes szélességében látta a 2 ölnél is mélyebb, egykor vízjárta árok nyomát, benne egy öl mélységben tölgy, bükk karók, vesszők maradványaival. Ugy látta, mintha a vesszők egy kelet felé nyiló sövényt formáltak volna. Néhány régészeti lelet is előkerült az üledékből. A 2,5 öl, közel 4,7 m mély árkon belül É-D-i irányban szelte át a városfal a teret.¹²

5. Bp. V. Reáltanoda utca - Károlyi utca sarok - Cukor utca. A mai járdaszinttől 255 cm mélységig kiásott gödörben annak Felszabadulás tér felé eső harmadában szabálytalan alakú kövekből laza szerkezetű habarccsal épített falrészlet került elő. A falszéleket elbontották, a metszetekből kikövetkeztetett irány a Cukor utca - Irányi utca sarok felé mutatott. Az árok bővítésére sem volt lehetőségünk, ezért a falhoz tartozó rétegeket, szintpontokat sem vehettük fel. A fal építőanyagát megvizsgálva megállapítottuk, hogy a kutatott falszakasz a Városháza utcában előkerült városfal újabb szakasza. Ugyanilyen falak kerültek elő a Cukor utca 2. sz. előtti gázcsőárkokban is. A 135 cm széles fal ferdén haladt keresztül a keskeny árkokban, mindössze 7,5 m-es szakaszát vizsgálhattuk, amely DNy-i irányban haladt a Duna felé. Az árok mélysége a mai járdától 1,3 m volt, a faltető az utburkolat alatt 0,4 - 0,5 m. A városfal belső oldalán a mai felszíntől 1,30 m mélységben, lapos, sárgásszürke kövekből kialakított kövezést figyeltünk meg a Reáltanoda utca Károlyi utca - Irányi utca kereszteződése által kialakult térségben az ujkori bolygatások között több foltban. A Cukor utcában közvetlenül a fal mellett is feltártuk s úgy tűnik összefüggő felületet alkotott az Irányi utcában épített középkori ház (77/d. ábra) Az I. sz. városfal ÉK-i sarkában, a Városháza utca 11. sz. előtt, a fal belső oldalán ugyancsak előkerültek a kövezés nyomai. Két helyen több méteres, összefüggő szakaszban feltártuk a keskeny árkokban a későbbi középkori rétegben lévő burkolat köveit.

6. Bp. V. Váci utca 47. A templom déli, Nyáry Pál utcai oldalán a Váci utcai saroktól Ny felé 16 m hosszúságban, a járdától számított 0,6 m mélységben törtkőves fal maradványai kerültek felszínre. Ugyanekkor ebben az épülettömbben a Molnár utcai oldalon földmunka során ép. XIII. sz-i edényeket találtak a munkások. Ezek közül egy bécsi perembélyeges, grafitos anyagu, redukált égetésű fazék került a gyűjteményünkbe.¹³ A templom D-i oldalán előkerült falszakaszt az I. sz. városfal D-i vonulatából származónak tartjuk. Természetesen az újabb adatok módosíthatják a városfal D-i szakaszának irányát, de a jelenlegi részletek ismeretében ez a topográfiai elhelyezés látszik valószínűnek. (297-298. képek.)

7. Bp. V. Március 15. tér - Duna utca 2. sz. (Küttel ház) Rómer Flóris felkérésére Bergh Károly felmérte a Küttel-féle régi ház belső, középkori eredetű helyiségeit s ezt a gótikus "kápólnaszerű hajlékot" a középkori Szent Mihály kápolnával azonosnak vélte.¹⁴ Az 1962-es hitelesítő ásatás során korlátozott lehetőség nyílt arra, hogy megvizsgálják, mennyi maradt meg ebből az épületből. A Március 15. tér déli szélén, a Molnár utca Ny-i oldalának meghosszabbított vonalában kerültek elő a falmaradványok, az épület tengelye a Molnár utca - Duna utca saroktól É-ra, a Belvárosi templom felé 17,5 m-nyire helyezkedik el. A két-szintes épületszárny falai a XIX. sz-i belső nivótól számítva 2 m magasságban maradtak meg, a középkori felső szint boltozat indításáig. A két szintet elválasztó födém hiányzik, az alsó helyiség dongaboltozatának csak a nyomai maradtak meg. Az alsó, pincészerű tér

padlója a XIX. sz.-i felső padlószint alatt 2,75 m mélyen volt. A falak vastagsága átlagosan 1 m. A 2,5 x 2,5 m négyzetes belső tér feltárása közben a falak belső oldalát borító több-rétegű meszelés elpusztult, miközben kirajzolódtak a felső tér É-i és D-i falain lévő befallazott fülkék. Az északi falon kibontott kettős vakablak keretét puha mészkőből faragták, belső oldalán falzolták. Az ikerablak magassága 90, szélessége 115 cm volt. A déli oldalon lévő, félkörívvel zárt kis vakablak és a nagyobb, négyszögletes, felső oldalán lefelé rézsűs kiképzésű vakablak ujkorinak bizonyultak. XVIII-XIX. sz. -i a traktus Ny-i bejárata is, és az ÉNy-i sarokban lévő javítás is. A D-i oldal sarkaiban megtalálható a középkori boltozat-indítás a bordák lefaragott nyomaival. Mindkét falon, egymással szemben a traktus ÉK-i és DK-i sarkában kváderkövekből kiképzett ivindítás látható. A belső tér feltöltésében faragott köveket, puhamész-kő bordatöredékeket találtak, némelyikben a körtetagos orrtag felismerhető. A traktus K-i felében az ujkori boltozat alatt előkerültek a kváderes ivindítás lábazati részei, a mögöttük lévő pincelajarat ujkori volt.

A négyzetes térhez K-i oldalon, egy valószínűleg az ujkorban kialakított kisebb, négyzetes tér csatlakozott. A négyzetes tér K-i falából 1,2 m távolságban É-D-i irányu, 90 cm széles fal húzódik, a kettőt barokk-kori falazás köti össze. A középkori épületrészlet D-i oldalán kiásott árokban kiderült, hogy az általunk eddig megismert D-i fal egyuttal a mellette délről elhelyezkedő, másik, szintén középkori helyiség északi oldala is. É-i sarkában megmaradt a boltozat indítása, a bordás boltozat puha mészkő bordáinak lefaragott nyomaival. A téglák is középkori méretűek voltak. A Ny-i homlokzat előtti kutatóárokban 2,5 m mélyen keményre kopott, helyenként köves járószint mutatkozott, 2,6 méterig vegyes, főként XVIII-XIX. sz. -i leletekkel. Ez alatt az árok D-i felében 3,14 méterig XVI. sz. -i leletek voltak, 3,17 méteren ujjabb, apró, szabálytalan kövekből kirakott szint jelentkezett, a felette lévő vegyes feltöltésben XIV-XV. sz. -i leletek voltak. Ez alatt, a kiásás határán lévő rétegben XIII. sz. -i cserepek kerültek elő. Az épület É-i oldalán megkezdett kutatóárokban, annak keleti felében bizonytalan szélű falsarok mutatkozott.¹⁵ (78. ábra, 299-301 képek)

A feltárás eredményeit összegezve meg kell állapítanunk, hogy az előkerült falak egy nagyobb kiterjedésű középkori épületből maradtak fenn, nem pedig egy kisebb temetőkápolnából. Az sem nyert bizonyítást, hogy ezt az épületszárnyat még a középkorban szentélyből és hajóból álló kápolnává alakították volna át, inkább a Belvárosi templom közelében álló, más, jelentős középkori épület részletének tartjuk.

8. Bp. V. Március 15. tér Ny-i oldala. A tér Ny-i felében É-D-i irányu csatornaárokban végeztünk leletmentést. Az árok Erzsébet hidtől D-re eső részében középkori falakat vagy réteget nem találtunk. Az árok Erzsébet hid alatti szakaszában az árok K-i oldalában a római tábor D-i fala külső szélétől induló metszetben több középkori és ujkori falrészlet került elő, közöttük értékes rétegsorral. Római táborfal (I.) és a II. sz. fal közötti részben a római kori rétegeket egy keskeny, a II. sz. faltól induló malteros csik zárja le. Felette 90 cm széles középkori kerámatöredékeket (XIII-XVII/2) tartalmazó réteg, illetőleg bolygatás van. A II. sz. fal elbontott teteje már az ujkori, épülettörmelékes feltöltésbe nyulik.

A II. és III. sz. fal között a II. sz. fal által elvágott malteros csik folytatódik, azonban egy nagy középkori beásás miatt, amely a római leleteket is tartalmazó kevert barna, humuszos réteget is átvágja, 38 cm távolságra a II. sz. faltól, megszűnt. A középkori beásás tetején néhány kődarab, és épülettörmelékes köves réteg kapcsolódik a II. sz. falhoz. Az omladék vagy bontás másik oldalán egy sárga agyagréteg húzódik a III. sz. falig.

A III. és V. sz. fal között a római leleteket tartalmazó kevert barna földből álló réteg felett egy helyenként 45 cm vastag erősen átégett réteg húzódik. Szintje D-felé lejt, illetve a IV. -V. fal között a felszínét megbontották. É-i végénél a kevert barna földből álló rétegben néhány szabálytalan alaku kő található, felettük 10-14 cm vastag sárga agyagcsik látható. A vörösrétegű csik felett 20-22 cm vastag égett faszén réteg van. Erre a rétegre építették a III. sz. falat. A rétegsor É-i végét a II. és III. fal közötti középkori beásás vágta el. A fal D-i oldalán vörösrétegű nagy darabokból álló patics réteg van, XIII. századi ausztriai és magyar kerámatöredékeket tartalmaz.¹⁶ A III. sz. fal alól induló vastag faszén csik D felé elvékonyodik, a IV. sz. falnál az égett padló és a vékony szenes csik között 18-20 cm-es üledékes agyagos tapasztás van.

Az erősen égett rétegek felett 30-35 cm-es agyagos réteg volt, vöröses, égett csomókkal, XIII. századi kerámiatöredékekkel. Felette kevert barna földréteg kevés kerámia töredékekkel. Ebben található egy keskeny, a IV. fal felé tartó habarcs csik, amelyet a IV. falhoz tartozó beásás elvág, ill. megszüntet. E réteg felett már ujkori rétegek következtek.

A III. sz. fal: 70 cm széles kváder fal részlete. Két sor kő, amelyet téglából és szabálytalan alakú kövekből épített fallal építettek át. D-i oldalán kiszélesítették a kváder fal aljáig.

A IV. sz. fal: A megtalált falcsont 3 periódusból való. A legalsó, legszélesebb szakaszt belevágták az átégett padlóba. Az első átépítéssel a fal keskenyebb lett, a második átépítés laza szerkezetű, rossz minőségű falát az ujkorban elbontották. A 2. építés alapozási árknak beásása a fal É-i oldalán látható.

A IV-V. sz. falak között a legnagyobb mértékű az ujkori feltöltés, ill. bolygatás. A kevert barna földből álló római réteg fölött lévő égett csik nekifut az V. sz. falnak. Felette épülettörmelékes középkori réteg van. Ebben a rétegben látható egy alapozási árok részlete, amely az V. sz. fal 3. átépítéséhez kapcsolható. Az V. sz. fal legalsó rétegsora szabályos kváderkövekből áll, amelyre téglával kevert öntött fal került. Ehhez a kvádersorhoz egy kavics csik fut, amelyik a déli táborfalig folyamatosan követhető a réteg alján.

Az V. sz. fal a csatornaárok Ny-i oldalán is megtalálható, enyhe ivben É-Ny-i irányba kanyarodik. A csatornaárok Ny-i oldalában a II. sz. fal kivételével mindegyik fal folytatása előkerült.

Az V. sz. faltól D-re ujkori falak és feltöltött pincék kerültek elő.

Az V. sz. faltól D-re az árok aljában L alakban kváderekből álló római falrészlet került elő. Az L betű hosszabb szárát alkotó falsík D-Ny-i irányban haladt ki az árokból. Az elbontott faltetön 15-20 cm-es üledékes agyagos föld van, amelyből eléggé jellegtelen, de középkorinak látszó kerámiatöredékeket szedtünk ki. E csik felett már az ujkori építkezések és bontások nyomai látszanak.

Az előbbi falszakasztól D-re, a csatornaárok Ny-i oldalában egy padló kialakítása tűnt elő, alatta ujkori téglából álló feltöltés volt.

Az árok Erzsébet hidtől É-ra eső szakasza ferdén szelte át a Március 15 teret és a Petőfi szobor K-i oldalán haladt É felé.

A római tábor D-i falának É-i oldalán 2 falrészlet került elő, valószínű a római tábor épületeinek részletei. (79/a-b. ábra)

Az árok északi részében elbontásra kerültek a piarista ház D-i szárnyának XVIII. sz. közepén épült falai. A piarista ház fala előtt 80 cm-re, É-D-i irányu in situ csontvázat bontottunk ki, amely a Belvárosi templom környékén elterülő ujkori temető egyik sirja volt.

9. Bp. V. Március 15. tér É-i oldala. A római tábor északi falának feltárása. Az 1970-ben a római táborfal kutatása közben néhány jelentős középkori és törökkori régészeti jelenséget figyeltünk meg. A legkorábbi emlékek az I. blokkban feltárt Árpád-kori sírok voltak, a melléklet nélküli, keletelt csontvázak körül vagy a koponya mellett szabálytalan alakú kövekből álló kőpakolás volt.¹⁷ Ebben az árokban középkori építészeti emlék, vagy ezzel kapcsolatos tereprendezés nyomai mind megsemmisültek a múlt században a piarista ház közlépítő, É-D-i irányu keresztoszárnyának építésével.¹⁸ A II. blokkban kerültek elő a feltárás legértékesebb középkori régészeti leletei. A táborfal külső, É-i oldalán egymás mellett 3, leletekben rendkívül gazdag gödör volt. Az 1. sz. szemétgödör 1,7, 1,8 m átmérőjű, négyzetes alaprajzu volt. Alját a kutatóárok fenekén még nem értük el. A gödör déli oldala a táborfal volt. Alsó részéből kevés XIII. sz. -i kerámiatöredék került felszínre, a 8-10 cm széles koromcsik feletti részből pedig egységes, XIV-XV. sz. -i leletanyag.¹⁹ Figyelemreméltó rétegsor húzódott a gödör Ny-i oldalán, amely feltehetően a római rétegek feletti első középkori nivót jelzi. A metszetrajzon az 5. a. barna, épülettörmelékes földet elválasztó vastag, habarcsos csik a szemétgödör anyagánál korábbi építéstörténeti emlék. A II. sz. gödör szájánál elbontott középkori fal helyét találtuk, a falból származó omladék borította a II. sz. gödröt. Az átlagosan 1,3 m mély, 1,3 m legnagyobb átmérőjű gödör szája az omladék alatt 70 cm átmérőjűre szűkült. A benne lévő XVI. sz. -i török és magyar kerámia-

edények között igen sok teljesen ép maradt, a talpas tálakat egymásba rakva találtuk. A gödör széle nem érte el a táborfalat, a gödröt a római rétegekbe és a bolygatatlan földbe ásták,²⁰ (80. ábra) A III. sz. gödör kevés XVIII. századi szemetet tartalmazott.

A blokk déli oldalán nyitott "D" árokban előkerült római fal körül a vele kapcsolatos rétegek húzódtak a kutatóárok D-i végében. A II. sz. római fal és a táborfal közötti területen törökkori, török leletekben gazdag feltöltés volt. A táborfal leomlott kövei a török réteg alsó részén összefüggő tömböt alkottak. A kiásás határáig egyöntetű volt ez a feltöltés, ezzel szemben az árok keleti oldalán a török feltöltési rétegben jól elkülöníthetően két különböző típusú törmeléket láttunk, az alsó részben téglával, nagyobb kődarabokkal keveredett a föld, a felső rétegből ezek a nagyobb méretű építőanyagok hiányoztak. Ez a feltöltés borította a DNy-i oldalról a római táborfal maradványát is. Megfigyeléseink szerint ezt a feltöltést a törökök kiűzése utáni időszak első tereprendezéséből valónak tartjuk. (81/a-c. ábra) A II-III. blokk határán helyezkedett el a táborfalat keresztező tanufal, mindkét oldalán a rétegsor nagyobb méretű középkori és törökkori tereprendezések nyomait mutatta. A tanufal K-i oldalán azonban a XVII. sz. -végi feltöltés (7. sz. réteg) közvetlenül az 1. sz. szemetgödör melletti keskeny csikban megfigyelt középkori rétegekre futott. (81/d. ábra) A táborfaltól DK-re eső területeken egymás felett több középkori épülettörmelékes réteg volt. Az árok alján mindenütt épülettörmelékes feltöltés volt, a metszetek tanúsága szerint a táborfal határolta. A két középkori épülettörmelékes réteg között a táborfaltól D-re, azzal párhuzamosan az árok falában vastag épülettörmelék nélküli, márgás kevert föld volt, amelyből nem kerültek elő régészeti leletek. A XIV-XV. sz. -i kerámiatöredékekkel datált rétegek felett a legujabbkori építkezések rétegei húzódtak.²¹ (81/e-f. ábra)

Összefoglalva: Az elsősorban kutatott római táborfal építéstörténetének utolsó periódusát jelentik a bemutatott régészeti jelenségek. A kutatás befejezése után kiderült, hogy a római táborfal ezen szakasza a Március 15. tér É-i részének középkori településtörténetében milyen szerepet játszott. Az 1930-as években feltárt falrészlet középkori felhasználásának módja nagy vonalakban ismert, az 1970-ben végzett leletmentés a táborfal középső szakasza táján húzódó középkori telekhatár helyét valószínűsíti. A metszetek tanúsága szerint ettől a vonaltól K-re a táborfal belső oldalán attól 4 méterre a bolygatatlan humuszos talajból egy meredeken induló beásás kezdődött, amelyben XIV-XV. sz. -i leletek voltak az épülettörmelék között, ezt az árokszerű bemélyedést követte a felette lévő törmelék réteg, és a felette lévő újkori feltöltés is. Amennyiben középkori épületek állottak ezen a részen, azok vagy a táborfaltól D-DK-i irányban távolabb lehettek, vagy a táborfalhoz hozzáépítve állottak, ez utóbbi esetben a meredeken süllyedő vonalú feltöltés elbontott pincék feltöltéséből adódik. Ugyanilyen, a táborfalhoz csatlakozó, nagy, épülettörmelékes beásás került elő a feltételezett középkori telekhatár Ny-i oldalán is, azonban az 5,2 m szélességű nagy beásás törökkori leleteket tartalmazó épülettörmelékéből áll. Ezen a részen nagyobb későközépkori épületek állhattak, ezek elbontása után sokkal nagyobb földmunkát igényelt a tereprendezés. A telekhatár K-i oldalán a kutatott részen sehohsem találtunk épületbontásából adódó réteget, a későközépkorban a telek más részein állhattak a nagyobb, jelentősebb épületszárnyak. A táborfal É-i oldalán a rétegek jórészt megsemmisültek a piarista rendház É-i szárnyának építésével. Az 1. és 2. sz. gödrök közötti fal kora bizonytalan, mint ahogy bizonytalan a táborfal külső felének elbontási ideje is. A táborfal közepén húzódott egy másik, K-Ny-i irányú határvonal is. Az bizonyítja, hogy a táborfal mellett a gödröket kivéve nem pusztultak el a római rétegek, ugyanugy kerültek elő, mint a táborfaltól D-re eső részeken, a táborfaltól 4-6 m-re.

10. Bp. V. Március 15. tér. Erzsébet hid pesti hidfője. Az új Erzsébet hid építésével kapcsolatos leletmentések.

A. A régi Erzsébet hid hidfőjének É-i pillérétől É-Ny-i irányban ásták ki a hidépítéshez szükséges kompresszorház 5 x 2,5-3 méteres alapgödörét. Az uttesttől mért 2,1 m mélyen melléklet nélküli újkori sirok jelentkeztek, 2,3 m mélységben a gödör Ny-i falában 37 cm széles, törtkőfalazat mutatkozott. (I. sz. fal.) A gödörben két, párhuzamos É-D-i irányú fal került felszínre, a leletanyag 2,4 m mélység után XVI-XVII. századi volt. Az I. sz. fal keleti oldalán 2,95 m mélyen ez a fal lábazatszerűen kiszélesedett a lábazati kiugrásig a fal síkján vakolatmaradványok voltak. Ebben a rétegben kevert XVI-XVIII. sz. -i leletanyag

volt. A fal alja 3,1 méteresen volt, a kíséroleletanyag egységes, XVI-XVII. sz. -i kerámiatöredékekből állt. A fal alatt 4,2 m mélyen jelentkező újabb fal a római tábor Ny-i zárófalának részlete volt.

B. A hidfő É-i pillére melletti 6 x 6 méteres kutatóaknában 1,7 m mélységig kevert feltöltést ástak ki, amelyben XVI-XVII. sz. -i cserepek voltak, 1,9 m mélységig vöröses agyagréteg következett, amelyben nagyon sok bolygatott sirokból származó emberi csont volt. Alatta 2,85 m mélyen a habarcsos római szint feletti rétegben XVI-XVII. sz. -i kerámiatöredékeket, a réteg alsó felében II. Ferdinánd 1636-os dénárát találták meg a kutatók.

C. A kompresszorház környékén (A lelőhely) a darukikötő árkait ásva 1,6-2,6 m mélységben bolygatott sirrétteg került felszínre XVII-XVIII. sz. -i leletek kíséretében. A sirrétteg alatt bélyeges római téglákat találtak.

D. A hidépítéshez szükséges, süllyesztés alatt álló, déli keszon É-i végében törökkori szemétdödröt találtak. A leletanyag XVI-XVII. sz. -i talpastálakból és kályhaszementöredékekből állt.²² (76. ábra)

11. Bp. V. Felszabadulás tér és környéke, Bp. V. Reáltanoda utca - Károlyi utca sarok - Cukor u. 2.sz. Az I. sz. városfal részletein kívül a Cukor utca 2-4. sz. házak előtt is előkerült egy szürke, kemény kőből, szürke habarccsal épített falrészlet. Az uttest közepén húzódó 0,8 m falat az uttest mai irányát csak nagyvonalakban követő középkori házsor egyik házából valónak véljük. (III. sz. fal.) (82. ábra)

12. Bp. V. Irányi utca 20. előtt. A mai járdaszinttől 1,6 m mélységig a keskeny gázcső-árokban nagyobb összefüggő falrészlet került elő. A mai épületek homlokzatától 5-4 m-re, az uttest Ny-i harmadában lévő épületmaradvány több periódusból való. A faltető 63 cm mélyen jelentkezett, a fal alját 157 cm mélyen találtuk meg. Építési technikáját illetően un. öntött fal, amelyet szabálytalan alaku, nagyobb kövekből emeltek. A 32 m hosszú falszakasz a Károlyi utcai saroknál elkanyarodott a Felszabadulás tér felé, így kifutott az árok Ny-i falából.²³ Az árok déli szakaszában, a 18-20. sz. telkek határán a fal ferde síkban kifutott az árok Ny-i falából is. A Károlyi utcától 14 m-re, a fal K-i oldalán 60 cm-es, négyzetes támpillér is előkerült. Az árokban a határozott vonalú fal mellett bedobált, szabálytalan alaku kövek is voltak.

A 4.sz. metszet ábrázolja a fal járószintjeit. A mai járdától 63 cm mélységben kövezett felszint tisztítottunk le. A lapos, szabálytalan alaku bazaltból álló kövezés (2. sz.) a faltól enyhén lejtett, 13 cm-el mélyebben futott ki a 90 cm széles árok K-i falából. A kövezéstől felfelé haladó falszakasz vakolt volt. A kövezés alatt a fal kiszélesedett, köves, épülettörmelékes réteg volt mellette. 157 cm, járdától mért mélységben szürkés-sárga, élére állított lapokból álló, újabb kövezett szint jelentkezett. (1. sz.) A rendkívül keskeny árokban csak azt állapíthattuk meg, hogy a fal az 1. sz. kövezet alatt még folytatódott. A sárga, élére állított lapokból álló, egy soros kövezés jellemző a vizsgált területen. A burkolat határozott szélét figyeltük meg az Irányi utca 18. sz. előtti árokszakaszban. A II. sz. fal mellett az egész árokban megfigyeltük a kövezést, a 2 m széles árokban az Irányi utca 18. sz. ház előtt ferde síkban haladt a kövezés széle az árkon keresztül. (82. ábra)

13. Bp. V. Károlyi u. 9. sz. Curia utca sarok. A közműhálózat egyes elemeinek áthelyezése során a különböző árkokból és aknákból egy középkori alapokon nyugvó, egyelőre még bizonytalan koru épület ÉNy-i traktusának falait tártuk fel. Az épület sarokrészéből a Curia utcában 13,5 m hosszúságú falszakaszt mértünk fel, a Károlyi utcában 8 méteres szakaszt. (IV. sz. fal) A kváderfal alját a mai járdaszinttől 388 cm mélységben találtuk meg. A fal szélességét a Károlyi utcában lévő szakaszon mérhettük meg, itt 80 cm széles volt. A fal alapozása a Belvárosban jellemző sárga homokban volt, illetve a mai modern burkolat alatti feltöltés is ilyen anyagból állt. A falszakasz a Károlyi utcában a mai épület homlokzatától 680 cm-re került elő, a középkori és jelenkori falak között több közben épített épület alapfal csonkjait is megfigyeltük, amelyek egymástól kisebb távolságra, kizárólag a mai járda alatt kerültek elő. Ezek felmérésére és dokumentálására nem volt lehetőségünk.²⁴ (83. ábra)

14. Bp. V. Felszabadulás tér, Ferences templom Ny-i és É-i oldala. 1974-ben a Ferences templom Ny-i oldalán, a főbejárat előtt kiásott postakábelárókban középkori falrészlet került elő. Az árok mélysége a mai járdaszinttől mérve 250 cm volt. A fal síkját az árok mé-

lyítésénél elbontották, de a metszetről az árok Ny-i falában, kiderült, hogy kváderborítású falszakasz volt, a későbbi periódust jelentő falaktól abban is eltért, hogy nem tartalmazott téglát, az alapozás alja magasabban, - 150 cm-en került elő, ami magasabb volt, mint a templom É-i oldalán lévő falaké. A bolygatatlan, agyagos, homokra épített fal az árok Ny-i sarkában az árok falához képest ferde síkban haladt, közvetlenül a sarokban 85 cm szélességet mérhettünk. A fal teteje a mai modern utburkolat alatt - 55-70 cm-en jelentkezett. A falszakasz DK-i oldalán - 180 cm mélységig egy 60 cm széles beásás volt, amelyben szabálytalan alakú kövek és habarcsos föld volt. Ez a beásás átvágott egy 35-40 cm vastag kőporos réteget, amely az árok DK-i végében elvékonyodott. A kőpor teteje a felszíntől 90 cm mélyen volt. A kőfal árokban mért hosszúsága 520 cm volt. Az árok ÉNy-i sarkában fordult É felé. (A 83. ábrán ez az V. sz. fal.)

A Ferences templom É-i oldalán, a hajó K-i harmadában kiásott árokban is falrészletek kerültek elő. Ebben az árokban a ma álló templom alapfalának és a korábban épített falaknak egymáshoz való viszonyát vizsgálhattuk meg. A ma álló templom északi, jobbra téglából álló alapfalát egy korábbi, épület elbontott falaira emelték. A szabálytalan kövekből épített falban néhány téglát is volt. Ehhez a korábbi falhoz derékszögben csatlakozott egy 65-70 cm széles, 4 méter hosszú szabálytalan alakú kövekből épített fal. Ez a fal az árok DNY-i sarkában derékszögben D-i irányban haladt a Károlyi utca felé. 58-62 cm szélességet mértünk, ez azonban nem az ép széleken mért adat. (VI. sz. fal.) A kábelaknát a mai járdaszinttől 2,85 m mélységig ásták ki, ebben a mélységben még nem találtuk meg a falak alját. A felmérés után kiderült, hogy az V. és VI. sz. falak egymással párhuzamos irányban futnak, a külső falszélek közötti távolság 30 m. (83. ábra)

15. Bp. V. Városháza utca, Kossuth Lajos u. 2/b. sarok. Az épület jelenlegi homlokzata előtt egy kváderkövekből épített ház 2,45 m széles, keskeny, téglalap alaprajzu traktusának maradványait tártuk fel. ÉK-i irányban 4,2 m-re nyulik a Kossuth Lajos utcai járda az uttest alá. A DNY-i zárófal nem került elő. A fal szélessége 45 cm volt. A kiásott aknában a fal alját nem találtuk meg, az ujkori bolygatásban értékelhető régészeti lelet sem akadt. A falak középkori voltát egyrészt a falazás technikai jegyei, öntött fal kváderborítással, másrészt az ujkori házak alaprajzi változásaiba be nem sorolható elrendeződése tanúsították. (83. ábra)

16. Bp. V. Váci utca 11/b - 13. sz. előtti uttest. Az 1810-es években a Váci utcai csatorna építése idején a Régiposta utcánál előkerültek "egy 10 öl széles, általlagu gömbölyüségű és udvart formáló fundamentumok" amelyek a Régiposta utca Dunaparti végén álló Színházi rondellával estek egyirányba.²⁵ 1968-ban a Váci utca teljes hosszában, az uttest mindkét oldalán felujtították a gázvezetékeket, s ezekben a keskeny, 1,2 m mély árkokban 3 helyen, a Váci utca 11/b. és 13. sz. előtt, és a Váci utca uttestének másik oldalán, a Váci u. 16. előtt átvágták az ebben a mélységben 4,1 m széles falakat. A falak szélét pontosan láthattuk, azonban azt, hogy a falsík ívelt volt-e vagy egyenes, nem állapíthattuk meg. A Váci utca páratlan oldala előtt a falak között É-D-i irányban 17,6 m belső szélességet mértünk, ezt összevetve a Jankovich által mért 10 öl belső átmérővel valószínűnek látszik, hogy kör alaprajzu építmény alapfalait találtuk meg. Az elbontott falak tetejét a mai uttesttől 1,8 - 2 m mélységben találtuk meg, ugyanaz a barna, kevert földréteg borította, amelyet a Városháza utcában az I. sz. városfal felett találtunk, néhány eléggé jellegtelen későközépkori cseréptöredék, állatcsont és vasdarab volt benne. Ezt a réteget egy vastagabb, 40 cm-es ujkorinak látszó planirozás fedte, és a modern uttest alapozása. (92/a. ábra)

17. Bp. V. Bécsi utca Kristóf tér sarok. Az uttest Ny-i felében kiásott gázcsőárkokban középkori falrészletek kerültek elő, a 2 m széles, 2,5 m mély árokban 3, K-Ny-i irányban haladó, fal helyét rögzíthettük. A falakhoz csatlakozó rétegeket az ujkori vezetékekkel elpusztították, hiteles helyekről középkori leletek sem kerültek elő. Az utkeresztződés által kialakult kis téren a gázcsőárkok D-i végében feltárással került fel a fal egy középkori ház DK-i sarkának határoztuk meg.²⁶ (92/b. ábra)

18. Bp. V. Vigadó tér. A Duna Intercontinentál szálló építése idején, a volt Carlton szálló alapfalai között az egyik új alapozási gödörben egy Dunára futó, középkori fal 3 méteres részlete került elő. A nagy kváderekből alapozott kőfal szintje alatti rétegben XV-XVI. sz. -i kerámiatöredékek voltak, szintje felett az akkori modern utburkolatig egységes, épülettör-

melékes feltöltés volt. Az előkerült falrészlet az erre a területre helyezhető középkori alapokra épített XVIII. sz. -i hidfő részlete volt.²⁷ (84. ábra)

19. Bp. V. Bárczy István utca - uttest. Az 1,2 m széles, 2 m mély csatornaárokban az uttest alapozása alatt középkori réteg helyezkedett el. Az árok K-i felében többszörösen fel-dult középkori temető sírjait semmisítették meg. A csontvázak mellékletei általában koporsószőgekből és jellegtelen bronz gombokból, sima drótból kialakított kapszokból álltak. Az ittlévő sírokat egy É-D-i irányú fal építésével bolygatták meg először, a metszetben a fal Ny-i oldalán egymás mellett két keletelt csontváz in situ részlete feküdt. A csatorna-árok járda alatti falában nagy kváderekkel épített széles fal, esetleg támpillér, bontakozott ki, amelynek folytatását a Városi Tanács e szárnyán lévő földszinti helyiségében is megtaláltuk. A Bárczy István utcában kiásott barokkcsatornát a jelenlegi csatornaárok régésze-tileg legfontosabb szakaszán a középkori kváderfalhoz építették, s ezáltal a fal külső síkjá-hoz futó szinteket nem találtunk. Az előkerült kváderfal szakaszt és támpillérszerű falrész-letet a középkori Szt. Miklós convent épületeivel hozzuk kapcsolatba, az épületegységen be-lüli alaprajzi helyzetük pontos meghatározásának lehetősége nélkül.²⁸ (85. ábra)

A KÉSŐKÖZÉPKORI, II. SZ. VÁROSFAL

A múlt század közepére olyan mértékben elpusztult a XVIII. században még jól ismert városfal, hogy ma már csak régészeti kutatások segítségével rekonstruálhatjuk a fal építéstörténetét, alaprajzát és műformáit. Sajnos a kutatások nagyrésze a városfal olyan sza-kaszaira korlátozódott, amelyek nem eredményezték azokat az adatokat, amelyek alapján kiderült volna a városfal rondelláinak, kapuinak pontos alaprajza, az egész falrendszer építéstörténete.

Ez a városfal is félkörívben övezte a várost, a falak nagyjából párhuzamosan futnak a korábbival, kapui a korábbiak irányában, a városból kivezető utak mentén helyezkedtek el. Mind a régészeti kutatásokból, mind a XVIII. sz. -i levéltári iratokból a fal végleges lebontása előtti állapotát rekonstruálhattuk, s ebből következtetünk a városfal későközépkori for-máira is.

20. Bp. V. Apáczai-Csere János u. 7. A volt "Angol Királynő" szálloda pincéjében Garády Sándor 1940-ben középkori falakat talált. A korlátozott kutatási nehézségek miatt nem sikerült a középkori, Duna-parti, É-i rondella alapfalával egyeztetnie az előkerült részleteket, de minden valószínűség szerint a rondella maradványaira talált.²⁹ Az É-i, Duna-parti rondella és a Váci kapu közötti városfalszakaszból még nem kerültek elő részletek.

21. Bp. V. Váci utca 1-3. előtt, uttest. A váci kapu maradványai. Az 1780-ban lebontott kapu maradványaira először a múlt század 60-as éveiben figyelt fel Rómer Flóris, az akkori házszámolás szerinti Váci utca 21 és a Kis-hid utca 6. számú házak közötti vízvezeték-csővek lerakása alkalmával.³⁰ Pontosan 100 évvel később, 1968-ban, majd 1975-ben került sor ismételen olyan nagyobb mértékű földmunkára, hogy az átlagosan 1 m széles, 1,7 m mély árkokban kisebb régészeti kutatást végezhattunk, de ekkor is csupán az előkerült falrészletek leletmentési dokumentációját készíthettük el.

A középkori kaputorony a Váci utca végén, az 1., 3. sz. házak előtt a járda és az uttest alatt helyezkedett el, a Váci utca Duna felé eső harmadában. Hosszanti tengelye merőleges a városfalra. A kváderkövekkel borított falak a mai utburkolat alatt 90-170 cm mély-ségben jelentkeztek. A keskeny árkok a kaputorony belső terén haladtak keresztül, az I. sz. árok a belső tér K-i harmadában, a II. sz. árok pedig a belső tér Ny-i harmadában húzódott. Mindkét árokban előkerült a kaputorony É-i és D-i falának 1-1 részlete. Így megállapíthat-tuk, hogy a belső tér legnagyobb hosszúsága 780 cm volt. A II. sz. árokból kiderült, hogy a váci kapu alaprajzi elrendeződése a kecskeméti kapuéhoz hasonló volt, ezt nem csak a hosszanti méret közeli hasonlósága bizonyította, hanem a kapu É-i terének kialakítása is. A négyszögletes belső teret itt is téglalap alaku előtér egészítette ki, amelynek egyelőre csak az egyik mérete ismert. A kapu É-i falának szélessége 360 cm volt, amely a 110 cm-re csökkent az előtér lezárásaként. Az É-i fal belső sarkában 118 cm hosszú, 37 cm széles, sima, lekerekített sarku konzol volt, amely 30 cm-nyire benyult a kapu belső terébe. A fal-sarok a konzol alatt mindkét oldalán vakolt volt, a vakolat az elkeskenyített É-i falig bebo-

ritotta a II. sz. árokban előkerült falat. A kaputorony alaprajzának pontos megismeréséhez további kutatások szükségesek. A torony É-i fala külső oldalán a Vörösmarty tér irányában laza szerkezetű, épülettörmelékes, homokos feltöltés volt, egységes törmelék a gödrök aljáiig. A torony belső terében 15 cm széles habarccscsikot láttunk a II. sz. árokban. A felette lévő épülettörmelékes réteg ugyanolyan volt, mint az árok Vörösmarty tér felé eső szakaszában, azonban a habarccscsik alatt apró köves, kevés épülettörmelékot tartalmazó, kötöttebb homokos talaj volt. A kaputorony D-i fala külső oldalán szürke, homokos betöltés volt, az itt előkerült ujkori falszakaszig.

22. Bp. V. Váci utca 2-4 előtt, uttest. Középkori városfal maradványai. 1968-ban a Váci utca párosszámu házai előtti gázcsőárokkaal átvágták a váci kapuhoz csatlakozó városfalat. Az 1 m széles, 1,7 m mély árokban kialakított metszetből igen kevés értékelhető régészeti adatot nyertünk, bár a lebontott fal teteje közvetlenül a mai uttest alapozása alatt van. A városfal É-i, külső oldalán, a kiásás határáig kisletek nélküli, kevert barna föld volt, egységesen a modern uttest alapozásáig. A városfal déli, belső oldalán, a kiásott árok alján a falsik vakolt volt. A mellette lévő rétegekben a homokos feltöltésben és a kevert barna földben régészeti leletek nem voltak. (86/a-b. ábra) (302. kép)

A váci és hatvani kapu közötti városfalszakasz igen nagy mértékben elpusztult. A nagyobb szabású XVIII-XIX. századi építkezések miatt. A városfal É-i szakaszából napjainkban semmit sem láthatunk, csak a Tanács körut és Semmelweis utca közös telekhatárán került elő néhány, erősen megrongálódott falrészlet. A XVIII. sz. -i metszeteken és térképeken erre a szakaszra helyezhető 3 kisebb rondella helyét sem ismerjük.³¹

23. Bp. V. Bécsi u. 4. A Deák Ferenc utca sarkán lévő üres telken a régi házak lebontása után előkerült a városfal É-i szakaszának egy kis csonkja. Ezt a jellegtelen részletet az új építkezés során elbontották.³²

24. Bp. V. Bécsi utca Fehérhajó utca kereszteződése. A XVII. sz. végén már álló Fehér Hajó fogadó telkének É-i határán húzódó városfalrészletét a múlt században a fogadó épületével együtt elbontották.³³

25. Bp. V. Semmelweis u. 13. A telek É-i határán a mai udvarszinttől 3-4 m magasságban maradt meg a városfal. Koronáját és belső falsíkját elbontották. A falon helyenként észrevehető a gyilokjáró szintjének belső sarka, és 1-1 páfog jelentéktelen magasságu részlete.

26. Bp. V. Tanács körut 8. sz. ház világítóudvaraiban a városfal két, egyenként 2-3 méteres szakasza került feltárássra. A falak úgy tűnik teljes vastagságban megmaradtak a régi gyilokjáró magasságáig. A két, kis falsíkot jelentő városfalmaradványt jelentős mértékben vakolat borította, ami feltehetően régi, középkori. Az egyik helyen, vastag, vakolt fal felett előkerült egy ujkori kőfal részlet is, amelyik minden bizonnyal a városfal külső oldalához épített házból származik.

27. Bp. V. Tanács körut 6. - Semmelweis u. 1-3. sz. házak tűzfalában is előkerült a városfal egy kisebb szakasza. A fal koronája egészen elpusztult, a külső falsík is megrongálódott az ujkori hozzáépítések miatt.³⁴

28. Bp. V. Kossuth Lajos u. 19. előtt, járda, uttest. HATVANI KAPU maradványai. Az Astoria aluljáró METRO állomás építésével kapcsolatos földmunkák során kiásott munkagödörben előkerült a kapu előtti rondella részlete, a korábban elkészített közmű áthelyezésekkel pedig több helyen átvágták az 1808-ban lebontott kaputorony alapfalait.

A középkori kaputorony a Kossuth Lajos utca végén, nem az utca középtengelyében állt, hanem közvetlenül az Astoria szálló épülete mellett, illetőleg benyult a szálló épülete alá. A szálló bejárata előtt ásott gödörben az uttesttől mért 120 cm mélységben előkerült a kapu bal oldali, félköríves gyámköve, amely kiindulásul szolgált a kapu pontosabb helyének meghatározásához. A hatalmas kváderekből épített rondella alapfala az aluljáró Ny-i zárófala közelében bukkant elő, 20 méteres összefüggő szakaszban. A rondella átmérője a feltárt körív alapján 40 méter lehetett. A fal vastagságát egy helyen lehetett mérni, 6 méter volt. Bejárata nem esett a munkagödörbe, valószínűleg a D-i oldalán lehetett. Régészeti lelet nagyon kevés került elő, a felső rétegsort a sűrű közműhálózat teljesen tönkretette, néhány XIII. sz. -i kerámia töredék került elő az alapfalak melletti tiszta homokrétegből.³⁴ (76. ábra) (304. kép)

29. Bp. V. Múzeum körút 3-5. Magyar u. 6. (1961) A Magyar u. 6. sz. telek K-i oldalán huzódó városfal belső oldalát tárta fel a műemléki kutatás. A 17,2 m hosszúságú falszakasz 3,85 m átlagos magasságban maradt meg, ez a magasság általában a belső oldalon huzódó gyilokjáró szintjének felel meg. A jelenlegi vakolatréteg leverése után kitűnt, hogy a városfal belső síkját képező, szabályos kőborítást elbontották, így került felszínre a rendszertelenül kibontakozó falmag. A jelenlegi déli tűzfal mellett feltárt 5 m hosszú kutatóárokban a jelenlegi udvarszint alatt 50 cm mélyen a városfal eredeti, középkori síkja jelentkezett, amely az udvaron álló, lefaragott felületből 52 cm szélességben ugrott ki. A kutatóárkot továbbmélyítve későbarokk, koraklasszikus építésmódot mutató pinceboltozatok kerültek elő, ezeknek az építésével az esetleg itt állt középkori házak falait és a járószinteket is elbontották. A kutatóárok déli végében a pinceboltozatot áttörték, s feltárásra került a szépen faragott kövekből álló városfal belső síkja. A pincében a városfal mellett kisebb kutatóárokban az udvartól számított 4,15 m mélységben volt a városfal alapozásának az alja a bolygatatlan talajban.³⁵ (303. kép)

30. Bp. V. Múzeum körút 9-11. V. Magyar u. 10-12-14, Ferenczy István u. 28. A Múzeum körút 9-11. sz. telkek Ny-i határán huzódó középkori városfal szakasz még a XIX. sz. elején is szabadonállt. A 11. sz. telek Ny-i tűzfalában lévő falszakaszt az 1940-es évek elején feltárták és kiegészítették, a fal pártázatával együtt mindkét oldaláról megközelíthetővé vált ismét. A városfal külső oldalán a Múzeum körút 11. sz. udvarán 8,40 m magasságban áll, az 1,35 m magas, 2,55 széles pártafogak közül kettő teljesen ép, a pártafogak közötti távolság 0,67 m. A pártafogokban 65 cm magas, 8-10 cm keskeny, belső oldala felé tölcseéren bővülő lőrések vannak. A pártázat legfelső kősorának külső széléit rézsüs fedőkövek borítják. A falszakasz belső oldalán, a Magyar utca 12 udvaráról is jól látható. Mivel itt az udvar szintje magasabb, a városfal csak 6,8 m magasságú. Az ujkori építkezésekkel nagyon megcsonkították a fal belső síkját, 80-90 cm vastagságban levésték. A Múzeum körút 9. sz. telken sokkal rosszabb állapotban került elő a csatlakozó falrészlet, a pártázatot egészen lebontották, a faltető magassága az udvarhoz képest csak 4 m volt. A telek É-i végén 60 cm magasságig elpusztult a városfal, középkori falsíkját is lefaragták. A kutatott falszakasz felületének nagyrészt uj- és legujabbkori téglapótlás, befalazott csővezeték, kémény, stb. borította. A téglaköpeny helyenként 40 cm vastagságú volt. A sértetlen falsík egy részét vakolat borította, összefüggő, nagyobb felületben. Belső oldalon nem találtak vakolatot.³⁶ (305. kép)

31. Bp. V. Ferenczy István u. - Magyar u. kereszteződésében lévő uttest alatt közműfelújítással kapcsolatban egy 1 m széles, 1,2 m mély árokkal átvágták a középkori városfalat. A jelenlegi utkereszteződésben kiásott árkokban az erre a környékre helyezhető kisebb rondellából nem került elő semmi. Megállapítható volt, hogy a rondella a Kecskeméti kapu felé eső szakaszon az utkereszteződéstől távolabb, ÉK-i irányban lehetett.

32. Bp. V. Múzeum körút 21. - Magyar utca 28. A közös telekhatáron huzódó városfal összefüggő szakasza maradt meg. A belső falsíkot a pártafog belső síkjáig lefaragták, jelenleg ujkori vakolat borítja. A pártázatból néhány teljes pártafog megmaradt, amelyekben jól látszanak a lőrések is. A vakolattal borított külső oldalon jól látszanak azok a hengerded bemélyedések a lőrések mindkét oldalán, amelyeket elsőként Bergh Károly figyelt meg. Ezek a bemélyedések a lőrések alján kör alakú bemélyedésben egyesültek.³⁷

33. Bp. V. Múzeum körút 23-25. Magyar u. 32-34. Az e telken álló ház Ny-i, udvari szárnyának lebontásából elsőként előkerült a városfal pártázatának egyik zárt lőrése. Az épület teljes udvari szárnyának lebontása után látható lett a városfal 17,8 m hosszú, ujjabb szakasza. A korábbi falrészletekhez hasonlóan a városfal anyaga itt is kőbányai, promontori mészkő. A falfelületet helyenként 25-30 cm vastagságban ujkori téglaborítás fedi. A városfal külső oldalát borító középkori vakolatot több helyen megtalálták, csak ezeken a szakaszokon maradt sértetlen a középkori falsík. Egyéb helyeken, különösen a pártázatnál, a falat 25-30 cm vastagságban levésték. A feltárt falszakasz átlagos magassága az udvarszinttől 6,4 m, még magában foglalja a pártázat zárt és nyitott lőréseinek alsó egyharmadát. A kutatott falszakaszon 4 teljes szélességű, de magasságában és vastagságában megcsonkított pártafog van, a két szélső ettől sokkal nagyobb mértékben megsérült. A kőfalban 2,5 m magasságban egymástól 35-40 cm távolságban, 16-20 cm mélységű gerendalyuk sor van, a fal mellé épített XVIII. sz.-i házak tetőgerendáiból származnak. A városfal déli

irányu folytatása a Múzeum körút 27. sz. ház világítóudvarában látható, a viszonylag ép pártafogban lőréssel.³⁸

34. Bp. V. Múzeum krt. 27. - Magyar u. 36. V. Múzeum krt. 29. - Magyar u. 38. Az 1780-as évekig szabadonálló falszakaszt és rondellát épületekkel vették körül, de az 1820 táján épített lakóház ismét szabadon hagyta a városfalhoz közvetlenül K-ről csatlakozó tér-séget. A kutatást a városfal fennálló, földfeletti részének feltárásával kezdték meg. A kőbányai promontori kőből való fal, amint azt a vakolat leverése után megállapították, 4,50 m magasságban maradt meg. Teljesen hiányzik a pártázat, amit valószínűleg a múlt századi vakolat architektúra kialakításakor bontottak el.

A városfal az udvar É-i sarkától 8 m hosszúságban maradt meg, felületét legnagyobb-részen vakolat borította, mint ahogyan ezt a városfal külső falsíkján általában megtalálták. Ezen felül a falsíkon átlagosan 20 cm mély, 30x40 cm-es gerendalyukak kerültek elő, három, egymás alatti sorban. A városfal az udvar DNY-i sarka felé megszakadt, a falsík az ujkori téglafal formájában folytatódott. Az 1960-as állapotot az 1787-es Balla térképpel összehasonlítva megállapítható volt, hogy az udvar DNY-i sarkától É felé számítva 3 m-re torony É-i fala indult az egyenes falszakaszból merőlegesen Ny-i irányban.³⁹ A továbbiakban kutatóárkot nyitottak, hogy az elbontott torony alapfalait megvizsgálhassák. Az árokban az udvar betonja alatt 80 cm mélységig leletnélküli, humuszos feltöltés volt, ez alatt előkerült a félköríves torony K-i, még egyenes vonalú zárófalának teteje. A mélyítést a falszakasz D-i oldala mellett folytatták, téglatörmelékkel feltöltésben, amelyben kizárólag XIX. sz. -i kerámia és fémanyag volt, bizonyítva, hogy a rondella belsejébe már a múlt század elején pincét építettek. A pincét úgy építették a torony falain belül, hogy a félköralakban hajló középkori falat szögletesre leverték. Az ujkori pince Ny-i zárófalára támaszkodó boltozat maradványait a kutatóárok Ny-i végében megtalálták. Az árok K-i végében 1,20 m mélyen a torony már hajló, belső falrészletének töredéke is felszínre került. Az ujkori pince építésekor meghagyott középkori falrészlet a torony É felé néző lőréseinek egyikét megőrizte, bár eléggé megcsonkítva. A lőrés K-i oldala maradt meg, és egy hajló, hozzacsatlakozó belső falsík. A déli oldal külső falsíkját, tehát a fal szélességének és a külső falsík vonalának megállapítását a kutatóárok K-i felében végzett feltárások nem határozták meg egyértelműen, mert az eddig vizsgált pince mögött még egy, újabb pincét építettek. Ekkor még nagyobb mértékben elbontották a rondella falát, mint az előző pincéknél. A torony északi szakaszának külső, várárokra néző falsíkját azonban sikerült megtalálni. Egyik részlete előkerült a városfal mellett párhuzamosan húzott árokban, ahol a rondella falának 1 ölnyi, 1,9 m, szélessége mérhető volt. Nagyobb mélységben ugyanezt az É-i falsíkot az udvar alatt húzódó, ma is használatban lévő pincetérben találták meg. E pincehelyiség D-i falát a torony É-i fala képezi, amely egyhelyütt a pinceszinttől számítva 90 cm magasságig 1,2 m széles nyílással van áttörve, amelyet a déli oldalról egysoros téglával befalaztak.⁴⁰ Összefoglalva: a XVIII. sz. végéig szabadonállt torony, vagy rondella É-i zárófalának mindkét oldalára 1-1 pincét építettek, ezek az építkezések a rondella falait nagyon megrongálták, de az még megállapítható volt, hogy a középkori rondellának, vagy toronynak kb. a fele esik a mai Múzeum krt. 29. sz. ház udvarába, másik oldala a szomszédos Múzeum krt. 31. sz. telek területén van. Kétségtelenül megállapítható volt, hogy a rondella falsíkjában belül köríves volt, a külső falsíkot már nem lehetett ilyen egyértelműen meghatározni. A külső falsík csak az É-i oldalon került elő, eredeti középkori állapotában. A levéltári források a rondellát hol szabályos félköralakúnak, hol a nyolcszög 3 oldalával záródónak tüntetik fel. Sajnos, ebben a tekintetben az ásatás nem nyújtott bővebb felvilágosítást, a rondella külső formájának meghatározásához további adatok szükségesek.⁴¹ (87. ábra) (307-308. kép)

35. Bp. V. Múzeum körút 33. - Magyar u. 42. Az 1772-ig szabadonállt városfalszakasz műemléki helyreállítás előtti kutatása mindössze vakolatleverésből állt. Kitűnt, hogy ezen a helyen a középkori városfal külső falsíkjának egyik, legépebb részlete maradt meg. A fal 19,6 m hosszúságban, átlag 6,665 m magasságig megmaradt, ami azt jelenti, hogy a városfal pártázata, 5 pártafog, szinte teljes épségben előkerült. Különösen értékes számunkra az, hogy a pártázatot lezáró, rézsüs fedőkövek két pártafog tetején sértetlenek, a lőrések is végig, csorbitatlanul állnak. A fal, eltekintve a kisebb ujkori téglatoldásoktól, kemény töréskőfal, amelyet nagy részben vakolat borít. A falszakasz É-i oldalán 3,5 m magasságban egy sorban 6 XVIII. sz. -i gerendalyuk is feltárásra került.⁴² (88. ábra)

36. Bp. V. Magyar u. 48-50. (1970) A telkeken álló házak lebontása után a középkori városfal 28 méteres szakasza vált láthatóvá, azonban csupán egyetlen helyen, a két telek határán 70 cm szélességben maradt meg az ép, középkori belső falsík. A többi részen nagyon lefaragták. A fal magassága a mai udvarszinttől 2,60 - 2,80 m volt, ebben a magasságban a gyilokjáró szintje sem jelentkezik. Ilyen körülmények között a kutatás megkezdésével az volt a cél, hogy megállapíthassuk a városfalhoz épített házak építési idejét, illetve, amennyire lehet, feltárjuk a városfal belső oldalához csatlakozó rétegsort. A városfal közvetlen közelében csak a 48. sz. telken dolgozhattunk. A falhoz merőlegesen csatlakozó klasszicista falazású, világítóablakos pincefal letisztítása után látható lett, miként faragták le a városfalat a különböző pincerendszerek kialakítása során. Az itt huzott kutatóárokban előkerült adatok tehát nem vittek közelebb a pesti városfal problematikájának megoldásához.

A két telek építéstörténeti adatai azt mutatták, hogy a lebontott házak alaprajzi elrendeződése egységes volt, ezért mindkét telken az udvaron is nyitottunk kutatóárkot. A mai udvarszinttől 3 m mélységben elértük azt a sárga, bolygatatlan homokot, amelybe a városfal is épült. A 48. sz. telken a városfaltól 8 m-re, 2,30 m mélyen egy középkori falrészletet találtunk, amelynek iránya nagyjából párhuzamos volt a városfallal. Ezt a falat is a sárga, bolygatatlan homokba építették. A fal két oldalán belőle származó omladékot találtunk, a közötté lévő, barna földben pedig néhány, Árpád-korinak tűnő, de eléggé jellegtelen kerámiatöredék és egy bécsi bélyeges, XIII-XIV. sz. -i ausztriai fazékperem töredéke jött elő. A réteget lezáró, keskeny, malteros csikban régészeti lelet nem volt, felette egységes, szürkés-barna, kevert földből álló feltöltés volt, alján középkori cserepekkel. Kiemelkedő darab egy XV. sz. -i tulli bélyegzős hombár peremtöredéke. E rétegtől élesen elvált a felette lévő, feketés-barna kevert föld, amelyben a városfalhoz legkorábban épített ház udvarának feltöltését határoztuk meg. Az 50. sz. telek udvarán hasonló rétegvizonyokat találtunk, azzal a különbséggel, hogy a legalsó, sárga bolygatatlan homokban nem találtunk falat. A bolygatatlan homok felső határa a városfaltól 5,6 méterre rézsűsen lejtteni kezdett a városfal irányába. Ebben a mélyedésben a 48. sz. telek udvarán talált, szürkés-barna 2. középkori töltést találtuk meg, néhány jellegtelen középkori cseréptöredékkel. A kutatóárok egymástól 3 m-re lévő falában egyforma rétegvizonyokat találtunk. Az 50. sz. telek udvarán a középkori feltöltés felett az első ujkori épület szabálytalan, laposabb kövekkel borított udvara következett, amelyre a 48. sz. telken feltárt pince világítóablaka nyílt.

Összegezve: a két telken megállapíthattuk, hogy a középkori városfalon belüli első épület legkésőbb a XVIII. század 2. felében épülhetett a 48. sz. telken, míg a mellette lévő, jelenleg 50. sz. telek, akkor még beépítetlen maradt. Értékes középkori adatokat is nyertünk, felmérhettük, egy a pesti városfal építését megelőző korszakból származó épület É-D-i irányú falrészletét. (76. ábra)

37. Bp. V. Kecskeméti utca 1-3. sz. előtt, uttest. KECSKEMÉTI KAPU maradványai. A Calvin téri aluljáró és METRO állomás építésének földmunkálatai során a munkagödörben előkerültek a kaputorony alapfalai.⁴³ A középkori kaputorony a jelenlegi Kecskeméti utca végén, az uttest Bástya utca felé eső harmadában helyezkedett el, hosszanti, K-Ny-i tengelye merőleges a Tolbuchin körut és Bástya utcai házak közös telekhatárán húzódó városfalra. A kváderkövekkel borított falak a mai utburkolat alatt 90-110 cm mélységben jelentkeztek, ez a magasság jelenleg csak helyenként, a munkagödör falát kitámasztó vasgerendák mögött mérhető, a munkagödörbe eső falakat a leletmentés megkezdése előtt több méter magasságban elbontották. A munkagödörben mért legmagasabb faltető a mai uttesttől 142 cm-re volt, a legnagyobb mértékben elbontott szakaszon 356 cm-re mélyítették. A kaputorony egész belső terének a feltárására nem volt lehetőségünk, csupán néhány kisebb árokban kutathattunk, a műemléki helyreállításhoz szükséges előzetes tervek elkészítésére szolgáló szintadatok megállapítására.

A torony 6,3 méteres, négyzetes alaprajzu belső terét K-i oldalon egy 2x3 méteres előtér egészítette ki. A középkori ut és járószint 164 cm mélységben jelentkezett, 457 cm mélyen találtuk meg a farkasverem alját, amelyet nagy, lapos kövekkel köveztek ki. A torony ÉK-i és DK-i sarkán elhelyezkedő támpillérek belső oldalát is kutathattuk.

A kaputorony belső terének kutatása. Az ÉNy-i sarok két oldalán kiásott gödörben megállapítottuk a Ny-i fal szélességét, amely 190 cm volt. A falsarok Ny-i oldalán kb. 400 cm mélységben kövezett felületet találtunk, fölötte, az uttesttől mérve 230 cm mélyen a kvá-

derfalón boltozatindítást is megfigyeltünk. Pontos mérést nem végezhattunk, mert a gödör beomlott. Kiegészítő adatok szükségesek, hogy ennek az épületrésznek pontos rendeltetését meghatározhassuk. A Ny-i fal a kövezett aljig kváderborítású volt. A torony belső terének É-i oldalán folytattuk a kutatást. A Ny-i sarokban 260 cm mélységig dolgozhattunk, eddig a mélységig a torony É-i fala kváderborítású volt. 164 cm mélységben, a középkori ut és járószinten, a kváderfal 25-30 cm-es kiugrással folytatódott lefelé. A sarokban a felvonóhid falba csatlakozó keresztgerendájának a helye is látható volt. Az ide helyezett gerenda átmérője 25-30 cm lehetett. Az É-i fal középső szakaszán kiásott 470 cm mélységű árokban nem találtuk meg a fal alját. Ezen a falszakaszon beépített palánkok nyomai bukkantak elő, a habarcsba kötött farostmaradványok segítségével méreteik is meghatározhatóak, szélességük 30-34 cm, vastagságuk 8-12 cm volt. A palánknyomok a kutatóárok aljáig követhetők voltak. A K-i sarokban nagyon megrongálódott a fal síkja, de az egész É-i falon nyomokban követhető habarcskifolyást itt is ugyanabban a magasságban találtuk meg, mint a Ny-i falon lévő boltozatindítás alját. A torony K-i fala 275 cm szélességben indult az É-i falból. Külső oldalán kiásott árokban 451 cm mélységben elértük a fal alját, 405 cm mélységben a hozzá csatlakozó támpillér alapozásának az alját. A K-i fal déli irányban 160 cm távolságban elkeskenyedett, 90 cm szélességben folytatódott tovább. Így 200 x 300 cm-es téglalapalaku előtér alakult ki. A DK-i sarokban újabb kutatóárkot ástunk, amelyben 457 cm mélységben elértük a farkasverem kikövezett alját. A külső oldalon a szembenlévő sarokhoz hasonlóan megtaláltuk a támpillér belső oldalát, itt mélyítésre nem nyílt lehetőségünk. Az ÉK-i támpillér egyik oldalán értékelhető régészeti metszetsort kaptunk. A támpillér szintjét 244 cm mélységben a kváderkő borítás kezdete jelentette. Ehhez a szinthez csatlakozott egy 20 - 22 cm vastag, zöld, vízi üledékes homokcsik, amelyet a vizesárok üledékének tekinthetünk. Ez az üledék csak kis szakaszban jelentkezett, enyhén lejtett a Calvin tér felé. Felette kevert, régészeti leletek nélküli homokos feltöltés volt, amelynek a felső határát a támasztóvasaktól nem láttuk. A toronybelső D-i felében nem dolgozhattunk, mert valószínűleg a D-i falhoz csatlakozik az a modern csatorna, amely K-Ny-i irányban áthalad a kaputorony belső terén, a jelenlegi munkagödör támasztóvasai ebbe a csatornába kerültek. Reméljük mögöttük sértetlen falfelületeket találunk, s mind azokat a kapurendszerre vonatkozó adatokat, amelyek bizonytalanok az É-i falon, jobban megfigyelhetjük.

A kaputoronyhoz tartozó rondella szinte teljesen megsemmisült az új és legújabbkori építkezésekkel. Egyetlen jelentősebb csonkját sikerült felmérnünk a kaputoronytól 2 méterre, ÉK-i irányban. A rondella alapozásának alja 4,8 m mélyen volt, az erősen megcsonkított falszakaszt csak 180 cm szélességben mérhettük fel, a falszélek mindkét irányban megsemmisültek, s a rondella falának vastagságára csak más analógiák segítségével következtethetünk.⁴⁴ (89-90. ábra) (309-310. kép)

38. Bp. V. Bástyá u. 17-19-21. - Királyi Pál u. 13/b. Ezen az összevont telektömbön a városfal majdnem 30 m hosszúságban maradt meg, legnagyobb magassága 8 m, a mai udvarszinttől átlag 6,3 m magasságban látható.⁴⁵ A falszakasz feletti 9 pártafog a jellegzetes lőrésekkel majdnem teljes, csak a legfelső fedőkövek hiányoznak. A pártázat belső, középkori falsíkja sértetlen, a városfal lefaragását a gyilokjáró szintjénél kezdték meg, csak egy keskeny, 1,4 m-es szakaszon maradt meg a városfal egész, középkori belső falsíkja. Ezen a szakaszon a külső oldalból is látható egy 5-6 méteres szakasz a Tolbuchin körút 16. sz. lebontás előtti ház szűk, kis udvarán. Itt a fal felületén helyenként téglatoldás látható, de ezzel együtt jómegtartásúnak mondható a falsík szabályos kváderborítása. Az egyetlen teljes pártafogban sértetlen a keskeny lőrés, és középkori helyükön maradtak a pártafog rézsüs fedőkövei. (306. kép)

39. Bp. V. Bástyá u. 9. A Bástyá u. 9. sz. ház lebontása után a telek K-i határán előkerült a városfal 7,30 m hosszú szakasza. A fal belső oldala előtt emelt egysoros újkori téglaréteg elbontása után pontosan előtűnt, milyen mértékben rongálódott meg ez a falszakasz. Az udvar szintjétől mért 5,26 m átlagos magasságú falon viszonylag a pártázat maradt meg a legjobban, ép, belső, középkori falsíkkal. Két nyitott, és két zárt lőrés rekonstruálható. Ez utóbbiak felső részéből 70 cm-nyi hiányzik. A gyilokjáró magassága az udvar szintjétől 3,99 m. Szintje alatt az 1 öl széles falból 1,2 - 1,3 méternyi lefaragtak, tehát a tűzfalban még 60-70 cm vastag falrészlet rejtőzik. A kőfal anyaga a városfal eddig megismert építőanyaga, kőbányai promontori kő. Az ép falsíkok vakolatlanok. (91. ábra)

40. Bp. V. Bástya u. 1-3-5. Az 1970-es évek elején lebontották az itt álló házakat s ezáltal a városfal belső oldalának közel 40 méteres szakasza került feltárássra. Mivel az a falszakasz 3 telek K-i határát jelentette, ezért a belső, középkori falsík egyenlőtlen minőségben maradt meg, attól függően, hogy az egyes telkeken mennyire használták fel az ujkori építkezések során. A városfal külső oldalához csatlakozó Tolbucin körüti házak tűzfalaiban megmaradt a városfal pártázata, csak a legfelső kősorok hiányoztak, többé-kevésbé a pártafogakban lévő lőrészeket is rekonstruálni lehetett.

A Bástya u. 1. sz. telken a városfalat a pártázatot belső falsíkjaig lefaragták. Az első két pártafogot feltehetően a külső oldalról is lefaragták, mert a bennük lévő lőrészek elkeskenyedő, külső harmada is hiányzik, az így kialakított modern nyílásban a jelenlegi tűzfal struktúrája látszik. A lőrészek, felső, középkori keretkövei mind a helyükön maradtak. A 3. pártafogban alig rongálódott meg a lőrés belső falsíkja, a középkori vakolatból összefüggő foltok borítják. A Bástya u. 3. sz. telken megmaradt a városfal belső, középkori falsíkjának több jellegzetes részlete is. A falmagot, szabályos, kváderkövekből álló borítás fedi. A telek D-i végén, 1,20 m szélességben előkerült a gyilokjáró enyhén lejtő, sértetlen járószintje is. Ebben a magasságban a falszakasz többi részén 40-60 cm-nyire a belső falsíkot elbontották. Az ide tartozó 4 pártafog lőrészei a külső oldalukon még rongálódottak, úgy tűnik, nagy mértékben lefaragták itt is a külső falsíkot. Az 5. sz. telken a pártázatot belső falsíkja érintetlen, a városfal belső oldalát 60-80 cm vastagságban a gyilokjáró szintjén lefaragták. A gyilokjáró szintjének belső sarkait meghagyták, bár erről a részről is hiányzik a legfelső kőborítás. A két utolsó pártafogban megmaradt az elkeskenyedő lőrészek eredeti, középkori belső falsíkja. A telek É-i végén, a szomszéd házba átvezető falszakasz ismét jobb állapotban maradt meg, egy kisebb szakaszon épnek látszik a városfal belső sarka és a pártafogban lévő lőrés. A Só utcai háztömb É-i telekhatárán huzódó középkori városfalból a mai járószint felé emelkedő falrészlet nem maradt fenn. Egy szakaszát a múlt században Rómer Flóris felkérésére felmérték, majd röviddel ezután lebontották.⁴⁶

41. Bp. V. Só u. 5. sz. ház lebontása után az épület alapozási munkálatai során előkerült a városfal 24 méteres szakasza. A falat a járószint alatti 40-70 cm-es mélységig lebontották. A megmaradt falrészletben a fal külső sarka sértetlen volt, belső oldalán úgy tűnik lefaragták. Ez a telek teljes mértékben a városfal külső oldalán helyezkedik el, ezért a középkori falat körülvevő, ma már feltöltött árok területén a rendelkezésünkre álló körülmények között középkori régészeti jelenségeket nem figyelhettünk meg. A fal anyaga itt is kőbányai promontori kő, építésmódja is a többi falszakaszéval azonos.

A D-i dunaparti rondellából a jelenkori építkezésekkel kapcsolatos földmunkák során nem kerültek elő részletek, ismeretlen a városfal legdélibb szakaszának pontos iránya és elhelyezkedése is. A metszetek és térképek tanúsága szerint a várost a Duna felől is fal övezte. Az É-i dunaparti rondellából induló fal a Régi posta utca végén egykor állott un. Színházi rondellába futott. A XIX. sz. első felében elbontott rondellából jóformán semmi sem maradt, néhány jelentéktelen falrészlet került elő a nagyszabású építkezések alkalmával. A várost félkörben övező faltól jóval gyengébb építésű volt az É-D-i irányú dunaparti fal, esetleg helyenként csak palánkszerű lehetett.

42. Bp. V. Belgrád rakpart 6. sz. telken álló ház építését megelőzően előkerült a dunai fal részlete. A lebontott ház tűzfalában lévő középkori fal minősége, állaga sokkal rosszabb volt, mint a városfal közismert szakaszain.⁴⁷

Pest középkori topográfiájának vizsgálata során a mai Belváros alaprajza szolgál kiindulással. Az utcahálózat, a városközpontok elhelyezkedése a középkori formájában maradt meg, néhány esetben még a kora-Árpád-kori részletek is felismerhetők. A későközépkori városalaprajz szakaszos fejlődés eredménye, amelynek egymástól jól elkülöníthető periódusai vannak. A legkorábbi, X.-XI. sz. -i településmagok ismeretlenek, a XII. sz. végétől 1241-ig terjedő időszakból vannak a legkorábbi konkrét adataink, amikor már kialakultak a város végleges alaprajzi jellegzetességei, központjai, utcahálózata s felépültek a város világi és egyházi épületgyűjtései. A város későközépkori terjeszkedése, területnövekedése a városalaprajz szerkezetén mit sem változtatott, mivel az új városfalat, a II. sz. -t a korábbival párhuzamosan építették fel.

A honfoglalást követő évtizedekben egészen a X. sz. végéig a Duna bal partján, Pest térségében jelenlegi ismereteink szerint nem számolhatunk olyan település-magokkal, amelyek a későbbi város kialakulásában fontos szerepet játszottak volna. A jelentősebb honfoglaláskori leletek a két, nagy, dunai sziget, a Szentendrei és Csepelsziget D-i, illetve É-i csucsánál lévő átkelőhelyekhez vezető utvonalak mentén kerültek elő, a Duna bal partjának mocsaras, holtágakkal szabdaltságot mutató pesti térségének É-i és D-i határánál.⁴⁸ Ez a magyarázata annak is, hogy a középkori város területén és közvetlen környékén más régészeti korszak leletei is csak kis számban ismertek.⁴⁹ A dunai átkelőhelyekhez vezető patak völgyekben szinte a Dunáig folyamatosan sorakoznak a honfoglalás és kora-Árpád-kori lelőhelyek, a szigetcsucson és az átkelőhelyek másik oldalán is nagyvonalakban követik az őskorban már kialakult, természetes, K-Ny-i irányú utvonalat.⁵⁰ Kétségtelen, ezek az átkelőhelyek voltak fővárosunk középkori településtörténetének legkorábbi periodusában a meghatározó tényezők. Az É-i, Megyeri rév neve fennmaradt Káposztásmegyer, ma már egészen elpusztult középkori falu nevében, a rév két oldalán kialakult településre csekély régészeti bizonyítékaink is vannak.⁵¹ A D-i, a Csepel szigetcsucsi átkelőhely jelentőségét a szigeten előkerült sírok, temetőrészletek tanúsítják. A Duna bal partján itt is meghatározható a kora-Árpád-kori falu, Gubacs helye, mint az É-i révnél Megyer, később Káposztásmegyer.⁵² A korai, dunai ikertelepülésekről, a rév két oldalán kialakult legkorábbi falvakról igen keveset tudunk, talán azért, mert ezek még nem voltak olyan állandó, tartósabb anyagokból emelt épületekből álló szálláshelyek, amelyek a felületes régészeti megfigyelésekből ismertté válhattak volna. Az átkelőhelyek közeléből előkerült sírleletek a közelben élő, letelepedett életmódu lakosságról tanuskodnak. Az ittélők legfontosabb tevékenységei a Dunához kapcsolódtak, a fő foglalkozási ágak a halászat, hajózás és a folyami átkelésekben való részvétel lehettek.

Ma még nem lehet régészeti leletekkel meghatározni azt a folyamatot, amely e legkorábbi révek háttérbeszorulásához vezetett az újabb átkelőhelyek kialakításával és fejlődésével, amelynek eredményeképpen az Árpád-kor első századában kialakulhattak a korai városok. Ez a folyamat a X. sz. utolsó harmadában vette kezdetét, amikor az S-végű hajkarikás sírokból álló temetők legkorábbi részletei keletkeztek.⁵³ A népesség számának nagy mértékben való növekedése eredményezte az újabb települések kialakulását, a Duna mentén elsősorban az átkelésre alkalmas helyeken, és az árvízveszélyes, mocsaras partvidék biztonságosabb, magasabb részein. Rövidesen kialakultak az Óbudánál, a Margithidnél és a Pestnél lévő révek, amelyek már a kora-Árpád-korban is egyre nagyobb haszonnal működtek.⁵⁴

Pest város legkorábbi, okleveles adatai is legnagyobb részben a város kereskedelmi életével kapcsolatosak. A jelentős jövedelmet nyújtó vámok, a rév és a vásár vámja felett az Árpád-korban a király rendelkezett. Ugyancsak a király rendelkezett a dunai hajózás és a dunai halászat kizárólagos jogának biztosítása felett is. Ezeket több más jövedelemmel együtt II. Géza az óbudai káptalannak adományozta 1148-ban.⁵⁵ A XI. sz. -i, vagy a századra utaló történeti adatok másik csoportja a pesti Boldogasszony plébániához kapcsolódik. A mai belvárosi templom őse már 1046-ban királyi kápolna volt, közelében lehetett a királyi udvarhely. Kiváltságos helyzetét az egész középkor folyamán megtartotta.⁵⁶ Mindezek alapján nyilvánvaló, hogy Pest területén a XI. sz. -ban jelentős település volt. A város e századbéli épületei közül a Boldogasszony plébániatemplom és a körülötte elhelyezkedő római tábor maradványainak a helyét ismerjük. Ezen a környéken volt az a legkorábbi település-mag, amely a későbbi századokban a középkori város központjává alakult. Nem messze, É-i irányban volt a pesti rév is, a budai oldali ikertelepüléssel, ezt Kispestnek, később a XIII. sz. -ban, Kelenföldnek hívták.⁵⁷

A város központjában omladozó római tábornak a történeti kutatás egyértelműen azonosította azzal az Anonymus által említett várral, amelyet Taksony fejedelem az izmaelitáknak, - máshol szaracénok, böszörmények, - adományozott.⁵⁸ Az ajándékozás valószínűleg megtörtént, csak az a kérdés, hogy hol állott és milyen volt ez a vár. A római castrum böszörmények általi használatbavételének régészeti bizonyítékait a területen lefolytatott nagyszabású ásatásokból eddig még nem találtuk meg. Meg kell jegyeznünk, hogy a kora-Árpád-kori épületmaradványok is hiányoznak a területen. Így a konkrét topográfiai adatok hiányában szinte lehetetlen a város korai képét megrajzolni, csupán egyetlen mód kínálkozik a rekonstrukcióra, a város közvetlenül 1241 előtti állapotából való visszakövetkeztetés.

Az elbeszélő történeti források közül Spalatoi Tamás munkájában esik szó először Pest megerősítéséről. A pesti polgárok a közeledő tatárok ellen sáncokat emeltek és árkot ástak a város védelmére.⁵⁹ A korai, I. sz. városfal semmikép sem lehet e munkálatok eredménye. A városfal ekkor már állt, 1241-ben a falak megerősítéséről volt szó. Pestet a tatárok az ostrom 3. napján foglalták el és égették fel, tehát a városfalak nem voltak olyan erősek, mint a tatártámadást kiálló Székesfehérvár, Esztergom, stb. falai.⁶⁰

A pesti városfal a tatárdulás ellenére is jelentős magyarországi várostörténeti emlék. Egy tudatos városszervezési tevékenység eredménye, amely azt a célt szolgálta, hogy a város határainak rendezésével a rohamosan fejlődő város szervezeti felépítését, jogi helyzetét is szabályozzák. Ez az időszak a XII. sz. végén, vagy a századfordulón kezdődött, aminek eredményeképpen a XIII. sz. első harmadában a város fala már készen állott, vagy nagyon közel állt a befejezéshez. Ennek régészeti bizonyítékai a városfalon kívül nemigen vannak, inkább más, történeti forrásokból ismert események bizonyítják. A tatárjárás alatt elvesztett a város korábbi szabadságlevele, ezért a király, IV. Béla 1244-ben újra kiadta azt. A fejlett városi életre mutató privilégiumok közötti szabad biróválasztási jog a városi tanács működését is feltételezi, a testület működéséhez kapcsolható a városi pecsét használat is. A XIII. sz. végén faragott Buda-pesti pecsét a századeleji pesti előkép hátoldalának II. Endre-kori címerét tünteti fel.⁶¹

A fallal övezett terület határainak kijelölését a város belső területeinek rendezése is követte, a kezdeti, természetes utvonalak, amelyek É-D-i és K-Ny-i irányban haladtak a városalaprajz végleges tengelyeivé váltak. Az É-D-i utvonala a Dunával párhuzamosan futott, a Váci utca Ny-i harmadában, a K-Ny-i utvonala pedig a Kossuth Lajos utca D-i harmadában. Az utvonalak metszéspontjának ÉNy-i oldalán helyezkedett el a római tábor, ezért feltételezzük, hogy nem voltak a táborból kivezető, jól megépített utak. A korai városfalon egyetlen helyen, a Városháza utca 1-3. sz. előtti szakaszán figyeltük meg torony részletét, topográfiai helyzetét tekintve, kaputoronynak határoztuk meg. A torony fala ugyanolyan széles volt, mint a városfal, a torony pincéjének dongaboltozat indítása az Árpád-kori járószint meghatározását segítette. A többi kapu helye ismeretlen, bár a Cukor utcában, a városfal DK-i sarkában voltak bizonyos falcsutkák, amelyek talán kaputorony maradványai lehettek. Feltétlenül voltak kapuk a főutvonalak végénél, az É-D-i úton, a Váci utcában, a Régi posta utca közelében, és a D-i oldalon a Váci utca 47. sz. táján. A várost Ny-ról a Duna határolta, eddig semmi adat sincs a fal Duna-parti szakaszára. A városfalat árok övezte, a Ferenciek terén az 1817-es udvarszíntől 7,5 m mélységet is elérte. Az itteni fagerendák és vesszősövények maradványaihoz hasonlókat máshol nem sikerült megfigyelnünk.⁶² A Városháza utca egész hosszában feltárással került a fal belső oldala, a vizsgált, 6-7 m-es sávban seholsem találtunk koraközépkori hozzáépítést. Későközépkori toldást is csak egyetlen helyen a Városháza utca 9 előtt találtunk.

A fallal körülvett terület határai kijelölésének szempontjait nem ismerjük, valószínűleg az lehetett a cél, hogy a zártabb szerkezetű településmagokat fogják egységbe s ez a középkori város tervszerű kiépítése első lépcsőfokának tekinthető. Ebbe a koncepcióba tartozott a ferences kolostor és templom felépítése a városfalnál a kapu közelében. A pesti K-Ny-i főutvonala menti épületegyüttes alaprajzát nem ismerjük, a mai ferences templom Ny-i és É-i oldalán előkerült alapfalak későbbi középkori periodusból is származhatnak. Ezek az első régészeti adatok a középkori templomból. A Városháza utcában lévő XIII. sz. -i városkapu és a jelenlegi templom közötti terület beépítettségét sem ismerjük, a leletmentések során csak a mai templom Ny-i oldala előtti teret kutathattuk. A régészeti metszetek tanúsága szerint ez a tér az egész középkor folyamán szabadon állt, kövezett burkolata sohasem volt. Így a legkorábbi kolostorépületet a mai templom mindkét oldalára elhelyezhetjük.⁶³

A XIII. sz. első negyedében felépült a város másik koldulórendi kolostora is, a Szent Antalról elnevezett domonkos kolostor és templom. A masszív, erős falakkal körülvett, nagykiterjedésű épületegyüttes nem képzelhető el, a viszonylag kis alaprajzu városban, a város közelében, a város falon kívül kell keresnünk.⁶⁴ Nem lehet egyszerűen csak a véletlennel magyarázni, hogy a mai szerb templom környékén szinte minden nagyobb földmunka során kerülnek elő kisebb régészeti leletek. Az igaz, hogy az eddig legjelentősebbnek látszó

falrészletek tervszerű kutatás nélkül megsemmisültek a múlt században. A telektömb Váci utcai szárnyán az új Városháza építése előtt Rómer Flóris az akkor lebontott serfőző ház falai között azoktól szélesebb, jelentősebb falrészleteket figyelt meg, közöttük csontvázakkal. Próbaásatás hitelesítette a szerb templom szentélyének középkori falrészleteit.⁶⁵

A XIII. sz. első felében épített falrészletek a belvárosi templom környékén a Március 15 téren is előkerültek. A templom román stílusú részletei a jelenlegi falban jól láthatóak, a románkori lábazat szépen faragott köveit több más darabbal együtt a kriptában lévő gótikus pilléreken, alapfalakban vizsgálhatjuk.⁶⁶ A templom építéstörténeti kérdései helyett fontosabbnak tartjuk, hogy az itt kialakult városközpont emlékeit bemutassuk, annál is inkább, mert a római tábor DK-i sarkában elhelyezkedő Árpád-kori román stílusú templom alaprajzát sem ismerjük. A kriptában lévő, körívvel záródó falrészlet nem rendelkezik ép középkori falsíkokkal, a látható felületeken nem lehet megállapítani a középkori szinteket sem. Ez nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy római kori falrészlet az Árpád-kori templom része volt, azonban egyenlőre hiányoznak azok a régészeti adatok, amelyek a gótikus pillérben látszó lábazati kövek helyének azonosítását lehetővé tennék, bizonyítanák a kriptában lévő falak egy részének Árpád-kori eredetét. Az sem derült eddig ki, hogy milyen mértékben használták fel a római tábor itteni épületét a koraközépkorban, a szintek közül csak a római terasz padlót ismerjük.⁶⁷ Más helyen, közvetlenül a templom szomszédságában, a középkori szentély D-i oldalán, több adatunk van. A római tábor D-i falán lévő, romos, DK-i saroktoronyt a XIII. sz. -ban még jobban lebontották, az így elegyengetett területre építették azt az épületet, amelynek Ny-i falrészlete a küszöb felállítására került. Ez a szint megegyezett a más területeken lévő égési rétegekkel, természetesen figyelembe kell venni a szintviszonyok vizsgálatánál a Duna-parti sáv fokozatos süllyedését a folyó felé. A D-i táborfalon Ny felé haladva, ugyancsak a táborfal középkori bontását figyelhetjük meg, amikor az előbbi XIII. sz. -i épülethez tartozó kerítő falat építették. A táborfal kapcsolódó szakaszai természetesen uton pusztultak el, a patkóalaku toronynál figyelhetők meg ismét középkori rendezés nyomai, a belvárosi templom XV. sz. -i, Mátyás-kori oldalhajója és gótikus előcsarnoka építésével összefüggésben. A D-i táborfal további szakaszait sem használták, mert a tábor, többi, belső épületeivel együtt nagy mértékben elpusztult.⁶⁸

Az Árpád-kori városból a plébániatemplom környékét ismerjük a legjobban. Az kétségtelen, hogy a templom a városközpont része volt, de mivel maga a városközpont képe is csak nagy vonalakban körvonalazható, eléggé bizonytalan a belvárosi templom őskének meghatározó szerepe a városközpont kialakulásában. Jelenleg úgy tűnik, hogy a városmag központi helye a templom D-i oldalán volt, az egymásra merőleges főutvonalak kereszteződése által létrejött tér formájában. Az így kialakult közlekedési csomópont mellé alapították a királyi kápolnát, rövidesen nagyobb épületcsoportokkal vették körül a teret. 1974-ben a belvárosi templom Ny-i homlokzata előtt kiásott nagy árokban egy kora-Árpád-kori alapokon álló épületgyüttes részlete bontakozott ki. A római táborfalat ezen a szakaszon sem használták fel, a külső, déli oldalán álló, középkori fal építése idején még jobban lebontották. A területen álló középkori épület K-Ny-i irányban haladó falai között egy különösen nagyméretű, többször megújított kemence helyezkedett el. A rétegeiből származó leletek építésének idejét jóval a tatárjárás előtti időre határozták meg, mert a jellegzetes XIII. sz-i cserepek a kemence legutolsó átépítéséből valók.⁶⁹ A régészeti metszet tanúsága szerint a környező falakat többször átépítették, ez azt bizonyítja, hogy a területen álló, kemencét tartalmazó épületgyüttes az egész középkor folyamán fennállott. A kemencét a tatárjárás után nem használták, falait összerombolták és későbbi középkori leleteket tartalmazó töltéssel elplanírozták.⁷⁰ Hasonlóan csak körvonalazni lehet egy másik számottevő épületgyüttes helyét a koraközépkori tér D-i oldalán. Az irodalomban a Duna utcai Szent Mihály temetőkápolna néven ismert épület falai közötti kisebb régészeti kutatás eredményei megcáfolták a kápolnaszerű alaprajzi elrendeződés középkori eredetét, s világosan kimutatták, hogy a kápolna feltételezett hajója egy négyzetes, 2,5 x 2,5 m belső terű torony földszinti helyisége. Bár az ásatás idején későgótikus belsővel rendelkezett, a torony külső oldalán kapott metszetből látható a toronyhoz kapcsolódó XIII. sz. -i járószint is. A két oldalán szabadon álló torony és a hozzácsatlakozó épületgyüttes a belvárosi templomtól DNy-ra helyezkedik el, rendeltetését adatok hiányában nem ismerjük.⁷¹ A centrum É-i felében álló templom a történeti forrásokban királyi kápolnaként szerepel, ezért szembevetendő a körülötte kialakult temető és a temető szegényes volta. A legkorábbi sírok a mai templomtól 30-40

méter távolságban, ÉNy-i irányban kerültek elő. A felszíntől számított 315 cm mélységből ásták a sirokat közvetlenül a római rétegekbe. A keletelt sirok sűrűn sorakoztak egymás mellett, a legtöbb esetben kövekkel rakták körül a sirokat, gyakran felhasználták erre a célra a római peremestéglák töredékeit is. A sirokban csak kevés S-végű hajkarikát találtak, ezeken kívül csak egy XII. sz. -i érmet egy férfi csontváz kezénél és egy bronztűt egy női sirban.⁷² Kövel körülrakott Árpád-kori sirok 1970-ben az É-i táborfal közelében is előkerültek, de ezek bolygatottak és melléklet nélküliek voltak. Az Árpád-kori temető pontos kiterjedése nem ismert, de megfigyeléseink szerint csak a mai belvárosi templomtól távolabb, a templom É-i oldalán lehetett. A templom Ny-i és D-i oldalán nem találtunk egyetlen sirt sem, későbbi középkori, XV. -XVI. sz. -i sir is csak kevés került elő a templom közvetlen közelében a déli oldalon.⁷³ A templomtól É-ra lévő sirok kora megegyezett a Károlyi kertben feltárt sirok korával, a két temető között az a különbség, hogy a Károlyi kertben viszonylag gazdag mellékletű sirok voltak.⁷⁴ A város e két korai temetőrészlete nem sok adatot szolgáltatott, mindenesetre bizonyítják, hogy a város központi részében a XI. -XII. sz. -ban magyarok éltek. Mind a két temető megszűnt a későbbiek folyamán, a Március 15 téri sirok jórészt a későbbi középkori építkezésekkel fel is dulták.⁷⁵

A fenti adatok ismeretében nehezen képzelhető el a castrum területén a bőszőrmények XI. -XII. sz. -i vára, DK-i sarkánál a pesti plébániatemplommal, É-ÉNy-i felén a hazánkban jellemző magyar, keresztény temetővel. A XI. -XII. sz. -i sirok nivóján a plébániatemplom és a sirok között egy agyagbarakott falu épület sarka is előkerült, talán ezt tekinthetjük a legkorábbi épületrészletnek. Amennyiben a castrum falai a koraközépkorban jelentőséggel bírtak, azt ma már csak a Ny-i szárnyán lehetne megállapítani. A tábor K-i része ha máskor nem, a legújabbkori építkezésekkel elpusztult, az É-i rész keleti kétharmada romos volt a középkorban, a déli táborfal a rajta lévő tornyokkal szintén természetes uton pusztult el az Árpád-korra. Csak a középkor második felében került sor a római maradványok felhasználására a XIV. -XV. sz. -ban, amikor a templomtól ÉNy-ra eső szabad területek beépítésére is sor került.

Az Árpád-kori város többi forgalmi csomópontja közül a ferences templom előtti térre van még régészeti adatunk. Itt lehetett a város állatvásártere, vagy valamilyen más piaca.⁷⁶ A városfal ÉK-i és DK-i sarkában, a Városháza utca 9-11 előtt és a Cukor utca Irányi utca sarok környékén nagyobb kiterjedésű kövezett felület részletét figyeltük meg. A Cukor utca környékén talán a városkapu közelében lévő piactérből való a kövezés, a Városháza utcai kőburkolat rendeltetése ismeretlen.

A fallal körülvett térségből alig van több régészeti adatunk, 1-2 kerámiaedény került elő a Molnár, a Curia, Veres Pálné utcából, a jelentősebb leletek a városfalon kívüli területről származnak.⁷⁷ A Vármegyeház utcai és a Bástya utcai edények XIII. századiak, jellegzetes magyar és ausztriai kerámiák.⁷⁸ A régészeti adatok eléggé hiányosak, de elegendők ahhoz, hogy a városfal külső oldalán a várossal szoros kapcsolatban álló falvakat, később külvárosokat, jelöljék. A hatvani kapunál és a Magyar u. 48-50. sz. telken megfigyelt Árpád-kori szintek, feltárt leletek a főutvonalak mentén elhelyezkedő utmenti házakhoz kapcsolódtak.

PEST A KÉSŐKÖZÉPKORBAN

A tatárjárás alatt elpusztult város lassan épült újjá, s újjáépülése után sem nyerte vissza Árpád-kori jelentőségét. A budai Várhegyre felköltöztetett pestiek nem nagyon törődtek a romos várossal, hiszen elsősorban új lakhelyük felépítésével voltak elfoglalva. A pesti újjáépítés nyilvánvalóan azokon a helyeken kezdődött el, ahol a legkorábbi településcentrumok is kialakultak, a piacterek, vásárhelyek és a révhely környékén. Ezután csak fokozatosan, lassabb tempóban került sor a gótikus város végleges kiépítésére. A XIV. sz. -i rendezés nyomát egyelőre csak a plébániatemplom környékén találtuk meg, bár az 1930-as években előkerült Nagy Lajos címeres kályhacsempével datált leletek későbbi tereprendezés alkalmazásával is földbekerülhettek, minden esetre ez a leletegyüttes a közelben lévő királyi házból való. A belvárosi templom körül mind állnak az Árpád-korban keletkezett épületek, a Ny-i kemencés épületegyüttest is átépítették, rendbehozták a templom szentélye D-i oldalán lévő házat, valamint a Szent Mihály kápolna néven ismert tornyos épületegyüttest is. Beépítették

a templom É-i oldalán lévő szabad térséget, a római tábor É-i falához épített házak pincefeltöltését 1970-ben megtaláltuk. Az É-i táborfal Ny-i patkóalakú tornyának kitörőkapuját is ebben az időben falazták szűkebbre, a bejárat keretkövének analógiái a gótikus épületekben lelhetők fel.⁷⁹ A római tábor É-i részén ez időtájt rendeződtek a középkori telekviszonyok. Az ásatási leletek alapján úgy tűnik, hogy a római táborfal komoly határvonalat jelentett, mert mindkét oldalán egymástól független, nagyobb épületesoporthoz tartozó melléképületekre utaló jelenségek voltak. Gondoljunk itt a táborfal külső oldalán lévő, 1970-ben feltárt I. sz. gödör leleteire, vagy a táborfal belső oldalán huzódó épülettörmelékű feltöltésre. Ha nem is beszélhetünk ekkor még konkrét formájú telekhatárkijelölésről, az kétségtelen, hogy a XIV. sz. -ban úgy alakult ki az itteni épületek alaprajza, hogy a táborfalra emelt falak a későközépkorban telekhatárokká váltak.

A XIV. -XV. sz. fordulóján a plébániatemplom körüli házak alkották továbbra is a város centrumát. A ferences és domonkos kolostor újjáépítése után ebben az időben elkezdték építeni a város többi templomát és középületét is. A XV. sz. második felének nagyszabású városépítkezéseiről valamivel többet tudunk. A plébániatemplom bővítésével együtt nagyobb átalakítások történhettek a környező épületekben is, elsősorban a királyi házban. Ezzel magyarázható a Zsigmond cimerez csempékből álló kályha, vagy kályhák lebontása és a csempék szemétrekerülése.⁸⁰ A régészeti metszetekben előkerült falak legnagyobb részét alapfalak, a legtöbb már jóval korábban megépült, ily módon a térség átépítése nem az alaprajz változását jelentette, hanem az épületek felsőbb szintjeinek átalakítását. A templom körüli paloták egyike lehetett a középkori városháza. Helye bizonytalan, állhatott a templom D-i oldalán is, ebben az esetben falai követték a Váci utca vonalát, de valószínűleg máshol kell keresnünk. A pesti újkori városháza Váci utcába nyúló K-i traktusa ugyanis nem tartalmazott középkori részleteket.⁸¹ A belvárosi templom K-i oldalán lévő falak abból az épületegyüttesből származnak inkább, amelynek Ny-i része 1944-ben került elő. Ezekről a XIII. sz. -ban épült falakról bebizonyosodott, hogy Mátyás idejében, a XV. sz. második felében változatlanul álltak.⁸²

A XV. sz. közepén, vagy a század második felében újra szükségessé vált a város határainak rendezése. Ekkor még ismerték a korábbi fal irányát, talán látható részletek is megmaradtak. Az új falak irányát a korábbiéval párhuzamosan jelölték ki, figyelembe véve a régi falak külső oldalán kialakult városrészek határait is. A későközépkori városkapuk a Hatvani és a Kecskeméti kapu, külső oldalán már nem találtunk középkori emlékeket, egyelőre csak a Váci kaputól jóval É-ra, a József nádor tér D-i felében sikerült középkori réteget találnunk. A városkapu irányában egyenletes beépítettség nyomai látszanak, a XIII. századtól a középkor végéig. Természetesen voltak a városfalhoz csatolt újabb területeken beépítetlen részek is, a legnagyobb lehetett a Fővárosi Tanács környékén. A XVIII. sz. -ban az Invalidus ház építését nagyméretű terepfeltöltés előzte meg, a térség Martinelli tér felé eső területe lehetett a mocsaras, városrész magasabb fekvésű része. A vizes terület ÉK-i határán huzódó városfal közelében állt a Szent Miklós-ispotály és -templom, falrészletei a Városi Tanács ÉNy-i sarkánál bukkantak elő.⁸³

A későközépkori város É-i felében a kisebb házak alapfalai közül kiemelkednek a Régiposta utca - Váci utca sarkán lévő torony 4,1 méteres falai. A 17,6 m belső átmérőjű torony elbontott falának tetejét ugyanaz a réteg fedte, mint a korai városfalat a Városháza utcában. A torony alaprajza bizonytalan, köréje helyezük az 1467-ben említett Bécs várát.⁸⁴ A környező épületeket nem ismerjük, az biztos, hogy a közelben huzódott a korai városfal É-i szakasza, de hogy ez a torony a városfalon kívül, vagy belül állt-e, nem tudjuk. A XV. sz. végén lebontásra került, a váci városkapu építése idején már nem állt. A Váci kapu helyén, sem közvetlen közelében nem találtunk korábbi építkezésre utaló jelenségeket, ezért a város életében végig jelentős szerepet játszó Bécs, Ujbécs falukat inkább a Váci utca - Régiposta utca sarok környékén, esetleg közvetlenül a Duna partján, vagy a József nádor téren kereshetjük. A korai városfal Duna parti végénél lévő É-i torony közelében lehetett a révhely is, nem messze tőle a Hajósok utcájával.⁸⁵ A korai városfaltól É-ra eső dunaparti rondellát valószínűleg egyszerre építették a későközépkori városfallal, s ekkor alakították át rondellává a korai városfal É-i dunaparti tornyát is. Ezzel a két rondella közé helyezték a rév és kikötő biztosítását. A Váci kaputól D-i irányban vezető főútvonalon a Régiposta utca sarkán álló torony fennakadást okozhatott a közlekedésben, s az É-i városrész rendezése

során lebontották a korszerűtlen, feleslegessé vált tornyot. A dunaparti É-i rondella közelében előkerült a középkori alapokon álló XVIII. sz. -i hidfő részlete is. A középkori falak valószínűleg a XV. sz. -i hidfőből maradtak meg.⁸⁶

A városfal és a kapuk megépítésével véglegessé vált a középkori utcahálózat. Az É-D-i, a Váci utca Ny-i harmadában huzódó főutvonal és a Hatvani kaputól a plébániatemplom körüli főtérre vezető K-Ny-i főutvonal mellett a Kecskeméti kaputól a Kecskeméti utca D-i felében vezető utvonal a város 3. tengelyévé vált, a Károlyi utcán keresztül folytatódott a Petőfi Sándor utcában. A főutak mentén helyezkedtek el a gazdagabb pesti polgárok és földesurak kőházai, helyenként kiemelkedő kőfaragványokkal díszítve.⁸⁷ A későközépkori okleveles adatokból eléggé jól rekonstruálhatóak azok a helyek, ahol a legelőkelőbb házak állhattak, a Buza, vagy Széna piac, az a vásárhely, amelyik azonos lehet a törökkori Cirkulussal, a Ceglédi utca és a Nagy utca, csak az a baj, hogy ezeket a tereket, utcákat nem tudjuk bejelölni a városalaprészben.⁸⁸

A város épületei a török uralom alatt teljesen elpusztultak, ami megmaradt az pedig fokozatosan beépítésre és elbontásra került. Ma már a középkori város épületeinek alapfal részletei is egymás után semmisülnek meg a modern város egyre fokozottabb tempójú építkezései során. Pest legrégebb épületeiből csak a belvárosi templom és a későközépkori városfal egyes szakaszai maradtak fenn, szerény emlékei hazánk egyik legjelentősebb középkori városának.⁸⁹

(Ábrák: 76-92, képek: 297-310)

JEGYZETEK

1. Rómer F., A régi Pest. Pest 1873.
2. Nagy L., Pest város eredete. (Előzetes jelentés az eskütéri ásításokról.) TBM. III. 1934. 13-18. - Nagy L., Az Eskü-téri római erőd, Pest város őse. Bp. 1946. - Nagy T., Római Kőemlékek Transaquinum területéről. Bp. R. 15 (1950). 359-361.
3. Friedreich E., A budapesti piarista telek története. Bp. 1914.
4. Némethy L., A pesti főtemplom története. Bp. 1890. Lux K., A budapesti belvárosi plébániatemplom. TBM. II. 1933. 1-31. Geró L., A pesti belvárosi plébániatemplom. Bp. 1956. Bertalan V., A belvárosi plébániatemplom mellett folytatott ásítások 1944 nyarán. Bp. R. 14. 1945. 469-489.
5. A belvárosi régészeti kutatások legnagyobb részét Feuerné Tóth Rózsa végezte, kutatási eredményeit feldolgozásra a rendelkezésemre bocsátotta. Baráti szivességét itt köszönöm meg.
6. A későközépkori pesti városfal megmaradt részleteinek tudományos feldolgozása Csorba Cs., végezte el, tanulmánya e kötetben.
7. Jankovich M., Peth Várossának hajdani helyheztetése. Tudományos Gyűjtemény. 1817 X. 57-64.
8. Feuerné Tóth R., leletmentése. Bp. R. 20 (1963) 551.
9. A budai királyi palota legkorábbi várfalainak alsó részét is szabálytalan alaku márgás kövekből készítették, de a falsíkot itt is egyenes felületűvé alakították. Gerevich L., A budai vár feltárása. Bp. 1966. 29.
10. Schoen A., A pesti szervitateri Mária szobor. TBM. 3. 1934. 157-159.
11. Jankovich M., i. m. 59-61.
12. Jankovich a korai városfalból csak a Ferenciek terén figyelte meg a hozzá kapcsolható árkot, kőből épített falakat itt nem látott, de helyesen ítélte meg a falak irányát, a ferences templom közelében írta le a fal DNY-i irányba való fordulását, a többi részlettel nem foglalkozott. Jankovich M., 59-61.
13. A templom D-i hajófalának kutatását s később a Molnár utcai leletmentést Feuer Istvánné végezte. A Molnár utcai bécsi fazék ltsz.: 66. 491. 1.
14. Rómer F., 1973. 72. 6. kép. Bergh Károly csak a kápolna földszintjét mérte fel, elkészítette az alaprajzát és építészeti metszetét. Jó állapotban találta a boltozatot, felmérte és lerajzolta a bordaprofil is.
15. Az összefoglalás Feuer Istvánné régészeti dokumentációja alapján készült. BTM Adattár.
16. A csatornaárok mélyítése során a kemence jelentős részét megsemmisítették, csak az árok K-i oldalában kapott metszetet vizsgálhattuk. A kemence rendkívül nagyméretűnek tűnik, bár ez adódhat abból is, hogy a kapott metszet átlósan szeli át a kemencét. A kemence többszöri átépítését a vastag, faszenes rétegek tanúsítják, talán a legutolsó átépítés alkalmával készültek a sütőteret övező kőfalak és a tüzelőtér zárófala. A kemence padlóján római kori cserepeket és Árpád-kori edénytöredékeket találtunk. Legjelentősebb egy XIII. sz. -i fazék, töredékeinek elhelyezkedése szerint nem apró darabokra törve tapasztották be a padlóba, hanem egészben, hogy valamilyen különlegesebb ételt készíthessenek benne. (Ltsz.: 74. 245. 1) A többi töredéket egy csomóba, egymás mellé tapasztva a kemence szája közelében találtuk. A padlóra omlott, vörös paticsréteg a

kemence teteje, vagy belső tapasztása lehetett, közötté sok XIII. sz. -i edénytöredékkal. A jellegzetes leletgyűttesben egy különösen nagyméretű, redukált égetésű osztrák kancsó töredékei a jelentősebb darabok, a fültöredéken keresztalaku bécsi bélyeggel. (Ltsz.: 74.243.6) A pesti kemence rendeltetésének meghatározása elég nehéz. Amennyire áttekintésünk van a középkori falvak kemence fajtáiról, annyira egyedülálló a pesti kemence a városrégészeti anyagban. Méretét tekintve az Árpád-kori szabadban lévő kemencékhez hasonlítható, amelyek a lakosság mindennapi életéhez hozzátartozó sütőkemencék voltak, de alkalomadtán más célra is használták őket, főzésre, pörkölésre, szárításra, stb. Méri I., Árpád-kori szabadban lévő kemencék. Arch. Ért. 90(1963) 277. Természetesen ilyen kemencékre a városi lakosságnak is szüksége volt, esetleg a házakhoz hasonlóan kőből építették. Nagyobb gonddal végezték a tapasztások felújítását, mert a szűkebbre szabott és beépített középkori telkeken nem volt mód a kemencék helyének gyakori változtatására.

17. Kővel körülrakott Árpád-kori XI-XII. sz. -i sirok Óbudán is előkerültek a Bécsi ut 16. 882. hrsz. telken. Garády S., Budapest székesfőváros területén végzett középkori ásatások összefoglaló ismertetése. 1931-1941. Bp. R. 13 (1943) 234-239.
18. Friedreich E., i.m. 67-69.
19. A gödör aljáról származó nagyméretű fazék peremtöredéke a legkorábbinak látszó darab, a XIII. sz. első felére jellemző régészeti tárgy. (Ltsz.: 74.200.1) A jelentősebb edények XIV-XV. sz. -iak. A kiegészíthető darabok közül egy 24 cm magas, sárga kerámiából való, szalagfüles, gallérosszájperemű XIV. sz. -i fazék, (Ltsz.: 74.200.10) és két XIV. és XV. sz. -i osztrák fazék a jellegzetesebbek. A töredékek a korszakra jellemző cserepek, különösebb értékkel bíró darabok nélkül. A gödörben az egész pesti leletanyagban egyedülálló leletek is voltak, több üvegpalack töredékét sikerült összeszednünk. Egyetlen darabot lehet teljes egészében rekonstruálni, a többi töredék mind ebből a típusú palackból való. A palack alsó része hengeres, talpa kónikusan felmagasodik a belső oldalán. A palack hasán kettős gyűrű, ebből indul a nyak felé összeszűkülő felső rész, a nyak gyűrűs peremben fejeződik be. A palackok talpának átmérője 5,5 - 6,2 cm, vagy 2,5 - 3,3 cm, a szájátmérők 2,2 - 2,8 cm volt. (Ltsz.: 74.200.24.1 - 74.200.27.) Ez a palackforma több helyről előkerült Budapest területén, igen gyakori típus lehetett. A legkorábbi darabok a budai Várnegyedben és a budai királyi palotában voltak. H. Gyürky K., Glasfunde aus dem 13-14. Jahrhundert. Acta Arch. Hung. 23 (1971) 217-219.
20. A gödörben a magyarországi későközépkori kerámiaművesség fontos leletgyűttese volt. A kereskedelmi lerakat edényeinek keletkezési korát a gödörben található, különösen gazdag díszítésű talpastálak határozták meg, legkésőbb a XVI. sz. végére. - Gerő Győző szíves szóbeli közlése. - A vörös kerámiából készült tálak belső oldalán színes virágminta van, az egyszínű tálak és tálkák között is van néhány ritkábban előforduló típus. Az egymásba rakott talpastálak mellett sok, vékonyfalú, sárgászöld kerámiából készült, megközelítőleg azonos méretű fazék volt, külső oldalukat sárgászöld engobe, belső részüket világosabb és sötétebb sárga mázzal borították. Az alacsony szájperemek belső oldalát lekerekítették, külső oldalát többszörösen tagolták, vagy csipkézték. A kiöntésre huzott peremből indul a fazekak kis szalagfüle, amely az edény vállán fejeződik be. Néhány vörös kerámiából készült fedőt is rekonstruálhattunk. A kónikus testű, fogógombos fedőket jól iszapolt agyagból készítették, a perem belső oldalát egyszerűen tagolták. A fedők egyrésze a fazekakra illett, de voltak ezektől nagyobb és kisebb darabok is. A fedők anyagához hasonló kerámiából készült a magas korszak legnagyobb része. Az azonos típusba tartozó, 33-35 cm magas edényeket sárga agyagból, mindkét oldalán vörösre égett agyagból és külső oldalán sárgavörös, belső oldalán sötétszürkére égett agyagból készítették. A korszak száját a nyersanyagtól függetlenül kétféleképpen képezték ki, az egyik típusba tartoznak azok a szélesebb száju korszakok, amelyeknek a peremét hármaskarélyura nyomták össze, a másikba az egészen összeszűkített száju, magas, vékony nyakú korszakok sorolhatók. Mindkét korszakfajta széles, szalagfülű volt, amely az edény nyakán a perem alatt indult, s a korszak vállán fejeződött be. A jóval kisebb korszakok, amelyek formára és szájperem kiképzésre a nagyobb korszakok 2. csoportjába tartoznak, egészen más anyagból készültek. Finoman iszapolt, finoman korongolt fehér kerámiák, belső oldalukat sötétzöld máz borította, a korszak száját, fülét, helyen-

ként a nyakát is beborította a máz. Ebbe a kerámiacsoportba tartozik egy világoszöld mázzal borított tálka is, szintén finoman iszapolt fehér kerámia. A leletegyüttes leg-egyszerűbb technikával készített darabjai a bosnyák edények. Néhány gömbtestű fazekat, 3-4 nagyméretű sütőtálat s azok fedőtöredékeit találtuk meg. A gödör felső részében néhány, lapos, vörös kályhaszem is volt, egy kormos, füstelvezető csővel. Ezek nem tartoztak a későközépkori leletegyütteshez. (Ltsz.: 74.201.1-41.)

21. A rétegekből előkerült cserepek a korszak jellegzetes magyar és osztrák kerámiatöredékei, ltsz.: 74.238.1 - 74.240.4.
22. Feuer Istvánné régészeti dokumentációja. BTM Adattár.
23. 1688-ban a mai Cukor utca Irányi utca sarkán nem állt ép ház, a telektömbök Veress Pálné utcai részén álltak a kőházak. 1696-ra felépült az Irányi utca - Károlyi utca K-i sarokháza, de a szembenlévő saroktelek továbbra is üresen állt, valószínűleg romos volt. Nagy L., Pest város XVII. század végi topográfiájának forrásai. TBM.XIV (1961) 164. Térkép. A XVIII. sz. végén a Balla-féle térképen, amely 1784-1789 között készült, már jól kivehető ezen a sarkon az az épület, amelynek DK-i sarkát megtaláltuk. A térkép a Fővárosi Levéltár Térképtárában van. A XVII. sz. végére egészen romossá vált középkori épület alapfalait felhasználták az újkori építkezés idején, így az egész középkor folyamán jelentős épület továbbra is az Irányi utcai házhomlokzatok irányát szabta meg. A középkori alapfalak mellett megtaláltuk a korai városfalhoz kapcsolódó utca, vagy tér kőburkolatának részletét is.
24. A Felszabadulás tér XVII. század végi legjelentősebb épülete a ferences templommal szemben álló nagy kőház, a későbbi kuria épületének elődje volt. A Károlyi utca uttes-tének középvonala és a jelenlegi házhomlokzat között igen sok falrészletet találtunk, sajnos a leletmentésekből, amelyek a keskeny közműárkokban lévő falcsutkák felméré-sére korlátozódtak, nem tudtuk pontosan meghatározni az összetartozó falakat. Az ut-test alá legjobban benyuló kváderfalrészletek jelentős középkori épületből maradtak meg, amely valamilyen formában a törökkorban sem pusztult el, a falai között rendez-ték be a bajor katonák élelmiszer raktárát. Nagy Lajos, 1961. Térkép. Nagy Lajos: Budapest története 1686-1790. Budapest Története III. Bp. 1975. 51. Ez az épület azo-nos lehetett azzal a törökkori nagyobb épülettel, ami a város közepén állott és katonai raktárként használtak, a ferences templommal és rendházzal szembenállott. Fekete L., - Nagy L., Budapest története a török korban. Budapest története II. Bp. 1973.360.
25. Jankovich M., 1817. 59-60.
26. 1688-ban a mai Kristóf tér É-i részén vályog és faházak álltak, a tér D-i részén pedig kőházak. 1696-ban már az É-i oldal vályogházai közé épült fel az emeletes Fehér hajó fogadó, amely a XVIII. sz. végén is a környék kisebb házai között a legnagyobb épület volt. Balla térkép, Nagy L., 1961. Térkép. A régészeti leletek, a kőfalak nem monda-nak ellene a XVIII. század végi, szegényes városi házak létezésének, mert az itt állott középkori házak a későközépkori városfal építése idején elpusztultak. A Kristóf tér, Martinelli tér középkori utcahálózata és telekkebeosztása is a városfal megépítése után alakult ki véglegesen, azonban nagyobb, jelentősebb középkori épület már nem épült ide. A törökök kiűzése után alig volt a környéken kőház, amelynek alapján a telekkönyvi összeírásokat végezték. Nagy L., 1975. 50-53.
27. A későközépkori városfaltól É-ra lévő dunaparti sáv a középkorban jelentőséggel bíró terület volt. Ide helyezhető a Bertrandon de la Brocquiere által 1433-ban leírt torony, amelyet szerinte Zsigmond király kezdett el, a Duna zárólánc készítése idején. Szamota I., Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten. Bp. 1891. 93-95. A XVIII. sz.-i hidfő középkori elődjét az 1967-es leletmentés során előkerült közép-kori cserepek tanúsítják. (Ltsz.: 69.266.1-5.) Egy 1788-ban készített rajz pontosan ábrázolja a hidfőt, a közelében lévő hajóhídi rondellát és a környező épületeket. Kovács L., A régipesti Vigadó építésének előzményei. TBM.III (1934) 12. kép.
28. Az erre a környékre helyezhető Szent Miklós-ispotály és templom fontos helyrajzi együttes volt, amelyről utcát is elneveztek. Kubinyi A., Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig. (1541-ig) Budapest Története II. Bp. 1973. 13. Az épület-

együttes semmiképpen sem állhatott a Szervita templom és rendház helyén, mert a telektömbön a legújabb építkezések során csak jelentéktelen falrészletek kerültek elő, ugyanilyen falcsutkák voltak a Martinelli tér É-i és K-i részén is. (1968-1970) A környéken ezáltal csak a Városi Tanács területén kell keresnünk a pesti Nagy dzsámít is a mellette működő iskolával együtt. Fekete L., - Nagy L., i. m. 1973. 359. 195. kép. A Bárczy István utcában az utca É-i felében 1688-ban a telektömb mindkét sarkán összeírható kőház állt, 1696-ban már nem azonosíthatóak ezek az épületek. A két évszám közötti időszakban megváltoztak a tulajdonviszonyok, és nem voltak a XVII. sz. legvégén ezen a részen jelentősebb épületek. 100 évvel későbbi Balla térkép tünteti fel a telektömb beosztását és feltünteti az időközben felépített nagyobb házak alaprajzát. Nagy L., i. m. 1961. Térkép.

29. A rondelláról és közvetlen környékéről elég pontos felmérés készült 1788-ban, közvetlenül a lebontása előtti időszakban. A rondella lebontására azért került sor, mert akadályozta a városfalon kívül fekvő területek felől az állatok felhajtását a hidra. Az állatokat eddig a városon keresztül hajtották a hidra s ez akadályozta a városi közlekedést, a városi életet. A rondella részleteit tárta fel Garády Sándor. Garády S., Jelentés az 1936-1942. évben végzett ásatásokról. Bp. R. 13 (1943) 415. Kovács L., i. m. 73. 12. kép. A rondella lebontásának története: Rokken F., A hajdani Angol-királynő szálloda és az első dunaparti sétány. TBM, I (1932) 112-116.
30. Rómer F., 1873. 156.
31. A Balla féle térképen a 3 félrondella közül már csak a középső látszik, a Deák téri evangélikus templom környékét ábrázoló XVIII. századi rajzokon is csak ez áll. Fővárosi Levéltár P. B. 3. és P. B. 68. sz. iratok. A Deák tér melletti Uj kapu helyén lévő félrondellát 1786-ban bontották le, a Hatvani kapu közelében lévőről nincsenek adataink. Gárdonyi A., A pesti városfal. Historia II. 4-5. (1929) 4.
32. F. Tóth Rózsa leletmentése. Arch. Ért. 87(1960)243.
33. Rómer F., 1873. 77.
34. F. Tóth Rózsa kutatása. BTM Adattár.
35. F. Tóth R., A régi pesti városfal, a Hatvani kapu és rondellája. Budapest IV(1966)4. 20-22.
36. A Bp. V. Múzeum körut 3-5. és 9-11. sz. telkeken álló városfalszakasz kutatását F. Tóth Rózsa végezte el. BTM Adattár. A XVIII. századból 1786-ig a Hatvani kaputól a Kecskeméti kapu felé húzódó 80 ölnyi területen a városi lövölde volt, amelyet az Országúttól (mai Múzeum körut) deszkakerítés választott el. A lövöldét 1786-ban telepítették át a városfal D-i oldala mellé, a mai Királyi Pál utca környékére. Ekkor a Hatvani kapu melletti 80 ölnyi telket házhelyekre osztották, 1788-ban már mindegyiknek volt gazdája. Az ideépült első házak a városfal melletti részeket szabadon hagyták, Balla térkép, a későbbiekben került sor a telkek teljes beépítésére. Gárdonyi A., i. m. 1929. 3.
37. A pesti városfal műemlékegyüttes első összefoglaló ismertetése: Zakariás G. S., Budapest. Bp. 1961. 107-108. A városfalon látható műformákat Bergh Károly mérte fel és írta le a múlt században. - A pestvárosi régi fal utolsó maradványai. Arch. Ért. r. f. III(1870) 46-49.
38. F. Tóth R., kutatása, BTM Adattár.
39. A városfal Hatvani és Kecskeméti utca közti szakaszán a Balla térkép feltünteti a két félrondellát, mindkettőt szabályos félköralakban. A Ferenczy István u. környékén lévő 1794-ben bontották le, akkor már Cukor kapu néven szerepelt a tanácsülési jegyzőkönyvekben. Gárdonyi A., i. m. 1929. 4.
40. A Múzeum körut 27-29. sz. telken lévő rondella szögletes rajza a Fővárosi Levéltár iratán, P/B 37. sz.
41. F. Tóth R., kutatása, BTM Adattár.

42. A városfalkutatás során az ép középkori falsíkokon mindenütt feltárásra kerültek az uj-kori építkezések nyomai is. Ezek közül a legkorábbiak a városfal pusztításának emlékei. A városfal belső oldalát általában lefaragták a pártázat belső síkjáig, ilyen módon értékes építőanyagot nyerve az újabb építkezésekhez. A lefaragott részeken előkerültek a gerendalyukak is, a tetőszerkezetekhez tartozó egyéb faragásokkal elsősorban kéménylyukakkal. A városfal belső oldalához épített mély pincékkel nem csak a falakat rongálták meg, hanem elpusztították a szinteket, régészeti rétegeket is. A városfal külső oldala jobb állapotban maradt meg, általában a pártázatot bontották le, a gerendalyukakat, kéményeket a középkori falsíkba faragták be.

43. A kaputornyot a török kiűzése után kijavították, illetve átalakították, feltehetően még a XVIII. sz. legelején. 1794-ben határozta el a pesti tanács a kecskeméti kapu lebontását, erre rövidesen sor is került. A kaputorony XVIII. sz. -i alaprajza és belső oldalának nézeti rajza fennmaradt, több a környék telekviszonyainak változásait feltűntető rajzzal együtt. Fővárosi Levéltár PB. 37.

F. Tóth R., i.m. 1966 20. Irásné Melis K., Középkori városkapu maradványai a Calvin téren. Honismeret 1975/1-2. 44-47. Gárdonyi A., i.m. 1929. 6.

44. Zakariás G. S., i.m. 1961. 107-108.

45. A Királyi Pál utcánál lévő rondellában 1783-ban Mayer Mihály horvát suszter lakott. A félrondellát ezután hamarosan lebontották, mert már ugyanis áttörték mellette a falat. Gárdonyi A., i.m. 1929. 6. A félrondellához kapcsolódó telektömbön a telkek egyesítésével kialakult nagy udvaron lehetővé vált a középkori városfal nagy összefüggő szakaszának műemléki helyreállítására és bemutatására. Lux G., A régi pesti városfal. Technika 1941. 401-402. 1958-ban újra helyreállították a falszakaszt, s a fal belső oldalán lévő 5 bérház közös udvarát parkosították.

F. Tóth R., tudományos dokumentációja BTM Adattár.

46. Rómer F., 1873. i.m. 75.

47. Zakariás G. S., i.m. 1961. 107-108.

48. Fehér G., - Éry K., - Kralovánszky A., A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sirleletei. Leletkataszter. Régészeti Tanulmányok II. Bp. 1962. 25-26. 106-136. lelőhelyek.

49. Pécsi M., Budapest természeti földrajza. Bp. 1959. 185-189.

50. Kőszegi F., Rákospalota-Pestujhely története a honfoglalásig. Tanulmányok Rákospalota-Pestujhely történetéből. Bp. 1974. 18.

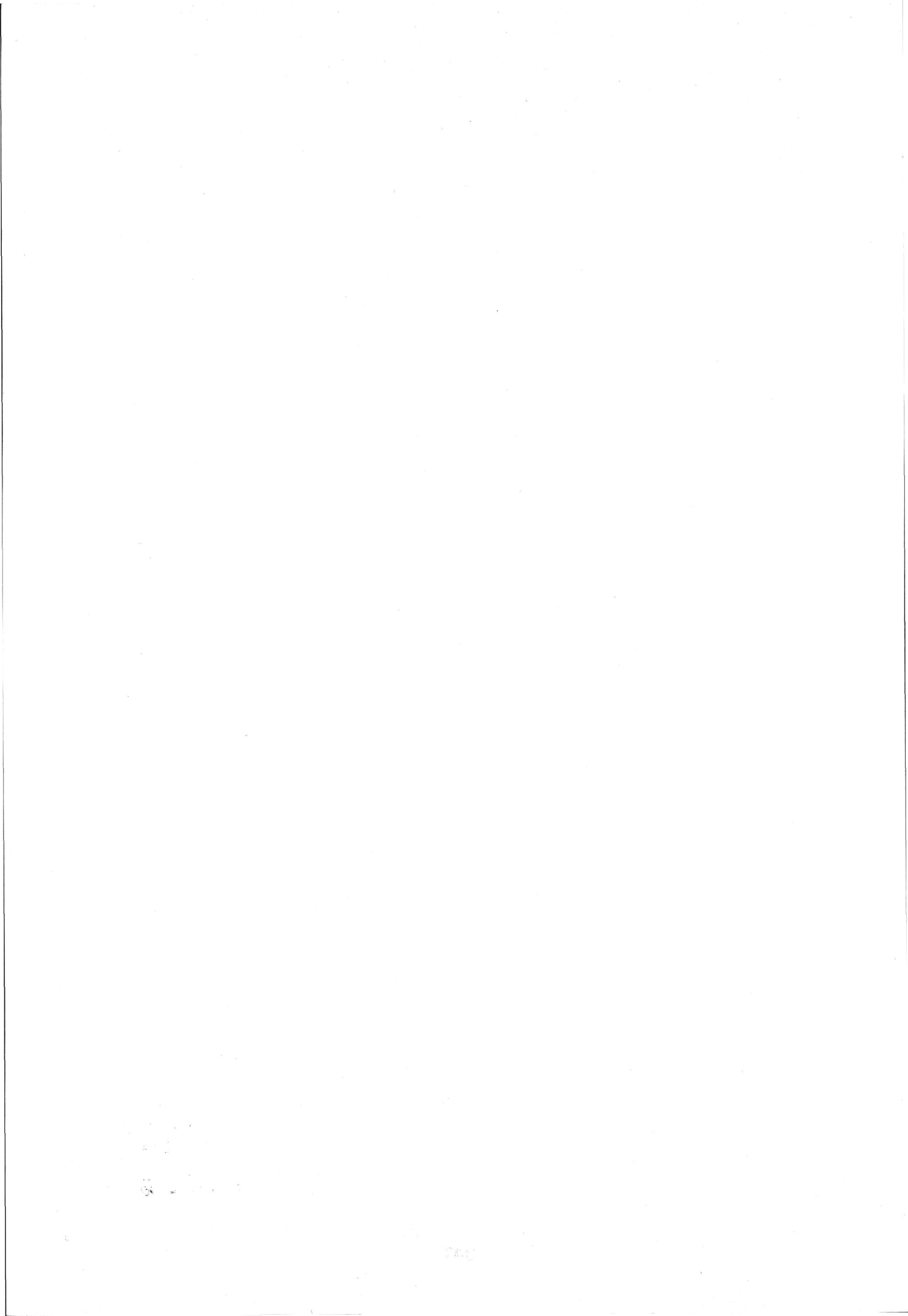
51. A rév kikötői a Duna mindkét partján az Árpád-kori falvak közelében lehettek. A Duna jobb partján a békásmegyeri vízművek területén kutfurás és csőfektetés során koraközépkori leletek is felszínre kerültek. Szilágyi J., Az Aquincumi Múzeum kutatásai és gyarapodása az 1936-1942. évek folyamán. Bp. R. 13 (1943). 339. A területen feltártak egy fazekas kemencét is, amelyet a X. században továbbélő, nem magyar lakosság használt. A kemencéből származó további leletek a honfoglalás ideji élénk kereskedelmi életről tanuskodnak, amelybe a magyarok is bekapcsolódtak. László Gy., Budapest a népvándorlás korában. Szendy K., Budapest Története II. Bp. 1942. 794-796. A Megyeri rév pesti oldali kikötője a Szilas patak torkolata tájára helyezett falu közelében lehetett, a falu temploma közeléből ismerünk kora Árpád-kori leleteket. Hampel J., A nemzeti múzeum régiségtár gyarapodása az 1896-ik év első negyedében. Arch. Ért. 4(1896) 282. - 1971-ben a káposztásmegyeri vízmű építkezéseivel megsemmisültek a középkori falu utolsó maradványai, tüzhelyek, kemencék, más épületrészletek stb. A helyszínen igen sok középkori, közöttük jellegzetes Árpád-kori kerámiatöredéket is gyűjtöttünk. Irásné Melis K., - Kubinyi A., Településeink a honfoglalástól a török hódoltságig (896-1541). Tanulmányok Rákospalota-Pestujhely történetéből. Bp. 1974. 41. Térkép. Megyeri falut később - 1426-ban - káposztaterméséről Káposztásmegyernek nevezték. Györffy Gy., Budapest története az Árpád-korban. Budapest Története I. Bp. 1973. 310.

52. A Duna bal partján a Csepel sziget É-i szigetcsucsa közelében kialakult Gubacs falu volt a DK-i pesti határ legjelentősebb falva. Helye az időközben elpusztult Tatárdombon volt. Az utolsó régészeti leletek Gerő Győző ásatásából származnak. Gubacs falu környékének településvázlata Írásné Melis K., A XX. kerület régészeti emlékei. Pesterzsébet, Soroksár Budapest XX. kerületének multja és jelene. Bp. 1972. 21-24. II. térkép.
53. Kralovánszky A., Adatok az un. S-végü hajkarika kialakulásának és időrendjének kérdéséhez. Arch. Ért. 84(1957) 183.
54. Óbudán, a Hajógyári sziget alsó harmadán átvezető római hid még a római uralom idején elpusztult. A környékére helyezhető Árpád-kori révről 1148-ig nincs adatunk. A honfoglalást követően az első időszakban az északabra lévő megyeri révben bonyolították le az átkeléseket. Az 1148-ban említett óbudai rév a római hidtól délre alakult ki. A rév legnagyobb jelentősége volt, hogy összekapcsolta a keleti és nyugati fő közlekedési utakat, a révben bonyolították a szállítmányok egy részének kirakását, valamint itt őrizték a téli hónapokban a bőjtben eladásra kerülő halakat is. Fügedi E., Topográfia és városi fejlődés a középkori Óbudán. TBM. XIII(1959) 12. 1148-ban II. Géza kiváltságlevele alapján az óbudai káptalan az óbudai rév vámja mellett a pesti és a jení (Gézavására) révek vámját is élvezte, ez utóbbi kikötői Jenőn és Felhévizen voltak. A Duna jobb partján lévő kikötő a Margit-hid budai hídfőjénél valamivel magasabban az Üstökös és Vidra utca között lehetett. A kikötőkben kétféle hajótípus dolgozott, egyik a távolsági szállításokat, másikon a révátkeléseket bonyolították le. Kubinyi A., Buda-felhévíz topográfiája és gazdasági fejlődése. TBM. XVI(1964). 103-104. 109.
55. A pesti vásár és vámjának legkorábbi említése egy hamis oklevélben tűnik fel. Az 1324 körül hamisított oklevélben a tihanyi apátság igényt tart ezekre a jövedelmekre, mint amelyeket már 1092-ben László királytól megkaptak. 1267-ben IV. Kelemen pápa bullája felsorolja ezeket a vámokat a tihanyi apátság javaiként, de ezt csak később, a XIII. sz. -ban kaphatták meg. 1148-ban II. Géza a pesti rév vámját is az óbudai káptalannak adta. Györffy Gy., i. m. 1973. 270-271. A pesti kikötőben élő és dolgozó hajósok, révészek kezdetben a királyi szolgálatonépek közé tartoztak, már igen korán szervezeteket hoztak létre. 1466-ra Pest város területén önálló községi, lényegében már céhszerű szervezetként működtek. Kubinyi A., i. m. 1964. 104.
56. Györffy Gy., i. m. 1973. 265. Kubinyi A., i. m. 1973. 156-157.
57. Györffy Gy., i. m. 1973. 272.
58. Györffy Gy., i. m. 1973. 260.
59. Rosty Zs., A tatárjárás történelme IV. Béla idejében. Pest. 1856. 76-77. Györffy Gy., i. m. 1973. 287-288.
60. Dercsényi D., - Zolnay L., Esztergom. Bp. 1956. 19. - Fitz J., Székesfehérvár. Bp. 1957. 11.
61. Kubinyi A., Buda város pecséthasználata kialakulása. TBM. XIV (1961) 117.
62. Jankovich M., i. m. 1817. 59-60.
63. Az Alcantarai Szent Péterről nevezett ferencrendi kolostor alapításának ideje bizonytalan, feltehetően a korai városfal építésének idején a XIII. sz. elején kezdték el az építkezést is. 1288-ban említik a kolostor guardianját, a század utolsó két évtizedében több adat is maradt fenn arról, hogy a Rákosmezőn tartott országgyűléseken itt tartották az ünnepélyes misét. Rupp J., Buda-Pest környékének helyrajzi története. Pesten 1888. 246-248. A középkor második felében a kolostorral szemben beginaház is létesült. Karácsonyi J., Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. II. Bp. 1924. 138.
64. A domonkos kolostor helye bizonytalan, legújában Györffy György az Egyetemi templom helyére helyezte az épületegyüttest. Györffy Gy., i. m. 1973. 286. - Rupp J. i. m. 1888. 244-245. Gárdonyi A., Buda és Pest a tatárjárás előtt. Sopron 1941. 71.
65. Rómer F., i. m. 1873. 70. F. Tóth R., leletmentése. Bp. R. 20 (1963). 552.

66. Lux K., i.m. 1933. 27-29.
67. Nagy T., i.m. 1950. 360.
68. Bertalan V., i.m. 1945. (középkori falak)
69. A régészeti metszetben a tüzelőteret jelző faszenes csikok között a belső tér padlójának felújításából származó agyagcsikok vannak, ezek legalább 3-4 átalakítást, felújítást jelentenek. Az egyes periodusok időtartamának meghatározása elég nehéz, de a jelenségek alapján fel kell tételeznünk, hogy a kemence több évtizedig működött.
70. A leletmentés eredményeiből nem derült ki, hogyan alakították át a kemencéhez tartozó kőfalak egy részét, nem lehetett megállapítani azt sem, hogy a későbbi középkori szintek és falak milyen kapcsolatban voltak egymással.
71. Az épületegyüttes maradványait világi épületből származóknak véljük, mert a torony helyzete a körülötte lévő falakhoz viszonyítva kizárja a templomtorony lehetőségét. Feltétlenül alapos kutatásra lenne szükség ezen a környéken, mert az egész középkorban jelentős épületről van szó, amely a középkori városkép és főtér egyik jellegzetesége volt.
72. Nagy L., i.m. 1946. 44-45. 55-56. képek.
73. Bertalan V., i.m. 1945. 477-478. 7. kép.
74. Bónis É., Lelet a Fővárosi Képtár kertjéből. Bp. R. 15 (1950) 389-399. Nemeskéri J., A Fővárosi Képtár kertjében feltárt XI. századi sírok embertani leleteinek vizsgálata. Bp. R. 15 (1950) 401-415.
75. Nagy L., i.m. 1946. 45.
76. Györffy Gy., i.m. 1973. 283. 156. kép.
77. A tatárjárást követő időszak emlékei közé tartoznak a Curia utcai edények, az egyik XIII. sz.-i nagyobb fazékon jól felismerhetők a késő Árpád-kori kerámiaművesség technikai jegyei. Holl I., Adatok a középkori magyar fazekasság munkamódszeréhez. Bp. R. 17 (1956) 14. kép. Ugyancsak ebből az időszakból származik a Martinelli tér 7. sz. (Szervita templom és rendház) területén előkerült leletek egy része is. Höllrigl J., Árpádkori kerámiánk. Arch. Ért. 44(1930). 157-158. 100. kép 2.
78. A városfalon kívüli leletegyüttesek közül a Vármegye ház utca 7. szám alatti a legjelentősebb. Holl I., i.m. 1956. 10. kép. A Bástya utcában Garády S., i.m. 1943. 430.
79. A római patkóalakú torony kitörőkapujának elfalazását Nagy Lajos XII. századnak vélte, és a castrum területén élt bolgárok építették. Nagy L., i.m. 1946. 102.
80. Holl I., Középkori kályhacsempék Magyarországon I. Bp. R. 18. (1958) 219. 24. kép.
81. A pesti középkori városháza helyéről nincsenek adataink. A török uralom alól való felszabadulás után a plébániatemplom mögött kijelöltek egy épületet városháza céljára, amely valószínűleg középkori eredetű volt. A város később a kijelölt épülethez csatlakozó két sarokházat is megszerezte, amelyek szintén középkori eredetűek lehettek. 1702-1710 között átépítették ezt a három épületet, így alakult ki a XVIII. sz. második felére a P.K. Vasquez metszetéről ismert pesti városháza. Nagy L., i.m. 1975. 231-232. 67. kép.
82. A belvárosi templom keleti oldalán előkerült falakat esetleg a plébániához kapcsolódó épületek valamelyikével azonosították, vagy más középület, rév vámhivatal maradványainak tekintették. Bertalan V., i.m. 1945. 476. A XVIII. sz.-i pesti városháza építéstörténeti adatait ismerve az 1944-ben előkerült falak a XVII. századvégi 3 kőház valamelyikéből is származtathatóak, amelyek inkább gazdag pesti polgárok, esetleg Pesten élő földesurak kőházai lehettek.
83. Kubinyi A., i.m. 1973. 14.
84. Bécs, Ujbécs, Bécsvára a középkori Pest közvetlen szomszédságában a város É-i, vagy ÉK-i felén alakultak ki. Ha sikerülne meghatározniuk a helyüket, az észak-pesti határ

több, oklevelekből ismert topográfiai adatát is pontosíthatnánk. Belitzky J., Adatok Budapest koraközépkori helyrajzához. TBM.VI(1938). 89-94. Györffy Gy., i.m. 1973. 310. Kubinyi A., i.m. 1973. 14.

85. A pesti utcanevek egy része az 1547. évi török adólajstromban maradt fenn. Eddig csak néhányat sikerült azonosítani a mai utcahálózat részleteivel, mert a város jelentős épületeinek, a révnek, vásártereknek, stb. helyeit sem ismerjük. Kubinyi A., i.m. 1973. 14.
86. Lásd 27. sz. jegyzetet.
87. A Pesti Barnabás u. 6. sz. telken a jelenlegi ház építésével kapcsolatos bontásból 1875-ben előkerült egy vörösmárvány kőfaragvány, Bakócz Tamás címerével. Arch. Ért. 9(1875)284. - A magyarországi későközépkori leletanyagban is jelentős az Egyetemi Könyvtár területén 1874-ben feltárt ezüst leletegyüttes. A XV.-XVI. sz.-i gombok, kapcsok, gyűrűk, poharak az ötvösművészet kiemelkedő darabjai. Vattai E., Budapesti ezüstlelet a XV-XVI. századból. Bp. R. 16 (1955). 207-219.
88. Kubinyi A., i.m. 1973. 13-15.
89. A kéziratot lezártam 1975. szeptember 30-án.
A tanulmányhoz tartozó rajzokat Sziklavári Lajosné, Horler Ferenc, Farkas Péter, Héjjas Pál és a szerző felmérései alapján Kuczogi Zsuzsanna szerkesztette és rajzolta. A fényképeket Molnár János, Bakos Margit, Rékasi Rozália, és Molnár Ilona készítették.

KATALIN I. MELIS

REPORT ON THE RESULTS OF THE ARCHAEOLOGICAL RESEARCH CONDUCTED IN
THE AREA OF THE MEDIEVAL TOWN OF PEST

In the course of the earthworks carried out in the area of the central district of Budapest in the period between 1960-75 a considerable quantity of relics of the medieval history of the city was found also. The most significant results were brought by the exploration of the town walls; by completing these with the other data at disposal, the outline of the topographic development of the city could be drawn. Town wall No. I. dating from the Arpad age began in the north at the bank of the Danube in the plot No. 2. Apácai Csere János Street, Budapest V. Advancing eastwards, it turned into Városház Street at Martinelli Square and, proceeding along this, towards the Franciscan church, Crossing Ferenciek Square at the intersection of Reáltanoda Street and Károlyi Street, it turned in south-western direction and continued in Cukor Street. At about the middle of that street it bent towards the west, in the direction of the Danube. Its last, southern section could be perhaps the part of a wall extending along the southern side of the plot No. 47 Váci Street. Significant archaeological researches were conducted also at Március 15. Square, Budapest V. To the south-west of the City Parish Church, at former No. 2. Duna Street, the walls of a two-storied medieval wing of a building turned up. In the corners of the upward walls, which enclosed a quadratic inner space, the traces of the spring of a medieval arch were found. Also the outer medieval levels of the quadratic space and tower, as well as the beginnings of the adjoining wing came to light. In the trench dug at the western side of Március 15. Square also the section of a repeatedly rebuilt large-size furnace dating from the Arpad Age turned up among a number of medieval walls. This find fits in with the 13th century system of building found earlier round the City Parish Church. The medieval researches connecting to the exploration and presentation as an architectural monument of the Roman wall, conducted at the northern side of the square brought important results as well. It appeared that the wall of the camp had a determining part in the trend of the medieval conditions of land possession; by the evidence of the sections it was the filling of the cellars joining the camp wall, which was found. Along the outer, northern side of the camp wall refuse pits, dating from the Middle Ages and from the period of the Turkish rule were aligned. In the course of the earthworks preceding the construction of Erzsébet bridge also several, mostly late medieval parts of walls came to be uncovered near the Pest bank pier.

Within the area of the central district of Budapest further architectural details worthy of mention were found at Ferenciek Square, Bécsi Street, Bárczy István Street, Váci Street, etc., the exact arrangements of the ground-plans of these are as yet unknown. (Sites No. 11-19).

For conducting research on town wall No. II. of the late Middle Ages a fair number of possibilities presented themselves. The most important results were achieved through the examination of the town gates. It could be stated that each of the three gates, the VÁC, the Hatvan and the Kecskemét gates, one had been built according to the same arrangement of the ground-plan; still, the dates at which the round bastions erected in front of them were built are as yet uncertain. During the research preceding the reconstruction of the ancient monuments not only the medieval artistic forms could be studied, also numerous valuable data on the recent-time history of the town could be obtained. (Sites No. 20-42).

When examining the medieval topography of Pest, the ground-plan of today's central district serves as a starting point. The system of streets, the arrangement of the town centres were preserved in their medieval form, in some cases even the details dating back to the Árpád age can be recognized. This late medieval ground-plan of the town is a result of a gradual development, the periods of which can be well separated from one another. The earliest, 10-11th century cores of the settlement are unknown, the first factual data at disposal date from the period between the end of the 12th century and 1241. The documents were made out mainly in connection with the commercial life of the town. The king had the disposal of the customs yielding a considerable income, the tolls of the ferries and markets, as well as the exclusive right of shipping and fishery on the Danube. King Géza II. granted these, together with several other revenues, to the Chapter of Óbuda in 1148. The first known from of today's Parish Church was the Royal Chapel, in 1046; the royal court could have been in its vicinity. The early years of the 13th century were the flourishing period of the town. When recording the events of the 1240-41 Mongolian invasion of Hungary Thomas de Spoleto refers of the walls of the town. Pest was occupied and burned down by the Mongols on the third day of the siege. In spite of its having been destroyed, the town wall of Pest is a significant relic of urban history. It is a result of deliberate urban policy aimed at regulating the organic construction and legal status of the rapidly developing town, together with the rectification of its confines. The respects having governed the determination of the boundaries of the space enclosed within walls are not known, the aim was probably to comprise into one unit the cores of a settlement of a more closed structure. In this was the erection of the wall means the first step towards the systematic development of the medieval town. To this conception belonged the building of the Franciscan monastery and church near the town wall, at the gate. During the first quarter of the 12th century the other church of the town belonging to mendicant friars wall built up also, unfortunately, the site of the Dominican monastery is unknown. Out of the town of the Árpád age the neighbourhood of the Parish Church is known best. The church used to form part of the town centre, it seems that the centre of the core of the town was at the southern side of the church, in the form of a square constituted by the crossing of the main thoroughfares perpendicular to one another. This was the place where the royal chapel was founded, and also larger groups of buildings were erected within a short time. Out of the other busy junctions of the early medieval town we dispose of archaeological data about the square in front of the Franciscan church. The cattle market square or some other kind of market of the town could have been here.

The reconstruction of the town devastated during the Mongolian invasion advanced but slowly, and it did not retrieve the importance it had during the Arpad age. Rebuilding was begun in the neighbourhood of the market places, market grounds and ferries. Subsequently to this the final architectural development of the Gothic town only followed gradually and at a slower pace. The traces of 14th century town-planning could be found so far only in the vicinity of the Parish Church and it was in the first place the earlier buildings which had been reconstructed. That was the time when the free space at the northern side of the church had been built in; the traces of the houses leaning to the northern wall of the Roman camp could be found. At the northern part of the one-time Roman camp the medieval conditions of tenement had been settled at that time.

Somewhat more is known about the notable town construction works in the second half of the 15th century. Together with the enlargement of the Parish Church, major reconstructions were done also in the surrounding buildings, in the first place in the royal house. The medieval town-hall could have been one of the places round the church; its place is uncertain. At that time also the regulation of the boundaries of the town became necessary again. The direction of the new town walls was marked out parallel with the earlier one, also bearing in mind the extension of the districts and suburbs formed outside the old town walls. No medieval relics were found any more in the areas outside the former town gates. Proceeding from the centre towards the town gates, traces of even building density are to be seen which had prevailed from the 13th century down to the end of Middle Ages. A building of some importance stood at the corner of today's Régiposta Street and Váci Street in the northern part of the town in the late Middle Ages. Its ground-plan is uncertain, round it the place of the Bécs castle mentioned in 1457 is assumed. At the end of the 15th century the building was pulled down; it did not exist any more when the Vác town gate was built. With

the construction of the town wall in the late Middle Ages the medieval network of streets became definite. Besides the north-east main thoroughfare leading through Váci Street from the Hatvan gate to the main square near the Parish Church, the route proceeding from the Kecskemét gate along Kecskeméti Street and continuing through Károlyi Street in Petőfi Street became the third main axis of the town. Along the main thoroughfares the stone houses of the better-to-do Pest burghers and landlords were placed, here and there decorated with distinguished stone carvings. The majority of the buildings of the town was destroyed under the Turkish rule, and the surviving ones came gradually to be pulled down or reconstructed. Out of the oldest buildings of Pest only the City Parish Church and a few sections of the town wall of the late Middle Ages survived; modest relics of one of the most important medieval towns of Hungary.

(Figures: 76-92, plates: 297-310)

КАТАЛИН И. МЕЛИШ:

ОТЧЕТ О РЕЗУЛЬТАТАХ РАСКОПОК, ПРОВЕДЕННЫХ В СРЕДНЕКОВОМ ГОРОДЕ ПЕШТЕ

В период с 1960 по 1975 гг. во время земельных крупного масштаба работ, ведущихся во Внутреннем городе, было обнаружено многочисленное количество средневековых памятников. Наиболее результативными оказались исследования городской стены. Дополнив полученные сведения другими данными, мы имеем возможность обрисовать топографическую схему развития города. С севера городские стены эпохи Арпадов /стены № I/ начинаются у Дуная на участке дома № 2 по ул. Апацаи Черс Янош. Продолжаясь затем в восточном направлении, они на пл. Мартинелли сворачивают на ул. Варошхаза, по которой проходят до ее конца в направлении к приходской церкви. Срезав пл. Ференциек, стены идут, начинаясь от пересечения улиц Реальтанода и Каройи, в юго-западную сторону и продолжают на ул. Цукор, в средней части которой делают поворот на запад, в сторону Дуная. Часть стен, открытая на юге участка дома № 47 по ул. Ваца, возможно, является частью южной стороны стен. Значительные археологические раскопки были проведены и на пл. 15-го Марта. От церкви Внутреннего города к юго-западу, на участке бывшей ул. Дуна дом 2 были открыты стены крыла двухэтажной средневековой постройки. По углам стен, окружающих четырехугольную площадь, были обнаружены основы средневековых сводов. Были найдены средневековые уровни квадратной площади, башня, а также нижние слои стен крыла здания. В траншее на западной стороне площади среди большого числа средневековых стен был обнаружен разрез крупной и много раз перестроенной печи эпохи Арпадов. Этот памятник входит в комплекс строений XIII века, обнаруженных ранее, который окружал церковь. Археологические раскопки по изучению средневековья, ведущиеся на южной стороне площади и стоящие в контакте с исследованиями римского лагеря и их показом на месте, также завершились успехом. Выяснилось, что стены римского лагеря играли пограничную роль в образовании средневековых земельных участков. Нами обнаружены заполнения погребов, примыкающих к стенам. Ямы для отбросов, расположенные с внешней северной стороны римского лагеря, содержали находки средних веков и турецкого времени. Открытые во время земельных работ, предупредивших постройку моста Эржебет, у пештского его устоя участки в основном средневековых стен также были нами раскопаны.

Кроме того, во Внутреннем городе на пл. Ференциек, на ул. Бечи, на ул. Барци Иштван и на ул. Ваца также обнаружены вызывающие интерес объекты, точные планы которых однако нам еще неизвестны /местонахождения 11-19/.

Нам открылась возможность исследовать городские стены № II. Наиболее результативными оказались раскопки городских ворот. Было выяснено, что все они /Вацские, Хатванские и Кечкеметские/ построены по одному и тому же плану; время постройки стоящих перед ними ронделл однако осталось невыясненным. Нами получены также ценные данные по архитектуре городских стен нового времени /местонахождения 20-42/.

Отправной точкой при исследовании топографии средневекового Пешта нам служил план Внутреннего города. Сеть улиц и размещение городских центров сохранились здесь в средневековой форме, в некоторых случаях можно заметить и детали эпохи Арпадов. Город позднего средневековья явился результатом ступенчатого развития, внутри которого можно отличить хорошо разграничивающиеся один от другого строительные периоды. Центральная часть наиболее раннего поселения

X-XI вв. остается неизвестной, и первые конкретные данные о ней относятся к периоду с конца XII века по 1241 год. Большая часть грамот связана с торговой жизнью города. Пошлины, дающие большой доход /с парома, торговли, судоходства, а также рыбной ловли/, могли собираться только королем. В 1148 году король Геза II пожаловал их обудайскому капитулу. Предшественницей современной церкви Внутреннего города была королевская часовня 1046 года. Где-то неподалеку от нее мог находиться королевский двор. Расцвет города падает на начало XIII века. Мы находим упоминание городских стен у Фомы Спалатом в связи с событиями татарского нашествия. Татары взяли Пешт на третий день штурма и сожгли его. Несмотря на это, городские стены являются важным историческим памятником Венгрии. Результатом проведения в жизнь сознательной городской политики и упорядочения городских границ явилась возможность регулирования административной системой и политическим положением быстро развивающегося города. Мы не знаем о тех соображениях, которыми руководствовались при наметки городских границ. Целью, повидимому, было соединить отдельные центры поселения воедино, что означало первый шаг в формировании средневекового города. В эту концепцию входит строительство францисканского монастыря и церкви у городских стен, недалеко от ворот. В первой четверти XII столетия был построен в городе и второй монастырь ордена ниществующей братии; месторасположение доминиканского монастыря, к сожалению, остается неизвестным. В топографии города эпохи Арпадов район приходской церкви известен всех лучше. Эта церковь была одной из узловых частей города, и, возможно, что сердцевина города располагалась именно здесь, с южной стороны церкви на площади, образованной пересечением главных трасс, идущих перпендикулярно друг другу. В этом месте была заложена королевская часовня и построены другие здания. Археологические данные получены и о другом узловом пункте раннесредневекового города, находящегося на площади перед францисканской церковью. Здесь мог находиться, возможно, торг животными или вообще рыночная площадь.

Город, разрушенный татарским нашествием, восстанавливался медленно и после восстановления не приобрел такого значения, как в эпоху Арпадов. Его восстановление началось в районе рыночных площадей, торгов, у причалов парома, и только позднее очередь дошла до перестройки готического города. Следы нового планирования города, проведенного в XIV веке, мы нашли только в районе приходской церкви. Тогда была произведена застройка свободной площади к северу от церкви. Нами обнаружены здесь остатки домов, пристроенных к стенам римского лагеря. В северной части римского лагеря в это время шло устройство земельных участков.

Более обширными сведениями мы располагаем в отношении строительства крупных масштабов, проведенного в XV веке. Вместе с расширением приходской церкви были перестроены и окружавшие ее здания, главным образом, внутри королевского двора. Один из дворцов около церкви являлся ратушей, точное месторасположение которой неизвестно. В это время опять появляется необходимость упорядочить городские границы. Новые городские стены были намечены параллельно стенам старого города с учетом новых жилых районов, образовавшихся вне стен. Средневековых находок с внешней стороны позднесредневековых ворот уже не было. От центра города по направлению к городским воротам можно проследить наличие правильных застроек, относящихся ко времени, начиная с XIII в. вплоть до конца средневековья. На углу ул. Ваца и ул. Регипошта, на севере позднесредневекового города стояло крупное здание. План его выяснен неполно. Вокруг него мы локализуем упоминаемую в 1457 г. Венскую крепость. В конце XV века это здание было разобрано, и во время существования Вацских ворот его уже не было. С постройкой городских стен позднесредневековой эпохи окончательно складывается сеть средневековых улиц. Наряду с основной трассой, идущей в направлении С-Ю, прослеживающейся по ул. Ваца, а также трассой, проходившей в направлении В-З от Хатванских ворот к главной площади у приходской церкви, дорога, идущая по ул. Кечкемети от Кечкеметских ворот, образовывала третью городскую ось. Она проходит через ул. Каройи и продолжается на ул. Петефи Шандор. Вдоль этих основных трасс города располагались каменные дома более богатых пештских жителей, землевладельцев. Эти дома нередко были украшены резными камнями. Большая часть города во время турецкого господства погибла. То, что осталось в целостности, постепенно разбиралось и перестраивалось. Из самых древних зданий Пешта сохранились лишь приходская церковь Внутреннего города и отдельные участки городской стены позднего средневековья. Они являются скромными памятниками одного из самых значительных городов нашей страны.

/Фиг. 76-92, рис. 297-310/

PEST VÁROSFALÁNAK VÁZLATOS TÖRTÉNETE

Először kerül sor e kötetben a pesti városhal régészeti kutatásai eredményeinek összesített közlésére. Írója, dr. Irásné Melis Katalin az utóbbi években jelentős eredményeket ért el a középkori Pest helyrajzának kutatásában. Ő adott e sorok írójának lehetőséget arra, hogy beletekinthessen a régészeti feltárások dokumentumaiba s ezeket az adatokat a történeti forrásokkal egyeztetve rövid áttekintést adhasson mindarról, amit jelen pillanatban Pest városhaláról tudunk.

A pesti városhal maradványainak első megfigyelője Jankovich Miklós volt. Rómer Flóris nevéhez fűződik viszont az első monográfikus feldolgozás a középkori Pestről. A szabadon látható kis falszakasz, régi térképek és metszetek, valamint írásos források alapján Rómer kísérelte meg a városhal rekonstrukcióját, röviden vázolvva egyuttal történetét is.¹ Több mint fél évszázad múlva követte ezt Gárdonyi Albert összefoglalása. Először a városhal építéstörténetéről írt ma is nagyon jól használható áttekintést.² Ezután megkísérelte a középkori városerődítési folyamat tisztázását az egész ország viszonylatában, különös tekintettel Pestre.³ E nagyobb összefoglalások mellett több monográfia kitért a pesti városhalra is. Tanulmányokban is találunk újat egyes részletek tekintetében.⁴

Budapest új városhalmonográfiájának megjelent kötetei⁵ sok, eddig megválaszolatlan kérdésre megnyugtató megoldást adtak. Sajnálatos módon viszont a pesti városhal tekintetében a szerzők megelégedtek az addigi eredmények összegezésével, kerülve a polémiákat, - az egész kérdésnek egyébként is viszonylag szűk teret szenteltek.⁶

A pesti városhal története látszólag egyszerű.⁷ Építését a szakirodalom lényegében egységesen Mátyás király uralkodásának idejére teszi.⁸ A városhal XVI-XVII. századi szerepe és későbbi lebontása fontosabb részleteiben tisztázottnak tekinthető.⁹ Rózsa György összegyűjtötte és közzétette a városhal ábrázolásait is.¹⁰

Kezdjük a régészeti adatokkal. Ezek a kutatástörténet időrendjében ugyan az utolsók, de fontosságukat és a jövőbeni lehetőséget tekintve éppen fordított a helyzet. Nem térünk ki a városhal maradványainak részletes leírására és a régészeti kutatástörténetre, e tekintetben dr. Irásné Melis Katalin e kötetben közölt tanulmányára utaljuk az olvasót.

Közel másfél évszázad régészeti megfigyelésének eredményei röviden a következők:

1. Pest elődje Contra Aquincum római castruma. Ezt az építményt a honfoglalás után eredeti rendeltetésének megfelelően nem használták, egyedül követ bányásztak belőle.
2. Létezik egy korai városhal, amelyet XIII. századi kerámia anyag keltez.
3. A középkor végi városhal egy rondelláját és mindhárom kapuját sikerült pontosan helyhez kötni, de teljes feltárássra egyik esetben sem kerülhetett sor. Az egyenes falszakaszok (kötőgátak) mentén többszáz m hosszúságban - nem összefüggően - szintén folyt régészeti kutatás.

Ezek a száraz tények. Lássuk, mit mire használhatunk belőlük. A több évtizede tartó régészeti feltárások alapján meggondolkoztatónak tartjuk, hogy Anonymus izmaelitái - ha az általa írt időben Pesten léteztek -, a "karavánszerájhoz hasonló" római castrumban éltek volna I. István trónraléptéig. Kérdéses, hogy állítólagos X. századi ittlétüket a XIII. századi Pest környéki helynevek minden kétséget kizáróan igazolják.¹¹

A korai városhal léte és a tatárjárást megelőző volta igazolni látszik a Pest fontosságát hangsúlyozó elbeszélő kútfók adatait.¹²

A középkor végi városfal részleteinek ásatása és falkutatása eddig - a munka nagyságához és a városfal szakaszok hosszához mérten - minimális eredményekkel járt (erről legkevésbé a régészek tehetnek).

Pest városfala - a dunaparti részt is beleértve - megközelítően 3 km hosszú lehetett. Ha kihagyjuk a kevésbé lényeges dunaparti szakaszt, akkor is több mint 2 km-es rész marad. Ebből elszórta 10-20 m-es szakaszok kutatására került sor. Ez még önmagában nem okozna gondot, hiszen az egyenes falrészek, az ún. kötőgátak minden egyes szakaszának vizsgálata nem szükségszerű. Különösen akkor nem, ha két-három egymástól viszonylag távol eső helyet megásva egybevágó és keltezhető régészeti rétegsorok bizonyítják a fal építésének (esetleges átépítéseinek) idejét. A tornyok és bástyák esetében viszont szinte mindig egyik feltárása fontos lenne, mert ezek formái az igazán korhatározók és így dönthetjük el, hogy az eddigi alaprajzok és régi látképek egymásnak ellentmondó darabjaiból melyik áll legközelebb a valósághoz.

Jelen pillanatban az a helyzet, hogy keltező régészeti anyag sehol sem került elő, sem a falaknál, sem a kapuknál, sem a megásott bástyarésznél (utóbbinál a külső falsík sokszögű vagy félkörös volta sem eldönthető). A kapuknál döntő lenne a rondellák építésének tisztázása: egyidejűek-e a négyszögű kaputornyokkal, vagy későbbiek. A váci kapunál egyelőre nem került elő a rondella, mert a csatornaárok, amelyben a leletmentés történt, addig nem terjedt. A hatvani kapunál előkerült ugyan a rondella 20 m-es falszakasza, itt viszont a kaputoronynak csak egy sarokkővét sikerült kiásni, így az összetartozás tekintetében nem jutottunk előbbre. A kecskeméti kapunál a rondellából csak egy amorf falcsont került elő (ugy tűnik, teljesen elbontották a XVIII-XIX. században), viszont sokat jelent az, hogy a négyszögletes kaputorony Calvin tér felé eső oldalán az ásató régész, dr. Irásné Melis Katalin vizesárok nyomára bukkant. Ezt azt jelentené, hogy a vizesárokkal (és farkasveremmel) ellátott kaputorony elé csak később épült a rondella, hiszen egy rondellán belül aligha képzelhető el vizesárok. Természetesen ez az adat nem oldja meg automatikusan valamennyi kapu rondellájának építéstörténetét, bármilyen tetszetős lenne az általánosítás, amire magunk is hajlunk (valószínűségét a továbbiakban még kifejtjük).

A régészeti kutatás megerősítette a XVIII. századi adatokat, melyek szerint a városfal (kötőgátak) vastagsága egy öl (1,9 m) volt. A pártázat méreteit is régészeti kutatásnak köszönhetjük. A pártázat egy-egy foka 1,35 m magas és 2,55 m hosszú volt. A fokok közötti hézag 0,67 cm. 0,65 m magas és 8-10 cm széles a befelé tölcésesen táguló lőrés. (94. ábra). A lőrés alakja arra mutat, hogy a fal pártázata nem a löfegyverek tömeges használata idején épült s később sem korszerűsítették. Természetesen nem biztos, hogy végig ez a pártázat futott a falakon. Egy 1835-ös ábrázolás a Hatvani kapu melletti falszakaszon kulcslyuk alakú lőréseket ábrázol.¹³

Az előbbieken alapján mindenesetre a fő kérdésre, hogy pontosan mikor épült a fal, milyen mértékűek voltak későbbi javításai, átépítései, nem tudunk válaszolni. Azt sem tudjuk, hogy a XVIII. században is meglévő védőművek a fallal egyidőben épültek-e. A Madách téren várható építkezések során talán mód nyílik arra, hogy néhány kérdést tisztázni lehessen.

A pesti városfal kutatásának másik fő forrása a régészeti adatok mellett az ábrázolások (alaprajzok, látképek) tömege. Ezek a legcsábítóbb, de egyben a legtöbb veszélyt rejtő források.

Pest ugyanis a forráskritika tekintetében iskolapélda lehet. A XVI-XVIII. századi Pestről - a variánsokkal együtt - többszáz ábrázolás készült. Ez a látszólag hihetetlenül bő forrásanyag azonban - forrásértékét tekintve - minimális valós elemet tartalmaz. Jelen pillanatban bátran állíthatjuk, hogy Pest egyetlen XVI-XVIII. századi ábrázolását sem fogadhatjuk el a városfalak lényeges részleteiben hitelesnek. Elegendő, ha az ábrázolásokon csak a bástyák számát nézzük: a szám még azonos időszakokban sőt egy szerzőtől készült többfajta képen sem azonos (pl. Hallartnál).¹⁴ Ez pedig lényeges adat. S ugyan mi biztosít bennünket arról, hogy az olyan adatok, amelyeket nem tudunk ellenőrizni, mennyiben hitelesek. A városfalon belüli terület ábrázolásai szinte semmire nem használhatók, mert nem a valós utcatorok ábrázolásai, hanem csak térkitöltő elemek a házak. Még a rajzoló számára szembevető tornyok tekintetében is nagyon óvatossá kell lennünk (templomtornyok, minaretek).

A bástyák alakja tekintetében sem adnak egyértelmű eligazítást a metszetek. Az 1686-os ábrázolások némelyike szerint nemcsak kör ill. félkör alakú bástyák voltak, hanem négyszögletes(ek) is. Minden valószínűség szerint a rajzolóknak látva az egymástól szabályos távolságban álló védőműveket, nem fektettek különösebb súlyt és fáradságot arra, hogy eltérő vonásaikat kihangsúlyozzák. A XVIII. századi térképek viszont kataszteri jellegűek voltak, s ott a telekhatárok voltak lényegesen a falon belül, nem maga a fal alakjának aprólékos pontosságú ábrázolása. Az Invalidus-palota rajzán mindenestre a városfal részletéhez négyszögletes bástya (vagy torony?) csatlakozik. Kérdés, hogy valóban ez volt az egyetlen négyszögletes erődítmény, vagy volt több is, esetleg eredetileg négyszögletes volt (szinte) valamennyi s később épültek volna át, - de nem mind.

Az előzőekben felsoroltak meglehetősen egyszerűeknek tűnnek, ám az eddigi szakirodalom ilyen vonatkozásban meglehetősen nagyvonalú volt, alapos forráskritikát hiába keresünk (e tekintetben kirivó példa Florio Banfi). Az egykori ábrázolások többnyire még ma is csak függelék, járulékos, színesítő melléklet szerepét töltik be a szakirodalomban, nem a szöveg szerves, elszakíthatatlan, egyenrangú részei. Ki nem mondott alapelv a gyakorlatban: ha van ábrázolás, használjuk fel, a hitelességének kérdése másodrangú, még egy kétes hitelű kép is többet ér mint a semmi, mert "korfestő." Iskolapéldája ennek a millenniumi magyar történet, de a jelenlegi történeti irodalom is ehhez képest legfeljebb annyit fejlődött, hogy a XIX-XX. századi képzőművészeti alkotásokat nem használja fel illusztrációként. Buda és Pest viszonylatában ezért került többször is közlésre ill. reprodukálásra olyan metszet, amelynek valós része csak az, hogy egy síkon ill. hegyen fekvő várost ábrázol, közepén a Dunával. De a városfalak, épületek és a domborzat egésze a valósággal homlokegyenest ellenkező. Enea Vico 1542-es - minden hitelességet nélkülöző - metszete így került bele az új Budapest története II. kötetébe (179. kép). Így találjuk Abdurrahman budai pasát - Buda hős védőjét - lándzsával, tegezzel és ijjal, mint valami tatár kánt, lován ülve (ugyanott 222. kép), mintha az ábrázolás hiteles lenne. Sorolhatnánk tovább a példákat. Mindez az ábrázolások másod-harmadrendűnek tekintett voltából következik, ezek forráskritikájára nem fordít kellő időt és gondot a kutatás. A hibát azonban nem az egyéneknél kell keresnünk. A történészek-régészek mindenkorai képzése és továbbképzése során teljesen figyelmen kívül hagyták az ábrázolások kritikája módszerének kidolgozását és megismertetését. Vonatkozik ez a művészettörténészekre is. Őket elsősorban az ábrázolások művészi színvonala érdekli, nem szigorúan vett valóságmagvuk. Épületek és tájak tekintetében a térképészeké lehetne a döntő szerep.

A látképek ill. alaprajzok vonatkozásában a következők a forráskritika alapvető kérdései:

1. Mít ábrázol a kép (térkép)?
2. Mikor készült?
3. Ki a készítője, milyen képzettségű?
4. Milyen célból készült az ábrázolás?
5. Az ábrázolás természet után (helyszínen) készült, vagy egyéb források alapján?

A leglényegesebb kérdés az 5.sz. s éppen ez az, amelyre - az ábrázolások többségénél - a szakirodalomban hiába keresünk választ (a kérdést többnyire föl sem teszik).

Az egymással szemben lévő parton fekvő két város, Pest és Buda közül utóbbi nemcsak látványosabb, szebb fekvésű volt, hanem politikailag, katonailag is mindig az előbbi fölé nőtt az általunk vizsgált időszakban. Ebből nemcsak az következett, hogy Budáról összehasonlíthatatlanul több ábrázolásunk van. A mennyiségi különbség minőségivel is párosult, szintén Buda javára. A budai ostromképeken Pest mellékszereplő volt, nem egy esetben csak háttér, s ez a háttér ill. másodrangú szerepkör az ábrázolások minőségét is erősen befolyásolta. Még azok az ábrázolások is, melyeknek alkotói (alkotója) járt(ak) a helyszínen, Pest vonatkozásában fokozottan sematikusak. Hadmérnöki felvétel nem készült Pestről, pedig ez képviselne igazán nagy értéket. A Pestről irtak fokozottan vonatkoznak a többi közeli településre. Ezért az Óbuda ábrázolások - minden valószínűség szerint - minden lényeges részletükben hamisak, a Margitsziget ábrázolások annyira primitívek és sematikusak, hogy az eddigi régészeti feltárásokhoz és irott forrásokhoz képest semmi újat nem jelentenek (egy részük kétségtelenül minden lényeges részletében hamis).

A török kori metszetek többszöri átrostálását az ábrázolások készülésének időpontja szerint kell kezdenünk. Ilyen szempontból világos, hogy csak a 15 éves háboru és a visszafoglaló háboru ideje alatt, Pest ill. Buda ostromakor készült metszetek jöhetnek számításba mint olyanok, amelyeknek lehetséges valóságmagvuk. Más időpontban nem juthatott rajzoló a város közelébe, vagy ha igen, nem volt lehetősége rá, hogy kellően megfigyelje (vonatkozik ez Ottendorff Henrikre, - 1660-as évek).

Igen lényeges a képek alkotóinak személye. A rajzolók, rézmetszők, akik budai vagy pesti látképeket sokszorosítottak az európai közvélemény tájékoztatására, nem művészek, hanem jól- vagy kevésbé jól képzett mesterek voltak. Ennek előnyei és hátrányai is vannak. Előnye az, hogy a nagy művészekkel szemben sokkal inkább ragaszkodtak a valósághoz, az "alkotó fantázia" kevésbé befolyásolta őket (a fényképszerű tökéletességre törekvés mindig a művészi szint alatt mozgók jellemzője volt). Hátrányok: A rézmetszők műveiket sorozatban készítették, voltak technikai ill. képi "közhelyeik", toposzaik. Így a képeken kiemeléseket alkalmaztak, a beállításon kisebb-nagyobb mértékben változtattak, hozzátettek vagy elhagytak. Megfelelő rutinjuk volt ahhoz, hogy olyan érdekes képet formáljanak, amely hat a tömegekre. A XIX. századi rajzolók és metszők munkáit tanulmányozva is ugyanezzel találkozhatunk. Elég, ha a Vasárnapi Ujság vár- és városábrázolásait, vagy Orbán Balázs fényképeiről készült metszeteket tanulmányozzuk (utóbbiakat a nemrég kiadott fényképekkel tanulságos összehasonlítani). A másik lényeges hátrány, hogy a rajzolók ill. metszők tudása sok esetben alacsony szinten mozgott s így ha akarták sem tudták a valóságot minden részletében hűen ábrázolni. A XVI-XVII. századi látképek jellegzetessége a madártávlati ábrázolás. Ezt a módszert választották sok esetben akkor is, ha az ábrázolt települést vagy építményt nem állt módjukban felülről látni (ha volt is elvileg lehetőség, a XVI-XVII. század embere nem szívesen mászott hegyet). Aligha kell részletesen magyarázni, hogy mennyivel egyszerűbb azt ábrázolni, amit közvetlenül látunk, mint a valóságos látványt átteni egy képzetbeli nézőpontra. Elegendő bizonyításul, ha egybevetjük a pontos hadmérnöki ábrázolásokat (Turco vagy Leuckharden műveit) a látványosabb, de pontatlanabb madártávlati képekkel. A "mesterséges" nézőpont kétségtelenül tetemesen fokozta a hibalehetőséget. Effajta ábrázoláshoz olyan művészi felkészültség kellett, amellyel - készítményeik tanúsága szerint - a rajzolók sok esetben nem rendelkeztek. Valószínű, többnyire a helyszínre küldött rajzoló az általa látott képet vetette papírra, s azt már a rézmetsző alakította végleges, immár madártávlati perspektívájú alkotássá. A festői, hatásos elrendezésnek elsősorban a települések vagy várak belső épületei estek áldozatul, ezek valóságos arányait és helyzetét általában hiába keressük.

A XVIII. századi pesti látképek és alaprajzok között vannak mérnöki felvételek. Ezek látszólag egy csapásra megoldanák, milyen is volt tehát a várofsfal, amelynek védőműveiről csak annyit tudunk, hogy 100-150 m távolságra követték egymást. A XVIII. századi térképek viszont kataszteriek, s ezeknél a bástyák, kapuk aprólékos pontosságú ábrázolása nem volt szükséges. Tehát ezek megbízhatósága is kétes - a várofsfalak tekintetében. Egyébként sem lehet egyértelműen következtetni a XVIII. század közepi-végi állapotból a XV-XVI. századira.

Végül térjünk rá az írásos források elemzésére. Köztudott, hogy Pest (s vele együtt Buda és Óbuda) középkori levéltára megsemmisült (töredékei talán ismeretlen helyen lappanganak). Ami megmaradt, az olyan jellegű magánlevél, parancslevél vagy jogbiztosító irat, amely valamely más felet (személyeket vagy jogi személyt) is érintett, s annak levéltárában őrizték meg. A várofsfalak építése és átépítése, karbantartása, őriztetése meglehetősen nagy írásos anyagot hozott létre, bizonyítja ezt Pozsony példája, ahol a középkori levéltár megmaradt. A pesti levéltárban is bizonyára hasonló írások léteztek a megsemmisülés előtt. A fal építésének kezdete és befejezése bizonyára királyi levelek (oklevelek) kiadásával járt együtt, mint erre középkori városainknál számos példa van. Viszont hiába keressük abban a néhány levélben, melyet kereskedő polgárok váltottak ügyfeleikkel, a várofsfal említését. Először egy 1493-as oklevélben találunk adatot a falról, majd 1512-ben említik a Hatvani kaput, 1516-ban és 1522-ben a Bécsi kaput (későbbi Váci kaput).¹⁵

Ezt követően a XVIII. századi városi tanácsi jegyzőkönyvek és egyéb iratok azok, amelyek a várofsfallal foglalkoznak. Évtizedeken keresztül folyt akkor a vita a fenntartás és lebontás körül. Ennek kapcsán felmérések, térképek, leírások készültek a fal részleteiről, - valamennyi értékes adalék.¹⁶

Külön hely illeti meg az egykori utazók leírásait Pestről. Adataik értékelése nem könnyű. Minden esetben gondosan kell mérlegelni az utazás célját és az illető személy megfigyelésének objektív és szubjektív határait. Nem szabad azt sem felednünk, hogy az utazóknak többsége - a leírásból következőleg - egy-egy településen meglehetősen kevés időt töltött és csak felületesen tájékozódott, adatai egy részét hallomásból írta le jól-rosszul. Nagyságrendi és esztétikai értékeléseik kritikája talán a legnehezebb. Különösen bonyolult az elbeszélések valóságmagvának megállapítása ott, ahol nem áll megfelelő kontrollanyag rendelkezésünkre, mint pl. Szeged esetében, amelynél nehezen hihető, hogy egyetlen hosszú utcából állt 1433-ban, ahogy Bertrandon de la Brocquiere írja.¹⁷ Ugyanő nevéhez fűződik az első olyan leírás Pestről, amelyet összefüggésbe hoznak a városfalakkal. A leírás szerint francia mesterek "a Duna-partján, a palotával szemben, nagy tornyot építettek. A császárnak (=Zsigmond) szándékában volt a Dunán keresztül óriási láncot vonni, amely a folyamot elzárta volna... Megnéztem a tornyot, melyet mintegy három lándzsányi magasságra már felépítettek... Az egész építés abban maradt, mivel az első kőművesek elhaltak, akik pedig életben maradtak, az építést nem tudták tovább folytatni..."¹⁸ Az tény, hogy a zárólánc elkészült, egy darabja ma is látható a Budapesti Történeti Múzeum kiállításán. A torony valószínűleg megfigyelőhely lehetett s valószínűleg falába erősítették a lánc egyik végét. De a dunai rondellákhoz, vagy a városfalhoz aligha lehetett ennek köze.

Aeneas Sylvius Piccolomini 1444-ben falak nélküli városnak látta Pestet ("Necque muris cinctus, necque magnificis domibus...").¹⁹

Oláh Miklós Hungariájában (1536) már fallal körülvett városnak írja le Pestet, melyet a Duna egyik ága vesz körül és É valamint D felé hosszán csatlakoznak hozzá külvárosai.²⁰

A következő leírások már a török megszállás alatti állapotot írják le.

Sweiger Salamon szerint Budát és Pestet 63 hajón nyugvó hajóhid kötötte össze, fél óra volt szükséges az átkeléshez. Pest falai magasak, vastagok, kőből épültek. Jobbak mint Buda, Esztergom vagy Belgrád falai, mert azok erődítései erősen rongáltak. Pest körfalai körül egy órát ment. A falon belül rossz és csunya házakat látott.²¹ (1577).

Egy évtized múlva, 1587-ben Reinhold Lubenau, mint a császári követség tagja jutott el Pestre. Leírása szerint: "Pest városa... sok sarku vagy kerek tornyokkal ékes, szilárd fallal van körülvéve. Sokkal jobbak és szebbek a házai, mint Budának..."²²

A 15 éves háború Pestet is megviselte. Bocatius János kassai főbíró szerint: "Ó te szegény Pest! Inkább "pestis"-nek kellene téged neveznem!... Benn a város közepén sáncárkot huztak a törökök s vesszőfonadékkal és sárral falat készítettek..."²³

1660-ban Wallsdorf Keresztély látta Pest falait (a szárazföld felől erős fal, a víz felől sővény palánk).²⁴

Evlia Cselebi török világotazó 1660-64 közötti vándorlása során Pestre is eljutott és részletesen leírta: "Pest csak egyszerű fallal van kerítve, de ez nagyon erősen van építve. Mindössze öt iszkenderi bástyája van, ágyú a Dunára néző nagy bástyákon vannak. Ámde a Duna folyó partján levő bástyák némelyike között itt-ott tömésfal palánka is van. E várnak a szárazföld felőli oldala háromszögletű. Összesen tizenkét erős tornya van, minden toronyba öt-hat kolumburna és sáhi zár buzán ágyú van. A tornyok felső részei deszkazsindellyel fedett zászlós kupolák; egyik toronytól a másikig ötven lépés van, minden lőrés két lépésnyi... Összesen hat kapuja van... A szárazföld felől a földből metszett sekély árka van, de ez nagyon széles, sőt a régi időben a Duna körítette, aminek a jelei most is láthatók. A száraz felől semmi magaslata nincs."²⁵

Ottendorff Henrik és Eduard Brown angol utazó csaknem Evliával egyidőben látta Pestet. Ők a következőt tartották érdemesnek lejegyezni: "...rossz fallal és egyes helyeken tornyokkal és félkörű bástyákkal van megerősítve..." Budával hatvan egynéhány hajón nyugvó hajóhid köti össze (1663).²⁶ "Pest városa. Négyzög alakban terül el a sík vidéken. Budáról nézve kellemes látványt nyújt városfalával és karcsu mecsettornyaival." (1669-70).²⁷

Végül Bél Mátyás leírásáról (1737) emlékezzünk meg. Szerinte kőfal veszi körül Pestet, a fal szilárd, de katonai jelentősége nincs, bár árka is megvan.²⁸

Nem véletlenül idéztük hosszasan, egymás után a leírásokat, - minden megjegyzés nélkül. Bizonyára az olvasó számára is szembetűnőek egyes ellentmondások. Így az, hogy háromszög, négyszög vagy valami más alaku volt-e Pest, hány tornya és hány kapuja volt, erődítményei hengeresek, négyszögűek vagy sokszögűek, fala mennyire erős stb. A leírásból következőleg legalaposabban Evlia és Schweiger Salamon szemlélte meg a falakat, E. Brown és Ottendorff Henrik csak Budáról látta Pestet. Evlia leírása ér a legtöbbet, de ellentmondások, pontatlanságok vannak benne.

II.

A forráselemzés után megkíséreljük a pesti városfal történetének összefoglalását, egyúttal az eddigi történeti irodalom kritikai áttekintését is adva.

Pest mai területének magyar betelepítésekor itt találták a római castrum maradványait, de ezt nem használták erődítésnek s a X. században izmaeliták sem költöztek beléjük, azért sem, mert a XIII. században voltak a városnak mohamedán lakói, de a X. században - hiteles források ilyen nem állítanak.²⁹

Elképzelhető, hogy a XI-XII. századi Pestnek volt valamiféle erődítése, mint Pozsonynak és Székesfehérvárnak, de ezt a feltevést legfeljebb analógiák támogathatják, ami a bizonyításhoz kevés.³⁰

Jelen pillanatban annyi bizonyos, hogy a tatárjárás előtt jelentős, gazdag, jórészt németek lakta várost a XIII. század első felében épült fal vette körül, amelynek hosszú szakaszait tárta fel dr. Irásné Melis Katalin.³¹ Ez a fal ugyanugy széles félkörben vette körül a várost, mint a későközépkori, csak íve volt kisebb, a Városház utca vonalán haladt, ki a Ferenciek terére, majd tovább a Károlyi utcán és a Reáltanoda utcánál fordulhatott az Irányi utcán haladva tovább a Dunáig. E városfal által körbefogott terület 23 ha. Természetesen a városfal vonalának jelentős részeit nem ismerjük, így ez csak megközelítő pontosságú adat. Mindenesetre érdemes összevetni Buda és Pozsony középkori magjával (előbbi 28 ha, utóbbi 22 ha). Esztergom területét nem ismerjük (Horváth István rekonstrukciós térképe publikálás alatt áll), de - amennyire szemmértékkel meg lehet állapítani, nagyságrendileg ebbe a csoportba tartozott. Sopron ezeknél lényegesen kisebb területű volt, a római eredetű falakon belüli rész 9 ha, Székesfehérvár belvárosa - a XVI. századi térképek alapján szerkesztett térképről számolva - mindössze 17,4 ha volt.³²

A XIII. századi városfal előkerülése az eddigi elméleteket tökéletesen megcáfolta,³³ s más megvilágításba helyezte az 1241-es eseményeket is.

Pestnek a tatár előörsök megjelenésekor álltak a falai, ezért nem olvashatunk arról, hogy a városba becsaptak volna a tatárok, csak a környező védtelen településeket pusztították. A falak közül csapott ki rájuk Ugrin érsek, majd nagyobb szerencsével Babenbergi Frigyes. A falon belül a királynak palotája volt, s nem vára. Ebben ostromolták meg Köntöny kun királyt a felizgatott tömegek (az ostrom leírása szerint sem lehetett ez különösebben megerősített épület).

Mikor Kálmán herceg és kísérete megérkezett a csatából, akkor tudták meg a pestiek, hogy a harc elveszett s minden pillanatban számíthatnak a tatárokra. Spalatói Tamás krónikája szerint ekkor "popularium turba... ceperunt locum munire, vallum effodere, componere aggerem, vimineas crates circumspectare et inaniter omnia preparare. Sed antequam ad medium operis processissent principium, ecce repertini adsunt Tartari..."³⁴ A tatárok három napig ostromolták a falakat, majd egyetlen rohammal betörték. Aki tudott, a domkos kolostorba menekült. Az erős köépületet úgy foglalták el a tatárok, hogy felgyújtották, s a benne levők megégték, vagy megölték őket.³⁵

Hasonlóképpen foglalták el a tatárok később Esztergomot is, amelynek lakossága Rogorius szerint, a pestiekhez hasonlóan "interim se cum fossatis, muris et turribus ligneis fortissime munierant".³⁶ A tatárok a fatornyokat lerombolták, a faházakat felgyújtották, a kőpalotákat egymás után megostromolták, csak a fellegvárral nem bírtak.³⁷

A két leírást azért állítottuk egymás mellé, mert a védekezés módjában igen sok a hasonlóság. Eddig a történeti irodalom úgy értékelte e forrásokat, hogy a tatárokjöttére kezdtek mindkét helyet erősíteni. Pest esetében a mai kiskörut vonalát erősítették volna meg a Dunaág mentén s a domonkos kolostorban állítólag 10 000 ember védekezett volna.³⁸

Logikailag sem fogadható ez így el, eltekintve az ismert tényektől. Egyrészt a súlyosan sebesült herceg (Kálmán) éppen hogy megmenekült a tatárok elől, s a pestieknek egészen minimális idejük (napok, legfeljebb egy- másfél hét) maradhatott arra, hogy erődítményt építsenek. Tehát, ha addig semmiféle erődítmény nem volt, aligha vállalkozott rá az oda-szorult, szervezetlen és valószínűleg pánikba esett embertömeg arra, hogy ellenálljon, erődítményt építsen, noha lett volna idejük menekülésre, hiszen elég lett volna átkelni a tulsó partra! Ennyi idő alatt pedig több mint 2 km-es vonalat megerősíteni képtelen vállalkozás lett volna. Esztergomnál is és Pestnél is a meglévő városfalat kellett csak megerősíteni, védhető állapotba helyezni, s e falak kőfalak voltak, valószínűleg bizonyos fa részekkel. A domonkos kolostorba sem férhetett 10 000 ember, annyian összesen sem lehettek, az ostrom idején. Az viszont, hogy mikor minden veszve volt, a domonkosokhoz menekülhettek, azt mutatja, hogy a kolostor a városfalon ugyan kívül, de közvetlenül mellette állhatott, legalábbis volt valami összeköttetés a fal és a kolostor között, különben nem menekülhettek volna ide.

1241-42 a magyarországi városfejlődés talán letragikusabb időszaka. Ekkor ugyanis Székesfehérvár kivételével - tudomásunk szerint - a középkori Magyarország valamennyi számottevő városa elpusztult, lakossága megsemmisült (ehhez képest a török háborúk pusztítása is eltörpül.) A magyarországi városok addig is fáziskésésben voltak a nyugatiakhoz képest, s ezután ez a távolság tovább nőtt.

A tatárjárás után - úgy tűnik - igen hamar regenerálódott az ország. A tények ismeretében valóságos "magyar csodáról" írhatunk. A városfejlődés terén szinte mindent előlről kellett kezdeni. Okulva a tatárjárás pusztításából, igyekeztek a városi településeket minél védettebb helyre költöztetni. Így telepítették a pesti polgárokat a Pesti Új-hegyre, a mai Várhegyre, melyet védhetőbbnek vélték, de emellett a régi Pest is benépesült, ám hosszú ideig csak Buda külvárosa volt.³⁹ Az esztergomi polgárságot is felköltöztette a király 1249-ben a várba, majd az érsek és a polgárság összeférhetlensége miatt eredeti helyükre költöztették őket vissza 1256-ban. Székesfehérvárot 1250-ben, Győrben 1271-bentörtént telepítés a várba, a soproniakat 1283-ban IV. László király rótta meg azért, hogy kiköltöztek a várból.⁴⁰

Pesten sem régészeti, sem történeti adatunk nincs arra, hogy a városfalat kijavítva használták volna. Legjobb tudomásunk szerint a gazdag város hosszú ideig csak árnyéka volt egykori önmagának, valószínűleg az új település kiterjedtségben csak évtizedek múlva közelítette meg a régi határokat. A XV. század elejére erősödött meg Pest és emelkedett az ország városai között az első helyek egyikére, - egyelőre csak gazdaságilag, jogilag nem. Úgy tűnik, a XV. század közepéig Pest nyílt város volt. Ezt igazolja Aeneas Sylvius Piccolomini idézett leírása is.

Mig Pest fal nélkül maradt addig szerte az országban sorra vették körül a város jellegű településeket fallal, vagy a polgárok kérésére, vagy királyi parancsra. Károly Róbert uralkodásának vége felé kezdődött meg a folyamat és I. Lajos uralkodása idején teljesedett ki. 1331-ben a barsiakat kötelezte fal építésére a király, a kőszegieket azért mentették fel az adófizetés alól, hogy a várost fallal vegyék körül. Az 1351:6. tc. szerint a fallal körülvett városoknak kilencedet sem kellett fizetniük.⁴¹ 1370-ben Eperjest, 1372-ben Szokolcát kötelezte a király városfal építésére. Bártfa már 1370-ben fallal körülvett város volt.⁴²

A városok erősítésének következő szakaszát Zsigmond király uralkodásának második fele jelenti. Ekkor a huszita és a török betörések készítetik arra a királyt (és a városokat is), hogy a falak építését meggyorsítsák. Zsigmond 2. dekrétuma szerint az ország előkelőinek és a városok képviselőinek meghallgatásával a következő törvényt hozták: 3. §. "...quasdam civitates, murorum ambitu cingendas..." és ezt azzal indokolták, hogy pogány betörések és egyéb pusztítások oka (4. §.) "solummodo ob muratarum civitatum, seu aliarum munitio[n]um carentiam et defectum... homines... loca fortia non haberent..."⁴³

Budának már korábban megépült egyes külvárosait övező fala, amely a belső várostól a Széna térig húzódott (itt egy része ma is látható), majd a Mártirok utja mentén húzódott a Dunáig. D-en a Várkert kioszknál is fal zárta le a területet.⁴⁴ Így Buda város fallal körülvett területe a hegyen lévő 28 ha-os részt is beleszámítva 111 ha-ra nőtt. Ez azt jelentette, hogy Buda nemcsak lakóinak számát, hanem területét tekintve is az ország első városa volt. Kiterjedés dolgában csak Sopron vetekedhetett vele (106 ha), a külső városfalak határolta területet tekintve. Az Ofner Stadtrecht, Buda város XV. század eleji jogkönyve a falak őrzését is szabályozta. Minden városnegyedet külön őriztek, a kapukat, tornyokat valószínűleg a céhek védték (erre utalna a Halászbástya neve is). Az örökös ill. végrendelet nélkül elhaltak vagyonából a városra háramlott javakat a falak javítására fordították (205. sz.).⁴⁵ A polgárok mellett fogadott zsoldosokkal is őriztették a várost. A városi védelmi kiadásokra az épen megmaradt felvidéki városok (Bártfa, Eperjes, Pozsony stb.) levéltárai értékes adatokat tartalmaznak.

A XV. század elején kezdik meg Kolozsvár erősítését, Kissebenét, Zsolnát stb.⁴⁶

Igy alakult ki fokozatosan az a gyakorlat, hogy szabad királyi város csak az lehet, amelyet kőfalak vesznek körül. Ezt kodifikálta a magyar középkor legjelentősebb jogi alkotásában Werbőczy István: "Est autem civitas, domorum et vicorum pluralitas, moeniis, et praesidiis circumcincta necessariis, ad bene, honesteque vivendum privilegiata."⁴⁷

A pesti városfal építési időpontjának meghatározásánál azonban mégsem könnyű a helyzetünk. A gyakorlat szerint ugyanis a szabad királyi városi címet csak fallal körülvett város kapta meg, de ez kétféle képpen történhetett. Vagy a már felépült falakról szóló jelentés után kapták meg a kiváltságlevelet, vagy előbb készült a kiváltságlevél s utólag kötelezték őket fal építésére (esetleg megkezdett, de abbamaradt építés folytatására). Pest a XV. század második felében két lépcsős fejlődéssel vonta ki magát Buda gyámsága alól. 1443-57 között elérték hattagu, 1478-79 között a tizenkét tagu városi tanács választásának jogát, s ettől kezdve mint az ország második városát említik.⁴⁸

A már említett 1493-as adat és a hattagu tanács állítása közötti időre tehetjük Pest város falának megépülését. Természetesen ezt a viszonylag tág időszakaszt jó lenne szűkíteni. A kb. 2 km hosszú kőfal, kapukkal (3 kapu), tornyokkal (bástyákkal) kőbányai kőből épült, s az építési folyamat bizonyára legalább egy-két évtizedet igénybe vett. Logikai uton természetesen lehetne az általunk megadott közel fél évszázados időhatárt szűkíteni, de bármiféle tetszetős elméletet is állítunk fel, közvetlenül nem áll módunkban bizonyítani. Az eddigi szakirodalom ugyan egységesen már 1471-ben elkészültnek tekintette a városfalat, de - bármilyen sajnálatos - ez csak "csinált" adat, a valóságban semmi alapja sincs.⁴⁹

Pest területe mindenesetre a középkor végi városfallal 55 ha-ra nőtt az addigi 23 ha-ról, területe így is csak fele Budáénak. K-i része - erre mutat az idézett 1512-es adat a falakon belüli vásártérről - nem volt beépítve (a középkor végén hazánk egyik legnagyobb állatvására volt Pesten). Pest ezzel a közepes területű városok közé sorolható. (Igaz, kiterjedt külvárosai voltak, mint Oláh Miklós is írta).

A pesti városfal mint erősítő első formájában meglehetősen homályosan áll előttünk. Voltaképpen csak nyomvonala és a falak pártázatának alakja ismert. A pártázatok tökéletesen egyeznek a kolozsvári fallal, melynek egy szakasza a Szabók bástyája (Bethlen bástya) mellett épen megmaradt. Tanulmányunk I. részében már a falat leirtuk, így erre nem térünk ki újra. Van viszont egy fontos kérdés, hogy a tornyok-bástyák milyenek lehetnek. Erős ugyanis a gyanunk, hogy a török kori és XVIII. századi metszeteken, térképeken látható bástyák-tornyok nem (ill. nem mind) XV. századiak.

Ha megnézzük a még épen álló középkori városfalakat más városokban vagy ahol nem áll, régi térképeket, metszeteket, a pestinél sokkal gyengébb középkori falakat találunk. Nagyszebennek magas négyszögű tornyai voltak a középkorban, Selmecebányának már ágyu-tornyai is, ugyanígy Besztercebányának. Podolinnak és Pozsonynak félkörös tornyai voltak, Eperjesnek és Kissebennek is, Bártfán patkó alakú tornyokat találunk, Lőcsén és Késmárkon négyszögeleteseket. Nagyszombat kis négyszögeletes toronyszerű kiugrásai a téglafal síkjából egészen kezdetlegesnek tűnnek. A kapuk többsége négyszögű kaputorony, amely félszélességben kiugrik a falból. Trencsénben, Bártfán és Késmárkon valamint Pécsen a várat és a várost összekötő falszakasznál találunk barbakános kapumegoldást. De ezek a barbaká-

nek nyaktaggal kapcsolódnak a városfal vonulatához és jóval kisebbek, mint a pesti kapuk előtt állók. Mindezeket megfontolva valószínűnek tartjuk - s ez csak régészeti módszerekkel igazolható, vagy vethető el -, hogy a pesti városfal első formájában vegyesen tartalmazott négyszögű és kerek tornyokat (bástyákat), a kaputornyok négyszögűek voltak, elővédmű nélkül. Az egész várost vízesárok vette körül.

Ha későn is, így Pest is bekapcsolódott az erősített városok hálózatába. Számításaink szerint 1526 előtt a Dunántulon 10, az Alföldön 2-3, Erdélyben 10 fallal körülvett város volt, a Felvidéken pedig legalább ugyanannyi, mint az összes többi területen együttvéve. Összeségében a középkori Magyarország fallal körülvett települései számát legalább félszázrathetjük. De elképzelhető, hogy ez a szám nagyobb volt, mert sok későbbi forrásból erősítettnek tudott település erősítőményei építési idejéről nincs adatunk, s elképzelhető, hogy ezek is koraiak. A fallal körülvett települések nem egységes jogállásúak voltak, nem volt valamennyi szabad királyi város, volt érseki- püspöki székhely és földesuri város is köztük.⁵⁰

A pesti városfal első átépítésére, erősítésére 1526-1541 között kerülhetett sor. A szakirodalom az építések időpontjait összegyűjtötte, azonban abban nem egységes, hogy mit és mennyiben változtattak a korábbi falakon. Florio Banfi szerint 1540-ben Mario Speciecasa olasz hadiépítész négyszögű bástyát és az É-i részen belső palánkot épített a török ellen.⁵¹ Ezt már 1936-ban megcáfolták.⁵² Az É-i külön erősítőmény minden valószínűség szerint a szövetséges felszabadító csapatok műve 1686-ban.

Az 1538-as váradi béke titkos pontja szerint Ferdinánd és János király megegyezett, hogy a török ellen együtt védik Budát, Pestet s a Gellérthegyen is erődöt építenek. 1538-ban valóban megkezdődött Pest erősítéseinek bizonyos átépítése, restaurálása.⁵³

Elképzelhető, hogy a dunaparti palánk első formájában ekkor épült ki, de nagyobb átalakításokat aligha végezhettek. Ekkor már a négyszögletes ún. ólasz jellegű bástyákat kezdték építeni, de ilyet Pesten nem találunk, pedig ha nagyobb építések lettek volna, akkor bizonyára lenne, mint ahogy a budai városmag Erdélyi-bástyája is ekkor épült.

János király és Ferdinánd megegyezése - mint ismeretes - nem volt hosszú életű. 1540. nov. 10-én Fels Lénárd, Ferdinánd hadvezére elfoglalta Pestet. 1541 tavaszán György barát seregei megkísérelték visszafoglalását, de Roggendorf csapatai közeledtére április végén abbahagyták az ostromot. Mikor viszont Buda alól a török-magyar seregek elűzték Roggendorft, akkor Pestről is kivonultak a német csapatok.⁵⁴

1541-ben Budával együtt Pest is török kézre került. 1542-ben megkísérelték visszavételét. Ágyukkal 70-80 m szélességben lerontották a falat, az okt. 4-i rohamban három bástyát is elfoglaltak, de a törökök mögötte új töltést építettek közben s azzal nem boldogultak okt. 5-én. Okt. 8-án a német-magyar hadsereg dorgavégezetlenül vonult el.⁵⁵ A török kor másfél évszázada alatt 1602-ben, majd a következő két évben, végül 1684-ben és 1686-ban ostromolták.⁵⁶

A török kori Pest falainak képét az ábrázolások alapján igyekeztek megrajzolni a történetírók, azt állítva, hogy a török a falakhoz nem épített hozzá semmit, csak karbantartó munkát végzett.⁵⁷

Ennek ellenkezőjére közvetlen adatunk nincs. De a XV. századi falról kifejtett nézetünk logikai következménye, hogy a XVIII. században látható erősítőményeknek 1526 után kellett épülniök. Az előzőekből kiderült, hogy 1541 előtt sem épülhettek a hatalmas rondellák a kapu elé és más nagyobb körbástyák, mert sem idő, sem pénz nem volt rá, de formájukat tekintve ilyenek akkor már nem épülhettek. Tehát, a felsoroltak csak későbbiek lehetnek. Az 1684/86-os metszetekből kiderül, sőt a 15 éves háború idején készült ábrázolások is azt erősítik meg, hogy 1541-1686 között épülhetett a városfal erősítőményeinek jelentős része. Még tovább is szűkíthetjük ezt az időhatárt, 1541-98. közé. A XVII. században aligha számolhatunk nagyobb építésekkel, míg az 1542-es ostrom tanulságai után annál inkább. Bár elképzelhető, hogy 1604 után is újra építésekbe fogtak.

Mindez azonban hogyan képzelhető el, hiszen egyik fő érvelésünk a nagyobb 1541 előtti építésekkel szemben formai volt, az, hogy kerek bástyák, rondellák akkor már nem épülhet-

tek, s akkor most hogy állíthatjuk, hogy később igen. A magyarázat egyszerű. Az olasz építészek négyszög alakú bástyákat építettek már 1541 előtt, a törökök viszont nem, hanem többnyire kerek, vagy sokszögű védőműveket. Bizonyítják ezt a budai vár és városfal bástyái, tornyai (Karakas pasa tornya, a fehérvári megnagyobbított rondella, a Savanyu leves tornya, Veli bej tornya, Sziavus pasa tornya, Murád pasa tornya, - valamennyi rondella - s az Esztergomi bástya). Ezek jórészt a XVII. század első felében épültek. A vizivárosban a Kakas kapu mellé épült a monumentális Kakas-kapu bástya (rondella) az 1602-es ostrom után, Pigafetta leírása szerint.⁵⁸

Elképzelhető, hogy a pesti erődítmények közül is több ugyanebben az időben épült, de az 1542-es ostrom súlyos rombolásai alapján bizvást feltételezhetőek ez után is nagyobb építkezések. A vizirondellák közül is elképzelhető, hogy egyik-másik török építmény, sőt lehet, hogy mind a három. A kapuk előtti rondellák feltétlenül török építésnek látszanak, mert ilyen kapuerődítményeket magyarok nem építettek. Elképzelhető, hogy a városfal eredetileg jórészt szögletes vagy kis kerek tornyait a törökök cserélték fel vaskos rondellákkal. A török kor végére minden valószínűség szerint a következő bástyák tagolták a falat:

1. Dunai északi nagy rondella
2. Dunai északi kis rondella
3. Váci kapu (először talán sövényből készült, majd kőbe épített rondellával)
4. Északi saroktorony (négyszögletes)
5. Északkeleti 1. rondella
6. Északkeleti 2. rondella
7. Hatvani kapu, rondellával
8. Délkeleti 1. rondella
9. Délkeleti 2. rondella
10. Kecskeméti kapu rondellával
11. Déli rondella
12. Dunai déli rondella.

A szakirodalom egységes abban s a korabeli utleirók is utalnak részben rá, hogy a pesti városfal gyenge volt. Pest területe már a XVI. században is, de a XVII. századi nagyobb teljesítményű ágyukkal méginkább jól lőhető volt a budai várból. Akié Buda, előbb-utóbb Pest ura is lesz, fordítva viszont egyáltalán nem igaz: Pest Budával szemben csak rövid ideig tartható. A pesti fal gyengeségét nem elsősorban az elavult erődítési formák jelentették, hanem az, hogy egyetlen védőövből állt, előművei nem voltak. A XVI-XVII. századi ostromok azt bizonyították, hogy még korszerűen épült ujjalás bástyás vár is (Győr) előművek nélkül csak viszonylag rövid ideig védhető. Buda erősségét éppen a hegyoldalak és a többszörös falgyűrű jelentette, valamint a védőművek nagy tűzereje. Evlia leírását elfogadva a pesti védőművek tűzereje sem lebecsülhető, de önmagában nem volt ez elég, nem véletlenül adták fel 1684-ben és 1686-ban is Pestet a törökök.

A XVI-XVII. században az erődített települések száma jelentősen megnőtt (93. ábra.) számuk - jelenlegi adataink szerint közel száz volt, de a valóságban meghaladhatta a százat. Ez a jelentős többlet a néhány évtizeddel korábbival szemben onnan adódott, hogy a várak melletti településeket megerősítették, s így mintegy elővárak és huszárvárak lettek.⁵⁹

Buda és Pest visszafoglalása (1686) után Pest városfalai viszonylag épek voltak, rendbehozásuk után nem játszottak komolyabb katonai szerepet, kivéve a Rákóczi-szabadságharcot. A falakat csak az 1780-as években kezdték el bontani, addig a többi magyarországi város is - jórészt királyi utasításra - szigorúan vigyázott a falak épségére.⁶⁰

A XVIII. század végétől kezdve Pesten és más városainkban is sorra kezdték bontani, vagy beépíteni a városfalakat, mert akadályozták a szűk kapuk a közlekedést, a falak pedig azt, hogy a külvárosi utcák törés nélkül folytatódjanak a belső központ felé. A síkságon így többnyire eltűntek a városfalak. Pest ebből a szempontból szerencsés, mert a fal vonulatának nagyobb része megmaradt, mint telekhatár és tűzfal, csak néhány utcával törték át és a kapukat bontották le.⁶¹ Buda belső városának falai azért maradtak meg, mert a hegy felsikjának szélén álló falak bontásának nem volt értelme, hiszen a meredeken nem nyithattak utcákat. Csak a szűk kapukat bontották le.

Ennyi az, amit jelen pillanatban tudunk a pesti városfal történetéről. Többet elsősorban a török kor írásos emlékeinek (részben török kutfók) további kutatásától remélhetünk, de még ennél is lényegesebb a tervszerű régészeti kutatás. Immár több évtized régészeti munkája bebizonyította, hogy apró leletmentésekkel közműárkokban nem lehet a pesti városfal építésének idejét meghatározni. Nagyobb felületek ásatása szükséges minél előbb. A pesti városfal építési kronológiájának meghatározása a várostörténet (topográfia) szempontjából igen jelentős lenne. A pesti városfal kutatásának elégtelensége ráirányítja a figyelmet a többi városra. A soproni, pécsi és kőszegi kutatásokat, az esztergomi kisebb kutatásokat remélhetőleg hasonló nagyszabású program kidolgozása követi, mint ami korai vármegyeközpontjainknál megindult.

(Ábrák: 93-94)

JEGYZETEK

1. Rómer Flóris: A régi Pest. Bp. 1872. 75. sk.
2. Gárdonyi Albert: A pesti várofal. Historia. Pest-budai emléklapok, 1929. 4-5. sz. 1-8.
3. Uő.: Városaink erődjellegének kialakulása. Hadtörténelmi Közlemények 1941. 1-21.
4. Károlyi Árpád: Buda és Pest visszavivása 1686-ban. Átdolgozta Wellmann Imre. Bp. 1936.; Fekete Lajos: Budapest a török korban. Budapest története III. Bp. 1944.; Banfi Florio: Buda és Pest erődítményei 1686-ban. Tanulmányok Budapest Multjából (továbbiakban TBM) V. 1936. 102-31. stb.
5. Budapest története I-III. Bp. 1973-1975. (továbbiakban Bptört. I-III.)
6. Elmaradt a nemzetközi várostörténeti irodalommal való összehasonlítás is, - a várofalak tekintetében.
7. A magyarországi várofalak történetének kutatása még a kezdeteknél tart, ezért építészettörténeti összehasonlító anyaggal alig rendelkezünk. Messze vagyunk még attól, hogy a középkori Magyarország fallal körülvett városait a fal építésének megfelelő kronológiai sorba állíthassuk. (1. ábra) A szakirodalomban idézett évszámok általában nem az erődítések építésének kezdetére és végére vonatkoznak, hanem valamely közbeeső fázisra. De a városok többségénél semmiféle meghatározott időpontot sem tartalmaz a szakirodalom.
8. Rómer Flóris i. m.; Salamon Ferenc: Budapest története. II. Bp. 1885. 581. sk.; F. Tóth Rózsa: A régi pesti várofal, a Hatvani kapu és rondellája. Budapest 1966. 4. 20-22. stb.
9. Károlyi i. m., Fekete i. m., Gárdonyi i. m., Bptört. III. stb.
10. Rózsa György: Budapest régi látképei. (1493-1800.). Bp. 1963.
11. Bptört. I. 258-260.
12. uo. 258. sk.
13. Bptört. III. 239. kép. (Kérdés, mennyire hiteles ez az ábrázolás a már korábban lebontott kapuról és falszakaszcól).
14. A metszetek lelőhelyét nem adjuk meg, Rózsa György i. m. és Károlyi i. m. volt e tekintetben forrásunk és a Bptört. I-III. A történeti adatok közül csak azokat jegyzeteljük, amelyek a Bptört. -ben nincsenek meg.
15. 1493: "extra murum civitatis in platea parva iuxta sepulturam Turcorum" (Dl. 46.241); 1512: "forum ... pecorum... in civitate Pesthiensi prope scilicet portam Hathwan kapu celebrari solitum fuerit... ad alium locum ad Campum Rakos..." (Protocollum Budense p. 145 (fotómásolat a BTM-ban, közölte Kubinyi András, Bptört. II. 13. ill. 41.); "Beech kapu" 1516. (Dl. 71.146), 1522 (Protocollum Budense pp. 609-610). Az adatkért Kubinyi Andrásnak mondunk köszönetet.
16. A XVIII. századi iratok tartalmi összefoglalását adja Gárdonyi Albert: A pesti várofal...
17. Haraszti Sándor-Pethő Tibor: Utikalandok a régi Magyarországon. Bp. 1963. 56.
18. Uo. 58.
19. Banfi Florio: Buda és Pest erődítményei 1686-ban. TBM V. 1936. 120.
20. Nicolaus Olahus: Hungaria - Athila. Ed. C. Eperjessy - L. Juhász. Bp. 1938. 17. ("manibus in latum orbem circumductis Danubio utrinque compacta").
21. Némethy Lajos: A pesti főtemplom története. I. Bp. 1890. 134-135.
22. Haraszti-Pethő i. m. 90.

23. Sinkovics István: Történeti szöveggyűjtemény. II/2. 1526-1790. Bp. 1968. 336.
24. Némethy i. m. 137.
25. Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660-1664. Fordította és jegyzetekkel kísérte Karácson Imre. Bp. 1904. 258.
26. Ottendorff Henrik utleírása (Hermann Egyed: Budáról Belgrádba 1663. Pécs, 1943. 37.) Ottendorff mellékelt alaprajza Pestről (uo. 35.) téglalap alaku erődítményt mutat, Buda alaprajza is csaknem ennyire pontatlan.
27. Haraszti-Pethó i. m. 142.
28. Gárdonyi Albert: A pest városfal... 2.
29. Anonymus a XIII. század eleji állapotot vetítette vissza a X. századba, Taksonynak tulajdonítva a mohamedán telepítést. (Bptört. I. 258. sk.).
30. Marosi Endre kutatásai szerint - A várharc és várépítés kezdetei a magyar hadtörténetben (X-XI. század), doktori disszertáció 1972. - több kőerődítményünk volt a XI. században, mint az eddigi szakirodalom feltételezte. Székesfehérvár például a Székesfehérvár évszázadai I. 42-43. (Székesfehérvár, 1967). szerint - rekonstrukciós rajz - a XI. században ovális földsáncsal övezett település, házcsoportokkal, égő jelzőtüzekkel. Ezt a megejtően hangulatos képet sem történeti, sem régészeti adatok nem igazolják, sőt ellenkezőleg. Székesfehérvár védőműveinek jellegére utal a Képes Krónika, amelynek ez a része az 1066 körül befejezett ósgeszta szószerinti másolata: "Hungari... occupantes campanilia et turres civitatis et seratis ianuis illum excluserunt..." (Scrip-tores rerum Hungaricarum I. 339. Hasonló Kézainál uo. I. 178.). Az adatot idézi és elemzi Marosi Endre i. m.
31. Részletes leírását lásd e. kötet pesti középkori régészeti tanulmányában.
32. A területszámításokat Héjjas Pál geodéta végezte, munkájáért ezton is köszönetünket fejezzük ki.
33. Rómer Flóris: A régi Pest. Bp. 1873. mellékelt térkép. A falak irányára lényegében helyesen következtetett, de a városfalat római eredetűnek tartotta, nem ismerve Contra Aquincum fekvését. Károlyi Árpád i. m. 141. egészen hamis nyomon járt, amikor az 1686-os metszeten látható ÉNy-i háromszög alaku sarokerődítést a régi pesti belső várnak vélte, ugyanis az a valóságban a Budát ostromló csapatok által épült erődítmény volt, onnan ellenőrizhették a budai várbeli csapatmozgásokat.
34. Thomas Spalatensis archidiaconus. Gombos F. Albin: Catalogus Fontium Historiae Hungaricae. Tom. III. Bp. 1938. 2237.
35. Uo. 2238.
36. Rogierus Carmen Miserabile. SRH II. 1938. 584-85.
37. Uo. i. h.
38. Bptört. I. 288.
39. Bptört. I. 308. A XIII. századi Pest rekonstrukciós alaprajza (uo. 309.) aligha elfogadható, mert a városközpont helyére és az utcák irányára semmiféle bizonyító adat nincs.
40. A tatárjárás utáni városfejlődésre lásd Fügedi Erik: Középkori magyar városprivilegiumok. TBM XIV. 1961. 17-108. Erődítések vonatkozásában v. ö. Gerő László: Magyarországi várépítészet. Bp. 1955. 241. Német városok tekintetében: Carl Haase: Die mittelalterliche Stadt als Festung. Die Stadt des Mittelalters I. Darmstadt, 1969. 377-407.; Hans Planitz: Die deutsche Stadt im Mittelalter. Graz-Köln, 1954. 229-249.; Edith Ennen: Die europäische Stadt des Mittelalters. Göttingen, 1972. passim.
41. Gárdonyi Albert: Városaink... 6. helyesen következteti ebből, hogy számos ilyen fallal körülvett városnak kellett lennie, különben a törvénynek nincs különösebb értelmbe.

42. Uő. i.h. és Gerő i.m. 242. Kassa már 1312-ben, az Amadéfiak ostroma idején fallal körülvett város (SRH I. 488.).
43. Corpus Juris Hungarici 1000-1526. Bp. 1899. 210: (1405)
44. Először 1391-ben említik a külváros falát, majd kapuival (Szentpéteri kapu, Taschentali kapu, Tótfalusi kapu) több oklevélben találkozunk (adatok Kubinyi András: Die Anfänge Ofens. Berlin, 1972. 63.).
45. Das Ofner Stadtrecht. Hrsg. von Karl Mollay. Bp. 1959. V. ö. Davori RelkovicNéda: Buda város jogkönyve (Ofner Stadtrecht). Bp. 1905. 137-175.
46. Gárdonyi: Városaink... 6.
47. Werbóczy Hármaskönyve Partis III. Tit. 8. §. 1.
48. Kubinyi András, Bptört. II. 164. Ő hívta fel a figyelmünket a sz.kir. városi jog és a városfal építés szoros összefüggéseire és e kapcsolat különféle variánsaira. Németországi viszonylatban előfordul, hogy előbb a kő kaputornyokat építik meg és a tornyok között csak palánkfal készül az első fázisban, s csak később kőfal. Jogilag teljes értékű a minden részében kőből épült fal. Ezt a folyamatot a német városi pecséteken is nyomon lehet követni (H. Planitz i.m. 234-36. vö. Kubinyi András: Buda város pecsét-használatának kialakulása. TBM XIV. 1961. 116.).
49. Rómer i.m. szerint 1471-ben álltak Pest falai, alatta verte vissza Mátyás a lengyel támadást. Elfogadja ezt Salamon i.m., Gárdonyi és Gerő László: Magyar várak. Bp. 1968. 222. Ősforrás: Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon. IV. Pesten, 1854. 260-261. (Bonfinire, Dlugossra hivatkozik, azt állítva, hogy Mátyás Kázmér lengyel herceget Pest alatt várta). Bonfini Rerum Ungaricarum Pestet nem említi, Dlugoss sem (idézi St. Katona: Historia critica... Tom. VIII. Colotzae, 1792. 500-501.) A valóságban Kázmér Hatvan alatt állt és várt, ezzel szemben Mátyás pedig Budán, és zseniális politikával elérte, hogy hadmozdulatok nélkül visszatérjen Kázmér, mivel alig néhányan csatlakoztak hozzá. Mátyás mindössze az esztergomi várat - s benne Vitéz Jánost - őriztette. Ebben a helyzetben Pest szóba sem került a krónikák és egyéb források szerint.
50. A közép- és törökkori fallal körülvett településeket lásd az 1. képen.
51. Banfi Florio: Buda és Pest erődítményei 1686-ban. TBM V. 1936. 120.
52. Károlyi i.m. 141.
53. Iványi Béla: Buda és Pest sorsdöntő évei (1526-1541). TBM IX. 1941. 48-49.
54. Uő. 51-74. és Bptört. II. 228-229.
55. Fekete Lajos - Nagy Lajos Bptört. II. 337.
56. Uők. uo. 338-339. 342. 423-426. Pest őrsége általában 1 000-1 500 fő (uo. 389.).
57. Károlyi i.m. passim. Fekete L. - Nagy L. i.m. 358-59.
58. Gerő Győző: Buda török műemlékei. Bp. 1957. passim. Pogány Frigyes sz.: Budapest műemlékei II. Bp. 1962. 246. A két északi nagy vizirondella azért is elképzelhető, hogy török építés és nagyságukkal azért emelkedtek ki a többi közül, mert az igen fontos hajóhidat védték.
59. A török kori erődített telepekre lásd. Csorba Csaba: Település és erődítettség az Alföldön a török korban. Bajomi Krónika. Biharnagybajom, 1973. 56-64.
60. Gárdonyi Albert: Városaink... 12. sk.
61. A városfalak XVIII. századi történetét röviden összefoglalta - országos kitekintéssel - Gárdonyi Albert uo. ill. Uő. A pesti városfal... (vö. Nagy Lajos Bptört. III. 49. sk.). Tanulságos összehasonlítani a fallal körülvett városok területét (XVI-XVIII. századi állapot) nagyságrendben.

1. Buda 111 ha (a fallal körülvevett Vizivárossal)
2. Sopron 106 ha (a külső városfal határolta terület)
3. Pozsony 97 ha (a külső városfalak határolta terület)
4. Pécs 67,5 ha
5. Pest 55 ha
6. Kolozsvár 51 ha
7. Kassa 50 ha
8. Lőcse 44 ha
9. Eger 40,5 ha
10. Pápa 38,5 ha
11. Vác 31,1 ha
12. Győr 31 ha
13. Magyaróvár 18,6 ha
14. Székesfehérvár 17,4 ha (a külvárosok nélkül!)
15. Körmend 14,6 ha
16. Sáropatak 7 ha
17. Kőszeg 5 ha

Érdeemes előbbiekkal összevetni néhány vár területét:

Szeged 5,4 ha - Pápa 4,8 ha - Pécs 3,1 ha - Veszprém 2,9 ha - Vác 2,8 ha - Sárvár 1,9 ha - Óvár 1,5 ha - Kőszeg 0,6 ha - Körmend 0,2 ha.

Előbbi adatok beszédes bizonyítékai annak, hogy noha a várak és városok erődítési formái igen hasonlóak, mégsem lehet olyan egyenlőségjelet tenni közéjük, mint az eddigi kutatás tette. Hiszen felépíteni és védeni is egészen más egy 40-100 ha-os építményt, mint egy 2-5 ha-ost (egyéb különbségeket nem is említve.)

A városok területe kiszámítása jól használható lenne népesség összehasonlításokhoz. A nyugati szakirodalom ugyanis kidolgozott egy hektáronkénti szorzószámot (alsó és felső becstült értékre), így sok olyan településre nyerhetünk népességadatokat, amelyre másnemű forrásunk nincs. Erre a lehetőségre Kubinyi András hívta fel a figyelmemet, amit ezuton is köszönök. (Az így készült népességstatisztika közlésétől és elemzésétől - mivel e tanulmánynak ez nem feladata - ezuttal el kell tekintenem).

Azoknak a városoknak a területe, amelyekre egyelőre még nincs adatunk, becslésem szerint többnyire 50 ha-nál kisebb.

Tanulmányunk megírásához nyújtott segítségükért köszönetemet fejezem ki végül Irásné Melis Katalinnak, Kubinyi Andrásnak, Marosi Endrének. Tanulmányom 1975 augusztusában íródott és a hónap végén került az Évkönyv szerkesztőségéhez.

THE OUTLINE OF THE HISTORY OF THE PEST TOWN WALL

In the archaeological research on the Pest town wall a further critical sifting of the historical data and their comparison with the new results of archaeology have become necessary. The circumstance that each of the three gates of the Pest town wall could be uncovered but in part, and practically none of the bastions (towers) give rise to difficulties. The works bearing the character of rescue excavations did not supply with finds helping to data the parts (sections) of the walls. On the other hand, it is essential that in the case of the Kecskemét gate it was found that prior to the barbican connecting to the gate-tower, the latter was surrounded by a moat, - there were no other outworks, consequently, the Kecskemét gate (on today's Kálvin Square) was built during at least two periods, and it is easy to imagine that the situation was the same with the other town gates too.

Relying on Anonymus, research dated the beginning of the existence of the early Pest town wall (of the castle) to the time of Prince Taksony (10th century), identifying the castle of Pest with the Pest Roman castrum. The improbability of the data of Anonymus renders this presumption questionable. Anonymus described events which had taken place more than two centuries earlier than his own age. Again, with all his other data it was known even before that they were either fictitious or projections into the past of experiences of his own age, and only his topographical data were reliable. Also archeological observations and reasons of historical nature disprove the Roman castrum theory.

The early town wall of Pest could have been built in the first part of the 13th century. Several of its sections were found by Katalin I. Melis in recent years. Similarly to the wall from the late Middle Ages, also this one enclosed a semicircular area, only a much smaller one. It was the wall which, for a few days, resisted the Mongol siege of 1241. Destroyed Pest became, in the 13-14th centuries, a town "of secondary importance" as compared with Buda on the other bank of the Danube, both as to its legal status and in economic respect. It may be presumed that the 13th century town wall was not reconstructed (at least there are neither archaeological nor written documents about this up to now), so that up to the fifties of the 15th century Pest was not surrounded by a wall. The town wall and the gates are being mentioned in the last third of the 15th century. After Pest had been captured by the Turks (1541) probably reconstructions took place. Thus it can be presumed that it was the Turks who built the large round bastions of the wall and the barbicans for the defense of the gates, just as the large circular bastions of the castle and town of Buda.

The town wall of Pest is schematically represented in the 16-17th century views, and most of the engravings have no source value at all. The most serviceable ones are Hallart's engraving of the 1686 siege, as well as the views and ground-plans from the 18th century. Still, even among these there are - so far - irresolvable contradictions. Unfortunately, no reliable military engineers' survey was taken of Pest. This finds its explanation in the fact that, as compared with the Buda castle, Pest was of secondary importance in military respect, it had to share the fortune of Buda. Who possessed Buda, also possessed Pest. Even after Buda had been recaptured (1686), the military engineers surveyed only the castle of Buda because, as compared with it, the situation of the fortifications of Pest was of no importance. Again, the 18th century non-military townscapes and cadastral maps are schematic as far

as Pest is concerned. These facts render the researcher's task difficult, because under such circumstances, for want of written sources and archaeological data no representations can be drawn in to help in the elucidation of the single periods of building between the 15-18th centuries. Thus research can rely merely on analogies and theoretical considerations.

The Pest town wall remained intact up to the end of the 18th century. First the gates, then sections of the wall and round bastions were pulled down when the modernization of the town and hence that of the roads took place. However, along Tolbúchin Blvd, Muzeum Blvd and Tanács Blvd long sections of the wall are still to be seen, mostly as structures which form the boundaries between plots.

In connection with the research on the town wall of Pest we had reckoned the areas covered by Buda, Pest and several other Hungarian towns encircled by walls by the geodetic surveyor Pál Héjjas (no such data were at disposal for Hungarian historical research so far). Pest, covering 55 hectares in the late Middle Ages, made out exactly the half of Buda. The larger ones of the other Hungarian towns extend over about 50 hectares. This value is surpassed by Pécs, Pozsony and Sopron, the latter being almost of the size of Buda. The calculation of the planimetric data also helps in reckoning the populations of the towns, since for several of our medieval towns there are no other written sources to be used for this purpose.

(Figures: 93-94)

ЧАБА ЧОРБА:

ОЧЕРК ИСТОРИИ ПЕШТСКИХ ГОРОДСКИХ СТЕН

Вместе с новыми археологическими исследованиями пештских городских стен стало необходимо еще раз критически пересмотреть исторические письменные источники и сопоставить их с новыми результатами раскопок. Трудность заключается в том, что все трое ворот города были раскопаны лишь частично и ни одна из их башен фактически не была раскрыта, раскопки спасательного характера на отдельных участках стен не дали детизирующего материала. Однако очень важно, что при раскопках Кечкеметских ворот было выяснено, что ранее баркабана, примыкающего к воротам, ворота были окружены рвом. Каких-либо других ранних строительных сооружений здесь не было. Это означает, что постройка Кечкеметских ворот /на современной пл. Кальвин/ была проведена по крайней мере двумя этапами. Мы предполагаем, что сходная ситуация характеризует и остальные городские ворота.

До настоящего времени исследователи, опираясь на Анонима /Безмянного летописца короля Белы/, датировали пештскую крепость временем вождя Такшоня /X век/, локализуя ее на месте римского укрепления /каструма/. Эта гипотеза сама по себе ставит под вопрос правильность данных Анонима. Аноним описывал события, происшедшие более двухсот лет до него. Во всех других подобных случаях уже давно определено, что описанное им является или вымыслом или простым отражением виденного в его время, и надежными являются только лишь его топографические сведения. Археологические наблюдения и мотивы исторического характера говорят о неправильности локализации пештской крепости средних веков на территории римского каструма.

Древняя городская стена Пешта могла быть построена в первой половине XIII века. Многие ее участки были обнаружены в последние годы И.К.Мелиш. Они, так же как и позднесредневековые, окружали территорию, правда значительно меньших размеров, полукругом. Эти стены несколько дней выдерживали штурм татарских войск. Разрушенный Пешт XIII-XIV вв. стал, по сравнению в Будой, расположенной на противоположном берегу реки, "второстепенным" городом, как в политическом, так и в экономическом отношении. Можно предположить, что его стены XIII в. восстановлены не были /по крайней мере об этом нет ни археологических данных, ни данных письменных источников/. До середины XV века Пешт не был окружен стенами. Только с последней трети XV в. грамоты упоминают городские стены и ворота. После того, как Пешт попал в руки турок /1541 г./, очередь дошла, повидимому, до его перестройки. Поэтому вполне возможно, что крупные ронделлы стен и барбаканы, защищавшие ворота, были построены турками, как это было и в Буда с городскими и крепостными круглыми башнями.

На изображениях XVI-XVII вв. пештские городские стены отмечаются схематично, и поэтому большая часть гравюр не представляет исторической ценности. Надежнее пользоваться гравюрами Халларта, изображающими штурм 1686 г., а также изображениями вида на город XVIII в. и его планами. Но и они пока что вызывают немало противоречующих друг другу толкований. В Пеште не было произведено военно-инженерных измерений. Это объясняется тем, что с военной точки зрения Пешт был, рядом с Будой, второстепенным и его судьба была такой же, как и у Буды. В чьих руках находится Буда, в тех же руках находится и Пешт. После освобождения Буды в 1686 г. военными инженерами была измерена лишь будайская крепость, поскольку фортификационное значение Пешта оставалось незна-

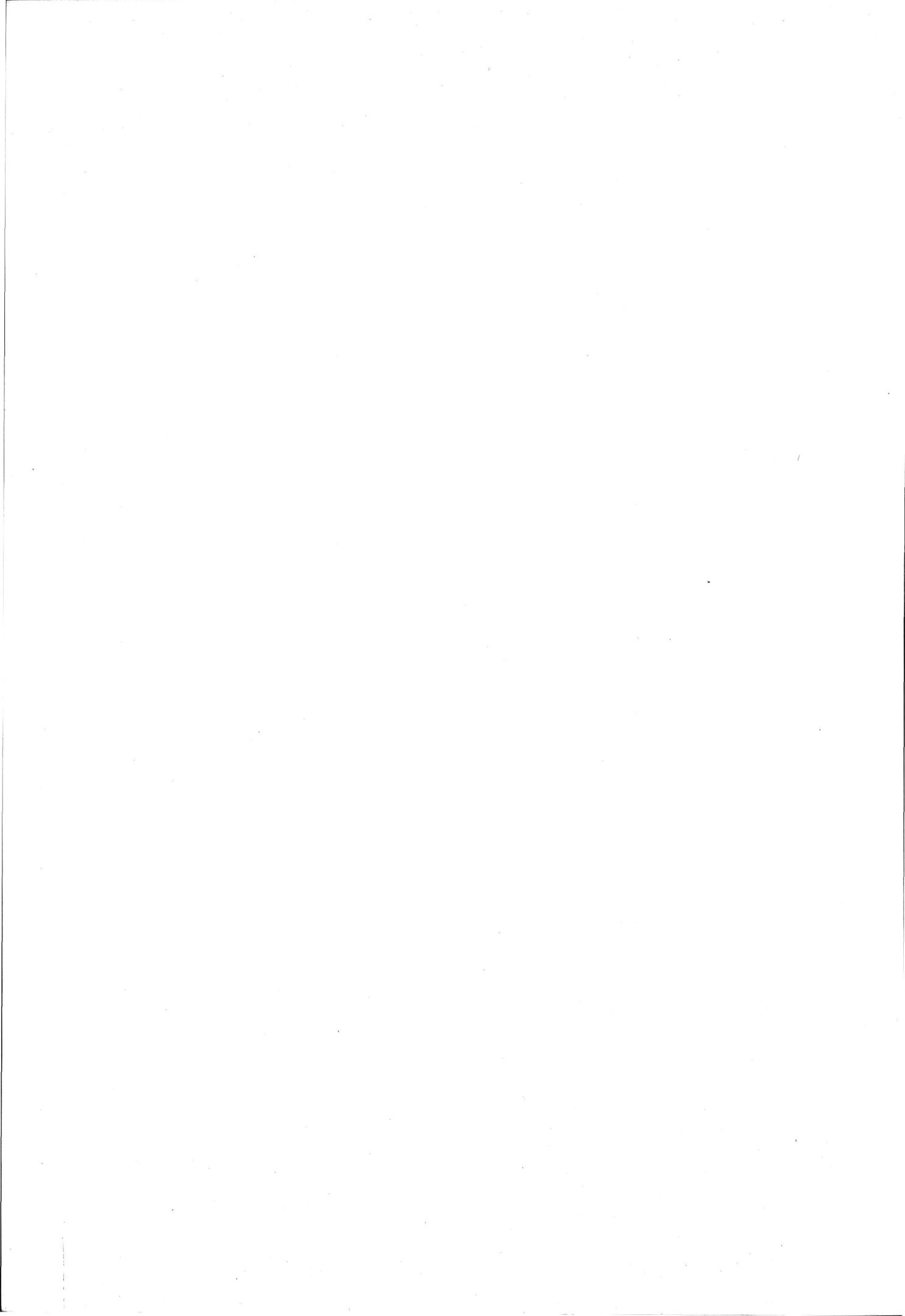
чительным. Городские изображения не военного характера, а также кадастровые карты XVIII в. очень схематичны в отношении Пешта. Все это затрудняет работу исследователя и исключает возможность обратиться за помощью изображений, при полном отсутствии археологического материала или письменных источников, затрудняет уточнить некоторые строительные периоды города. Ввиду этого нам остается обратиться к аналогиям и делать теоретические умозаключения.

Пештские городские стены стояли в целости до конца XVIII века.

Во время переустройства города и модернизации его дорог были сначала разобраны городские ворота, а затем отдельные участки стен и ронделлы. Однако еще и сейчас можно видеть отдельные районы городских стен, идущие по современным улицам Толбухина, Музеум и Танач. В большинстве своем они выполняли здесь роль ограды участков. Вместе с геодезистом П. Хеййаш мы измерили территорию средневековых городов, окруженных стенами: в Буде, Пеште и других местах Венгрии. /До этого времени подобных сведений относительно Венгрии не существовало./ Выяснилось, что территория Пешта позднего средневековья /55 га/ была в два раза меньше Буды. Наиболее крупные города Венгрии в то время занимали территорию около 50 га. Печ, Пожонь превышают эту величину. Измерение территории городов поможет высчитать и количество их жителей, поскольку при исчислении населения какие-либо другие источники, по отношению ко многим средневековым городам, отсутствуют.

/Фиг. 93-94/

A BUDAI VÁRHEGY TERÜLETÉN VÉGZETT ÁSATÁSOK
INVESTIGATIONS IN THE AREA OF THE BUDA CASTLE
ИССЛЕДОВАНИЯ НА ЗАМКОВОЙ ГОРЕ

A DOMONKOSOK KÖZÉPKORI KOLOSTORÁNAK FELTÁRÁSA BUDÁN

A középkori Buda épületei között a domonkosok kolostorának azért van kiemelkedő jelentősége, mert fennállását mindegyiknél korábban, már 1252-ben bizonyítani lehet. 1254-ben már Európa minden országából idesereglő gyülekezetet fogadott. Ezzel szemben a Nagyboldogasszony templomról 1255-ben még csak mint "építendő"-ről esik szó. Feltárása lehetővé tette a betekintést Buda történetének kezdeti időszakába.

A kolostor templomának szentélyét 1902-ben találták meg és tárták fel. A templomhajó egyes részletei építkezések alkalmával kerültek felszínre. 1958-ban Gerevich László és Holl Imre a kolostor helyét próbaásatással igazolta. Ezt követően 1962-ben került sor a tervszerű feltárás megkezdésére. Ez 13 éven keresztül folytatódott. 1959-től a feltárásokat a Hilton szálló építkezése támogatta. A maradványok történeti értékét kellő megbecsülésben részesítvén azok helyszíni bemutatásáról az Országos Műemléki Felügyelőség gondoskodott. Az ásatás részletes, tudományos feldolgozása elkészült, kiadása előkészületben van.¹ A teljes feldolgozást részletpublikációk előzték meg.² A német nyelven megjelenő publikációnak ezuttal közöljük magyarul nyelvű összefoglalását.

Az ásatás a templomnak, a kolostornak és a kolostorhoz tartozó épületeknek bonyolult alaprajzát mutatta meg. (96-97. ábra) Ez az alaprajz három évszázad alatt alakult ki. Kezdetben a kolostor csupán a templom oldala mellé csatlakozó egyetlen épülettömböt birtokolta, az is kisebb méretű volt. A kolostor északi oldala mellett, a XIV-XV. századból származó épületek alatt vékony kőfalak kerültek elő, egy korai település házainak maradványai, melynek pusztulását előidéző hatalmas tűzvész vastag kormája is a maradványok mellett húzódott. A kormos pusztulás rétegében és alatta olyan kerámialelet volt a fellelhető, mely Buda területén eddig XIII. századnak ismert leletanyagtól némiképp különbözött. Főként a leletek között nagymennyiségben található sűrűke importkerámia segítségével, ausztriai hasonmás alapján a XII. század végére, legfeljebb a XIII. század elejére volt korhatározható. A pusztulás kormát az első városfalhoz vezető ut vékony kavicsrétegével fedték el. Az elpusztult település helyén még a városfal építése után újabb házak épültek. Mivel a település pusztulását a tatárjárással hoztuk összefüggésbe, úgy véljük, hogy az életben maradt lakosok tértek vissza. A terület a városfal felépülése után elszakadt attól a területtől, melyhez eredetileg tartozott és amelynek központja minden bizonnyal eredetileg a Csalogány utca-Medve utca és Málna utcák kereszteződésében lehetett. Az egymástól elszakadt részekben már 1257-ben külön-külön plebániatemplomok épültek. A domonkosok melletti terület, sőt maga a domonkosok kolostora is a Mária Magdolna plebániatemplom körzetéhez tartozott. Mind-ebből kiderült az is, hogy a domonkosok kolostora és temploma nem csak a Nagyboldogasszony templom építését előzte meg, hanem a Mária Magdolna templomét is.

A domonkosok templomának XIII. századi alaprajza, sőt architektúrája mindenben megfelel az 1252-1254-es éveknél. Az ásatás azonban a templomhajó alatt felszínre hozott ennél korábbi falmaradványokat is. Ezek a falak, a hozzájuk kapcsolódó téglapadló és két kis falpillérlábazat arról tanuskodnak, hogy már 1252-öt megelőzően állott itt egy azonos méretű templom.

Sajnos, a régészeti maradványok ennél többet nem árulnak el, ezért nem tudjuk, hogy a templom vajon e korai kis község plébániája lehetett, vagy pedig már a domonkosoknak tatárjárás előtti települése. A domonkosoknak mindegyik kolostora a rend alapítása (1216) körüli első 15 évben, egy-egy már álló kápolna, vagy plebániatemplom mellé épült. A domonkos rend alapításának idején ugyanis oly nagy mértékű volt az új városok születése több kisebb település összeolvadásával, vagy pedig a városok megnövekedése korábbi külvárosaik beolvadása által, hogy az őstelepülések plébániatemplomai ép ezidőben veszítették el jelentőségüket.

A két XIII. századi templom magyarozatára még más lehetőség is kínálkozik. Humber-tus de Romanis, a domonkos rendnek Budán, 1254-ben megválasztott főnöke 1258-61 között lebonttatott néhány domonkos templom- vagy kolostorépitményt azért, mert a rendi szabályoknak nem megfelelő módon, az előirt szerénységet meghaladó méretben épültek.

Tanulmányunkban nem zártuk le véglegesen e problémát, mert ez régészeti módszerekkel nem is lehetséges. Reméljük azonban még midig előkerülnek lappangó oklevéladatok, melyek egyszer véglegesen eldöntik a két XIII. századi templom közül a korábbi mikor és milyen célra épült.

A domonkosok kolostora és temploma a XIII. században kelet felől rövidebb volt, mint a gotikus. Más oldalain kiterjedését későbbi átépítései során sem változtatta meg. A templom szentélye nyugtolt és egyeneszáródású volt. A kolostorépület keleti homlokzatával nem lépte túl azt a határvonalat, melyet a XIII. században a városfal meghatározott. A homlokzat előtt előrenyuló sziklanyelvet nem építették be, csak a városfal és annak faerkélyes gyilkjárója övezte. A szikla természetes alakulása, miként egy torony lehetővé tette az oldalozó védelmet is.

Az első kolostornak keleti oldalon csak csekélymagasságú alapfala és néhol terrazzópadoja maradt meg, nyugaton megmaradtak a pincéi és egy-, a pincében elhelyezett fűtőberendezése. Néhány érdekes épületfaragványa is megmaradt: egy szép mérműves ablak, ajtó bélletkövek, melyeket a káptalan terembe vezető ajtó- és ablak rendeltetésében tudunk leginkább elképzelni és így rekonstruáltuk. A XIII. századi kolostornak nem volt kerítése, mivel csak egyetlen zárt épülettömbből állott. Templomának nyugat felől bélletes kapuzata volt. Ez és egy rózsablak képezhette a szokás szerinti egyetlen diszítését a sátor-tetős, sima homlokzatnak. A XIII. században a templom még alacsony volt. Belső magassága nem haladta meg a 11.40 m-ert, amely az előírásnak megfelelt, ha a szabályzatban megadott lábmértéket a Bolognában érvényes átszámítás szerint mérték. Minthogy a bolognai domonkos kolostor a magyar rendtartomány kolostorainak anyakolostora volt, a budai kolostor fennmaradt részletei az első és elpusztult kolostorokra nézve is (Esztergom, Székesfehérvár, Pécs, Pest) némi utmutatással szolgál.

A XIII. századi kolostort akkor kellett lebontani, midőn 1304-1305 között itt Budán kellett felépíteniük a tartományfőiskoláját. Ekkor a domonkosok - feltehetően - adomány útján kolostoruk mellett egy keskeny telek és a városfalon kívül egy nagyobb terület birto-kába jutottak. Kolostoruk mellett oly módon építették fel az iskolát (A épület), hogy annak külön bejárata legyen és úgy a város felől, mind az ellátást biztosító, városfalon kívüli majorság felől megközelíthető legyen. Ezért kellett az eredeti kolostorépület hosszan elnyúló keleti szárnyát teljesen lebontani és oly módon újjáépíteni, hogy egyúttal magát a kolostorépületet is és annak belső udvarát is megnöveljék. Így azután - ha nem is egyszerre-lassan újjáépült az egész kolostor a XIV. század közepéig. Utólsónak maradt a templom újjáépítése. Ennek csak a szentélyét növelték meg, de a szentély és a hajó falainak összekapcsolása miatt a hajó keleti oldalából is lebontottak és a hajó hosszát is megnövelték keleti irányban egy boltszakasszal. Ez alatt a boltszakasz alatt ebben az időben még csak a "lettner" értendő. A hajónak síkfödémje maradt továbbra is, viszont a szentélyválasztó árkád boltozott építmény volt már a XIII. században is. Tetején foglalt helyet az énekes karzat. Mögötte helyezkedett el - még mindég a hajó területén: a presbitérium, hová a kerengőből kapu nyílt, méghozzá az újjáépítés után a XIV. század 60-70-es éveiben igen diszes gotikus kapu. Ez ma is látható a szálloda épületében. Újjáépült a lettner is. A szentély sokszögletű záródást és gazdagon faragott belső pilléreken nyugvó boltozatot kapott. A szentélyvégződésben ülőfülkék (sediliák) voltak.

A XIII. századi templomban egyetlen sir volt csupán. Ez a lettner alatt, pontosan közép-tengelyben helyezkedett el. Jelentős személyiség lehetett az itt eltemetett személy. Bolognában magának az alapító Szent Domonkosnak volt itt a sirja. Vajjon a magyar rendtartomány főkolostorává fejlődött budai kolostorban nem kereshetnők-e például a magyar tartomány alapítójának, Magyar Pálnak tetemét? Sajnos bizonyosat mondani ez esetben sem tudunk.

A kolostortemplomban világiak temetkezése csak a XIV. század elején kezdődött. Az elsők közül való egy Regensburgi Jánosnak, -feltehetően egy külföldi kereskedőnek sirköve. A templom újjáépítése elpusztította az addig temetkezők sirjait. Az újjáépítés utáni időszakból (1373-tól) viszont ismét sok sírkő maradt meg. Nagy részüket még 1902-ben megtalálták. Az új leletek között két szép sírkő érdemel figyelmet: az egyik egy Modenából származó ifjunak, Joannis Furno-nak sirköve, a másik ismeretlen nevű timaré. Mindkettő jeles darabja lett műkincseinknek. (312, 311 kép) Az utóbbi ipartörténeti vonatkozásai is érdekesek, mivel munka közben ábrázolja a timárt. A sírkőleletek ép és olvasható darabjainak tanulmányozása arra az eredményre vezetett, hogy a domonkosok templomában eltemetett személyek nagyobb része magyar, vagy olasz eredetű. A két német sem mint Buda polgára temetkezett ide. Az egyik idegen kereskedő volt, a másik (Henricus Paucher) a királyasszony szolgáltatóiban állott. A templom újjáépítését ugyanis a királyi család, sőt az anyakirálynénak tulajdoníthatjuk, aki a koldulórendeknek nagy pártfogója volt. Az olaszok és a magyarok (a Mária Magdolna plébánia hívei) voltak tehát a domonkosok adományozói, pártfogói. Buda történetében egészen Anjou Károly királyságáig, sőt inkább Nagy Lajos uralkodásáig csupa olyan eseményt ismerünk, melyek Buda német lakosait a domonkosokkal szembeállították. Az eretnekségre hajló budai polgárság még a trónutódlás kérdésében is ellentétben állott a domonkosokkal. Nem lehet csodálni hogy temetkezési helyükül nem választották. Talán plebániájuk sem engedte meg, hiszen ez csökkentette volna a Nagyboldogasszony plébánia jövedelmét. Nincs is annak semmi nyoma, hogy budai német polgár telekadománnyal hozzájárult volna a kolostor növekedéséhez. A kolostor mindvégig csak északi irányban tudott terjeszkedni. Templomukat sem tudták mindvégig kibővíteni, pedig a keskeny XIII. századi templom a hosszú és magas gotikus építmény számára már tulságosan szűk volt.

A domonkosok iskolája a maga nemében a páratlan régészeti lelet. Egy pince és egy természetes mély sziklapince fölött helyezkedett el két nagyobb és egy kisebb földszinti helyisége. Az egyik helyiség fűthető volt, mert alatta, a pincében pompás kis kemence épült. A kemencéhez nyugat felől az udvarról vezetett lejárás. Az előteréből fűtötték. Rendszere a XIII. századi kemencénél fejlettebb volt. Itt a tüzetet átívelő téglahavederek tetején vastag kavicsréteg tartotta a meleget és szűrte meg a füstöt. Az iskola helyiségeit freskók díszítették. A figurális ábrázolásokra mutató falfestéstörödékek valószínűvé teszik azt, hogy a szokás szerint oktató céllal Szent Domonkos, Aquinói Szent Tamás, Petrus mátyr történetét beszélték el. Esetleg Szent Miklósét is, ki a kolostornak védszentje is volt és aki szintén gyakran szerepel domonkos falfestményeken.

A XIV. század végén, kevéssel azután, hogy a kolostor első újjáépítése befejeződött, újabb változás történt a kolostor életében. Ezt a változást a város falainak újjáépítése okozhatta, mely a kolostor területét sem kimélte meg. A város "kinőtte" első falait.

Azok nyilván korszerűtlenek is voltak, ezért 1390-1437 között a város falai ugyanugy, mint a királyi palotáé-, újjáépültek. Tulajdonképpen a XIV. század végére tűntek csak el utolsó épületei a kolostor északi oldala melletti korai településnek. Nagy terület már egy idő óta a szemét lerakására szolgált és az egykori lejtős hegyoldal felszíne kezdett a hegy sziklafelszínével azonos szintre feltöltődni. Ezt a beépítetlen területet a domonkosok ekkor megkapták és rajta a XIV. század végén felépítették második nagy épületüket ("C" épület). Alighanem a városfalak újjáépítésében részt vállalhattak, viszonzásképpen lehetőségük nyílt arra, hogy a keleti kolostorszárny folytatásában az új városfalra egy új épületszárnyat építsenek. Ez az épület átívelt a korábbi lépcsőlejárattal felett, mely a majorságukhoz vezetett. Lezárta a mély sziklapincéből korábban a szabad hegyoldalra nyíló bejáratot és új emeletes pincerendszert alakított ki a városfal mellett. Végül még egy épület ("B") épült fel az iskola háta mögött.

Ezzel azonban nem értek véget az építkezések. A XIV. század végén emelt épületük ("C") igen hamar leégett, újjá kellett építeni. Valószínű, hogy ebben a korszakban nagyon sok tüzet okozhattak a városban a megöregedett, elkorhadt fafödémek. Korábban ugyanis a lakóházak pincéinek is síkmennyezete volt. A XV. század elején tanui vagyunk annak, hogy e pincéket mind átboltozták. A domonkosok kolostorában is és ugyanakkor a kerengőben, a templomhajóban is kicserélték a síkmennyezetet boltozatra.

Felépítették a hatalmas, ma is álló tornyot. Nem tudjuk miért volt erre szükség, hiszen miatta le kellett bontani és átalakítani az egész nyugati épületszárnyat. Ekkor építették újjá az északi szárny nyugati végében lévő helyiséget, fűthető, téli refectoriummá. A régi kemence a barátok közös melegedőhelyiségét fűtötte. Ekkor megszüntették, új, modernebb fűtőberendezést építettek. Az új refectorium az épület nyugati szárnyából, a clausura megsértése nélkül is megközelíthető volt és lehetővé tette, hogy a szerzetesek a XV. században divatba jött szokásoknak hódolván, világi pártfogóikat, - esetleg az uralkodót is - vendégül láthassák, vagy később, a század második felében divatozó nyilvános hitvitákat megrendezhessék.

Ezek a szerzetesek kezdetben azért jöttek Magyarországra, hogy a pogány kunokat megtérítsék. Rövidesen itt is felütötte fejét az eretnokség. Kezdetben a szerzetesek kolostoraikon és templomaikon kívül munkálkodtak. Templomaik csak saját céljaikat szolgálták és nem voltak nagyméretűek. A templomok növekedése csak akkor kezdődött, midőn a missziós tevékenység végetért és városon belüli tevékenységük kezdődött. Az első korszakban épületeik jelentéktelen épületei voltak a településeknek. A koldulórendi építészet kivirágzása csak akkor kezdődött, midőn harcoss eretneküldözésük már nem állította élesen szembe őket a város lakosságával. Budán az Anjou királyok idején megnövekvő itáliai kolonia honosíthatta meg hazájukban kedvelt szerzeteseik pártfogását és az adományok már lehetővé tették, hogy a kolostor építésze a gotikus város disze legyen.

Mithogy a kolostor saját irattára, történetének egyedül hiteles forrásai elvesztek, csak közvetett uton ismerünk néhány eseményt a történetéből. Az ásatás ennek a történetnek kibővítéséhez nagymértékben hozzájárult. A jobb megismerés következtében egyes korszakok értékelése módosult. Ma már tudjuk, hogy a domonkosok építészetében Mátyás kora és a renaissance lényeges átalakulást nem okozott. Alaprajz tekintetében semmit. Az átalakítás csak az emeleteket érintette. Elsősorban az iskola emeletét. Ekkor szüntették meg az iskola fűtőberendezését, mely a falban elhelyezett járaton keresztül még az emeletet is fűtötte. A kemence betöltésébe kerültek bele a falakról levert freskók töredékei. Ekkor az emeleti nyílásokban renaissance kereteket helyeztek el. A kolostor udvarán az adományozók iránti hálából cimerekkel díszített kutat állítottak fel. Mátyás király cimerén kívül Zápolyai Jánosét ismertük fel.

Ásatási publikációnk természetesen kizárólag a régészeti maradványokat ismerteti és értelmezi. Az eseménytörténetet Harsányi András, a magyar domonkos rend történetirója kitűnően megírta.³ Ezuttal sem törekszünk arra, hogy a XV. század második felében híressé vált domonkos főiskola neves tanítóit felsoroljuk. Régészeti szempontból nézve a kolostort, ismét a XVI. század első harmadához fűződnek jelentősebb változásai az épületnek.

1531-ben, midőn Budát Roggendorf serege ostromolta, a kolostor városfalra épült szárnya erősen megsérült. A belövés hatalmas üreget szakított a városfalon, melyet hevenyészve tömtek be. A sérült épületben lévő szerzetesi cellákat ideiglenesen a kolostor északi szárnyának földszintjén, a nyári refectorium helyén építették fel. Az építkezéshez felhasználták a megsérült épületszárnyból lebontott építőanyagot. A szerzetesek kolostoruk végleges kijavítását is tervezték és e célból gondosan elraktározták a felszedett, még ép mázas padlóteglákat. Tiszta homokot és boltozati téglákat, valamint a szükséges szerzőmokat előkészítették. Az építkezésre azonban nem került sor. A szerzeteseknek el kellett menekülniük. Valószínűleg nem a török miatt, - hiszen az váratlanul foglalta el Budát, - hanem 1541-ben Roggendorf ismételt megjelenése és a várható újabb ostrom készítette őket menekülésre.

Az építkezés előkészületei föld alá kerültek, midőn a török nem sokkal Buda elfoglalása után elkezdte a kolostor pincéit betölteni. A betöltött pincében talált leletek a XVI. század elejének pompás tárgyai arról tesznek tanúságot, hogy már a török hódítást megelőző

időkben nem volt ritkaság Budán a szép kisázsiai kerámia. Ezeknek szinpompás töredékei együtt kerülnek elő Velence híres szép fonáldiszes üvegeivel. A velencei üveg korábban sem volt ritkaság Budán, de Gritti kormányzósága alatt a velencei kereskedők még nagyobb mennyiségben öntötték árujukat Budára. Egy velencei birsalmásmintájú fajencetányér gazdag színeivel a kisázsia fajencetálakkal látszik versengeni.

Az elpusztult keleti épületszárny a török hódoltság idején tovább pusztult. A nyugati fekvésű és sérülést nem szenvedett épületekben laktak a törökök. A kolostorhoz tartozó egyik épületben ("C") egy kisméretű fürdőkemencét is találtunk.

A XVI-XVII. század fordulóján a törökök a középkori városfal elé új, erős falat építettek. Belső oldala mellett a lebontott kolostor gotikus köveiből külön erősítést emeltek. A kolostorépület keleti szárnya ekkor már teljesen elpusztult.

1686-ban, Buda felszabadítása után a kolostor falmaradványai már 1,50 m magas feltöltés alatt szunnyadtak. Ez a feltöltés mentette meg a kolostor kerengőjéből a templomba vezető gótikus kapu nagy részét attól, hogy a katonai élelmezési raktár kemencéinek tüze pusztítsa el. A kemencék a kerengő egykori déli szárnya felett állottak. A kapunak csak a felső íve pusztult el.

1686-ban a katonai élelmezési raktár a kolostortól teljesen különböző alapokon épült fel. Csak a templom állott még ebben az időben.

A templom gótikus szentélyének hü ábrázolása 1686-ból Juvigni látképén maradt meg. Ezen az ábrán a városfalnak törökkori állapota és támpillérei láthatók. A török fal már elfedi azt a kis kaput, amely a középkorban a domonkosok kolostorát a városfalon kívülfekvő épületekkel összekötötte.

A kolostor feltárásának leletanyagából kiemelkedik egy ezüst pohár, testét borító pikkelydiszitással. A XV. század második felében, vagy a XVI. sz. első éveiben készülhetett. Inkább a mátyás-kori művészet körébe utalja a pikkelymotívum, amelyet csak egyetlen ötvösmunkán találtunk meg: az u. n. Mátyás-kulacson. A budai király palotából származik egy zöld üvegpohár, melyet festett aranypikkelyek díszítenek. Nem lehetetlen, hogy a domonkosok pohara Mátyás király számos ajándékai közül egy.

A Hilton szálló nem csak a domonkosok kolostora fele építkezett, hanem a régi pénzügyminisztérium épülete helyére is., sőt ezen a területen 4 m. mélyen a sziklát is kivésték. Régészeti kutatást ezen a területen is végeztünk, bár nem teljes területre kiterjedt, mivel ehhez már sem elegendő anyagi feltétel, sem munkaerő, sem idő nem állott rendelkezésünkre. Az óriási terület a középkorban egy keresztutcának és 13 teleknek adott helyet. Az utca helyét megtaláltuk és mellette egy lakóházat melléképülettel és kuttal. A melléképület alatt 15 m mélységig huzódó sziklaüreg volt, melyet a középkor folyamán töltöttek fel. Feltöltéséből és a kutból XIV-XV. század végéig terjedő leletanyag került elő. (313. kép) A feltöltés leletanyagának jellege megmutatta, hogy a házat melyik oklevelekben szereplő polgár házával azonosítsuk. Ennek az ásatásnak feldolgozása még nem jelent meg, csak folyamatban van.

A kolostortól északra fekvő Táncsics Mihály u. 1. számú telken is volt kutatásunk. Megtaláltuk az ujkori beépítéssel ellentétben álló középkori beépítés alaprajzát, mely az 1687 évi (Haüy) helyszínrajzzal azonos. Megállapítottuk a beépítés időrendjét. A telken álló házak nem egyszerre épültek. Egy közülük a XIII. század első felében állt. A hegyoldalra felkuszó korai település része volt. A feltárás eredményeinek csak egy része került feldolgozásra.⁴

(Ábrák: 95-96, képek: 311-313)

JEGYZETEK

1. K. H. Gyürky: Das mittelalterliche Kloster der Dominikaner im Burg von Buda. Fontes Archaeologici Hungariae. Bd. 11. (előkészületben)
2. K. H. Gyürky: Előzetes jelentés a budai domonkos kolostor ásatásáról. Arch.Ért. 96 (1969)99.
U. a.: A budavári középkori domonkos kolostor területén végzett régészeti feltárás. BpR 22. (1971) 429.
U. a.: Glasfunde aus dem 13-14. Jahrhundert im mittelalterlichen Dominikanerkloster von Buda. Acta Arch. 23 (1971) 200.
U. a.: Buda településének kezdete a régészeti adatok alapján. Arch.Ért. 99. (1972) 33.
U. a.: Venezianische und türkische Importartikel im Fundmaterial von Buda aus der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts. Acta Arch. 26 (1974) 414-423.
Népszerűsítő közlemények:
H. Gyürky K. Értékes leletek az építendő budavári szálloda helyén. Budapest 5. (1967) 14.
U. a.: Régészeti kutatás az épülő Hilton szálloda helyén. Élet és Tudomány (1973) 2451.
U. a.: Az egykori budai domonkos kolostor. Műemlékeink (előkészületben)
3. Harsányi A.: A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt. Debrecen, 1938.
4. H. Gyürky K.: Arch.Ért. 99 (1972) 33.

KATALIN H. GYÜRKY

REPORT ON THE EXCAVATION OF THE DOMINICAN MONASTERY OF BUDA

The Buda monastery of the Dominican monks was opened up between 1962 and 1975. The report presented here is a brief Hungarian summary of the detailed scientific publication on the excavation which is to appear in German in Volume 11 of the series Fontes Archaeologici Hungariae of the Archaeological Research Institute of the Hungarian Academy of Sciences.

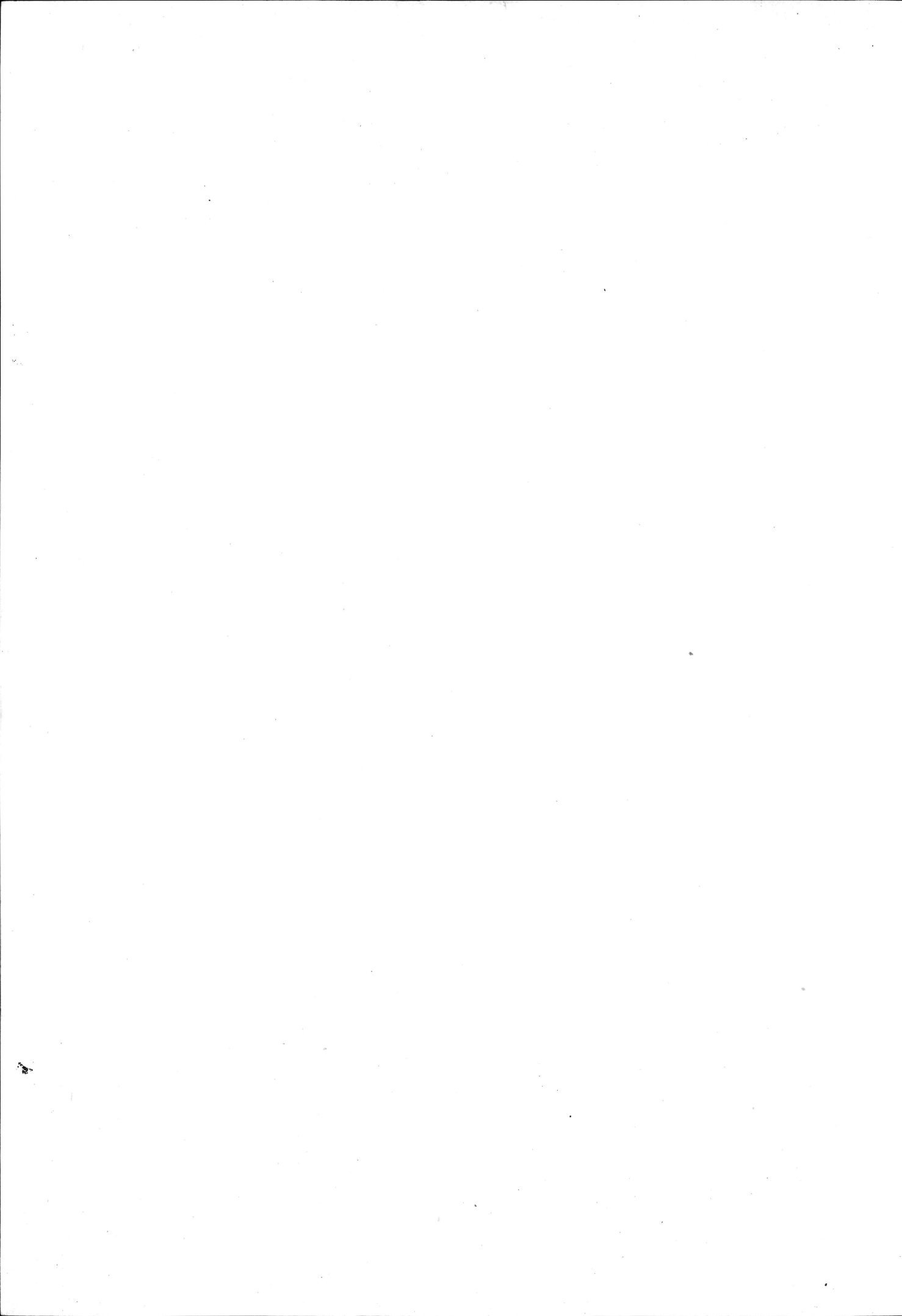
(Figures: 95-96, plates: 311-313)

КАТАЛИН Х. ДЮРКИ:

СООБЩЕНИЕ О РАСКОПКАХ ДОМИНИКАНСКОГО МОНАСТЫРЯ В БУДЕ

Раскопки доминиканского монастыря в Буде были проведены в 1932-1975 годах. Сообщение о них, помещенное здесь, является кратким резюмированием на венгерском языке той подробной публикации, которая выйдет во II томе FONTES ARCHAEOLOGICI HUNGARIAE, издаваемой Институтом Археологии Венгерской Академии Наук, на немецком языке.

/Фиг. 95-96, рис. 311-313/

BUDA KÖZÉPKORI VÁROSFALAI. I.

Buda középkori városfalainak kutatása 1962-ben kezdődött. A Várnegyedben folyó rekonstrukciós munkálatok során a közművek felújítása és a távfűtő hálózat lefektetése szolgáltatott alkalmat a kutatásra.¹ Az eredmények feldolgozására eddig még nem került sor. Ezzel kívánom az első közleményt kiadni a kutatás egy kis részéről, mely a Petermann bíró utca 5-7. számú telkeken folyt. (97. ábra)

A két telek az északi városfal mentén, a Bécsi kaputól nyugatra, közvetlenül az Országos Levéltár mellett helyezkedik el. Ma transzformátorház áll rajtuk. A kutatás ennek építésekor kezdődött. Akkor mindkét telek beépítetlen volt, sőt már 1937-ben is. Eddig tudtam visszafelé követni a telkek állapotát.

A Bécsi kaputól a Mária Magdolna templom romjai felé vezető kis utcát nevezik ma Petermann bíró utcának. A város egyik középkori bírójáról kapta nevét. Korábban (1843-tól) Nádor utca volt a neve, 1696-ban pedig a Zaiger "bluet gässl"-nek, azaz Vér-utcának nevezte.²

Telkeink az utca északi oldalán, a városfal felől helyezkednek el. Átellenben az utca déli oldalát annak a háztömbnek két háza szegélyezi, amely a Mária Magdolna templom szentélye mögött helyezkedik el és a mai Országház utca, Kard- és Petermann bíró utcák és a Bécsi kapu tér határolják. A háztömb területén két ház kivételével máig igen jó, XIV-XV. századi középkori házak állanak, ezért ezen a helyen semmiképpen nem lehet a középkori Szombatpiac terét keresni, miként ez Budapest legujabb történetében olvasható.³

A Szombatpiac - miként ismeretes - Buda város első a legkorábbi piactere volt, melynek vámját IV. Béla király már 1255-ben a margitszigeti apácakolostornak adományozta.⁴ Helyét először egy 1343-ból származó oklevél hozta közvetlen összefüggésbe a Mária Magdolna templommal ("Thomas plebanus ecclesie beate Marie Magdalene de foro sabbati...")⁵. A fentebb említett 1255 évi oklevél azért is fontos számunkra, mivel az apácák részére fizetendő összegek részletezésében előfordul az is, hogy: "qui intrat per portam", vagyis, aki a "kapun" belép, két denárt tartozik fizetni. Ezek a szavak az általunk kutatott városfalakra nézve is értékes információt nyújtanak, amennyiben a kapu említése a városfalak létezésére is utal.

A tér minden valószínűség szerint - miként ezt Bertalan Vilmosné is feltételezi⁶ - a Mária Magdolna plebániatemplom északi oldala mellett terült el, a Petermann bíró utca helyén pedig a középkorban is utca volt. Az utca középkori kövezetét ugyancsak Bertalan Vilmosné tárta fel⁷ és megállapította, hogy azt a XIV. század elején fektethették le, mivel alatta kizárólag XIII. századi leletanyagot tartalmazó réteget talált, a szemétreteg alatt pedig kőbányászásra valló nyomokat. A kövezés előfeltétele az utca kialakulása lehetett, vagyis az utca két oldalán már ekkor megtörténhetett a telkek felosztása és a lakóházak építése is elkezdődhetett.

A két kutatott telek közül a 7. számú telken találtuk meg a lakóházat. Ez közvetlenül az utca mentén állott. Az 1740 évi Matthey és az 1873 Marek féle helyszínrajzok tanúsága szerint a lakóház által elfoglalt telek pontosan fele volt annak a teleksávnak, amely az utca és az általunk feltárt belső városfal között húzódott. A belső városfal maradványa az Állam-

nyomda keleti épületszárnya alól bujt elő. Marek 1873-ban még ábrázolta, jóllehet a telkek méretét ekkor már észak felé megnövelték, de a növekedésen ekkor még nem épült épület (kivéve az Államnyomda említett épületszárnyát). (98. ábra)

1740-ben, Matthey-nél még jól látható, hogy eredetileg a lakóházak és a városfal között megvolt a kötelező üres sáv, melyet a város más oldalain a lakosságnövekvő igénye még a középkor folyamán megszüntetett, de az északi oldalon nem. Az északi oldal a város védelme szempontjából fontos terület volt és ezért ezen az oldalon minden, - különböző időpontban épült - városfal együtt élt tovább mindvégig, Buda 1688 évi ostromáig. (99/a ábra)

Kutatásunk novemberi ködben, sőt hóesésben folyt, mivel ekkor a transzformátorház építésének előkészítése érdekében hatalmas markológépek szedték le a feltöltést a szikla felületéről. Valószínűleg a mostoha körülmények miatt nem találtuk meg az 5. számú telken egykor állt ház maradványait, egy bizonyos, hogy az általunk feltárt belső városfalon kívül más, korábbi városfal nem volt. Városfal méretének megfelelő falmaradványt a markológép is "érezte". Ez előtt a fal előtt is megtorpant és jelezte.

Nagyjából azonos időben folyt a sétány területén a távfűtőhálózat lefektetése is. Itt nem volt teljes feltárás és csak a távfűtő-árkokban jelentkező falakat tudtuk dokumentálni. Itt, közvetlenül a mai városfal belső oldala mellett került elő a második, középkori városfal. Ezt északi oldal felől támpillérek támasztották.

A szikla felszíne az utca felől a telekhatártól (165,15 m) észak felé lejtett. A lakóház a legmagasabb sziklafelszínen épült. A lejtő első lépcsőjének szélére, tehát bizonyos mértékig természetes geológiai határvonal mentén épült fel az első városfal oly módon, hogy alapjai már a mélyebb felszínen állottak. Belső oldala mellett a szikla lejtését kisebb feltöltéssel egyenlítették ki, ilyen módon a fal melletti belső szint 1 m-el magasabb volt, mint a külső. A belső feltöltés szintmagasságához igazodott az a - feltehetően később hozzáépült két belső támpillér, melyeknek ábrázolását Matthey-nél (1740) ismerjük fel. (97/b. ábra - 99/b. ábra)

A 7. számú telken megtalált lakóépület egy traktusból és egy kapualjból állott. A kapu melletti első helyiség méretét ismerjük. Az épület ennél tovább terjedt. Teljes kiterjedését nem találtuk meg, de a történeti helyszínrajzok arányait figyelembe véve 23-24 m hosszú lehetett. Marek helyszínrajzán megfigyelhető a belső városfal melletti telekrész beépítése is. Ennek volt némi középkori előzménye is, mert a rajzon látható beépítési határnak megfelelően középkori falmaradványok is kerültek elő. Valószínűnek tartom, hogy a beépítés kétütemű lehetett és az utcára néző háznak volt elsőbbsége.

A lakóház nyugati fala és a szomszédos (9. sz.) telek között mély sziklaárok húzódott. Ebből további sziklaüregek nyíltak. A szeméttel betöltött üregek feltöltése a török korról fejeződött be. A sziklaárok helyét ismét a Marek térkép tünteti fel helyesen. Az árokban XVIII-XX. századi szennyvizcsatornákat találtunk. Feltehetően a középkorban is ugyanaz volt a rendeltetése, sőt biztos vagyok abban, hogy itt a két lakóház között helyezkedett el a mellékhelyiség.

A lakóépület maradványai alatt megtalált rétegződés világosan mutatja (99/b ábra), hogy a lakóház a XIII. században még nem állott. A ház alapfalai ugyanis az első (XIII. századi) kulturréteg felett húzódó feltöltés szintjéről mélyednek a talajba. A sziklát itt is vékony, természetes humusz borította. Erre borult az első kulturréteg. Ehhez a réteghez tartozó építkezés nem került elő, tehát ezt a területet a XIII. században nem lakták. A lakóház legkorábban a XIV. században épült, midőn az utca kövezése is jelzi a település kialakulását.⁸ Az uttest alatt megfigyelt nyomai a kőbányászásnak is arra mutatnak, hogy a terület korábban a lakott területen kívül esett.

Kutatásunk végeztével tehát három városfalat vettünk számba. Buda 1686 évi visszavételéről írott modern irodalom ugyancsak három falat említ⁹, hivatkozással az egykorú forrásokra.¹⁰ A három fal elhelyezkedésére nézve azonban nem volt egyetértés Salamon Ferenc¹¹, illetőleg Károlyi Árpád között. Salamon Ferenc 1885-ben látta még a belső városfalat az egyik lakóház belső udvarán. Faépület emelkedett felette. A belső városfal csak akkor tűnt el, midőn az Államnyomda második épülete és az Országos Levéltár felépült,

az 5-7. számú telkeken lévő épületeket elbontották és a talajszintet a sétánnyal egyenlővé tették. Ekkor a talaj eredeti lejtése megszűnt és a korábban ott álló épületek falmaradványai a feltöltés alá kerültek. A feltöltés szükségessé tette, hogy a felépülő Államnyomda északi homlokzatát kőgáttal támasszák alá.

A városfalakat a XIX. és a XX. században készült leírásoknál azokkal világosabban mutatják a helyszínrajzok. Haüy 1687-ben ábrázolta az egymáshoz viszonylag közel fekvő két külső városfalat. Még ennél is jobban közelíti meg a valóságot a bécsi Hofkammerarchivnak 1794-ből származó helyszínrajza Budáról.¹² A régi térképek "olvasásának" nehézsége abból adódik, hogy nehézkes az összehasonlítás egy mai helyszínrajzzal, mivel a geodéziai mérőműszerek azóta sokat fejlődtek és általuk a mérés is pontosabbá vált. Az eredeti rajzok, illetőleg a róluk készült másolatok az anyag törvényeinek engedelmességgel zsugorodtak, vagy tágultak, tehát az ábra eltorzult, nem fedti a most készült helyszínrajzot. Már eleve más léptékben készültek. A XVII. század óta sokat változott a beépítés is, ezért ma már csak régészeti feltárással és ezt követően új geodéziai felméréssel lehetséges a helyes középkori helyszínrajzot rekonstruálni.

A legszélső, - ma is érvényben lévő - városfal 1686-ban már megvolt, de a három fal közül mégis a legfiatalabb. Helyzete mutatja, hogy az eredeti külső városfal elé erősítésnek épült a török hódoltság idején, egyidejűleg az Esztergomi rondellával. A rondella északi végénél a két fal között mutatkozott egy lejárati ágyúállásaihoz.

A XV. század végén ez a harmadik fal még nem létezett. 1494-ben egy budai polgár, Bársony Tamás az északi városfal mellett lévő házában egy boltot eladott Vitripar Benedeknek: ".....una cum stabulo retro inter duos muros civitatis"¹³ Pataki Vidor a szóbanforgó házat éppen a Petermann bíró utca 7. számú telekre helyezte¹⁴. Ebben az időben tehát két fala volt a városnak. Ezek sem voltak egyidősek. A két fal mérete is különböző. A belső szélessége 1.20 m, a külsőé 2 m. A külső városfalat a város más területén, nevezetesen a domonkosok kolostoránál¹⁵, 1390-1430 közötti időre, tehát Zsigmond király uralodása idejére tudtuk meghatározni. Ennek a periódusnak ma is szabadon álló falrészletei és támpillérei láthatók a Táncsics Mihály utca 7-9. szám alatti szakaszon. Megtalálható ez a periódus a királyi palota területén is.¹⁶ Legutóljára Zolnay László ásátásánál került felszínre egymás mögött a város első és második védőfala.

A város nagy részén a külső középkori városfal megépítésére nagy szükség volt, mert a város fejlődése miatt az első falon belül már szűknek bizonyult a hely.

Mindebből következik, hogy viszont az általunk feltárt belső falmaradvány a város első falával azonos. Sárgás kőanyaga teljesen egyezik a királyi palota területén és attól északra feltárt XIII. századi falak anyagával. Helyzete megegyezik a Bécsi kaputól kelet felé eső területen megállapítható XIII. századi városfal helyzetével.¹⁷ Ez utóbbi szakaszon két patkótorony maradványa került elő.¹⁸ A XIII. századi városfalnak részletei kerültek elő a domonkosok kolostoránál¹⁹ és Tóth Árpád sétányon is. Ez utóbbi helyen történt feltárásnak feldolgozása később következik. Előlegként annyit árulok el, hogy ezen a szakaszon patkótorony és négyzetes torony is előkerült. Zolnay László a palotától északra négyzetes tornyot tárt fel. A falban talált gerenda szerkezethez hasonló került elő a Petermann bíró utca 5-7. sz. telkeken feltárt városfalhoz kívülről támaszkodó falmaradványban is. Ennek méretei meghaladják egy támpillér méretét, ezért felmerül a lehetősége annak, hogy itt egy négyzetes torony maradványával állunk szemben. A falmaradvány nem köt be a városfalba, hanem attól elválik. A széthúzás megakadályozása végett a falba beépített gerendatámaszok készültek. Gerendaváz nyomára bukkantunk a domonkosok kolostoránál is. Ott nem a fal erősítésére szolgált, hanem - feltehetően - faerekélyt hordozott a falgyűrű olyan helyén, hogy a szikla természetes kiszögelléseit követte a városfal és ez a védelemben a toronyhoz hasonló szerepet töltött be.

Az északi oldalon, a Bécsi kaputól nyugatra a helyszínrajzok több négyzetes tornyot ábrázolnak. Hallart 1884-ben két négyzetes tornyot ábrázolt, nem ábrázolta ezzel szemben az esztergomi rondella mögött lévő saroktornyot, melyről már ásátás bizonyította létezését.²⁰ Hallart ugyanez évből származó látképén nagyon jól látszik a belső falvonulat és a tornyok. Itt már a saroktornyot is ábrázolta (314. kép). Haüy 1686-ban egyetlen négyzetes torony helyét jelezte a mai Hadtörténeti Múzeum északi fala mellett. A jelölt helyen való-

ban előkerült egy erős-, külső oldalán quáderlapokkal borított középkori falmaradvány. Salamon Ferenc leírta, hogy az Államnyomda építésekor találtak egy középkori tornyot²¹. Maradványai egyesek szerint még ma is láthatók az épület belsejében. Salamon úgy vélte, hogy ez a torony volt az eredeti Szombat kapu. Valószínűleg az a meggondolás vezette, hogy a városon közepén keresztülhaladó utvonal irányában feküdt. Nézetének ma is vannak hívei. A Szombat kapunak helyét illetően sok kutatóban felmerült a kétely, vajon azonosítható-e a mai Bécsi kapuval? Ennek van ugyanis a legkevesebb kapcsolata a Szombat piac terével, már pedig kezdetben e kapun belépő kellett, hogy az apácák vásárvámját megfizesse! Az érvek számomra is logikusnak látszanak. Nem vonhattam ki magam az alól a kényszer alól, hogy saját elméletemet megalkossam. Minthogy azonban elméletem bizonyos régészeti megfigyelésekhez kötött, melyek ebben a közleményben nem kaphattak helyet, azért a városfal-kutatás következő tanulmányában fogom kifejteni.

(Ábrák: 97-99, kép: 314)

JEGYZETEK

1. A kutatásokat Dr. Bertalan Vilmosnéval ketten végeztük. Jelentés a Régészeti füzetek 1964 (16) 72, valamint az 1965 (18) 59. számában és a Bp.R. 23 (1973) 278-ban.
2. Schmall L., Buda-Pest utcái és terei 26, 36, 145. Az utóbbi oldalon említi, hogy az utca neve 1440-ben: "Evangelista Szent János utcája volt". Ez természetesen téves és abból ered, hogy ferencesek 1686 után az egykori Mária Magdolna plebániatemplom mellé települtek. Zaiger Über die Vöstung 1696.
3. Györffy Gy., Budapest története az Árpád-korban. Budapest története I. (1973) 299, 158. kép." A Vár északi végén északkelet-délnyugati irányban húzódott a Szombathely nevű nagy, hosszú tér. A tér délnyugati és északkeleti végénél egy-egy középület állt. Délnyugati végén - mint említettük - magyar telepések építették fel a Mária Magdolna templomot..... A tér délkelet felé mintegy a Kard utcáig terjedt, felölelte a mostani Bécsikapu teret, sőt kiterjedt a mai evangélikus templom telkére is. Északkeleti sarkánál állott a Szombatkapu (porta Sabbati, Sombathkapu, Zombathkapu), délkeleti sarkánál, valamelyik bástyára néző telken a kamaraház, vagy Kammerhof. "Budapest Műemlékei I (1955) kötetben a szóbanforgó háztömb területén az Országház utca 21. számozású házat XV. századnak, a 23. számot viselő házat pedig XIV. századnak határozták meg. A 25 sz. telken álló ház kutatása nem történt meg. Szinleg ujkori, ám a középkori utcavonalnak megfelelő elhelyezkedése miatt bizonyára ebben is középkori ház lappang. A bécsi kapu térre néző négy háznak) az 5, 6, 7, 8. számú telken) szintén középkori előzményeik voltak. Csupán az Országház utca 27-29 sz. telkeken álló jellegtelen új házak helyét nem ismerjük. A tömb tehát már a XIV. századtól kezdve beépített volt.
4. Gárdonyi A., Budapest történetének okleveles emlékei I. /1936/56.
5. DL, 87195. Átvettem a következő műből: Kubinyi A., Die Anfänge Ofens. Giessener Abhandlungen zur Agrar-und Wirtschaftsforschung des europäischen Ostens. Bd. 60 (1972) 40-41.
6. Bertalan Vilmosné jelentése: Régészeti füzetek. Ser. I. N° 23. (1970) 78, - u. a. N° 24 (1972) 81.
7. Bertalan V. -né H. Gyürky K., Középkori utrendszer kutatása a budai Várnegyed területén. BpR. XXI. (1964) 345.
8. A XIII. századra, sőt talán a XIII. század első felére tehető településnyomot legközelebb a Bécsi kapu-tér közepén, az Országos Levéltárral szemben találtam. Hasonló korai kőházas építkezés nyomai eddig a Fortuna utcától keletre kerültek elő. A korai település szerkezete a város középkori uthálózatával és telekrendszerével ellentétes. Hozzá képest a középkori város uthálózat másodlagos. Tehát a Petermann bíró utca kialakulása is feltételezi a korábbi település megszűnését, melynek egyébként ezen a területen nem is mutatkozott nyoma. Lócsy E., XIII. századi város és a XIV. századi városrendezés nyomai a budai Várnegyedben. Településtud. Közl. 22. (1969) 106.; Lócsy E., BpR. 22 (1971) 209.; H. Gyürky K., Buda településének kezdete a régészeti adatok alapján. Arch. Ért. 99 (1972) 33.
9. Károlyi Á. -Wellmann I., Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Bp. (1936) 185.
10. Grimáni jelentése 1686 jul. 16. -ról, Henrik herceg naplója jul. 27. -én, a Főjelentés jul 26. -án.
11. Salamon Ferenc, Budapest története II. (1885) 293.
12. Az alaprajzot közli Dr. Nagy Lajos, Budapest története III. (1975) 33, 5. kép.
13. LD. 39. 212. FOM.

14. Pataki V., A budai vár középkori helyrajza. BpR. 15 (1950)
15. H. Gyürky K., A domonkosok középkori kolostora Budán. Fontes Archaeologici. Vol. 18. Előkészületben. Rövidített magyarnyelvű ismertetése e kötetben.
16. Seitl K. A vári ásatások néhány műszaki vonatkozásu kérdése. Arch. Ért. 79 (1952) 171-178, 6.kép.; Gerevich. L., A budai vár feltárása (1966) 32.
17. H. Gyürky K. Buda településének kezdete...
18. Zolnay L., Arch. Ért. 95 (1968) 40-58; Zolnay L., BpR. 22 (1971) 271.
19. H. Gyürky K., A domonkosok középkori kolostora Budán. Fontes 18.
20. Ennek az ásatásnak feldolgozása még nem készült el. Bizonyos helyszínrajzokon szerepel, pl. Károlyi-Welmann, Buda és Pest visszavivása 1686-ban v. kötet 175. lapján közölt "Plan de siege de Bude" 1686-ból ezt a saroktornyot is ábrázolta.
21. Salamon F. i. m.

KATALIN H. GYÜRKY

THE MEDIEVAL TOWN WALLS OF BUDA, I.

The author conducted excavations near the building of the National Archives (No. 1. Petermann biró Street) in 1972. Near that street the remains of a medieval dwelling-house were found and, on the northern side of the site, the double wall of the medieval town which provided protection to the north. Between the dwelling-house and the inner town wall there was a wide strip of land without buildings. The dwelling-house could have been built on the edge of the geological surface of the hill in the 14th century at the earliest. Similarly on the edge of the original slope the inner town wall was erected in the 13th century. The structure of the wall was strengthened by built-in beams. Documents dating from the nineties of the 15th century bear evidence of the existence of the outer (second) town wall. Relying upon the results of the excavations conducted at the Dominican monastery the date of the construction of that wall can be determined as the time between 1390 and 1430. Apart from these two medieval walls there is also a third one, at present it is bordering the Castle Hill. It is known of that wall that it already existed at the time of the siege in the year 1686, consequently it had been built during the Turkish rule, presumably on account of the bad condition of the medieval town walls.

(Figures: 97-99, plates: 314)

КАТАЛИН Х. ДЮРКИ:

СРЕДНЕВЕКОВЫЕ СТЕНЫ БУДЫ I.

В 1972 году нами были проведены раскопки рядом со зданием Государственного Архива /Ул. Петерманн биро, дом 5-7/. Здесь были обнаружены остатки средневекового жилого дома, а на северной стороне раскопчного участка - двойные городские стены, защищающие крепость с севера. В промежутке между домом и внутренними крепостными стенами тянется широкий незастроенный пояс. Дом был выстроен на краю геологической поверхности горы не ранее XIV века, а внутренняя стена, возведенная на краю естественного склона горы, была построена в XIII веке. Бревна, встроенные в стену, придавали ей большую прочность. Грамоты 90-ых годов XV века свидетельствуют о том, что в то время внешние стены уже были построены. Их постройку мы датируем по данным, полученным при раскопках доминиканского монастыря, промежутком времени с 1390 по 1430 гг. Кроме этих двух рядов стен, существовали и третьи, которые окружают в настоящее время крепостную гору. Нам известно, что во время освободительного штурма 1686 г. они уже стояли. Мы предполагаем, таким образом, что их постройка произошла во время турецкого господства для укрепления более ранних стен, находящихся в плохом состоянии.

/Фиг. 97-99, рис. 314/

**A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM ÁSATÁSAI ÉS LELETMENTÉSEI
1971-1975 KÖZÖTT**

**THE WORKS OF RESCUE AND PLANNED EXCAVATIONS
CONDUCTED BY THE HISTORICAL MUSEUM OF BUDAPEST
IN THE YEARS 1971-1975**

**СПАСЕНИЕ ПАМЯТНИКОВ И РАСКОПКИ,
ПРОВЕДЕННЫЕ БУДАПЕШТСКИМ ИСТОРИЧЕСКИМ МУЗЕЕМ
В 1971-1975 ГОДАХ**

A Budapesti Történeti Múzeum 1971-1975 években jelentős ásatásokat és leletmentéseket végzett a főváros területén. Munkáinkat nem a rövid, jelentések formájában itt közzétett témák magas száma: 190, hanem az eredmények dokumentálják. Az utolsó három évben (1973-1975) nyílt mód arra, hogy Óbuda öreg, elavult, földszintes házainak szanálása után folyamatos régészeti ásatásokat végezzünk. Az építkezések adta kutatási területek lehetőségeit - nem mindig nehézség nélkül - a teljességre törekvés szándékával igyekeztünk kihasználni. Az ásatásokhoz több milliós nagyságrendű költségfedezetet biztosított a Fővárosi Tanács VB., s ezzel olyan jelentős anyagi támogatást nyújtott, melyre még nem volt példa régészeti kutatásaink során. De segítettek munkáinkat a különböző beruházó vállalatok is, amelyek az alapozási munkák kivitelezésének meggyorsítása érdekében átvállalták az ásatások anyagi terheinek egy részét.

A felépülő lakótelep helyén feltárhattuk Aquincum legiós táborainak és canabaejének részeit (16-101 sz.), valamint az ókori főváros temetőinek több száz sírját.

Az óbudai ókori emlékek felszínre kerülése mellett nem kevésbé jelentős régészeti eredményekkel gyarapodott az egyidejűleg végzett középkori kutatás sem (150-183. sz.). Bővült az eddig ismert XIII. sz. -i településre vonatkozó adatok száma, világosabban kirajzolódott a települési rendszer. A középkori város É-i és D-i szélénél épült kolostorok feltárását - a ferences és klarissza kolostor - folytatták (182, 150 sz.) Tovább haladt a királynéi vár kutatása (163 sz.), valamint a Lajos u. 158. számú épület (157 sz.) középkori részleteinek tisztázása, a Tél utcában (162 sz.) középkori lakóház maradványai és Árpád-kori településnyomok mutatkoztak. A Templom utcában (166 sz.) a XIII. sz. -i Szent Margit kápolna maradványait sikerült megtalálni. A Fő-tér 1 szám alatt (177 sz.) a Zichy kastélyhoz kapcsolódó felújítási munkák alkalmával nagy méretű középkori épületkomplexushoz tartozó részek kerültek elő.

Az 1973-ban megindult óbudai kutatásokat 1974-ben a budai várpalota területén megtalált gótikus szoborleletek feltárása követett (133 sz.). Az ásatás részletes publikációját évkönyvünk 3. és 4. kötete ismerteti.

A kiemelt feladatok között szereplő óbudai szanálási terület ásatásai, valamint a budavári gótikus szobrok feltárása mellett a főváros többi kerületeiben végzett ós-, római-, középkor-, népvándorlás- és törökkori kutatásaink során ugyancsak jelentős eredmények születtek.

Pesthidegkúton (2 sz.) felszínre került különbözőkoru település maradványai a korai rézkortól a korai vaskor végéig keltezhető. Békásmegyeren (3 sz.) a korábban már ismert neolitikus telep DNy-i szélé volt feltárható. Ugyancsak Békásmegyeren (6 sz.) folytatódott az óskori temető feltárása, melynek mellékletei a Harangedény-csepeli csoport korabronzkori és HA-B periódusba sorolható későbronzkori leleteinket gazdagították. A feltárt sírok száma: 428. Soroksáron (8 sz.) a középső bronzkor vatyai kultúra maradványait képviselő urnasírok kerültek felszínre. Csepel-Szigetszentmiklóson (9 sz.) a Harangedény-csepeli csoport korai bronzkori temető 7 sírját tárták fel, Csepel-Hároson (10 sz.) pedig 1 km hosszúságban korai és középső bronzkori települési jelenségeket figyeltek meg. Ugyancsak Csepelen a Hollandi uton (12 sz.) homokbányászás közben ismét korabronzkori település részlete került felszínre. Budatétény, Növény utcában (13 sz.) új lelőhelyként regisztrálhatjuk a széles kiterjedésű bronzkori urna temetőnek kimentett 76 sírját.

A már említett óbudai római kori kutatásokon kívül az aquincumi polgárváros területén végeztünk kutatásokat. Tisztáztuk a város ÉD-i főutcája melletti boltsorok és portikus periódusait (111 sz.), műemléki helyreállítást megelőző hitelesítő ásatást végeztünk a forum K-i szárnyán (112 sz.). A polgárváros É-i fala vonalában - műemléki bemutatást megelőző - ásatás a fal részeit és a vizesárok rendszert hozta felszínre. A Keled utcai (118 sz.) iparvágány területén épületek alaprajzait sikerült tisztázni, melyek a város Ny-i kapujából kivezető utat szegélyezték.

Az M-11-es ut korszerűsítését megelőző régészeti ásatások során feltártuk a Római fürdőből kiinduló és a várost átszelő Aquaeductus 105 pillérét (113, 114 sz.) és az u.n. magazinsor újabb boltjait D-n (110 sz.) a III. ker. Szentendrei uton.

Óbudán kívül az V. ker. Március 15 téren a Diocletianus-kori tábor D-i falának egy szakaszát, téglasirokat tártunk fel (121). XI. ker. Hunyady János uton (122-124 sz.) folytattuk a vicus és auxiliáris tábor kutatását. A Szt. Gellért téri Pezsgőfürdő átalakítása során kelta-eraviszkusz telephez tartozó lakógödröket (125 sz.) tárhattunk fel, a Kende utcában (126 sz.) pedig koracsászárkori fazekastelep részét bonthattuk ki, Budatétény Növény utcában (127 sz.) eddig ismeretlen római kori település részeit kutattuk.

Népvándorláskori gyűjteményünket gyarapítottuk és értékes megfigyeléseket tettünk a XVII. ker. Péceli uti (130 sz.) germán ethnikumu temető 74 sírjának ásatása során.

A budavári palota területén kívüli középkori kutatás során befejeződött a Hess András téri (136, 137 sz.) domonkos kolostor feltárása, a Táncsics utcában (139 sz.) városfal részlete, a Fortuna utcában (140 sz.) két középkori ház pincéje került felszínre. Az Országház utcában (141 sz.) a XVIII. sz. -i ferences kolostor É-i traktusának alapfalait bontottuk ki. A Corvin téren (144 sz.) a feltételezett ágostonrendi kolostor falait tártuk fel, a Fő utcában pedig a volt kapucinus kolostornál a törökkori Tojgun pasa fürdője alatti középkori épület falait kutattuk. (146 sz.)

A II. kerületben a Budakeszi uton (147 sz.) folytattuk az egykori budaszentlőrinci páloskolostor kutatását, hasonlóképp a Szajkó utcában (148 sz.) a középkori Nyék falu feltárását.

A középkori Pest kutatásával (184, 185 és Melis K. publikációja e kötetben) sikerült felvázolni a város topográfiai fejlődését a városfalak és kapuk feltárása során.

Rákospalotán a Kossuth Lajos utcában (187 sz.) részben tisztáztuk a középkori eredetű templom építéstörténetét, hasonlóképp Cinkotán (188 sz.), ahol az Árpádkori kerítőfal maradványait és a templom körüli település nyomait is követhettük.

A Fő utca 30-32 sz. alatti volt kapucinus kolostor (189 sz.) átépítése adott lehetőséget arra, hogy az itt állt Tojgun pasa fürdőjének részleteit megkutassuk. Ugyancsak törökkori fürdő részleténél végeztünk kutatást a Frankel Leo uti Császárfürdő (190 sz.) bővítése alkalmából.

(Ábrák: 100-110, 112-114, képek: 315-353)

+++

Az itt töredékesen felvázolt ásatási munkáink összefoglalásakor megállapíthatjuk, hogy az elmúlt öt év alatt olyan nagy feltárásokat és eredményeket összegezhettünk, amelyekhez hasonlókat - ilyen rövid idő alatt - évkönyvünk lapjain eddig nem publikálhattunk.

Kaba Melinda

THE WORKS OF RESCUE AND PLANNED EXCAVATIONS CONDUCTED BY THE
HISTORICAL MUSEUM OF BUDAPEST IN THE YEARS 1971-1975 (MELINDA KABA)

In the years 1971-1975 the Historical Museum of Budapest conducted significant works of planned and rescue excavations in the Hungarian capital. Our work is documented not by the high number of the themes published here in the form of brief reports namely 190, but by the achieved results. In the past three years (1973-1975) we had opportunity to strive - not at all times without difficulties - to make the best use of the possibilities for excavations made available by the process of construction after, the liquidation of the old, outdated, single-story buildings of Óbuda. With a budget of several millions, the Executive Committee of the City Council of Budapest granted us so considerable a financial aid, which stands without example in our archaeological research so far. Still, our work was also helped by the various investing enterprises who, for expediting the works of foundations, assumed part of the financial burdens of the excavations.

At the site of the residential settlement to be built we could uncover parts of the legionary camp, of the canabae of Aquincum (No. 16-101), as well as several hundreds of graves of the cemeteries of the ancient capital.

Besides the turning up of the ancient remains of Óbuda, results of similar significance were brought by the medieval research conducted simultaneously (No. 150-183); thus a great part of the 14th century convent of the Clarissa nuns could be uncovered, the research of the queen's castle could be continued (No.150), and excavations were conducted in the area of the one-time Franciscan monastery (No.182). The elucidation of the medieval parts of the building No. 158, Lajos Street (No. 157) was carried on; remains of a medieval dwelling house and traces of a settlement of the Arpadian age were found in Tél Street (No. 162). In Templom Street the remains of St. Margaret's church, dating from the 13th century turned up (No. 166). In the course of the works of renewal of the Zichy residence details belonging to a large-sized medieval building complex came to the surface at No.1, Fő Square. (No. 177)

The research work begun at Óbuda in 1973 was followed in 1974 by the unearthing of the Gothic statues found in the area of the Buda castle. A detailed account on these excavations is to be found in Volumes 3 and 4 of our Yearbook (presently in the press).

The excavations conducted in the Óbuda reconstruction area ranked among the objectives of primary importance, as well as the unearthing of the Gothic statues of the Buda castle; besides similarly significant results were brought by the archaeological research work conducted in prehistoric, Roman, medieval, Migration Period and the Turkish period in other districts of the Hungarian capital.

The remain of the settlement of various ages excavated at Pesthidegkut (No. 2.) can be dated from a period extending from the Early Copper Age to the end of the Early Iron Age. At Békásmegyér (No. 3.) the south-western border of the already known neolithic settlement could be unearthed. Similarly at Békásmegyér (No. 6.) the works of opening up the prehistoric cemetery were continued; the grave-goods of this cemetery contributed to the finds of the Early Bronze Age of the Harangedény-Csepel group and to those of the Late Bronze Age to be classed among the Ha-B period. The number of the uncovered graves amounts to 428. At Soroksár (No. 8.) urn graves turned up which represent remains of the Vatya culture of

the Middle Bronze Age. At Csepel-Szigetszentmiklós (No. 9) seven graves of the Harang-
edény-Csepel group of the Early Bronze Age were unearthed, and at Csepel-Háros (No. 10)
signs referring to an Early- and Middle Bronze Age settlement could be observed in a length
of one kilometre. Similarly in Csepel, at Hollandi Road (No. 12) a part of a settlement similarly
from the Bronze age came to light in the course of sandmining. In Növény Street, Budatét-
ény (No. 13) the saved 76 graves of the widely extending urn cemetery dating from the
Bronze Age can be registered as a new archaeological site.

Apart from the already mentioned Roman excavations conducted at Óbuda, we did re-
search work at the site of the one-time civilian town. We determined the periods of the lines
of shops and portico situated along the north-south main street of the town (No. 111.), and
preceding the reconstruction of the ancient monuments, we conducted verifying excavations
of the eastern wing of the forum (No. 112). Along the northern wall of the civilian town the
excavation - which preceded the presentation of the ancient monument - revealed the parts
of the wall and the moat system. In the area of the industrial railway of Keled Street (No.
118.) ground-plans of buildings could be cleared up which had bordered the road starting
from the western gate of the town.

In the course of the excavations preceding the modernization of the road No. M-11, we
opened up the 105th pillar (No. 113, 114.) of the aqueduct starting from the Roman baths and
crossing the town, as well as further shops of the so-called magazine row in the south (No.
110.).

Outside Óbuda, at Március 15 Square, Budapest, fifth district, we uncovered a section
of the southern wall of the camp dating from Diocletian's age, further two rooms, as well
as brick graves (No. 121), and continued the research of the vicus and auxiliary camp in
Hunyadi János Street, Budapest, eleventh district (No. 122-124). During the works of
reconstruction of the jet bath at Szent Gellért Square (No. 125) we could uncover pit-dwellings
and holes belonging to a Celtic-Eravisian settlement and, in Kende Street (No. 126), we
were able to unearth part of a potter's shop dating from the early imperial period; in Növény
Street in Budatétény (No. 127) we investigated into parts of an as yet unknown Roman settle-
ment.

We could enrich also our collection of the Migration Period, and made valuable obser-
vations while excavating the 74 graves of the cemetery of a German ethnic group at Péceli
Road, Budapest, seventeenth district (No. 130).

In the course of the medieval research conducted outside of the Buda castle the works
of excavating the Dominican monastery at Hess András Square (No. 136, 137) were comple-
ted; in Táncsics Street (No. 139) a section of the town wall, in Fortuna Street (No. 140) the
cellars of two medieval houses were uncovered. In Országház Street (No. 141), we excavated
the foundation walls of the northern tract of the 18th century Franciscan monastery. At
Corvin Square (No. 144.) we unearthed the walls of the presumed Augustine monastery,
further, near the one-time Capuchin monastery in Fő Street (No. 146), we conducted inves-
tigations in to the walls of the medieval building under the bath of pasha Toygun, dating,
from the Turkish period.

On the Budakeszi Street, second district we carried on archaeological research into
the one-time Budaszentlőrinc Pauline monastery (No. 147) and the work of unearthing the
medieval village Nyék, in Szajkó Street (No. 148.).

On the occasion of the excavations of medieval Pest (No. 184 and 185, as well as K.
Melis' study in the present volume), in the course of the archaeological research work into
the walls and gates, the development of the topography of the town could be outlined.

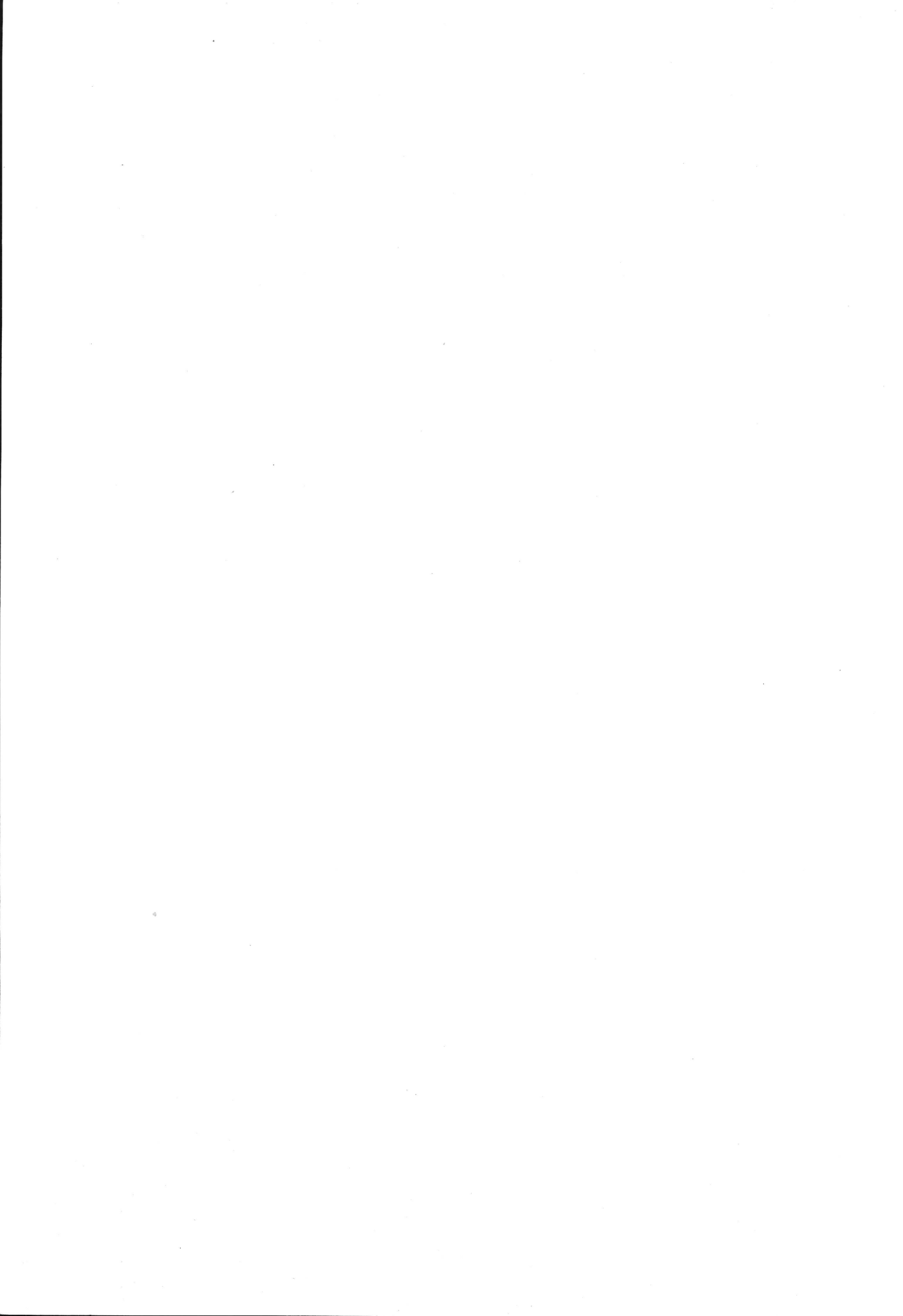
In Kossuth Lajos Street in Rákospalota (No. 187.) the building history of the church of
the church of medieval origin could be cleared up in part; similarly, in Cinkota (No. 188.)
we could follow the remains of the encircling stone-wall dating from the Arpadian age, as
well as the traces of the settlement round the church.

The rebuilding of the one-time Capuchin monastery at No. 30-32 Fő Street (No. 189.)
enabled us to investigate the details of pasha Toygun's bath which stood there. We conducted
works of unearthing a further bath similarly from the period of the Turkish rule in Hungary,
on the occasion of the extension works of Császárfürdő in Frankel Leó Road (No. 190.).

+ + +

Summing up the works of excavation briefly outlined here, it can be stated that during the past five years we could conduct archaeological investigations and achieve results of an order, of which no equal could be published - in so short a time - on the pages of our Yearbook up to now.

(Figures: 100-110, 112-114, plates: 315-353)

СПАСЕНИЕ ПАМЯТНИКОВ И РАСКОПКИ, ПРОВЕДЕННЫЕ БУДАПЕШТСКИМ ИСТОРИЧЕСКИМ МУЗЕЕМ
В 1971-1975 ГОДАХ /МЕЛИНДА КАБА/

Будапештским Историческим Музеем в 1971-1975 годах были проведены значительные раскопки и спасение памятников на территории Будапешта. Нашу работу документирует не только большое число тем, помещенных здесь в форме кратких сообщений /190/, но и сами результаты исследований. За последние три года /1973-1975/ открылась возможность провести последовательные археологические раскопки в Обуде на месте снятых старых, обветшалых одноэтажных зданий. Мы стремились максимально полно исследовать подлежащие строительству территории, что проходило не всегда без затруднений. На проведение исследований Исполком Горсовета предоставил миллионные суммы и этим оказал такую материальную поддержку, которой еще не было примера в ходе археологических исследований. Нашу работу поддерживали также и различные предприятия, которые в интересах ускорения проведения грунтовочных работ брали на себя часть материальных расходов по археологическим исследованиям.

На месте строящегося нового жилого квартала нами раскопана часть военного лагеря и канабэ Аквинкума №№ 16-101/, а также несколько сотен захоронений могильников, расположенных на территории столицы римского времени.

Наряду с открытием памятников римского времени в Обуде, не менее значительные результаты были достигнуты одновременно проводившимися исследованиями по средневековью /№№ 150-183/. Расширились наши познания в отношении поселения XIII века, схема поселения стала вырисовываться более четко. Нами продолжено раскрытие францисканского и кларисского монастырей, расположенных на северной и южной окраинах средневекового города /№№ 182, 150/. Продолжаются исследования крепости королевы № 163/, уточняются отдельные детали средневековых памятников по ул. Лайош дом 158 № 157/, исследуются руины средневекового жилого дома по ул. Тель № 162/, ведется изучение поселения эпохи Арпадов. Нам удалось обнаружить часовню Св. Маргариты XIII века по ул. Темплом. Под домом № 1 на пл. Фё во время реставрации дворца Зичи были обнаружены памятники, относящиеся к крупному строительному комплексу средних веков.

За начавшимися в 1973 году исследованиями в Обуде последовало открытие готических статуй на замковой горе в Буде. Подробное описание этих раскопок содержится в 3-м и 4-м томах настоящего выпуска.

Наряду с первоочередным исследованием территории снесенных зданий в Обуде, раскрытия готических статуй в Будапештском замке, плодотворные результаты принесли также археологические исследования, ведущиеся в других районах города по первобытным эпохам, римскому времени, средневековью, эпохе переселения народов и турецкого времени.

В Пештхидегкуте /№ 2/ обнаружены следы поселения, датируемого различными эпохами, начиная с эпохи меди и кончая концом эпохи железа. В Бекашмедере /№ 6/ были продолжены раскопки древнего могильника, погребальный инвентарь которого относится к чепельской группе культуры колоколовидных кубков эпохи ранней бронзы, а также к эпохе Гальштата А-В. Теперь эти памятники обогатились находками позднебронзовой эпохи. Здесь раскрыто 428 могил. В Шорокшаре /№ 8/ были открыты урновые захоронения, относящиеся к группе Ватя эпохи сред-

ней бронзы. В Чепел-Сигетсентмиклоше № 9. было вскрыто 7 захоронений чепельской группы культуры колоколовидных кубков ранней бронзы. В Чепел-Хароше № 10/ на протяжении 1 км были прослежены следы поселения, относящегося к раннему и среднему бронзовому веку. Опять-таки на о. Чепел, по пр. Холланди № 12/ в карьере по добыванию песка были обнаружены следы поселения эпохи ранней бронзы. В Будатетене по ул. Нёвень № 13/ зарегистрирован новый обширный могильник уровных захоронений бронзового века, 76 могил которого удалось спасти для науки.

Кроме упомянутых исследований римского времени в Обуде, нами исследованы также и некоторые объекты гражданского города римского времени. Уточнены периоды лавочных рядов и портиков № 111/, расположенных по главной улице города, идущей в северо-южном направлении. Были проведены раскопки восточного крыла форума № 112/, которые опередили работы по демонстрации этого объекта. По линии северной стены гражданского города раскопками была раскрыта оборонительная система, состоящая из стен и рва, а также пять пиллеров акведука. Эти памятники также будут демонстрироваться на месте. На территории заводского пути по ул. Келед № 118/ удалось уточнить планы зданий, стоявших по обеим сторонам дороги, идущей от западных ворот города.

Археологическими исследованиями, которые были проведены до работ по усовершенствованию шоссе М-11, было вскрыто 105 пиллеров акведука №№ 113, 114/, идущих от Римских купален и пересекающих город, а также на юге новые магазины так называемого лавочного ряда № 110/.

Кроме Обуды, в V-ом районе Будапешта на пл. 15 Марта был вскрыт отрезок южных стен лагеря эпохи Диоклетиана, два помещения и могилы из кирпичей № 121/. В XI-м районе по ул. Хуняди Янош №№ 122-124/ были продолжены исследования лагеря *vicus* и *auxiliaris*. На пл. Сэнт Геллерт во время реконструкции бани нами были открыты землянки и ямы кельтско-эрависского поселения, по ул. Кенде №№ 126/ раскопана часть поселения гончаров раннецезаревской эпохи. В Будатетени по ул. Нёвень № 127/ было обнаружено поселение римского времени, совершенно неизвестное до сих пор.

Коллекция музея по памятникам эпохи переселения народов обогатилась новыми находками, обнаруженными в XVII районе Будапешта, по ул. Пецели № 130/, где было вскрыто 74 захоронения германского могильника.

Вне территории Будайского замка на Замковой горе были закончены раскопки доминиканского монастыря, находящегося на пл. Хелш Андраш №№ 136, 137/. Исследования проводились также на ул. Танчич № 139/, где была обнаружена городская стена, на ул. Фортуна № 140/, где были открыты два средневековых подвала. На ул. Орсагхаз № 141/ был вскрыт фундамент северного тракта францисканского монастыря XVIII века. На пл. Корвин № 144/ были раскопаны стены предполагаемого монастыря августинского ордена, на ул. Фё вблизи монастыря ордена капуцинов под банями паши Тойгуна были обнаружены стены средневекового здания.

Во II-ом районе Будапешта по пр. Будакеши № 147/ нами были продолжены исследования монастыря Св. Павла, и в то же время на ул. Сайко № 148/ проводились раскопки средневековой деревни Ньек.

В результате исследования средневекового Пешта и раскопок городских стен и ворот №№ 184, 185, см. также статью К. Мелиш/ удалось более точно обрисовать топографическое развитие города.

В Ракошпалоте, по ул. Кошшут Лайош № 187/ частично была уточнена история строительства средневековой церкви, также как и в Цинкоте № 188/, где была обнаружена кроме того и стена, а также поселение эпохи Арпадов, окружавшие церковь.

На ул. Фё под домами №№ 30-32 во время перестройки монастыря ордена капуцинов № 189/ были исследованы детали находящейся здесь бани паши Тойгуна. По ул. Франкель Лео во время строительных работ по расширению бани "Часар" № 190/ также были исследованы детали бани турецкой эпохи.

+++

Обобщая археологические работы, о которых мы вкратце упомянули выше, можно считать, что за минувшие пять лет нами проведены крупные исследования и за короткий срок подведены их итоги, подобного чему еще не печаталось на страницах нашего ежегодника.

/Фиг. 100-110, 112-114, рис. 315-353/

ŐSKOR

(1-13. térképszám)

I. kerület

1. Szent György tér 2. A budavári Palota - északi előudvarában 1972-75-ben a középkori ásatások során az alsó rétegekben, a sziklafelszínen nagy számban bukkantunk őskori leletekre. A zömmel 1974-ben feltárt középső-bronzkori teleprész mintegy 1000 m²-en volt követhető. Legjelentősebb leleteink: ép edények, edénytöredékek, csonteszközök, kőeszközök. A teleprész a középső-bronzkorunk korai fázisára keltezhető, a vatyai kultúrába tartozik.

Marosi- Soós Ágnes

II. kerület

2. Pesthidegkut, Dózsa Gy. ut. 1971 őszén leletmentést végeztünk az Aranyárok vízrendszeréhez tartozó Jegénye-patak mentén húzódó dombháton. Az ásatás során kutatóárkainkban több, különböző koru település maradványai bukkantak napvilágra, a rézkortól a korai vaskor végéig bezárólag. Külön figyelmet érdemel egy, a település egyik oldalát lezáró széles védműárok, amelyet kövekkel töltöttek ki.

Az előkerült kerámia anyagban a rézkori balatoni csoport, a korai bronzkori makói csoport, a középső bronzkori vatyai kultúra, valamint a későbronzkori váli kultúra és koravaskor-végi típusok fordulnak elő.

Kőszegi Frigyes

III. kerület

3. Vöröshadsereg utja és Munkácsy Mihály u. sarkán a tervezett békásmegyerei lakótelep szennyvízvezető berendezése épül. A beruházást megelőző leletmentő jellegű kutatást a Fővárosi Csatornázási Művek költségén végeztük el. A területen feltárt régészeti maradványok topográfiai egységet alkotnak az 1930-as években és a később is ásatott békásmegyerei neolitikus telepével. A leletmentés során felszínre került gödrök leletanyagát tekintve úgy tűnik, hogy ez a terület a településnek már a DNy-i szélén helyezkedik el.

Gáboriné Csánk Vera

4. Harrer Pál u. 8-10. számú épületek előtti térségben 1975 őszén római kori kemence feltárása során őskori hulladékgyűjtő került elő. A gödörben gazdag későbronzkori kerámiát leltünk.

Kőszegi Frigyes

5. Laktanya utca 18-30. L. e kötet 416. old.

6. Vöröshadsereg utja 6367 hrsz. 1971-ben folytattuk a korai- és későbronzkori temető feltárását. További 400 m²-en összesen 22 hamvasztásos és 1 csontvázast sirt ástunk ki. A gazdag leletanyagot tartalmazó sírok között is külön említést érdemel a későbronzkori urnasirok kultúra "varázsló" sírja és az első vaskést tartalmazó hamvasztásos sír.

A korabronzkori sírok a harangedény-csepeli csoport körébe, a későbronzkoriak pedig a HA-B periódusba tartoznak.

1972-ben további 400 m²-es felületen 31 sirt tártunk fel, melyek - egy kivételével - hamvasztásos temetkezéseket tartalmaztak. Hét sír a korabronzkori harangedény-csepeli csoportba tartozott. Az urnasírok mellékletei: urnák, fedőtálak, korsók, bögrék. Az egyetlen szórthamvas sírban, szinte már törvényszerűen, párosával helyezték el a diszitett harangedényeket. A melléklet nélküli, igen rossz állapotban levő csontváz valószínűleg korabronzkori, mely az ásatási terület É-i részén feküdt.

A 23 későbronzkori sír vegyesen urnás és szórthamvas temetkezést tartalmazott. Említésre méltó az egyik sír kőlapokból összeállított kőládászerű szerkezete. A sírokban a korábban már megfigyelt nagyszámú edénytípust találtuk. Kevés bronzmelléklet az urnás és szórthamvas sírokban egyaránt előfordult.

1974-ben az ÁFOR üzemanyagtöltő állomás helyének előzetes feltárása alkalmával 1200 m²-en 24 későbronzkori sirt tártunk fel. Sikertült megtalálni a temető D-i és DNy-i szélét. A sírok csaknem kivétel nélkül szórthamvasak voltak. A sírmellékletek lényegében megegyeztek az előző években feltárt sírok mellékleteivel (sok edénymelléklet, kevés bronz). Figyelemre méltó volt egy sír, melyben ún. varázsszerszököket találtunk (nyeles küllőskereket, csipkézett szélű ovális és kerek kanalat, nyeles korongot, stb.).

A korábbi években feltárt sírokkal együtt a sírok száma 428-ra emelkedett.

Schreiber Rózsa

X. kerület

7. Jászberényi ut és Kozma utca találkozásánál, a felüljáró környékén, az épülő nyomdák helyén, tereprendezés során a munkások leletekre bukkantak. Gyors értesítésük nyomán bronzkori urnasírokat mentettünk meg. A két sír középső bronzkor-végi koszideri időszakot képviseli. Az egyik urnában peremes bronz balta, bronz tör, kétélű borotva és karikák voltak.

Schreiber Rózsa

XX. kerület

8. Soroksár, Marx Károly ut 235. 1974. márciusában bejelentés érkezett a pesterzsébeti muzeumtól, hogy a Marx Károly u. 235.sz. ház kertjében, vízvezeték számára ásott árokban bronzkori edénytöredékek és bronzok kerültek elő. Ezt követően leletmentést végeztem e helyen, amelynek során hat urnasírt sikerült megmentenem, részben már bolygatott állapotban. A sírokból származó edények és bronzékszerek a középső bronzkori vatyai kultúra maradványai.

Kőszegi Frigyes

XXI. kerület

9. Csepel-Szigetszentmiklós II. ütemű vízvezeték ásása közben az árkozó gép edényeket bolygatott meg. A korlátozott lehetőségek között feltártunk egy korabronzkori gödröt, mely tisztán, önállóan a makói csoport leletanyagát tartalmazta.

Innen É-ra és D-re a harangedény-csepeli csoport 7 sírját, illetve maradványát bontottuk ki. A sírok kb. 1 km hosszan feküdtek: 1 csontvázas, 1 szórthamvas és 5 urnasír került elő. A valódi harangedénycsoportnak nagy temetője, vagy több sírcsoportja lehetett itt. A leletanyag megegyezik a hasonlókoru temetők leletanyagával.

Schreiber Rózsa

10. Csepel-Háros. A Dunaparton, a IV. vizcsőárok területén, gépi árokásással cserepek, csontok kerültek elő. A területen leletmegfigyelést, anyaggyűjtést végeztünk. Az 1960-61-ben végzett ásatási terület D-i széléhez kapcsolódva, kb. 1 km hosszban mutatkoztak korai- és középső bronzkori települési jelenségek. Néhány hulladékgödröt kibontottunk, melyekből a korabronzkori harangedény-csepeli csoport emlékei, illetve a középbronzkori vatyai kultúra leletei kerültek elő. A leletmentés alkalmával előkerült egy avarkori gyermeksisir is (a közelben fekszik az az avar temető, amelyet 1954-ben Cs. Sós Ágnes tárt fel).

Schreiber Rózsa - Nagy Margit

11. Hollandi ut 9 - a Hollandi ut 33/b lelőhelytől É-ra kb. 500 m-re levő - telekről homokot bányásztak 1973. évi leletmentésünk idején, s az ott felszínre bukkanó három gödröt is feltártuk. A leletek megegyeznek a Holland ut 33/b lelőhely anyagával.

Az ásatáson részt vett Bökönyi Sándor és Kriván Pál.

Schreiber Rózsa

12. Hollandi ut 33/b szám alatt homokbányászással a harangedény-csepeli csoport települését bolygatták meg, közvetlenül a Dunaparton. Ezen a vidéken építkezések alkalmával már többször is találtak hasonló koru településeket, ahol a legtisztábban fordultak elő a korszak leletei. A telep megszűnése után megindult homokfeltöltődés kb. 6-8 m vastag rétegben lefedte a korabronzkori települést, anélkül, hogy a későbbi korok népessége ide telepedett volna.

1972-ben két hulladékgödröt tudtunk feltárni, kerámia leletek mellett igen gazdag állatcsontanyag került elő.

1973-ban a fenti területen további 280 m²-en 23 kisebb-nagyobb megközelítően hengeres, lapos aljú gödröt bontottunk ki. A gödrök nagy része települési hulladékot tartalmazott. A kerámiát felülmulta az állatcsontok mennyisége. A leletek között diszitett harangedények töredékei, csont- és agancsszerszámok, retusált kőeszközök (nyílhegy is), továbbá öt rézár került elő. Két gödör a többitől eltérően szertartási vagy áldozati jellegű lehetett. Ezt hangsúlyozzák a gödör alsó részén elhelyezett edények, kő- és agancsszerszámok, amiket agyagréteggel borítottak be. Az egyikből több örlőkő is előkerült. Minden gödör töltelék-földjében nagyon sok faszén törmelék is volt. A feltárt részen két csoportban sok cölöplyukat találtunk. Ezek azonban nem alkotnak szabályos formát. A leletek a harangedény-csepeli csoport körébe tartoznak.

Schreiber Rózsa

XXII. kerület

13. Budatétény, Növény u. 2. 1972 őszén a Kertészeti Kutató Intézet tangazdasága területén a Duna közvetlen szomszédságában lévő dombháton - a felszíni jelenségekből ítélve - széles kiterjedésű bronzkori urnatemetőre bukkantunk. 38 hamvasztásos sirt mentettünk meg, melyek zömmel urnasirok, s középső bronzkori temetőhöz tartoznak.

Néhány korabronzkori szórthamvas temetkezést is sikerült feltárnunk.

1973 augusztusában és szeptemberében folytattuk a temető feltárását. Huszonnyolc újabb hamvasztásos sirt mentettünk meg, részben a nagyrévi kulturához tartozó urnás temetkezéseket.

1974 októberében tíz újabb korai-, illetve középsőbronzkori hamvasztásos sir került napvilágra. A nagyrévi kulturához tartozó szórthamvas, valamint a vatyai kulturához tartozó urnasirok meglehetősen bolygatott állapotban voltak a területen korábban elvégzett földmunkák miatt.

1972 és 1974 között összesen 76 sirt mentettünk meg.

Kőszegi Frigyes

RÓMAI KOR
14-127. térképszám)

II. kerület

14. Muhar u. 18-20. 1974-ben a II. kerületi Muhar utcában, egy lakóház kocsibejáró és garázs alapárkából kelta kori és koracsászárkori leletek kerültek elő. Az árok metszeteiben földberakott fal, kőből rakott tüzelőhely és szemégtödör mutatkozott. A szomszédos telken több római kori kerámiatöredék került elő, így azon a környéken római kori falusias vagy villatelepüléssel kell számolni.

Németh Margit

15. Zsigmond tér (Lajos u. és Ürömi u. találkozása) 1975-ben, távfűtő vezeték létesítése során, az árokkal metszetében többszörösen megújított ÉD-i irányú uttestet, valamint egy ÉNy-DK-i irányú későbbi uttestet figyelhettünk meg. Az ÉD-i uttest azonos az előző években északabbra több utcában megfigyelt és dokumentált római kori uttal.

Németh Margit

III. kerület

16. Árpád fejedelem utja Az Árpád hid D-i széle alatt 1974-ben az Árpád fejedelem útján, a III. budai főnyomócső árkában egy ÉK-DNy-i irányú vastag fal került elő. Vastagsága nem volt mérhető, de legalább 2 m lehetett. A fölötté lévő árokkalban további, későrómai (IV. sz. -i) falak metszeteit lehetett megfigyelni.

Németh Margit

17. Árpád fejedelem utja 108-tól É-ra. A Vizművesek árka 1974-ben átvágta egy későrómai erődítmény ÉK-DNy-i irányú K-i falának K-i részét. A fal felmenő részére több soros feliratos sirkőtöredéket is felhasználtak. A zokli feletti kevert betöltésből egy sárga mázas fél dörzstál került elő.

A következő esztendőben a fenti későrómai erődítmény további tisztázására kijelöltünk egy felületet. Az előkerült alapfal nagyobb része a K-i metszet alá húzódik. A rábontások a nagyszámu funkcionáló vezetékek miatt nem voltak lehetségesek. Az alapfalból az utolsó 3 kősor maradt meg. Hogy az előkerült alapfal az erődítményhez tartozott-e, a további kutatások döntik el. Az előkerült leletanyag: Drag. 31, 32. típusu rheinzaberni táltöredékek, sűrű Faltenbecher töredékei.

1974-ben a fentebb említett kutatásokról DK-re egy újabb közműárok D-i szakaszában a canabae egyik KNy-i irányú 65 cm belvilágu, kőfalazású csatornájának újabb szakaszát hitelesítettük.

Szirmai Kriszinta

18. Lajos u. 152-158. 1974-ben az É-D-i vizcsőárókban végzett leletmentés során az árok végében római épület két helyiségét figyelhettük meg. Az északibb helyiségnek csak a terrazzopadlóját bonthattuk ki, a helyiség D-i falának egy szakaszával együtt.

Az ehhez D-ről csatlakozó helyiséget jobban megfigyelhettük, a metszetben K-i zárófalát is követni tudtuk. Így egy 5,30 m hosszúságú, három oldalról 60 cm vastag fallal határolt helyiséget állapíthattunk meg. A 2. helyiség D-i zárófalára egy középkori ház fala épült rá. Ugyanehhez az épülethez tartozó K-Ny-i falat bontottunk ki a csatornaárok metszetében az előbbi K-Ny-i faltól 2,10 m-re. Az árok közepén 3,40 m hosszúságú, 55 cm vastag falakkal határolt terrazzos római helyiséget figyelhettünk meg a metszetben. A rétegmegfigyelések szerint K-Ny-i római ut is húzódott a területen.

R. Facsády Annamária

19. Lajos u. 156-158. 1974-ben a Lajos u.-ban egy ÉD-i irányú csatornaárókban egy római épület ÉNy-i sarkát lehetett megfigyelni. Az épület nyugati fala 60 cm vastag volt, hossza 9,70 m hosszú szakaszon volt meg. Az épület nyugati oldalán egy többszörösen megújított ÉD-i irányú római kori ut, északi oldalán pedig egy KNY-i irányú ut húzódott. Az épületrészletek a II.-III. sz.-ra tehetőek.

Németh Margit

20. Lajos u. 160-168. L. e kötet 145-148. old.

21. Lajos u. 160. (Zichy u. sarok) Az AGROBER székházának alapgödrében korábban Bertalan Vilmosné folytatott feltárást a középkori beépítések tisztázása érdekében. Leletmentésünknek 1973-ban az volt a célja, hogy megkeressük annak az ÉD-i irányú római utnak a folytatását, amelynek egy-egy szakaszát a területtől délre (Lajos u.-Tél u. sarok és Lajos u. 154-158. alatt) 1973-74-ben alkalmunk volt különböző közműfektetések során dokumentálni. A római kori ut a modern épület alapgödrének É-i és D-i metszetében mutatkozott, az I. sz. végétől a IV. sz. közepéig használták, burkolatát két ízben felújították. Kb. 6 m széles volt, szegélyét újkori beásásokkal mindkét oldalon megrongálták. Az ut keleti oldaláról bolthelyiségek nyitak; itt is többszöri átépítést tapasztaltunk.

(Az ut nyugati oldaláról nyíló épület leletmentéséről Facsády Annamária irt beszámolót.)

Póczy Klára

22. Lajos u. 165 sz. A területen Bertalan Vilmosné folytatott kutatásokat. A munka során előkerült római kori maradványok leletmentését 1975. július 16-án vettem át, s a munkát július 24-én fejeztük be.

ÉK-DNy-i irányú, 45 cm vastag római falat találtunk, melyet az ÉNy-DK-i középkori fallal részben elbontottak. Ezen a szakaszon a római falnak csak kevés habarcsot tartalmazó alapozását találtuk meg. A felmenő falakat erősen kavicsos habarcs tartja össze, K-i oldalán a vakolatot is megfigyelhettük.

Később építették a falhoz a V alakban elágazó csatornát, melyet terrazzóval béleltek. Alján 1 cm vastag koromréteg volt. A fűtéssel ellátott, megújított épület járószintjét a szelvény É-i részében találtuk meg. A terrazzópadlót a középkori fallal szintén elbontották, így csak a római fal É-i részén figyelhettük meg a fal és a járószint csatlakozását.

Az épülettől É-ra másodlagosan felhasznált sirkötödéket találtunk, felirata /F/acien-dum/ c/uravit/ és s/it t/ibi/ t/erra/ l/evis/, a felirat alatt kratérből kiágazó szőlőfürtöket ábrázoltak. A sirkövet kirabolt téglasir fedésére használták fel.

R. Facsády Annamária

23. Óbuda u. 8 - Lajos u. 166 L. e kötet 145-148. old.

24. Lajos u. 166. L. e kötet 145-148. old.

25. Lajos u. 169. L. e kötet 145-148. old.

26. Timár u. 1974-ben a Timár u-ban egy észak-déli irányú római kori uttestet figyeltünk meg. Az uttest minden bizonnyal a Fényes Adolf u. vonalában megfigyelt ÉD-i irányú uttest folytatása. Az utról III. sz-i kerámia került elő.

Németh Margit

27. Fényes Adolf u. 51. 1974-ben a ház pincéjében folytattunk ásatásokat, melynek során a Fényes A. u-i kaputorony K-i párjának egy szakaszát bontottuk ki. A 2,5 m vastagságú fal opus incertum technikával készült, iránya K-Ny. A toronyindítás kibontására a hely adottságai miatt nem kerülhetett sor.

R. Facsády Annamária

28. Fényes Adolf u. 74-76. (Magyar Lajos u. 10-12.) 1973-ban a Fényes Adolf u. és a Kiscelli utca sarkán, egy észak-déli irányú csatornaárokban egy III. sz. végére tehető fal és egy ÉD-i irányú kövezett uttest maradványai mutatkoztak. A fal szélessége 120-125 cm volt. Rendeltetését eldönteni a leletmentés során nem lehetett, egy nagyméretű épület keleti fala, talán kerítésfala volt. (A fal fölé a középkorban egy házat emeltek.)

Németh Margit

29. Fényes Adolf u. 78-80 L. e kötet 137-140. old.

30. Fényes Adolf u. 84-86. Hrsz: 17730., 17727. L. e kötet 71-74. old.

31. Fényes Adolf u. 104/b jelű épülettől északra. 1974-ben a ház homlokzatától 5,50 m távolságra kezdődő É-D-i irányú távfűtési árokban 3 m széles fal került elő. A fal mélységét az építkezés miatt megnézni nem tudtuk, csak irányát és szélességét körvonalaztuk. Az árok északi felében tudtuk a falra rábontani, egy 200x60 cm-es nagyságú blokkal. Az itt előkerült fal szélessége 280 cm volt. A fal nyugati oldalán ujkori téglák kerültek elő a felső rétegben.

Faltechnika: a fal nagyméretű, 28x30 cm, 28x20 cm-es, sárgás színű mészkőből van falazva, ezek egymás mellé szabálytalanul, habarcsos kötőanyagba vannak rakva. A kötőanyag vastagsága 10-12 cm. A habarcsba dunakavicsot mészkőszilánkot is keverték, s egy-egy tégladarab is van a falban. A faltető legmagasabb pontja a mai felszíntől 50 cm mélyen van, a falmagasság 110 cm. A fal keleti oldalán a mai felszíntől 100-130 cm rétegben jellegtelen szürke anyagú kerámia betöltés, peremes téglák töredékei, s egy nagyméretű imbrex került elő.

A fal keleti oldalán a faltechnika a következő: a felső sor szabálytalanul rakott kövekből áll, magassága 30 cm, alatta habarcsos leöntés következik, ez alatt kváderkövek (58x30 cm) majd szabályosan falazott rész következik. A fal alapját kiásni 1974-ben még nem állt módunkban.

A kváderkövek hosszúsága 100 cm, a kváder alatti kősort 130 cm mélységben tudtuk feltárni. Ebben a szintben vörös égett, hamuval kevert agyagréteg látható. A fal keleti szélétől 60 cm távolságra, az árok É-i falában keleti irányú fal van, mely 40 cm magas, a metszetben faszenes, tégladarabokkal kevert réteg látható.

Az É-D-i fal keleti oldalán 2 m hosszúságban rábontottunk. A déli metszet a következő: a mai szinttől -130 cm-re agyagos sáv helyezkedik el, 12 cm szélességben, melyben elszór-

tan kisebb tégladarabok is vannak, faszénnel keverve. Alatta döngölt réteg következik, 30 cm vastagságban. A keleti saroktól 90 cm-re, ezen a szinten kezdődik a sárga, homokos beásás, mely után 40 cm szélességben kötörmelékes réteg következik. Erre van az É-D-i irányú kváderes fal ráépítve.

A fal nyugati oldalán is lemélyítettünk. A fal tetejétől 90 cm-re VALENTINIANUS bélyegű imbrex és VALP töredékű téglatöredék került elő. A 90 cm magas, 280 cm széles felmenő fal alatt koszorus sirkő volt beépítve.

Parragi Györgyi

32. Kiscelli u. L. e kötet 177-180. old.

33. Kiscelli u. 6-8. L. e kötet 153-158. old.

34. Kiscelli ut 15-25. 1972-ben a lebontott házak telkén, az egykori házudvarokon keresztül huzott kutatóárkokban, 1 m mélyen, római kori ut maradványa jelentkezett, tengelye É-Ny-i irányú.

A 21. sz. ház telkén ÉD-i, kőágyon nyugvó, habarcsból alakított római vízvezetékét értünk el.

Zolnay László

35. Templom u. 1974-ben a Templom utcában K-Ny-i irányú gázcsőárok ásása közben római falmaradványok kerültek elő. A fal ÉNy-DK-i irányú volt. A fal dunai hordalékos sárga homokra volt alapozva, ezután döngölt agyagrétegben nagyméretű szabálytalan alakú kövek vannak beépítve. A döngölt agyagréteg 27 cm vastag, a köves agyagréteg vastagsága 77 cm mély. E fölött habarcsba rakott kősor következik, majd kisebb kövek vannak habarcsba rakva. A felmenő fal nagyméretű kövekből van falazva. A fal vastagsága általában 2 méter, külső felén vakolás nyomát figyelhettük meg.

A falazás módjából arra következtettünk, hogy egy római erőd maradványaival állunk szemben.

A további ásatást Facsády Annamária végezte.

Parragi Györgyi

36. Óbuda u. - Templom u. L. e kötet 145-148. old.

37. Templom u. déli fele. (Katolikus plébánia templom mellett,) 1974-ben a plébánia templommal párhuzamosan gázcső árkot huztak, melyben falmaradványok kerültek elő. Csorba Csabával rábontást végeztünk, hogy a falak irányát megállapíthassuk.

A templom bejáratától Ny-ra középkori kápolna falai kerültek elő. A középkori apszis keleti és nyugati felén vastag egyszintben huzódó római kori omlási réteget figyeltünk meg, melyben főleg imbrexek, tetőfedő cserepek és tegulák kerültek elő nagy számmal. Az omlási rétegben előkerült FRIGERIDUS dux bélyegű tegula, egy másik téglán LEGIAD bélyegző volt. Az omlási réteg jellegénél fogva egy nagyobb épület pusztulási rétege lehetett, melyet Frigeridus bélyegű téglá pontosan meghatároz.

Ez az omladékos rész a középkori faltól 100 cm mélységben helyezkedik el, tehát az omladékos rész alatt kell lennie az épület alapfalának. A római omladékos réteg elbontása alkalmával nagyon sok kerámia-töredék került elő, köztük sigilláták, szürke engobos tálak, piros festésű csészék töredékei. Az omladékos réteg alatt jelentkező fal technikája, falazása római jellegű, ennek alapján feltételezhető, hogy a középkori kápolna építésénél római épület falát használták fel, a római épületet alakíthatták át.

A középkori kápolnafal keleti oldalán Ny-K-i irányu római fal húzódik. Alsó kősorai nagyméretű lapos kövekből álltak, melyet földbe raktak. A következő kősor nagyobb méretű szabályosan rakott kövekből áll, melyet habarcsba raktak. Ezt a szintet kb. 10 cm vastag habarccsal öntötték le, ennek a szintjében jelentkezik az apszis fala mellett a téglatörmelék réteg. Az omladékos réteg a katolikus templom fala alá húzódik. A Ny-K-i fal szélessége 60 cm. A fal elbontása után egy Ny-K-i irányu, lapos kövekből kirakott uttest jelentkezett.

A Ny-i falból déli irányban egy másik fal ágazott le, melyet 250 cm hosszúságban tudunk kibontani. További feltárást a gázcsőárok akadályozta. Falrakási technikája azonos a Ny-K-i irányu falával.

Ny-K-i irányu falra egy oltártábla volt ráépítve, melynek hossza 83 cm, vastagsága 27 cm.

Parragi Györgyi

38. Tanuló u. 2. 1974-ben a ház pincéjében végzett leletmentés során a későrómai erőd falának egy rövid szakaszát bontottuk ki az É-D-i árokban. A fal vastagsága 3,20 m, D-i oldalán egy korábbi, 60 cm vastag falat találtunk. E korábbi falhoz kapcsolódó agyagos járósíntet is megfigyelhettük a metszetben.

R. Facsády Annamária

39. Szőlő u. 70-74. Hrsz: 17207., 17093. L.e kötet 71-74. old.

40. Váradi u. 1975-ben a Vörösvári ut SZTK épülete mögött, vízműárok ásásából került elő egy oltárkő IOM-nak szentelve (BTM Lsz. 74. 7. 7.) melyet Aur. Florianus beneficiarius consularis állított, és egy sirkert dombormű töredéke (BTM Lsz. 75. 7. 8.) álló Genius alakjával. A kövek eredeti előkerülési helyét a helyszínre menve már megállapítani nem lehetett.

Pető Mária

41. Reménység u. 3-5 sz. előtt a távfűtési árok É-i és D-i metszetében, 1973-ban, egy ÉNy-i-DK-i irányu római uttest maradványa került elő. Korhatározó lelet nincs.

Szirmai Krisztina

42. Vörösvári ut 42-44. L.e kötet 113-120. old.

43. Polgár tér - Fényes A. u. sarok. L.e kötet 11-26. old.

44. Föld u. L.e kötet 11-26. old.

45. Gyűrű u - Pacsirta u. L.e kötet 11-26. old.

46. Pacsirta u. 14-16¹. Óbuda újjáépítését megelőző régészeti feltárás során a legio tábor D-i főkapujának múlt évben megkezdett kutatását folytattuk. A porta principalis dextr Ny-i kaputornyának külső zárófalát, É-i részében erősen kiszedett állapotban, kerekén 11 m hosszán ástuk ki. A toronyfal D-i szakaszán a felmenő falrész kváderkövei is megmaradtak. Falvastagság: 184-185 cm. A külső toronyfállal szervesen összeépült táborfal, amelynek felmenő falrésze ugyancsak nagyméretű kváderkövekből épült. A torony- és a táborfal kül oldalához a közel 2 m széles "Berma" csatlakozik. Szorosan a "Berma" D-i szélétől ind a tábor védő árka, amely egyetlen nagyméretű fossa. A védőárok szélessége megközelíti 10 m-t, összeszűkülő alja pedig a jelenlegi felszín alatt 552 cm-re húzódik. A védőárok I

oldalát két izben megújított és 9,6 m széles kikövezett uttest kíséerte. A legkorábbi uttest építési korát megadja a Resatus-kör edényanyaga, többek között egy levélbélyeges tál, amelyet az uttest legalsó kövei alól szedtünk ki. Az uttestet a III. és IV. sz. -ban 1-1 alkalommal megújították. A felső időhatárt jelzi az uttest felső kavicsos rétegéből szép számmal előkerült mázas kerámia. A legios tábor D-i védműveire merőlegesen húzott szelvényünk É-i felében a táborfalat kiszedett állapotban találtuk. A táborfal belső oldala mentén előkerült azonban annak a habarcsba ágyazott kétágu vízvezetéknek a maradványa, amelyet korábban már a Gyűrű utcában megtaláltak. Tisztázhattuk a vízvezeték vitatott korát: a IV. sz. -ban létesült. É-i szomszédságában a via sagularis D-i szegélyét is elértük. E belső utvonalat is két izben megújították. A feltárt felületekről előkerült leletanyag nyomán a legios tábor rendeltetésszerű használata a IV. sz. végénél későbbi időkben már nem követhető.

Munkatárs: Szirmai Krisztina

Nagy Tibor

¹ Nagy Tibor ásatási jelentése azonos a Régészeti Füzetek I. 25. 1972. 26. old-n megjelent szöveggel, tekintettel arra, hogy az ásató időközben megvált a muzeumtól. (Szerk.)

47. Korvin Ottó tér 5. sz. háztól K-re, 1972-ben (a Zichy kastély D-i falától D-re) egy ÉNy-DK irányú szennyvíz-csatorna-árok mélyítésénél a római kori szürke téglatormelékes kevert rétegből egy COH(ors) VII B(reucorum) téglabélyeg, FORTIS mécses került elő, mely a betöltés korát II. sz. elejétől a III. sz. 2-3 évtizedéig datálják.

Római falak és padlószintek maradványai itt nem jelentkeztek.

Szirmai Krisztina

48. Polgár u. L. e kötet 79-86. old.

49. Tavaszi u. 1-11. sz., 1974-ben a vízcső-árok Ny-ról átvágta a Traianus-Hadrianus kori legióstábor vizesárkának egy részét és az 1,85 m széles K-i táborfalat. A továbbiakban a csatorna-árokban II-III. sz. -i, IV. sz. -i épületek maradványai kerültek elő a hozzátartozó szintekkel együtt és egy DNy-ÉK irányú vízvezeték újabb szakaszát bontottuk ki.

Szirmai Krisztina

50. Hidő utca-Tavaszi u. sarok. 1975-ben egy KNy-i irányú gázcső-árok aknarészében két periódusu falmaradványokat hitelesítettünk a hozzátartozó szintekkel együtt.

Érdemleges lelet nem került elő.

Szirmai Krisztina

51. Szentendrei út 2-6, 1975-ben az M-11 út tervezett nyomvonalában 2 m szélességben és 44 m hosszúságban II-III. sz. -i épületmaradványokat padlókkal, KNy-i irányú uttesteket téglalapos csatornával és későrómai épületek alapfalait tártuk fel.

Az ujkori bontási rétegből napvilágra került faragott kőemlékek közül egy nagyméretű, gondosan kidolgozott mészkőből faragott Jupiter fejet említhetjük meg. A II-III. sz. -i épületek a principiától É-ra húzódó barakkokhoz tartoznak.

Szirmai Krisztina

52. Szentendrei út. Az M-11-es út korszerűsítésével aktuálissá vált feltárások során 1975-ben a Szentendrei út nyugati házsora előtt húzott ásatási árkokban előkerült az a nagy KNy-i irányú gyűjtőcsatorna, amelyhez tartozó szakaszokat 1974-ben és 1975-ben már feltártunk a Harrer Pál utcában és a Kő utcában. A csatorna az északi táborfal közelében húzódott. A táborfal és a hozzá tartozó fossák ásatására csak az 1976 év folyamán kerülhet sor.

Németh Margit

53. Polgár u. - Kórház u. sarok, L. e kötet old.

54. Kórház u. 7.¹ Az U-alaku udvar Ny-i oldalát szegélyező lakóház pincéjében feltártuk a legiós tábor K-i főkapuja D-i tornyának Ny-i zárófalát. Az alapfal átlagos szélessége 190 cm. A kaputorony nem egyenes, hanem polygonális záródású. A kaputorony D-i falrészének egyik szakasza is előkerült, a kapunyíláson átvezető uttest maradványával. Az uttest felső burkolása nagyméretű kőlapokkal történt. Az É-i kaputoronyból, a terület beépítettsége miatt, egyelőre csak kisebb falszakaszt áshattunk ki.

Nagy Tibor

1. Régészeti Füzetek I. 26. 1973. 32. old.

55. Kórház u. 7. L. e kötet 79-86. old.

56. Kórház u. 9. sz. Az iskola pincéje alatt egy KNy-i irányú 70 cm széles habarcsba rakott alapfal jelentkezett 1973-ban.

Szirmai Krisztina

57. Kórház u. 8-10. számmal szemben (202. épülettől D-re) 1973-ban két É-D-i irányú árokban római uttest maradványt (teteje Atszf 103, 39), továbbá korai épületek falmaradványait tártuk fel a megfelelő, padlószintekkel. Kórhatározó lelet nem jelentkezett.

Szirmai Krisztina

58. Kórház u. 18-38. ill. Vörösvári ut 3-15. L. e kötet 91-108. old.

59. Kórház u. 37. L. e kötet 91-108. old.

60. Vörösvári ut 1-től K-re. L. e kötet 91-108. old.

61. Vörösvári ut 20-22. L. e kötet 113-120. old.

62. Vörösvári ut 81. A lebontott ház telkének ÉNy-i felületén, 1971-ben a távfűtési árokban -250 cm mélységből egy nagyméretű tegulákkal lefedett ÉK-DNy irányú téglasir került elő. Mellékletek: egy Aurelianus antoninianus, és egy tipikus, későrómai szürke bögre.

A sir az u. n. Emese utcai későrómai temetőhöz tartozhatott.

Szirmai Krisztina

63. Szentendrei ut 10. 1973-ban a KNy-i irányú távfűtési árokban terrazzopadlós és hypocaustumos, téglapadlós helységek alapfalai kerültek elő. A téglák közé tabula ansatas keretben LEG I PF és sima keretben LEG II AD bélyegeseket is felhasználtak.

Ezek az épületmaradványok a principiától ÉK-re huzódó tisztalakások helyiségeit képezhették.

Szirmai Krisztina

64. Miklós utcától K-re 1972-ben az új, u.n. 201.sz. épület K-i frontja előtt az Akác köztől D-re húzott 136,25 m hosszú szennyvizcsatorna-árok átl. 1-1,50 m szinten átl. 1,10 m széles, KNy-i irányú, és ezen a szinten ÉD-i irányú falakat és több terrazzo és téglapadlót vágott át. Ezenkívül a metszetekben több KNy-i irányú, többretegű uttest-maradvány is mutatkozott. (Az egyik uttest alsó részéből Antoninus Pius érme került elő.) E szennyvizcsatorna-árokból DK felé nyitottak egy 68,60 m hosszú elágazást, amelynek metszeteiben ismét falmaradványok, terrazzopadlók, ÉD-i irányú uttest-maradványok és korábbi beásások jelentkeztek az említett szinteken. E földmunkák által érintett területen már a tábor tisztalakásai és a közöttük húzó utak maradványai kerültek napvilágra.

Szirmai Krisztina

65. Szentendrei ut 96-98.

A terület D-i részén az elbontott római kori épületnek csak alapfalait tudtuk megfigyelni. A kutatás elsősorban a rétegtani megfigyelések szempontjából volt eredményes. A metszetben két vastag égésréteget figyelhettünk meg, valamint egy K-Ny-i irányú sóderalapozású utat.

Az É-i részen nyitott szelvényben egy szintén K-Ny-i ut két oldalán felépült, többször módosított épületeket találtunk. Az ut É-i részén a legkorábbi épülethez tartozó K-Ny-i és É-D-i falsarokra épült egy ugyancsak K-Ny-i irányú, de az előbbinél vastagabb fal.

Az ut D-i oldalán az épületnek két helyiségét is megfigyelhettük. A terület leégése után az utat megjavították, s az épületeket továbbra is használták. A legkésőbbi épületek nem teljesen azonosak a korábban felépültek alaprajzával, s úgy tűnik a K-Ny-i utat sem használták már a legkésőbbi periódusban.

R. Facsády Annamária

66. Miklós u. 1-3. 1973-ban a KNy-i irányú távfűtési árokban korai járósínteket, több periódusu falmaradványokat, késői kőlapos aljjal rendelkező csatornákat vágta át. Kőfalas, és téglalapos csatornák kb. 12 m hosszú szakaszait is kibontottuk. A felhasznált tegulák LG II AD PF lábbélyegzősek voltak. A csatornák betöltéséből OCTAVI és CRESCES bélyeges firmamécsesek kerültek elő a korabeli házikerámiával együtt.

Szirmai Krisztina

67. Vöröskereszt u. - Miklós u. L. e kötet 11-26. old.

68. Vöröskereszt u. - Harrer Pál u. - Kórház u. 7-9 - Polgár u. L. e kötet 79-86. old.

69. Harrer P. - Vöröskereszt u. L. e kötet 11-26. old.

70. Vöröskereszt u. 17-21 és 14-20. L. e kötet 233-240. old.

71. Vöröskereszt u. 14. L. e kötet 11-26. old.

72. Vöröskereszt u. 4-8. sz.-mal szemben 1972-ben az uttest nyomvonalában egy KNy-i irányú szennyvizcsatorna-árok Ny-i végében egy NyK tájolású későrómai téglasir került elő. A sir egyik teguláján (QVADRIBVR (GIVM) bélyeg volt. A sir felett és ettől K-re egy ÉD-i irányú római uttest maradványa került elő a felszín alatt - 70 cm-n. A római uttól K-re, de csak az É-i metszetben 1,60 m széles kiszedett fal nyoma mutatkozott.

Korhatározó lelet nem került elő.

A fenti jelenségek a tábortól K-re húzódnak.

Szirmai Krisztina

73. Vöröskereszt u. A korábbi lakóépületek szanálását követő építkezést megelőző terv-ásatás célja a legios tábor K-i, praetoria-frontjának kutatása volt. A K-Ny-i irányban kijelölt 45 m hosszú szelvény K-i végében egy izben megújított É-D-i irányu uttest került napvilágra, amelyet római kori beásások bolygattak. Az egyik beásás betöltéséből kisebb vas szerszámlelet darabjait szedtük ki. Az uttest Ny-i szélétől Ny-ra egyetlen nagy fossa indult meredek lejtésű eszkárp és enyhébb rézsüvelfutó kontra-eszkárp résszel. A fossa lekerített alját a jelenlegi felszín alatt 551 cm mélyen találtuk meg. Tégladarabok, alakatlan vasrögök, szürke szemcsés fazék töredéke és üvegporhár darabjai feküdtek a legalsó iszapos betöltésben. Szorosan a védőárók Ny-i szegélye mellé épült a táborfal, átlag 185 cm vastagságban. A felmenő falrész puha homokkövekből gondosan faragott kváderkövei 2-3 sorban megmaradtak. A táborfal belső oldalát a közel 5 m széles via sagularis kísértte. E belső utvonalat a későrómai időkben felhagyták. A szelvényünkben feltárt felület ujabbkori elplanirozása alkalmával, földdel együtt faragott római épülettárgyakat, párkányokat, pillérfejezeteket hordtak ide az akkor még terepmélyedésként látható fossa elegyengetéséhez.

A Vöröskereszt u. és Akác köz között, a Harrer Pál utcával párhuzamosan húzott csatornaárók D-i szakaszán, leletmentéssel tisztáztuk a táborfal egyik szakaszát, a fal belső oldalához épült négyszögű toronnyal együtt.

Munkatárs: Szirmai Krisztina

Nagy Tibor

1.

Régészeti Füzetek, I. 26. 1973. 35.

74. Harrer Pál u. 8-10. A lebontott házak helyén végzett középkori ásatás során (Ber-talan Vilmosné ásatása) előkerült a keleti táborkapuból kivezető ut és kőfalas csatorna folytatása. Ugyanitt, az ásatási árkok metszetalain több római kori járószint és utréteg volt megfigyelhető.

Németh Margit

75. Harrer Pál u. 12. 1974-ben a Harrer Pál u. 12. sz. ház keleti oldalánál a legiostábor keleti falának egy szakaszát tártuk fel. Iránya ÉK-DNy, vastagsága 195 cm, keleti oldalt kváderburkolat borította és 3-10 cm vastag kőporos szint csatlakozott hozzá.

Németh Margit

76. Harrer Pál u. 12-24. L. e kötet 233-240. old.

77. Harrer Pál u. 12-24. sz. előtt (18319-18320. hrsz.) 1975-ben a Németh Margit által feltárt ÉK-DNy irányu későrómai erődfal további É-i futását kb. 29 m hosszán tudtuk követni, melyet korábbi különböző irányu uttestekre alapoztak. E későrómai erődfaltól Ny-ra és K-re 11 sirt bontottunk ki.

Szirmai Krisztina

78. Harrer Pál u. 20-22. L. e kötet 61-66. old.

79. Harrer Pál utca és a Vöröskereszt utca sarka (az u. n. 205. épülettől D-re) 1974-ben a távfűtési árok KNy-i irányu szakasza átvágta KNy-i irányban egy 3 m belvilágu helyiség alapfalait és a hozzátartozó terrazzopadlót.

A távfűtési árok ÉD-i irányu szakaszának metszete szerint az előző helyiséghez egy 2,5 m belvilágu helyiség csatlakozott. A távfűtési árok további KNy-i szakaszának É-i metszetében egy többrétegű, megújított, KNy-i irányu uttest maradványait rögzítettük le.

Szirmai Krisztina

80. Laktanya u. 14-34. 1974-ben a III. ker. Laktanya utcában a III. budai főnyomócső ásásakor több nagykiterjedésű épület maradványait figyeltük meg. Az épületek a III-IV.sz.-ból származtak, s többszörös átépítés volt megfigyelhető. Egy, a III. sz. végére a IV. sz. -ra tehető edényégető kemencét kiemeltünk és Aquincumba szállítottunk. Az épületek rendeltetését pusztán a csatornaárokban feltárt falak alapján nem lehetett eldönteni, de annyi valószínű, hogy a szemben lévő laktanya alatt a feltárt díszes épületegyüttessel voltak összefüggésben. Az előkerült épületrészletek lényegesen nagyobb arányú, díszesebb építkezésre engednek következtetni, mint amilyen a canabae déli részében figyelhető meg. Így a Laktanya u. 14-18. sz. között feltárt épületrészleteket több periódusu falfestés (geometrikus mintájú, márványberakást utánzó falfestmények) és egy sérült állapotban megmaradt egyszínű fehér mozaikpadló díszítette.

Ugyanitt, a Laktanya utca 18-30. közötti szakaszán a legalsó római kori építési rétegek alatt őskori hulladékgödrök kerültek elő.

A Laktanya u. 28.sz. alatt pedig az árok Ny-i metszetsfalában XIV. sz. -i kemence mutatkozott.

Németh Margit

81. Hajógyári rkp. 36-38. 1974-ben a III. budai főnyomócső ásásakor a Hajógyári rkp. 36-38.sz.-nál falfestményekkel díszített többszöri átépítést mutató épület falai és terrazzo padló kerültek elő.

Németh Margit

82. Laktanya u. 27-33. 1973-ban a házak előtt az uttesten a csatornázás során különböző periódusu KNy irányú fal és többretegű uttest maradványai kerültek elő megfelelő szintekkel együtt. Az utca É-i végében egy helyiség apszisos zárófala is előkerült. Korhatározó leletet nem találtunk.

Ezen a szakaszon a Traianus-Hadrianus-kori tábor K-i frontja előtti canabae épületei húzódnak.

Szirmai Krisztina

83. Laktanya u. 34-38. sz. előtt 1974-ben több periódust képviselő KNy-i irányú falmaradványokat, többretegű uttestet, és kőfalas csatornát találtunk a Vizművesek árkában. Az egyik KNy-i irányú 1,40 m széles falfűtést mutató falat később D-ről megerősítették egy 1,40 m széles fallal. Ettől 12 m-rel északabbra jelentkezett egy ÉK-DNy irányú 95-100 cm széles alapfal, melytől É-ra 3 m-re indul a 8,85 m széles fossa.(315.kép). A fossa felső betöltéséből zöldmázás dörzstálak töredékei kerültek napvilágra.

A továbbiakban, ettől É-ra egy későrómai épület fűtőcsatorna rendszerét és ettől É-ra egy megújított, többretegű igen vastag uttestet sikerült dokumentálnunk.

Szirmai Krisztina

84. Óbudai rakpart 35-39.sz. alatt, 1973-ban az uttesten a csatornázási munkák során több periódust képviselő falmaradványok, szintek kerültek elő. Az egyik pusztulási rétegből BR AN bélyegű téglatöredék került napvilágra. Ezenkívül egy DNy-ÉK irányú 10,20 m hosszúságban egy téglalapos, kőfalas csatornaszakaszt is kibontottunk, melynek tegulái között LEG II AD bélyegset is felhasználtak.

Szirmai Krisztina

85. Laktanya u. - Kő u. - Hajógyári rkp. - Vöröskereszt u. által határolt terület 1974-ben a III., Kő u.-ban (a Laktanya u.-i u.n. praetoriumtól délre) a III.budai főnyomócső ásásakor egy KNy-i irányú nagy szennyvízgyűjtő csatorna került elő. A leletmentés során a csatornának mintegy 45 m-es szakaszát tártuk fel. A csatorna két fala 60-65 cm vastag volt,

belső szélessége 75 cm, mélysége 95 cm. Alját nagyméretű kőlapok bélelték. Fedlapjainak átlagos mérete 1,20 x 1,50 x 2,00 m volt. A csatorna északi és déli oldalán több szennyvíz-befolyót tártunk fel, néhányat tisztítóaknával. Ezek a befolyók részben a csatornától északra már korábban feltárt épületrészhez tartoztak, másrészt a délre lévő, 1974 nyarán megtalált, még ismeretlen rendeltetésű középület csatornarendszeréhez tartoztak. A főcsatorna a legióstábor irányából vezette a szennyvizet. A benne talált bélyeges téglák többsége a coh. VII. Breucorum csapattesté.

1974. és 1975. nyarán, a csatornarendszertől délre, a 18365-367. hrsz.-u telkeken folytattunk feltárást, amelynek során nagyméretű középület helyiségei, többek között egy elliptikus helyiség, fürdőmedence, hypocaustum rendszer jó állapotban lévő maradványai, udvarrészlet, porticusfal, csatornarendszer maradványai kerültek elő. Az ásások során előkerült a hajógyári kratér egy, már ismert darabja, Bacchus ábrázolásával. Az alaprajz tisztázása és a már mutatkozó korábbi periódusok vizsgálata további ásást igényel. 1975. október-decemberében ugyanezen a területen, az említett középülettől délre (18361-364 hrsz.) középkori telepnymok és későrómai épületmaradványok kerültek elő. A középkori kutatást Altmann Julia végzi.

Németh Margit

86. Sorompó u. - Folyamór u. 1-3. helyén. 1975-ben É-D-i irányban 15 méter, É-Ny-i irányban 27 méter kutatóárkot húztunk, melyben a következő megfigyeléseket észleltük.

Az É-D-i irányú árokban előkerült egy É-D-i irányú, 100 cm széles fal. A fal nagyméretű kövekből földbe volt rakva, alapját hamus agyagos szintre rakták. A fal 100 cm magasságban maradt fenn, egy részét újkori pincével szétbontották. A fal 270 cm-es szakaszánál egy keleti irányú, hasonló szélességű fal ágazott le. Ezt a falszakaszt 70 cm hosszúság után szétszedték, de a K-Ny-i árokban a kiszedett fal helyét megtaláltuk. A két fal egy terrazzó padlós, hypocaustumos helyiséget határolt körül.

Az É-D-i irányú fallal párhuzamosan csatorna haladt. A csatorna falait kőből rakták, alját és tetejét peremes téglákkal fedték le. A téglák habarccsal voltak a csatorna falához erősítve. A csatorna hamus, faszénnel kevert földre volt alapozva. A téglákon a LEG II AD korai bélyegtipusai fordultak elő. A csatorna teljes szélessége 100 cm volt, a belmérete 48 cm, a külső falak magassága 68 cm.

A fal nyugati oldalán húzott metszetben több rétegű átégett agyagréteg volt. A fal és csatorna között vastag hamus réteg húzódtott.

A K-Ny-i árokban több helyiséghez tartozó kiszedett fal maradványát figyelhettük meg.

Parragi Györgyi

87. Folyamór u. 14. szám alatt az Ecetgyár területén római villa részletét tártuk fel.

Az 1. számú helyiség padlóját mozaikkal burkolták. A mozaik szélén szalagfonatos csavart dísz fut körbe, melyet sárga, sötétszürke, s piros sávok kereteznek. Ezen belül szalagfonatos medaillonban különböző állat alakok, ló, birka, madár, szarvas, ugró tigris láthatók. Az embléma hiányzik. A mozaik igen finom kövekből van kirakva.

A padlót vastagon borították a lehullott stukkótöredékek, melyek nagyméretű szülőfürdőkből, szőlőlevelekből, féloszlop töredékekből álltak. Előkerült három puttó fej is. A töredékek mennyiségéből arra következtetünk, hogy a stukkó díszítés az egész falfelületet beborította. A határoló falak lábzati részét falfestmény borította. A mozaikot a II. sz. közepére helyezzük.

Ezt a helyiséget a IV. sz.-ban egy K-Ny-i irányú fallal leszűkítik, ugyanakkor a fal egy részét elbontják, ezzel átjárót nyitva a 2. számú helyiségbe. A 2. és 3. számú helyiség padlóját geometrikus mintájú mozaik borította. A falakon mindenütt megvan a vakolás, mely kétrétegű, s mindkét helyiséget egyformán festették ki.

A 1. számú és 2. számú helyiség válaszfala vert agyagból készült, ezt is fresko díszítette. Az épület déli irányban még folytatódik.

Parragi Györgyi

88. Folyamőr u. 16. 1974-ben a Folyamőr u. 16. szám alatt, az Ecetgyár területén római villát tártunk fel. A VIII. 17-IX. 1. -ig tartó ásátás célja a terület római kori beépített-ségének megállapítása volt.

A lebontott ház helyén huzott 6x7 m-es blokkban három helyiségből álló épület részlete került elő. Az épület É-D-i irányban haladó fő falát, 5 méter hosszúságban bontottuk ki. Ebből a falból, 280 cm-nél, kelet felé egy osztó fal ágazott le. A falakat lapos kövekből föld-be rakták, fal vastagság 50 cm, illetve 30 cm.

A padlót sóderes leöntés fedte.

Az É-D-i irányu fal és blokk Ny-i fala közötti betöltésből sok kerámia töredék került elő, köztük egy Resatus tál töredéke is. A kerámiaanyag a II. sz. elejére keltezhető. A fal ÉNy-i sarkában, 40 cm vastagságban egymásra omlott falfestménytöredékek feküdtek, melyek egy másik helyiséget diszithettek, melyet a még álló gyárépület miatt kibontani nem tudtunk. A falfestmények kvalitásos darabok, közülük megemlítjük az élénk piros festéssel készült töredékeket, a márványozás technikájú, s a kandelláberes darabokat. Előkerült egy férfi alakot ábrázoló töredék is.

A gyárépület lebontása után az ásátást tovább folytatjuk.

Parragi Györgyi

89. Buvár u.¹ Csatornaárok ásásakor, 1973 áprilisában, római kori épületmaradványokat vágtak át. Az augusztus közepéig tartó leletmentő ásátás során nagyméretű, három építési periódust mutató, a II. sz. második feléből és a III. sz. elejéről származó nagyméretű épületet sikerült részlegesen feltárni. Az eddig napvilágra került több mint 500 m² alapterületű részen 9 terrazzopadlós és egy téglapadlós helyiség van, helyenként 1 m-en felüli magasságu oldalfalakkal, in situ falfestéssel. A lehullott, nagy mennyiségű falfestménytöredékből három helyiség belső diszítését rekonstruálni lehet. A szobák egy része padlófűtéses volt.

Az egyik helyiségben kb. fél ember nagyságu Fortuna szobor torzója került elő. Mészkőből készült, jó provinciális munka.

Az építészeti emlékeket visszatemettük. A jelenlegi és a további feltárás eredményeinek műemlékei bemutatása az óbudai szanálási terv keretében valósul meg.

Wellner István

1.

Wellner István ásátási jelentése azonos a Régészeti Füzetek I. 27. 1974. 34. - old. -n megjelent szöveggel, tekintettel arra, hogy az ásató időközben megvált a muzeumtól. (Szerk.)

90. Buvár u. 16.¹ Az Óbudai Ecetgyár területén, a távfűtési árok ásásánál római kori falakat vágtak át. Ezután lényegében két ép mozaikpadló, továbbá különböző épületmaradványok kerültek felszínre. Mindkét mozaik fekete-fehér színű. A kisebbik téglalap alakú és peltákból összeállított "végtelen" mintázatu. A másik nagyjából négyzetes; diszítése fehér alapon fekete svasztikából és sakktablaszerű motívumokból áll. A mozaikpadló közepe táján kőből faragott, rozetta formájú víznyelő van.

A mozaik fölött tegulákból, falfestményes vakolatdarabokból és kevés stukkópárkányból álló vastag törmelékréteg feküdt.

A svasztikás mozaiktól D-re fürdőmedence maradványait tártuk fel. A mozaiktól D-re és DNy-ra több periódushoz tartozó falakat, fűtőcsatornákat és terrazzopadlókat találtunk. A leletek a II. sz. második és a III. sz. első feléből származnak. Az épület K-i és É-i irányban folytatódik, feltárására az ott álló modern házak lebontása után kerülhet sor.

Wellner István

1

Régészeti Füzetek. I. 28. 1975. 46.

91. Buvár utca, gázcsőárok. A Szentendrei uttól indulva a Buvár u. 3. számú házra merőlegesen K-Ny-i irányu gázcsőárkot fektettek le. Nyugat felé haladva a következőket figyelhettük meg az árok metszetében.

Az 1. számú É-D-i irányu fal, az aknától 250 cm-re kezdődik. Teteje a mai felszíntől 190 cm-re van, a fal alja 245 cm. Ehhez a falhoz csatlakozik 50 cm hosszúságban egy paticsos égett agyagréteg. A fal nyugati oldalához 10-15 cm vastag átégett réteg csatlakozik, faszénnel keverve.

A 2. számú É-D-i irányu fal szélessége szintén 45 cm. Mindkét falat nagyobb méretű, szabálytalan alakú kövekből falazták. A mai felszíntől 110 cm-es sóderes járósínt volt látható.

A 2. sz. faltól 370 cm-re Ny-felé, durva, dunakaviccsal kevert habarcsba rakott lapos kövekből falazott É-D-i irányu fal húzódik. Alja a mai felszíntől 195 cm-re van, szélessége 60 cm.

A falat kísérő ut szerkezete a következő. Az agyagszint fölött lapos, nagyobb kövek fekszenek sóderbe rakva, vastagsága 25 cm, e felett kavicsos rétegben kőlapok helyezkednek el. Az ut szélessége 5 méter.

Parragi Györgyi

92. Buvár utca 68-80 előtt és a Miklós téren 1974-ben a Vizművesek csatorna árkában több kőszir került előtt változatos tájolással, részben bolygatott állapotban. A sirokból többek között üvegedények töredékei, import bronzedények, arany fülbevalók és egy 289-290-es évvel záródó éremlelet kerültek elő.

Az árokban több periódusu falmaradványokat, szinteket, uttesteket, csatornát és lakógödröket figyelhettünk meg bőséges II-III. sz-i leletanyaggal.

A Selyemgombolyító épületétől D-re húzódó árokszakaszon, a tábor É-i előterében egy feltehetően nagyobb torony (?) alapjai kerültek napvilágra. (316, 317. kép)

Szirmai Krisztina

93. Meggyfa utca és Szél u.¹ sarok. Az óbudai szanálási terv keretében az u. n. Hercules villától K-re, annak közvetlen közelében végzett feltárással újabb római kori épületmaradványok kerültek felszínre. Csak hat kutatóárkot húzhattunk. A leletekből következően i. sz. II. és III. sz. -i lakóépületek falait tártuk fel. Négy építési periódust sikerült megkülönböztetni. Az egyik korábbi periódushoz tartozó falon megmaradt a stukkó-borítás lábazati része, mintegy 4 m hosszban. Az egészen enyhén ívelő stukkós falszakaszt két szélén 1-1 féloszlop és félpillér-kiképzés zárta le.

A stukkós fal felett, annak elplanirozott törmelékére alapozva, épen megvolt a következő építési periódushoz tartozó terrazzóból és téglából épült padló (egyiken LEG II AD bélyegzővel). A helyiségek egy része fűtőcsatornás volt. A területen II-III. sz-i edénytöredékeken kívül igen sok falfestmény került felszínre. A falak szomszédságában É-D-i irányu, többszörösen megújított uttest húzódik.

Wellner István

¹

Régészeti Füzetek, I. 25. 1973. 33.

94. Hunor u. 12. sz. alatt 1971-ben egy új épület alapozási munkálatainál előkerült nagy- mennyiségű II. sz-i házikeramianak, üvegedénynek és többek között FIRMVS, B.F. ATTONIVS, VICTORINVS rheinzaberni sigillatáknak töredékeit szolgáltatták be.

Szirmai Krisztina

95. Raktár u. déli járdaszigete mellett 1971-ben a Miklós utcától a Szél utcáig terjedő 432,45 m hosszú szakaszon kábelfektetési-csatornázási munkálatok közben, a felszín alatt 60-70 cm-re, KNy-i irányu római uttest nyomai jelentkeztek. Továbbá az árok átvágott még egy terrazzopadlós helységet, alatta trachitoszlopok maradványával.

Említésre méltó leletanyag nem került elő.

Szirmai Krisztina

96. Raktár u. 2.sz. alatt 1974-ben az udvaron a távfűtési árok É-i aknájával lekerekített sarku lakógödörket vágtak át, melyekből II-III. sz. -i leletanyagot gyűjtöttünk össze.

Szirmai Krisztina

97. Raktár u. 5-7. sz. házzal szemben 1971-ben az uttest átvágása alkalmával egy ÉD-i irányu csatorna-árokban egy korarómai épület sarokfala jelentkezett - 2 m mélységben. Az épület D-i falától kezdve 10,55 m szélességben húzódik egy többrétegű római uttest maradványa.

Említésre méltó leletanyag nem került elő.

Szirmai Krisztina

98. Vihar u. 3.sz. lebontott ház előtt a járda területén 1971-ben csatornafektetési munkálatok közben az ÉD-i irányu árokból -110 cm mélységből kőlapokból összeállított DK-ÉNy irányu sir került elő. Tetejét másodlagosan felhasznált sirkő feliratos része képezte. A sirban két erősen megbolygatott DK-ÉNy irányu csontvázat találtunk, mindkét koponya a D-i oldalon volt. Mellékletek: több későrómai üvegedény összeállítható töredékei, bronz ládikaveretek és néhány apró edénytöredék.

A sir a Raktár utcai későrómai temetőhöz tartozhatott.

Szirmai Krisztina

99. Berend u. és Raktár u.¹ sarok építkezésnél teljesen sima, lapos fedelű kőkoporsó került felszínre, melyet szorosan hozzáépített, átlag 1 m széles fal vett körül. A fal a koporsó fedelére is ráhúzódott és fölötte is folytatódott. A sirépitmény, esetleg sirkápolna szintjét már nem lehetett rekonstruálni. A K-Ny-i tájolásu koporsóban női váz feküdt. Mellékletei: 3 üvegedény, 2 aranyozottvégű csont hajtű, 2 csont tégely, 1 csont ár, 2 csontnyelű vaskés, fatok maradványai, 1 üvegyöngyből és 1 borostyánszemekből álló nyaklánc, 1 bronz érem, 1 agyagmécses. A sir az i.sz. IV.sz. első feléből származhat. Ettől a sirépitménytől kb. 2 m-re, de É-D-i tájolással, ólomkoporsó került elő, mely fölé tegulákból védőtétőt raktak. Az ólomkoporsóban csak egy kb. másfél éves gyermek váza volt.

Wellner István

1

Régészeti Füzetek. I. 26. 1973. 31.

100. Bécsi ut 122. A Bécsi ut 122. számú telken 1975-ben az előző években feltárt ipar-telephez tartozó újabb tégláégető kemence került elő. Az égetőtér falai átlag 160 cm magasságban maradtak fenn, s a nyugati és déli oldalon megmaradt a bolthajtás indítása is. A tüzelőtér agyagtéglákból épült, a téglák kevéssé voltak átégetve. A keleti homlokzat falát nyers agyagtéglákból rakták. A rostély belmérete 550x500 cm.

A kemence nyugati oldalán egy másik égetőkemence maradványai kerültek elő, melyet a második kemence megépítésekor már nem használtak.

A tüzelőtér bejárata keleti oldalon volt, a tüzelőteret az építkezés miatt kibontani nem tudtuk, csak az első bolthajtást szabadítottuk ki. Mint az előző kemencéknél, itt is két fűtőfolyosó húzódott a rostély alatt.

A téglák minőségéből arra következtetünk, hogy ebben a kemencében nem tartott hosszú ideig a tégláégetés. A boltívhez tartozó egyik téglán APIONI bélyegű töredék volt látható.

A kemence tüzelőterének feltárása az építkezés befejezése után válik lehetővé.

Parragi Györgyi - H. Kérdő Katalin

101. Szél és Szellő utca sarka¹. Óbuda ujjáépítését megelőző régészeti feltárás során egy É-D-i irányú rómakori uttest mellett hamvasztásos sirépitmény alapozását tártuk fel. A kalcinált csontmaradványok mellett II.sz. -i edénytöredékek, egy felirat nélküli és egy asztrális szimbolumokkal díszített oltárkő-töredék került felszínre. A sirépitménytől kb. 30 m-re Ny-ra részlegesen egy épület terrazzópadlós, padlófűtéses helyiségeit tártuk fel.

Wellner István

1

Régészeti Füzetek. I. 25. 1972. 27.

102. Benedek Elek utcai római kori temető. A III. ker. Benedek Elek u - Huszti u. mentén, a 18915, 18921 és 18922 hrsz-u telkeken 1971, 1972, 1973 és 1974 évben is folytatódott az 1967-ben megkezdett feltárás. Aquincum eddig ismert temetői közül ez a legnagyobb kiterjedésű sirmező. Az elmúlt négy év alatt 437 sirt tártunk fel. Összesen 678 a sírok száma.

Mindegyik év ásátását a soron következő beépítésre tervezett terület helyére koncentráltuk. Óbudának ez a nagyrészt szabadon álló szántóföld területe a kerület ipari övezete és 11 létesítmény nyer itt elhelyezést. A feltárásaink kezdetekor a tervezett óbudai Erőmű, majd Felvonószerelő gyár és legutóbb a Statisztikai Kiadó Vállalat építkezéseit előzték meg ásatásaink. Az eddigi kutatással Ny-on lehatárolhattuk a temetőt, a másik három irányban még álló, de lebontásra váró lakóházak akadályozzák a tervszerű ásátást. A rövidesen itt is megkezdődő szanálás után erre is lehetőség nyílik.

Az eddig felszínre került sírok különféle ritust mutatnak. Legnagyobb számban az i. sz. II. sz. -ra keltezhető szorthamvasztásos sirt tárhattunk fel. A sírok előre kitapasztott és kiégetett ürege határozott 3-4 cm-es vörös-fekete kerettel válik el a beásás barnás-sárga talajától. A sirgödörök alján néha csak a kalcinált csontokat találjuk, több esetben kevés faszénnel keverve. Ezek a sirüregek sekélyek, 10-25 cm között váltakoznak. Előfordul helyben égetéses temetkezés szokása is, a 35-50 cm mélységű sírokban 20-25 cm vastag faszenes réteget, illetve hasábok formájában megmaradt tömböket találtunk. A mellékleteket általában utólag helyzeték az elhunyt mellé, kevés az együtt égetés. A hamvasztásos sírok mellett előforduló jelképes sírokban kevés mellékletet találtunk. A sirgödörök általában téglalap alakúak, de találtunk négyzetes, kerek, meredek oldalú, teknős lemélyítésű és padkás sírokat is. Néhány esetben megfigyelhettük, hogy a sírokat téglákkal, kőlapokkal borították. Ezek azonban csak igen ritkán maradtak meg eredeti helyükön, legtöbbször szántással bolygatták. Sirmezőnk területét takaró földréteget a század elején elhordták a Filatorigát töltéséhez, s ezért a sírokat általában mindössze 25-30 cm-es földréteg borítja.

Három esetben kőfalazású sirkert közepén bontakozott ki a sír égett kerete, vagy feketén rajzolódott ki a kerek sáncot betöltő humusz földgyűrű.

A temető korai hamvasztásos sirjain kívül, későbbi i. sz. III.-IV.sz.-i csontvázas be-temetkezéseket is találtunk. Feltártunk két kirabolt kőkoporsót, valamint két feliratos követ.

A sírok mellékleteiben jelentős a kerámia anyag, kevesebb üveg és fémlelet. Az érmek igen rossz megtartásuak, nagy részükben átégett példányok. Ékszer mellékleteket aranycsüngők, karikák, fülbevalók és egy nyaklánc képviselte.

Aquincum különböző etnikumának változó temetkezési formái a mellékletekkel együtt, fontos adatokkal gyarapítják a városra vonatkozó ismereteinket.

A temető monografikus feldolgozása folyamatban van.
(318-325. kép)

Kaba Melinda

103. Szentendrei ut Budapesti Harisnyagyár. Hrsz: 1950/3. 1975-ben csatorna fektetés közben csontváza bukkanak a Budapesti Harisnyagyár textilfestő épületétől keletre. A 2,40x2,50 m-es akna keleti metszetében kőlapokból rakott római sír maradványa volt látható, mely kelet felé folytatódott. Rábontásra azonban lehetőség nem volt. A sír nyugati részét az akna mélyítésekor elbontották. A sír mérhető adatai a következők voltak: sz.: 112 cm, mag.: 20 cm, tájolás ÉK 73°.

Az itt dolgozó munkások elbeszélése alapján a váz eredeti helyzetét nem sikerült rekonstruálni. A csontváz darabjait és néhány kerámia töredéket beszolgáltattak.

H. Kérdő Katalin

104. Sujtás u. 1972-ben csatornafektetés alkalmával a gázgyári lakótelepen, a Sujtás utcából a lakótelep parkjába bevezető névtelen utcában (az Aquincumi Múzeum gazdasági bejáratával szemben) az egykori aquincumi polgárvároshoz tartozó területen római kori falak és nagyobb mennyiségű festett vakolattöredék került elő. A csatornaárok KNY-i irányban húzódott az utca déli házsora előtt, a római kori falak az uttest alá húzódtak. A leletmentést szeptemberben folytattuk, amikor egy nagyméretű helyiség déli, keleti és nyugati fala került elő, az északi fal az uttest alatt van. Ettől nyugatra egy észak-déli irányú kövezett utca került elő. A helyiség falai között lévő betöltésből egy nagyméretű, jó állapotban lévő, figurális díszű falfestmény töredékeit szedtük ki. A feltárt leletek a III. sz. -ra tehetőek.

Németh Margit

105. Záhony u., Sujtás u. A III. budai főnyomócső fektetésével kapcsolatban földmunkát végeztek a Záhony u. vonalán és a Sujtás u. szakaszán. A Záhony utcai munkák során régészeti emlék nem került elő, itt vastag, mintegy 4 m mély újkori feltöltés volt.

A Sujtás u. -ban, mely az Aquincum-i Polgárváros egykori területén haladt keresztül, több II. -III. sz. -i épületmaradványt, K-Ny-i irányú utak metszetét, feliratos követ, küszöbköveket és egy igen jó állapotú, de másodlagosan felhasznált, bélyegzőkkel ellátott római kori fahordót találtunk. Az Aquincumi gazdasági bejárat előtt a Polgárváros XXXIII. számmal jelzett, épületéhez tartozó helyiségeket, kövezett udvart, III. sz. -i kerámia anyagot találtunk.

A fahordó mellett, tőle É-ra, a felszíntől kb. 50 cm mélységben tegulából készített későrómai nyújtott csontvázas sírt leletmentettünk.

Megjegyezzük, hogy a Sujtás utca vonalában a Polgárváros D-i falának nyomát sem találtuk.

Pető Mária

106. Szentendrei ut - Záhony u. sarok. 1975-ben a III. budai főnyomócső árkának ásásakor, a Záhony u. déli oldalán római kori edényégető kemence került elő.

Németh Margit

107. Záhony u. D-i oldala - Szentendre ut sarok-ról a Házgyár területén 1974-ben az építkezések során másodlagosan két Juppiternek dedikált ép oltárkö került elő. Az egyik votív ara-t T. Aelius Rusticus és Aelia Vera állította Silanus és Fuscianus consulok idejében (i. sz. 188). A másik oltárt Uccinus állította.

Szirmai Krisztina

108. Gázgyári lakótelep. Elektromos kábelfektetés során, 60 cm-es mélységből malom felső köve került elő, római téglatöredékek és cserepek társaságában. A régebbi feltárások ezen a helyen lakóházmaradványokat mutattak ki.

A Gázgyári Művelődési Ház D-i oldalán a Polgárvároson áthaladó egyik K-Ny-i irányú uttest részlete került elő.

Pető Mária

109. Szentendrei ut 137. sz. telek. A telken a III. ker. Ut- és Létesítménykarbantartó költségvetési üzem területén, az udvaron gödörásás közben római kori leletek kerültek elő.

1974. október 30.-án dokumentáltuk a lelőkörülményeket. A 2x3 m-es gödör Ny-i falában 60 cm széles, felszín alatt 50 cm-re kezdődő falat találtunk. A fal csak metszetben látható, ugyanis a gödör ásásakor kiszedték, eredetileg K-Ny-i irányu volt. Keltezése esetleges, talán ujkori a nagyon erős, betonszerű kötőanyag miatt.

A fal mellett, D-re omladékos római téglatörmelékes rész volt. A fal tulsó oldalán, 74 cm mélységben terrazzo padlószint kezdődik, vastagsága 7 cm, ez folytatódik a szelvény É-i metszetében is. A terrazzo alatt, a felszíntől számítva 98 cm-re égett réteg következett. A gödör Ny-i és É-i falának találkozásánál 60 cm mélyen egy 8,5 cm vastag valószínűleg faragott kő látható. Egyéb leletanyag nem került elő. A római maradványok a Polgárváros-hoz tartozó valamely épületből származhatnak.

Pető Mária

110. Szentendrei ut 137 előtt magazin sor feltárása az M 11-es program keretében. 1975-ben a Szentendrei ut és a 137. sz. épület (Ut- és, Létesítménykarbantartó Vállalat) közti sávon két szelvényben az aquincumi rommezőben látható magazinsor folytatását tártuk fel. Célunk az volt, hogy az egyes helyiségek Ny-i zárófalát meghatározzuk, mivel ezt a rommezőben lévő helyiségek esetében nem tudták kiásni a Szentendrei ut közelsége miatt. Sajnos ez a tervünk nem volt teljesíthető, mert a feltárási szelvényünket nem bővíthettük kelően Ny-i irányban az itt huzódó elektromos kábelek miatt. Az ásatás alatt két bolthelyiség É-i és D-i zárófalát kaptuk meg, valamint egy korábbi periódus meglétét is rögzíteni tudtuk. A magazinokat K-i oldalukon hatalmas kűszökök zárták le, egyikben még az ajtó sarokvasa is látható volt. Ásatásunk D-i szelvényében lévő bolthelyiségből igen nagy mennyiségű zöld és piros színű falfestménytöredék került elő.

A boltok egykori rendeltetésére vonatkozó emlékanyag a feltárás során nem került elő.

Pető Mária

111. Szentendrei ut 139. 1971-ben Aquincum polgárvárosának É-D-i főutcáján lévő bolt-sor feltárását végeztük el az "Interstudex" diáktábor tagjainak közreműködésével. Az ásatás során az előző évben Póczy Klára által megkezdett munkát folytattuk. Az ásatás a BTM és a BME közös szervezésében folyt, majd a BTM saját leletmentő munkásaival folytatódott a munka. Az ásatás a boltsor és porticus három nagy építési korszakát tisztázta. A II. sz. elején megépült porticus és boltsor elbontása után a korábbi szinteket feltöltötték és egy új boltsort építettek, feltűnően mélyre alapozott falakkal. Az újabb átalakítás során egyes elválasztó falakat elbontották úgy, hogy az elárusító helyiségek szélessége 6 m lett. A végleges elrendezés alkalmával helyezték le az utca nyugati szélén lévő csatorna mellett a nagy téglalapalaku pilléralapozásokat. Az átépítésekhez hasonlóan az utca is több megemelt szintből áll, a legalsó a jelenlegitől 1,20 m mélységben mutatkozott. A boltsor két nagyobb átépítése a II. sz. végére és a III. sz. közepére tehető.

Az ásatáson részt vett Redő Ferenc egyetemi hallgató.

Németh Margit - Hajnóczi Gyula

112. Szentendrei ut, 139. Az aquincumi polgárváros területén 1972-ben, a műemléki helyreállítást megelőző hitelesítő ásatás során:

a/ a lebontott, u.n. kőkoporsós ut helyén, a fórum K-i szárnyán, öt periódusu középület 11 helyisége került elő. Kettőben az eredeti terrazzópadló még épségben megmaradt a padló alatti fűtőszerkezettel. Az egyik szobában a bedőlt falmaradványokon, illetve a fűtőtéglákon kétrétegű mintás festés volt, mintájuk alapján a II. és III. sz. -ből valók. Majdnem mindegyik helyiségben eredeti helyén volt a kűszöb, s a padlón heverték az épületfaragványok töredékei. Az É-i szárnyban műhely berendezését bontottuk ki, ugyanitt a IV. sz. elején, a korábbi lebontott épület helyére, új helyiségek kerültek. Az apróbb leletanyagból bronz istenszobrocskák, kerámia figurális negatívja, páva alaku emailberakásos bronz mécses és pénzek említhetők.

b/ A "G" utca K-i oldalán, a nagyfürdővel szemben 1936-37-ben Nagy Lajos kutató már egy ízben, ásatásáról nem maradt dokumentáció. Vályogtéglából emelt házak elplanirozása fölött két római épület kőfalas maradványait találtuk, ezeket is több ízben átépítették. Az É-i épület utcára nyíló traktusát kis boltok szegélyezték, élelemtároló hombárokot, kis kemence maradványait bontottuk itt ki. A D-i épület apsisos helyisége mellett kisebb terem csatlakozott, a terrazzópadló sarkaiban és közepén a mozaikminta foltokban még az eredeti helyén volt. Ezek alapján bebizonyosodott, hogy a múlt század végén a Dirke bünhődését ábrázoló mozaikpadlót innen emelték ki. (326-329. kép)

Póczy Klára - Hajnóczi Gyula

113. Szentendrei ut - Aquaeductus egy szakaszának feltárása az M 11-es program keretében. 1975. május 16- július 22-ig kisebb megszakítással feltártam az aquincumi HÉV megállótól D-re lévő 9 pillért, mint az M 11-es munkaközösség tagja. A területen már korábban történt ásatás és felmérés, ezért részint hitelesítés volt az ásatás célja, másrészt pedig a műemléki bemutatás céljából dolgoztunk a vízvezeték egész vonalán. A pillérek feltárásánál több ponton elértük az alapozási mélységet - 280 cm a mai felszín alatt, több eredeti helyéről eltolódott pillércsonkot is lokalizálni tudtunk. Az egyes pilléralapozások egymástól való távolsága 3 m volt, köztük Ny-i és K-i oldalon is 50 cm széles É-D-i irányú összekötőfalakat találtam. Az általam 7. és 8. pillérnek nevezett objektum között egy kő és egy téglacsatornát találtam, mely az aquincumi rommező irányába vezet, folytatását a romterületen megtaláltuk. A csatornákból gazdag leletanyag került elő, freskótöredékek, terra sigillaták, csonteszközök, bronzok, érmék, a II-III. sz. időszakából. A 8. pillér mellett nagy méretű tegulával zárt ciszternafedél-követ találtunk.

A pillérek és az összekötőfalak közötti területet nagy, lapos kövekkel borították, kőpadlószerűen, ezeket nyomokban megtaláltuk.

Pető Mária

114. Szentendrei ut. BHÉV "Aquincum" megállótól É-ra és D-re. L.e kötet 225-228.old.

115. Pók u. 1975-ben posta kábelfektetés közben É-D-i irányú sima kőlapokkal bélelt és fedett csatorna került elő.

A csatorna belmérete 88 cm volt, valószínűleg az Aquincumi rommezőben látható É-D-i irányú nagy csatornához tartozik ez a szakasz.

Pető Mária

116. Pók u.-Szentendrei ut sarok. Az aquincumi polgárváros É-i kapujának a romjait 1947-ben Szilágyi János tárta fel; ásatása eredményeit a Budapest Régiségei 15/1950 kötetében jelentette meg. Az M 11-es ut bővítése kapcsán a Budapesti Műemlékfelügyelőség a város romjainak bemutatása céljából műemléki tervet készített a meglévő dokumentáció alapján. Az utépités földmunkáira 1975-ben került sor, a Budapesti Történeti Múzeum régészeti megfigyelése mellett.

A romok újbóli kiszabadítása során kitűnt, hogy a IV. sz. -ban épült városkapu tornyai-
nak az alapfalai a feltárásuk óta eltelt harminc év alatt teljesen elpusztultak, eltűntek. Csú-
pán a vízvezeték pillérnek a helyét és a városfal alapozásának a nyomait lehetett azonosíta-
ni hitelesítő eljárással. A későcsászárkori rétegek alatt azonban érintetlenül megmaradtak
olyan koracsászárkori rétegek, amelyeket a korábbi régészeti ásatások nem érintettek. Eb-
ben a mélységben váratlanul három K-Ny-i irányú vizesárok mutatkozott a nyers agyagos
talajba vágva, kettőhöz kőfal, a harmadikhoz csupán palánszerkezet tartozott. A IV. század
első felében az utolsó vizesárkot is betöltték, s egy hatalmas kőlapokkal fedett, falazott
ÉNy-DK-i irányú vízgyűjtőcsatornát vezettek el fölötte. A legkésőbbi 7 m széles KNY-i irá-
nyú ut ugyancsak a feltöltött vizesárok szegélyére került. A megfigyelések szerint a koráb-
bi és a későbbi városkapu helye nem vehető azonosnak.

Póczy Klára

117. Keled u. 1975. IV.15. -én a békásmegyeri lakótelep távfűtő gerincvezetékének fektetése közben a Keled u. és Kunigunda u. kereszteződésénél, az esztergomi vasut töltésétől mintegy 100 m-re északra, a Mocsáros elnevezésű területen, két római szarkofágot találtunk.

Mindkettő durván megmunkált, diszitetlen, fejpárnás sirláda.

Az 1. számú szarkofág mellékletei a következők, egy 140x90 mm-es iróvessző-fenő kőtáblácska, egy csaknem ép agyagmécses, egy bronz érem, egy bronz tű és bronz ládikaveret töredékei.

A 2. számú sirladából mindössze egy bronzérem került elő.

H. Kérdő Katalin

118. Keled u. Az aquincumi polgárváros Ny-i falától kétszáz méterre kezdődően a Keled u. és Kazal utca közötti mezőn a Fűtőerőmű iparvágányt fektetett. A létesítmény nyomvonalaiban kb. 1 km hosszúságban 30 m széles sávot dozeroltak el. A terület teljes hosszában végig jelentkeznek római kori épületek alapfalai, amelyek az aquincumi polgárváros Ny-i kapujától kifutó utat szegélyezték. A római kori távolsági utat töltésre emelték, 6 m széles burkolatát kőlapok fedték. A kocsit mindkét oldalán kőlapokkal fedett vízgyűjtő csatorna és porticussal szegélyezett járda haladt. Az oszlopot tartó kőbázisok hiánytalanul megvoltak.

A járdáról nyíló épületeket ugyancsak oszlopok diszitettek. A leletmentés során nagyjából sikerült tisztázni öt épület alaprajzát. Az utról boltok nyíltak, s mindegyik épülethez műhely tartozott, többek között őrlőhelyekkel, kemencével, gabonátároló hombárokcal, stb. Az egyik épülethez szentély csatlakozott, egy másik alaprajza szerint vendégfogadó lehetett. Egy falazott sirkamrát és két hamvasztásos sirt tártunk fel a szentély mellett.

Póczy Klára

119. Óbuda vasutállomás. Az óbudai - esztergomi - vasutállomástól D-re folyó alapozási munkák dozerolása során a kidobott földből egy db feliratos kőtábla töredéket és néhány faragott kő töredéket mentettünk ki. A terület feltehetően az ismert Aranyárok-i temető része.

Kaba Melinda

120. (Csillaghegy) Árpád u. 6. L. e kötet 215-220. old.

V. kerület

121. Március 15. téren, a Belvárosi templom előtt, 1974-ben a Ny-i járdaszigeten a Vizművesek ÉD-i irányu csatorna árkot húztak, mely a 294-ben felépített tábor D-i falának eddig nem ismert szakaszát is átvágta. A táborfal felmenő részének az építéséhez egy lanternát ábrázoló sirkőtöredéket is felhasználtak. A korai köves járósínt nyomait is megfigyelhettük a K-i metszetben. E járósínt feletti kevert betöltésből COH. VII. BR. ANT. bélyeges tegula töredéke került elő. A táborfal alapozásának szélessége: 3,40 m. A táborfaltól D-re, a K-i metszetben enyhén ivelten a fossa indulását is megfigyeltük.

A tábor D-i falától D-re megtaláltuk két helyiség Ny-i zárófalát, az osztófállal együtt. (330.kép)

A D-i táborfaltól É-ra egy téglasirt (332.kép) vágott át az árok. Iránya: nagyjából KNy-i, oldalfalainak elbontásából LEG II AD és CAIOT bélyeges tegulák kerültek elő.

A sirtól É-ra 4,65 m-re 20 cm belvilágu KNy-i irányu, kőfalas csatornát is átvágtak. (333.kép) A továbbiakban még, a D-i táborfaltól É-ra átl. 70 cm széles felmenő fallal rendelkező, ÉD-i irányban 6,10 m belvilágu helyiséget is sikerült topográfiailag tisztázni.

Összegezve: ezuttal a II. -III.sz.-i esetleges kőtábor maradványai és a Diocletianus-kori castrum D-i falának újabb szakasza került napvilágra. (331. kép)

Szirmai Krisztina

XI. kerület

122. Hunyadi János ut 18. sz.¹ alatti Földgázbontó telephelyén a római vicus É-i negyedében kutattunk. A kereken 110x30 m-es felület K-i szélén huzódik az ala táborból Aquincum felé vezető utvonal, amelynek Ny-i sávja az I. sz. végétől épült be sűrűbben. Az előkerült telepmaradványok egyszerű, lemélyített padlóju műhelyek, a vicus É-i negyedéhez tartozó együttesként értékelhetők. A Marcus-féle háborukat követő időkben az átkutatott területsá-vot építkezésekhez már nem vették igénybe.

Nagy Tibor

1

Régészeti Füzetek. I. 25. 1972. 29.

123. (Albertfalva) Hunyadi János ut.¹ A 4. sz. Házgyár bekötő útjának építését megelőzően leletmentést végeztünk a tervezett ut nyomvonalában. Ennek kapcsán 310 m hosszan átkutattuk az auxiliaris tábor praetentura részének a töltés lábvonalaéhoz csatlakozó sávját. Az ala tábor védműveit mind É-i, mind D-i oldalon átvágtuk. Az I. sz. -i palánktábort kettős árok védte. Mindkét fossa aránylag keskeny és mély. A belső árok közvetlenül a cölöpköte-gekkel merevített sánc külső szélétől indul. A kőtábor építéskor a korábbi árokrendszert bedöngölték, és a 135-140 cm vastag táborfalat a betöltött árkok közötti agyaggerincre ala-pozták. A kőtábor előtt ugyancsak kettős árokrendszer huzódott. A későbbi árkok széleseb-bek és laposabb ivvel lekerekítettek. A tábor belső területét, a két principális front között, egész szélességben átvágtuk. A belső épületek általában három, helyenként négy periódust mutattak. A palánktábor időszakában favázás épületek és egyszerű kavicsolt földutak foglal-ták el a tábor átkutatott felületét. A via praetoria-tól D-re különösen sűrűn helyezkedtek el a különféle katonai műhelyek, hevíto, égető és sütőkemencék. A tábor kőbeépítéskor az épü-letek körfalait kőanyagból huzzták fel; a belső elválasztó keskeny falakhoz azonban továbbra is vályogtégla-t, vagy vert vályogot használtak. A kőtábor kiépülésével a korábbi kavicsolt földutakat többretegű kőutak váltották fel. Különös gondossággal épült a via praetoria: É-i oldalát négyzetes pillérekkel tagolt árka-dsor kísérte. A kőtábor átépítésére a II. sz. utolsó évtizedeiben került sor. Ekkor többek között, egy mészkőből faragott Venus szobrocskát új-ból felhasználtak építőanyagként. Apró leletanyagban elsősorban a palánktáborhoz tartozó rétegek voltak gazdagok. Az import-kerámiában a délgalliai, majd a lezouxi műhelyek ter-mékei vezetnek. A felső rétegekből néhány rheinzaberni és westerndorfi sigillata került elő. A III. sz. középső évtizedeinél későbbre keltezhető leletanyagra ez alkalommal találtunk. A legkésőbbi érem Gallienus verete. Újból meggyőződhattunk arról, hogy a tábor élete a 259-60-as évekkel megszűnt.

Munkatárs: Szirmai Krisztina

Nagy Tibor

1

Régészeti Füzetek. I. 25. 1972. 28

124. (Albertfalva) Hunyadi János ut 18. 1974-ben a létesítendő szivattyutelep területén 312,5 m²-nyi felületet tártunk fel. Az előkerült I. sz. végéről származó leletanyag alapján - az albertfalvai auxiliaris tábor-tól É-ra huzódó-bennszülött alaprétegű, eraviszkus lakos-ságu település (vicus) újabb szakaszát figyelhattuk meg.

1975-ben a szivattyuteleptől D-re, az Öntődei Vállalat területének DNy-i felületén az u.n. DV-KU 18. típusu épület alapozását megelőzően végzett leletmentő feltárás során több II. sz. első feléből származó épület földberakott alapfalainak maradványai kerültek elő föld-

padlóval és többszörösen megemelt apró köves, sóderes szinttel együtt. A feltárás során nagyszámu korai házikerámiát, sigillátát gyűjtöttünk össze. Ezek az épületek csatlakoznak az auxiliarius tábortól É-ra huzódó vicus eddig feltárt objektumaihoz.

Szirmai Krisztina

125. Szt. Gellért tér 1. (Gellért-Pezsgőfürdő) A Pezsgőfürdő korszerűsítése és bővítése során a Gellérthegy - tabáni eraviscus telephez tartozó kör és négyzet-alaku lakógödröket, gomba alaku vermet, kétosztatu fazekaskemencét találtunk a hegy déli lábához tartozó síkságon. A területen megelőző korok (rézkor, korai vaskor, La-Tène C) régészeti emlékei is fellelhetők voltak. A telep kora a Gellérthegyi oppidum és a Kende u-i fazekastelep közti időszakra tehető az itt előforduló kevés koracsászárkori anyag tanúsága alapján. A leletanyag zömében La-Tène D típusa szürke házikerámia, kevés pirosra festett töredék és sok állat-sontmaradvány volt.

Pető Mária

126. Kende u. 8-10.sz. alatt koracsászárkori fazekastelep. 1972. őszén, kisebb megszakításokkal 2 hónapon keresztül leletmentést végeztünk a fent megjelölt helyen, ahol társasház alapozási munkálatoknál régészeti leletek előkerülését jelentették. Sajnos a terület nagy részét már munkagépek elhordták, így csak a legszükségesebb feltárást végezhetjük el. Az egykori felszint a mai feltöltés alatt 7-8 m mélységben találtuk meg, enyhe lejtéssel a Duna felé. Az É-i és Ny-i oldalon nagyjából félkör alakban, tüzelőnyílásukkal közép felé néző 7 fazekaskemencét sikerült részben, vagy egészben feltárnunk. A tüzelési nyomok arra mutattak, hogy ennél jóval több kemence állhatott itt. A kemencék átlag 150x150 cm alapterületűek, kétosztatuak, átluggatott agyagrostélllyal készültek, felmenő faluk boltozatos volt. (100. ábra)

Formájukban a közismert La-Tène fazekaskemence típusát követik, melyet Békásmegyerről, a Tabánból, sőt a koracsászárkori aquincumi lelőhelyekről is szép számban ismerünk. A kemencék közelében több hulladékgödört, beásást észleltünk, de ezek feltárására az építkezés és az omlásveszély miatt nem volt módunk. A területről előkerült nagy mennyiségű kerámiatöredék, főleg fazekasipari hulladék, igen jelentős mértékben bővíti ismereteinket mind a Gellérthegy-tabáni eraviscus telep kerámiaművességét illetően, mind topográfiai szempontból.

A lelőhely közvetlenül a Duna régi mellékága mellett fekszik, igen jó minőségű agyaglelőhelyen, az eraviscus lakóteleptől távol. Véleményünk szerint a lelőhelyet a Gellérthegy-tabáni település fazekas telepének kell tartanunk. Kerámiájában igen sok a La-Tène D típusu szürke tál, a piros és barna sávós festésű fazék, de hiányzik a Békásmegyeren és Gellérthegyen meglévő fehér alapon piros festésű fajta, nagyon sok a durva, kézzel formált házikerámia, a Tabánban gyakori seprős diszű fazék, a dák csésze és büttyök diszes fazék, a besimított kerámia és nagy tömegben találunk, főleg a 3.sz. kemencében u. n. bepecsételt kerámiát. Ez utóbbiak díszítés módjukban gazdag formai változatosságot mutatnak. A lelőhelyről nagyon sok szépen márványozott piros és barna festésű töredék származik. A terra sigillata töredék igen ritka ezen a helyen. A telepet a Gellért-hegy-tabáni eraviscus teleppel egyidősre datáljuk, de véleményünk szerint ez tovább működött, a II.sz. közepe tájáig, mig nem az aquincumi fazekastelepek nagyobb arányu termelése már nem tette szükségessé fenntartását. Pusztítás nyomát seholsem találtuk, a telepet egyszerűen felhagyták. A Gellérthegy É-i oldalában 1973-ban megkezdett víztároló építkezését is figyelemmel kísértük, de itt régészeti kulturának nyomát sem találtuk, ez a terület emberi megtelepedésre ugyanis kevésbé volt alkalmas. 1975-ös leletmentésünk a Gellértfürdő területén újabb adalékokkal szolgált az eraviscus kultura megismeréséhez, de erről majd a közeljövöben fogunk beszámolni.

Megjegyezzük, hogy a Kende u-i leletek részletes feldolgozása elkészült, a tanulmány a közeljövöben fog megjelenni.

Pető Mária

127. (Budatétény) XXII. Növény utca 2. 1972-ben a Kertészeti Kutató Intézet területén az átl. 777,56 m²-es felületén egy eddig nem ismert római település részletét tártunk fel. Itt több szabálytalan alaku gödörkomplexust, továbbá egy téglalapalaku, kőalapozású építményt megemelt padlózattal és három kisebb köralaku vermet bontottunk ki.

A következő esztendőben a KKI "XI. számú" tábláján 488 m²-nyi felületet vizsgáltunk meg. Az átmeneti jellegű település további szintmaradványai és egy téglalapalaku, kétosztatu ház földberakott alapfalai kerültek napvilágra.

1974-ben újabb változatos cölöpkonstrukciós lakóhelyeket tártunk fel.

Az előkerült leletanyagból a benyomott szürke, és narancssárga kerámiát és rheinza-berni sigillatákat említhetjük meg, melyek a többi leletanyaggal együtt a település eddig feltárt szakaszának korát II. sz. elejétől a III. sz. 30-40-es éveig bezárólag határozzák meg.

Megjegyezzük, hogy a településen előkerült az első, habarcsos, nagyméretű peremes téglákból megépített, bolygatott IV. sz.-i sír is, melyben leletet nem találtunk.

Szirmai Krisztina

RÓMAI KORI BARBÁR

(128. térképszám)

X. kerület

128. Kereszturi ut 210. A Tejipari Vállalat X. Kereszturi ut 210. sz. alatt létesítendő központjának területén, alapárok ásásánál, edényégető kemence került elő. A 112 cm magas, 124 cm-es átmérőjű, edénydarabokkal kitapasztott, vastag agyagfalu égetőkemence a kíséző kerámia alapján szarmatakori. A területről állítólag korábban egy D-É-i irányú, melléklet nélküli csontváz is előkerült, de ennek pontosabb helyét már nem lehetett azonosítani.

Nagy Margit

N É P V Á N D O R L Á S K O R

(129-132. térképszám)

II. kerület

129. Széphalom u. 10/B. Házalapozáskor évtizedek óta pusztuló, nagy kiterjedésű későavar temető három sirja került elő. A sirokból gyöngyöket, orsógombokat, fülbevalókat, vaseszközöket sikerült megmenteni. A leletanyag alapján a temetőt a VIII. sz. végére, IX. sz. elejére keltezhetjük.

Nagy Margit

XVII. kerület

130. (Rákosszaba) Péceli ut. Hrsz.: 138598. A Rákosvölgye MGTsz szántóföldjén, vízvezetékcső árkának ásásakor 1969-ben négy D-É-i irányú csontvázas sirt találtak, melyekből arany és ezüst fülbevalók, korongolt pecsételt diszű edények kerültek elő. 1971-1975-ben végzett ásatásaink során 3700 m²-nyi területen, 10x10 m-es szelvényekkel összesen 74 sirt tártunk fel.

A III-IV. sz. -ra keltezhető, keleti germán ethnikumu temető leletanyagából az ezüst és bronzfibulák, csatok, karperecek, torquesek, üvegpasztá- és borostyángyöngyök, vaseszközök, valamint a kézzel formált és korongolt edények érdemelnek említést. A K-Ny-i sirokból álló, nagy kiterjedésű temető feltárását eddig csak a déli oldal egy szakaszán zárhatuk le. - Munkatárs: Kiszely István antropológus. Az ásatáson részt vett: Béres Éva, Feld István és Fülöp Gyula egy. hallg.

Nagy Margit

XX. kerület

131. Soroksár, Vörös Október TSz. A Budapesti Történeti Múzeum Régészeti Osztályát 1973. szeptember 5-én értesítette Kiss Lászlóné (Bp. XX. Pöltenberg u. 56.), hogy a soroksári Vörös Október Tsz homokbányájában edényeket, csontokat, kardot találtak. Szeptember 7. -én a helyszínre mentem, ahol a bejelentő távolletében dr. Kopál Tibor állatorvos mutatta meg a lelőhelyet. A művelés alatt álló homokbánya Ny-i részén egy már kibontott ÉK-DNy-i irányítású nyújtott csontvázas sirt találtunk. Dr. Kopál Tibor elmondta, hogy még a terület közepe táján is találtak sirt, de ezt a markológép kidobta. Ezeket a csontokat, valamint a sirmellékleteket - cserepek, 1 ép, kézzel formált edény és 1 vas kard - a TSz irodájában átadták, ezenkívül még egy megkövesedett, valószínűleg ősszállatmaradványt is. Kopál Tibortól kaptunk a területről készült helyszínrajzot, melyen bejelöltük a lelőhelyet.

A leleteket a múzeumba szállítottuk.

A leleteket dr. Nagy Margit avar korúnak határozta meg.

Pető Mária

XXII. kerület

132. Nagytétényi ut 74-76. A Baromfiipari Országos Vállalat telephelyén, tereprendezési munkálatok során két ÉNy-DK-i irányu, melléklet nélküli sír került elő. Mivel a Vállalat területe közvetlenül szomszédos a Kőszegi Frigyes-Erdélyi István által 1964-1966-ban feltárt Vöröskereszt utcai avar temetővel, így valószínű, hogy a már beépített területen ugyanennek a temetőnek szélső sírjait bolygatták meg.

Nagy Margit

I. kerület

133. Szent György tér. L. Bp R XXIV.3-4.kötetben megjelenő részletes feldolgozást.

134. Sándor palota és a várfal közötti terület. 1973-ban a Sándor palota és a ma álló várfal között közművezetékek árkaiban a középkori várfal újabb szakaszai kerültek elő.

Altmann Julia

135. Színház utca 1-3. 1972-ben indult meg a volt Várszínház helyreállítása. A földmunkákat figyelemmel kísértük és így lehetőségünk adódott a középkori Szent János evangélista tiszteletére szentelt ferences templom kutatására. Feltártuk a hajó É-i, kváderes külső támpillérekkel erősített falát. Belülről két pillért találtunk, melyeken a legelső oszlopdob ép volt.

A hajó D- falából csak nagyon kis szakaszt tudtunk feltárni. A Ny-i zárófal feltárásánál nem lehetett a hajófalak csatlakozását, a sarkokat kibontani. A hajóban egy téglával és egy kővel kiépített sirt tártunk fel, melyekben eredeti helyükön csontvázak nem voltak.

A teljes templomteret kitöltő feltöltésből nagy számban kerültek elő faragott kövek, sírkövek, építészeti elemek.¹

1974-ben közműárokban a templom Ny-i bejárata előtt egy enyhén ivesedő és megtörő, átlag 60 cm széles középkori falat tártunk fel, melynek a D-i részét elbontották. (334.kép.)

Altmann Julia

¹
Arch. Ért. 100. 1973. 82-87.o.

136. Hess András tér 1. L. e kötet 371-376. old.

137. Hess András tér 2. L. e kötet 371-376. old.

138. Táncsics Mihály utca 1. L. e kötet 371-376. old.

139. Táncsics Mihály utca 7. Buda középkori városfalainak vizsgálata érdekében először a Táncsics utca 7.sz. keleti kertjében készítettünk keresztmetszetet. Később a ház teljes átalakítására is sor került és ekkor a ház udvarán és a pincékben végeztünk megfigyeléseket. Értékes adatainkat részletesen is fel kívánom dolgozni, ezért ezuttal csupán a főbb eredményekről számolok be. A szikla felszíne és a fölötte épült első épületek a domonkos

kolostornál végzett kutatást, illetőleg az abból levont következtetést igazolták. A Táncsics utca keleti oldalának épületei a terület feltöltése után csak az ujkorban épültek. A korábban itt álló házak a természetes sziklalejtőre épültek, mely a Táncsics utca 9. sz. telken az egykori középkori városfal szeglete felé tartott.

Középkori épületfalakat találtunk a ház udvarának szintje alatt is.

A ház keleti homlokzata megsemmisítette a nyomait az első, XIII. századi városfalnak, melyet ezen a helyen feltételeztünk. A szikla pereme azonban közvetlenül a homlokzat előtt előkerült és a sziklalejtőre boruló feltöltési rétegek vonala megmutatta, hogy a keleti kert területe kezdetben a városfalon kívül volt és csak a második városfal építésekor, a XV. század elején töltötték fel a belső szintviszonyokhoz alkalmazkodó magasságig.

H. Gyürky Katalin

140. Fortuna utca 18. 1973-ban a helyreállítás, illetve állagmegóvással kapcsolatban a telken álló két középkori ház pincéjét romtalanították. Mindkét ház pincéiből sziklaüreg, illetve mélypincék egy-egy szakaszát bontották ki. (335-336. kép).

Altmann Julia

141. Országház utca 32. Az épület helyreállítása és új közmű fektetés során folytattuk a Mária Magdolna templom déli oldalán a középkori beépítés feltárását. Az udvar területén a XVIII. századi ferences kolostor északi traktusának alapfalait határoztuk meg. Az alapozási árok területén a középkori Mária Magdolna templom déli oldalán lévő temető két újabb sírját ástuk ki. A nyugati épületszárnyban agyagrétegbe ágyazott törökkori vízvezeték egy szakaszát tártuk fel (337. kép). A vízvezetékkel átvágták a középkori oklevelekben említett Tej utcát, melynek egy szakaszát ugyancsak megtaláltuk.

Bertalan Vilmosné

142. Kapisztrán tér - Mária Magdolna templom. A középkori romkert kialakításával kapcsolatban tereprendezés, illetve falfeltárás folyt. A tervek szerint a templom területén létesítendő kőtárakhoz a szentély É-i oldalán levő barokk-kori pincét teljes egészében feltárták. A barokk-kori köpenyben, a középkori támpillérek között, gótikus faragott köveket találtunk. A szentély É-i oldalán a XVIII-XIX. sz. -i pince kitisztítását is befejezték. Kitisztították a szentély alatti XVIII-XIX. sz. -i kriptát. Újabb régészeti megfigyeléseket a fenti munka során nem tehetünk.

Bertalan Vilmosné

143. Petermann biró utca 5-7. L. e kötet 381-386. old.

144. Corvin tér. A Corvin tér a hódoltság korában beépítetlen terület, a hódoltság után tér. A kapucinusok templomának falában előkerültek Tojgun pasa mecsetjének maradványai, a templom déli oldalán pedig a török fürdő (1. Fő u. 30-32.) 1971-ben a távfűtő-hálózat csöveinek lefektetése alkalmával megfigyeltük, hogy a mai telekhatáron kívül, az utca területén, majdnem a Népművészet Házáig, széles fal húzódik és a telek belsejében is középkori falmaradványok mutatkoznak. Az árok, melyben a megfigyelést végeztük, csak igen kis területet szelt át, mégis kitűnő statigráfiával szolgált és általa igen hasznos információk birtokába jutottunk.

A telken mutatkozó középkori falak vastagsága (1.15m) nagyobb épületre mutatott. Szintjük alól és a szint rétegeből ausztriai edénytöredékek kerültek elő, melyeknek korát a XII. sz. végétől a XIII. sz. közepéig terjedő időre lehetett meghatározni. A középkori falakat a törökök bontották el, mivel a följük húzódó vastag planirozási rétegben mutatkoztak először török leletek.

Feltételezhető, hogy azért keletkezett itt a nagy tér, mert egy egységes, összefüggő objektumot bontottak el. Természetesen egyelőre csak feltételezés és nem bizonyosság, hogy a középkornak igen jelentős kolostora állott itt. A történeti adatok meglehetősen pontosan jelölik ki ezt a környéket. 1555-ben Dernschwam utinaplójában egymás közelében írta le a Tojgun mecsetet és az ágostonrendi kolostort.¹ Az ágostonrendi remeték Szent István vértanúról elnevezett kolostorát a XIII. század második felében alapították, mivel priorját először 1276-ban említette a Margit királyné any szenttéavatása ügyében tanuvallomásokat felvett jegyzőkönyv.²

Feltűnő, hogy a kapucinusok temploma és a Tojgun mecset nem keletelt. A középkori templomnak a szokás szerint feltétlenül keleteltnek kellett lennie. Bizonyára így is volt, csak hogy a mecset kutatásakor Gerő Győző a mecset alapfala alatt találta meg a középkori falakat. A kolostor templomot tehát teljesen elbontották. Eredetileg tehát szentélye a Fő utca felé, homlokzata pedig az Iskola utca felé fordult. Ez a körülmény nagyobb jelentőséget ad az Iskola utcának, mint amilyennel ma rendelkezik. A középkori koldulórendi kolostorok a városokban vagy a külvárosokban a falon belül, vagy kívül, de mindenképpen a városba vezető főutvonallal mentén, a városbalépés torkolatánál helyezkedtek el. Az ágostonrendi kolostor elhelyezkedése tehát a XIII. századi topográfiára nézve, a külváros déli határának helyére és főutvonalára vonatkozóan nyújt értékes információt. Nem mond ellent ennek a feltevésnek az sem, hogy a Vizivárosban a legértékesebb középkori maradványok éppen a Corvin tértől D-re, a Fő utca mentén és a Pala utcában maradtak meg. Az a feltevésünk ugyanis, hogy a Budát körülvevő elszórt, falusi településeket a legkorábban a XIV. század második felében kiépülő Fő utca kötötte össze és tette a beépülés módjával városias jellegűvé.³

Az elmondottakból kitűnik, hogy a Corvin tér és környéke Buda történetének további kutatásában fontos szerepet játszik. A kutatás megvalósítása igen sok nehézséggel jár, hiszen a tér nagyforgalmu. A kutatáshoz igen jó szervezés és a hatóságok messzemenő jóindulata szükséges. Beszámolómat azzal zárom, hogy remélem mindkettő elérhető, illetve elnyerhető és a kutatás egyszer megvalósul.

H. Gyürky Katalin

1. Fr. Babinger, Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55) München u. Leipzig (1923) 271.
2. Mon. Vat. Vespr. Vol. I. 252.
3. H. Gyürky K., Adatok a budai Szent Péter külváros topográfiájához. Bp. R. 23 (1971) 223.

145. Fő utca 16. A Fővárosi Műemléki Felügyelőség felkérésére és költségén az I. kerületi Fő utca 16. szám alatti elbontott lakóház udvari épületszárnyán végeztem kutatást. A középkori építmény bontását már megkezdték, midőn a hatóság a munkát leállította. Megállapítottam, hogy a már korábban középkorinak nyilvántartott épületnek csak a pincéje, törökéből épült falai és nyílásai középkoriak. A török hódoltság után a csonka falakat felhasználván háromszor alakították át. Ennek következtében belső válaszfalai, boltozatai ujkoraiak és az ablak- és ajtónyílásokat is többszörösen átalakították. Középkori műforma sehol sem maradt fenn. A török falazáson kívül semmilyen lelet nem utal az építés korának pontosabb meghatározására.

H. Gyürky Katalin

146. Fő u. 30-32 (volt kapucinus kolostor). A kutatás az épület teljes belső átalakítása és felújítása közben történt. A munkát Gerő Győzővel együtt végeztük, mivel az ujkori épület alatt elsősorban törökkori emlék, Tojgun pasa ikerfürdőjének maradványa került elő. A fürdő elbontott középkori épület fölé épült. A lehetőségekhez mért maximális kutatást végeztük el, azonban az épület ujkori falai és válaszfalai, valamint ezektől kevésbé eltérő helyzetben lévő török fürdő falmaradványai miatt rendkívül kevés terület maradt arra a célra, hogy a fenti falaknál mélyebb régiókban lévő középkort is megismerjük. Igen jóminőségű, erős falmaradványokra akadtunk, értelmes, teljes alaprajz azonban nem állott össze.

A kutatott épület a telek-Fő-utcai határától beljebb épült, a törökkori és a középkori épület pedig még ennél is beljebb került elő. Az ujkori épület és a török fürdő nem fedték egymást, a török fürdő ezzel szemben kevés eltéréssel az elbontott középkori épület fala fölé épült.

A kutatott épület a kapucinus templom oldala mellé épült két épület közül a déli volt, melynek egyik keskeny oldala a Ponty utca felé nézett. Bejárata a keleti homlokzat közepén helyezkedett el, honnan egy keskeny folyosó indult el, mely észak és dél felől két helyiséget választott el. A középkori épületmaradvány a déli helyiségben került elő, egyetlenegy, három oldalról körülzárt helyiség.

Ebből a hiányos alaprajzból - sajnos - nem lehet az épület rendeltetéséről semmit sem megtudni, sokkal értékeesebb információval szolgáltak a függőleges adatok.

Ezekből megtudtuk, hogy a török fürdő építésekor az előtte ott álló középkori épületet szintjéig elbontották. A falmaradványok csupán alapjai voltak a középkori épületnek. Az alapfalak a természetes altalaj fölött 82 cm magasságban elterülő humuszos talajba mélyedtek. Ez az altalaj nem mutatott differenciálódást. Feltehető tehát, hogy a középkori épület első emberi építménye e helyen és a török hódoltságig fennállott. A középkori szint 2,5 m mélyen került elő az ujkori szint alatt. Már az első török építmény is emelte a szintet a középkorhoz viszonyítva, de a hódoltság ideje alatt két periódust figyeltünk meg. A középkori szintmagasság: 103,19 m (Adria felett) a külváros további kutatásánál számbavehető értékes adat.

A középkori falmaradványok a kapucinus templom fala mellett is a török mecset falai alatt kerültek elő. Ezzel egybehangzó megfigyelést végeztünk a Corvin téren is.

H. Gyürky Katalin

II. kerület

147. Budakeszi ut 93-95. (Egykori szentlőrinci pálos kolostor romterülete) 1971-74 években csekély munkáslétszámmal folytattuk a hajdani budaszentlőrinci pálos főkolostor romterületének feltárását.

A feltárásokról - amelyek itt, 1949 óta végzett munkámnak befejező szakaszai - összefoglaló tanulmányban kívánok beszámolni. (Erre ezuttal a magam idő-, és a Budapest Régiségei terjedelem-hiánya miatt nem került sor.) Az 1971-74. években végzett feltárások lényegesebb építészeti eredményei, leletei a következők:

1. / Sikerült tisztázni azt, hogy a háromhajós főtemplomhoz észak felől csatlakozó - korábban oldalkápolnának tekintett - épületmaradvány a pálosok első, 1300-1310 közt épített templomának keletelt szentélye volt,
2. / Ez a korábbi, gótikus templomszentély egy XII-XIII. századi, belül festett, egyhajós, egyenes szentélyzáródású templomnak romjaira épült rá,
3. / Az 1. pontban jellemzett gótikus pálos templomot a XIV. század második felében, a háromhajós, Nagy Lajos-kori új nagytemplom építéskor - déli oldalán - egészen az alapfalakig lebontották, hajója helyére, annak déli oldalán keskeny folyosót építettek, szentélyét pedig (1381, Remete Szent Pál test-ereklyéjének ide szállítása után) a Remete Szent Pál testét őrző kápolnává alakították. (a folyosó alakítását nyilván az tette szükségessé, hogy a test-ereklyéhez járuló zarándokok ne zavarják a kolostor klauzuráját),
4. / Megállapítottuk, hogy a kolostor keleti szárnyának káptalanterméhez csatlakozó, három periódusban is bővített, szentélyszerű épülettoldal eredetileg sem volt önálló kápolna, csupán a káptalanterem Mária oltárának keletelt fülkéje az. Legkésőbbi átépítéskor a már korábban is bővített poligonális szentélyt sokszögalaprajzu épülettoldattá bővítették.
5. / Csakugy, mint a gótikus pálos templomnak, kolostorának is két nagyobb építési periódusa van. Egyik a XIV. század eleje, másik annak vége. Utóbb a XV. században ehhez a már megnagyobbított kolostorhoz nyugat felől egy hosszú épületet - talán egy nagy vendégház - s a romterület északnyugati sarkán egy nagyobb tornyot építettek hozzá.

6. / A kolostor második periódusu épületrészei között a nyugati oldalon megtaláltuk azt a nagy pincét (cellarium), amelyet 1458 és 1490 között Gergely pálos generális perjel és Mátyás király itt lezajlott filozófikus beszélgetései és borozgatásai tettek emlékezetessé. (Feltáratlan.)
7. / Jelentős szakaszon feltártuk az első gótikus templom és kolostor zárófalának, kő kerítésének déli és keleti falát, annak délkeleti sarokpontját.
8. / Feltártuk a háromhajós főtemplom déli oldalához csatolt, a Hunt Paznan nembeli Kovári család tagjai által a XIV-XV. századfordulón épített Szent Kereszt kápolnát, e család itt nyugvó tagjainak sirjaival együtt (a vázak antropológiai elemzését dr Kiszely István végezte el).
9. / Wunder László, Borsodi Ferenc s a Magyar Hidrológiai Társaság több más könnyübvárának segítségével ismételt leszállásokat hajtottak végre a kolostor 24 m mély kutjában. Azonban onnan csak a kutfenék felső rétegének ujkori anyagát - ezek sorában a második világháború nagymennyiségű hadianyagát - emelhetjük ki. A kut feltárása csak a nagy vízmennyiség leszívása után volna megvalósítható.

A gazdag leletanyag sorából kiemelkedik Remete Szent Pál - Dénes pálos képfaragó által 1486-1492 között faragott - vörösmárvány tumbájának egy nagyobb alakos ábrázolása, a tumbának több kisebb architekturális töredékével együtt. (Utóbbiak arra mutatnak, hogy a tumbának baldahinja volt.) Figyelemre méltó az a férfiszobor torzó is - egy kámzsás férfialak törzse a XIV. századból -, amelyet a Szent Kereszt kápolna padlója alatt, a Kováriak sírgödrei táján találtunk.

Zolnay László

148. Szajkó utca 14-16. 1971-72-ben folytatódott a középkori Nyék falu feltárása.¹ Szelvényeink az 1970. évi blokk Ny-i, É-i és D-i meghosszabbításai voltak. Így befejeztük a kör alakú mészégető kemence feltárását 338 kép). Teljes mértékben kibontottuk az agyagba vájt pincét, melynek egy részlete már korábban feltárássra került. (339. kép.)

A templom D-i oldala mellett három lelet nélküli sirt bontottunk ki. Az ásatások folyamán lakóházak részletei, külső kemence és egy őskori lakógödör került feltárássra.

Altmann Julia

¹ Bp. R. 23. (1973) 219-228.

149. Zsigmond tér. A tér déli oldalán a parkot kísérő járda területén ÉNy-DK-i irányu távfűtési árkot húztak. Az árok É-D-i irányu törésének sarkánál lévő aknában 3 m körüli mélységbe ástak le. Az akna területén köves utrétegeket figyeltünk meg a mai szint alatt. A felső utrétegeket - mely ÉNy-DK-i lehetett - a Lajos u. 11. és 33. között meghatározott középkori szint alapján középkorinak véljük.

Bertalan Vilmosné

III. kerület

150. Fényes Adolf utca (Magyar Lajos u.) 25-43. L. e. kötet 269-274. old.

151. Fényes Adolf utca 45. Az uttest területén 5-10 cm vastag kis kövekből és kavicsokból terített utréteget figyeltünk meg a római kori utréteg felett.

Bertalan Vilmosné

152. Fényes Adolf utca 51. A déli római táborkapu feltárássánál a Fényes Adolf utca 51. Ny-i oldalán a járda és uttest területén az É-D-i római kori utrétegre ráhúzódva a táborka-

pu még álló K-i tornyának Ny-i falmaradványa körül a vöröses agyagrétegből (Atszf 104, 18 m) XIII. sz. -i kerámiát bontottunk ki, ennek alapján a táborkapu falának középkori felhasználását feltételezhetjük.

Bertalan Vilmosné

153. Fényes Adolf utca 84-86. A távfűtési árokban 3 m széles É-D-i irányú falat figyeltünk meg. A leletmentés során a fal K-i szélénél 30 cm kiugrással egy nagy kváderből kialakította zoklit bontottunk ki. Fölötte 60-70 cm mélységig törökkori kerámia került elő. A távfűtési árok D-K-i sarkánál a rábontásban a mai szint alatt jelentkezett az É-D-i fal folytatása. A fal ezen a szinten azonban csak 160 cm széles és csak 2 m körül érte el az eredeti - 3 m-es - falszélességet. A visszabontott római fal tetején egy 60 cm szélességű É-D-i irányú más strukturájú fal került elő. A keskeny középkori fal K-Ny-i irányban derékszögben elágazott.

Feltehetőleg eredetileg itt egy kapu vagy átbontás lehetett a római periódusban, melyet a középkorban beépítettek. A középkori épület zoklijába középkori falazótéglák vannak beépítve (zokli magasság 104, 25 m Atszf). Miután a középkori építmény K-Ny-i irányú fala K-i irányba a mai uttest alá húzódik, arra következtetünk, hogy a táborkaputól É-ra középkori épület állt. Erre mutat a táborkapu feltárásánál meghatározott középkori agyagpadló.¹

Bertalan Vilmosné

1

A táborkapu, illetve a későrómai erődfal feltárását Parragi Györgyi, Póczy Klára és Kérdő Katalin végezték. Ásatásuk során középkori megfigyeléseket végeztek.

154. Fényes Adolf utca 86-88. (hrsz.: 17727, 17726.) A fenti telkeken mintegy 15 m hosszú, EK-DNy irányú támpilléres falszakaszt tártunk fel 1975 jun. -szept. folyamán. A kváderekkel kirakott fal szélessége 1, 25 m, a támpillérek egymástól való távolsága átlagosan 3 m. A fal rendeltetését, kapcsolatát a tőle keletre húzódó IV. sz. -i erődfallal, illetve a királyói várral a további kutatásoknak kell tisztázni.

H. Kérdő Katalin

155. Zichy utca és Mókus utca sarok. A kelet-nyugati irányú távfűtési árok déli, északi és nyugati oldalán egy-egy kutatóárkot huztunk. Az árokban tapasztalt szintek meghatározására. A munka során mind a három árokban apró kavicsos lejárt felületű utrétegeket találtunk. Az utrétegek egymás alatt helyezkedtek el, két, illetve három utréteget találtunk. A legelső utréteg mélysége a Lajos utca 158. előtt meghatározott első középkori uttal azonos. Az ut bolygatásában az utréteg szintje alatt XIII; szd. -i cserepet találtunk. Az utréteg felső rétegében XVIII. szd. -i kerámia került elő.

Bertalan Vilmosné

156. Mókus utca 22. előtt. Az uttest területén húzódó É-D-i vízcsőárókban K-Ny irányú fal látszott és XIII. sz. -i edény került elő.

Altmann Julia

157. Lajos utca 158. Az épületen az előző években végzett régészeti kutatás kiegészítéseként¹ a lakóház K-i és É-i homlokzatán a vakolat leverését végeztük a középkori nyílások meghatározására. A munka során a K-i homlokzaton szabályos ritmusban azonos kialakítású kőkeretes ablakokat, illetve ablakmaradványokat találtunk² (101-103. ábra. Az ablakok

1

Bertalan Vilmosné: Adatok Óbuda középkori helyrajzához. Bp. R. 23 (1974)99.

²Az épület kutatásánál a felmérést Sódor Alajos BME docense végezte.

közül jelenleg egyetlenegy sincs használatban. A ház kaputól D-re eső szakaszán a fal erősen javított. Itt a nyílások kutatása az épület használatával egyidőben nem volt megvalósítható. (104. ábra.) Az épület járószintjének meghatározására egy kutatóárkot húztunk É-i homlokzata előtt, az uttesten. Az árokban többször megújított középkori utrétegeket találtunk, illetve a felső utréteget átvágó K-Ny-i irányú falat. A középkori fal vastagsága alapján azonban csak egy kisméretű épülethez tartozott, esetleg egy kis árusító helyiség fala, melyet az épület É-i homlokzatához építettek hozzá.

Bertalan Vilmosné

158. Lajos utca 160., 168., 170. A szanalást és helyreállítást megelőzően folytattuk a Lajos utcában a régészeti feltárást. A Lajos utca 160. területén a romos XIX. sz-i ház alatt egy nagyméretű középkori K-Ny-i irányú épület maradványát tártuk fel.¹ Az épületnél későrómai kori falakat használtak fel. (105. ábra, 340-341. kép) A XIII. sz. -i épülethez XIV-XV. sz. -ban É-felé és Ny-felé hozzátoldottak egy épületrészt, illetve az előtt egy árkádós szakaszt, melynek pillérialapozásai a feltárásnál előkerültek. Ugyanakkor bontják meg a korábbi középkori ház É-i falát két nagyméretű ajtónyílással és a Ny-i falon is egy ajtót létesítettek (342, 344-345. kép). A középkori épületek átépítésére a XVI-XVII. sz. -ban került sor, a középkori nyílások elfalazásával és az épület osztásával. Az épület feltárásakor a későrómai falmaradványokon kívül két korábbi római periódust határoztunk meg. Ezeknek első maradványait az 1951-53-as években Szilágyi János találta meg.² A jelenlegi teleknél a beépítés alapján a középkori telek Ny-i irányban keskenyebb lehetett, mert a feltételezett árkádsor előtt középkori beépítés nyomát nem találtuk a jelenlegi Ny-i telekhatáron már egy következő középkori épület É-D-i falát találtuk meg 1974-ben. A római épület azonban ezen a feltételezett sikátor vagy utca területén is folytatódott és a jelenlegi Ny-i telekhatár alá húzódná. A feltárás során 1971-ben III.sz-i római szoborból átfaragott román kori töredéket és egy nagyméretű római dombormű lábrészletét találtuk. A leletanyagban egy grafitos anyagu edény töredéke került elő, melynek nagyon erős peremrészlete van. (343. kép) Ebből az edénytípusból ezen a környéken már több darab került elő.

A plébánia kertjében (Lajos utca 168.), a középkori beépítés meghatározására kutatóárkot húztunk. A kutatóárokban egy középkori kutat tártunk fel, melyet az ujkorban beboltoztak.

A plébániatemplom középkori előzményeinek meghatározására az északi oldalon és az észak-keleti sarkánál egy-egy kutatóárkot húztunk. A két árokban a ma álló barokk épület falalapozását ástuk ki. Az É-i oldalon a falban többszöri megújítás és struktúra váltás mutatkozott. Ezekhez azonban járószintek nem csatlakoztak. Az árokban a barokk templomtól eltérő irányú ÉK-DNy-i tájolású épület falmaradványát határoztuk meg. Az épület a jelenlegi épületfal alá húzódik, így a relativ kronológia alapján római korinak tartjuk. Római kori bontási réteget, illetve annak elplanirozását tudtuk meghatározni a templom előtti kutatóárokban. A Lajos utca 170. és 172. határfalánál húzott kutatóárokban XVIII. sz-i temetőnek a részletét tártuk fel és a római épületfalának folytatását. A mai szint alatt 140-150 cm-ig ujkori rétegződés mutatkozott.

Bertalan Vilmosné

¹ Bertalan Vilmosné: Adatok Óbuda középkori helyrajzához. Bp. R. 23 (1973) 99.

² Szilágyi János: Az Aquincumi Múzeum ásatásairól Bp. R. 16. (1955) 394.

159. Zichy utca 5-15. Az utca szanalása és az új közművek fektetése során a távfűtési árokban - amely K-Ny-i irányban az utca északi házsora alatt, illetve előtte húzódott - épület és szint maradványokat figyeltünk meg.

Az árok keleti végében betöltött ujkori pincéket találtunk, a volt Zichy u. 7-től nyugatra kőporos szintet, a szintbe bevágva egy középkori kemencét határoztunk meg. A kemence fenék alatt apró kavicsos felület mutatkozott az árok területén. Ettől nyugatra középkori épület déli zárófalát tártuk fel. Az elbontott középkori épületre egy későbbi középkori ház ÉNy-DK-i irányú déli zárófala húzódott rá. A falat azonos irányú ujkori fallal megújították. Ugyanezt az észak-nyugat délkeleti tájolást figyeltük meg a Tél utca és Lajos utca sarkán lévő középkori és ujkori háznál.

Bertalan Vilmosné

160. Lajos u. 161. Közmuárokban tártuk fel a középkori kőből épült lakóház ÉNy-i sarkát.

A középkori épület alatt római kori épület részletei kerültek elő, illetve az ehhez az épülethez Ny-ról csatlakozó ut.

Altmann Julia

161. Lajos u. 163. és Lajos u. 160-tól délre. A Lajos u. keleti házsora helyén huzódó távfűtési árkot 1975. első felében a Lajos u. 163. udvarán É-D-i irányban folytatták és a volt 165. helyén K-Ny-i irányban törve a Lajos u. 160. déli oldalán a telekhatárig (majd a telek nyugati határán É-D-i irányban folytatódó már meglévő árok részhez csatlakoztak). A 120-130 cm mélységű árokban falmaradványokat, utréteget figyeltünk meg. A falak és utrétegek meghatározására a távfűtési árok déli és északi oldalán több kutatóárkot nyitottunk. Két középkori épület részletét tártuk fel a Lajos u. 163. és 165. helyén. Két épület között 4 m széles K-Ny-i irányú utcát találtunk. Az épületeknél többszöri bővítést tapasztaltunk. Az elbontott XVIII. századi épületek a középkori falakra épültek rá. A házak nyugati homlokzata előtt a Lajos u. 158-ig huzódó teret állapíthattunk meg. A tér többször megemelt köves burkolatát és egy középkori kutat találtunk a téren. A középkori épületek alatt római épület és szintmaradványok mutatkoztak.

Bertalan Vilmosné

162. Tél u. 2. A szanálás után a telken végzett feltárások folyamán egy középkori, kőből épült lakóház maradványai kerültek elő. A ház külső oldalfalainak alapfalait találtuk csak meg, belső osztását a XVII-XVIII. sz. -i tereprendezések megsemmisítették.

A telken végzett további kutatások során Árpád-kori településnyomok, égésrétegek jelentkeztek, kibontásukra nem volt lehetőségünk.

Altmann Julia

163. Kalvin köz 1-3 (Hrsz. : 17730, 17727) L. e kötet 249-252. old.

164. Kalvin köz 7. (hrs. : 17725.) A fenti telken 1975 jun-jul. folyamán régészeti feltárást végeztünk. Előkerült egy támpilléres falsarok, mely feltehetően a királynői vár belső várfalának délkeleti sarka.

H. Kérdő Katalin

165. Kalvin köz (hrs. : 17731, 17732) A fenti telkeken az óbudai szanálásokhoz kapcsolódóan 1975 febr.-jun. folyamán kisebb megszakításokkal feltárást végeztünk.

A munkák során nagyjából K-Ny-i irányú 1,8 m széles, rossz kötőanyagú fal került elő, alatta korábbi periódusból származó 1,3 m széles kváderes fallal. Az előbbi feltehetőleg a királynői várhoz tartozik. Ugyanennek a rendszernek lehet része a faltól északra feltárt K-Ny-i irányú árok is, melyből gótikus mérmű töredékek kerültek elő.

H. Kérdő Katalin

166. Templom u. L. e kötet 257-264. old.

167. Serfőző u. Az utca sportpálya melletti déli házsora helyén É-D irányú 45 m hosszú és 4 m széles árkot huzattunk, É-i részén 8x4 m-es Ny-i irányú szelvényrel megtoldva. Az É-D-i szelvény déli végén K-Ny-i irányú középkori falat, attól északra XV. századi szemétködröt, tovább északra feltehetően későrómai falat találtunk, majd ujkori pincék, kut követeztek. A szelvény É-i szakaszában ÉNy-DK irányú osztófalakkal tagolt későrómai házfal

került elő, kűszöbkövel, előtte K-felé járószinttel. A járószinttől keletre későközépkori É-D irányú fal került elő. Az Árpád-hid feljárójától D-re a Serfőző utcában az uttesten több szelvényt nyitottunk a középkori beépítés meghatározására. Megtaláltuk a középkori utat a mai ut alatt 0,6 - 0,8 m mélységben, 1,20 m-rel alatta az azonos irányú (K-Ny irányú) későrómai utat. A középkori ut feltehetően azonos az 1355-ös óbudai határjárásban említett, a királynői és préposti városrészt elválasztó ut K-i szakaszával.

Csorba Csaba

168. Óbuda utca (Templom utca) gázcsőárok. Az Óbuda utcában a templom déli oldalán kelet-nyugati irányban 80 cm széles 120 cm-es átlagmélységű árkot húztak az uttest területén.

A Tanuló utca felőli árokrészben ÉNy-DK-i irányban egy igen széles falmaradvány mutatkozott. A fal teteje É-től D-felé egyre mélyebbre van lebontva, úgy hogy az északi metszetfalban a mai szint alatt 20-30 cm-rel jelentkezik a faltető, s a déli metszetben csak az árok fenekén mutatkozik a fal. A fal kötőanyaga sárgás színű durva, kavicsos habarcs, különböző nagyságu törtkövekből falazott. A fal nyugati széle az árok metszetben egy a mai szintről induló barnás földréteggel volt elbontva, úgyhogy az árok tetején keskenyebbnek mutatózó fal az árok fenekén kb 3 m szélességűre alakult ki.¹ Ebben a barnás bontási rétegben őskori és középkori kerámia is került elő. A fal K-i oldalán egy másfél-két méteres szakaszon kevésbé volt bolygatott az árok, ettől keleti irányban egy sirsort vágtak át az árokkal. Az árok mind a két metszetfalában láthatók a sírhelyek, a mai szint alatt 60-80 cm között. A sírok kb. 24 m hosszúságban mutatkoznak az árokban. A sírok alatt a mélyítésnél (140 cm körül) ÉNy-DK-i irányú agyagba rakott (hasított kövekből) 40 cm vastagságu fal teteje jelentkezett. A síroktól keletre észak-déli irányú fal, ettől K-re hosszabb összefüggő szakaszon, az árok északi falában habarcsos kőfal széle mutatkozik. A kelet-nyugati irányú falhoz az árok déli metszetében két észak-déli irányú fal csatlakozhatott. A kelet-nyugati irányú falon nem látszik a falaknak elbontása, ezek valószínűleg kelet-nyugati irányú falhoz később épültek hozzá. Az árok keleti végében a templom déli bejáratától keletre az uttest alá behuzódik nagyjában ives vonalban kelet-nyugati irányú fal. Ettől a faltól keletebbre a kiásott árokrészben ebben a mélységben más fal nem mutatkozott.

Bertalan Vilmosné

1

A fal további irányának meghatározására a gázcsőárok É-i és D-i oldalán rábontottunk. A munkát Parragi Györgyi folytatta. A felső réteg elbontásánál az É-i szelvényben XIV-XV. sz. -i ausztriai bélyeges edény peremtöredékét, XIII. sz.-i fehér árut és egy vörösesbarna durva anyagu őskori fűlrészletet bontottunk ki a római fal Ny-i oldalán. A D-i árokban a római falra ráhuzódó bontási rétegből XVIII. -XIX. sz.-i edénytöredékek is kerültek elő.

169. Tanuló utca 6-7. (Polgár tér) 1975. első negyedében folytatódott a Tanuló-Polgár-Magyar Lajos (Fényes Adolf) háztömb szanalása. Az elbontott XVIII. századi épület pincéjében K-Ny-i irányú 180 cm széles falat határoztunk meg. A pince osztófalaként felhasznált fal strukturában és vastagságban eltért a pince É-i, illetve D-i falától. Feltehetőleg egy korábbi fal, melynek felületéről a faragott kőköpenyt elbontották. Az ujkori szint alatt a fal tetején 20 cm széles, belül habarcszott mélyedés huzódott végig, feltehetőleg egy vízvezeték maradványa. A pincétől D-re köves utréteget találtunk, melyen középkori anyag került elő. Az ut valószínűleg K-Ny-i irányú.

Bertalan Vilmosné

170. Laktanya u. - Árpád fejedelem utja. A III. budai főnyomócső árka 2-3 m mélységben átvágta a középkori káptalan és a királynői városrész K-i szélét. A munka során új értékes topográfiai adatokat nyertünk. Az árok Laktanya utcai szakaszában, a Kő utcától D-re É-D-i irányú kavicsos középkori utat határoztunk meg. Az ut feltehetően É-i irányban még folytatódott. A Laktanya u. K-i házsora alatt, a Kő utca vonalától É-ra XIV. sz. -i kemencét talál-

tunk. Az Árpád hid tengelyében, a vízcsőárókban ugyancsak középkori kemencét és szemétdödröt bontottunk ki. A gödör anyagából a kettős hasu palackok a legjelentősebb leletek. ¹ 347-348.kép) A Serfőző utcával szemben eső árok részben meghatározott² K-Ny-i irányú római utréteg tetején középkori cserepeket találtunk. Így az ut középkori használatát igazolni tudtuk. Az ut É-i oldalán magasabb szinten középkori kerámiával datálható átégett padlómaradvány mutatkozott az árok Ny-i falában. A főnyomócső árkának Téli utcától É-ra eső szakaszában a római kori K-Ny-i irányú csatornától D-re, azzal párhuzamosan futó lapos kövekből falazott csatornát találtunk, mely K-ről Ny-felé lejt. (102, 58-102, 44 Atszf.) (346.kép)

Bertalan Vilmosné

1. Azonos palackok kerültek elő a vári domonkos templom feltárásánál. Holl Imréné a leleteket a XIII. sz.-ra datálta.
2. A leletmentés római kori megfigyelését Szirmai Krisztina végezte.

171. Tavaszi u. - Polgár u. (keleti oldal) Az új lakóteleppel kapcsolatban a közművesítések során É-D-i és K-Ny-i irányú árokban tüzelőhely és kemence maradványokat figyeltünk meg.

Tavaszi u. északi oldalán húzott K-Ny-i irányú árok átvágott egy római épületen belüli, az épületnél későbbi kemencét. A kemencének a feje, a tapasztott oldalfalai és egy tüzelőnyílás részlete maradt meg.

Polgár u. keleti oldalán ugyancsak kemence maradványa került elő. A kemencének agyaggal tapasztott feje maradt meg.

Bertalan Vilmosné

172. Hidfő u. 14. A középkori prépostsági város beépítésének utcahálózatának meghatározására a Hidfő utca 14. épület helyén K-Ny-i irányú árkot húztunk. Az elbontott XIX. sz.-i lakóház helyén egy kisebb XVIII. sz.-i épület részletét tártuk fel. Az udvar területén középkori, feltehetőleg kerítésfal, 17 m hosszú szakaszát ástuk ki, mely K-i végén ivesen déli irányba elfordult. (349.kép). A fal Ny-i vége a volt Polgár u. 9. DK-i sarkába csatlakozik. A Polgár u. 9.sz. épület K-i falát a szint magassága alapján középkorinak tartjuk. A déli telekhatáron a XVIII. sz.-i fal alapozása alatt korábbi, kelet-nyugati irányú habarcsos fal északi szélét határoztuk meg.

Bertalan Vilmosné

173. Hidfő u. 16. A pincék területén K-Ny-i és É-D-i árkokat húztunk. É-D-i irányú törmeléken beásást találtunk a K-Ny-i irányú árokban. A pince szint alatt római kori téglák és kevés kerámia került elő.

Bertalan Vilmosné

174. Korvin Ottó tér. 1975 IX.11-én a Bp. III. Korvin Ottó téren, az Árpád hid feljárójától északra, gázcsőárók fektetésekor sir került elő, amit azonban az itt dolgozó katonák megbolygattak. A sir környékéről előkerült XIV-XV.sz.-i kerámia töredékek, valamint a mélység (felszíntől 280-260 cm) a sir középkori voltára utal.

H. Kérdő Katalin

175. Kórház u. 5. A szanálásra kerülő házak előzetes vizsgálatánál és kutatása során az épület alatt húzódó É-D-i pincének falait részben középkorinak véltük. Az álló épület udvarán húzott É-D-i árokban középkori beépítés nyomát nem találtuk. Római ut felületét tártuk fel, melyet a 7-es számú házban megtalált táborkaphoz tartozónak véltünk. 1973-74-ben a táborkapu feltárásánál a szelvényben ennek az épületnek részletét kibontották. Az épülettől

É-ra egy különálló, feltehetőleg középkori épület maradványa került elő. Mindkét épület további alaprajzi tisztázása csak a további szanálás után lehetséges.

Bertalan Vilmosné

176. Kórház utca 7. Az óbudai szanálási munkákat megelőzően a középkori eredetű pincék felkutatásánál 1971-ben a Kórház u. 7. számú ház alatt¹ K-Ny-i irányu pincében XIV-XV. sz. -i részleteket találtunk; élszedéssel profilált kőkeretes ajtót és középkori ablakokat, melyek a jelenlegi beépítésnél használaton kívül voltak. A pince alaprajza szerint a középkori ház K-Ny-i irányu lehetett és a pince lejárata D felől az udvarból volt. Az udvar területén XIV-XV. sz. -i anyaggal betöltött kemence és személgödör került elő. Az udvar területén középkori külső burkolatok maradványát is megtaláltuk. (104,90 Atszf.) Az udvarok és a pince szintje alatt a római tábor K-i kapujának D-i és É-i toronyrészletét határoztuk meg² (106. ábra, 351. kép). A római tábor kapu elplanirozott szintje felett a vöröses agyagréteg-ből XIII. sz. -i korszót tártunk fel. (350. kép.)

Bertalan Vilmosné

¹ Bertalan Vilmosné: Régészeti Füzetek. I. 26. 1973. 32.

² A római tábor kapu feltárását 1971-ben Nagy Tibor és 1973-74-ben Póczy Klára folytatták. A római kori feltárásnál a középkori részek megfigyelését végeztük. A római tábor és kapuk további feltárását (1973-75) Parragi Györgyi, Szirmai Krisztina, Németh Margit, Facsády Annamária és Kérdő Katalin publikálják a jelen kötetben. A tábor alaprajzát először 1974-ben a Régészeti Társulati vitaulésen publikálták.

177. Fő tér 1. Zichy kastély. Történeti adatok alapján a kastély helyén feltételezhető az óbudai káptalani palota, mely a templom közelében állt.¹

Az udvar területén a templom feltárásakor² és a Szilágyi János által vezetett római tábor kutatása során³ középkori és római kori épületmaradványokat találtunk.

A munka folytatására a XVIII. sz. -i kastélyépület folyamatban lévő felújítása ismét lehetőséget adott. A XVIII. sz. -i épületen belül és az udvar területén nagy méretű középkori épületkomplexumhoz tartozó maradványokat ástunk ki. (353.kép). Az épületet padlósintig, illetve a külső járószintjéig a Zichy kastély építkezésével elbontották (104,40 Atszf. körül). A feltárt épület (108.ábra) alatt korábbi középkori épületmaradványok, XIII. sz. -i köves burkolat került elő (103,46 és 103,27 Atszf. között). A XIII. sz. -i burkolat közvetlenül egy későrómai épületre huzódik rá, melynek megújított szintje (103,12 Atszf.) alatt egy IV.sz.-i üveg töredéke volt. (352.kép.) A római épületnél ugyancsak két építési periódus volt meghatározható, az első periódus külső járószintje 102,81-87 Atszf. körül huzódik. Az ásatás során a templom kőfaragásának rétegéből borda és ablakmű töredéke került elő

A XIII. sz. -ban bolygatott rétegben római és egy XI. sz. -i román kori kötődéket találtunk. A töredék a somogyvári⁴ románkori anyaggal rokon. A feltárás során a középkori templom K-i oldalán 3 keletelt bolygatott sirt határoztunk meg. Ezek közül az egyik sirban XIV-XV. sz. -i bronz övcsatot találtunk.

¹ Kubinyi András: Budapest Története II.k. (1973) 11.

² Bertalan Vilmosné: Budapest Műemlékei, II.k. (1968) 400. 356.kép

³ Bertalan Vilmosné: Adatok Obuda középkori helyrajzához. Bp.R. 23 (1973) 104

⁴ Gerevich Tibor: Magyarország román kori emlékei, (1938) 161.153 T.1.

Bertalan Vilmosné

178. Fő tér 4. és Hidfő utca 16. A két épület felújítása előtt az udvaron és a pincében kezdtünk kutatást a XIV. századi prépostsági templom környékének tisztázására. A két pincében É-D-i és K-Ny-i irányu árkokat húztunk.

Fő tér 4.

Az É-D-i árokban az agyagrétegben ÉK-DNy-i elszíneződést találtunk. A pince szint alatt leletanyag nem került elő.

Hidfő utca 16.

A pincék területén K-Ny-i és É-D-i árkokat húztunk. É-D-i irányu törmelékes beásást találtunk a K-Ny-i irányu árokban. A pince szint alatt római kori téglá és kevés kerámia került elő.

Bertalan Vilmosné

179. Harrer Pál utca 8-10. Az épület elbontása után a XIV. századi prépostsági templom környékének meghatározására egy észak-déli kutatóárkot húztunk. Az árokban középkori köves szintet találtunk. A középkori szint alatt római kori és őskori maradványokat. (L. Németh Margit és Kőszegi Frigyes jelentését.)

Bertalan Vilmosné

180. Kő u. - Laktanya u. - Vöröskereszt u. - Hajógyári rkp. körül határolt terület (Hrsz: 18361-364) Sárga agyagba vágott beásásnyomokat talált Németh Margit. A középkori, esetleg házak teljes kibontásra még nem kerültek.

Altmann Julia

181. Laktanya utca. A III. budai főnyomócső árkában a Laktanya utca nyugati oldalán római épületek feletti rétegben középkori kemence részlete került elő. A kemence többször megújított vörösre átégett alján XIV. sz. -i cseréptöredékeket találtunk. (Németh Margit leletmentése.)

A lelőhelytől északnyugatra a késő római erődítésfal kutatásánál a faltól K-re XIII. sz. -i fazék került elő. (Szirmai Krisztina ásátása.)

Bertalan Vilmosné

182. Vöröskereszt u. L. e kötet 233-240. old.

183. Pók utca. A római polgárváros északi városkapujának műemléki helyreállítása során végzett munkáknál a feltöltött római árokban a táborfaltól északra feltehetőleg egy szemétdöbörből Árpád-kori kerámia került elő. (L. Póczy Klára jelentését.)

Bertalan Vilmosné

184. Kecskeméti u. 1-3. L. e kötet 313-342. old.

185. Váci utca 1-3. L. e kötet 313-342. old.

XII. kerület

186. Zsolna u. 2-4. Az építkezés alkalmával, átlag 1 m mélyen, agyagos kő-ágyba rakott, vízvezető cserép csőhálózatnak kisebb szakaszát találták. A mentőásatás a vízvezetéknek egy-összhosszában - 10 m-es szakaszát tárta fel. A vezeték a Városkut-Budavár között

még Mátyás korában épített vízvezeték nyomvonalába esik. Egyelőre nem dönthető el, hogy ez a szakasz a XV. sz. -i vízcsőfektetés maradványa-e. Az ujkorban, a XVII-XVIII. sz. fordulóján ugyanis ezen a nyomvonalon fektették le Buda ujkori vezetékét is. További szakaszok és a leletek feltárása céljából a munkát folytatjuk.

Zolnay László

XV. kerület

187. Rákospalota, Kossuth Lajos u. 39-41. 1972-ben próbaásatást végeztünk a római katolikus templom külső oldalán, és közvetlenül környékén. Nagyvonalakban tisztáztuk a keletelt, méretei szerint is középkori eredetű templom építéstörténetét. Az Árpád-kori templom szentélye nyújtott félköríves záródású volt, a 26 m átmérőjű kerítőfal szabálytalan köralakban a felszín egyenetlenségeit követte. A templom a bekerített térség ÉK-i harmadában helyezkedett el, a szentélynél kapu volt a kerítőfalon. A XIII. sz. -ban erősen megrongálódott templomot még a középkorban többször átépítették, a szentély jelenlegi alakjában a nyolcszög 3 oldalával zárul. A későközépkorban nagyobb szabású tereprendezésre is sort kerítettek, a kerítőfal és más épületek maradványait elbontották, s megnyitották a templom körül a falu későközépkori temetőjét. A keletelt sirok szabályos rendben, 3-5 szintben, egymástól 30-50 cm-re, egymás felett feküdtek, a sorok között lévő távolság is ugyanennyi volt. A mellékletek: egy-két füles gomb, kapocspár és párta töredékei. A 26. sírban voltak érdekesebb leletek, a jobb csukló körül csontból faragott tárgyak helyezkedtek el, feltehetően olvasó részletei. (109. ábra)

Írásné Melis Katalin

XVI. kerület

188. Cinkota, Evangélikus templom. 1973-ban a templom műemléki helyreállítását megelőző régészeti kutatás feltárta a templom középkori részleteit, az Árpád-kori kerítőfal maradványait és a templom körüli középkori település nyomait. A templom jelenlegi kereszt-hajójában 1,6 m széles, szabályos félkör alakú falrészletet találtunk, belső átmérője 3,8 m volt. A XII. sz. végén ezt a falszakaszt átépítették, ezáltal kialakítva az új templom nyújtott félköríves záródású szentélyét. A 70 cm vastag hajófalon összefüggő, nagyobb foltokban megmaradt a kváderkőborítás, a hajófal magassága a középkori szinttől 4-4,4 méternyire maradt meg. A déli hajófalon 3 befalazott, félköríves záródású ablak van, belső oldalán a diadalív közelében félköríves záródású fülkét is kiképeztek. Az Árpád-kori templomot 80 cm széles kerítőfal övezte, részletei összefüggő, nagyobb szakaszban a templom nyugati oldalán maradtak meg. A XIII. sz. -ban megrongálódott épületet előbb kijavították, majd a XIV. sz. végén átépítették. Ekkor az Árpád-kori nyugati zárófalat elbontották, a belső teret 2,3 méterrel megnyújtották, 70 cm-rel megemelték a falak magasságát is. A déli oldalon a kváderfalba számárhátíves ajtót vágtak, amelyet a csatlakozó falfelületekhez hasonlóan vakolattal borítottak. A XIV. sz. -i törtköves fal tetején jól kivehetőek a fedélzet keresztgerendáinak helyei. A nyugati fal elé épített toronyban egymással szemben két eltérő profilu kaput építettek, amelyek a budai grafikus stílusú kapuk és fülkék stb. csoportjába tartoznak. A XV. sz. végén újabb átalakítást végeztek, befalazták a déli, számárhátíves kaput, a hajó nyugati falába vágták az újabb, lapos számárhátíves kaput, ekkor készült a templom téglapadlója is. A XVIII. sz. elején újabb javításokat végeztek, jelenlegi formáját a század második felében nyerte el. (110. ábra)

Írásné Melis Katalin

TÖRÖKKOR

(189-190. térképszám)

I. kerület

189. Fő utca 30-32. Volt kapucinus kolostor. A volt kolostor-épület déli traktusának 1972-73-ban végzett nagyarányú belső átépítés alkalmával a földmunkák során jelentős méretű falmaradványok kerültek elő. Az ezt követően végzett leletmentő ásatásnak sikerült feltárnia az e helyen állott Tojgun pasa fürdőjének az épület jelenlegi földszintje alatt huzódó nagyobb összefüggő részletét.

A középkori ágostonrendi kolostor helyén 1553-56 között épült török fürdő - melyet Margli "Memoriale"-ja miatt mint ikerfürdőt említ - felmenő falai mintegy 60-70 cm magasságban maradtak meg. A falak erős mészhabarcsba rakott kövekből épültek, köztük több - másodlagosan befalazott - középkori faragott követ is találtunk.

Az eredetileg észak - déli irányban huzódó fürdőépület - amelyet a Tojgun pasa dzsámítól csupán egy szűk sikátor választott el - az ásatás alkalmával az előcsarnokának egy részletét sikerült feltárnunk. A betöltésből a vízvezeték agyagcsöveinek nagyszámu töredéke került elő.

A török fürdő falmaradványai alatt középkori épület - feltehetően az augusztinusok kolostorához tartozó - részletei kerültek elő.

Gerő Győző

II. kerület

190. Frankel Leo u., Császárfürdő. A fürdő törökkori részének helyreállításával kapcsolatosan kutatásokat végeztünk részben az épületben, részben a kupolákon és a külső homlokzaton.

Ennek során feltártuk az egyik oldalkamra vörösmárvánnyal burkolt eredeti padlószintjét, valamint tisztáztuk a centrális kupolacsarnok eredeti alaprajzi helyzetét. Megállapíthatuk a fali kutak elhelyezését, valamint több részletét feltártuk a falban huzódó törökkori vízvezetékrendszernek, amely agyagcsövekből készült kettős nyomóvezeték volt. Ugyancsak sikerült meghatározni az oldalkamrákat összekötő eredeti átjárónyílások helyét is, valamint a későbbi áttörések korát.

A török részt lefedő sátortető elbontása után a volt padlástérben - a többméteres feltöltésben - feltártuk a négy sarokkarmát fedő alacsony, dobon ülő kupolákat, valamint a keresztkamrák dongaboltozatait, továbbá a centrális teret borító nagy kupolát is megtisztítottuk a későbbi ráfalazásoktól és feltöltéstől. Majd a kupolákon és a dongaboltozatokon feltártuk a több sorban és szabályos rendszerben elhelyezkedő felülvilágító nyílásokat, amelyeket a XVIII. sz. -i átépítéskor falaztak be.

A külső homlokzaton végzett falkutatás tisztázta az épület eredeti fő párkányának magasságát és annak több darabját bontotta ki a másodlagos falazásból. Feltártuk a homlokzaton három oldalon áttörő barokk-kori kőkeretes ablaknyílásokat is.

Gerő Győző

TARTALOM

	Oldal
Előszó -----	3
KUTATÁSTÖRTÉNET	
Póczy Klára: Az aquincumi legiostábor és katonaváros romjainak feltárása és a műemléki bemutatása -----	11
Bertalan Vilmosné: A középkori óbudai ásátások-kutatások története (1850-1975) -----	31
Gerevich László: A pesti és budai vár -----	43
ÓBUDA, RÓMAI KORI TÁBOROK, CANABAE ÉS KÖZÉPKORI VÁROS	
Németh Margit: Régészeti megfigyelések az északkeleti táborsaroknál (Előzetes jelentés) -----	61
H.Kérdő Katalin: Előzetes jelentés az aquincumi II-III. századi legiostábor déli, valamint a IV. századi erőd nyugati frontján végzett kutatásokról -----	71
Póczy Klára: A porta praetoria feltárása az aquincumi legiostáborban -----	79
Szirmai Krisztina: Előzetes beszámoló az óbudai legiostábor principiáján és közvetlen környékén végzett kutatásokról -----	91
Pető Mária: Feltárások a II-III. századi aquincumi legiostábor retenturájában	113
P. Hartyányi Borbála: Későrómai kori növényi maradványok a II-III. századi aquincumi legiostábor retenturájában -----	125
Parragi Györgyi: Jelentés a Fényes Adolf utcában feltárt déli kaputorony ásátásáról -----	137
R. Facsády Annamária: Előzetes jelentés a későrómai kori erőd déli védművének feltárásáról -----	145
Németh Margit: Római kori lakóház és vízvezeték az aquincumi canabaeban (Előzetes jelentés) -----	153
Parragi Györgyi: A Bécsi uti ásátások újabb eredményei -----	163
Bende Csaba: A Bécsi uti római kori kemence szerkezete -----	171
Parragi Györgyi: Karéjos épület a Kiscelli utcában -----	177
Szirmai Krisztina: Festett párkánytöredék Óbudáról -----	185
Németh Margit: Septimius Severus 202. évi látogatásának újabb feliratos emléke Aquincumból -----	193
Pető Mária: A legújabb aquincumi fahordó-lelet -----	201
Stieber József: Az 1975-ben Aquincumban feltárt római kori hordó xylotómiai vizsgálata -----	209
Pető Mária: Római kori sirépitmény és szentély darabjai Csillaghegyen -----	215

	Oldal
Kaba Melinda: Az aquincumi aquaeductus pilléreinek 1975. évi kutatása (Előzetes jelentés)	225
Szirmai Krisztina-Altman Julia: Előzetes jelentés a ferencesek temploma és a via praetoriától északra húzódó római kori épületmaradványok régészeti kutatásáról	233
Altman Júlia: Ujabb kutatások az óbudai királyi, illetve királynéi vár területén	249
Csorba Csaba: Az óbudai Szt. Margit egyház és környékének kutatása	257
Bertalan Vilmosné: Óbudai klarissza kolostor	269
Kumorovitz L. Bernát: Óbuda 1355. évi felosztása (I. Lajos király és Erzsébet anyakirályné 1355. augusztus 17-i és 1356. október 17-i oklevele)	279
Noéh Ferenc: Az óbudai ásátások felmérése és térképezése	303

P E S T I Á S A T Á S O K

Irásné Melis Katalin: Beszámoló a középkori Pest város területén végzett régészeti kutatások eredményeiről	313
Csorba Csaba: Pest városfalának vázlatos története	349

A B U D A I V Á R H E G Y T E R Ü L E T É N V É G Z E T T Á S A T Á S O K

H. Gyürky Katalin: A domonkosok középkori kolostorának feltárása Budán	371
H. Gyürky Katalin: Buda középkori városfalai. I.	381
A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM ÁSATÁSAI ÉS LELETMENTÉSEI 1971-1975. KÖZÖTT (Kaba Melinda)	393

TABLE OF CONTENTS

Preface	5
---------------	---

HISTORICAL SURVEY OF THE INVESTIGATIONS

Klára Póczy: The Investigation of the Aquincum Legionary Camp and the Restoration of its Ruins	27
Herta Bertalan: The History of the Investigation and Excavation Works on the Territory of the Medieval Óbuda (1850-1975)	39
László Gerevich: The Pest and Buda Castles	55

ÓBUDA, ROMAN CAMPS, CANABAE AND THE MEDIEVAL TOWN

Margit Németh: Archaeological Observations Near the North-Eastern Corner of the Camp (Preliminary Report)	67
Katalin H. Kérdő: Preliminary Report on the Investigations Conducted at the Southern Front of the 2-3rd Century Legionary Camp and at the Southern Front of the 4th Century Fort in Aquincum	75
Klára Póczy: The Excavation of the Porta Praetoria in the Aquincum Legionary Camp	87
Krisztina Szirmai: Preliminary Report on the Excavations Conducted at the Principia of the Óbuda Legionary Camp and its Immediate Vicinity	109
Mária Pető: Excavations in the Retentura of the 2-3rd Century A.D. Legionary Camp of Aquincum	121
Borbála P. Hartyányi: Late Roman Floral Remains from Óbuda	133
Györgyi Parragi: Report on the Excavation of the Southern Gate-Tower Opened up in Fényes Adolf Street	141
Annamária R. Facsády: Preliminary Report on the Excavation of the Southern Defensive Works of the Late Roman Fort	149
Margit Németh: Roman Dwelling House and Aqueduct in the Canabae of Aquincum	159
Györgyi Parragi: The Results of the Recent Excavations at Bécsi Road	167
Csaba Bende: The Structure of the Roman Furnace at Bécsi Road	173
Györgyi Parragi: The Apsidal Building Excavated in the Kiscelli Street	181
Krisztina Szirmai: Painted Fragment of a Cornice from Óbuda	189
Margit Németh: A Further Epigraphic Monument from Aquincum on the Visit of Septimius Severus in the Year 202 A.D.	197
Mária Pető: The Latest Aquincum Wooden Cask Find	205
József Stieber: Xylotomic Examination of the Roman Cask Unearthed at Aquincum in 1975	211

Mária Pető: Fragments of a Roman Funerary Monument and Shrine at Csillaghegy	221
Melinda Kaba: The 1975 Excavations of the Piers of the Aqueduct at Aquincum (Preliminary Report)	229
Krisztina Szirmai-Julia Altmann: Preliminary Report on the Archaeological Excavations of the Franciscan Church and the Roman Structural Remains from the North of the Via Praetoria	241
Julia Altmann: Recent Research in the Area of the King's and Queen's Castles at Óbuda	253
Csaba Csorba: The Research of the St. Margaret Church at Óbuda and its Vicinity	265
Herta Bertalan: Preliminary Report on the Works of Uncovering the Convent and Church of the Clarissa Nuns	275
Bernát L. Kumorovitz: The Division of Óbuda in the Year 1355 (The Diplomas of August 17, 1355 and October 17, 1356 of King Louis I. and the Queen Dowager Elizabeth)	299
Ferenc Nóéh: The Surveying and Mapping of the Óbuda Excavations	307

EXCAVATIONS CONDUCTED IN PEST

Katalin I. Melis: Report on the Results of the Archeological Research Conducted in the Area of The Medieval Town of Pest	343
Csaba Csorba: The Outline of the History of the Pest Town Wall	365

INVESTIGATIONS IN THE AREA OF THE BUDA CASTLE

Katalin H. Gyürky: Report on the Excavation of the Dominican Monastery of Buda	377
Katalin H. Gyürky: The Medieval Town Walls of Buda, I.	387

THE WORKS OF RESCUE AND PLANNED EXCAVATIONS CONDUCTED BY THE HISTORICAL MUSEUM OF BUDAPEST IN THE YEARS 1971-1975 (Melinda Kaba)	395
--	-----

СО Д Е Р Ж А Н И Е

	Стр.
Предисловие.....	7
ИСТОРИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ	
Клара Поци: Раскрытие и демонстрирование руин легионного лагеря и военного города Аквинкума.....	29
Герта Берталан: Раскопки в Обуде /средневековье/ /1850-1975/.....	41
Ласло Геревич: Пештская и Будапештская крепости.....	57
ОБУДА, ЛАГЕРЯ И КАНАБЭ РИМСКОЙ ЭПОХИ И СРЕДНЕВЕКОВЫЙ ГОРОД	
Маргит Немэт: Археологические наблюдения, проведенные в северо-восточном углу военного лагеря.....	69
Каталин Х. Кердэ: Предварительное сообщение о раскопках, проведенных в Аквинкуме на южном фронте военного лагеря II-III вв. и западном фронте форта IV в.	77
Клара Поци: Раскопки porta Praetoria легионного лагеря Аквинкума..	89
Кристина Сирмаи: Предварительное сообщение об исследовании территории принципия военного лагеря и его района.....	111
Мария Петё: Раскопки в ретентуре II-III вв. военного лагеря Аквинкума.....	123
Борбала П. Хартяни: Растительные остатки позднеимперского времени из Обуды.....	135
Дьорди Парраги: Отчет о раскопках южной привратной башни, открытой на ул. Фенеш Адольф.....	143
Аннамария Р. Фачади: Предварительное сообщение о раскопках южного защитного сооружения позднеимперского форта.....	151
Маргит Немэт: Жилой дом и водопровод римской эпохи в канабэ Аквинкума.....	161
Дьорди Парраги: Результаты новых исследований на пр. Бечи.....	169
Чаба Бенде: Конструкция печи римской эпохи, открытой на пр. Бечи	175
Дьорди Парраги: Постройка с апсидами, раскрытая по ул. Кишцелли.....	183
Кристина Сирмаи: Фрагмент крашеного карниза из Аквинкума.....	191

	Стр.
Маргит Немэт: Новый памятник с надписью, связанный с посещением Аквинкума Септимом Севером в 202 году.....	199
Мария Петё: Новая находка деревянной бочки в Аквинкуме.....	207
Йожеф Штибер: Ксилотомический анализ римской бочки, обнаруженной в Аквинкуме в 1975 году.....	213
Мария Петё: Римское могильное сооружение и фрагмент святилища на г. Чиллаг.....	223
Мелинда Каба: Раскопки 1975 года пиллеров аквинкумского акведука..	231
Кристина Сирмаи-Юлия Альтманн: Предварительное сообщение о раскопках францисканской церкви и строений римской эпохи к северу от via praetoria.....	245
Юлия Альтманн: Новые раскопки на территории крепости короля и королевы в Обуде.....	255
Чаба Чорба: Исследование обудайской церкви Св. Маргариты и её района.....	267
Герта Берталан: Предварительное сообщение о раскопках кларисского монастыря и церкви.....	277
Л. Бернат Куморовитц: Упорядочение Обуды в 1355 году /Грамоты от 17 августа 1355 г. и 17 октября 1356 г. короля Лайоша I и его матери королевы Эржебет/.....	301
Ференц Нох: Обмер и нанесение на карту участков археологических раскопок в Обуде.....	309

РАСКОПКИ В ПЕШТЕ

Каталин И. Мелиш: Отчет о результатах раскопок, проведенных в среднековом городе Пеште.....	347
Чаба Чорба: Очерк истории пештских городских стен.....	367

ИССЛЕДОВАНИЯ НА ЗАМКОВОЙ ГОРЕ

Каталин Х. Дюрки: Сообщение о раскопках доминиканского монастыря в Буде.....	379
Каталин Х. Дюрки: Средневековые стены Буды I.	389
СПАСЕНИЕ ПАМЯТНИКОВ И РАСКОПКИ, ПРОВЕДЕННЫЕ БУДАПЕШТСКИМ ИСТОРИЧЕСКИМ МУЗЕЕМ В 1971-1975 ГОДАХ /Мелинда Каба/	399

